Hülya Küçük

Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler

Kitap YAYINEVİ

Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler

KİTAP YAYINEVİ – 28
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 11

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA BEKTAŞİLER / HÜLYA KÜÇÜK

ÖZGÜN ADI
THE ROLE OF THE BEKTASHIS IN TURKEY'S NATIONAL STRUGGLE

DÜZELTİ
NURETTİN PİRİM

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
BEKTAŞİ SEMBOLLERİ İÇEREN BİR YAZI RESİM

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZAGRA İŞ MRK.
B BLOK NO: 1 MASLAK-İSTANBUL
TEL: 0212 285 11 96
E-MAIL: MASMAT@SUPERONLINE.COM

1. BASIM
HAZİRAN 2003, İSTANBUL

ISBN 975-8704-20-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOĞUL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler

Hülya Küçük

Kitap YAYINEVİ

Okumayı Herşeyden Çok İstemiş Olan Canım Anneme...

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 7
Önsöz 9
Giriş: Kaynaklar Hakkında 12
I. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarikatlar 17
II. Milli Mücadele'de Tarikatların Oynadığı Roller 45
III. Milli Mücadele'de Bektaşilerin Oynadığı Roller 97
IV. Kurtuluştan Sonra Durum, Tarikatların Yasaklanışı 183
V. Sonuçlar 198
Kısaltmalar 214
Küçük Sözlük 216
Ek I-Kısa Yaşamöyküleri 218
Ek II-Belgeler 249
Notlar 322
Kaynakça 399
Dizin 415

Teşekkür

Bu çalışmanın hazırlanmasına ve tamamlanmasına yardımcı olan bütün değerli kişilere teşekkürü bir borç biliyorum: Başta, çalışmamı büyük bir titizlikle, kelime kelime inceleyen danışmanım Prof. Dr. Erik-Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi); Meclis arşivindeki Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi'nin bütün ciltlerini Konya İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ne aktarabilmemin yolunu göstererek bunları rahatça incelememi sağlayan TBMM Arşivi Müdür Yardımcısı İhsan Ezherli; İstanbul'da bulabileceğim kaynaklar konusunda büyük yardımları olan Prof. Dr. Mustafa Tahralı ve Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz (İlahiyat Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul); bana çok çeşitli konularda yardım eden, özellikle arşivlerde bulduğum belgelerin Latin harflerine transkripsiyonunu baştan sona kontrol eden ve okuyamadığım kelimeleri çözen Doç. Dr. Turgut Karabey (Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum), Prof. Dr. Ali Birinci ve Dr. Mustafa Çufalı (Polis Akademisi, Ankara); Doç. Dr. Dilaver Gürer (S. Ü. İlahiyat Fakültesi); Thierry Zarcone (Centre National de la Recherche Scientifique-CNRS, Paris); konuyla ilgili birçok bilgi ve fotoğrafı verme lütfunda bulunan Şevki Koca; bana Hakkı Aydoğdu Dede'den (v. 1999) bahseden Ahmet Taşgın (o zaman: Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Diyarbakır); *Yenigün* gazetesinin aradığım nüshalarına ulaşmama yardımcı olan Fethiye Kültür Merkezi Müdürü (1997'de) Özgür İzzet Pektaş; araştırmamla ilgili kitap veya makale bulduğunda bana haber verme ve gönderme zahmetinde bulunan Mustafa Birol Ülker (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi-İSAM, İstanbul); çalışmamı okuyup değerli önerilerde bulunan Nuri Akbayar ve yayıncım Çağatay Anadol.

Ayrıca, BOA (Ankara ve İstanbul); Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) (bilhassa Mustafa Bey'e), Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başbakanlığı (ATASE) ve Milli Kütüphane (Ankara); CSRA, (İstanbul. Özellikle Server Dayıoğlu Hanımefendi); Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Erzurum ve Leiden Üniversite Kütüphanesi personeline yardımlarını esirgemedikleri için teşekkür ediyorum. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakül-

tesi Dekanı Prof. Dr. Mehmed Aydın'ın, arşiv ve kütüphanelerde çalışmam için cömertçe verdiği izinler ve destek olmasaydı bu çalışma tamamlanamazdı. Kendilerine, kitabın bazı bölümleriyle ilgili değerli önerileri için de ayrıca teşekkür ediyorum.

Çalışmamı büyük bir sabırla destekleyen, bilgilerine başvurduğum kişilerle görüşmek için yaptığım yolculuklarda beni yalnız bırakmayan eşim Hamza'ya ise sonsuz teşekkür borçluyum.

Yrd. Doç. Dr. Hülya Küçük
Konya, 2003

Önsöz

Elinizdeki çalışma, Leiden Üniversitesi Türkoloji bölümünde 2001 yılında tamamlamış olduğum doktora tezimin kısmen genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hali olan *The Role of the Bektashis in Turkey's National Struggle, A Historical and Critical Study* (Leiden, 2002: Brill) adlı kitabımın, bazı değişiklik ve ilaveler yapılmış olan Türkçe'sidir.

Bir tez konusu ve tez danışmanı ararken Prof. Dr. Erik Jan Zürcher'le bağlantı kurabilme şansını yakalamıştım. Prof. Dr. Zürcher bana "Milli Mücadele'de Tarikatlar"i önermiş ve tasavvuf tarihi konusunda ders veren birisi olarak bana çok ilginç gelmişti. Ancak konunun nerelere kadar uzanabileceğini görünce, "Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler" diye sınırlandırmaya karar vermiştik. Mevleviliği de seçebilirdim ama modern Türkiye'de Bektaşiliğin popülerliğini düşünerek Bektaşilikte karar kılmıştım. Üstelik, Bektaşilikle ilgili eserlerin çokluğuna rağmen tarikatın yakın tarihine ışık tutacak ciddi ve akademik çalışmaların eksik olduğunu da gözlemlemiştim.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal'in desteklerini almak için, kendi ideolojik yapısına uysun uymasın, birçok gruba ve nüfuzlu dini lidere mektup yazdığı veya onları ziyaret ettiği yakın tarihin çok iyi bilinen yönlerinden biridir. Zaten onun, o yılların nazik şartları içinde hiçbir dini veya etnik topluluğu, en başta Bektaşiler ve Alevîleri, yok sayması mümkün değildi. Nitekim, onlara da mektuplar/telgraflar göndermiş ve 22-23 Aralık 1919'da bütün Bektaşi ve Alevîlerin bağlı bulunduğu Hacı Bektaş Dergâhını ziyaret etmişti. Ancak bu ziyaret ve mektuplaşmalar, günümüzün bazı Alevî veya Bektaşi yazarlarınca, Mustafa Kemal ile Alevî/Bektaşiler arasında ideolojik birlik bulunduğu biçiminde algılanmıştır. Oysa, belli bir grubun topluca desteği veya karşıtlığı söz konusu olmamakla beraber, hemen hemen bütün tarikatlar Milli Mücadele'yi desteklemişler, Milli Mücadele'ye muhalefet ise genelde şahsi veya küçük gruplarla sınırlı kalmıştı. Daha da önemlisi, taraflı ve akademik olmayan birçok eser, Bektaşilerin Kurtuluş Savaşı'na ve ardından gelen reformlara desteklerinin, onların saltanat ve hilafete karşı olmalarının bir sonucu olduğu ve bu sebeple Kurtuluş Sa-

vaşı'nı topyekûn bir şekilde desteklediklerini iddia etmişlerdi. Elinizdeki çalışma bu iddiaları da araştırmaktadır.

Çalışma beş ayrı bölümden oluşuyor. Çalışmada kullanılan kaynaklar hakkındaki bilgileri içeren "Giriş"ten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sufi gelenek hakkında kısa bir değerlendirme Birinci Bölüm'de yapılmaktadır. Bu bölüm Bektaşilik tarihi, Bektaşilik ve Alevîlik arasındaki ilişki gibi konular üzerinde yoğunlaştıktan sonra 1826'da Bektaşiliğin kaldırılması, daha doğrusu Nakşî şeyhlerin kontrolü altına alınmasını analiz ediyor ve Osmanlılarda tarikatların rolleri hakkında bazı kısa notlar ile sona eriyor. Konuyla doğrudan ilişkisi olmayan bu notlar, okurun sonraki bölümleri daha iyi anlaması için eklendi.

Asıl çalışma, Kurtuluş Savaşı hakkında kısa bilgilerle din, milliyetçilik ve diğer faktörlerin Milli Mücadele'ye etkileri, sufi tarikatlarının 1918-1923 arasındaki durumları ve mücadelede oynadıkları rollerin ele alındığı İkinci Bölüm'de başlıyor. Bu bölümde, Osmanlı sufi kültürünün, milliyetçilerin kültürüne nasıl entegre olduğu detaylı olarak incelenmeye çalışıldı. Ayrıca, birçok nüfuzlu sufi liderin, 1918-1923 arasındaki kritik yıllarda Milli Mücadele'yi meşrulaştırma, kaynakları seferber etme ve Saray ile Ankara arasındaki aracılık gibi rolleri açıklanmaya çalışıldı.

Üçüncü Bölüm'de, Bektaşiliğin aynı yıllardaki durumu ve mücadelede oynadığı rol inceleniyor. Bu yapılırken Bektaşiliğin Babagân ve Çelebiyân kolu birbirinden tefrik edildi, Bektaşilerin meşrulaştırma, seferber etme ve aracılık rolleri de Ankara Hükümeti ve karşıtları için ayrı ayrı ele alındı. Bu bölümün amaçlarından biri, Babagân Bektaşilerinin ya Milli Mücadele kadrosunu ya da Saray'ı desteklediklerini ve bu taraflardan birini destekleme konusunda Bektaşiliğin kendi başına herhangi bir belirleyiciliğinin bulunmadığını göstermektir. Çelebiyân Bektaşilerin çoğunluğunun Milli Mücadele'yi desteklediği doğrudur ancak, Bektaşi ve Alevî yazarların genel bir Bektaşi-Milliyetçi işbirliğinden söz etmeleri bir abartıdan başka bir şey değildir. Aslına bakılırsa, Milli Mücadele'yi destekleyen Bektaşilerin, bunu Bektaşiliğin çıkarları için kullanmak niyetinde olduklarına dair herhangi bir karine de yok elimizde. Zaten gayelerini, açıkça "Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek" olarak açıkladıklarını görüyoruz.

Sufi tarikatlarının, özellikle Bektaşiliğin, Kurtuluş Savaşı sonrasındaki durumu Dördüncü Bölüm'ün konusudur. Bu bölüm, ne Bektaşilerin ne de diğer tarikatların yeni rejimi topluca desteklemediklerini ve Bektaşilerin diğer sufi şeyhlerinden farklı davranmadığını vurguluyor. Çalışma, genel sonuçları içeren ve arkasında kısaltmalar, küçük sözlük ve iki ekin bulunduğu Beşinci Bölüm'le sona eriyor. Metin aralarına konuyla ilgili bazı fotoğraflar da yerleştirilmiştir. Ekler, çalışmada adı geçen ve çalışma açısından önemli bazı kişilerin biyografileri ile kullanılan belgelerden çok önemli olanların fotokopilerini ve Latin harfleriyle transkripsiyonlarını içeriyor. Bu arada, ATASE ve TİTE'de belgelerin fotokopilerinin alınmasına izin verilmediği için bu arşivlerde bulduğum belgeler için aynı şeyi yapamadığımı belirtmeliyim.

Giriş

KAYNAKLAR HAKKINDA

Bu çalışmada, daha çok, yayınlanmamış arşiv ve birinci el kaynaklardan elde edilen bilgilerin okuyucuya sunulması amaçlanmıştır. Daha önce yayınlanmış malzemelerden ancak tamamlayıcı bilgi olarak faydalanılmıştır. Aslında konuyu araştırmaya başladığımda, Bedri Noyan'ın, Bektaşiliğin Babagân kolunun Milli Mücadele'deki faaliyetlerini ele alan "İstiklal Savaşında Bektaşiler," *Yeni Gazete*, 2 Temmuz 1966 (ayrıca bkz. *Bektaşîlik-Alevîlik Nedir?*, İstanbul, 1995, s. 96-105), aynı yazarın Mustafa Kemal'in Cemâleddin ve Veliyyeddin Çelebi'lerle (yani çelebiler koluyla) ilişkilerine değinen *Türk Milli Kültüründe ve Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, Ankara, 1990; A. C. Ulusoy'un, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu* (Hacı Bektaş, 1986) adlı eserinde Çelebiyân kolunun Milli Mücadele'deki faaliyetlerini ele alan (ancak Bektaşilikle Alevîliği aynı olarak gören) "Cemâleddin Çelebi-Veliyyeddin Çelebi ve Kurtuluş Savaşı" başlığı altındaki sayfalar (s. 99-104) dışında elimde malzeme yoktu. Bektaşilikle Alevîliği aynı olarak görerek konuyu çok karışık bir şekilde ele alan başka eserler de vardı: Ali Sümer, *Anadolu'da Türk Öncüsü Hacı Bektaş Veli*, Ankara, 1970; Baki Öz, *Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler*, İstanbul, 1989 ve Cemal Şener, *Atatürk ve Aleviler*, İstanbul, 1994 gibi. Yukarıda adı geçen eserler tarafsız ve akademik olmaktan çok uzaktır. Mesela, Öz bazı doğruyu yansıtmayan ikinci-üçüncü el malzemeyi, yayınlanmış belgelerden aldığı arşiv malzemesiyle karışık bir şekilde sunmaktadır. Ancak şunu kabul etmeliyim ki Öz'ün kitabı bana konuyla ilgili olaylar ve kişiler hakkında fikir verdiği için faydalı oldu. Şener'in eseri de öyle. Ali Sümer ise genelde kaynak vermediği için kaynak olarak pek değer içermiyordu. Bu eserleri kaynak olarak kullanmadım. Kullandıysam da eleştirmek içindir. Aslında, Bektaşilik ve Alevîlik hakkında birçok eser politik ve ideolojik karakterdedir. Bu sebeplerle, elinizdeki eser sufi tarikatlarının, özellikle Bektaşiliğin (ve yeri geldiğinde Alevîliğin), Milli Mücadele'deki rolünü geniş ve tarafsız bir şekilde ele alan ilk akademik çalışma olma iddiasındadır.

Elinizdeki çalışma çoğu henüz yayınlanmamış birinci el kaynaklarda Milli Mücadele döneminde Bektaşiler ve Bektaşiliğe ilişkin olayların araştırılmasını amaçlamaktadır. "Bektaşi"leri tespit etmek hiç de kolay olmadı. Yasaklanmış bir tarikatın üyeleri olmaları veya "Bektaşi Sırrı" diye tabir edilen kimliklerini gizlemeye meyyal oluşlarıyla ve Bektaşilik ve farmasonluk arasında var olduğu iddia edilen ilişkiden dolayı birçok kişinin Bektaşiliğini tespit etmek çok zordu. Hüsamettin Ertürk'ün *İki Devrin Perde Arkası* (İstanbul, Nurgök, 1957, ed. S. N. Tansu) yakın Türk tarihindeki birçok Bektaşinin ismini içeren önemli bir kaynaktı ama, yeri geldiğinde izah edileceği üzere, pek de güvenilir değildi. Bektaşi kaynakların bir kişinin Bektaşiliği konusunda verdikleri bilgileri biraz şüphe ile karşılamak gerekir. Zira Bektaşiler şu veya bu şekilde kendileriyle ilişkisi olan, hatta Bektaşilik üzerinde çalışan bir kimseyi çok kolaylıkla "Bektaşi" diye nitelendirme eğilimindedirler. Bu sebeple, başka tarafsız bir kaynakta da aynı bilgiyi bulmadıkça veya ilgili kişinin açık bir beyanı olmadıkça, herhangi bir Bektaşi kaynakta "Bektaşi" olduğu söylenen bir kimsenin Bektaşiliğine "hükmetmemeye" çalıştım. Ayrıca, herhangi bir Bektaşi babası hakkında biyografik bilgi bulmak da zordu; çoğu kez ulemadan (din bilginlerinden), hatta meşâyihten (sufi şeyhlerinden) sayılmadıkları için, haklarında *Osmanlı Mü'ellifleri* (M.T. Bursalı, İstanbul, 1333), *Son Devir Osmanlı Ulemâsı* (S. Albayrak, İstanbul, 1996), *EI* (Leiden), *Türk Ansiklopedisi* (Ankara, 1983), *İA* (TDV) gibi popüler ansiklopedik eserlerde bilgi bulmak mümkün olamadı. Bektaşi babaları/şeyhleri hakkında bilgi almak için genellikle basılmamış arşiv ve çeşitli küçük kitaplara bakıp bilgi kırıntılarını bir araya getirmek gerekti.

Konu üzerinde çalışırken karşılaştığım diğer bir problem, bu sahada yapılmış çalışmaların hemen hemen hepsinin Bektaşiliğin kollarını ya hiç ele almaması veya geçiştirmesi ve Bektaşilik'le Alevîlik'i aynılaştırılıyor olmasıydı. Bu büyük problemi "terminoloji problemi" diye ifade ettim.

Bektaşilerin 1826'dan sonraki ve Milli Mücadele yıllarındaki tarihlerine ilişkin malzemeyi Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)[1] ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA)'da aradım. Bu arşivlerin indeksleri, ilgili isim ve olaylara rahatça ulaşmayı sağlamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın arşivleri, 1991 yılında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne gönderilmişti ve

ilgili kataloglar Ankara'daki BCA'da idi. Burada, tarikatların kapatılmasıyla ilgili bazı belgeler dışında konumla ilgili fazla bir şey bulamadım.

İstanbul Bektaşiliği için, Cemalettin Server Revnahoğlu Arşivi (CSRA)[2] ve Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlı bir kuruluş olan ATASE'ye baktım. Bu arşivlerde bilhassa 1826'dan sonraki Bektaşilik, Kiraz Hamdi Paşa ve Tevfik Baba'yla ilgili çok değerli bilgilere rastladım. ATASE'deki "Atatürk Özel Arşivi" kataloglama çalışmaları dolayısı ile araştırmacılara kapalıdır.

ATASE ve TİTE'de, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye, Milli Mücadele karşıtı cemiyetlerin üyeleri, casuslar, vb konular hakkında bilgi ihtiva eden dosyaları inceledim. (Ancak burada, bazı dosyaların kataloglanmakta olduğu gerekçesiyle araştırmacılara verilmediğini hatırlatalım). Dosyalarda, daha önce tespit ettiğim bazı isimleri (Bektaşileri) aradım, zira TİTE'nin III. katalogu hariç, bu arşivlerde, "Bektaşi" veya "Bektaşilik" terimlerine rastlamak pek olası değildi. ATASE'nin aksine, TİTE'nin katalogları, tamam olmamasına rağmen çok kullanışlı idi: 1999'da, yeni hazırlanmış olan üç cilt araştırmacıların hizmetindeydi.

ATASE ve TİTE'de çalışırken, Bülent Çukurova'nın *M.M. Grubu Haberalma Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler*, BDT, TİTE, Ankara, 1989, –*Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, (Ankara, 1994) adıyla sonradan basılmıştır– ve Mesut Aydın'ın *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul, 1992 bana çok yardımcı oldu. Arşivlerde çalışırken bu eserlerde rastladığım bazı isimlerle ilgili çok değerli bilgiler buldum.

Bektaşi milletvekillerinin kısa yaşam öyküleri için Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi'ne baktım. Bu hal tercümeleri mebusların vefatlarından sonra yazılmıştır ve mebuslar hakkında kapsamlı bilgiler içermezler. *Türk Parlamento Tarihi*'ni (Ankara, 1995) hazırlayan araştırmacı grubu (Fahri Çoker ve diğerleri) mebusların ailelerine ulaşmaya çalışarak detaylı bilgi almaya çalışmışsa da pek fazla başarılı oldukları söylenemez.

Mevlevîler hakkında daha fazla bilgi için Mevlana Müzesi Arşivi'ne (MMA) başvurdum. "Orada Bektaşilerle ilgili bir şeyler de bulabilirim" diye düşünmüştüm ama bulamadım.

TBMM Zabıt Ceridesi'nin birinci ve ikinci dönemine ait bütün ciltlerini taradım ve Milli Mücadele yılları sırasında tarikatların durumu ile ilgili şimdiye kadar bilinmeyen çok değerli bilgilere rastladım.

Milli Mücadele'nin yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* [3]'nin 1920-1925 arasındaki sayılarını, "Bektaşi," "Alevî," "tekke," "tarikat" kelimelerini ve önceden Bektaşi olduklarını tespit ettiğim bazı isimleri arayarak taradım. Veliyyeddin Çelebi'nin Ankara ziyareti ve 1922 yılına ait mühim bir beyannamesi ve tarikatlarla, özellikle Bektaşilikle ilgili bazı makaleler bu tarayışlarımın sonucudur. *Açıksöz, Son Saat, Yenigün, Babalık, Alemdâr* ve *Tanîn* gazetelerinin 1920'li yılları ise kısmen tarandı. *Yenigün*'ün 25 Nisan 1923 tarihli, Veliyyeddin Çelebi'nin muhiplerini Mustafa Kemal'in adaylarına oy vermeye çağıran bir beyannamesinin bulunduğu iddia edilen nüshası ne TBMM, ne TİTE, ne de Milli Kütüphane'de vardı. TBMM Kütüphanesi'ndeki görevliler, Yunus Nadi'nin, yani gazetenin sahip ve baş editörünün, Muğla-Fethiye'li olması hasebiyle Fethiye'deki kütüphanelere bakmamı tavsiye ettiler. Fethiye Kültür Merkezi'ne ulaştım ve gerçekten de orada olduğunu öğrendim. *Yenigün*'ün ilgili nüshalarına (23, 24, 25, 26 Nisan 1923) bakmama yardım eden Özgür İzzet Pektaş'a (Fethiye Kültür Merkezi Müdürü, Mart 1997) teşekkür borçluyum.

Süheyl Ünver'in[4] Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki defterlerine de bakma imkânı buldum. Bektaşilikle ilgili bazı defterler vardı ama kataloglanmadıkları ve dolayısı ile araştırmacılara açık olmadıkları için onlara bakamadım. 1923-1925 arasına ait olan defterlere bakabildimse de, bu çalışmada kullanabileceğim bir şey bulamadım.

"Canlı kaynaklar" olarak nitelendirilebilecek bazı kişilerle konuşma imkânı da buldum: Amcaları Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Mücâhidîn-i Bektaşiyye'ye asker olarak katılmış olan Ali Aygün (Büyük Keşlik'te [Çorum] bir Alevî dedesi);[5] Milli Mücadele yıllarında 21 yaşında olan Eskişehir Seyyid Battal Gazi Tekkesi Şeyhi'nin yeğeni Hakkı Aydoğdu Dede (v. 1999, Alevî dedesi);[6] Milli Mücadele yıllarında babası M.M. Grubu üyesi ve İstanbul'un mümtaz bir Bektaşi halifebabası olan Turgut Koca Baba[7] (v. 1997) ile oğlu Şevki Koca'dan[8] çok özgün bilgiler aldım. Ayrıca, Veliyyeddin Ulusoy (Çelebi, Hacı Bektaş Tekkesi'nin şimdiki şeyhi) ve dayısı

İzzettin Ulusoy; Ali Yaman (1997 'de Merdivenköy Tekkesi'nde Alevî kökenli bir araştırmacı); Muharrem Naci Orhan (İstanbul'da önde gelen bir Alevî dedesi); Ali Cever (İstanbul'da Bektaşi bir şair); ve Prof. Dr. Alemdar Yalçın (Ankara Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Merkezi Başkanı) ile de görüştüm. Ancak bu kişilerden henüz yayınlanmamış kaynaklarla ilgili bir şey öğrenemedim.

Aslında, Bektaşi olmayan, üstelik de bu konuda tarafsızlığını vurgulayan benim gibi biri için, Bektaşilerden bilgi almak pek de kolay değildi: özellikle Milli Mücadele'de Milli Mücadele karşıtı olan Bektaşiler hakkındaki bilgileri saklamayı yeğliyorlardı.

Çalışma ilerledikçe, daha önce yapılmış çalışmalardaki hataları da görmeye başladım ve I. Meclis'teki sufi şeyhleri sayısını, dini terimler içeren bazı belgeleri, bazı kişilerin biyografilerini, vb daha dikkatli ele almak, hatta yeniden yazmak zorunda olduğumu anladım. Kiraz Hamdi Paşa, Tevfik Baba ve Didâr Hânım hakkında edindiğim bilgiler; Veliyyeddin Çelebi'nin *Hâkimiyet-i Milliye*'deki beyannamesi, TBMM'de tarikatlarla ilgili tartışmalar, vb bana gizli hazineler gibi geldi, zira yayınlanmış kaynaklarda bu konularda bir bilgiye rastlamamıştım.

BOA, BCA, ATASE ve TİTE arşivlerinin araştırmacılara açılış tarihi yeni sayılabilir. Bu arşivlerin, araştırmacılara, çok fazla bilgi ve veri sağlayacağı tartışma götürmez bir gerçektir.

Tarikatların Milli Mücadele'deki rolleri, kısa makaleler halinde ele alınmış, henüz etraflıca çalışılmamıştır. Elinizdeki çalışma ise, sufi şeyhlerinin, özellikle Bektaşilerin, Milli Mücadele yıllarında politik sahada karizmalarını nasıl kullandıklarına, Milli Mücadelecilerin ve karşıtlarının bundan nasıl faydalandığına dair örnekler vererek açıklamaya çalışan "bir girişim"dir sadece. Daha sonraki çalışmalara öncülük edebilirse, yazarı kendisini başarılı sayacaktır.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TARİKATLAR

Tarihte Tarikatlar

Tarikat kelimesi "yol" anlamına gelir. Tarikatları, bir şeyh etrafında örgütlenmiş kuruluşlar olarak düşünebiliriz.[1] Şeyh, tekkenin başöğretmeni ve rehberidir.[2] Her tarikat, diğerinden, doktrinleriyle değil geliştirdiği nafile ibadet şekilleri ile ayrılır:[3] Bir tarikatın kurucusu, müritler arası ilişki, nafile ibadet ve zikir şekilleri, vb formüle eder ve şeyhin müritleri olan erkek veya kadınlar[4] sadece ona uymakla kalmaz, varlığına inanılan bir şeyhler zincirine de bağlanmış olur. Burada, "kurucu" diye bilinen şeyhlerin aslında bir tarikat kurduklarını ilan etmediklerini, onların yaşama şekline hayran olanların, yani müritlerinin, onların etrafında toplanması sonucu daha sonra bu zatların kurucu olarak kabul edildiğini akılda tutmak gerekir. Kadiriyye[5] ve bir Türk tarikatı olan Yeseviyye[6] ilk tarikatlar arasında sayılabilir.

Müslüman toplumlarda, toplumu etkileyen iki büyük güç vardı: Din bilginleri ve sufi şeyhleri (ulema ve meşâyih).[7] Ancak, sufi şeyhlerinin halk üzerinde alimlerden daha etkili olduğunu söyleyebiliriz, çünkü:

- Sufi şeyhleri, halkın samimi bağlılığını kazanabilmek için onların daha önceki inançlarına karşı tamamen yasaklayıcı bir tutum yerine, toleransı esas almışlardır. Bu durum, tarikat içinde zaman zaman halk inançlarına göz yumulmasına ve böylece halkın kolayca kazanılmasına yarıyordu.[8]

  Ayrıca, sufilerle din bilginleri arasında bazen çok sertleşen anlaşmazlıklar olurdu.[9] Zira din bilginlerinin sunduğu İslam, halk için çok zor ve yavan idi: Sema',[10] müzik ve nafile zikr, gizem ve velilerin kutsanmasını onaylamıyordu.[11]

- Sufi şeyhlerinin, Hz. Muhammed'in soyundan geldiğine ve bu sebeple "Seyyid" veya "Şurefâ" olduklarına inanılıyordu.[12] Çok iyi bilinen bir gerçektir ki birçok sufi, Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere çok özel bir sevgi ve bağlılık duyar. Her tarikatın da Hz. Muhammed'e kadar giden ve kendisine "silsile" denen bir zinciri vardır.[13] Öyle ki bazı kuramcılar bu durumu "[Hz] Muhammed'in kutsanması" olarak nitelendirirler.[14]
- Tarikat liderlerinin, takva ve Allah'a bağlılıklarının bir mükâfatı olarak birtakım kerametleri olduklarına inanılır: "Vecd üstatlarına göre, sufilik ferdi bir aydınlanma ve trans şekli olabilir, ama halk için vecd halinde bir şeyler gören kişi, Tanrıya yakınlığından dolayı kendisine bazı olağanüstü güçlerin verildiği velidir."[15] Sufi şeyhlerinin, mucizevi bir şekilde nefesleriyle hastaları iyi ettiğine inanılır. Onların halkla yakın ilişkiler kurabilmelerinin en önemli sebebi bu olsa gerek.

"Türklerin İslamiyet hikâyesi sufilerle başlar" desek yeridir,[16] zira birçok Türk kabile onların faaliyetleri sayesinde İslamı kucaklamıştır. İslamı yaymak onların asli görevi idi. Hatta ilk sufi zaviyeleri yani ribatlar, bu gaye ile yapılmıştı. Bu sebeple, ilk sufiler Barkan'ın deyimi ile "kolonizatör,"[17] ve Köprülü'nün deyimi ile "mücahit misyoner" veya "alp eren"dir.[18]

Sufi şeyhleri, Orta Asya'daki Türkler arasında kolayca kabul görmüştü, zira halk onları eski Şaman veya Kam'larına benzetmişti.[19] Bu şeyhler, faaliyetlerinde aynı zamanda İslam'ın en basit şeklini sunuyorlardı (şimdi popüler İslam, yani halk İslam'ı diye adlandırılıyor). Hoca Ahmed Yesevî'nin (v. 1166) Yesevi tarikatı böyle bir tarikattı. Köprülü'ye göre, Yeseviyye'deki zikr ritüelleri vecd içindeki Şaman danslarından fazla farklı değildi.[20]

En eski zamanlarından beri sufilik, Osmanlı entelektüellerinin düşüncesinde önemli bir yer tutuyordu ve tarikatlarda genellikle rastlanan halk inançları içine hapsedilmemişti. Bu gelenek Selçuk sultanları zamanına kadar gidiyordu. Onlar, Moğol baskınları sebebiyle Türkistan ve İran'dan kaçan ilim adamlarına/sufilere kucak açmış, korumuş, böylece ilim ve tasavvufun gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Konya, Kayseri, Aksaray ve

Sivas gibi Selçuklu şehirleri, sufi düşüncesinin İslam dünyasındaki en önemli merkezleri haline gelmiştir.[21] Abdülkerim el-Kuşeyrî (v. 465/1072) ve Mevlana Celaleddin er-Rumî (v. 672/1273) Selçuk sultanlarının koruması altında yükselmiş mutasavvıflardan sadece ikisidir.[22]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli tarikatlar şunlardı: Mevleviyye, Nakşibendiyye, Celvetiyye, Halvetiyye, Bayrâmiyye, Kadiriyye, Rifâiyye[23] ve Bektaşilik. Yeseviyye tarikatı, Türk kabilelerin İslamlaşması ve İslamın göçebe bir ortamda yayılmasındaki büyük rolüne rağmen, Nakşibendiyye ile birlikte Anadolu'da uzun süre kalamadı. Mevlevîlik ve Bektaşilik, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük tesirleri olan iki önemli tarikattı. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Mevlevîler ve Türkmen Bektaşi babaları arasındaki yarış, kendisini değişik şekillerde ortaya koymuştur.[24] Bektaşiler ve Mevlevîler sırasıyla askeri ve sivil erkân arasında rağbet görmüştür. Bu bölümün ilerleyen sayfalarında değineceğimiz üzere Mevlevîlik, Yeniçeri-Bektaşi birlikteliğinden doğan gücü dengelemek için sultanlar tarafından özellikle desteklenmişti.

Bektaşilik

Bektaşiliğin İlk Devirleri

Bektaşilik, biyografisi daha çok efsanelere dayanan Hacı Bektaş Veli'ye (v. 669/1270-1[?]) bağlılığını vurgulayan bir tarikattır. *Vilâyetnâme'*[25]ye göre Hacı Bektaş, İmam Musa Kâzım[26] soyundan bir seyyid ve Hoca Ahmed Yesevî'nin mürididir.[27] Ancak, Yesevî'nin birinci derecede müridi olması kronolojik sebeplerle mümkün değildir; zira ölüm tarihleri arasında yüz yıldan daha fazla bir süre vardır. Kesin olan şudur ki Hacı Bektaş Veli "Horasan erenleri"[28] arasında idi.[29] Bir Türkmen[30] ve bir "Babaî" idi. Çünkü Anadolu'da bir Vefaî[31] şeyhi olup 638 H./1240 vuku bulan Babaî ayaklanmasının gerçek lideri olan[32] Baba[33] İlyas[34] (ki Baba Resûl diye biliniyordu)[35] Horasanî'nin halifesi (burada mürit anlamına)[36] idi. Ancak, bilinmeyen bir sebeple, adı geçen ayaklanma(nın son safhası)[37] sırasında veya muhtemelen daha uzun bir süre, Hacı Bektaş ve bazı Babaî dervişleri ortaya çıkmadılar. Daha sonraları, Moğol saldırıları sırasında Sulucakarahöyük'te ortaya çıktı.[38]

Babaî ayaklanması ve hareketi, Vefaîler yanında, Anadolu'daki Kalenderî,[39] Haydarî[40] ve Yesevî dervişlerce de devralınan bir heterodoks harekete yol açtı.[41] Öyle ki bu grupların dini gelenekleri sadece Sünni din bilginleri tarafından değil, diğer sufiler tarafından da gelen sert eleştirilere hedef oluyordu.[42] Aslında bu sufi gruplar birbirlerine öyle yakın görülüyorlardı ki, 15. yüzyılın sonlarından önce birbirlerinin aynı olarak kabul ediliyorlardı.[43] 14. yüzyılın başından sonra onlara Abdâlân-ı Rûm denmişti –ki bunlar, ilk zamanlar yeni göç etmiş Türkmenler, "daha sonraki safhalarda Anadolu'daki Hıristiyan halk arasında,[44] fetihlerin başlangıcı ile de Rumeli'de[45] İslam'ı yaymaya çalışan bir derviş grubu idiler. Aralarında Hacı Bektaş Veli kültü yaygındı.[46] Bunların tam bir tarikata, yani Bektaşiliğe, dönüşmeleri 15. yüzyılın sonlarına doğru vuku bulmuş olmalıdır, ki bu *Vilâyetnâme*'nin dikkatlice incelenmesinden anlaşılabilir.[47]

Bektaşilikteki inanç sistemini tam olarak açıklamak güçtür, zira birbirinden farklı inanç sistemlerini bir araya getiren bir yapıya sahiptir. Bu, ana kaynak olarak Kalenderiyye'den kaynaklanan ve bir taraftan eski Türk dinleri ve Batınî Şiîlik, diğer taraftan halk Hıristiyanlığı ve Gnostisizm* ile bağı olan kendine has bir sinkretizmdir (karışımdır).[48] Şimdi Bektaşiliği etkileyen hareketlere kısaca göz atalım:

- Kalenderiyye, müritlerinin genelde, Budist zahitleri ve Hıristiyan mistiklerinden etkilenmiş olan Melâmî[49] doktrinlerine sarıldığı bir hareketin adıdır. Bağlıları, birçok sufi gelenek ve göreneklerine karşı çıkar ve yaptıkları şeyleri insanlardan saklar veya onların karşısında çok tuhaf şeyler yaparlardı. Bunları 7./13. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da yaygın halde görmek mümkündü. Osmanlı döneminde ise, Abdâlân-ı Rûm ve Şemsiyyûn gibi değişik isimlerle anılageldiler. Kalenderî dervişleri mücerred (bekâr) idiler.[50] Mücerred Bektaşi babaları mücerredliği Kalenderîlerden almış olmalıdırlar.[51] Aslında, Bektaşilik Kalenderîliğin bir kolu gibi bile düşünülebilir. İkisi

* İlahi bilginin bilinebileceğini ileri süren öğreti –ed.n.

arasındaki kesin ayrım da zaten 16. yüzyıldan sonraya, yani Balım Sultan erkânından sonraya rastlar.[52]

- Bektaşi doktrin ve ayinlerinde Türk din ve âdetlerinin etkisi açıkça görülür. Mesela, Mevlevîliğin aksine, Bektaşiler ayin ve edebiyatlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda kültürel hayatın büyük oranda Farsça'nın etkisinde olduğu zamanlarda bile, Türkçe'yi kullanmışlardır.[53] Bektaşilik ve mesela Türklerin eski dinlerinden biri olan Şamanizm arasında pek çok ortak nokta vardır. Sadece bazı Türk kavimlerince benimsenmiş olan Şamanizm araştırmacılarca biraz ikinci plana atılmıştır.[54]
- Şiî hareketi İslamın önemli bir formudur. Orijinal ismi, –Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan– "Ali'nin taraftarları" anlamına "Şîatü Ali" idi. Geniş anlamda, Hz. Peygamberin ailesine İslam toplumunun siyasi ve dini liderliği sahasında ayrıcalık ve üstünlük tanıyan bir harekettir.[55] Bektaşiler, bazı Şiî doktrinleri kabul etmişlerdir. On iki İmam birçok değişik şekilde sembolize edilmiştir. Özellikle on iki dişli "Teslim Taşı"[56] bunun ortaya çıkış şekillerinden biridir. Takiyye (gerçek kimliğini gizleme), tevella (Hz. Ali'yi sevenleri sevmek) ve teberra (Hz. Ali'yi sevmeyeni sevmemek) Şia'dan alınan diğer unsurlar gibi görünmektedir.[57]
- Sünnîlik diğer önemli bir kaynaktır. Sünnî, İslam'ın asıl kaynağı olan Kuran'ı tasdik edici, tamamlayıcı ve açıklayıcı olan Hz. Peygamberin sünnetini takip eden kimse demektir.[58] Sünnilik, Batı literatüründe "Ortodoks İslam" tabiriyle karşılık bulmuştur. "Bektaşilikteki Sünni motifler, Bektaşilerin kendilerine has yorum ve tefsirlerle kullandıkları Kuran ve [ancak bazı özel senetlerle,[59] ravilerle[60] gelenlerini kabul ettikleri] hadislerdir."[61]
- Bektaşilikte "Allah-Muhammed-Ali" ve "düşkünlük" gibi bazı inançlar vardır ki bunlar Hıristiyanlıktaki "Teslis" ve "aforoz"a benzer. Bunlar kısmen, Bektaşilerin Anadolu'daki Hıristiyan seleflerinden, kısmen de kendilerine sonradan katılan Hıristiyanlardan alınmıştır. Ancak, bunu fazla abartmamak ve her mistik harekette bulunan değişik inanç sistemleriyle entegrasyon kabiliyeti olarak görmek gerekir.[62]

- Yeni Platonculuk, Bektaşilik üzerinde etkisi olan diğer bir düşüncedir. Diğer tarikatlarda olduğu gibi Bektaşilikte de "Nihaî, bilinmez, çeşitli varlıklardan oluşan dünyayı kendisinden sudur ettiren bir Tanrı mefhumu vardır."[63]
- Hurûfilik, 8./14. yüzyılda Esterabad'lı (bugünün İran'ında) Fazlullah Hurûfî (v. 1394) tarafından kurulmuş, Gnostik ve Kabbalist* temayülleri olan gayri Sünni bir fırkadır.[64] Hurûfilik, heterodoks (gayri Sünni) inançlarından dolayı 15. yüzyılda uğradığı takibattan sonra Bektaşiliğe girmiştir.[65]
- Bektaşiliğin Alevîlikle ilişkisi, konunun önemi sebebiyle ilerdeki sayfalarda ayrıca ele alınacaktır.

Bektaşilik, İslamın Rumeli Hıristiyanları arasında yayılmasında en önemli faktördü. Bu halk tarikatının eklektik yapısı, İslamı birçok Balkan halkına kolayca kabul edilebilir hale getirmiştir.[66]

Hacıbektaş'taki ana dergâhın yanında, Eskişehir'e yakın Seyyid Battal Gazi; Antalya, Elmalı'da Abdal Musa; Mısır, Kahire'de Kaygusuz Sultan; ve Edirne'nin güneybatısında, Yunanistan'da bir kasaba olan Dimetoka (Didimotikon) yakınlarında Kızıldeli/Seyyid Ali Sultan diğer önemli Bektaşi tekkeleridir.[67]

Tarikatın Yeniden Biçimlenişi ve Dallara Ayrılışı

Daha önce, "Bektaşi" kelimesinin kullanılmamış olmasına rağmen, Vefaî, Kalenderî, Haydarîlik ve Yesevîlikten başka bir şey olmayan Abdâlân-ı Rûm'un bir tarikat, yani Bektaşilik, haline dönüşmesinin 15. yüzyılın sonlarına doğru vuku bulmuş olması gerektiğini söylemiştik. Bu arada, Hurûfilik gibi daha heterodoks hareketler, takibattan kurtulmak ve kendilerini saklamak için, Abdâlân-ı Rûm'un asıl kaynağı olan Kalenderî tekkelerine sızmaya başlamıştı.[68] Bu durum, Bektaşiliğin baştan organize edilmesini gerekli kılıyordu.[69]

Büyük bir ihtimalle bu sebeple, II. Bayezid (hükümdarlık dönemi (hd.) 1481-1512), "Hızır Balı" diye de bilinen Balım Sultan'ı (v. 922 H./1516),

* Harf ve sayı gibi simgelerle varlık birliği düşüncesini ileri süren –ed.n.

Dimetoka'daki Kızıldeli/Seyyid Ali Sultan Tekkesi'nden alıp 907 H. / 1501'de Hacıbektaş'taki ana dergâha atadı ve şube vakıfların hepsini devlete değil bu dergâha bağlamak ve kendisi de oraya büyük miktarda bağışta bulunmak suretiyle birçok ayrıcalıklar tahsis etti. Mélikoff'un yorumuna göre, Sultan II. Bayezid bunun karşılığında dergâh şeyhlerinin, kendilerine bağlı halkı, o zamana dek kabul edegeldikleri halk İslamı ve Şiîlik karışımı inançlarından uzaklaştırmalarını bekledi. Zaten, güneybatı Anadolu'daki Şah Kulu ayaklanması[70] bu halkın Osmanlı'nın bölgedeki kontrolünü tehdit ettiğini göstermişti.[71] İlginçtir ki Mélikoff son çalışmasında önce bu fikirlerini tekrar ederken,[72] birkaç sayfa sonra bu fikri zayıf bularak bunun, II. Bayezid'in Safevîlere karşı sürdürdüğü "sessizlik politikası"na uygun olmadığını ve Balkanlar'daki Bektaşilerle Anadolu'dakilerin ilişkilerini kuvvetlendirmek için yapılmış olabileceğini söyler.[73] Mélikoff'un "sessizlik politikası" ile neyi kastettiğini bilmiyoruz ama Sultan II. Bayezid'in problemi halletmek için ne gerekli ise yaptığını biliyoruz. Mesela, 1511 yılında yukarıda adı geçen Şah Kulu ayaklanması ile karşılaşmış ve aynı yılın temmuz ayında ayaklanmayı güçlükle bastırmıştı.[74] Ayrıca, II. Bayezid döneminde, Şia faaliyetlerinin devlet aleyhine güç kazandığı bir dönemde, Sünnî din bilginleri ve sufi şeyhleri Osmanlı Devleti nezdinde büyük bir itibar kazanmış, onların devlete bağlanması, fikir ve nüfuzları ile Şiîliğe karşı koymalarının sağlanmasına ayrı bir önem verilerek, kendilerinin devlet eli ile desteklenmesi cihetine gidilmiştir. Hoca Sadeddin'in kaydına göre, 909/1503 senesinde sırf bu iş için 86.000 akçe (86 yük akçe; her yük 100.000 akçeden oluşuyordu) sarf edilerek[75] otuzu aşkın alim, şair ve şeyhe ödenek ayrılmıştı. Bu cümleden olarak Molla Abdurrahman-ı Cami'ye (v. 898/1492) de her yıl 1000 Flori gönderiliyordu.[76]

Hurûfilik, Teslis, ruhun bir vücuttan diğerine geçişi, şarap içme, küpe takma, Şiîlik-Safevîlik, On iki İmam ve on iki post geleneği, dini liberallik, yani bazı aşırılık ve bidatların (heterodoksinin) Bektaşi inancına girmesi Balım Sultan zamanına rastlar.[77] Bu bidatları Bektaşiliğe sokanın Balım Sultan olduğu yolunda yanlış bir kanı vardır.[78] Ocak, bunların önceden var olduğunu ve birdenbire ortaya çıkmasının mümkün olmadığını savunur.[79]

Sultan II. Bayezid'ın Balım Sultan'ı bu bidatlerin önüne geçmek için ana dergâha atadığını, ama onun, Bektaşiliğe bir erkân yaparak daha fazlasının önüne geçmekten başka bir şey yapamadığını düşünmek makul görünmektedir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: "Veli" lakabı ile bilinen Sultan II. Bayezid, Dimetoka'da doğmuştu.[80] Bütün Bektaşi-Alevî ve bazı diğer kaynaklarda onun bir Bektaşi olarak[81] Dimetoka'daki Seyyid Ali Dergâhı'na bağlı olduğu belirtilir.[82] Ancak, Hoca Sadeddin'e göre II. Bayezid, Ankara'da yaşamış olan Hacı Bayram Veli'nin (v. 833/1429-30)[83] tarikatı olan Bayrâmiyye tarikatı şeyhi Muhyiddin Mehmed el-İskilîbî'ye (diğer adıyla Şeyh Yavsî, v. 920/1514) bağlı idi. Sultan II. Bayezid, İstanbul'un en güzel yerini onun zaviyesine tahsis etmişti ve zaman zaman şeyhi Saray'a davet ederdi.[84] Hacı Bayram Veli, Safeviyye'nin kurucusu Safiyuddin Erdebilî'ye (v. 745/1344-5) bağlı idi ve Gölpınarlı'ya göre, "Kızılbaş"ı[85] "Akbaş"a çeviren kişi idi.[86] Bunu, Hacı Bayram'ın tarikatla bağını kopardığı manasına geldiği şeklinde yorumlayabiliriz.[87] Bayrâmiyye, daha sonraları, "Melâmetiyye-i Bayrâmiyye" ve "Şemsiyye-i Bayrâmiyye" diye ikiye ayrılmıştı ki Muhyiddin Mehmed el-İskilîbî'nin bağlı olduğu Şemsiyye-i Bayrâmiyye[88] tamamen Sünni idi.[89] Sultan Bayezid'in tahtta olduğu otuz yıl, önce Safeviyye, sonra Bayrâmiyye ile birleşen[90] Halvetiyye'nin en parlak dönemini oluşturur.[91] Sultan'ın kendisi de bu tarikatın ayinlerine katılır, böylece, mesleğinde yükselmek isteyen birçok kişiyi de tarikata çekmiş olurdu.[92] Bu vakıa, Sultan II. Bayezid'in hem Bektaşilik hem de Bayrâmiyye'ye bağlı biri olarak bilinişini açıklamaya yeterlidir sanırız: II. Bayezid, Balım Sultan'ı ana tekkenin başına getirerek Bektaşiliğin heterodoks yapısını değiştirmesini beklemiştir ama Balım Sultan'ın tek yapabildiği, bazı kurallar koyarak tarikatın daha fazla değişmesini önlemekten ibaret olmuştur. Belki de cemaatiyle bilgi alış verişini devam ettirebilmesi için başka yolu yoktu.

Balım Sultan, tarikatın ikinci kurucusu yani "Pîr-i Sânî" olarak bilinir, çünkü Kalenderiyye'den alınmış olan mücerredlik[93] dahil, tarikatın prensip ve ayinlerini gözden geçirip yeniden şekillendiren o idi. Balım Sultan'ın bu erkânından sonra, tekkelerin şeyhlerini ve idarecilerini atayan dedebaba olmuştur.[94] Hatta çelebiler bile, Bektaşilikte en yüksek derece olan "halife" unvanını, dedebabalardan alırlardı.[95] Öyle görünüyor ki

bu tedbir, heretik* kişilerin tarikata sızıp lider olmalarını önlemek için alınmıştı.

Balım Sultan'ın hayatı ile ilgili bir çalışma yoktur. Hakkında kesin olarak bildiğimiz tek şey, Kızıldeli veya Seyyid Ali Sultan Dergâhı'nın (adını, Hacı Bektaş Veli'nin bir halifesi olduğu söylenen Seyyid Ali Sultan'dan[96] almıştır) bulunduğu yer olan Dimetokalı olduğudur. Hakkındaki diğer hikâyeler oldukça efsanevidir. Annesinin Hıristiyan bir Sırp olduğu da iddia edilir.[97] Bektaşiliğin iki kolu onun hakkında değişik görüşlere sahiptir –ki 16. yüzyıldan beri var olagelen bu kolların çıkış sebepleri şunlardır:[98]

- Babagân (babalar) Hacı Bektaş Veli'nin evli olmadığına inanır. Fatıma Nuriye veya Fatıma Bacı olarak da bilinen ve Çelebiyân (çelebiler) tarafından Hacı Bektaş Veli'nin hanımı olduğuna inanılan Kadıncık Ana, aslında Hacı Bektaş Veli'ye derin bağlılığı ile bilinen bir Bektaşi ulusudur. Sulucakarahöyük'te Hacı Bektaş Veli'yi misafir eden İdris Hoca'nın eşidir. Çocukları yoktu. Hacı Bektaş Veli'ye öyle bir saygısı vardı ki onun abdest almak için kullandığı suyu her seferinde içerdi. Bir keresinde, içtiği suyun içinde Hacı Bektaş'ın üç damla burun kanı vardı ve sonuçta içtiği bu sudan dolayı mucizevi bir şekilde üç hamilelik geçirdi ve sırasıyla Habib, Mahmud Celal (ki bunlar daha çocukken öldüler) ve Hızır Lale adında üç çocuğu oldu.[99] Babagân'a göre, Balım Sultan'ın Babası Mürsel Balı/Mürsel Gazi, uzun süre yaşayan tek çocuk olan Hızır Lale'nin oğlu ve dolayısı ile Kadıncık Ana ve İdris Hoca'nın torunudur. Mürsel Balı, Seyyid Ali Sultan/Kızıl Deli'nin Dimetoka'da kendi adıyla anılan dergâhında hizmet eden bir Bektaşi idi. Kardeşi Resul Balı, Hacıbektaş'taki ana dergâhın şeyhi idi.[100] Mistik yapılarını koruma amacında olan Babagân Bektaşileri, Hacı Bektaş Veli'nin soyundan olma gibi bir iddiada bulunmadıkları gibi böyle bir iddiayı sufiliğe aykırı da bulurlar. Zira sufilikte, Allah'a giden yollar vardır ve bunlar bir

* Kabul edilmiş öğretileri benimsemeyen –ed.n.

şeyhin önderliğinde bulunabilir. Bu şeyhin önderliğinde izlenen talimden sonra insan şeyhlik mertebesine yükselebilir. Bu herkese açıktır. İnsanın hangi soydan geldiği mühim değildir. Bu sebeple, Babagân'ın, başlarında dedebabanın bulunduğu "Yol Oğulları" denen mücerred (bekâr) "babalar"ı vardır. Burada şunu da not düşmek gerekir ki Bektaşiliğin ilk dönemlerinde Bektaşi babalarının mücerred olması şart olduğu halde,[101] sonraları bu kural yumuşatılmıştır. Üstelik, bir kişinin, ölümünden sonra babasının yerine şeyh olarak atanması da mümkün hale gelmiştir.[102]

- Çelebiler[103] ise Hacı Bektaş Veli'nin soyundan geldiklerini ve dolayısı ile "Bel Oğulları" olduklarını iddia ederler. Balım Sultan'ı Mürsel Balı'nın oğlu olarak kabul ederler ama, onlara göre, Mürsel Balı, Hacı Bektaş Veli'nin torunudur, zira babaları Seyyid Ali Sultan, Hacı Bektaş Veli ve Kadıncık Ana'nın oğludur. Onlara göre, Hacı Bektaş Veli, Kadıncık Ana'yla evli idi ve Balım Sultan, Mürsel Balı ailesinden (yani Mürselliler'den) bir çelebi idi. Seyyid Ali Sultan'ın diğer oğlu olan Resul Balı, Hacıbektaş'taki ana tekkede şeyh idi. Dimetoka'da şeyh olan Mürsel Balı, Resul Balı'nın vefatından sonra Hacıbektaş'taki şeyhlik görevini de üstlendi. Bu sebeple Mürsel Balı'dan sonra, şeyhlik hakkı oğullarına (yani Mürselliler'e) geçti. "Hüdâdâdlı" diye bilinen Resul Balı'nın oğulları, ilk oğlu Hüdâdâd Çelebi'den sonra, Hacı Bektaş şeyhi veya vakfının mütevellileri olamadılar. Bununla birlikte, vakfın gelirlerinden pay almaya devam ettiler.[104] Burada, çelebiler ve onlara bağlı kişilerin bir kısmı, Hacı Bektaş'ın evli olmamasına rağmen burun kanından olan çocukların biyolojik çocuğu olarak kabul edilebilecekleri fikrinde olduklarını not etmek gerekir.[105]

Çelebiler, Bektaşi dergâhlarının meşîhatının, başından beri kendilerine ait olduğunu[106] iddia ederler.[107] Öyle görünüyor ki bu iddia Osmanlı politikasına da uydu ve bu sebeple onların vasıtasıyla Türkmenleri kontrol altında tuttukları için çelebileri destekledi ve üstün tuttular.[108] (Zira Türkmenler Hacı Bektaş Veli'nin halefleri olarak babaları değil çelebileri tanıyorlardı.) Suraiya Faroqhi'ye göre, Osmanlı idaresi kendilerini Hacı Bektaş

Veli'nin meşru halefleri sayarak nerdeyse sadece çelebilerle ilgilendi ve babaları nerdeyse tamamen ihmal etti. Mesela, resmi kayıtlarda sadece çelebilere ait silsileyi bulabiliriz, ama 19. yüzyıldan önceki mücerred babalara gelince, elimizde sadece bazı mezar taşlarındaki kitabeler vardır.[109] Faroqhi, Sultan II. Bayezid'in, mücerred babalığın kurucusu Balım Sultan'la ilgilenmesini, yani onu ana tekkenin başına getirmesini unutmuş görünse de tamamen haksız sayılmaz, zira o da daha sonraları meşruluğunu artırmak için bir çelebi olduğunu ileri sürmüştür[110] ve Çelebiyân kolu onun bir çelebi olduğunu iddia ederken, Babagân onu 'babalar' arasında saymıştır. Yani, Balım Sultan Babagân'a göre bir baba, Çelebiyân'a göre bir çelebi idi. (Bu arada şunu da belirtelim ki Çelebiyân'a göre mücerred Babalık Sersem Ali Baba[111] [Dedebabalığı 958/1551-977/1589][112] ile başlar. Sersem Ali Baba, ispatlanmamış bir Bektaşi söylencesine göre,[113] Hacıbektaş'taki dergâhın I. Selim [hd. 1512-20] zamanında, muhtemelen göçebe ayaklanmaları ile ilgili görüldüğü için kapatılması ve dergâha devlet yardımının da kesilmesinden sonraki dedebabadır.[114] Dergâh 958 H./1551'de yeniden açılmıştı)[115].

Bu birbirine düşman iki kola ayrılma Bektaşiliği diğer tarikatlar arasında farklı kılan niteliklerinden biridir: bu iki kol arasında daimi olarak ihtilaflar, yarış ve menfaat çatışması olagelmiştir. Maddi menfaat çatışmaları başta geliyordu, zira "mürşid hakkı, çerağ hakkı, nezir" gibi çeşitli adlar altında halktan ve devletten büyük miktarda akçe alıyorlardı.[116]

Bektaşiliğin Alevîlikle İlgisi

Bektaşilik genelde Alevîlikle birlikte ele alınır ve karıştırılır. Hatta bazı ilim adamları bile bu hataya düşer. Zira 16. yüzyıldan bu yana, özellikle Bektaşiliğin 1826'da kaldırılmasından sonra bu iki terim birlikte kullanıla gelmiş, hatta "Alevîlik-Bektaşilik" diye ikisi bir terim haline sokulmuştur. "Bektaşilik mi Alevîliğin kolu yoksa tersi mi" sorusu da konunun uzmanları arasında bir tartışma konusu olmuştur. Bazıları Bektaşiliği Alevîliğin bir kolu olarak ele alır.[117] Ancak, sayacağımız diğer sebepler bir yana, Alevîliğin, Bektaşiliğin çelebi koluna bağlı olması sebebiyle, Bektaşiliğin onun bir kolu olması imkânsızdır. Zira bir birim, kendisinin alt koluna bağlı olamaz.

Çağdaş bazı yazarlar daha da ileri giderek, Bektaşiliğin, Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş bir Alevîlik şekli olduğunu söylemişlerdir.[118] Diğer bazıları ise,[119] ikisini tamamen aynı olarak telakki eder. Bu şekilde karşımıza çıkan terminoloji problemi, konunun tam bir analizine engeldir.[120] Açıkça görülüyor ki Bektaşilik 1826'da yasaklanınca,[121] "köy Bektaşiliği" Alevîlikle aynılaştırılmış, 1925'te bütün tekkelerin kapatılmasıyla da, Bektaşiliğin bütünü Alevîlikle karıştırılmıştır.[122]

Tarikatların kapatılması sırasında İstanbul, Üsküdar'da İnadiye Dergâhı Şeyhi olan Yusuf Fahir (Ataer) Baba'ya (v. 1966) göre[123] Bektaşiliğin üç dalı vardır: Babagân, Alevîler [Çelebiyân] ve Sofiyan (Sûfiler). Bunlar sırasıyla dedebabalar, çelebiler ve dedeler tarafından temsil edilir.[124] Atalay, Bektaşiliğin ikiye ayrıldığını düşünür: Babagân ve Çelebiyân. Çelebiyân'ın da tekrar Tahtacılar, Çepniler gibi, topluca "Kızılbaş" adı altında anılan Alevî aşiretlerden oluşan yedi-sekiz dala ayrıldığını savunur.[125] Gölpınarlı Çelebiyân'ı atlayan bir tasnif yapar: Babagân, yani Bektaşiler ve Dedegân (dedeler), yani "köy Bektaşileri" de denen Alevîler.[126] Mélikoff'un çalışmaları ise konu hakkında birbiriyle uyuşmayan ifadeler içerir.[127]

Alevîlik ve Bektaşilik birçok ortak özellik taşırlar. Bununla birlikte, Bektaşilik, ana prensip ve ayinleri olan bir sufi tarikatı olduğu halde, Alevîlik Hz. Ali soyundan olmaya önem veren ve Şia İslamı içinde ele alınması gereken bir kimliktir. Üstelik, Bektaşilik herkese açık bir tarikatken Alevîlik için durum böyle değildir. Alevî olmak, Alevî bir ailede doğmayı gerektirir. Yani, Alevîlikte soy önemlidir ve dışarıdan girmek veya sonradan Alevî olmak mümkün değildir. Bektaşilik ise bir tarikat olunca, isteyen girer. Tarikatta bir hiyerarşi ve tarikata gireni bekleyen bir eğitim programı vardır. "Baba" olmak yıllar alabilir. Alevîlikte ise, bir pîr (şeyh) veya ocaktan (aile ağacından) gelmek, dede olmak için yeterlidir, zira dedelik soydan gelmektedir.

Sofyan veya Kızılbaş diye de adlandırılan ve dedeye bağlı olan Alevîler, aynı zamanda Bektaşiliğin Çelebiyân koluna bağlıdırlar.[128] Ancak "purut" (reddediciler) da denen bazı Kızılbaş gruplar vardır ki, sadece ocakları ve bunun tabiî bir sonucu olarak sadece dedeleri tanır. Bunlar çelebileri tanıyanlara "dönük" derler.[129] Burada şunu hatırlamak faydalı olur: Uzun bir

zaman heterodoks grupların belli bir adı olmamıştır. Bu sebeple "Râfızî" (heretik, kelime olarak reddeden demek), "Mülhid" (dinsiz, doğru yoldan ayrılmış), "Zındık" (kâfir, sapık) ve "Kızılbaş" kelimeleri birbirleri yerine kullanılabilen kelimelerdi. Taşıdıkları aşağılayıcı mana sebebiyle, muhtemelen, 19. yüzyıldan sonra "Alevî" kelimesi onların yerini almıştır.[130]

Dedeler, soylarının Hz. Muhammed'e dayandığı iddia edilen ailelerdendir. Bir zamanlar Hacı Bektaş Veli ve Erdebil Dergâhı'na (Safeviyye tarikatına) bağlı idiler. Ancak, bilinmeyen bir sebeple bağımsız hale gelmişlerdir. Bu sebeple de bazı kuramcılar onları ayrı bir grup olarak düşünür.[131] Babagân, onları Bektaşilerden saymadığı için, ayinlerine almaz.[132] Tabii Bektaşiliğe bilfiil girmeleri durumu müstesna.[133]

Mélikoff, Babagân kolunun başı dedebabanın, "sülûk"a (bir tarikata girmeye) önem veren ve bel evlatlığını tanımayan ve bu sebeple Hacı Bektaş Veli'nin evlenmemiş olduğuna inanan babalara bağlı olan Alevîleri temsil ettiğini söyleyerek –şimdiye kadar kimsenin dikkatini çekmeyen– açık bir hataya düşmüştür.[134] Alevîlik ve Bektaşilik arasındaki ana farkın, Bektaşiliğin herhangi bir kimseyi üye olarak kabul ettiği halde, Alevîlikte üyeliğin sadece soydan gelmesi gerçeği ortada iken Mélikoff'un böyle bir şeyi niye söylediğini, anlamak güçtür. Koşay da Alevîlerin babalara bağlı olduğunu söylerken benzer bir hataya düşmektedir.[135] Birge, çelebilerin, daha çok köylerde oturan Kızılbaş ve diğer gruplar tarafından lider olarak tanındığını söylerken isabet etmektedir ama babalar ve dedelerin arasını tefrikte hataya düşer ve dedeleri, "Hacı Bektaş Veli'nin sadece yol evlatları olduğuna inanan organize olmuş Bektaşilerin" (babaları kastediyor) başı olarak kabul eder. Birge'nin cümleleri şöyle: "Diğer taraftan, Hacı Bektaş'ın yol evladından başka çocuğu olmadığına –bel evladı değil yol evladı– inanan ve mücerred olan dedeler, Balım tarafından ayarlandığı şekilde sistemin manevi ve örgütsel lideri olmuşlardır." Görüldüğü gibi burada Birge, dedeleri "mücerred" olarak ele alırken başka bir hataya daha düşmektedir. Halbuki onlar, kökü Hz. Muhammed'e kadar gittiği iddia edilen ailelerden gelmektedirler.[136]

Çelebiler ve dedeler, Anadolu ve Rumeli köylerindeki Kızılbaş grupları nüfuzları altında tuttukları halde, babalar büyük şehir ve kasabalarda

oturmuş ve Arnavutluk'taki Bektaşileri nüfuzları altında tutmuşlardır. Daha sonraki evrelerde babalar Arnavutluk'ta elverişli ortam bulup, diğer yerlere de buradan dağılmışlardır demek daha doğru olur.

Alevîler, bir zamanlar Safeviyye'ye bağlı idiler. Şiî-sufî bir hareket olan Safeviyye, tarihi olarak, Sünni bir tarikat olarak başlamıştı. Kurucusu olarak Halvetiyye şeyhlerinden Zahid Cilanî'nin müridi Ebu'l-Feth İshak Safiyuddin (v. 745/1344-5) kabul edilir. Yedinci İmam olan Musa Kâzım'ın soyundandır ve doğu Azerbaycan'da bir kasaba olan Erdebil'de doğmuştur. Şeyh Cüneyd'in (1447-1460) idaresi döneminde tarikat Şiîleşmiştir. Anadolu'daki Türkmen aşiretleri –ki daha sonra Kızılbaş olarak adlandırılmışlardır– nüfuzları altına almışlardır. Bir söylenceye göre bu bağlılıkları, Safiyuddin'in oğlu olan Sadreddin'in torunu ve halefi Hoca Ali'nin (1391-1429), Timur'un (v. 1405) Anadolu'ya saldırıları sırasında savaş esiri olarak aldığı Türkmen aşiretler için şefaati sebebiyledir. Bu aşiretler Hoca Ali'nin şefaatiyle serbest bırakılmış ve bir Süre Hoca Ali ve müritlerinin oturduğu Erdebil'de kalmışlar, Anadolu'ya döndükleri zaman da Safeviyye'ye bağlılıklarını devam ettirmişlerdir.[137] Safevî Devleti'ni (1501-1722)[138] kurarak İran tahtını ele geçiren Şah İsmail, bu tarikatın şeyhlerinden biridir.[139] Aslen bir Türk tarikatı olan Safeviyye, bu ünlü şahsiyet sayesinde Anadolu'da büyük bir dini ve politik güce sahipti.[140]

Kehl-Bodrogi'ye göre, yeniden organize olması sebebiyle İsna Aşere Şia [Oniki İmamcı Şia] din bilginlerinin kanaat ve inançları Safevî halk idaresi üzerinde gittikçe güç kazandı ve bunun tabiî bir sonucu olarak, Safevîlerin Kızılbaşlara çekiciliği gözle görünür bir biçimde azaldı ve Safevîlere bağladıkları ümitleri boşa çıkan Kızılbaşlar, bağlılıklarını Bektaşilere yönlendirdiler. 1570'lerde bu bağlılık vardı,[141] ama, "belge yokluğu sebebiyle, Bektaşilerin Kızılbaşların bağlılıklarını hangi etaplardan geçerek elde ettiklerini tespit etmek imkânsızdır."[142]

Bektaşiler ve Alevîler arasındaki diğer bazı küçük farklar şunlardır:

- Bektaşiler, sadece bir "pîr" (yani Hacı Bektaş Veli) tanırken, Alevîler, Hacı Bektaş Veli yanında nesebi Hz. Muhammed'e kadar gittiğine inanılan birçok pîr tanırlar.

- Alevîlikte, Bektaşilikteki dergâh yerine, dini ayin ve benzeri toplantılarda kullandıkları "cem evi" vardır.[143]
- Alevîlerin aksine, Bektaşiler kendilerini gizlerler ve bunu, gizli birçok anlamı olan "Bektaşi Sırrı" diye tabir ederler. Bir yoruma göre bu, Bektaşilikte insanın ilahlaşmış olduğu (hatta Allah'ın en büyük adının [İsm-i Azam] insan olduğu) inancına kadar giden teolojik bir mesele ile ilgilidir.[144] Diğer bir yoruma göre sır, "kadının erkeklerle aynı statüde olmasıdır."[145] Bu terim Bektaşilerin birbirlerini tanımak için kullandıkları araçlara işaret edebilir ki bu da içki içmeyi ve "sultanım," "nazarım," "erenler" gibi kelimeleri içerir.[146]
- Şehirlerde yaşayan Bektaşiler, Sünni İslamın etkisinde ve şöyle veya böyle Kuran ve hadis kültürü olan kişiler iken, Alevîler genelde ilhad'ın [doğru yoldan ayrılmanın] menşei olarak bilinen bölgelerde oturmuşlardır ve Kuran ve hadis kültürleri yok denecek kadar azdır.[147] Köprülü ve Gölpınarlı, Alevîleri "köy Bektaşileri" diye adlandırırlar, zira Alevîler kendilerini, Bektaşilerle "aynı fenomenin kaba bir formunu paylaşır" durumda görürler.[148]

Bektaşiler ve Alevîler arasındaki farklılığın sebepleri, kültürlü olup olmamaya kadar indirgenebilen bazı sosyal faktörlerdir. Bu sebeple, daha önce saydığımız farklara rağmen, inanç sistemleriyle ilgili çok az fark vardır. Her ikisi de On iki İmamı tanıyan, özellikle Cafer-i Sadık'a (v. 148/765)[149] büyük ihtiram gösteren Şiî meşreplidirler. İbadetlerinin merkezinde Allah-Muhammed-Ali teslisinin bir parçası olan Hz. Ali vardır. Her ikisi de Muharrem ayının ilk on gününde, "Matem Geceleri"ni kutlarlar. Şiîlerden aldıkları "tevella" ve "teberra" doktrini ve "meydan"da mürşidin gözetimi altında yapılan "âyin-i cem" ikisinde de vardır. Bu ayinde yerine getirilmesi gereken on iki görev (açıkça anlaşılıyor ki bu on iki görev, On iki İmam'ı hatırlatıcı bir rakamdır) nefes, gulbâng ve tercemân denen Türkçe şiirler okunması ve "lokma" yenmesidir. (Bektaşilerde bu yemekte içki içilirken, Alevîlerde "semah" yapılır. semah, Babagân Bektaşilerince pek rağbet görmez[150]). Hz. Ali'nin doğum günü veya Hz. Peygamberin kızı Fatıma ile evlendiği gün olarak kabul edilen 21 Mart'ta kutlanan Nev-

ruz;[151] günahların bağışlanması için yapılan "baş okutması" ve belli suçları işleyen kişilerin cemaatten dışlanması demek olan "düşkünlük" de iki grupta da var olan âdetlerdendir.[152]

Bektaşilerin Yeniçerilerle İlişkileri

Bektaşilerle Yeniçeriler arasındaki ilişkiye değinen ilk tarihçi Hammer'dir.[153] Bektaşiler ve yeniçeriler arasında bir ilişki olduğu kesindir ama, bu ilişkinin ne zaman başladığı belli değildir. Yeniçeri kıtaları ilk kez Sultan I. Murad (hd. 1362-1389) zamanında kuruldu[154] (ama Sultan II. Murad [hd. bazı aralıklarla 1421-1451], zamanında 'devşirme' usulünün kabulü ile önem kazandı).[155] Yeniçerilerin Hacı Bektaş Veli ile ilişkilendirilmesi bu döneme rastlar.[156]

İlk Osmanlı sultanlarının, Balkanlar'da irşat görevi yapan birçok baba varken Hacı Bektaş Veli ve müritlerini seçmelerinin sebebi, Hacı Bektaş'ın da Osmanlılar gibi Kayı boyundan gelmesidir.[157] Ayrıca, Hacı Bektaş Veli'nin Osman Bey'in kayınpederi olan Şeyh Edebâlî ile iyi ilişkileri vardı ve her ikisi de Babaî ayaklanmasına katılmamışlardı.[158]

Bektaşi babaları yeniçerilere –her ikisi de 1826'da kaldırılıncaya kadar– "İslamı anlatma" görevini yaptılar. Hacı Bektaş, yeniçerilerin "aziz" kabul ettiği bir zattı ve bir Bektaşi babası devamlı olarak onlarla birlikte ikâmet ederdi.[159] Bu ilişki, tarihi açıdan, Bektaşiliği Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli tarikat yapmıştı. Yeniçeriler, "Tâife-i Bektaşiyân," "Gurûh-i Bektaşiyân" gibi isimlerle ve yeniçerilerin lideri olan "Yeniçeri Ağaları" da "Dûdmân-i Bektaşiyân" (Bektaşilerin başı) olarak bilinirdi. "Sanâdîd-i Bektaşiyân" (Bektaşilerin soyluları) ve "Hacı Bektaş Köçekleri" (Hacı Bektaş Uşakları) yeniçerilere verilen diğer isimlerdi.[160] İstanbul'daki bir söylenceye göre, Yeniçerilerin azizlerine gönderdikleri çeşitli hediyeler arasında, aşure pişirmek için kullandıkları "Kara Kazan" da yer alırdı.[161]

Bektaşiler ve yeniçeriler arasındaki bu ilişki sayesinde, Bektaşi babaları, 1826'da tarikatları yasaklanıncaya kadar, İstanbul'daki dergâhlarında rahat ve müreffeh yaşadılar.[162] İddialara göre, Sultan II. Bayezid,[163] Sultan I. Selim[164] ve Sultan Abdülaziz (1861-1876)[165] gibi bazı Osmanlı sultanları Bektaşi idiler.

1826'de, hem yeniçeriler hem de Bektaşi tarikatı büyük bir felaket ile karşılaştı: Sultan II. Mahmud, devlet düzeninde gerçekleştirmeyi planladığı bir seri reform içerisinde, orduyu da ıslaha karar verdi ve "Muallem Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" adıyla yeni bir ordu kurdu. Her yeniçeri bölüğünden 150 asker, bu yeni kurulan orduya kaydedildi.[166] Yeni ordunun ilan edilmesi, o zamanlar çoğu yeniçeriliğin getirdiği bazı ayrıcalıklardan faydalanmaktan başka işlevi olmayan esnaftan oluşan yeniçerilerin isyanına sebep oldu.[167] Bektaşi babaları halkı bu isyana katılmaları için teşvik ediyorlardı. Muhtemelen bu sebepten dolayı birçoğu sürgün edilmişti zaten (bunu yeniçerilerin devletten istekleri arasında, sürgün edilmiş olan bazı Bektaşi babalarının İstanbul'a dönmeleri isteğinin olmasından çıkarıyoruz. Bir irâdede vezirlerin durumu dikkatli ele almaları isteniyordu).[168] Sultan II. Mahmud, bu sefer halk desteğinden yoksun olan yeniçerileri kışlalarında vurdu.[169]

Sultan Ahmed Camii çevresinde yoğunlaşan çatışmalarda, binlerce yeniçerinin öldürüldüğü ve birçoğunun da İmparatorluğun çeşitli şehirlerinde idam edildiği söylenir. Yeniçeri kelimesini telaffuz etmek bile yasaklanmıştı.[170] Bu kurumun resmen kaldırılması ise 11 Zilkade 1241/17 Haziran 1826'ya rastlar.[171] Ancak, bazı şehirlerde 1840'lara kadar var olmaya devam ettiler.[172] Yeniçerilerin ortadan kaldırılması, Osmanlı tarihinde Vaka-yı Hayriyye olarak bilinir. Sahhâflar-Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi (1789-1848) bu olayın tüm detaylarını *Üss-i Zafer* adlı eserinde verir.[173]

"Hacı Bektaş oğulları" denen bu ordunun yok edilmesinin, yeniçerilerle ilişkileri sebebiyle Bektaşilik üzerinde çok büyük tesirleri oldu;[174] Bektaşilik de yasaklandı. Bu konuyla ilgili ferman yayınlanmadan önce, bazı araştırmalar ve tasfiyeler yapıldı; bazı din görevlilerine, Bektaşileri halktan ayırma görevi verildi. Bu araştırma, bazı "mahalli imamlar" ve diğer "memûr-i şerî" (din görevlileri) ve tarafsız yetkililerin denetiminde yapıldı."[175] Üsküdar, İstanbul ve diğer yerlerdeki Bektaşilerin, "fitne ve fesadın kaynağı oldukları" gerekçesiyle araştırılıp cezalandırılması istendi.[176] Bektaşiler hakkındaki raporlarda, namaz kılmadıkları, oruç tutmadıkları, ilk üç halifeye söverek dinin temel kurallarını çiğnedikleri yazıldı. Bektaşi baba-

ları ve onların "piç" müritlerinin Hadimköy (Konya'ya bağlı bir kasaba), Birgi (Ödemiş-İzmir'de), Kayseri ve büyük oranda 'din bilginleri merkezi' olan diğer şehirlere sürüleceği belirtildi.[177] Bektaşi olduğu söylenen bazı alimler de sürgünden nasiplerini aldılar: "Mekke-i Mükerreme pâyelilerinden"[178] sabık Vakanüvis Şânîzâde Mehmed Ataullah Efendi;[179] ve o sıralarda tefsir kitabını[180] yazmakta olan İsmail Ferruh Efendi (v. 1256/1840),[181] sırasıyla Tire ve Kadıköy'e sürgün edilenler arasında idiler.[182] Dimetoka'daki Kızıldeli Tekkesi'nde yapılan 'Muharrem Matemi'[183] gibi bütün Bektaşi ayinleri yasaklanmıştı.[184]

18 Temmuz 1826'da, Sultan II. Mahmud'un hazır olduğu bir toplantıda, Şeyhülislam Kadızade Mehmed Tahir Efendi (v. 1254/1838),[185] Sünni alim ve şeyhler, Bektaşilerin dindışı öğretileri olduğuna dair raporlarını sundular.[186] Sultan, resmi fetvadan sonra[187] Bektaşiliğin ancak kontrollü olarak var olabileceğini emreden 1242 H (Eylül 1826) tarihli fermanını yayınladı.[188] Hacı Bektaş Veli bu "yola gelmez topluluktan" istisna edilmiş ve Bektaşilerin Hacı Bektaş Veli'ye bağlı olduklarını söyledikleri halde bunun gerçeği yansıtmadığı belirtilmişti. Fermandan sonra, çok müşkül çıkaran Bektaşiler ya idam edildi ya da sürüldü ve 'muhdes' yani yeni inşa edilmiş Bektaşi tekkeleri (ki muhdes olmaması için en az altmış yıl önce yapılmış şartı getirildi) yıkıldı.[189] İstanbul'daki tekkelerden başlayarak, elverişli olanlar cami, medrese ve mektebe çevrildi,[190] sonra Rumeli ve Anadolu'ya geçildi.[191] Hacıbektaş'taki ana tekke bu uygulamadan muaf tutuldu ve Nakşîliğin öğretileceği bir yer haline getirildi. Müştemilatına bir cami eklendi ve Nakşî Camii diye adlandırıldı. Ama bu caminin pek cemaati olmadı.[192] Bazı diğer Bektaşi tekkeleri de Nakşî tekkelerine çevrildi.[193]

Hacıbektaş Tekkesi şeyhi ve zamanının Çelebisi Mehmed Hamidullah (1767-1836), halkın "fesâd"ına sebep olduğu gerekçesiyle Amasya'ya sürüldü.[194] Aslında, Alevîlerin yakınlık duyduğu Safevîlerle ilişkilerinden[195] dolayı, şeyhlik yapamıyorlardı.[196] Zaten çelebiler, bu ilişkilerinden dolayı Babagân tarafından Şiî olmakla itham edilegelmişlerdir.[197] Alevîler, Çelebiyân koluna bağlı oldukları ve Bektaşi tarikatının bozulmasından mesul tutuldukları halde,[198] bildiğimiz kadarıyla, konuyla ilgili belgelerde Alevîlere dair bir karar yoktur.

Hacıbektaş'taki zamanın Dedebabası, Sivaslı Mehmed Nebi Dedebaba (1813-1834 arası tarikatın başında idi)[199] sürgün edilmedi ama zamanın tanınmış Nakşî şeyhi Kayserili Mehmed Said Efendi'nin (v. 1257/1841)[200] gözetimi altında tutuldu. Müfrit olduğu düşünülen diğer bazı babalar ise ya sürgün edildi yada öldürüldü.[201]

Tarikat yasaklandığı zaman, bütün mal varlığı ya Nakşibendîlere nakledildi ya da hazine yararına müzayede usulü satıldı.[202] Faroqhi, Bektaşi tekkelerinin kapatılışında Osmanlı idaresinin maddi düşüncelerle yola çıktığının söylenemeyeceğini[203] ve fakat resmi sebep olarak beyan edilen Bektaşilerle yeniçeriler arasındaki ilişkinin gerçek sebep olmadığını söyler[204] ve gerçek sebebin ne olduğu konusunu ise cevapsız bırakır.

Ulusoy, çelebilerin Hacı Bektaş Vakfı'nın mütevellisi olarak bırakıldığını ve tevliyetin de Amasya'ya sürgün edilen Hamidullah Çelebi'nin kardeşi Veliyyeddin Çelebi'ye (1772-1828) verildiğini söyler.[205] Bu konuda bir belge bulamadık ama ana tekkenin diğer tekkelerden ayrı bir uygulamaya tabi tutulduğunu düşünürsek, söyledikleri muhtemelen doğrudur.

Tarikatın kapatılışıyla devletin fazla bir değişiklik yapmadığını, sadece yetkiyi Bektaşilikten alıp yine Yeseviyye'den neş'et etmiş ama henüz bozulmamış başka bir tarikat olan Nakşibendiyye'ye verdiğini düşünebiliriz.[206] Burada şu hatırlanmalıdır ki birçok Türkçe kaynakta Yeseviyye, Bektaşi ve Nakşibendî tarikatlarının kökeni –ve böylece Anadolu'da Sünnî ve Şiî İslam arasındaki ihtilaf tartışıldığında bir araç– olarak ele alınır.[207]

Bektaşiler ise bu kapatılma olayını, şeriata sıkı sıkıya uyup, Türk âdetlerine hiç yer bırakmayan Nakşibendîlerin başının altından çıktığını ve düşmanlıklarının bir göstergesi olduğuna inanırlar.[208] Bektaşiliğin Nakşî denetimi altına sokulmasından sonra, devletin Nakşîliğe değil de Mevlevîliğe olan desteğinin artması ilginçtir. "Reformcu sultanların, Mevlevî tarikatını, Yeniçerileri destekleyen Bektaşilere ve daha sonra da, Müslümanların zimmîlere[209] göre, ayrıcalıkları olan bir topluluk olması gerektiğini savunan din bilginlerine karşı dengeleyici bir güç olarak kullandığını"[210] görüyoruz.

Bektaşilerin takibatı, tarikatın kapatılmasını takip eden yıllarda da devam etti. Mesela, yeni kurulan orduya (Muallem Asâkir-i Mansûre-i Mu-

hammediye) yeniçeri taraftarı Bektaşi zabitlerin sızdıklarını ve orduyu bozmaya çalıştıkları vurgulanmaktadır.[211] Bazı Bektaşi babaları ise, Şia'dan alınan "takiyye" prensibini kullanarak diğer bazı tarikatlar içine sızmayı başarmıştı. Bunun önüne geçmek için, her tarikatın mensubunun kendisine mahsus kıyafet giymesi mecburiyeti getirilmişti.[212] Yine H. 1245/1829-30'da, bazı bölgelerin imamları, halk arasındaki Bektaşileri tefrik etmekle görevlendirilmişti.[213] Bazı Bektaşi tekkelerinde muharref [tahrif edilmiş, gerçek anlamından saptırılmış] kitaplar bulunmuştu.[214] 25 Rebiülevvel 1249 (1833) tarihli bir belge, bazı Bektaşilerin, yapılan mülakatlardan sonra, sapık inançlarını terk ettikleri görüldüğünden affedildiklerini belirtmektedir.[215] Aslında yaptıkları tek şey, "takiyye" idi.[216]

1826-1908 Arasında Bektaşilik

Daha önce belirttiğimiz gibi Çelebiyân kolunun 1826'daki başı Şeyh Hamidullah (1767-1836),[217] Amasya'ya sürülmüştü. Ulusoy, Şeyh Hamidullah'ın orada öldüğünü söyler.[218] Mélikoff'a göre ise, 1833'te affedilmiş ve Hacıbektaş'a dönmüştür.[219] BOA'dan öğrendiklerim ışığında Mélikoff'u desteklememiz daha uygun olacaktır: Bir belge, Şeyh Hamidullah'ın affının istendiğini göstermektedir.[220] Sivas Valisi Reşid Paşa'nın bir mektubunda (tarihi: 23 Zilkade 1249 [1834]), Şeyh Hamidullah'ın affı istenmektedir.[221] Sadaret'ten[222] zamanın Serasker'ine (Harbiye Nazırına) gönderilen diğer bir mektuptan da Sadaret'in, Serasker, Karaman Valisi ve Kırşehir mütevellileri gibi birkaç ilgiliden Şeyh Hamidullah ve Hacı Bektaş Vakfı hakkında görüş aldığını öğreniyoruz.[223] Bu yazışmaların devamını bulamadım, ama yine de Şeyh Hamidullah'ın bu çabalar sonucu affedilip Hacıbektaş'a sadece Vakfın bir mütevellisi olarak döndüğünü düşünebiliriz.

Bektaşiliğin kaldırılmasının tabiî bir sonucu olarak, dedebabalık da resmen yasaklanmıştı.[224] Babagân kolunun başında o zaman Sivaslı Mehmed Nebi Dedebaba vardı ve tekkeyi Nakşî şeyhin denetiminde 1834'e kadar yönetti.[225] Ondan sonraki dedebabalar sadece "türbedâr" lakabını kullandılar ancak zamanla "postnişin" kelimesi de kullanılmaya başladı.[226]

Yıkılmayan Bektaşi tekkelerinin resmi yöneticisi olarak bir Nakşî (bazen de Halvetî)[227] şeyh atandı.[228] Hacıbektaş'taki tekkeye atanan ilk Nak-

şî şeyh, zamanın önde gelen şeyhlerinden, Kayserili Mehmed Said Efendi idi. Görevi, Bektaşilere İslam dinini ve Nakşî ayini olan Hatm-ı Hacegân'ı öğretmek ve ayrıca cuma namazlarını kıldırmaktı.[229] Atalay, Nakşî şeyhlerin birazcık dünyalık görünce bu vazifelerini unuttuklarını söyler.[230] Hacıbektaş'taki ilk Nakşî şeyhi Kayserili Mehmed Said Efendi (Sivaslı Nebi Baba tarafından tarikata sokulmuştu[231]), İstanbul'da Yahya Efendi[232] ve İsmet Molla[233] gibi bazı Nakşî şeyhlerin sonradan Bektaşi olduğu ve tekke mensuplarını kendi usullerine göre ibadetten alıkoymadıkları bir gerçektir. Besîm (Atalay) ve Koşay'a göre, aslında Bektaşi babaları, akıl ve zekâca Nakşîlerden üstün oldukları için onları kandırıyorlardı.[234]

Nakşîlerin, babaların yerini alması bekleniyordu ama cuma ve bayram günleri Bektaşi olmayan ziyaretçilere namaz kıldırmaktan öte bir şey yapamadılar ve babaların yerini dolduramadılar. Bu sebeple, zaman zaman cahil kişiler Bektaşiler tarafından baba olarak kabul edildiler.[235] Dahası, bazı Bektaşi babaları, bir Nakşî şeyhten Nakşî şeyhlerinden olduklarını gösteren sahte "icâzetnâme"ler aldılar.[236]

Köprülü, Sultan Abdülaziz döneminde, Bektaşiliğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölümlerinde ve Mısır'da tekrar aktif hale geldiğini belirtmektedir.[237] Ancak bu gelişmeye rağmen, Bektaşiler kendilerini diğer tarikat mensupları arasında saklamaya devam ettiler.[238] Mélikoff, 1870'ten sonra Nakşibendî şeyhlerinin merkez zaviyenin resmi sahipleri olmaya devam etmelerine rağmen, Bektaşi şeyhlerin, yeniden tekkenin asıl sahipleri olarak işlev görmeye başladığını söyler. Böylece, Köprülü'nün tezini destekler görünmektedir.[239] Hatta 1925'te bütün tarikatların kapatılmasına kadar, çelebi, bağlı tekkelerin şeyhlerini atamaya devam etmişti.[240] Bu, tekkelerin, çelebiler ve Nakşîlere bırakıldığı anlamına gelir.[241] Çelebiler ve babalar arasındaki ihtilaf, Nakşî şeyhlerin de araya girmesi ile başka bir boyut kazanmış, iki grup arasında ihtilaf yerine üç grup arasında ihtilafa dönüşmüştü. Özellikle, tekkenin ve vakfın tek sahibi olduklarını iddia eden çelebiler, babaları menfaatleri önünde büyük bir engel olarak görüyorlardı.[242]

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) ise, Bektaşiler İttihat ve Terakki ile[243] ilişkileri ve Hasluck'a göre, Arnavutluk'ta bir devlet kurma gi-

rişimleri dolayısıyla sıkı bir takip altında idiler:[244] 1908 devrimi sırasında, orada bir Bektaşi devleti kurmayı planlamışlardı. II. Abdülhamid, 1880-81 Arnavutluk milli hareketi sırasında da, Güney Arnavutluk'un Yunanistan'a verilme ihtimali ortaya çıktığı için onlardan hep şüphelenmişti.[245]

Bununla birlikte, o zaman bile Meclis-i Meşâyih[246] tarafından tanınan, baba ve müridan grubu olan Bektaşi tekkeleri vardı. Abdullah Baba ile 12 derviş ve 100 muhibinin bulunduğu, Abdullah Baba'nın kendisinin 1324/1908-9'de inşa edip "Bektaşi Dergâhı" adını verdiği tekke bunlardan biridir. Bu tekke, Topkapı'daki eski Bektaşi dergâhı "Takyeci[247] ya da Takkeci Baba Dergâhı"nın yerinde inşa edilmişti.[248]

Nakşîlerin gözetimi, Bektaşi tekkelerine gelen ziyaretçiler hakkında bazı karışıklıklara da sebep oldu. Bir ziyaretçinin Nakşî şeyhi mi yoksa Bektaşi şeyhini mi ziyarete geldiğini dışarıdan bakarak anlamak mümkün değildi. Bu sebeple Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi (v. 1920)[249] gibi bazı kişiler, Bektaşi olmadıkları halde öyle oldukları iddia edilmiştir.

Nakşîler denetimindeki (!) ayinlerin yanı sıra, Bektaşilerin evlerindeki gizli ayin ve toplantılar da devam etti.[250] Şehirli halkın büyük desteği yanında,[251] Bezm-i Alem Vâlide Sultan (v. 1853),[252] döneminde Bektaşilik yeniden aktif hale geldi, Sultan Abdülaziz[253] ve Talat Paşa (1874-1921) gibi bazı yüksek seviyeli devlet mensuplarının da desteğini kazandı. Ayrıca, Ziya Paşa (1840-1880), Namık Kemal (1840-1888) ve Abdülhak Hamid (1852-1937),[254] gibi bazı tanınmış şairlerin de Bektaşi oldukları iddia edilmiştir. İddia sahipleri genelde Bektaşilerdir. Bu konu, tarikatın 1909'dan sonraki durumunun anlatılacağı Üçüncü Bölüm'de ele alınacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarikatların İşlevleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman toplumlarda olduğu gibi, halkı etkileyen iki kuvvet vardı: Ulema ve sufi şeyhleri. Bu iki grubun mensupları arasında bazen –özellikle din bilginlerinin, tarikatların Sünnî İslamdan ayrıldığını düşündüğü zamanlar– düşmanlık ve rekabet olurdu.[255] Ulema[256] toplumun genel yapısını etkilerken, şeyhler halka manevi rehber-

lik yapardı ve böylece onlara daha yakın olurdu.[257] Tekkelerin Osmanlı toplumundaki rollerini sosyal ve politik işlevler olarak inceleyebiliriz:

Sosyal İşlevler

- Dayanışma Sağlamak: Aynı tarikata mensup olan kişilere "ihvan" denir. Bunlar değişik sosyal tabakalardan gelirler ve görevleri birbirlerine yardım etmektir. Bu değişik sınıflar arasında eşitlik duygusu yaratır. Baha Said, sosyal hayatın ve dolayısı ile dayanışma duygusunun en güçlü olduğu tarikatın Bektaşilik olduğunu söyler.[258] Zaten "tekye" kelimesi, bazen bir teferrücgâh (gezinti, mesire yeri), bazen pehlivanlar ve okçular gibi bir spor kulübü, bazen de cüzamlılar (miskinler) evi gibi sosyal dayanışma sağlayan bir hayır müessesesine işaret eder.[259]
- Kültür ve Eğitime Hizmet Etmek: Tekkeler sanat, kültür ve eğitim merkezi idiler. Bu sebeple tarikatların sosyal hayattaki rolleri artık kabul edilmiş bir gerçektir: İslami düşünce, şiir, edebiyat, müzik, mimari ve hat sanatının sufilik dışında kalması düşünülemez.[260] Hatta tasavvuf edebiyatı diye bir edebiyat dalı bile vardır.[261]

  Şeyh veya postnişin denen tarikat lideri, mensuplarını eğitmekle görevli idi.[262] Tekke, (çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu)[263] mensuplarının manevi-ahlaki bilgiler aldığı bir yerdi.[264]
- Konaklama Yerleri Oluşturmak: Tekkeler, genellikle yol kavşaklarında kurulur ve gelip geçen yolcuların han, aşevi, vb ihtiyaçlarını karşılardı.[265] Bu görev tekkelerin asıl amaçlarından biriydi arasında idi.[266] Zenginler de bunun için tekkelere para/ mal bağışlardı.[267]
- Halkın Entegrasyonu/Kaynaşması: Sufiler yeni fethedilen yerlerdeki devlet gücünün temsilcisi olarak sosyal-kültürel faaliyetlerde bulunur, bu da mahalli halkın Osmanlı kültürüne entegrasyonunu kolaylaştırırdı. Ayrıca, kurdukları merkezlerde Türkçe'nin ve İslamiyet'in öğrenilmesine yardımcı olurlardı.[268] Seyyah dervişler sayesinde toplumun değişik tabakaları arasında kültür alışverişi mümkün olurdu. 16. yüzyıldan sonra yerel tekke şeyhleri merkezdeki şeyh tarafından atanmaya başladı, böylece merkezi bilgilerin imparatorluğun değişik bölgelerine ulaşması kolaylaştı.[269]

- Sosyal Hareketlilik: Sufi şeyhleri genellikle yaşadıkları toplum içinde birlik, güvenlik ve sosyal hareketlilik sağlamaya çalışmışlardır. Bir politik göreve atanmaları çoğu kez tarikattaki pozisyonları sayesinde olmuştur. Mesela Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (v. 1010/1601)[270] ve Hekimoğlu Ali Paşa (v. 1171/1758)[271] gibi vezir-i azamlar, bu makamlara belli tarikatlardaki konumları dolayısı ile ulaşmışlardır.[272]

Politik İşlevler

Politik gaye ile kurulmasalar da, sufi liderlerin halka önderlik etme potansiyeline sahip olmaları nedeniyle, tarikatlar politik makamlarca hep şüphe ile karşılanmışlardır. Politik makamlar, onları ya kendi gayeleri için kullanmış ya da –haklı olarak– başkaları tarafından kullanılıyor diye düşünmüşlerdir.[273]

Halkla olan yakın ilişkileri dolayısı ile sufi şeyhleri, sultanın otoritesini etkileyebilir, artırabilir veya azaltabilirdi. Kendilerine gözü kapalı itaat edecek müritleri vardı.[274] Bu yüzden, sultanlar şeyhler ile ilişkilerinde çok dikkatli olurlar, bazen onları ödüllendirirken bazen de cezalandırırlardı.[275]

Tarikatların politik fonksiyonlarını şöyle özetleyebiliriz:[276]

- Meşrulaştırma: Bir davranış şeklini kabul ettirmek için sosyal açıdan dayanağı olan herhangi bir şeyden yardım almaya meşrulaştırma diyebiliriz. Efsanelere, destanlara, atasözlerine ve tarihteki bazı olaylara, belli sosyal düzenlemeleri onaylatmak için müracaat edilebilir.[277] Çoğu zaman, dini tarikatlar ya sosyal değişme sürecine katılmış ya da reformlara aktif destek vermiştir;[278] sultanlar da reformlarını meşrulaştırmak için onların bu özelliklerinden faydalanmışlardır. Sultan II. Mahmud bu konuya güzel bir örnek teşkil eder: onun sivil ve askeri alanda gerçekleştirmek istediği yenilikler arasında, sultan portrelerinin devlet dairelerine asılması vardı. Bazı İslam alimlerine göre hayattaki kişilerin resimlerinin böyle kullanılması İslama göre yasaktır ve halk tarafından da hoş karşılanmaz. Bu sebeple Sultan II. Mahmud dikkatli olmak zorunda idi. Sonunda, 1250 H./1834'te Se-

limiye Kışlası'nda portreleri asmak için muhteşem bir tören düzenlemeye ve törende dua etmeleri için bazı şeyhleri çağırmaya karar verdi. Celvetî tarikâtına bağlı Hüdâyî Tekkesi şeyhi dua etti ve Sünbüliyye[279] Tekkesi Şeyhi meşhur Yunus Efendi de bu duaya 'amin' dedi. Portrenin üzerindeki örtüyü açan da yine bir şeyh idi: Sadiyye[280] tarikatı Şeyhi Hasırcızâde Süleyman Sırrı Efendi.[281]

Sufi şeyhler, sağladıkları destek dolayısı ile zaman zaman sultan tarafından ödüllendirilmişler ve değişik adlar altında devlet vakıflarından büyük miktarda paralar almışlardır.[282] Üstelik, fethedilen ülkelerde dervişleri ile birlikte halkın güvenliğinden sorumlu olarak ve bunun karşılığında vergiden muaf yaşamışlardır.[283] Şeyh ve müritleri askerlikten muaf olabilecekleri halde,[284] savaş zamanları orduya asker göndermişlerdir.[285]

- Devlete Muhalefet: Tarih, bir şeyhin müritleri üzerinde ne kadar etkili olabileceğini göstermiştir. Onlardan gelecek küçük bir işaret, halkı ayaklanmaya sürükleyebilirdi. Bazı durumlarda, devlete muhalefet tarikatlar etrafında oluşurdu. Bu muhalefetlerin en meşhuru Şeyh Bedreddin (v. 823/1420) olayıdır. Bu, kültürel, sosyal ve politik açıdan çok önemli bir olay idi. Şeyh Bedreddin, Selçuklu sarayı ile bir akrabalığı olduğu iddiası ile muhtemelen Osmanlı sarayında hakimiyet dahil bazı politik arzular besliyordu. İsyan güçlükle bastırıldı ve Şeyh Bedreddin asıldı,[286] ama bu isyan bir sufi liderin halk topluluklarını nasıl etkileyebileceğini gösterdi ve Saray'ı bütün tarikatlara karşı dikkatli olmaya davet etti. Muhalefet potansiyelleri sebebiyle, tarikatlar gayri resmi olarak devletin kontrolü altında idiler. Tanzimattan[287] sonra ise Meclis-i Meşâyih tarafından resmen kontrol edildiler.
- Arabuluculuk: Tekkeler, kendisini çaresiz hisseden halk için bir sığınma yeri idi. E. Güngör, "ulema asık suratı temsil ederken şeyhler baba sembolü olmuştur."[288] derken abarttığını düşünebiliriz ama gerçekten de şeyhlerin birçoğu, özellikle Bektaşi şeyhleri, baba diye biliniyordu. Mesela, 12., 13. ve 14. yüzyıllarda, Selçuk ve Moğol saldırılarıyla gelen yeni isyan dalgaları da tasavvufun mahalli derneklere nü-

fuzuna sebep oldu. Mesela, sufi liderler, yerel halk ile orayı fethedenler arasındaki anlaşmazlıklarda aracılık yaptılar.[289]

- Halkı Seferber Etme: Sufi şeyhleri, askerleri savaşa teşvik için savaşlara da katılmışlardır. Hatta "ordu şeyhi" diye atanmış şeyhler vardı. Tanzimattan sonra bu statü resmen kaldırıldı,[290] ama tarikatların 1925'te kapatılışına kadar gayri resmi olarak varlığını sürdürdü. Şeyhler tarafından cihat ilan edilmesi veya dervişlerin cihat için askere yazılması buna örnek olarak verilebilir. 1915'te Kanal Seferi için "Mücâhidîn-i Mevleviyye"nin[291] hazırlanması da iyi bir örnektir. Bu taburda, değişik birçok tarikattan dervişler vardı ama kumandanı Mevlevî şeyh Veled Çelebi (İzbudak, 1869-1953)[292] olduğu için ve bu girişim onların eseri olduğundan "Mevlevî" denmişti. 138'i Yenikapı Mevlevî Dergâhı'ndan olan 1.023 kişiden oluşuyordu.[293] Asker-dervişler Yenikapı Mevlevîhânesi'nden hareketle Konya'daki Mevlana türbesine gittiler. Orada okunan Kuran ve yapılan dualardan sonra IV. Orduya katılmak üzere Şam'a doğru yola koyuldular. Ancak, Gölpınarlı'ya göre, "eğitilmiş asker olmadıkları için" çoğu yolda öldü. Geriye kalanlar, askerleri savaşa teşvik için diğer ordulara dağıtıldı.[294]

  Bu sefer, Arap dünyasındaki savaşın başlangıcı idi. Osmanlı İmparatorluğu İngiltere'nin elindeki Süveyş Kanalı'na saldırılarında yenilmişti. Yeni saldırılardan korkan İngiltere, Mısır'dan adam ve teçhizat nakletmeye başladı.[295] Osmanlı ordusu ise hafif kayıplarla güney Filistin'e çekildi.[296]

- Kamuoyu Oluşturmak: Osmanlı sultanları, sufileri kamuoyu oluşturmak için de kullandılar. Burada akla gelen en çarpıcı örnek II. Abdülhamid'in uygulamasıdır. Zamanının çok nüfuzlu sufilerini panislamcı görüşleri yaymaları için İmparatorluğun değişik bölgelerine gönderdiği bilinmektedir. Mesela 1902'de, etkili Şazelî ve Rifâî şeyhlerini Mekke, Medine ve Cidde'ye göndermiş, onlar da onun panislamcı görüşlerini bu şehirlerde yaymışlardır. Öyle ki Cidde'deki Fransız Konsolosluğu (Siyasal İşler Bölümü), Dışişleri Bakanlığı'nı oradaki durum hakkında bilgilendi-

rirken, bu faaliyetlerinin durdurulması gerektiğini söylüyordu,[297] ama tabiî bir şey yapmaları imkânsızdı.[298]

1908 devriminden sonra, tarikatlar birbiri ile yarışan birçok politik parti ve hareketin dikkatini üzerlerinde topladılar. Bu konuyu daha sonraki bölümlerde ele alacağız.

Sonuç

Müslüman toplumlarda halkı etkileyen iki güç vardı: Din bilginleri ve sufi şeyhleri. Aslında şeyhler, din bilginlerinden daha etkili idi. Bunun sebebi onların, halkın İslam'ı kabulünden önceki inançlarına saygı göstermesi, Hz. Peygamberin soyundan olduklarına ve keramet sahibi olduklarına inanılması idi. Sufilik, Osmanlı İmparatorluğu'nda da önemli bir etki kaynağı idi. Mevlevîlik askeri erkân, Bektaşilik ise mülki erkân arasında rağbet gördüğü için, en önemli tarikatlardı.

Bektaşilik, Kalenderîler, Haydarîler ve Abdallar gibi, bazı sufi grupların toplamı idi ve bu hareketler 15. yüzyılın sonuna doğru, –henüz bu ismi kullanmasalar da– Bektaşiliğe dönüşmüştü. Türkler tarafından eskiden kabul edilmiş dinlerin izlerinin yanında, İslamiyet (hem Şiî, hem Sünni), Hıristiyanlık, Yeni Platonculuk, Hurûfîlik gibi değişik inanç ve düşüncelerin izlerini görmek de mümkündür. Bektaşilikte, Babagân (babalar) ve Çelebiyân (çelebiler) diye iki ayrı kol vardır. Bu ayrılık, Hacı Bektaş Veli evli miydi, değil miydi veya onun çocukları, yani çelebiler, onun burun kanından oluşan çocukları mıydı, manevi çocukları mı, sorularından kaynaklanıyordu.

Birçok ortak özellik taşımalarına rağmen, Bektaşilik ve Alevîlik birbirinden farklıdır. Ana fark, Bektaşiliğin bir sufi hareketi olması, Alevîliğin ise Şia İslamına önem veren etnik bir kimlik taşımasıdır. Türkiye'deki birçok Alevî grup, Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerini iddia ettikleri dedeleri en yüksek otorite olarak tanır ve sayarlar.

Tarikatlarının toleranslı ve misyoner tabiatı dolayısı ile, Bektaşi babaları, yeniçerilerin başına din adamı olarak konmuştu. 15. yüzyıldan sonra bu yüzden, Bektaşi babaları İstanbul'daki dergâhlarında rahat ve müref-

feh bir şekilde yaşamışlardı. Ne var ki her ikisi birden 1826'da kaldırıldı. Bektaşiliğin yeniçerilikle birlikte kaldırılmasına resmi sebep olarak, "halkı ifsat etmeleri" zikredilmiştir. Sorun yaratan Bektaşi babaları ya öldürülmüş, ya da sürgüne gönderilmiş, bazı Bektaşi tekkeleri cami, okul veya Nakşî tekkesine çevrilirken, muhdes (en az altmış yıllık tarihi olmayan) binalar yıkılmış, dedebabalık da kaldırılmıştı. Hacıbektaş'ta ise durum şuydu: Çelebiyân kolunun lideri, Şeyh Hamidullah, resmi ifadelere göre "sebep olduğu fesad" sebebiyle Amasya'ya sürgün edilmişti. Babagân kolunun başı (dedebaba) Sivaslı Mehmed Nebi Dedebaba'ya dokunulmamış, ama zamanın önde gelen şeyhlerinden Nakşî şeyhi Kayserili Mehmed Said Efendi'nin (daha sonra Bektaşi olduğu söylenir) denetimi altına sokulmuştur.

Tarikatın kaldırılmasından sonra, yıkılmamış olan diğer Bektaşi tekkelerinin başına da Bektaşileri Sünni İslama çevirme görevi verilen Nakşî şeyhler atanmıştı. Ancak Bektaşiler kendi yollarından dönmediler ve ortadan kalkmadılar. Resmen kaldırılmış olmalarına rağmen, Bektaşilik, özellikle Çelebiyân kolu, zaman içinde devlet tarafından tanındı. Hatta Sultan Abdülaziz zamanında, Bektaşiliğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerinde ve Mısır'da yeniden aktif hale geldiği söylenir. Daha sonraları, ileride ele alınacağı gibi, birçok siyasi parti ve hareketin ilgisini toplayacak duruma bile gelmiştir.

MİLLİ MÜCADELE'DE TARİKATLARIN OYNADIĞI ROLLER

Mücadele Hakkında Genel Bilgi

Birinci Dünya Savaşı sonundaki şartlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu 30 Ekim 1918'da Mondros Mütarekesi'ni kabule zorlamıştı. Yirmi beş maddeden oluşan bu mütareke, Boğazların işgali; demiryolu ve telefon hatlarının İtilaf Devletleri'nin tarafından kontrolü; güvenliği sağlamak için gereken miktarı içeren maddeler hariç Osmanlı ordusunun silahsızlandırılması gibi ağır koşullar içeriyordu. Osmanlılar açısından en tehlikeli madde 7. Madde idi ki, İtilaf Devletleri'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir yerini güvenliklerini tehlikede hissettikleri an işgal edebileceklerini belirtiyordu. Diğer bir madde (24. Madde) ise İtilaf Devletleri'ne, herhangi bir karışıklık anında Ermeni eyaletlerini işgal hakkı veriyordu. Burada Mütarekenin kendisinin değil, 15 Mayıs 1919'da –Yunan askeri tarafından– İzmir'in ve 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaline izin veren Müttefiklerin izledikleri politikanın 'kabul edilemez' diye düşünüldüğünü akılda tutmamız yerinde olur. Jön Türkler de böyle düşünüyorlardı.[1]

Resmi tarih anlayışına göre, Anadolu'daki direniş hareketi 19 Mayıs 1919'da başlamış[2] ve yaklaşık olarak son savaş bildirisinin yayınlandığı 25 Temmuz 1923'te sona ermiştir.[3] Zürcher'e göre ise, bu görüş, en az altı ay önce başlamış olan ve İttihatçılar ve mahalli kuruluşlar tarafından sürdürülen gizli mukavemet çalışmalarını görmezden gelmektedir. Ona göre, Kâzım Karabekir (1882-1948), Ali Fuad (Cebesoy, 1882-1968) ve Mustafa Kemal'in, İttihatçıların bir parçası olarak hareket ettiklerine dair elimizde kuvvetli deliller olmamasına rağmen, Anadolu'da bazı kurtuluş planları vardı ve 1918-1919'de bu planlar yaygın olarak biliniyordu.[4] Mesela, Edirne'deki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kasım 1918 gibi erken bir tarihte kurulmuştu.[5] 1918-1919 kışında kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, öncelikle milli ve tarafsız karakterlerini vurgulamışlardı, zira İttihat ve

Terakki Cemiyeti'nin ismi, İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na soktuğu için lekelenmişti.[6]

Türk halkı 1911'den beri devam eden savaşlar yüzünden bitkindi. Ancak yeni bir savaşla ülkenin kaybedecek fazla bir şeyi de yoktu: ekonomik açıdan zayıf, malzemeye muhtaç ve bütün ülkeyi kuşatan bir haberleşme ağından mahrum idi.[7] Yenilgiler, hastalıklar ve askerden kaçmalar orduyu tüketmişti ve sadece 70-80.000 asker vardı. Üstelik subay açığı çok büyük bir problem oluşturuyordu.[8] Aslında, bütün ordu silahsızlandırılmış ve dağıtılmıştı.[9] Ancak, emir-komuta zinciri yok olmamıştı, idareci kadro –Jön Türk subaylar– henüz yerinde idi ve yekvücut mücadeleyi destekliyorlardı[10], asıl savaşa hazırlık görevini de bunlar yapmışlardı.[11]

Bu mücadele, bütün millet tarafından yapılmıştı. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri arkasındaki gerçek güç Anadolu halkı idi. Merkez şube bunları destekleyecek güçten mahrumdu.[12] Bu mücadeleye kadınlar da erkekler kadar katkıda bulunmuştu.[13] Halktan alınan mecburi vergiler, aynî vergilerle hizmet mahiyetindeki vergileri içeren Tekâlif-i Milliye [Milli Yükümlülükler]'ye ek olarak, bir mecburiyetleri olmadığı halde her şeyini verenler de vardı. Bunu kanıtlayacak birçok belge arasından bir-ikisini sunmak gerekirse: Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir karar, Milli Mücadele'ye bütün mal varlığını bağışlayan Uşak Müftüsü İbrahim Bey ve Eşme Müftüsü Hacı Nazif Bey'e günlük bir lira ödenek bağlanmasını öngörmektedir.[14] Başka bir karar, bir Kuvâ-yı Milliye[15] kumandanı iken maaşını emrindekilere dağıtan Hacı Fehmi'nin varislerine bu miktarın geri ödeneceğini belirtmektedir.[16]

Mücadele Yıllarında Osmanlı Halkı

Elimizde, Anadolu'nun 1918 yılındaki nüfusuna dair güvenilir bilgiler olmadığı için McCarthy'nin 1912'ye dair verdiği bilgilerle yetinmek zorundayız:

Toplam nüfus 17.536.352 idi. Bunun 14.536.142'si Müslüman; 1.254.333'ü Rum-Ortodoks; 1.493.276'sı Ermeni Gregoryen [Katolik] ve Protestan, kalanı da Yahudi, Suriyeli Keldanî, Nesturi vd. idi.[17] 1912-1918 arasındaki savaşlarda toplam kaç kişinin öldüğünü de bilemiyoruz.

O dönemin Osmanlı halkını dört başlık altında inceleyebiliriz:

1. Ağalar ve eşrâf (ileri gelenler),
2. Din Adamları (ulema ve sufi şeyhleri),
3. Aydınlar
4. Anadolu halkı ve esnaf.[18]

Bu grupların hiçbiri, Mücadele'ye karşı yeknesak bir tutum içinde olmamıştır. Her grup içinde Milli Mücadele'yi destekleyen de vardı, karşı olan da, hatta tarafsız kalan da.[19] Mesela, ileri gelenler içinde, hem Mücadele'yi destekleyen hem de düşmanlarla çalışanlar vardı.[20] Ama akılda tutulmalıdır ki Milli Mücadele ileri gelenlerin yardımı olmadan kazanılamazdı. Her şeyden önce, ileri gelenler, Milli Mücadele sırasında ve sonrasında ortaya çıkan birçok ayaklanmanın bastırılmasında büyük yardımları olmuştu.[21] Üstelik mücadeleye maddi desteği de onlar sağlamıştı. İnsanlar her işlerinde onlardan yardım istiyordu.[22]

Halkın yüzde doksanı okuma yazma bilmiyordu. Çoğu durumlarda hocalar ve ağalar onların sözcüleri idiler. Cemiyetin en sözü dinlenir üyeleri, din adamları idi[23] ve bunların bürokratlarla yakın ilişkiler vardı.[24] Milli Mücadele, bürokrat ve askerler tarafından organize edilse de gerçek liderlerin din adamları olduğunu söylemek pek de yanlış sayılmaz. Bir köye, bürokrat, jandarma, doktor gidip istediğini söyleyebilirdi ama eğer köyün hocası bu kişinin arkasından "yanlış söylüyor, dinsizin teki" gibi bir söz ederse, herkes hemen hocanın yanında yer alırdı.[25] Bunun sebebi, bürokrat ve subayların halktan uzak olmasıydı: Onlar Batı'ya hayranlık besler ve Batılı gibi yaşarlardı.[26] Kısacası, yönetimle halk arasında hocalardan başka köprü olabilecek kimse yoktu.

Mustafa Kemal, nüfuzlu kişilerden nasıl faydalanacağını çok iyi biliyordu. Mesela, imamların desteğini nasıl alacağını hep hesaba katmıştır,[27] zira sıradan insanlar için onlar birer örnekti.[28] Zaten imamlar konuşmaları ile halkı seferber ettikleri için savaş zamanında askerlik hizmetinden de muaftılar.[29]

Din adamları mücadelenin her safhasına katılmış veya katılmaya davet edilmişlerdir. Mesela yardım kuruluşlarında ya kurucu ya da sıradan

üye olarak görev almışlar[30] ve Kuvâ-yı Milliye'ye katılmışlardır.[31] Erzurum Kongresi'nde, altı din adamı vardı[32] ve bazıları Heyet-i Temsiliye'ye seçilmişti: 1919'da Erzurum Kongresi'ni düzenleyenlerden biri olan Erzurum milletvekili Hoca Raif (Dinç) Efendi,[33] ve Bitlis Mebusu Sadullah Efendi (v. 1933) bunlardan ikisiydi. Ancak, Hoca Raif sadece Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919)[34] bulunabilirken, Sadullah Efendi Heyet-i Temsiliye'nin hiçbir toplantısına katılamamıştır.[35] (Erzurum Kongresi, dağılmadan önce doğudaki şehirleri temsil etme yetkisinde olan bir Heyet-i Temsiliye seçti ve Mustafa Kemal'i de başkan yaptı. Ancak, Mustafa Kemal bu unvanı resmi yazışmalarında kullanmayarak, evrakları 'Heyet-i Temsiliye adına' diye imzalamıştır. Mango'ya göre, "Aslında, Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye'yi –bunun temsil ettiği cemiyet gibi– şahsı adına kullanmıştır."[36]) Sivas Kongresi'nden sonra, bütün Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetleri, 'Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti' olarak birleştiler.

İlk Meclis'te toplam 403 milletvekillinden, 85'i dini eğitim almış kişiler veya bilfiil din adamı olarak görev yapan kişilerdi: 10 kadı, 7 dava vekili, 17 müftü, 42 müderris ve 9 şeyh.[37] Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Milli Mücadele'yi destekleyen din adamları, diğer destekleyenler gibi, madalya ile ödüllendirildiler.[38]

Haklı olarak İtilaf Devletleri'nin destekçisi olduğu düşünülen gayri müslimlere gelince, bir kısmı bazı başarıları için Ankara Hükümeti'ne tebrikler gönderme veya bağlılıklarını bildirme siyasi nezaketini göstermişlerdi.[39] Burada şu akılda tutulmalıdır ki gayri müslimler 1909'dan sonra orduda hizmet görebilmişlerdir ama, mesela Birinci Dünya Savaşı sırasında, ülkeyi henüz terk edememiş veya 'bedel-i nakdî'yi ödeyememiş gayri müslimler, ancak demiryolu yapımı, erzak taşıma gibi işler yapan işçi taburlarında görev almışlardır. Yani devletin onlara güvensizliği bu yıllarda da aynen devam etmiştir.[40] Ancak kendilerine güvenilmeyen tek grup onlar değildi, başka gruplar da vardı. Mesela, ülkenin güneyinde yaşayan aşiret mensupları 'güvenilir' olarak düşünülmemiş ve askere alınmamışlardı.[41]

Ordudan kaçanlar da vardı ve bunlarla uğraşmak, 20 Temmuz 1920'de kurulan İstiklâl Mahkemeleri'nin görevi idi.[42] Hatta, 1922'den sonra, mücadeleye katılmayanlar, vatandaşlık haklarından mahrum edilmişti.

Mesela, bir Bakanlar Kurulu kararı ile, Milli Mücadele'ye katılmayan eski Nafia Nazırı Bedros Hallacyan[43] vatandaşlıktan çıkarılmıştı.[44] Başka bir belge de yine Milli Mücadele'ye katılmayıp yurtdışına kaçan bazı kişilerin vatandaşlıktan mahrum edildiğini göstermektedir.[45] Örnekleri çoğaltmak mümkün, ama konunun açıklanması için bu kadarı yeterlidir sanırız.

Milli Mücadele'de Dinin Rolü

"Hem İstanbul Hükümeti hem de Milli Mücadele kadrosu faaliyetlerini meşrulaştırmak için dini kullanmıştır. Her şeyden önce, en kuvvetli motif olan hilafet, Milli Mücadeleciler tarafından halkı heyecana getirmek için kullanılmıştır."[46] Sultan-halife'nin düşman elinden kurtulması, her vesile ile yapılan konuşmalarda ana tema idi.[47]

Ayrıca, bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde şeyhülislam, yani en büyük dini otorite, herhangi bir işin İslam'a uygun olup olmadığını belirtmek için fetva yayınlayabilirdi, ama sultanlar da Fetva Emini (Fetva Dairesi Başkanı) tarafından hazırlanmış herhangi bir fetvayı imzalaması için şeyhülislamı zorlayabilirdi.[48]

Aynı durum Milli Mücadele'de de oldu: İstanbul Hükümeti, 11 Nisan 1920'de milliyetçileri "Bâğî" (isyancı), mücadelelerini de "hurûc ale's-Sultan" (Sultan'a karşı çıkma) olarak niteledi.[49] Bu "isyancılarla" savaşmak için de 'Kuvâ-yı Ahmediyye', 'Kuvâ-yı Muhammediyye' (her ikisi de Hz. Peygamberin adından esinlenmişti) ve 'Hilafet Ordusu' gibi isimler altında ordular oluşturulmuştu.[50]

Ama Milli Mücadeleciler de onlardan geri kalmadı ve onların bu fetvalarına karşı fetvalarla cevap verdiler. 19 Nisan, 22 Nisan 1920 (bu fetva, yüz müftü tarafından onaylanmıştı), 4 Mayıs 1920 tarihli fetvalar gibi beş fetva yayınladılar.[51] Bu fetvalar, Sultan'ın düşmanın elinde esir gibi olduğunu ve cihat yoluyla onu kurtarmak gerektiğini vurguluyorlardı.[52] TBMM'de de, "İstanbul Hükümeti'nin fetvasını onaylayan Dürrîzâde'ye [Abdullah Efendi (1869-1923)] ne ceza verileceği tartışılmıştı."[53] Aydemir bu durumu, çok güzel bir tabirle "Fetvalar Harbi" diye nitelendirmektedir.[54] Bütün mücadele, güya "Sultan ve Halife'nin esaretten kurtulması" içindi. Aynı dilek, Meclis'e gönderilen telgraflarda da görülüyordu.[55]

Her iki taraf da (yani hem İstanbul hem de Ankara), konuşmalarında, kendilerini destekleyecek Kuran ve hadisler okuyorlardı.[56] Camiler her türlü duyurunun ve propagandanın merkezi haline gelmişti.[57] Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerinin kuruluş törenlerinde;[58] Erzurum Kongresi'nin[59] ve TBMM'nin açılışında;[60] 2. İnönü Muharebesi şehitleri için yapılan törende (26 Mart-1 Nisan 1921);[61] Sakarya Zaferi'nin (23 Ağustos-13 Eylül 1921) kutlama törenlerinde;[62] 26 ve 30 Ağustos 1922 arasında süren ve Yunan ordusunun tam bir hezimeti ile biten Büyük Taarruz'dan önce,[63] cami, medrese ve tekkelerde her fırsatta, Kuran ve mevlit okunuyor, dualar ediliyordu.

Müttefikleri korkutmak için panislamcı politika en iyi yol olarak görülmüş, Asya'daki Müslümanların desteğini almak için cihat ilan edilmişti. Londra'da yayınlanan *Islamic News* gazetesi şöyle diyordu: "İngiltere anlamalıdır ki Ankara'ya karşı herhangi bir savaş ilanı bütün İslam alemine karşı savaş ilan etmektir."[64] Müslümanlar, Bosna, Arnavutluk ve Makedonya gibi yerlerde konferanslar düzenlemişlerdi.[65] Hindistan'daki bazı Müslümanların desteğinin de panislamcı propagandalarla kazanıldığı artık bilinmektedir.[66]

Meclis'in dini rengi çok belirgin bir şekilde görülüyordu: Müzakerelerde ayetler ve hadisler okundu, bunları günlük gazetelere yazmanın caiz olup olmadığı,[67] cuma gününü tatil günü yapmanın mümkün olup olmadığı tartışıldı;[68] orucunu açıktan bozanlara verilecek cezaları içeren kanun teklifleri getirildi,[69] alkol kullanımını yasaklayan kanunlar yapıldı.[70] Hatta toplantılar sırasında, "Türkler şeriata aykırı kanun yapmaz" dendi.[71] Zabıt ceridelerinin bazı bölümleri, bir dini kitap görünümündeydi. Bunlarla beraber, Meclis'in ideolojik yapısı, 20 Ocak 1921'de kabul edilmiş olan bağımsızlık hareketinin fiili anayasası Teşkilât-ı Esâsiye Kânûnu ile değiştirildi. Mesela, 26 Şubat 1921'deki meclis toplantısında, Konya Mebusu Ömer Vehbi Efendi (v. 1927), Meclis'in o günkü durumuyla, iki ay öncekinin çok farklı olduğunu, Meclis'in halifenin görevini yerine getirmesi gerektiğini, alınan kararların eleştirilmesi gerektiğini, aksi takdirde, öbür dünyada bunun için sorguya çekileceklerini ve bütün bunları düşünmekten uyuyamadığını söylüyordu.[72]

Gerçekten de Meclis, ta başından beri hilafet görevini üzerine alan bir kuruluş olarak sunulmuştu.[73] Hatta Sivas Kongresi'nde gaye olarak bu zikredilmişti. Karesi (günümüzde Balıkesir) Mebusu Hasan Basri Bey (Çantay), 25 Eylül 1920'deki gizli celsede hilafetle ilgili maddenin programa dahil edilmesinin iyi olacağını, zira bunun gayeleri hakkındaki dedikoduları defedeceğini ve bunun anayasaya zararı olmayacağı gibi İslam dünyasının da etkileneceğini hatırlatmıştı.[74]

İlerleyen satırlarda görüleceği üzere birçok din adamı ve sufi şeyhi, Milli Mücadelecilerin haklı olduğuna inanarak onları desteklerken, sadece çok azı Milli Mücadele karşıtlarını 'Sultan/Halife'ye karşı gelenler' olarak gördükleri için destekleyip onlarla işbirliği yaptılar.

Milli Mücadele'de Rolü Olan Diğer Unsurlar

Pantürkizm veya Panturanizm ve Milliyetçilik

Pantürkizm 19. yüzyılın sonlarında başka ülkelerde de ortaya çıkan milliyetçi ideolojilerden biriydi.[75] Dünya üzerinde yaşayan bütün Türklerin ve birbirine yakın dil, din, tarih ve gelenek birliği olan Türk grupların refahı ile ilgileniyordu.[76] Batılılaşma ile Balkanlar ve Avrupa'da çıkıp Rusya tarafından desteklenen panslavizme bir reaksiyon olarak ortaya çıkan[77] pantürkizm, 1917'de Rus imparatorluğunun yıkılması ile yeniden canlanmıştı. Bütün Türklerin kurtarılıp panturanizme ulaşmaları için bir fırsat olarak değerlendirilmişti.[78]

Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgi ve parçalanması, ana politik ideolojilerin revaçtan düşmesi ile sonuçlandı. Osmanlıcılık var olma nedenini kaybetti; ne panislamizmin ne de pantürkizmin İmparatorluğu kurtaramadığı görüldü.[79] Aslında, Türk milliyetçilik hareketi hep, en azından 1922'ye kadar, biraz dini bir karaktere sahiptir.[80] İlk milliyetçiler din karşıtı olmaksızın laik olmayı başarmışlardır. Toplulukları galeyana getiren sloganlar Türkçülük ve pantürkizm idi ve buna zaman zaman İslam ve panislamizm eklenirdi. Dinin açıkça kabulü, milliyetçilerin yalıtılma endişeleriyle ve bir müttefike ihtiyaç duymalarıyla doğrudan ilgilidir.[81]

Milli Mücadele yıllarında, Enver Paşa (1881-1922) panislamcı ve özellikle pantürkist fikirlere kapılmış ve Orta Asya ve özellikle kurtarılmış

Azerbaycan'daki Türklerin bu mücadelede büyük bir rol oynamasını beklemişti.[82] 1922'de Ruslarla çarpışırken Buhara'da ölmesi bile onu zamanının pantürkistleri gözünde iyice kahraman yapmıştı.[83]) Muhtemelen onunla ilişki halindeki bazı pantürkistler hâlâ aktif olsalar da, bağımsızlık savaşı, vatanseverliği her şeyden üstün tutan bir kesimin desteği ile başlamış ve devam ediyordu. Milliyetçilikle bu duygu öyle bütünleşmişti ki Mustafa Kemal 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken yeni bir milliyetçilik anlayışını kabul ettirmek için epey uğraşacaktı.[84] Ancak, Zürcher 1923'ten sonraki Türk milliyetçiliğinin Milli Mücadele yıllarındaki milliyetçilikle ilgisi olmadığını ve 1912- 1922 arasındaki on yılda Osmanlı-İslam milliyetçiliğinin, Müslüman halkı seferber etmede çok önemli hale geldiğini, Türk milliyetçiliğinin devlet ideolojisi haline gelmesinin ise ancak 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra olduğunu savunur.[85]

İttihatçılar ve Mustafa Kemal[86] halkın milli duygularından en iyi nasıl faydalanacaklarını biliyorlardı ve bu sebeple onları dini unsurlarla karıştırarak sundular. Anadolu'daki bağımsızlık hareketi, birçok kaynak tarafından milli hareket ve bu hareketin destekleyicileri de "milliyetçiler" olarak adlandırıldı.[87] Ancak dikkat etmek gerekir ki bu milliyetçilik, "vatanperverlik"[88] ve "Misak-ı Milli" dahilindeki ülkenin kurtuluşu ile aynı manada kullanılıyordu.[89] Bu misak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan (Arap olmayan nüfusun oturduğu) toprak parçalarının bağımsızlığını talep ederken, Kürtleri (sayıları 1920'lerde 2.000.000 civarında idi[90]) dışlamamıştı. "Misak-ı Milli" direniş hareketinin manifestosu idi ve bağımsızlık savaşı boyunca da öyle kaldı. Din, ırk, gaye ve orijini aynı olan[91] Osmanlı Müslüman çoğunluğun oturduğu toprakların, bölünmez bir bütün olduğunu belirtiyordu. Arap çoğunluğun oturduğu yerlerin kaderi ise oylama yoluyla belirlenecekti. İstanbul'un güvenliği, azınlık hakları, İmparatorluğun ekonomik ve hukuki bağımsızlığı misakın ilgilendiği diğer konulardı.[92]

Zürcher'e göre, Milli Mücadele yıllarının milliyetçiliğini "İslam milliyetçiliği" olarak tanımlayabiliriz. Ona göre, o zaman "milli" kelimesi, "Müslüman" kelimesi üzerinde odaklanan bir dini mana taşıyordu: O zamanki milliyetçi terminolojide geçen "Türkler" ve "Kürtler" hep "Müslü-

man" kelimesi ile birlikte kullanılmıştı ve "milli" kelimesinin laik anlamda "milli" anlamına gelmesi, bir dizi evrimden sonra olmuştur.[93]

Komünizm

Milliyetçiler, ittifak arayışlarında pragmatist ve liberal olarak adlandırılabilir; zira memleketin kurtuluşu için mümkün olan her şeyi denediler ve Rus komünistleri dahil her kaynaktan yardım istediler.[94] Batı medyasında Anadolu milliyetçilerinden "Osmanlı komünistleri" olarak söz ediliyordu.[95] Mustafa Kemal, Lenin'e mektup yazıp "emperyalistlere" karşı yardımını istiyor;[96] konuşmalarında komünist terminolojiyi kullanıyor ve Türk bolşeviklerinin liderlerinden Mustafa Suphi'ye (1883-1921)[97] "Yoldaş" veya "Sevgili Yoldaş" diye hitap ediyordu. Onun komünizme karşı tavrı öylesine karışıktı ki çoğu kez "milliyetçi kadronun dışındaki kişiler için Kemalizmin nerede bittiğini, komünizmin nerede başladığını tespit etmek çok güçtü."[98] "Ülkeyi kurtarmak için, komünist rejimi belki de gerçekten düşünmüştü."[99]

Harris'e göre, "Komünist hareket, Atatürk gibi, Türkiye'nin kurtuluşunu hızlı ve radikal sosyal reformlarda gören kimselere cazip gelmiştir. Şu var ki, bağımsızlık savaşı sırasında, Atatürk, milli hareket için desteği şart olan Türkiye'deki tutucu kesimi ürkütmemek için, sosyal reformları ikinci plana atma gereğini hissetti."[100] Bu sebeple, "bazı aceleci reform taraftarları bu yavaş adımın altında eziliverdi."[101]

İlk komünist parti, Bakü'de 1920'de kuruldu. Enver Paşa ve Mustafa Suphi, aynı yıl Azerbaycan'ın bolşevikler tarafından Sovyetleştirilmesi sebebiyle dağıtılan bu partiye bağlı idiler. Eylül 1920'de Enver Paşa Doğu Halkları Kurultayı'na Kuzey Afrika Temsilcisi olarak katıldı. Partinin Türkiye'deki kolu Halk Şûrâlar Fırkası idi ve anti emperyalist, radikal İslamcı, sosyalist fikirlerin, sık sık pantürkist imalarla bezenmiş bir karışımı idi.[102]

Urfa Mebusu Şeyh Servet (Akdağ, v. 1962)[103] gibi İslamın komünizmle uyuşabileceğini düşünen bazı milletvekilleri vardı. Yeşil Ordu hikâyesi bu konuyla yakından ilgilidir: Yeşil Ordu TBMM'nin açılışından hemen sonra Mayıs 1920'de kurulmuştu. "Yeşil," Müslümanların kutsal kabul ettiği bir renk olduğundan, onların katılımını sağlamak için özel-

likle bu ad seçilmişti. Yeşil Ordu halkı, İslam ve komünizmin birbiriyle uyuşabileceğine (bir nevi İslam Sosyalizmine) ikna etmeye ve İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele karşıtı propagandasına karşı koymaya uğraştı. Nizamnamesinde, zekât verme, aile hayatı, adalet gibi konularla ilgili maddeler vardı. Çerkez Ethem'in (v. 1949) katılımıyla Yeşil Ordu daha da güçlendi. Ama bir süre sonra Çerkez Ethem'in halktan haraç toplaması, halkın Milli Mücadelecilere sağladığı gönüllü desteğe engel olmaya başladığı için,[104] Mustafa Kemal, Yeşil Ordu liderlerinden örgütü dağıtmalarını istedi.[105] Yeşil Orducular emri yerine getirdiler ama Mustafa Kemal'e sol alternatif olabilecek bir parti kurmaya karar verdiler. Halk Zümresi, Temmuz 1920'de bu kararın sonucu olarak kuruldu. Ancak Mustafa Kemal'in teşviki ile Halk Zümresi yerine, yeni ve resmi Türkiye Komünist Partisi kuruldu. Bu girişimin amacı hem komünist hareketleri kontrol altında tutmak hem de bolşeviklerin desteğini almaktı. "Gelin görün ki bu parti ne radikaller, ne de Üçüncü Enternasyonal tarafından tanındı. Zira gerçek bir komünist parti 1920'nin ilkbaharında Bakü'de kurulmuştu."[106] Daha sonra, Şeyh Servet (Akdağ), Salih Zeki, Hakkı Behiç ve Arif Oruç gibi bazı solcu milliyetçiler, Aralık 1920'de 'Türkiye Halk İştirâkiyyûn Fırkası'nı kurdular. 1921'in başında bu da dağıtıldı ama 1922 ilkbaharında yeniden doğdu. Bu partinin üyeleri, aynı zamanda gizli Türk Komünist Partisi'nin de üyeleri idi. Mustafa Suphi partinin lideri olmuştu.[107]

Milli hareketin başarısı için Sovyet desteği çok önemli idi. Bolşeviklerle Türkiye arasındaki görüşmeler, Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım ve iki ülke arasındaki yolların açık tutulması konularında idi. Bu görüşmeler 16 Mart 1921'de imzalanan bir dostluk antlaşması ile sona erdi. Bolşevikler Milli Kuvvetlerin silahlandırılmasında çok önemli bir rol oynadılar ve milliyetçilere, ordularını doğu cephesinden batı cephesine kaydırma olanağı verdiler.[108]

Bolşeviklerin Milli Mücadele'ye desteği Türkiye'yi komünist bir rejime sürüklemekten çok, emperyalistleri yenilgiye uğratmak için bir işbirliği idi. Bolşevikler bunu "İngilizlere"[109] veya "diğer emperyalist güçlere"[110] karşı devrimci bir mücadele olarak nitelendiriyorlardı.

Mustafa Kemal ise komünizmin Milli Mücadele için tehlikelerini biliyordu. Komünizmin, hiçbir ülkede uygulanmadığını, henüz Rusya'da bile gerçekleşmediğini vurguladı.[111] 8 Ocak 1921'da yaptığı bir konuşmada, bu konuları açıkça tartıştı. Bundan üç gün sonra, 11 Ocak 1921'de, Komünist Parti'nin lideri Mustafa Suphi Kars'ta idi. İyi karşılanmasına rağmen, Türkiye'de kalışı bazı hoşnutsuzluklara sebep oldu ve yurtdışına çıkarılmasına karar verildi. Türkiye'den ayrılış yolculuğu sırasında, muhtemelen milliyetçi liderlerin işareti ile, Trabzon Kibritçiler Loncası Başkanı Yahya Bey'in[112] emriyle Karadeniz'de boğduruldu.[113] Ankara Hükümeti'nin yeni kurulacak devleti korumak için aldığı bir dizi karar çerçevesinde, Mustafa Suphi'nin partisi ve diğer komünist tezahürler 21 Temmuz 1922'de yasaklandı.[114]

Mücadele'nin Sonlarına Doğru

10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Sevr Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nu, başkenti İstanbul olan ve 50.000 askeri olan küçük bir devlet haline getirmişti; diğer bölgeler İtilaf Devletleri arasında paylaştırılmıştı. Boğazlar uluslararası hale getirilmiş, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni cumhuriyeti kurulmuştu. Doğu Trakya ve İzmir civarı Yunanistan'a verilmiş, Fransa Suriye ve Lübnan'da manda ve Güney Anadolu'da etki sahası oluşturmuştu. İngiltere'nin Filistin, güney Suriye ve Mezopotamya'da (Irak) mandaları vardı. İtalya ise güneybatı Anadolu'yu etki sahası olarak seçmişti.[115]

"Sevr Antlaşması, Mustafa Kemal'in İtilaf Devletleri'ne karşı direniş hareketinin haklı olduğunu ortaya koydu."[116] Aslında İtilaf Devletleri, bütün ülkenin askeri olarak işgalini düşünemezlerdi ve düşünmemişlerdi de, ama, İngilizlerin aşırı baskılarına dayanamayarak, Yunanlıların, Anadolu'yu askeri olarak işgaline izin verdi. Bu da 1920'den 1922'e kadar sürecek[117] ve Türklerin zaferi ile bitecek olan bir savaşın başlaması demekti.

11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı ve daha sonra, 27 Ekim 1922'de, İtilaf Devletleri Türkiye'yi tarafsız İsviçre topraklarında, Lozan'da, görüşmeye davet ettiler.[118] Konferans, 21 Kasım 1922'da başladı.

İtilaf Devletleri kendilerini, Büyük Savaş'ın galipleri olarak görüyorlardı. Onların gözünde, bu konferans, Sevr Antlaşması'nın yeni şartlara uyarlanmasından başka bir şey değildi. Türklere göre ise, muzaffer olan kendileri idi ve Sevr artık geride kalmıştı.[119] Ankara Hükümeti, İsmet (İnönü) tarafından temsil edildi. İsmet Bey müttefiklerin gözünde yenilgiye uğramış bir milletin temsilcisi idi.[120] Aylarca süren konferans, 24 Temmuz 1923'te sona erdi. Antlaşmanın şartları gereği, Boğazlar tarafsızlaştırıldı, Türkiye'deki Hıristiyanların ve diğer yabancıların kanuni durumlarına ilişkin düzenlemeler yapıldı, Türk ve Yunanlılar arasındaki anlaşmazlıklar çözüldü. Askersiz bir saha oluşturuldu ve Yunanistan ile Türkiye arasında –İstanbul'daki Yunanlılar ve Trakya'daki Türkler hariç– nüfus değiş tokuşu karara bağlandı. 1 Ekim 1923'te İngilizler İstanbul'u terk etti.[121] Mango'ya göre antlaşma, aynı zamanda Türkiye ile büyük düşmanları –İngiltere, Fransa ve İtalya– arasında barışı sağladı; Türkiye'yi, sınırları belli bağımsız bir devlet olarak tanıdı; Mustafa Kemal'in üzerinde ısrarla durduğu 'medenî dünya'nın geçerli kuralları yeni devlete de uygulandı."[122]

1922 itibarı ile, yaklaşık nüfusun beşte biri olan 3,5 milyon Anadolu Müslümanı, Yunan, Ermeni ve sayısı bilinmeyen Nesturî, Keldanî ve diğer dinlere mensup insan hayatını kaybetmişti, 1,8 milyon kişi de diğer ülkelere göç etmişti.[123]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918'de, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mondros Mütarekesi'ni imzalamaktan başka çaresi kalmamıştı. Kabul edilemez olan ve haksız olarak algılanan mütarekenin kendisi değil, 7. ve 24. maddelerin İtilaf Devletleri tarafından kötüye kullanılacağı yolundaki haklı korkuydu ve nitekim halkı milli direnişe götüren de İtilaf Devletleri'nin yanlış politikaları olmuştu.

Resmi tarih yazımına göre; Milli Mücadele/Kurtuluş Savaşı, Türk halkının İtilaf Devletleri'ne karşı yaklaşık 19 Mayıs 1919 ve 25 Temmuz 1923 arasında verdiği mücadelenin adıdır. Ancak, İttihatçıların yer altı faaliyetlerinin 19 Mayıs 1919'dan en az altı ay önce başladığını kabul etmemiz gerekir.

Türk toplumunun bütün tabakalarından ve bütün gruplarından insanların emeğinin ve katkısının olduğu bu mücadele sadece bir grubun başarısı değildir. Zafer için farklı ideolojileri savunanlar birlikte hareket etmişlerdir. Milli Mücadele kadrosunun esnek oluşu da bunu kolaylaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonunda parçalanışı o dönemde revaçta olan bütün ideolojilerin gözden düşmesine ve yeni arayışlara sebep olmuştur. Mesela, ne panislamizm ne de pantürkizm o dönemde kuvvetini hissettirebilmişti. Bunların yerine, insanları birleştirme ve harekete geçirmede, Zürcher'in tabiri ile İslam milliyetçiliği kullanılmıştır. Zaten o dönemdeki bütün Osmanlı ideolojilerinde, hatta komünizmde dahi, İslamî motifler kullanılmıştır.

Halk 1911'den beri devam eden savaşlardan bîtap düşmüş olmasına rağmen, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'ndan sonra bile savaşmaya devam etmişti. İngilizlerin baskısı sonucu Yunanistan'a Türkiye'yi askeri yollardan işgal izni verilmesi ise, 1922'ye dek sürecek olan çetin ama Türklerin zaferi ile bitecek olan Yunan-Türk savaşına sebep olmuştu.

11 Ekim 1922'deki Mudanya Mütareke'sinden sonra, İtilaf Devletleri Türkiye'yi Lozan'da görüşmelere çağırmış, aylar süren görüşmeler sonunda 24 Temmuz 1923'te imzalanan antlaşma, Türklerin asli isteklerini karşılamıştır.[124]

Milli Mücadele'de Tarikatlar

Tarikatların 1900'lü Yılların Başlarındaki Durumu

Tarikatlar 1900'lü yılların başlarında eskisi kadar güçlü değilseler de halk üzerinde fark edilebilir derecede etkileri vardı. Bu yıllarda tarikatların perişan ve dejenere olmuş halleri konusunda Meclis-i Mebusan'da bile sık sık tartışmalar olurdu. Bazı mebuslar, bu durumun düzeltilmesi için acilen bir şeyler yapmak gerektiği fikrinde idiler. Onlara göre, tekkeler bir zamanlar manevi eğitim bölgeleriydi, dayanışma, sevgi ve samimiyetin yayılma yerleri olmuştu, ama artık böyle olmadıkları açıkça görülüyordu. Birçok tekke açık bile değildi.[125]

Konu Osmanlı basınında da tartışılıyordu. Mesela batılılaşma peşindeki Garbcılar[126] ve *Sırât-ı Müstakîm, Sebîlu'r-Reşâd* ve *Beyânu'l-Hakk*[127] gibi bazı dergi yazarları, tarikatların doğru yoldan ayrıldığına, her gün daha da kötüye gittiklerine ve bu sebeple kapatılmaları gerektiğine inanıyorlardı.[128] Bir kere, sufi şeyhlerinin çoğu gerçek şeyh olmaktan öte, ailevi bağlarından dolayı şeyh oluyor, yani şeyhlik babadan oğula geçiyordu. Üstelik, 1283H./1866 kurulmuş olan Meclis-i Meşâyih'in atamaları da bir memur ataması gibi idi. Bazı mebuslara göre Meclis-i Meşâyih, tekkelerin kötü durumunu ve şeyhlerin yetersizliğini düzeltmek ve tekkeleri halka yeterli bilgi verecek duruma getirmek için hemen harekete geçmeliydi.[129]

TBMM zabıt ceridelerinden öğrendiğimiz kadarı ile, bu eleştiriler sonraki yıllarda da değişmedi. 1338/1922 yıllarına ait ifadeler, "kâmil ve akıllı" şeyhlerin o yıllarda artık olmadığını belirtiyorlar: Tarikatlar manevi çöküntü içindeydiler ve zaten kendi kendilerine yok oluyorlardı; mutlaka ıslahat gerekiyordu.[130] Değil din bilginlerinin, ilk sufilerin bile onaylamayacağı birçok bidat geliştirmişlerdi.[131] Hakkı Aydoğdu Dede, bunları doğrulayan bir görgü tanığı olarak şöyle diyordu: "O dönemde tekkelerde manevi önderler yoktu, asker kaçakları ve tembellerle doluydular."[132] Revnakoğlu da, birçok şeyhin, kendi tarikatlarının temel prensipleri şöyle dursun, İslamın şartlarını bilmeyecek kadar cahil olduğunu söylerken bu bilgileri onaylamaktadır.[133]

Bu görüşler, her zaman karşılaştığımız daha güzele özlemin bir sonucu olabilir. Hepimiz zaman zaman geçmişi anar, daha mükemmel, daha güzel olduğunu söyleriz. Bu şikâyetler de bunun gibi bir şey olabilir, zira bu söylemlere rağmen, aşağıda örneklerini göreceğimiz insanları etkileyecek karakterde sufi şeyhleri hâlâ vardı.

İstanbul'da Meclis-i Meşâyih, taşrada ise Encümen-i Meşâyih, tarikatları kontrol ediyor ve şeyhlerini atıyordu. Meclis-i Meşâyih'ın nizamnamesi, 1334/1918'de yenilenmişti. Bu nizamnameye göre, bütün tekke ve zaviyeler bu meclis ve encümenden sorulurdu. Bunların görevleri arasında, tarikatın ayin ve müritlerin yetiştirilmesinde kendi klasik erkânına uyup uymadığını, tekke şeyhinin şeyh olmak için gerekli bilgiye sahip olup ol-

madığını, ahlaki açıdan bu makama layık olup olmadığını kontrol etmek de vardı. Nizamnameye göre, müritler şeyhlerinin emirlerine uymak zorunda idi; aksi takdirde dergâhtan kovulabilirlerdi.[134]

6 Şevval 1336/15 Temmuz 1334/1918 tarihli bu nizamnamenin altında,[135] Harbiye Nazırı Enver, Dâhiliye ve Maliye Nazırı Mehmed Talat ve Şeyhülislam Musa Kâzım'ın imzalarını görüyoruz. 1332/1916'dan sonraki Meclis-i Meşâyih başkanları şöyleydi: Şeyh Safvet (Yetkin, daha sonra, TBMM'de ikinci dönem Urfa Mebusu olmuştu),[136] 9 Mart 1919'da, Şeyh Safvet'ten boşalan yere Meclis-i Kebir-i Maarif üyesi Mehmed Tevfik Efendi atanmıştı. O dönemde şeyhülislam, Mustafa Sabri Efendi (v. 1954) idi.[137] 1337/1921'de, Mehmed Sükûtî, daha sonra da, bir Celvetî dergâhı olan Hüdâyî Dergâhı'nın şeyhi olan Mehmed Gülşen Efendi bu göreve getirilmişti.[138]

Resmi ve hususi olmak üzere o dönemde iki tür tekke vardı: Resmi tekkeler, Meclis-i Meşâyih tarafından atanan şeyhler tarafından yönetilirdi. Hususi tekkeler ise kendilerine ait mekânlarda, kendi merkez tekkeleri tarafından atanmış şeyhler tarafından yönetilirdi. (Mevlevîlik[139] ve gayri resmi bir şekilde de olsa Bektaşilik[140] bu tür tarikatlardandı). Ancak, bunlar da Meclis-i Meşâyih'in kontrolü altında idiler.

Bazı tekkelerin Meclis-i/Encümen-i Meşâyih'ten onayının olduğu, bazılarının olmadığı için, o zaman ülke çapında kaç tekke vardı, bilemiyoruz. Hatta kontrol altında olanların sayısını bile tam olarak bilemiyoruz. Kaynaklar, İstanbul'daki tekkelerin sayısı hakkında bile çok farklı bilgiler veriyorlar. Mesela 1918'de İstanbul'daki tekkelerin sayısının 261,[141] 293[142] ve yaklaşık 200[143] olduğu gibi değişik bilgilere sahibiz. *Hâkimiyet-i Milliye*'ye göre sadece Üsküdar ve Beyoğlu'nda 500 tekke vardı.[144] Bu sayının içinde gayri resmi tekkeler de olsa gerek. Aynı gazeteye göre, Bursa'da 39 tekke ve 73 türbe bulunmaktaydı.[145] İstanbul'daki tekke sayısının kabarıklığı, burasının saltanat mahalli olmasından kaynaklanmaktadır.[146] Burada başka bir noktaya da dikkat etmek gerekir; bu rakamları veren *Hâkimiyet-i Milliye* nüshaları, tekkelerin kapatıldığı yıl olan 1925 yılına aittir ve 'memlekette ne kadar çok lüzumsuz kurum olduğu' izlenimini vermek için sayıları abartmış olabilir.

Hâkimiyet-i Milliye'ye dayanarak söylersek, İstanbul'daki hakim tarikat Kadiriyye idi; Onu sırasıyla Rifâiyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye, Şabâniyye, Sünbüliyye, Celvetiyye ve Bektaşiyye izliyordu.[147] Ancak tekke sayısı en çok olan tarikat, 57 tekke ile Nakşibendiyye idi.[148] Şapolyo, Nakşibendiyye'nin Ankara'da en hakim tarikat olduğunu, tekkelerinden birinin Samanpazarı'nda olduğunu ve şeyhinin Topçu Şeyhî Efendi olduğunu belirtmektedir.[149]

Bu yıllarda tarikatlar siyasi alanda da aktif idiler. *Muhibbân, Cerîde-i Sûfiyye, Mahfil* ve *Mihrâb*[150] gibi sufi dergileri, meşrutiyet, İttihatçılar gibi politik konulara da yer ayırıyorlardı.[151] Tekkelerle devlet arasında iyi ilişkiler vardı, devletten mali yardım alıyorlar[152] ve felaket anlarında sığınak olarak kullanılıyorlardı. Mesela, Aksaray'daki bir yangında evsiz kalanlar, Oğlanlar Tekkesi'ne (bir Melâmî tekkesidir) yerleştirilmişlerdi.[153]

Önceleri, sufi şeyhleri, askerlik hizmetinden muaf tutulmuş oldukları halde,[154] Milli Mücadele yıllarında, bu hizmetleri sadece ertelenmişti. Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Efendi (v. 1952) tarafından sunulan bir kanun teklifinde, Meclis-i Meşâyih'ten tasdikli bir atama belgesine sahip olup, muayyen günlerde tekkesinde ayinle meşgul olan şeyhlerin askeri hizmetinin ertelenmesini öneriyordu. Bu teklif 21 Şubat 1921'de kabul edildi.[155]

Tekkeler, İstanbul Hükümeti'nden[156] olduğu gibi Ankara Hükümeti'nden de taâmiyye veya lahmiyye[157] [yemek ve et parası] denen maddi yardım alıyorlardı. İlginçtir ki 1336/1920'de, Müdafaa-yı Milliye Vekâleti'nden tekkelere (ve "Buhari muallimleri"ne[158]) verilen 200 TL yanında,[159] aynı miktar (yine Müdafaa-yı Milliye Vekâleti'ne bağlı olan[160]) Bahriye bütçesinden geliyordu.[161] Tekkeler TBMM'den 5.600-6.500 TL alıyorlardı.[162] 1339/1923'te bu miktar, 4. kısımda 5.900 TL, 7. kısımda 2.750 TL (yani toplam 8.650 TL) idi.[163]

Devletin tekkelere yardımı Milli Mücadele yıllarında da devam etti. Ancak, Mehmed Salih (Yeşiloğlu) Efendi (v. 1954, Erzurum Mebusu) gibi bazı milletvekilleri buna karşıydılar, zira, ona göre, buralarda, şeyhler ve yârânı parazit gibi yaşıyor, fakir fukaraya hizmet edilmiyor, ama buna rağmen mektepler kapatılıp yerlerine tekkeler yapılıyordu. Musa Kâzım Efen-

di (v. 1930, Konya Mebusu) de, Meclis'in tekkelere yardım etmeye yetkisi bile olmadığını savunuyordu. Hüseyin Hüsnü (Özdamar) Efendi (v. 1961, Isparta Milletvekili) ve Muhyiddin (Muhittin) Baha (Pars) Bey (v. 1954, Bursa Milletvekili) ise tekkelerin, Balkanlar'da İslam kültürünün bir damgası olduğunu vurgulayarak verilen bu yardımın devamı gerekliliğini savunuyordu. Tartışmalar, eski durumda herhangi bir değişikliğe gidilmesine sebep olabilecek bir karar alınmadan sona ermişti.[164]

Bazı mebuslar, tekkelerin perişan hallerinin düzeltilmesi için, önce, onların bağlı olduğu vakıfların düzeltilmesi gerektiğini savunuyorlardı,[165] zira bazı vakıflar devlet denetiminde, bazıları ise değildi: Evkaf-ı Mazbûta,[166] Evkaf-ı Mülhaka[167] ve Evkaf-ı Celâliyye (veya Müstesna)[168] gibi değişik vakıflar vardı. Bu tasnif, bazen şu şekilde de yapılıyordu: Celâliyye (Mevleviyye'ye ait vakıflar), Bayrâmiyye (Bayrâmiyye ait vakıflar) ve Bektaşiyye. Bunlardan ilk ikisi vergilerini ödemede hükümete problem çıkardıkları halde, Bektaşiliğe ait vakıflar problem çıkarmıyordu ve bu sebeple bunlar "Evkaf-ı Mazbûta" olarak da adlandırılıyordu.[169]

Kütahya (daha sonra Aksaray) Mebusu Besîm (Atalay) Bey (v. 1965), vakıflarla, özellikle en bağımsız ve en söz dinlemez olan Evkaf-ı Celâliyye ile ilgili bir kanun değişikliği sundu. Tezi şuydu: Çelebiler, üstatları Mevlana'nın "elinizin kazandığını yiyin" nasihatına aldırmaksızın, Dergâhın (Mevlana Dergâhı'nın) bütün gelirini kendilerine harcamakta ve yetimlere bir şey vermemektedirler. Bu sebeple, Evkaf-ı Celâliyye devletin kontrolüne verilmelidir. Mutfak masrafı, çelebiler ve dedelerin maaşı gibi şeyleri karşılamak üzere devlet onlara bir miktar fon ayırabilir. Bu teklif, TBMM'nin 6 Aralık 1920 günkü oturumunda Lâyiha Encümeni'nce görüşülmüş, Lâyiha Encümeni teklifi Şeriyye Encümeni'ne sunmaya karar vermişti.[170] 1924'te, Konya'daki Mevlevî şeyhi Abdülhalim Çelebi (1874-1925), Mevlevî vakıflarının Mevlana Celaleddin Rumi ve ailesine ait olduğu konusunda ikna etmek için, bazı Mevlevî şeyhlerini (Kastamonu Mevlevîhânesi Şeyhi Tahir Çelebi, Tokat Mevlevîhânesi Şeyhi Hâdî Efendi, Üsküdar Mevlevîhânesi şeyhi Ahmed Remzî, Galata Mevlevîhânesi Şeyhi Ahmed Celâleddîn), Mustafa Kemal'le konuşmaları için Ankara'ya göndermişti. Bu grup, eski Konya Mebusu Eyüp Sabri Efendi

(Çelik, v. 1945)[171] ile de görüşmüştü.[172] Aslında bu kadar uğraşı boşa idi zira Atalay'ın teklifine ancak 14 Ocak 1926'da sıra geldi ama o zaman da tarikatlar çoktan kapatılmış (Kasım 1925'te) ve vakıfları da devlete devredilmişti bile.[173]

Vakıflarla yakından ilgilenen diğer bir mebus, Edirne Mebusu Şerafettin (Aykut) Bey idi. 29 Nisan 1922'deki meclis oturumunda, Şeriyye ve Evkaf Vekâletine, aralarında, 975 evkafla ilgili soruların da bulunduğu bazı sorular yöneltti ve vakıflara bağlı medrese ve tekkelerin durumlarının trajik ve terk edilmiş gibi olduklarını hatırlatıp ıslah için ne düşünüldüğünü sordu.[174] Daha önce üç ay sonrasına ertelenmiş olan cevabın yine başka bir zamana ertelenmesine karar verilmişti. Bu konuyla ilgili daha sonraki zabıt ceridelerinde (1. ve 2. dönem) bir ipucu bulamadım. Belli ki, o soru da Atalay'ın teklifinin karşılaştığı kaderle karşılaştı.

Milli Mücadele Yıllarında Tarikatların Rollerine Toplu Bakış

Tarikatların Milli Mücadele'deki rolleri değişik biçimlerde ele alınabilir ama burada çalışmanın niteliği açısından üç kavram seçilmiştir; meşrulaştırma, seferberlik ve aracılık. Önce bu terimleri ve konumuzla ilgilerini inceleyelim:

Meşrulaştırma

Sosyologlar, özellikle de Weber, yönetimlerin karizma, gelenek ve önceden kabul edilmiş kurallarla uygunluk içinde olma yoluyla meşrulaştırılabileceğini söyler. İnsanlar eğer bir kuruma isteyerek itaat edip onu desteklerlerse, bu kuruluşlar meşru olarak adlandırılabilir.[175] Bunu açıklamak için, hükmetme meşrutiyetinin üç temeli olduğunu söyleyebiliriz.

1 Geleneksel temel "ebedi ve ezeli dün"ün sağladığı yetki, yani 'hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri gelen kutsallaştırılmış âdetlerle uyum içinde olma' diye tarif edilebilir.
2 Karizmatik temel ferdi liderliğin doğuştan sahip olunan olağanüstü nitelikte bir etkileme gücü ve sezgilerine güvenme, kendini vakfetme ve kahramanlık gibi diğer nitelikleridir.

3 Kanuni temel ise mantıklı kurallara dayalı kanuni nizamın ve fonksiyonel yeterliliğin geçerliliğine inanmak yoluyla elde edilmiş meşruiyettir.[176]

Meşruiyet ve etkinlik arasında da çok yakın bir ilgi vardır.[177] İnsanlar üzerinde çok etkili olmak için, güçlü grupların ve kişilerin desteğini almak şarttır.[178] Osmanlı İmparatorluğu'nda da sufi şeyhleri halkın en nüfuzlu kişileri olduğundan her politik grup nüfuzlu hocalarla ve sufi şeyhleri ile ittifak yollarını aradı.[179] İstanbul Hükümeti, Milli Mücadelecilere karşı çıkanlar, hatta bizzat Milli Mücadeleciler, yaptıkları işleri meşru göstermek için sufi şeyhleri ile olan ilişkilerini kullanmışlardır.

Seferberlik

Seferberlik tüm kaynakları aktif askeri hizmete hazır hale getirmek veya daha sonra aksiyona geçirmek üzere hazırlık yapmak ve örgütlemektir. Bir hareketi başlatanların elindeki imkânlarla şekillenmiş stratejiler ve taktikler; başta para, mekân ve bir hareketi yaymak için gerekli olan diğer araçlar olmak üzere elle tutulabilir kaynaklar yani bir hareketi başarıya ulaştırmak için gerekli her türlü gayret seferberliğin kapsamına girer.[180] Bir hareketin, çevresi ve imkânlarının elverdiğinden fazlasını yapamayacağı açıktır. Bunlar, hareketin emrettiklerini karşılamakta yetersiz ise, hareket başarısızlığa mahkûmdur.[181]

Sufi şeyhlerinin bu bağlamdaki potansiyelleri, hem Milli Mücadeleciler, hem de Milli Mücadele karşıtları tarafından halkın ya da diğer kaynakların seferber edilmesi için kullanılmıştır. Bu çalışmada, halkı ülke için çarpışmaya teşvik eden konuşma ve vaazlar, mevlitler, dualar ve şeyhlerin bilfiil savaşa katılmaları, kamuoyunun seferber edilmesi veya sempatizan ve taraftar toplama, yani 'insan kaynakları' çerçevesinde ele alınmıştır. Sufilerin yeraltı çalışmaları ise 'diğer kaynakların seferber edilmesi' olarak incelenmiştir.

Aracılık

Aracılık, birbiriyle ihtilaflı iki tarafın arasını bulmak veya sosyal anlaşmazlıklarda gerginliği azaltmak olarak tarif edilebilir. İdarelerin sosyal

anlaşmazlık zamanlarındaki tutumları, güç kullanmaktan bazı değişiklikleri isteyenlerle görüşme masasına oturmaya kadar değişebilir veya bazı değişiklikleri isteyenlerle, kendisinden bu isteklerin istendiği gruplar –genelde hükümet– arasında nüfuzlu kişilerin aracılığı istenebilir.[182]

Elinizdeki çalışma; Saray ile milliyetçiler, İstanbul ve Ankara hükümetleri ile isyancılar arasındaki anlaşmazlıkları, Milli Mücadele yıllarındaki sosyal anlaşmazlıklar çerçevesinde ele alıyor ve şeyhlerin bu anlaşmazlıklardaki rolünü de "aracılık" kapsamında inceliyor. Sufi şeyhlerinin halk tarafından dinlenip sayıldığı düşünüldü ve gerçekten de öyle idi. Burada hatırlanmalıdır ki meşruluğun diğer çeşitleri gibi, karizmatik meşruluk da hakimiyet yapısı için çok önemlidir; zira karizmatik lider, insanlar tarafından gönül lideri olarak kabul edilmiştir. İnsanlar onlara, bir gelenek veya nizamın baskısının sonucu olarak değil, inandıkları için itaat etmektedirler. Müritlerin ve izleyenlerin bağlılıkları liderin kişiliği ve niteliklerinden kaynaklanır.[183]

Sufilerin Milli Mücadele'de Oynadıkları Roller

Milliyetçileri Meşrulaştırma

Şeyhlerin veya sufilerin Milli Mücadele'deki rollerinin dikkatli bir etüdü, mücadele yıllarının kaosu içinde, milliyetçilerin mi yoksa muhaliflerinin mi haklı olduğu hususunda karar verebilmek için rehbere ihtiyaç duyduklarını açıkça göstermektedir. Milliyetçileri destekleyen sufi şeyhleri, milliyetçilerin otoritesini güçlendirmişlerdir. Milliyetçilerin hemen hemen bütün eylemlerinde ve hareketin bütün safhalarında, şeyhlerin yer aldığını görmekteyiz: İzmir'in işgaline karşı ilk uyanışta, Heyet-i Temsiliye'de, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerinde, TBMM vb her yerde onları görmek mümkün. Bunu biraz örneklemek gerekirse:

İzmir'in işgal edileceği haberi üzerine şehir halkı tarafından yapılan toplantıda alınan kararı bildirmek için 15 Mayıs 1919'un erken saatlerinde –Hürriyet ve İtilaf Fırkası[184] taraftarı ve bir milliyetçi karşıtı[185] olan– İzmir Valisi İzzet Bey'e (1871-?) giden grubun[186] içinde Mevlevî şeyhi Nuri Efendi vardı.[187] Bu grup valiye, İzmir'deki Redd-i İlhâk[188] grubunun planları doğrultusunda şehri, Ödemiş'ten –zira İttihat ve Terakki Cemiyeti İz-

mir bürosu sekreteri (Mahmûd) Celâl (Bayar) orada idi– korumaya karar verdiklerini söylediler. Burada hatırlanmalıdır ki (Mahmud) Celâl (Bayar), Teşkilât-ı Mahsûsa"[189] da çalışmış, İzmir'deki milliyetçi direnişinin organize olmasına yardımcı olmuş ve 1919'da gerilla kuvvetlerine katılmıştır.[190] Vali, Dahiliye Vekâleti'nden İzmir'in Yunanlılarca kuşatılacağına dair bir yazı almasına rağmen bu kuşatılma haberini onlardan gizliyordu.[191] Yoğun İngiliz baskısı altında, Müttefikler, İzmir'in Yunanlılar tarafından askeri işgaline izin vermişti ve Yunanlılar 15 Mayıs 1919'ta İzmir'i işgal etmişler, bu da milli direnişi ve kamuoyunun seferber edilmesini hızlandırmıştı.[192]

Nakşî şeyhi Fevzi Efendi (v. 1924) de Heyet-i Temsiliye üyesi idi.[193] Ancak, Heyet'in bütün toplantılarına katılamamış, yalnızca Sivas Kongresi'ne katılmıştı.[194]

Milli Mücadele'nin başlangıcındaki en önemli hadiselerden biri de, halk tarafından tanınan meşru bir lider olmaya o an çok ihtiyacı olan Mustafa Kemal'in 27 Aralık 1919'da Ankara'ya girişidir. Güzel bir karşılama töreni onu istediği meşruluğa kavuşturabilirdi. Bu da düzenlenen muhteşem bir Seymen (Sekbân)[195] Alayı ile sağlanmıştı. Şapolyo'ya göre bu alayın arka kısmında hususi elbiseleri ve ayinleriyle Nakşibendîler, Sadîler, Rifâîler, Kadirîler, Mevlevîler, Bayrâmîler, Bektaşiler gibi birçok tarikattan sufiler de vardı. Şapolyo, Seymen Alayı'nın çok özel durumlarda düzenlendiğini ve kökünü Orta Asya'dan alan bir Oğuz geleneği olduğunu vurgular.[196] Şapolyo'nun verdiği detayların, çok abartılı olduğunu düşündüğümüz için burada vermiyoruz.[197] Kitabına koyduğu fotoğraflar arasında bu alaydaki sufi gruplardan Rifâî dervişlerinin bir fotoğrafı da yer alır.

BOA'da bulunan 28 Aralık 1919 tarihli, Ankara Vali Yardımcısı ve Defterdarı[198] Yahya Galib (Kargı) tarafından gönderilmiş bir telgraf Seymen Alayı'nın gerçekten düzenlendiğini kanıtlıyor. Telgraf Heyet-i Temsiliye'nin, Kuvâ-yı Milliye'den süvari birlikleri yanında, binlerce kadın, çocuk, birçok vatandaşın coşkun sevinç gösterileri ile karşılandığını ve karşılama sırasında Ankara seymenlerinin bir kılıç-kalkan gösterisi yaptığını belirtiyor. Ancak, belgede, bu alay içindeki tarikat mensupları ile ilgili hiçbir şeyden bahsedilmiyor.[199] Kesin olan bir şey var ki o da bu alayın, Ankara Vali yardımcısı, defterdarı ve Ümmî Sinân Dergâhı[200] şeyh adayı, hatta bu dergâhın,

tarikatların kapatılmasından önceki şeyhi[201] olan Yahya Galib (Kargı), tarafından düzenlenmiş olduğudur (Yahya Galib daha sonra da I. Meclis'te Kırşehir Mebusu olmuştu). O zaman Ankara polis müdürü olan Cemal'in (Bardakçı, v. 1981) hatıralarında, Mustafa Kemal'in o sıralarda halk tarafından fazla tanınmadığını, ama onu muhteşem bir törenle karşılamanın İtilaf Devletleri'ne, onun, padişaha karşı çıkmış bir 'asi' değil halk tarafından sevilen bir lider olduğunu gösterebileceğini düşünenin, Yahya Galib olduğunu okuyoruz. Bardakçı'nın ifadesine göre, Yahya Galib'e, kaymakam ve mutasarrıflara birer yazı göndererek kaza ve kasabalarındaki insanları Seymen Alayı için organize etmelerini emretmesini kendisi tavsiye etmiş.[202]

Sufi şeyhleri, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerine katılmış veya katılmaya davet edilmişlerdir. İttihatçılar, ileri gelenler ve din büyüklerini (genellikle müftüleri) Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerine lider ünvanı ile davet etmiş, milli ve tarafsız karakterlerini vurgulamaya çalışmışlardı.[203] Mustafa Kemal'in bütün Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerine talimatı da bu yolda idi. 5 Mayıs 1920 tarihi bir belge, Mustafa Kemal'in bu konuyla ilgili talimatını açıkça göstermektedir: "Memleket dâhilinde bulunan esnaf, tüccâr ve zanaatkârların, mevcût esnaf heyetleri ve sufi şeyhlerinin geniş bir nüfûza sahip olmalarından dolayı, bu gibi heyetlerin belediyelere çağrılarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile ortaklaşa çalışmalarının sağlanması."[204]

Mustafa Kemal, o dönemde yeterince nüfuzlu olan şeyhlere mektuplar da yazdı. Selek bu davranışı, Mustafa Kemal'in onlarla işbirliği veya en azından verecekleri bir zarar varsa onu önlemeye çalışma olarak yorumlar.[205] Mustafa Kemal'in Şeyh Ziyâeddin Efendi ve Nakşî şeyh Küfrevîzâde Abdülbaki'ye (Abdülbaki Kufralı)[206] yazdıkları bu tür mektuplar arasındadır.[207] Bu mektuplarında şeyhlere hitap ederken saygılı bir dil ve üslup kullanır. Şöyle ifadelere rastlanır: "Zat-ı âlinize kalben pek büyük hürmetim vardır;" "Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica;" "... senaverleri, resmi makam ve sıfatımdan tecerrüt ederek milletin içinde ve milletle beraber çalışmaktan başka çare göremedim ve derhal istifa ettim."[208]

Görünen o ki İttihatçılar ve Mustafa Kemal'in kendileriyle teması sonucu birçok sufi lider, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetleri ve Milli

Mücadele'yi şu veya bu şekilde destekleyen diğer kuruluşlara başkan veya üye oldu. Mesela, yukarıda zikredilen Nakşî şeyh Fevzi Efendi, Doğu Anadolu (sonradan, Anadolu ve Rumeli olmuştur) Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin üyesi idi.[209] Yine meşhur Mevlevî şeyhi Abdülhalim Çelebi ve Mevlana Dergâhı'nın Ser-Tariki[210] Âdil Çelebi, Konya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti üyelerinden idiler.[211] Diğer önemli bir örnek, Hacı Bayram şeyhi Şemseddin (Bayramoğlu) Efendi'dir (v. 1945). Milliyetçi taraftarı olduğu için, Ankara Valisi Muhittin Paşa (1869-1926) tarafından tutuklanmış, (bu olay, Muhittin Paşa'nın tutuklandığı 19 Eylül 1919 öncesine rastlar) ve İstanbul'a nakledilip bir süre Bekirağa bölüğüne konmuştur.[212] Sonradan yine Ankara'ya dönüp oradaki Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne katılmış, diğer ileri gelenlerle birlikte milliyetçilerin faaliyetlerini desteklemiştir.[213]

Mustafa Kemal'in, 1927'de *Nutuk*'unda[214] dile getirdiği, her toplumda sadece bir kesimin yeterince bilgili ve politik olarak aktif olduğu ve dolayısı ile ancak bir avuç elitin politika yapmaya layık olduğu şeklindeki görüşlerinin[215] aksine, 1920'de, şeyhler dahil nüfuzu olan herkesi politikaya, daha doğrusu TBMM'ye, davet etmekten başka çaresi yoktu. Bilindiği gibi, İstanbul'un 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından işgal edildiği haberi Ankara'ya ulaşınca, Mustafa Kemal, mebusları Ankara'ya gelip Milli Meclis'e katılmaya davet etmişti. Bu daveti takip eden birkaç hafta sonra, 92 mebus Ankara'ya gelmeyi başardı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri şubeleri tarafından seçilmiş 232 temsilci ile birlikte, ilk toplantısını 23 Nisan 1920'de yapacak olan 1. TBMM'yi oluşturdu. TBMM'nin kuruluşu yeni bir devletin ilanı gibiydi: Sultan-Halife'nin otoritesini resmen tanımasına rağmen, İstanbul Hükümeti tarafından ilan edilen bütün düzenlemeleri geçersiz kabul ediyordu.[216] Akılda tutmak gerekir ki "meşruluğa ihtiyacın çıktığı en önemli zamanlardan biri, yeniliklerin yapıldığı zamanlardır."[217] Bu sebeple, olağanüstü bir meclis olan TBMM'yi meşrulaştırmak için, önde gelen din adamlarının (ulema ve şeyhlerin) desteğini almak gerekiyordu. Bu da dini bir açılış töreni düzenlemek ve onların bu törene ve TBMM'ye milletvekilleri olarak katılmalarının sağlanması ile mümkün olabilirdi ancak. Herkesin bildiği gibi, TBMM'nin açılışı için

çok gösterişli bir dini tören düzenlenmişti: Tören, Müslümanlarca kutsal olarak kabul edilen cuma günü ve Hacı Bayram Camii gibi Bayrâmiyye tarikatının merkezi sayılabilecek bir yerde başlamıştı. Hacı Bayram Camii'nin Milli Mücadele'deki yerini Kutay şu sözleri ile açıklar: "Karşı-fetva orada okunmuştu. TBMM'nin açılış töreni orada başlamıştı. Milli Mücadele'yi bu mukaddes mekânlar olmadan düşünmek imkânsızdır."[218] (Kutay'ın sözlerine, Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelir gelmez Hacı Bayram'ın türbesini ziyaret ettiğini ekleyelim.)[219] Törenden günler önce, hocalar Kuran okumaya ve *Sahih-i Buhârî* hatmine başlamışlardı. Cuma namazından sonra, Sultan ve memleketin kurtuluşu için dua edilmiş, Hacı Bayram Veli'nin türbesi ziyaret edilmiş, tekrar dualar edildikten sonra cami dışında kurbanlar kesilmişti.[220] Sonra bir rahle üzerinde Kuran taşıyan bir hocanın önde yürüdüğü bir alay düzenlenmişti. Yanlara dizilmiş kalabalık "Allâhü Ekber" diye bağırırken vekiller ve beraberlerindeki memurlar, TBMM binası olarak seçilen eski İttihat ve Terakki Cemiyeti kulübüne doğru yürüyorlardı.[221] Karabekir bu "aşırı dini" açılış törenini eleştirerek gereğinden fazla aşırı, koyu dindar ve "dervişane" olduğunu söyledikten sonra, tarihimizde hiçbir meclisin bu şekilde açılmadığını ekler.[222]

1. TBMM'deki şeyh sayısını, *Türk Parlamento Tarihi* yedi olarak verir.[223] Ancak, bu kitapta tarikatlarla ilgisi zikredilmemiş olan Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu) Bey (1861-1942) ve Yahya Galib (Kargı) ile birlikte bu sayı dokuza yükselir. Gerçi Tunaya ilk mecliste on şeyh olduğunu söyler ama isim vermez.[224] Başka kimler olabilir, sorusuna cevap vermek için bütün milletvekillerinin biyografilerine göz gezdirdik: Anlaşılan o ki şeyh lakaplı bazı kişiler daha vardı ama onlar bizim aradığımız türden şeyhler değildi. Mesela, Mehmed Tevfik Efendi (Kangırı [günümüz Çankırı] Mebusu), bir "kürsü şeyhi" idi [225] ama bu, bazı önemli camilerde cuma günleri vaaz verebilen din bilginleri için kullanılan bir unvandı.[226] Yine, Seyfî Efendi (Kütahya Mebusu), "Şeyh Seyfî Efendi," diye biliniyordu[227] ama bu onun lakabı idi; herhangi bir tekkede şeyhliği yoktu. Nevin Korucuoğlu, Konya'daki Mevlana Dergâhı Şeyhi Veled Çelebi'yi (İzbudak) üzerine yaptığı çalışmada, Veled Çelebi'yi birinci dönemden itibaren Kastamonu Mebusluğu yapmış biri olarak sunuyor,[228] ama onun milletvekilliği ikinci dönemle başlar.

1. TBMM'deki sufi şeyhlerini, mebusu oldukları illere göre şöyle sıralayabiliriz:[229]

- Şemseddin (Bayramoğlu) Efendi (1883-1945), Hacı Bayram şeyhi, Ankara Mebusu.
- Servet (Akdağ) Efendi (1880-1962), Nakşî şeyhi, Bursa Mebusu
- Abdullah Sabri (Aytaç) Efendi (1870-1950), Bolu Mebusu. Halvetiyye şeyhi ve müftüsü.
- Fevzi Efendi (1864-1924), Nakşî şeyhi, Erzincan Mebusu.
- Abdülhalim Çelebi (1874-1925), Mevlevî şeyhi, Konya Mebusu, 1 Mart 1921'e kadar TBMM I. Reis Vekili. Bu makama, 210 mebustan 91'inin oyu ile seçilmişti.[230]
- Yahya Galib (Kargı) Bey (1874-1942), Kırşehir Mebusu, Halvetiyye şeyhi.
- Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba (1859-1945), Bektaşi babası, Denizli Mebusu.
- Ahmed Cemâleddîn Çelebi Efendi (1864-1922), Bektaşi şeyhi, Kırşehir Mebusu, TBMM II. Reis Vekili.
- Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu) Bey (1861-1942), Bektaşi babası, Ergani Mebusu.

  (Son üç şeyh, gelecek bölümde etraflıca ele alınacaktır.)

Görüldüğü üzere, mebuslar, değişik tarikatlardan geliyorlardı. Bayrâmiyye'den 1, Mevleviyye'den 2, Nakşibendiyye'den 2, Halvetiyye'den 2 ve Bektaşiyye'den 3 milletvekili vardı. Burada, iki başkan yardımcısının da şeyh, daha doğrusu çelebi olması dikkat çekicidir: Abdülhalim Çelebi ve Ahmed Cemâleddîn Çelebi Efendi. Bu, o zaman –ki hâlâ öyle görünüyor– Mevlana Celaleddin Rumi ve Hacı Bektaş Veli soyundan gelmenin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

TBMM'deki mebuslar, şeyhlerin TBMM'ye katılımını sağlayarak ve başkan yardımcılarını onların arasından seçerek, TBMM'nin halkın daha çok güvenine mazhar olacağını biliyorlardı. Mesela, Abdülhalim Çelebi de, 18 Mayıs 1920'de, Sultan'a gönderdiği bir mektupta, Meclis'e,

Konya halkının muhterem atası Mevlana'ya gösterdiği saygının bir sonucu olarak seçildiğini yazıyordu. Aynı mektupta, Konya halkına teşekkürlerini de dile getiriyordu.[231] (*The Morning Post* gazetesine göre, Meclis'teki en aktif milletvekillerinden biri olan Abdülhalim Çelebi uzun külahı ve özel Mevlevî kostümü ile, diğer "din adamı" milletvekilleri gibi enteresan bir figürdü).[232][233]

Sufi şeyhlerinin politik eğilimleri, tutuculuktan Yahya Galib örneğinde olduğu gibi tutuculuk karşıtlığına ve komünizme (Şeyh Servet [Akdağ] gibi) kadar değişiyordu. Onlar, TBMM'de pasif dinleyiciler de değillerdi, konuşuyor, kanun teklifleri sunuyor, başta Şeriyye, Evkaf ve İrşâd komisyonları olmak üzere çeşitli komisyonlarda görev alıyorlardı. Mesela, Abdülhalim Çelebi meclise iki soru, bir gensoru ve iki kanun teklifi sunmuştu.[233] Mazbata, lâyiha[234] ve İrşâd komisyonları gibi değişik komisyonların başkanlığına da getirilmişti. İrşâd komisyonundaki başkanlığı kısa ömürlü olmaya mahkûmdu, zira bu komisyona başkanlığına Mart 1922'de seçilmişti[235] ve TBMM'nin 1. döneminden sonra Konya'daki dergâhına dönmüştü.[236]

Dini temayülleri hakkında bilgi sahibi olmadığımız daha başka sufi veya şeyh mebuslar da vardır. Zira sosyal hareketliliğin en önemli araçlarından birinin tarikatlar olduğu bir toplumda, sufi ve şeyhlerin sayısının da yüksek olması gerekir. İlk mecliste, Kozan Mebusu, ünlü devlet adamı Mareşal Fevzi (Çakmak, 1856-1950),[237] Karesi Mebusu Hasan Basri (Çantay, v. 1964)[238] ve Burdur Mebusu Mehmet Akif (Ersoy, v. 1936)[239] gibi sufi eğilimli önemli kişiler vardır.

Daha önce ölmüş veya mebusluğu üyeliği iptal edilmiş olsalar dahi, 1. TBMM'nin bütün üyeleri 1924'te İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmişlerdir.[240]

Sufi şeyhlerinin TBMM'ye destekleri sadece üye olmakla sınırlı değildi. Bazıları, Meclis'i ziyaret ederek, memleketin kurtuluşu için onu meşru bir araç olarak kabul ettiklerini müritlerine göstermişlerdir. Burada son yüzyılın önde gelen Nakşî şeyhlerinden biri[241] ve ailesi ile birlikte Bursa'da yaşamış olan[242] Şeyh Şerafeddin Zeynelabidin Dâğistânî'nin (v. 1936) TBMM ziyaretini ele alalım.

TBMM'deki Nakşî mebuslardan biri olan Şeyh Servet'in (Akdağ) ricası üzerine, Şeyh Şerafeddin önce Saray ve Sultanla temas kurup sonra TBMM'yi ziyaret eder. 11 Mayıs 1920'de yaptığı bu ziyaret sırasında Şeyh Şerafeddin, Şeyh Servet (Akdağ) tarafından okunan etkileyici bir konuşma yapar. Şeyh Servet, bu konuşmayı okurken bir taraftan da bazı açıklamalar yapar ve bu arada, ziyaretin, mebusların Meclis'e olan güven ve inançlarını artıracağını söyler. Konuşmadan bazı bölümler sadeleştirilmiş haliyle şöyledir:

> Kâinatta hakim olan kanuna göre, kâinattaki her mahlûkun bir vazifesi vardır. Ve mahlûkat bu vazifelerini yerine getirdiği sürece ayakta kalabilir... Kâinattaki en yüce varlık olan insanın vazifelerinin neler olduğu da açık seçik olarak belirtilmiştir... Bu vazifelerin en kutsal olanı varlık, bağımsızlık ve özgürlüğüne getirilecek herhangi bir kısıtlamaya karşı koyması ve aksini gayri meşru olarak kabul etmesidir. Bu vazife onun varlığını alâkadâr eder... Yani insanın hayat ve hürriyetine gelecek bir kısıtlamayı kabul etmesi İslamî kurallara uymaz. Bu Meclis de bu ulvi vazifeyi üzerine almıştır. Bu harika görevin güzelliği ve hoşluğu beni burayı ziyaret etmeye sevk etmiştir. (Meclis'ten "teşekkür ederiz" sesleri.) Bu Meclis'in güzelliği, yaklaşık 1300 yıldır dünyayı aydınlatan İslamın varlığını koruyacaktır. (Meclis'ten 'İnşallah' sesleri.) İslam gelişerek ilerleyecektir (Meclis'ten 'İnşallah' sesleri). Burada [TBMM'de] olmanın akıl almaz bir güzelliği var. [TBMM'nin] güneşi henüz tam doğmamışsa da, yakında doğacaktır. Bu güzellik ve hoşluğu gözümle görmekten dolayı mutluyum. Bir şeyi işitmek görmek gibi değildir tabiî ki. (Meclis'ten 'teşekkürler' sesleri).[243]

Şeyh Şerafeddin, Sultan'la Milli Mücadeleciler arasında aracılık ve kamuoyunu seferber etme gibi başka fonksiyonlar da yüklenmiştir. Ancak bütün bunlara rağmen, faaliyetleri günümüz araştırmacıları tarafından pek bilinmemekte, hatta kendileri "milliyetçi karşıtı" diye sunulmaktadır. Mesela, Şeyh Nazım Kıbrisî ve ondan nakille Atay, Şeyh Şerafeddin'in Bur-

sa'da ihvanı (tekke arkadaşı) Abdullah Dâğistânî ile kaldığı sırada, Mustafa Kemal'in ona gelip Milli Mücadele için yardımını istediğini, ama onun Mustafa Kemal'in hilafetle ilgili düşüncelerini önceden sezdiği için yardım ve destekten kaçındığını, "Sana verecek bir şeyim yok" dediğini yazarlar.[244]

Daha önce de belirttiğimiz gibi şeyhlerin politik temayülleri birbirinden çok farklı idi; tutuculuğa karşı ateşli konuşmaları ile tanınan Yahya Galib (Kargı) gibi Meclis'teki 1. Grup'un üyeleri arasında olanlar da vardı;[245] Şemseddin (Bayramoğlu) Efendi gibi 2. Grup üyeleri arasında olanlar da.[246] Burada, Mustafa Kemal'in liderliğindeki 1. Grup, reformist ve ilerici temayülleri ile bilinirken, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş)[247] liderliğindeki 2. Grup, ideolojik yapı açısından çok renkliydi. 2. Grup'ta, Celalettin Arif (v. 1930, Meclis-i Mebusan ve daha sonra 1. TBMM'de Erzurum Mebusu), Kara Vasıf (1880-1931, yine Meclis-i Mebusan ve, Kasım 1921'den sonra 1. TBMM'de Sivas Mebusu)[248], Çolak Selâhaddin (albay, 1. TBMM'de Mersin Mebusu) gibi Mustafa Kemal'e muhalefeti ile tanınmış mebuslar vardı. Bu grubun üyeleri, hepsi olmasa da, 1. Grup'takilerden daha tutucuydular. Karşı oldukları ortak nokta, kendi yorumlarına göre söylersek, "Mustafa Kemal'in gittikçe artan istibdadı ve radikalliği idi. Bu grubun hiçbir mebusu 1923'teki yeni meclise girememişti, zira hepsinin adaylığı Mustafa Kemal tarafından reddedilmişti."[249]

Kuzey Afrika'daki Senûsiyye Tarikati Şeyhi Ahmed Şerif Senûsî (v. 1352/1933) de milliyetçilerin büyük bir destekçisi idi. Senûsî'nin TBMM'nin meşruluğuna desteği, saltanat kaldırılmasından sonra da devam etmiş, ancak hilafetin kaldırılmasından sonra desteğini çekmişti. Bu arada, Ahmed Senûsî'nin sıradan bir şeyh olmadığını belirtmek gerekir. O dönemde milliyetçilerin yanında oluşu da sadece Milli Mücadele'ye destek vermek değildi: Senûsiyye sufi hareketinin şeyhi olmak gibi manevi liderliğinin yanında, Fransızların Sudan bölgesindeki yayılmacılığına karşı politik ve askeri bir organizasyon da geliştirmiş, ama yenilmişti. Uluslararası tanınma ve destek arayışı içerisindeyken, Fizan ve Berka'da Osmanlı orduları ile işbirliği yapmayı kabul etti ve Osmanlı Libya'sını işgal eden İtalyanlara karşı Aralık 1911'de cihat ilan etti. 15 Ekim 1912'de İtalya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Lozan-Uşi Barış Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı hükümetinin

yardımıyla mücadeleye devam etti. 21 Ağustos 1918'de bir Alman gemisiyle, zamanın tek güçlü İslam ülkesi olan Türkiye'ye geldi. Geliş gayesi, (aslında olmayan) nüfuzu ile Osmanlı Sultanına yardım etmekti.[250]

Sonra gelişen olaylar, Ahmed Şerif Senûsî'nin Milli Mücadele sırasında milliyetçileri desteklemesini gerektirdi. Ancak, öyle görünüyor ki kendisiyle ilgili, halifelik gibi bazı beklentileri vardı ve kendisine bu konuda ümit de verilmişti. Bu iddianın delillerinden biri olarak elimizde Sir Horace Rumbold'dan Lord Curzon'a gönderilmiş 6 Şubat 1921 tarihli bir telgraf var. Bu telgraf, Ankara'daki liderlerin, Türkiye'nin tek hükümeti olarak görülmek hususunda iddialı oldukları, anayasayı kendi arzuları doğrultusunda şekillendirmeye çalıştıkları ve bir darbeyle Ahmed Senûsî'yi halife ilan edebileceklerini belirtmekteydi.[251] 1 Şubat 1921'de[252] Sivas'ta Ahmed Şerif Senûsî başkanlığında göstermelik bir İslam Konferansı düzenlendiğini hatırda tutmak gerekir. Bu konferans sırasında, Senûsî, Mustafa Kemal'e özel bir Arap kıyafeti hediye etmiş, Mustafa Kemal de bu kıyafet içinde bir fotoğrafını çektirmişti.[253] Karabekir, hatıratında bu olayı anlatırken, bu davranışı, Mustafa Kemal'in, Senûsî'nin meşrulaştırma özelliğini kullanarak halife seçilme isteğinin bir göstergesi olarak yorumlar ve eleştirir.[254]

Bu sebeple, 21 Ocak 1923 tarihli *Yenigün* gazetesinde yayınlanan beyannamesinde Senûsî, "sadece İslam dünyasının menfaatlerini değil, kendi menfaatlerini de düşünmüştür" diyebiliriz. Bu beyannamede, TBMM'nin İslama göre meşru olduğu ifade edilmekte ve onu tanımamanın İslama zarar vereceği vurgulanmakta idi. *Yenigün* bu beyannameyi şu başlıkta vermekteydi: "Şeyh Senûsî Hazretlerinin Çok Mühim Bir Beyannameleri." Bu beyannameyi, *Hilâfet-i Islâmiyye ve Türkiye Büyûk Millet Meclisi* adıyla Şükrü Hoca, yani, Karahisar-ı sahip (günümüz Afyon) Mebusu İsmail Şükrü (Çelikalay, v. 1950) tarafından yazılan kitapçığa cevap olarak düşünmüştü. Şükrü Hoca, kitabını, 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM tarafından alınan iki kararı eleştirmek için yazmıştı.[255] Bu kararlar, hilafetle saltanatın birbirinden ayrılması hakkında idi. Şükrü Hoca, bunun mümkün olmadığını ve halife tarafından onaylanmamış bütün karar ve kanunların hukuken geçersiz olduğunu iddia ediyordu. Ona göre, TBMM ve onun hükümetine dört yıldır itaat eden Müslümanlar Allah'a karşı gelmişlerdi.[256]

1 Kasım 1922 kararları, hilafetin durumu konusunda bir dönüm noktasıdır. Bu kararlar 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ve 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması gibi birçok radikal kararın öncüleri idiler. Mustafa Kemal Şükrü Efendi'nin fikirlerini realist bulmuyordu, ona göre, bütün İslam ülkelerini adaletiyle kucaklayacak bir halife, ütopyadan başka bir şey değildi. Üstelik, böyle bir şey Türkiye'nin omuzlarına yüklenmiş çok ağır bir yük olurdu. Bu sebeple, Sultan Vahdettin'in yerine geçen Abdülmecid (1868-1944), sadece Halife unvanını taşıyacaktı.[257] O zamandan sonra –kaldırılıncaya kadar–, hilafet sadece dini bir görev haline gelmişti.[258]

Yenigün'e göre, Gelibolu Mebusu Celâl Nuri (İleri, v. 1938) "Eâzîm-i İslâmdan (İslam aleminin büyüklerinden) olan Şeyh Ahmed Şerif Senûsî"ye, Şükrü Hoca'nın kitapçığı konusundaki fikirlerini sormuş, o da şöyle cevap vermişti:

> Ehemm-i ferâiz-i Şeriyye (en mühim dindini vazife) cihâddır. Hüküm, sahip-i kanun olanındır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, adâ-yı muhtelifeye (çeşitli düşmanlara) karşı müdafaada bulunup, millet-i İslamı istiladan kurtardığından, meşruiyyeti her türlü şaibenin fevkindedir (şüphenin üstündedir). Bütün hukuk (haklar) ve vezaif (görevler) Meclisindir. Meclis bu vezaifi ifa etmez (yerine getirmez) ve Tarik-i savabdan inhiraf ederse (doğru yoldan ayrılırsa), o zaman âmme-i müsliminin (bütün Müslümanların) düşünmesi lazım gelir. Yoksa Şükri Efendi'nin dediği gibi hareket edilince bu müttehid (birlik içinde) olan Meclis'de fitne ve tefrikanın hudusi (ortaya çıkması) ve .... (?) ki bu gibilerin Şeran ikâbı (cezalandırılması) lazım gelir....[259]

Yenigün, ilerleyen satırlarında, Şeyh Ahmed Senûsî'nin kendi görüşlerini destekleyen Kuran ayetleri ve hadisler okuduğunu, Mustafa Kemal'in milli ve dini mücadelesini İslam ölçüsüne göre değerlendirerek, "Müşarun ileyhin (onun) ve Meclis'in tedvin buyurduğu Şer' ve ...... (?) uygun olan bu usul haricinde bir mütalaa yürütülmesinin muğayir-i diyanet (dini ahlaka aykırı) olduğunu ..." ifade ettiğini yazmaktadır.[260] Şeyh Senûsî, TBMM'nin ikinci açılış dönemini tebrik eden bir telgraf da göndermişti.[261]

Halkı Milliyetçiler Lehine Seferber Etme

Normal olarak, bir hareketin stratejisi, onun ideolojik seçimleri ile belli olur. Bu konuda, Freeman şöyle der:

> Yeni bir hareket önce durum değerlendirmesi yapar ve hedeflerini tesbit eder, sonra da onları nasıl elde edeceğini konusunda stratejiler geliştirir. .... Bir ideoloji şekillenmeye başlayınca, grubun stratejisini yenileyebilir veya onaylar. Her durumda ideoloji ile strateji arasında, genelde sanıldığı gibi basit çizgisel bir ilişki değil de bir dinamizm vardır. Çoğu durumda hangisinin tavuk hangisinin yumurta olduğunu belirlemek zordur.[262]

Milli Mücadele'de kullanılan taktiğe gelince, bu hareketin destekçi ve sempatizan seçiminde 'faydacı' ve liberal olduğunu söyleyebiliriz; zira gayeye varmak için her araç kullanmıştır. Her durumda, bu hareketin din bilginleri ve sufi şeyhlerinin seferber edilmesi sağlanmadan gayesine ulaşmış olamayacağını söyleyebiliriz. Bu seferberlik faaliyetlerini ise iki grupta ele alabiliriz:

1 İnsan Kaynaklarının Seferber Edilmesi (kamuoyu oluşturma ve destek artırma çabaları)
2 Maddi Kaynakların Seferber Edilmesi (Milli Mücadele'yi destekleyen örgütlerdeki faaliyetler)

İnsan Kaynaklarının Seferber Edilmesi

Sufi şeyhlerinin birçoğu, Milli Mücadele sırasında milliyetçilere destek için çalışmış ve onların faaliyetlerine katılmıştır. Burada, katılımın değişik seviyelerde olduğunu belirtmeliyiz: en tepedeki liderlik, ikinci derecedeki liderlik, sıradan üyelik ve son olarak milli harekete hiç katılmamak. Ayrıca hareketin sempatizanları, pasif gözlemcileri ve hareketin aktif karşıtları bile olabilir.[263]

Her şeyden önce, şunu akılda tutmalıyız ki, şeyhler veya sufiler, meşrulaştırma rolleri ile Milli Mücadele'de halkın seferber edilmesini zaten büyük oranda sağlamışlardı. Zira, "meşruiyet, kullanan için ciddi bir

kaynaktır."[264] Kısaca, sufi şeyhlerinin Birinci Bölüm'de saydığımız meşrulaştırma rollerini, aynı zamanda halkın seferber edilmesi olarak da düşünebiliriz. Bu çabalarının yanında, bazı sufi şeyhleri, bazen önemli kişilerle konuşarak, bazen de kalabalık topluluklara hitap ederek insanları mücadelenin başarısına inandırmaya çalışmışlardır. Hüsameddin Bey'in (Ertürk) durumu, birinciye örnek teşkil eder. Hüsameddin Bey hatıratında, Enver Paşa tarafından kendisine Teşkilât-ı Mahsûsa'yı devam ettirme görevi verildiğinde (Ekim 1918), önce bu planın yürümesi hakkında şüpheye kapıldığını ama Şeyh Ahmed Senûsî'nin Kuran'dan ayetler okuyup başarının yakın olduğu yolunda yorumlar yapmasıyla, başarıdan emin hale geldiğini söyler.[265] Şeyhlerin, halkı mücadelenin meşruiyet, gereklilik ve başarısı konusunda ikna etmek ve onları bilfiil çarpışmaya teşvik etmek için verdiği vaazlar ise ikinci gruba girer. Bu vaazlar şüphesiz ki manevi ve uhrevi (ahiretle ilgili) mükâfatlardan, İslam'da büyük yeri olan gazi veya şehit olmanın öneminden bahsetmiştir. "Realiteye bakılırsa, itaat, korku ve ümit –büyüsel güçlerin veya gücü elinde tutanın intikamından korkmak ve bu veya öte dünyada mükâfat ummak– gibi çok sağlam motiflerce belirlenir."[266]

Bursa Mebusu Şeyh Servet'in (Akdağ) durumu, vaazların bir seferberlik aracı olarak ne kadar önemli olduğunu çok güzel gösterir: Şeyh Servet, bir Nakşî şeyhi ve vaiz olarak vaazlarında Milli Mücadele'nin başarıya ulaşacağı konusunu işliyor ve halkı bilfiil çarpışmaya teşvik ediyordu. Bu sebeple, 30 Haziran 1919'de İstanbul Hükümeti tarafından vaaz vermekten men edilmişti.[267] Halvetiyye şeyhi ve Bolu Mebusu Abdullah Sabri (Aytaç) Efendi tarafından Milli Mücadele lehine yapılan vaazlar da bu perspektiften bakıldığında daha az önemli değildi. TBMM, ona, Meclis oturumlarına katılmayıp halka vaazlarıyla doğru yolu göstermesi için görev vermişti.[268]

Düzgün konuşmaları ile bilinen olan Şeyh Şerafeddin de burada bahsetmeden geçemeyeceğimiz diğer bir şahıstır. Kuvâ-yı Milliye lehine birçok konuşma yapmıştı. TİTE'deki bir belgeye göre, gazetelerde onun bu faaliyetlerinden bahseden birçok haber yer alıyordu.[269] 11 Mayıs 1920'deki TBMM ziyareti sırasında, kendisi de Osmanlı topraklarının değişik bölgelerine cihat için gelen birçok müridi olduğunu söylemişti. Sözlerinin sadeleştirilmiş hali şöyle:

> Yabancılar olarak geldiğimiz bu Osmanlı topraklarının değişik bölgelerinde birkaç[270] müridimiz vardır. Onlar buraya, halka bu önemli görevi, en büyük ilahî hizmeti anlatmak arzusu ile bu ilmî, felsefî ve aklî gerçekleri[271] uygulamak için gelmişlerdir. (Meclis'ten 'Teşekkür ederiz' sesleri). Allah'a şükür bu gayemize eriştik.[272]

Halkı vaazlarıyla coşturması için hükümetin ekstra maaş verdiği sufi şeyhleri de vardı. Şeyh Senûsî ve Hacı Hasan Efendi'nin durumları buna örnek teşkil eder. Şeyh Senûsî, Anadolu'yu veya İslam dünyasının çeşitli yerlerini dolaşıp bu tür vaazlar veriyordu. Mesela, 169 nolu ve 11 Nisan 1921 tarihli, İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilatı İstanbul Şubesi tarafından hazırlanan bir rapor, Şeyh Senûsî'nin başkanlığında toplanan Sivas Konferansı'ndan beri Şeyh Senûsî'nin hareketleri hakkında birbiriyle çelişen raporların geldiğini ve Mustafa Kemal'in ısrarı yanında Sivas Konferansı'nda alınan kararlar gereği, propaganda amacı ile Arabistan ve Mezopotamya bölgelerine geziye çıktığı yolunda dedikodular olduğunu belirtmektedir.[273]

Bütün bu hizmetler için yüklü bir miktar paraya ihtiyaç duyulacağı açıktır. 12 Aralık 1336 (1920) tarihli bir belgede, Şeyh Ahmed Senûsî ve maiyetinin 800.000 kuruşa varan masraflarının, önce gizli fondan ödenmek istendiği ama bunun fonun hepsini tüketeceği gerekçesiyle Maliye Vekaletinin bütçesinden karşılanmasına karar verildiği belirtilmektedir.[274] 11 Temmuz 1337 (1921) tarihli diğer bir belge de Şeyh Senûsî'ye aylık 1.000 ve maiyetine 300 lira tahsis edildiği belirtilmektedir.[275] 1338/1922'de bu miktar 15.600 lira idi, ufak tefek harcamalar için de verdiği 2.330 lira ilave ediliyordu.[276]

18 Ocak 1337 (1921) tarihli bir belgeye göre de, Hacıbektaş'taki ana tekkenin Nakşî şeyh Hacı Hasan Efendi'ye 1 Teşrîn-i Evvel (Ekim) 1920'den başlamak üzere, ülkesinin kurtuluşu için verdiği vaazlar ve yaptığı uyarılar gibi hizmetlerinden dolayı mükâfat olarak aylık 500 kuruş maaş bağlanmıştı.[277] 1922'de de bu maaşı almaya devam etti.[278]

Burada, Milli Mücadele boyunca değişik vesilelerle sık sık yapılan mevlitlere de yer ayırmak gerekir. Bu mevlitler, dinleyenleri heyecanlandıran duygusal coşkunluk anları olmuş ve böylece büyük oranda halkın se-

ferber olmasını sağlamıştır. Ankara'da yapılan birçok mevlitte Mevlevî şeyhi ve Konya Mebusu Abdülhalim Çelebi'nin bulunması ilginçtir: 11 Mayıs 1921 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'ye göre, Mustafa Kemal Hacı Bayram camisinde, İnönü ve diğer savaş şehitleri için bir mevlit düzenlemişti ve Abdülhalim Çelebi katılanlar arasındaydı. Tören sırasında Hz. Muhammed'in ruhundan medet (yardım) talep edilmişti.[279] Bir yıl sonrasının *Hâkimiyet-i Milliye*'si de Ankara'daki Mevlevî Dergâhı'nda[280] cuma namazından sonra Abdülhalim Çelebi başkanlığında düzenlenen ve mebuslar, din bilginleri ve memurların katıldığı mevlitte, kahraman ordumuz için dualar edildiğini yazmaktaydı.[281]

Maddi Kaynakların Seferber Edilmesi

Her şeyden önce, Milli Mücadele için silahlı çatışmaya zemin hazırlayan ve mücadele için halkı hazırlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında, birçok tarikat mensubu vardı. Genel olarak bilindiği üzere, İttihat ve Terakki Cemiyeti birçok tarikatın desteğini almak için özel gayret sarf etmişti. Nakşîler, II. Abdülhamid'le olan ilişkileri ve –Meşrutiyet'e karşıdevrim hareketi olarak 31 Mart 1325/13 Nisan 1909'da patlak veren ve Hareket Ordusu tarafından bastırılan[282]– 31 Mart Vakası'ndaki rolleri sebebiyle bir istisna oluşturuyorlardı.[283]

Çok ilginç bir İttihatçı örneği, Melâmî ve Celvetî tarikatlarının önde gelen üyelerinden Bursalı Mehmed Tahir'dir (v. 1925). Kendisi, ta ilk kurulduğu dönemden beri bir İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir üyesi idi ve tarikatlarla ilişkisi sebebiyle de[284] partideki yerini ve önemini hep korudu. Mevlevî şeyh Veled Çelebi (İzbudak) diğer ilginç bir örnektir. Konya'daki ana Mevlevî dergâhı şeyhliğine değişik tarihlerde birkaç kere atanışı ve bu görevden alınışı İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olmasıyla ilgiliydi: 1910'da Jön Türkler Abdülhalim Çelebi'yi bu dergâhtan alıp yerine İttihatçı Veled Çelebi'yi atadılar.[285] Veled Çelebi Dergâhın şeyhliğinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın iktidara geldiği 1919'a kadar kaldı. 27 Mart 1919'da Sultan Vahdettin (1861-1929) tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisi dolayısıyla bu görevden alındı,[286] çelebi unvanından mahrum edildi[287] ve yerine Abdülhalim Çelebi atandı.[288] İttihat ve Terakki Ce-

miyeti'ndeki faaliyetleri ile ilgili fazla bir şey bilmiyoruz ama Milli Mücadele'de onların yanında yer aldı.

Milli Mücadele yılları sırasında, Karakol,[289] M.M. Grubu[290] ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerinin kurucu veya üyeleri arasında yer alan sufi şeyhleri, mücadeleye gerekli araç gerecin sağlanmasında aktif rol oynamışlar; tekkelerini, düşmandan silah ve cephane kaçırmada merkez olarak kullanmaktan ve milliyetçilere para ve adam temin etmekten çekinmemişlerdir. Nispeten tenha yerlerde kurulmuş olan tekkeler, yeraltı faaliyetleri için biçilmiş kaftandı. Üstelik, genelde "tembeller yuvası" olarak bilindiklerinden düşman askerleri buraları, bir jurnal halinde dahi pek sıkı kontrol etmiyorlardı.[291] Özbekler Tekkesi, Hâtûniye, Tâceddin ve Şeyh Visâlî dergâhları bu tür tekkelerin en meşhurlarıydı.

Karakol Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Sultantepe Özbekler Tekkesi –ki Hacı-Hoca diye de bilinen[292] bir Nakşî tekkesi idi[293]– şeyhi Şeyh Ata Efendi (v. 1936), milliyetçilere yardım etmekle ve tekkesini, Anadolu'ya silah, teçhizat ve adam kaçırma merkezi olarak kullanmış olmakla ünlüdür.[294] Tekke, Anadolu'ya kaçmak isteyenler için bir saklanma yeriydi. Anadolu'dan İstanbul'a gelenler için de ilk durak olma özelliği vardı. Özbekler Tekkesine, "Bizi İsa gönderdi," parolası ile gelenler saygıyla karşılanırdı.[295] Bu tekkede başlayan kaçış yoluna "Menzil Hattı" denirdi. Rauf Bey'e (Orbay, v.1964) göre, Maltepe Endaht Mektebindeki Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey, kaçış operasyonları sırasında kılık değiştirme işlerinde yardımcı olurdu.[296]

Tekke, bazen de Türk köylerine saldırı düzenleyen Rum ve Ermeni çeteleriyle çarpışırken yaralanan Kuvâ-yı Milliyeciler için hastane görevi yapardı. Buraya doktorlar gizlice getirilir, hastaların yaraları sardırılırdı. Tekke postane görevi de yapardı: Anadolu ile haberleşme burası vasıtasıyla yapılırdı.[297] Halide Edib (Adıvar, 1884-1964),[298] Celâleddin Arif Bey, Albay İsmet (İnönü, 1884-1973),[299] Mehmet Akif (Ersoy) ve daha birçokları, İstanbul'un Mart 1920'de İngilizler tarafından işgalinden sonra, İstanbul'un her tarafında "milliyetçilere destek ve yataklık edenlerin ölüm cezasına çarptırılacağı" ilanlarının asıldığı bir dönemde, bu tekke vasıtasıyla Anadolu'ya kaçmışlardı. Halide Edib, tekkeden kaçışla ilgili tüm detayları eserlerinde vermektedir.[300]

Şeyh Ata Efendi, 1920'de İstanbul'dan Türkistan'a giderken, Kâzım Karabekir tarafından kendisine verilen gazete ve notları Özbekistan'a götürmüştü.[301] Orada üç yıl kalmış,[302] kaldığı süre içinde de boş durmamıştı.[303]

Özbekler Tekkesi, Eyüp'de bir Kadirî tekkesi olan Hâtûniye Dergâhı[304] ile işbirliği yapmıştır. Bu tekkenin şeyhi Sadeddin (Ceylan) Efendi (v. 1931),[305] aynı zamanda İplikhane Hastanesi'nin imamı idi. Oğlu Nazmi Ceylan'dan Kadir Mısıroğlu'na verilen bilgiye göre, silah kaçırma sırasında silahları saklamak için tabutları kullanmışlardı.[306]

Diğer bir dergâh, Hacettepe'de (Ankara) Tâceddin Sultan Camii Külliyesi içindeki, adını Celvetî Şeyh Tâceddin İbrahim'den alan[307] Tâceddin Dergâhı, Mehmet Akif'in (Ersoy) Ankara'ya her gelişinde kaldığı yerdi.[308] Bu tekke, birçok milliyetçinin uğrağı idi: Eşref Edib (Fergan, 1882-1971), Hasan Basri (Çantay, 1887-1964) ve Şeyh Ahmed Senûsî, bu dergâhın ziyaretçileri arasında idi.[309] Burası, şimdi Mehmet Akif Ersoy Sokağı'nda Mehmet Akif Ersoy Evi diye bilinen müzedir.[310]

Konya'daki Söylemez Baba Türbesi gibi bazı türbeler de silah saklama yeri olmanın ötesinde, "matbaa makinesi" saklama yeri olabiliyorlardı. İtalyanların Konya'yı işgal edeceği haberi üzerine, en önemli kamuoyu oluşturma aracı olan gazetelerinin basılacağını anlayan *Öğüt* gazetesi çalışanları, makinelerini bu türbeye taşımışlardı.[311]

M.M. Grubu üyesi olup tekkesini bu grubun toplantı yeri olarak kullandıran sufi şeyhleri de vardı. İstanbul, Şehremini'de bir Gülşeniyye[312] tekkesi olan Şeyh Visâlî Dergâhı,[313] böyle bir toplantı yeri idi.[314] Tekkenin şeyhi Hüseyin Hüsnü Efendi de bir M.M. Grubu üyesi idi.[315] Grup'a üyelik sırasında yaptığı yeminde, üyeliğini şahsi menfaatleri için kullanmayacağına yemin etmişti.[316] (Demek ki bir M.M. Grubu üyesinin, toplumda bazı ayrıcalıkları, en azından bir kredisi vardı.) 20 Ağustos 1922'da Grup'tan istifa etmiş,[317] ve bu istifası sekiz gün sonra (28 Ağustos 1338/1922'de) kabul edilmişti.[318]

Bir Melâmî şeyhi olan ve ünlü sufi Hamidüddin Aksarayî'nin (Somuncu Baba; v. 1412) neslinden gelen Müslüm Penâhi, M.M. Grubu'na üye olan diğer bir şeyhti. Kasımpaşa Tersanesi'nden Anadolu'ya silah kaçırma operasyonlarından birinde, Fransızlar tarafından yakalanmış ve gördüğü ağır işkence sonucu felç olmuştu.[319]

Makamlarını Milli Mücadele'nin faydasına kullanabilecek olan devlet memurları da maddi kaynakların seferber edilmesinde çok önemli bir yere sahiplerdi. Bu kişiler arasında da sufiler vardı: Bir Halvetî şeyhi ve Kırşehir Mebusu Yahya Galib (Kargı), buna iyi bir örnek teşkil eder. Ankara'daki valiliği sırasında, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ankara arasındaki muhabereye yardımcı oldu. Bu cemiyetin yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye*'ye, basılması için gereken kâğıtları valilikten temin etti.[320] Aslında, milliyetçilerin merkezi olan Ankara'nın valiliğine atanmasının sebebi de ta başından beri onların destekçisi olması idi.

Milli Mücadele'ye sufi şeyhlerinin sağladığı diğer bir kaynak, para ve –muhtemelen– asker idi. Mesela, Şeyh Ata Efendi üç yıl boyunca kaldığı Türkistan'dan Anadolu'ya para göndermişti.[321] Mevlevî tekkelerinden de –zengin bir tarikatın mensupları olarak– milli harekete maddi yardım talep edilmişti. 25 Mart 1336 (1920) tarihli, Niğde Müdafaa-i Hukuk-ı Muavenet-i Milliye Cemiyeti (cemiyetin ismi belgede aynen böyle yazılmış) tarafından gönderilen mektupta, Konya'daki Mevlevî Çelebisinden bir miktar yardım istendiğini görüyoruz. Ancak mektup, tekrar tekrar istenmesine rağmen bir cevap alınamadığı şeklinde bir şikâyeti içermekte, yapılacak yardımın sonradan geri istenmemesi gereği ve bazı dervişlerin (askeri hizmete?) çağrılmasına rağmen "Çelebiyân defterine"[322] kayıtlı olduklarını söyleyerek bundan içtinap ettiklerini de belirtmekteydi. Bu serzenişlerden sonra Niğde Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin isteklerine olumlu cevap verilmişti.[323]

Son olarak, insanların savaşa bilfiil katılımını sağlamak için, sufi şeyhlerinin kendileri maiyetleri ile birlikte ilk saflarda yer almışlardır. Mesela, BCA'da bulunan 2 Haziran 1337 (1921) tarihli belgeden, Şeyh Şerafeddin'in, sayısı 1.855'i bulan –bunun 155'i kendi aile ferdi imiş– köylülerden oluşan "maiyeti" ile birlikte, her şeyini bırakarak aktif çarpışmaya katıldığını ve Orhangazi'den (Bursa, Reşadiye) Karamürsel'e göç ettiğini; TBMM'den yardım istemeleri sonucu, kendisi ve ailesinin Geyve'ye, maiyetinin Bolu ve Geyve arasına yerleştirildiğini, ayrıca kendilerinin Hilâl-i Ahmer'den ve bütçeden muhacirlere ayrılan ödenekten faydalandırılmalarının da karara bağlandığını öğreniyoruz.[324]

Yine, Hâtuniye Dergâhı şeyhi Sadeddin'in (Ceylan) oğlu Nazmi Ceylan'ın anlattıklarına göre, babası ve müritleri Anadolu'ya kaçıp aktif çarpışmalara katılmak istemişler ama kaçmada başarılı olamamışlar, yakalanıp Arapyan Han'a konmuşlardı.[325]

Muhakkak ki milliyetçilere bu gibi hususlarda yardımcı olan başka şeyhler veya sufiler vardı, ama yukarıdaki örneklerin onların yardım ve desteklerinin karakteri hakkında fikir verdiğine inanıyoruz.

Tarikatların Milli Mücadele Karşıtları İçin Gösterdiği Faaliyetler

Milli Mücadele Karşıtlarının Meşrulaştırılması

Milli Mücadele karşıtlarını meşrulaştırmak için çaba sarf eden sufi şeyhleri hakkında bilgi vermek aslında hiç de kolay değil, zira davranışlarının analizi çok zor ve karışıktır. Abdülhalim Çelebi'nin durumu problemin ne kadar karışık olabileceğini gösterir: Konya Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine üye olmasına rağmen, Gökbilgin'e göre, TBMM'ye girmeden önce bazen İtalyanlar ile işbirliği yapmıştır. Gökbilgin, bunun, onu önemli biri olarak kabul eden birçok Konyalıyı İtalyanları desteklemeye sevk ettiğini yazar.[326] Konya Mebusu olduktan sonra davranışlarını fazla değiştirdiği söylenemez. Bunları ileride ele alacağız.

Araştırmamız gösteriyor ki, Milli Mücadele muhaliflerini destekleyen çok az şeyh vardı. Genel olarak konuşmak gerekirse, bunlar, ellerindeki makam ve nüfuzu kaybetmekten korkan yönetici konumundaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları/taraftarları idi.[327]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tarikatlara bağlı üyelerini ele almadan önce, bu partinin tarihine kısaca bakalım: Birbirinden farklı iki safha görüyoruz. 21 Kasım 1911'de kurulmuş olan eski Hürriyet ve İtilaf Fırkası, liberalleri temsil ediyordu. Bu partinin etrafında toplananlar, 'İttihâd-ı Anâsır' ([Osmanlıyı Oluşturan] Unsurların Birliği)[328] ve milliyetçilik-karşıtlığı ile tanınan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalifleri idi. Partinin üyeleri arasında Albay Sadık Bey, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Dr. Rıza Nur (1879-1942), Lütfi Fikri (Düşünsel) Bey (v. 1934), Gümülcineli İsmail Bey, Sıtkı Bey ve Siret Bey vardı. 1911 seçimlerine katılmış fakat mecliste koltuk kazanamamıştı, zira Meclis İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kapatılmıştı. 1912'de

tekrar seçimler oldu ama İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin seçim sonuçlarıyla oynaması dolayısı ile hiçbir koltuk kazanamadı.[329] Bu başarısızlıklar bazı üyelerin partiyi bırakmasına ve böylece partinin küçülmesine sebep oldu. Bu durum diğer kabineler zamanında da değişmedi ve sonunda parti dağıldı. Babıâli baskınından[330] sonra, üyelerinin çoğu yurtdışına gitti. Kaynaklar, partinin 1919'da 1913 öncesi liderleriyle yeniden canlandırıldığını belirtirler;[331] Melâmî veya Halvetî olduğu söylenen Sadık Bey, bir Bektaşi olan Rıza Tevfik (Bölükbaşı)[332] ve diğer bazı Bektaşiler[333] bunlardandır. Ancak Ali Birinci, bu yeni partinin eskisiyle isminden başka bir ilişkisi olmadığını, yani Birinci Dünya Savaşı sırasında, partiyle ilgisi olmayan bazı kişilerin partinin adından faydalandıklarını vurgulamaktadır.[334]

1919'da yeniden canlandırılmış olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mensupları arasında, Sultan taraftarı olan Damat Ferid, Zeynelabidin (Nakşî şeyh) ve milliyetçilerin yanlışları yüzünden şeriatın tehlikede olduğunu düşünen Said Molla gibi kişiler vardı. Damat Ferid'in beş kabinesi, kısmen bu parti ile ilişkiliydi. Bununla birlikte Mustafa Kemal'i teftiş için Samsun'a gönderen de bu partinin ilk kabinesi idi.[335] Bayar çok az sayıda üyesinin Milli Mücadele'yi desteklediğini yazar.[336] Zira mücadele İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından başlatılmıştı ve onlar da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşıydılar; böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtlığı ile Milli Mücadele karşıtlığını karıştırmışlardı. Aslında, kendilerine olan muhalefeti dolayısı ile milliyetçiler bu partiye "Muhalif Parti" adını takmışlardı.[337] Bunda partinin diğer Milli Mücadele karşıtı partilerle ilişkisinin de payı vardı muhakkak. (Bu partiler şunlardı: Tarikat-i/Tarik-i Salâh Cemiyeti,[338] Sulh ve Selâmet-i Osmâniye Fırkası, Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Teâlî-yi İslam Cemiyeti, Nigehbân Cemiyyet-i Askeriyyesi, Kızılhançer Cemiyeti, Muhâfaz-i Mukaddesât Cemiyeti,[339] Hilâfet-i İslâmiyye Cemiyeti, vb[340])

Bazı sufi şeyhleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı desteklemenin yanı sıra, asilere katılmışlardır. Kütahya'daki Mevlevî şeyhi Sakıb Çelebi bu gibilere bir örnektir. Sakıb Çelebi, Çerkez Ethem'in adamları arasında olduğu için 24 Nisan 1337 (1921) tarihli Vekiller Heyeti kararıyla Kastamonu'ya sürülmüştür.[341] Ancak, iyi hali göz önüne alınarak 8 Kasım 1337 (1921) tarihli bir kararla serbest bırakılmıştır.[342]

Bazen, şeyhlerin Milli Mücadele karşıtlarını meşrulaştırma faaliyetleri, kendi irade ve faaliyetleri dışında gelişmiştir. Mesela, zaman zaman kendilerini "Tarikat" diye adlandıran, "Tarikat-i Salâhiyye" ve "Tarikat-i Ekmeliyye-i İslamiyye" gibi cemiyetler türemiştir. Bunlardan ilki, Bektaşilerle ilgisi dolayısı ile gelecek bölümde ele alınacaktır. Tarikat-i Ekmeliyye-i İslamiyye ise, Pazar'da (Adana) kurulmuş bir cemiyetti. Kurucusu Cinci Hoca'nın Tarikat-i Salâhiyye üyelerinin yargılanması sırasında verdiği ifadede yalanlamasına rağmen, Tarikat-i Salâhiyye ile ilişkisi olduğu açıktı. Cinci Hoca, Tarikat-i Salâhiyye'nin kurucusu Kiraz Hamdi'yle (v. 1935)[343] ilişkisi olmasına ve onun evinde üç gece kalmasına rağmen, Kiraz Hamdi'nin içki içmek ve Sultan Vahdettin'i desteklemek gibi bazı davranışlarını sevmediği için, başka bir cemiyet kurduğunu iddia etmişti. Anlattıklarına göre, cemiyet sadece "el-Hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn" ve Kelime-i tevhid (Lâ ilâha illallâh Muhammedün Rasûlullâh) üzerine kurulmuştu.[344]

Burada, hem Tarikat-i Salâhiyye hem de Tarikat-i Ekmeliyye-i İslamiyye'nin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı desteklediğini akılda tutmak yerinde olur.

Milli Mücadele Karşıtları İçin Seferberlik Çabaları

Milliyetçileri destekleyen sufi şeyhlerinin sayısı ve nitelikleri ile karşılaştırdığımızda hem sayıca hem de kuvvet ve nüfuzca onlardan çok geri olan bazı şeyh veya sufiler, Milli Mücadele karşıtı cemiyetlerin kurucuları ya da üyeleri olmuşlar veya milliyetçiler aleyhine çalışan casuslara yardım etmişlerdir. İkinci Meşrutiyet ve Milli Mücadele yıllarındaki isyancıların bazıları şeyh idi. Mesela, Şeyh Eşref, 1908'de Bayburt'a yakın bir köy olan Hart'ta [bugün Bayburt iline bağlı Aydıntepe ilçesi] bir tarikat kurmuştu. Kendisinin, "din kurucusu" ve "beklenen mesih" olduğunu iddia etmiştir. Tarikatını Bayburt, Sürmene ve Erzurum gibi doğu şehirlerinde yaymaya çalışmıştı. Milli Mücadele yıllarında Hart'ta başlattığı isyan, önce müftü, din bilginleri ve diğer önde gelenlerden kurulu bir kurul tarafından bastırılmaya çalışılmış, bunları dinlemeyince, 25 Aralık 1919'da Yarbay Halid Bey komutasında bir birlik gönderilerek bastırılmış, Şeyh Eşref ve adamları öldürülmüş ve 1 Ocak 1920'de Hart kurtarılmıştır.[345]

Şeyh Receb olayı da benzer bir durumdu. Bir sultan taraftarı olarak, Mustafa Kemal'e tehdit mektupları gönderirdi.[346] Meşhur Said Molla[347] Şeyh Eşref[348] ve Şeyh Receb'in[349] avenesi arasındaydı.

Tarikat-i Salâhiyye'nin üyeleri arasında, gelecek bölümde ele alınacağı üzere asıl çıban başı Bektaşiler, Mevlevîler ve Rifâîler gibi tarikat üyesi olanlar vardı. Mesela, Çorum Mevlevîhânesi Şeyhi Ali Kemal, bazı özel talimatlarla 10 Nisan 1921'de Anadolu'ya gönderilmişti. Yenikapı Mevlevîhânesi (İstanbul) Tarikat-i Salâhiyye üyelerinin toplantı yerlerinden biriydi.[350] Yine, bir Rifâî tekkesi olan Bekâr Bey Tekkesi[351] şeyhi Fuad Bey, Tarikat-i Salâhiyye'nin üyeleri ve tekkesi de toplantı yerleri arasındaydı.[352]

Savaş sırasında karşı taraf hakkında gizli bilgi toplayabilmek, yani casusluk, çok önemli bir kaynak ve avantajdır. Bu bilgiyi toplayan taraf yeni stratejiler geliştirebilme veya olanları değiştirebilme şansını elde etmiş olur. Bu araştırma sırasında, Milli Mücadele karşıtları lehine bir casusluk olayına adı karışmış yalnızca bir şeyh bulabildik. Abdülhalim Çelebi'nin bu tür bir olaya adı karışmıştır. Abdülhalim Çelebi ve oğlu Bakır (v.1943. Zabıtların çoğu yerinde, yanlış bir imla ile 'Baki' diye geçiyor) Çelebi, Aralık 1337 (1921)'de, casus veya muhbir oldukları sanılan ve Manisa'da teşekkül etmiş "Heyet-i fesadiyye" (ki Manisalı bir Rum olan Yorgi/Yorgaki heyetin elebaşıdır) ile irtibat içinde olduklarını itiraf eden Şemsimah ve Mühtedi Ahmet'le ilişkilerinden dolayı Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından sorgulanmıştı. Meclis, konuyu görüşülmek üzere Beşinci Şube'ye devreder.[353] Beşinci Şube'nin mazbatasına göre olayın arka planı kısaca şöyle idi: Rumların Konya'da bazı kişilerle ilişkisi olduğu ve bunların Delibaş Ayaklanması[354] gibi bir ayaklanma için onlara silah, asker ve para gönderdikleri yolunda bir dedikodu vardır. Otuz yaşlarında ve Rumca konuşabilen Müslüman bir kadın olan Şemsimah'ın bu kişiler arasında olduğu söylenmektedir. Şemsimah, Abdülhalim Çelebi'nin Ankara'da bulunduğu sırada dergâhında on beş gün kalmıştır. Daha sonra Şemsimah da Mühtedi Ahmet de yakalanmış, casusluk/ muhbirliklerini, Abdülhalim Çelebi'ye gönderildiklerini ve onu her gün ziyaret ettiklerini itiraf etmişlerdir. Meclisin 11.2.1338 (1922) tarihli gizli celsesinde, Beşinci Şube tarafından hazırlanan "Çelebi'nin bu tür bir olaya karıştığına dair delil olmadığından dolayı hakkında

kanuni takibata gerek olmadığı" şeklindeki mazbata kabul edilir. Ancak bazı mebusların şüpheleri sona ermemiştir; zira Abdülhalim Çelebi, sadece bir muhbir olduğu ortaya çıkan Ahmet'i Ankara'ya haber verdiği halde, bir casus olduğunu bildiği Şemsimah'ı bir ay süresiyle haber vermemiştir. Ancak Abdülhalim Çelebi'nin Şemsimah'la görüşebildiğine yada casus olduğunu bildiğine dair kesin bir delil yoktur.[355]

Aracılık ve Gerginliği Azaltma Çabaları

Milli Mücadele yılları sırasında, şahsi karizması ile halkın çoğunun bağlılığını kazanmış olan sufi şeyhleri, gereğinde aracılık fonksiyonunu ifaya çalışmışlardır. Burada, şeyhlerin aracılık ve gerginliği azaltma fonksiyonu üç kategoride incelenmeye çalışılacaktır: Saray ile Milli Mücadeleciler arasında, isyancılar ile İstanbul/Ankara Hükümetleri arasında, Milli Mücadele liderleri arasında.

Bu sınırlama, diğer sahalarda aracılık yapmadıkları anlamına gelmez; bu çalışmanın sınırları ancak bu kadarına izin vermektedir. Şimdi bunları ele alalım:

Saray ile Milli Mücadeleciler Arasında Aracılık

İçerden bakıldığında, saltanat ve hilafetle ilişkisi açısından Milli Mücadele'nin karışık bir yapısı vardır. Temel problem, en azından resmen, sultan ve Milli Mücadeleciler arasında memleketi düşmandan kurtarma konusunda bir anlaşmazlık olmamasına rağmen,[356] sultan bu mücadelede "çekici güç" değildi ve inisiyatifi ele almakla da bir şey kazanacağını düşünmüyordu.[357]

Aslında, Nisan 1920'de İstanbul ve Ankara arasındaki çatlak genişlemiş ve İstanbul Hükümeti'nin isteği üzerine, Şeyhülislam Milli Mücadelecileri "asi" ilan eden bir fetva yayınlamış olmasına rağmen, Sevr Antlaşmasından sonra aleyhlerinde kanuni kovuşturmaya ara verildiğini görüyoruz. Bunun sebebi, İstanbul Hükümeti'nin: "Şüphe yok ki 'Kuvâ-yı Milliye' memleketi savunmaya çalışmıştır ve bu sebeple, mahkeme huzuruna çıkarılmaktansa, övülmeyi hak etmişlerdir" şeklindeki belgeyi imzalaması idi.[358] "Sultan Vahdettin , daha sonra Kemalistlerin İstanbul'da nüfuz-

larını kurmalarına yardımcı olan Tevfik Paşa kabinesini iktidara getirenin kendisi olduğunu öne sürerek itibar kazanmaya çalıştı."[359]

Hatta, taht varisi Abdülmecid, milli harekete yardım etmeye olan arzusunu gösterdi; onun Milli Mücadelecileri desteklediği[360] ve oğlu Ömer Faruk'u Nisan 1921'de Anadolu'ya gönderdiği bilinmektedir. Ancak, Mustafa Kemal onu, "İstanbul'a dönmesinin millet için daha faydalı olacağı ve memleketin 'yüce' hanedan mensuplarından faydalanmasının vaktinin henüz gelmediğini" söyleyerek geri göndermişti. Mango'ya göre bu, Ankara Hükümeti'nin Saray'la anlaşma niyetinde olmadığını gösterir mahiyette idi.[361]

Her şeye rağmen Milli Mücadeleciler, sultan-halifenin düşmandan kurtarılmasını gayeleri olarak ilan ettiler. Böyle yapmakla, iki kuvvetli terimin, saltanat ve hilafetin, meşrulaştırıcı gücünden faydalanıyorlardı. Öyle ki, Jäschke'nin ifadesi ile, –Milli Mücadele'den sonra– Mustafa Kemal, yaptığı mücadelenin aynı zamanda saltanata karşı bir hareket olduğunu söylediği zaman kimse inanmadı, zira başından beri sultana bağlılığını vurgulayıp durmuştu.[362] Bazı tarihçilere göre, Mustafa Kemal Anadolu'nun ideolojik ve idarî olarak İstanbul'dan ayrılmasını (yani cumhuriyeti ilan etmeyi) başından beri planlıyordu.[363] Ama aynı zamanda bu düşüncelerini gizlemekte de büyük gayret sarf ediyordu.[364] Ancak Zürcher'e göre bu tür görüşler, politik ve ideolojik sebeplerle Osmanlı geçmişi ile bütün ilişkilerini koparmak isteyen laik ve modern Türkiye'nin, "İslam milliyetçiliğini kullanarak başarıya ulaşan bir Milli Mücadeleden ortaya çıktığını kabul etmek istemeyen Türkiye Cumhuriyeti"nin resmi tarih yazımının bakış açısını yansıtır.[365]

Sultan-halifeyi dinin koruyucusu olarak kabul eden din bilginleri ve sufi şeyhleri, bu hareketi desteklerken, milliyetçilerin açıktan söyledikleri gayelerine inanmış görünüyorlar. Mesela, 1. TBMM'nin din bilginleri ve sufi şeyhleri sınıfına ait milletvekillerinin Abdülhalim Çelebi başkanlığında, Ankara Mebusu Şemseddin Efendi'nin (Bayramoğlu) babası ve Hacı Bayram şeyhi Tayyib Efendi'nin evinde toplanıp TBMM'nin kuruluşunu Sultan'a bildirip bildirmeme konusunu tartıştıklarını görüyoruz.[366] Sonunda bildirme kararı almışlardı ama Fevzi (Çakmak) Paşa'nın TBMM'de 27 Nisan 1920'de yaptığı ve Sultan'ın tamamen düşman elinde olduğu ve memleketin kurtuluşu için bir şey yapamayacağını vurguladığı konuşma-

sından sonra bundan vazgeçtiler.[367] (Ancak Abdülhalim Çelebi Sultan'a özel bir mektup yazarak durumu bildirdi.[368])

Milliyetçilerin gerçek gayesi ne olursa olsun, neticede kesin olan bir şey var ki onları destekleyen şeyhler veya sufiler, onlarla Saray arasında aracılık yaptı. Mesela, Milli Mücadele'nin başında Saray'la Mustafa Kemal arasında aracılık yapan Abdülkerim Paşa,[369] derviş karakterli bir kişiydi. Mustafa Kemal, *Nutuk*'unda onu şöyle anlatır:

> ... benim eski arkadaşlarımdandı. Asaletli bir vatanperver, dürüst ve sadık bir kafaya sahipti. Ben bir kolağası, O da bir binbaşı iken Selânik'te aynı büroda çalışmış; yıllarca samimi arkadaşlık yapmıştık. Karakteri ve konuşma tarzı bir tarikat mensubu hissini veriyordu. Bazı dergâhları ziyaret ederdi. Ama her hangi bir şeyhin müridi olduğunu bilen yoktu.[370]

Mustafa Kemal onun tasavvufi terimlerle dolu olan konuşma tarzına alışıktı ve ona Hazret-i Evvel, Büyük Hazret veya Kutbu'l- Aktâb gibi unvanlarla hitap ederdi.[371]

Mustafa Kemal, 27 Eylül 1919'da Sivas telgrafhanesinden Abdülkerim Paşa ile uzun bir telgraflaşma yapmıştır. Abdülkerim Paşa, Saray'daki yüksek seviyeli kişilerle milliyetçiler arasında Mustafa Kemal'in seçeceği bir yerde bir toplantı ayarlamaya, Mustafa Kemal de ona Anadolu'daki şartları anlatmaya ve onu attığı adımların gerekli olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. Mustafa Kemal, bu uzun telgraflaşmadan sonra, Damat Ferid Paşa kabinesinin üç günden fazla dayanamayıp istifa ettiğini yazar.[372] Bilindiği üzere, Damat Ferid Paşa hükümetlerinin aksine, onu takip eden iki kabine –yani Ali Rıza Paşa (3 Mart 1920'ye kadar) ve Salih Hulusi Paşa (2 Nisan 1920'ye kadar)– milliyetçilerle anlaşmaya ve aradaki anlaşmazlığı gidermeye çalışmıştır.[373] Abdülkerim Paşa tarafından Kara Vasıf Bey'e yazılmış 8 Ekim 1919 tarihli mektuba göre, "Mustafa Kemal'in arkadaşı" Abdülkerim Paşa, telgraflarının metnini Sultan'a göstermeyi başarmış, bu da direnişin kırılmasında yardımcı olmuştu. Abdülkerim Paşa aynı yılda ölmüş, Mustafa Kemal bu konuşmalarından sonra onu bir daha görememişti.[374]

İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında aracılık yapan diğer bir şeyh, Şeyh Şerafeddin idi. Bursa Mebusu Şeyh Servet (Akdağ), Bursa'da bir süre valilik yapmış olan Dahiliye Vekili Nazım Bey[375]'in Şeyh Şerafeddin'in Sultan'ı etkileyecek asil bir karaktere sahip olduğunu ve onunla konuşmasının faydalı olacağını söylemesi üzerine, Şeyh Şerafeddin'den Sultan ile görüşmesini rica ettiğini söyler. Şeyh Şerafeddin bu ricayı büyük bir memnuniyetle kabul eder. İstanbul'a gidip Sultan'la görüştükten sonra, TBMM'yi ziyaret eder ve 11 Mayıs 1920'de Meclis'teki konuşması Şeyh Servet tarafından okunur. Konuşmasında, önce İstanbul'da gördüklerini özetler: Sultan'la karşılaşmış ve onu Ankara'da gelişen kurtuluş hareketinin samimiyetine inandırmaya çalışmıştır. Sultan'ın, Ankara'daki hareketin "saltanatı devirmeye çalışan bir bolşevik hareketi" olduğu şeklinde bazı tereddütleri olduğunu ama kendisiyle konuştuktan sonra bu düşüncelerinden kurtulduğunu söyler.

Şeyh Şerafeddin'in ifadelerinden, Saray'ın "vahşet olarak adlandırılabilecek" sert saldırılara hedef olduğunu, hatta bu saldırılar sırasında Saray'ın kapılarının kırıldığını ve Sultan'ın iki gelininin delirdiğini öğreniyoruz (hatta Şeyh Şerafeddin'den Sultan'ın gelinlerini okuyarak tedavi etmesi istenmiştir).[376] Şeyh Şerafeddin, Sultan'ın tek probleminin korkaklığı olduğunu ve aslında aynı gayeyi paylaşmalarına rağmen, "mel'un adamların" kalbindeki duygularını sızdırmasına bile müsaade etmediklerini önemle belirtmiştir.[377]

Şeyh Ahmed Senûsî ise Sultan ve Mustafa Kemal arasında bir anlaşmazlık olmadığı hususunda Anadolu halkını ikna etmeye çalışmıştı. Bu sebeple onun yaptığı aracılık, sadece Ankara ve İstanbul arasında değil, Ankara ve Ankara'nın gayeleri hakkında şüpheleri olan, yani potansiyel isyancılar arasında 'gerginliği' azaltmaya da yaramıştır. Mesela, Palmer'dan Lord Curzon'a yazılmış Ağustos 1921 tarihli bir mektuba göre, Mardin Camii'nde yaptığı bir konuşmada Şeyh Senûsî, Sultan Vahdettin'in Mustafa Kemal ile tamamen aynı görüşleri paylaştığını ama duygularını saklamak zorunda olduğunu, aslında Yunan kuvvetleriyle savaşması için kendisini oraya gönderenin de Sultan olduğunu söylüyordu.[378]

Milli Mücadele sırasında bütün taraflar, muhalefetin etkisini en aza indirmek için bütün halkın desteğini[379] kazanmaya çalışmışlarsa da, bu her zaman mümkün olmamış, zaman zaman isyanlar olmuştur. Milli Mücadele sırasındaki ayaklanmalar, genelde Milli Mücadele karşıtı ve Sultan taraflısı olmalarına rağmen, iki taraf da (Ankara ve İstanbul hükümetleri), bunları bastırmak ve dolayısı ile meşruiyetlerini kuvvetlendirmek için, –sosyal kontrolün süreçlerinden biri olan[380]– güç kullanımına geçmeden önce, 'Heyet-i Nasiha'lar (Nasihat Heyetleri) göndererek isyancıları rahatsız eden konularda onları temin etmeye (güvenlik hissi vermeye) çalışmışlardır. Heyet-i Nasihalar, ilk 1919'da Osmanlıcılığı ayakta tutarak İmparatorluğun değişik unsurları arasındaki düşmanlık ve anlaşmazlıkları önlemeye çalışmaları için kurulmuşlardı, ama bu görevde pek başarılı olamamışlardı.[381] Bu heyetler içinde görev yapan ve bilhassa ayaklanmalarda halkı yatıştırmaya çalışan birçok şeyh de vardı.

En dikkat çekici örnek, Konya Mebusu ve Mevlana Dergâhı şeyhi Abdülhalim Çelebi'dir. Onun, Konya'da çıkmış bütün ayaklanmalarda aracılıkla görevlendirilmiş olduğunu görüyoruz. Hatta bazen, kendisi bu görevi üzerine almış, asilerle konuşmuş veya tekkeden konuşacak kişiler göndermiş ve oradaki durumu sultana bildiren mektuplar yazmıştır.

Mesela, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı, sırasıyla 27 Eylül-4 Ekim 1919 ve 20-30 Ekim 1919 arasında vuku bulmuş olan I. ve II. Bozkır ayaklanmalarından[382] sonra ortaya çıkan küçük çaplı bir isyanda Abdülhalim Çelebi'nin oynadığı rol çok ilginçtir. Onun sultana yazdığı –sultanın başhekimi[383] vasıtasıyla gönderdiği– 1 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1335 (1919) tarihli bir mektuptan, Bozkır ayaklanmacılarının tamamen ikna olmadıklarını anlıyoruz: Mektuba göre, Avran, Hocaköy ve Dereköy'de yeniden ayaklanmalar olmuştu. Ser-Tarik Dede Efendi'nin dergâhtan aralarında Abdülhalim Çelebi'nin de bulunduğu bir heyet göndererek halkı yatıştırmaya çalıştığını; ancak Avran ve civarındaki isyanın yatışmış ve halkın yaptıklarına pişman olmuş görünmelerine rağmen Hocaköy ve Dereköy'de yeniden alevlendiğini, Sultan hazretlerinin bu kan akıtmaya gönlünün razı olmayacağını bildiğinden, halkı güzel sözlerle yatış-

tıracak bir heyet göndermesi için kendilerine yazdığını belirtmekte, bu vesile ile Sultan'a bağlılığını "tekrar ve tezkâr ile, tezyin-i lisan-ı sadakat ve te'yid-i beyan-ı ubudiyete mücaseret ederim" sözleri ile dile getirmekte idi.[384]

Konya'dakine benzer rahatsızlıklardan biri de Mart-Nisan 1920'de çıkan "Beypazarı Ayaklanması" idi. Bu durum, TBMM'nin 25 Nisan 1920 tarihindeki bir oturumunda görüşülmüş, Mustafa Kemal'in Beypazarı'ndaki durum ve ayaklanmanın bastırılması için yapılması gereken şeyler hakkında bilgi vermesinden sonra, Beypazarı halkıyla Kuvâ-yı Milliye, TBMM, saltanat ve hilafet gibi konuları konuşmak ve kuşkularını gidermek üzere aralarında Müftü Rifat Efendi, Çelebi Efendi (Abdülhalim Çelebi), Şeyh Servet (Akdağ) ve Beypazarı ileri gelenlerinden Hacı Mehmed Efendi'nin bulunduğu bir grubun gönderilmesine karar verilmişti. Ayaklanma bu şekilde bastırılmıştı.[385]

Ancak bazı durumlarda, sufi şeyhlerinin nüfuzlarını sultandan yana mı, milliyetçilerden yana mı kullandığı hususunda şüpheler oluşmuştur. Abdülhalim Çelebi'nin Delibaş Mehmed'in başlattığı 'Delibaş İsyanı'ndaki tutumu gibi... Bu isyan 2 Ekim 1920'de çıkmıştı. İsyanın arkasında, Konya'nın nüfuzlu hocalarından (aynı zamanda bir Nakşî-Halidî Şeyhi) ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın liderlerinden biri olan Zeynelabidin Hoca olduğu halde, görünürdeki lideri, 500'den fazla taraftar toplamış olan Delibaş Mehmed idi. (Bu sayı daha sonra Konya ve çevresinden katılanlarla birlikte 4.000'i geçmişti).[386] 15 Kasım 1920'de, Ankara Hükümeti tarafından görevlendirilen Dâhiliye Vekili Albay Refet'nin (Bele, 1881-1963)[387] yönetimi ile tamamen bastırılmıştı. Erdeha, Refet Bey'in (Bele) Konya'daki bütün isyanlara Hızır gibi yetiştiğini yazar.[388]

İsyan sırasında Konya valisi ve aynı zamanda Van Mebusu olan Haydar Hilmi (Vaner) Bey (1873-1954), Delibaş Mehmed'e karşı fazla toleranslı ve problemi halletmekte başarısız olduğu gerekçesi ile valilik görevinden alınmış,[389] ancak, Meclis tarafından yapılan soruşturma sonrası suçsuz olduğu ortaya çıkmıştı.[390]

Karahisar-ı Şarkî (günümüz Şebinkarahisar) Mebusu Mustafa (Sırrı) Bey (v. 1925) ve arkadaşları tarafından verilen mazbata, Abdülhalim Çelebi ve diğer bir Konya Mebusu olan Kâzım Hüsnü'yü (v. 1934)[391] Konya'daki olay-

dan sorumlu tutuyordu. Ama onların suçsuz olduğuna inanan mebuslar vardı.[392] 6 Aralık 1336 (1920) tarihli TBMM oturumunda, Abdülhalim Çelebi'nin kendisini savunmasında, daha doğrusu Dîvân-ı Harp'te kendisine sorulanları ve verdiği cevapları aktaran sözlerinde, daha önce hiç tanımadığı Delibaş'la ilgili alınacak tedbirleri konuşmak üzere kendisini çağırtması üzerine Vali'nin evine gittikten sonra, Vali'nin teklifi üzerine önce Alaattin tepesine çıkıp şehri savunmak istediklerini, ama başarılı olamamaları üzerine Vali'nin Çelebi'den asilerle konuşmasını istediğini söylemiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir :

> "Sonra saat 11.5 da Şeyh Sünusi [Senûsî] Efendi Hazretleri de teşrif ettiler. Şeyh Sünusi... Kuva-yı Milliyeden kuvvet gelinceye kadar bizde bulunalım, iki tarafın da kanı dökülmesin, şöyle olmasın, böyle olmasın diye Arapça söyledi... Efendim, Vali Bey muvafakat buyurmadılar... Onun üzerine ben de kabul ettim. Şeyh Sünusi Efendi Hazretleri, sertarik Efendi; Hükümete, Kayıklı kahveye geldik... ne istiyorsunuz, maksadınız nedir, gayeniz nedir? İçlerinden birisi dedi ki bize jandarmaların asker toplamak bahanesi ile yapmadıkları rezalet, etmedikleri de melanet kalmadı... Biz padişahı isteriz [dediler]... Biz de o gayeye hizmet ediyoruz, Padişahımızı kurtarmaya çalışıyoruz, dedim. Onun üzerine birisi dedi ki bu gelen ordu Yunan ordusu[393] değilmiş, halife ordusu imiş, ben de onun sözlerine vallahi değil, billahi değil, sizi iğfal ediyorlar... dedim.
> Sonra dediler ki Hükümeti illa açtırın, biz hükümeti yakacağız. Onun üzerine dedim ki: Bu Hükümet bir milyon liraya yapılmaz. Milletin malıdır neden yakıyorsunuz? K[G]ünahtır. Dinlemediler, beni sürükleye sürükleye Hükümete getirdiler. Orada da aynı nakaratı tekrar ettiler, Biz Hükümeti yaktırmayız. Mesuliyeti alamayız dedim. Tekrar beni Kayıklı kahveye getirdiler. Biz bunlarla mücadele ederken Delibaş denilen herif geldi..."

Buradan sonrasını özetlemek gerekirse: Abdülhalim Çelebi Delibaş'a bazı nasihatlerde bulunduktan sonra, geceyi kahvede geçirmek iste-

mediğini söyler ve üç-dört silahlı kişiyle birlikte dergâha gitmesine izin verilir. Ertesi sabah, geceleyin açmış oldukları anlaşılan Hükümete götürürler ve orada bir vali seçmek isterler. Önce Mehmed Emin Efendi'ye teklif ederler, yapamayacağını, Müftü Efendi'nin daha alim olduğunu söyleyince Müftü Efendi'ye teklif ederler. O da yaşlılığını öne sürünce Mustafa Remzi Bey kabul etmek durumunda kalır. Resmi vali zaten teslim olmuş durumdadır.[394]

Bu savunmasından sonra, birleşik komisyon, Dîvân-ı Harp'çe Abdülhalim Çelebi ve Kâzım Hüsnü aleyhine verilen kararın "Hukuk-u Esasiye kaidelerine aykırı ve hükmünün 'keenlem yekün' (sanki olmamış gibi)" olduğu ve adı geçenlerin cezalandırılmalarına gerek olmadığı kararına vardı.[395] Bu karardan önce, Abdülhalim Çelebi, Mevlana Dergâhı şeyhliğinden 17 Ekim 1336 (1920) tarihinde Bakanlar Kurulu'nun 268 nolu kararıyla azledilmiş (hatta, Çelebi'nin kendi ifadesiyle, nerdeyse Erzurum'a sürülüyormuş[396]), ve yerine, Kastamonu Mevlevîhânesi'nden Amil Çelebi atanmıştı. Ancak tatmin edici delil bulunamadığı için, Abdülhalim Çelebi Haziran 1921'de görevine döndürüldü ve Amil Çelebi de Kastamonu'ya geri gönderildi.[397] Çoker, Abdülhalim Çelebi'nin Divân-ı Harb'ce suçlu bulunduğunu, ama bu kararın, TBMM tarafından bozulduğunu söyler.[398] Avcıoğlu olaya daha farklı bir perspektiften bakarak Abdülhalim Çelebi'nin suçlu olduğunu ve bu sebeple de Erzurum'a sürgün edildiğini, ancak TBMM'de reis vekili olması sebebiyle affedildiğini, bunun da TBMM'nin eşrâfa ayrıcalıklı davranmasının bir sonucu olduğunu vurgular.[399]

Milli Mücadele Liderleri Arasında Aracılık

Milli Mücadele liderleri arasında bazı ihtilaflar vardı. Bunlardan biri Enver Paşa'nın Ankara Hükümeti'ne karşı tutumundan kaynaklanıyordu. Aslında Enver Paşa'nın Mustafa Kemal ile ilişkileri hep fırtınalı idi. Enver Paşa'nın, Osmanlı ordusunun 1918'de yenilmesinden sonra Almanya'ya kaçmasına rağmen, ordu içinde ve Milli Mücadele'nin kurucusu mahalli İttihatçı gruplar arasında hâlâ belli bir nüfuzu ve TBMM'de bazı taraftarları vardı. Dünya çapında bir Müslüman devrim hareketi düzenlemek ve Sovyet yardımı ile tekrar Anadolu'ya gelmek istiyordu. Bu çabası 1921'de başarısız-

lığa uğrayınca, Türkistan'a gitti. Orada, yine Sovyetlerin parasal yardımı ile Kafkaslarda bir Türk ordusu kurup Anadolu'ya girmeyi planlıyordu. Ancak, Bolşevikler Ankara ile bir anlaşma yapınca, Enver, Sovyetlerin kendi planını desteklemeyeceğini anlayıp Anadolu'ya yalnız başına girmeyi planladı. Mustafa Kemal'in 13 Eylül 1921'de kazandığı Sakarya zaferi onu bundan da vazgeçirdi.[400] Ama öyle görünüyor ki onu durduran bir başka sebep daha varmış: Şeyh Ata Efendi'nin yeğeni Vahide Alev (1916-), 1921'den sonra üç yıl Türkistan'da kalmış olan Şeyh Ata Efendi'nin, Enver Paşa'yı bir ordu ile Anadolu'ya girmekten alıkoyma görevi ile görevlendirildiğini ve onun da Enver Paşa'yı Mustafa Kemal'in ileride ne yapacağını bekleyip sonra karar vermesi hususunda ikna etmeyi başardığını söylemektedir.[401] Yoksa Enver Paşa gibi bir hayalperesti Sakarya zaferi bile durduramazdı.

Sonuç

Milli Mücadele yıllarında, tarikatlar Meclis-i Meşâyih'in kontrolü altında idiler. İki türlü tekke vardı: Resmi (yani Meclis-i Meşâyih tarafından atanan şeyhler tarafından yönetilen) ve hususi (kendilerine ait topraklarda, merkez tekkeleri tarafından atanmış şeyhlerce yönetilen tekkeler. Mevlevî ve Bektaşi tekkeleri gibi). Elimizde, ülke çapında ne kadar tekke olduğu konusunda bir belge bulunmamaktadır. Tarikatlara karşı toplumun çeşitli kesimlerinden (mesela Garpçılar ve İslamcılardan) sesler yükselmesine rağmen, hâlâ kuvvetli ve halk üzerinde etkili olduklarını, bu sebeple de çeşitli siyasi parti ve hareketler tarafından kullanılmak istediklerini söyleyebiliriz.

Bu durum Milli Mücadele için de geçerli idi. Bilindiği üzere Mustafa Kemal, mücadele sırasında bazı şeyhlere mektup yazmış, bazı şeyh ve türbeleri ziyaret etmiştir. Mesela, Bayrâmiyye tarikatının merkezi olan Hacı Bayram Camii, birçok faaliyet için başlangıç noktası idi: Mustafa Kemal, Ankara'ya gelir gelmez orayı ziyaret etmiş, karşı fetva orada okunmuş, TBMM'nin açılış töreni orada başlamıştır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir şey var ki o da, farklı tarikatlara bağlı olan sufi şeyhlerinin hepsini birden "Milli Mücadele yanlısı" veya "Milli Mücadele karşıtı" diye tanımlamanın mümkün olmadığıdır: bazıları Milli Mücadele yanlılarını ve diğer bazıları da Milli Mücadele karşıtlarını

desteklemiştir. Üstelik, milliyetçileri destekleyen bir şeyh, duruma göre davranıp bazen karşı tarafa geçebilirdi.

Şeyh Eşref ve Şeyh Receb (ikisi de isyan çıkarmıştır), Sadık Bey (bir Melâmî veya Halvetiyye tarikatı mensubu ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucu üyelerinden), Ali Kemal (Çorum Mevlevîhânesi Şeyhi ve bir Tarikat-i Salâhiyye üyesi) ve Fuad Bey (İstanbul'da bir Rifâî tekkesi olan Bekâr Bey Tekkesi Şeyhi ve bir Tarikat-i Salâhiyye üyesi), milli hareketin amansız düşmanları iken; Fevzi Efendi (Nakşî Şeyhi, Erzincan Mebusu), Abdullah Sabri (Aytaç, Halvetiyye Şeyhi, Bolu Mebusu), Yahya Galib (Kargı) Bey (Halvetiyye Şeyhi, Kırşehir Mebusu), Mehmed Ata Efendi (Nakşî Özbekler Tekkesi Şeyhi), Sadeddin (Ceylan) Efendi (bir Kadirî dergâhı olan Hâtûniye Dergâhı Şeyhi), Hacı Hasan Efendi (Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın Nakşî Şeyhi) Milli Mücadelecilerin destekleyicisi idiler.

Milli Mücadelecileri destekleyen sufi şeyhleri, mücadele sırasında, onların meşrulaştırılması, halk ve maddi kaynakların seferber edilmesi, Saray ile Milli Mücadeciler ve Ankara/İstanbul Hükümetleri arasında aracılık rollerini yerine getirmişlerdir. Bir taraftan onları meşrulaştırırken diğer taraftan savaş için gerekli halk desteğini sağlayan konuşmalar yapmış, vaazlar vermiş, mevlitlere katılmış, mevlitler düzenlemiş, milliyetçi cemiyetlere katılmış, değişik şehirlerden TBMM'ye mebus olarak seçilmişlerdir. Meclis'te de genelde Şeriyye ve Evkaf komisyonu ile İrşâd komisyonunda görevlendirilmişlerdir.

Şeyh ve sufiler ayrıca Karakol, M.M. Grubu, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetleri gibi milliyetçi cemiyetlere katılmış ve tekkelerini bu cemiyetlerin toplantı yeri, silah ve mühimmat kaçırma, Anadolu'ya kaçırılacak kişilerin durağı, hastane, postane, olarak kullandırmışlardır. Milli Mücadele'ye müritleriyle birlikte topluca katılan sufi şeyhlerinin azlığı dikkat çekicidir. (Dikkat çekicidir, zira, tarikat mensuplarının genelde şeyhleriyle birlikte hareket etmesi beklenir. Bir istisna olarak, müritleriyle birlikte bilfiil savaşa katılan veya katılmaya çalışan Şeyh Şerafeddin ve Hâtûniye Dergâhı şeyhi Sadeddin (Ceylan) Efendi örneği var elimizde.) Bu durumun sebebini anlamak kolay değildir ama mücadele yıllarındaki karışıklık veya bizim düşündüğümüzden daha demokratik olmaları ile açıklanabilir.

Saray ve Milli Mücadeleciler arasında aracı veya sosyal karışıklıklarda gerginliği azaltma rolleri de oynamışlardır. 1921'deki Enver Paşa-Mustafa Kemal Paşa ihtilafında rol oynayan bir şeyh hariç, liderler arasındaki ihtilaflarda aracılık yaptıklarına dair örnekler yoktur.

Milli Mücadele karşıtı olan sufi şeyhleri de Milli Mücadele karşıtlarını meşrulaştırma ve genelde kendileri tarafından yönlendirilen ayaklanmalarla (Şeyh Eşref ve Şeyh Receb ayaklanmaları gibi) onlara halk desteğini sağlamaya çalışmışlardır. Dikkat edilmesi gereken nokta, bunların genelde "İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtlığını," "Milli Mücadele karşıtlığı" ile karıştıran ve Milli Mücadeleciler tarafından muhalif parti olarak nitelendirilen Hürriyet ve İtilaf Fırkası üye veya taraftarları olmalarıdır. Bilindiği üzere Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Tarikat-i Salâhiyye, Sulh ve Selâmet-i Osmâniye Fırkası, Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Nigehbân Cemiyyet-i Askeriyyesi gibi Milli Mücadele karşıtı örgüt ve cemiyetlerle ilgisi vardı.

Bu bölümde sunulan örneklerden kolayca çıkarılacak sonuç şudur ki Milli Mücadele yıllarında, sufi şeyhlerinin Milli Mücadelecilere verdikleri destek, muhaliflere verdikleri destekten kat kat kuvvetli idi, zira Milli Mücadelecileri destekleyenler daha nüfuzlu idi. Ancak, Dördüncü Bölüm'de ele alınacağı üzere, 1923'ten sonra, ülkenin içinde bulunduğu nazik durum gereği, Milli Mücadele taraftarları ile aleyhtarları arasında bir ayrım yapılmadan hepsi yasaklanmıştır.

Üçüncü Bölüm

MİLLİ MÜCADELE'DE BEKTAŞİLERİN OYNADIĞI ROLLER

1900-1925 Arasında Bektaşilik

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Sultan'la İlişkiler

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarikatlara karşı izlediği politikanın sonucu olarak, o dönemde Bektaşiliğin durumunun nispeten düzeldiği söylenir. Hatta Mehmed Talat[1] ve Enver Paşa gibi cemiyetin yüksek mevkilerindeki bazı kişilerin Bektaşi olduğu iddia edilir.[2]

Enver Paşa'nın Bektaşi olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak, diğer bütün İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri gibi onun da farmason olduğuna[3] şüphe yoktur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giriş törenleri ile farmasonluğa giriş törenleri arasında çok benzerlik vardır.[4] Ramsaur'a göre "farmasonluk, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniden canlandırılmasından sonra, Jön Türk hareketinin gelişmesinde büyük rol oynayan yarı gizli bir organizasyondur. Türkiye'deki (Osmanlılardaki) bazı tarikatlar, mason localarının âdetlerini kullanmışlardır. Bektaşilik bunlardan en çok etkilenmiş olanıdır."[5] Osmanlılarda Bektaşi ve farmason olmak aynı şey kabul edilirdi. Ancak Berkes, Bektaşilik, farmasonluk ve Jön Türkler arasındaki ilişki hakkında hep şüpheler bulunduğunu söylerken bunu sadece bir söylenti olarak ele almayı yeğler.[6] Soysal da farmasonluğun Türkiye'ye Bektaşilik yoluyla girdiğini yalanlar. Ona göre farmasonluk dışarıdan ithal edilmiştir.[7]

Talat Paşa'ya gelince, *Tercüman* gazetesinde Cemal Kutay tarafından yayınlanan bir yazı dizisine güvenebilirsek, Talat Paşa'nın bizzat kendisi, Bektaşi ve farmason olduğunu ve bu çift üyeliğini, kendi veya arkadaşlarının yaptıklarını meşru kılmak için kullanmadığını söylemiştir.[8] Ancak onun bir İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi ve bir Kadirî[9] olan Abdülaziz Mecdî (Tolun, v. 1941) ile aralarında geçen konuşma, tarikatlara ne gözle

baktığını çok güzel resmetmektedir: Talat Paşa, Abdülaziz Mecdî Efendi'ye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni Mevlevî, Kadirî, Rifâî veya Bektaşi tarikatı gibi bir tarikat şeklinde biçimlendirmenin iyi bir fikir olup olmadığını sormuş, Abdülaziz Mecdî Efendi ise ilk önce bunların hiç birinin her kesimi yeterince kucaklayamayacağını söyledikten sonra, onun ne demek istediğini, yani "farmason olalım," demek istediğini anladığını ama 'Batılı ve dine karşı'[10] bir hareketten faydalanamayacaklarını, bunu yapacak olurlarsa kendilerini de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni de batıracaklarını hatırlatır.[11] Ertürk'e göre ise, Talat Paşa'nın adı geçen sorusuna karşı, Abdülaziz Mecdî, "Bana kalırsa bunların hiçbirine gerek yoktur, ama illa da seçmen gerekse Bektaşiliği seç, zira o bir Türk tarikatıdır" der. Ertürk, Talat Paşa'nın Bektaşi tekkelerine devam ettiğini de söyler.[12] Bütün bunlar bizi, onun Bektaşiliğe katılmış olabileceğini, ama, kendisi aksini söylese de, bunu onların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ye desteğini almak için yapmış olabileceği sonucuna götürmektedir.

Talat Paşa, sadrazamlığı döneminde, aralarında Bektaşiler ve Ahilerin de bulunduğu Anadolu'daki bazı etnik grupların antropolojik ve politik yapılarını etüt etmeleri için bir grup araştırmacıyı görevlendirir.[13] Ancak bu da Bektaşilik ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında doğrudan bir ilişkinin olduğunu göstermez. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1894'ten beri Sultan II. Abdülhamid tarafından muhalefete itilmiş, başta Bektaşilik olmak üzere, bazı tarikatların desteğini almaya gayret sarf etmiştir.[14] Mesela Bektaşiler ve Mevlevîler, Anadolu'ya kaçmaya çalışan veya sürgün edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerine yardım etmeye çalışıyorlardı.[15] Ramsaur'a göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin belli bir tarikat anlayışı yoktu, ama onlardan faydalanmak işine geliyordu.[16] Ramsaur sözlerine şöyle devam ediyor:

> "Jön Türk Programını desteklemenin Bektaşi dogmasının bir parçası olduğu da şüphelidir; yani, mesele, Jön Türk Programını beğenen veya II. Abdülhamid'in devrilip daha liberal bir rejimin kurulmasını isteyen kişilerin aynı zamanda Bektaşiliği de beğenmesidir."[17]

Bektaşilerin, "çok Ortodoks olmayan" tutumları da onların Jön Türklerle ilişkilerini kolaylaştırmakta idi.[18]

Gölpınarlı'nın, Talat ve Enver Paşa'ların Bektaşi oldukları hakkındaki ifadeleri bazen tutarsızdır. Mesela, İttihatçıların, Osmanlı içindeki bütün grupların desteğini kazanmaya çalıştıklarını, bu sebeple de mesela Bektaşileri kazanmak için, denizcilerin kılıçlarının sapına Bektaşi motifleri yaptırdıklarını, Hacı Bektaş Tekkesi'ni ziyaret ettiklerini ve aralarındaki Bektaşiler vasıtasıyla, Bektaşiliğin bir "Türk dini" olduğunu savunduklarını söyleyen Gölpınarlı,[19] bazı İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin bir aldatmaca olarak Bektaşi görünmeye çalıştıklarını söyler.[20]

Gölpınarlı İttihat ve Terakki Cemiyeti idaresi sırasında, İttihatçıların "İttihâd-ı Anâsır" politikası ve Bektaşiler arasındaki milliyetçi temayüller dolayısı ile Türk ve Arnavut Bektaşiler arasında bazı problemlerin ortaya çıktığını da belirtmektedir.[21] Yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "Osmanlılaştırma" politikaları Anadolu ve Arnavutluk Bektaşilerini Türklük-Arnavutluk davasına sürüklemiştir.

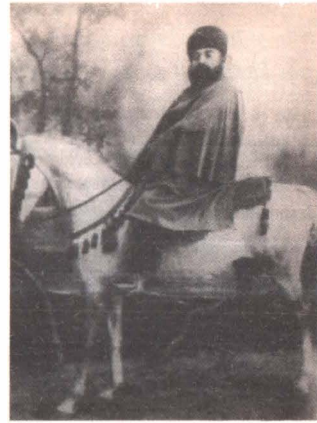
Bazı Bektaşiler, zaman zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında pek de güzel şeyler söylemeyebiliyorlardı. Mesela, Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar (Yeytaş, v. 1955)[22] bir yazısında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet için aslında zararlı olduğunu ama ne yazık ki Osmanlı İmparatorluğu'nda onun yerini alacak başka bir kuruluş olmadığını söylüyordu.[23] Bununla birlikte, Gölpınarlı'ya göre, ilk önceleri Bektaşiliğin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından resmen tanınacağını düşünerek çok heyecanlanmıştı.[24] Zaten Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar'ın *Muhibbân* adlı dergisi,[25] mesaisinin büyük kısmını Bektaşilik tarikatının yeniden resmi bir hüviyete bürünmesine hasretmişti.[26] Ancak dikkat etmek gerekir ki Bektaşilik hiçbir zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi tanımasına mazhar olamadı.

Aslında Hacıbeyzade Ahmet Muhtar'ın bu gayretleri yalnız da değildi (ama Bektaşi babaları arasındaki Türklük-Arnavutluk davası uyumlu bir çalışmaya engeldi).[27] Mesela, Arnavut babalar, Hacıbektaş'a "Arnavutluk'tan bir Bektaşi babasının" resmen atanması için 1328/1912-13'te harekete geçmişlerdi. Elimizdeki Mayıs 1328/1912-13 tarihli bir belge[28] özetle şöyle diyor: Kırşehir'deki Hacı Bektaş Tekkesi'ni idare etmekte iken vefat etmiş olan Hal-

vetiyye şeyhinin yerine, (Meclis-i Meşâyih'çe) başka bir Halvetiyye şeyhinin atanması düşünülmektedir, ama aynı zamanda Kırşehir'den Arnavutluk'a yazılmış bir mektup vardır ve bu mektupta, Hacı Bektaş Tekkesi'ne oradan bir 'baba' istenmektedir. Hacıbektaş'taki Bektaşi babaları da bu çabadan müteessir olmuşlardır. Premedi (günümüz Arnavutluk'unda Përmeti) kaymakamı vasıtasıyla durumu öğrenen Ergiri (günümüz Arnavutluk'unda Gjirokastër) mutasarrıfı, Bektaşi tekkelerdeki Nakşî meşihatlarının (şeyhliklerinin) kaldırılması ve bunların yerine Bektaşi babalarının atanmasının, Bektaşilerin Osmanlılığa bağlılık ve güvenlerini artıracağı fikrindedir. Bu konu, Yanya (günümüz Yunanistan'ında Yanina) Valisi Mehmed Ali [Ayni?] ve Dâhiliye Nazırı ile görüşülmüş, O da durumu Babıâli'ye bildirmiştir. Babıâli, bu bilgiyi, durumun gereğine göre davranılması dileği ile Ankara (o dönemde muhtemelen Kırşehir buraya bağlıdır) valisine iletmiştir. Belge, konuyla ilgili daha fazla bilgi içermemektedir. Ancak ünlü Bektaşi Ahmed Rıfkı'nın (Sakallı,[29] 1884-1945) Sultan Mehmed Reşad'a yöneltttiği eleştiriden, yukarıdaki gayretlerin sonuç vermediğini çıkarabiliriz: Ahmed Rıfkı, Sultan'ı sert bir şekilde eleştirerek Bektaşi tekkelerine Bektaşi babalarının atanmasıyla ilgili dilekçeleri ve Ergiri'den bazı zevatça yazılıp gazetelerde yayınlanan ve Bektaşi tekkelerine Nakşî şeyhlerin atanmasını Bektaşilere haksızlık olarak gören yazıları görmezden geldiğini söylemektedir.[30]

Haziran 1912 tarihli diğer bir belge, Katerini'den (günümüz Yunanistan'ında Katerin) bazı Bektaşi babalarını, müritler ve diğerlerini soruşturan bir telgraftır. Bu kişiler ölen Nakşî şeyhi yerine Hacı Bektaş Veli tekkesinin şeyhliğine, Hacı Feyzullah Baba'nın atanmasını istemektedirler. Ölen Nakşî Şeyhi Hamza Efendi'nin oğlu Sadık; (eski) Safeviyye'den sabık şeyh, Şeyh Feyzullah Efendi'nin oğulları Cemal ve Veliyyeddin ve aynı gruptan Merzifonlu Ali Efendi gibi bazı adaylar varsa da, bunların hiçbiri Şer'î (kanuni) engeller dolayısı ile atanamamaktadır, mesela Feyzullah Efendi'nin şeyhliğinin Meclis-i Meşâyih tarafından iptal edilmesi dolayısı ile oğulları da şeyh olamamaktadır. Telgrafa göre şeyhliğe en uygun olan kişi (Nakşî şeyh gözetiminde orada babalık yapan) Hacı Feyzullah Baba'dır.[31] Ancak , bu telgrafta nazar-ı dikkate alınmamış, Selanik Vilayet Kâtibi, durumu Dâhiliye Nezareti için araştırmış ve Hacı Bektaş Dergâhı'nın Katerini'de değil Kırşe-

hir'de olduğu,[32] ve bu girişimin hedefinin, oraya Nakşî şeyhleri atanma geleneğinin kaldırılması olduğu sonucuna varmıştır.[33]

Bektaşiliğin Çelebiyân kolu şeyhi Cemâleddin Çelebi Kurtuluş Savaşı yıllarında.

Ahmed Rıfkı'nın *Bektaşi Sırrı* ve Cemâleddîn Çelebi'nin *Müdâfaa*'sından, Cemâleddîn Çelebi'nin de İstanbul'a giderek buna benzer bir teklifi çelebiler için yaptığını anlamaktayız.[34] Ziyaret istenen sonucu doğurmamışsa da, babaların çelebilere kızmasına yetmiştir. Ahmed Rıfkı, Cemâleddîn Çelebi'yi, İstanbul'a gidip bütün vakıfları kendi otoritesi altına vermesi için Sultan'la konuştuğunu iddia ederek eleştirmiştir. Çelebi'nin fondan fakir fukaraya verilmek üzere para aldığını ama hem bunu hem de dervişler için verilen paranın kendisine verilmesi için uğraştığını da söylemiştir.[35] Ahmed Rıfkı, Hacı Bektaş Veli evlenmemiş olduğu halde onun meşru nesli olarak çelebileri tanıdığı için sultanı da eleştirmektedir.[36]

Buradan da anlaşılacağı üzere, babaların aksine, çelebilerin sultanla iyi ilişkileri vardı. Bu, Cemâleddîn Çelebi'nin, Ahmed Rıfkı'nın yukarıdaki eleştirilerine verdiği cevapta da görülmektedir: "... muazzam ve cihângîr bir hükümet teşkil eden Selâtîn-i izâm hazretine vukufsuzluk gibi bir azv ve isnâda cüret pek çirkin ve belki de metbûiyyetiyle müftehir bulunduğumuz Osmanlı hükümetinin siyasetini muhill olacağını [ihlal edeceğini] ve ..."[37] Ahmed Rıfkı'nın Hacı Bektaş Vakfı ve Sultan'ın kendilerini Hacı Bektaş'ın gerçek nesli olarak tanıması ile ilgili eleştirilerine karşı da, bu ziyaretin sadece Sultan Hazretlerinin "hâk-ı pây-ı şâhânelerine (ayaklarının toprağına) yüz sürmek ... "[38] ve Meşrutiyetin ilanı[39] dolayısı ile kutlamak için yapıldığını söylemektedir.[40]

Mücâhidîn-i Bektaşiyye

Hacı Bektaş Tekkesi, 1900'lerin başında önemli bir yerdi. Birinci Dünya Savaşı sırasında, "Mücâhidîn-i Bektaşiyye" adıyla bir Bektaşi alayı

1925'te tarikatlar kapatıldığında Hacı Bektaş Tekkesinde bulunan babalar.

kurulmuş ve epey bir politik önem kazanmıştı.[41] "Mücâhidîn-i Bektaşiyye" terimine, BOA'daki iki belgede rastlamak mümkündür. Birincisi, kendisini "Erzurum'da Mücâhidîn-i Bektaşiyye Kumandanı" olarak tanıtan birinden (Çelebi Cemal) Dâhiliye Vekâleti'ne çekilmiş bir telgraftır ve Ankara Evkaf Müdürü'nün, kendisinin cephede çarpıştığı yıllarda maaşını kestiği yolunda bir şikâyeti içermektedir.[42] İkinci belge, Harbiye Nezareti'nin, "Hacı Bektaş Mücâhid Taburu"na[43] bağlı Mustafa Oğlu Pehlivan Çavuş adında bir askerin, bir kadının "altınlı fesini" zorla almasıyla ilgili bir kararını içermektedir. Belge, bu askere Sivas Divan-ı Harb'ince verilen üç yıl kürek ve askeri rütbelerinin sökülmesi cezasının onaylandığını, ama "müddet-i cezaiyyesinin, hizmet-i askeriyesinden mahsubuna" (ceza

süresinin, askeri hizmetinden düşürülmesine) karar verildiğini belirtmektedir.[44] Bu belge, Mimar Hikmet'in birçok asker kaçağı ve eşkıyanın, cezalarından veya görevlerinden kurtulmak için bu milislere katıldığı şeklinde verdiği bilgiyi doğrulamaktadır.[45]

Hacı Bektaş Tekkesi'nin son resmi şeyhi Veliyyeddin Çelebi'ye (1867- 1940) göre, 1915'te bir alay kurulmuştu. Bu alaydaki asker sayısı 7.000'i aşkındı ve Doğu cephesine gönderilmişti. İleride tamamını vereceğimiz beyannamesinden konumuzla ilgili kısmı alırsak: "Birâderim merhûm Çelebi Cemâleddîn Efendi'nin [1]331 senesinde yedi bini mütecâviz efrâddan mürekkeb "Mücâhidîn-i Bektaşiyye" nâmı altında teşkîl etmiş olduğu bir alay ile Harb-ı 'Umûmiye iştirâk ve vazîfe-i mukaddese-i vataniyyesini îfâ eylediği herkesin ma'lûmudur."[46] Çelebi Cemâleddîn Efendi, ta Dersim'e (günümüz Tunceli'si) kadar Alevîlerin yaşadığı yerleri dolaşarak onları bu alaya katılmaya teşvik etmiş, böylece nüfuzunun genişlemesini de sağlamıştır.[47] İzzettin Ulusoy, bu alayın Kafkas cephesine gidişi sırasında doğudan birçok Alevînin, erkek kılığına girmiş kadınlar dahil bu alaya katıldığını söyledi.[48] Bu alaya ait olduğu söylenen bir sancak, halen Cemâleddîn Çelebi'nin Hacıbektaş'taki türbesinin başucunda durmaktadır.

Bir görgü tanığı olan Nuri Dersimi, Talat ve Enver Paşa'ların, Çelebi'yi bu alayı kurmakla görevlendirmek için Hacıbektaş'a geldiklerini söylerken,[49] diğer bir görgü tanığı Erzincan Mücâhidîn-i Bektaşiyye Taburu kumandanı Sıtkı Baba, bu alayı kurma teklifinin Sultan Reşâd (Mehmed V) veya Talat ve Enver paşalardan gelmediğini, Çelebi'nin kendi inisiyatifi ile olduğunu söylemektedir.[50] Şapolyo ise Talat ve Enver paşaların Hacıbektaş ziyaretini zikrederken, bu ziyaretin sebebini vermez.[51]

Bektaşiler bu alayı, muhtemelen aynı yıl oluşturulan Mücâhidîn-i Mevleviyye'ye karşı düzenlemişlerdi, zira bu iki tarikat arasında bir rekabet ve yarış olduğunu, Bektaşiliğin kaldırılmasından sonra Mevlevîliğin önem kazandığını biliyoruz. Hatta, İttihat ve Terakki Cemiyeti bile, Bektaşilerin desteğini kazanmak istemesine rağmen, önceliği Mevlevîlere vermişti. Bu sonuç, Bektaşilerin resmen tanınmak için çırpınmalarına rağmen tanınmadıkları, Veled Çelebi'nin ise sırf bir İttihat ve Terakki Cemiyeti mensu-

bu olduğu için defalarca Konya'daki ana Mevlevî Dergâhı şeyhliğine atandığı gerçeği ile uyuşmaktadır.[52] Buna ilaveten, Sultan Reşâd'ın Mevlevîliğe özel bir sempatisi vardı,[53] hatta bu tarikatın mensubu idi.[54]

Alevîleri savaşa katılmaya hazırlayacak tek merci de çelebiler idi. Mesela, Büyükkeşlik (Çorum) ve çevresindeki yaklaşık 27 köydeki Alevîlerin bağlı olduğu bir Alevî dedesi olan Ali Aygün'e göre, amcaları dahil çok sayıda Alevî bu savaşa katılmış, ama hiçbiri geri dönmemişti.[55]

Önde gelen Kürt kökenli yazarlardan Nuri Dersimi, Dersim halkı ile Çelebi arasında şiddetli anlaşmazlıklar olduğu için Dersimlilerin bu alaya ve savaşa katılmadıklarını söylemektedir. Ona göre, o dönem Dersim halkı, kendilerinin Seyyid[56] olduğunu iddia eden kimselerin güdümünde olarak uydurma ve efsanevi bir Bektaşiliğe inanıyor, mesela önünde ayinler düzenledikleri "Kiştim Evliyası" veya "Kiştim Marı"[57] denen bir kütüğe ibadet ediyorlardı. Ne Bektaşilik'ten ne de Şiîlik'ten kaynaklanmış olabilecek birçok inançları vardı ve buna dense dense "Horasan Alevîliği" denebilirdi.[58] Çelebi bu tuhaf geleneklere karşı idi ve onları, atalarını (Hacı Bektaş Veli'yi) unutup tamamen Kürt olmakla itham ediyordu. Dersimliler bu söylentileri duydukları için, Mücâhidîn-i Bektaşiyye'ye katılmaktan kaçınmışlardı. Üstüne üstlük, Çelebi her yere gittiği halde onlara da gelip katılmalarını şahsen istemeyecek kadar kaba davranmış idi.[59]

Nuri Dersimi, hayali kurulan bir Kürdistan devleti taraftarı idi. Bu yüzden defalarca tutuklanmış, ama her seferinde serbest bırakılmıştı.[60] Bu sebeple onun verdiği bilgilere biraz şüphe ile bakmak gerekir ama yukarıda söyledikleri Fırat tarafından da onaylanmaktadır: Fırat, Türkiye'nin doğusunda, özellikle Dersim'de, yaşayanların, orijinal Bektaşi inançlarını unutup birtakım "Kürt idealleri" edindiklerini söyler.[61]

Ateşkesten sonra, Mücâhidîn-i Bektaşiyye'nin ilhak için gönderildiği Doğu cephesindeki 3. Kolordu İran, Azarbeycan ve Dağıstan bölgelerinde mevkilendirilmişti. İngilizlerle yapılan anlaşma gereği, Türk kuvvetleri, 31 Ocak 1919'da terhis edildi. Kalan askerler, İstanbul ve Sivas –Samsun ve Van– Erzurum bölgelerindeki ordu ve birliklere dağıtıldı.[62]

Daha önce belirtildiği üzere, Bektaşiliğin yasaklanmasından sonra, Bektaşi tekkelerinin başına genelde Nakşî veya Halvetî şeyhler atanır olmuştu. Salih Niyazi Baba (v. 1941, Kilerevi Babası/Dedebaba), Nakşî şeyhin görevinin, iki tarafın (yani çelebiler ve babaların) haklarını gözetmek ve onların doğru yoldan (yani İslam'dan) sapmalarını önlemek olduğunu söyler.[63] Kolayca anlaşılacağı üzere, ana tekkede Nakşî şeyhle birlikte üç şeyh vardı:

- Çelebiyân kolunu temsilen, Cemâleddîn Çelebi ve ondan sonra, tarikatların 1341/1925'de kapatılışına kadar, Veliyyeddin Çelebi (1867-1940);
- Babagân kolunu temsilen, Salih Niyazi Baba, "Kilerevi Babası" (ki dedebaba olarak kabul ediliyordu);
- Nakşîleri temsilen Şeyh Hacı Hasan Efendi. [64]

Sâlih Niyâzi Baba, Babagân kolunun Milli Mücadele yıllarındaki dedebabası.

Hacı Hasan Efendi 1334/1918'de tayin edilmiş ve 19 ay (yani 1335/1919'a dek) burada kalmıştı.[65] Bu zamandan sonra, babalarla kendi arasında çıkan problemler dolayısı ile Şeriyye ve Evkaf Vekâleti tarafından bu makamdan alınmış, Nisan 1922'de, TBMM'ye başvurup bu haksızlığın düzeltilmesini istemişti.[66] 1919'dan 1922'ye kadar, tekkede bilfiil bir Nakşî şeyh yoksa da, Şeyh Hacı Hasan, Tekke'nin Nakşî şeyhi olarak kabul edilmişti. Daha önceki bölümde verildiği üzere, Hacı Hasan Efendi'ye, tekkenin Milli Mücadele'ye vaaz ve irşâdıyla hizmet eden bir şeyh olarak 1 Teşrîn-i Evvel (Ekim) 1920'den itibaren aylık 500 kuruş maaş bağlanmıştı.[67] 1922'de de bu maaşını almaya devam etti.[68]

Aslına bakılırsa Dergâh, Nakşîler ve çelebilere bırakılmıştı.[69] Dergâhı 1921 Nisan'ında ziyaret eden Cemal Bey'e (Bardakçı) göre, Nakşî

şeyh devletten 800 kuruş maaş alıyordu. Ancak tekkenin gelirinden bir payı ve idaresinde bir etkisi yoktu. Bu, o zamanki Nakşî şeyhinin en büyük şikâyeti idi.[70] Diğer Bektaşi tekkelerin şeyhlerini de çelebi atardı. Bu sonucu, Erzurum Mebusu Mehmed Salih'in (Yeşiloğlu) bir konuşmasından çıkarıyoruz: Bir tekkesi olup orada ayin düzenleme durumunda olan şeyhlerin askeri hizmetlerinin ertelenmesi konusunun görüşüldüğü 3 Şubat 1921 tarihli TBMM toplantısında, Bektaşi Çelebisi tarafından atanan ve sayıları on beşi geçmeyen Bektaşi postnişinlerinin de Mevlevîliğe uygulanan karar tahtında düşünülmesi lazım geldiğini söylemişti (tartışmaların bu bölümü aslen Konya'daki çelebi tarafından atanan Mevlevî şeyhleri ile ilgili idi).[71] Birdoğan'a göre, çelebi, bu postnişinlikleri keyfine göre veya torpille yapıyor, hak hukuk gözetmiyordu. (Ancak Birdoğan bu iddiasına temel olabilecek bir kaynak vermemektedir)[72]. Çelebilerin diğer bir görevi, ziyaretçilere ve fakirlere yiyecek ve kalacak yer temin etmekti. [73]

Babagân kolunda, Kilerevi Babası manevi liderdi ve dedebaba olarak kabul edilirdi (ama bu unvan açıktan kullanılmazdı, zira yasaktı). Kilerevi Babası, gayri resmi olarak da olsa diğer tekkelerin babalarını tayin eder ve Âyin-i Cem'i yönetirdi. Çelebiler onların işlerine karışmazlardı.[74] Çelebi'nin, bazen bir dervişe baba olma icazeti verdiği olurdu ama bu, İbrahim Mihrâbî Baba'da (v. 1919)[75] olduğu gibi, istisnai bir durum olurdu: İbrahim Mihrâbî Baba, İstanbul babaları tarafından, Çelebiyân ve Babagân arasında barış elçisi olarak görev yapmak üzere gönderilir. Cemâleddîn Çelebi, iyi niyetinin bir göstergesi olarak onu baba yapar.[76] Bu arabuluculuk pek fazla sonuç vermemişe benziyor ki çelebiler ve babalar arasındaki ihtilaf daha sonraları da devam etmiştir.[77] Öyle ki, Kansu'ya (v. 1948) göre, Aralık 1919'da Mustafa Kemal'le birlikte Hacıbektaş'ı ziyaret ettiklerinde bile –onlardan alacakları destek daha kuvvetli olsun diye–, aralarını bulmaya çalışmışlar, bu çaba sonucu aradaki gerginlik, anlaşmanın mümkün görüldüğü bir dereceye inmişti.[78]

Çelebilerin Alevîler üzerinde güçlü bir nüfuzu vardı.[79] Aslında, babalara göre, "Hacı Bektaş Veli'nin evladıyız diye hükümetimizden binlerce lira tahsisat alan çelebilerin Hacı Bektaş Veli ile katiyyen bir münasebetleri yoktur. Çünkü Hazret-i Bektaş, vefat ettiğinde çocuğu yoktu. Onun

vaz'ettiği kavânin-i tarikatı [koyduğu tarikat kanunlarını] tatbik edenler yalnız babalardır. Esasen çelebi bu tarikatın evladı olduğunu söylediği halde Bektaşi değildir, Alevîdir."[80] Zaten Hacı Bektaş'ın soyundan olduklarını iddia etmelerine rağmen, onun türbesini yılda sadece bir defa ziyaret ederlerdi.[81] Oysa çelebiler kendilerinin Bektaşi olduklarını ve Alevî aşiretlerininse onlara bağlı gruplar olduğunu söylerlerdi. Mesela, Veliyyeddin Çelebi "Mensûbîn-i Tarikat-i Bektaşiyye Türk olmakla beraber, Tarikat-i Nâzenîn [Hacı Bektaş Veli'nin Tarikati]'e[82] mensûb aşâir dahî dergâha merbût bulunduklarından ..." demişti.[83]

Ana dergâhtaki babalardan, sadece Necâtî ve Arslân babalar Türk, gerisi Arnavut idiler. Türk babalar Pîrevi'nin tarihi binalarında kalıyorlar, tekkeye uğramıyorlardı.[84] Buradan da anlaşılacağı üzere, Babagân'ı Arnavutlar temsil ediyordu. Güney Arnavutluk Bektaşileriyle İstanbul ve diğer büyük kentlerdeki Bektaşiler bu kola bağlıydı.[85] Mimar Hikmet, "İstanbul'un kelli felli babaları"nın nasıl olup da burada "pejmurde kıyafetle bu cahil babalara adeta uşaklık" ettiklerine şaşmaktadır.[86]

Milli Mücadele sırasında, Bektaşi şeyhlerinin askerlik hizmetleri, diğer tekkelerin şeyhleri gibi ertelenmişti. Bektaşilerin özel durumu, Mehmed Salih (Yeşiloğlu) Efendi tarafından dile getirilmişti.[87] Zaten, Hacı Bektaş dergâhı şeyhi ve TBMM'de İkinci Reis Vekili olan Cemâleddîn Çelebi tarafından dile getirilmesi de mümkün değildi, zira ileride etraflıca ele alınacağı üzere, ağır hastalığı sebebiyle Meclis'te bulunamayacağı için izinli sayılmıştı. Meclis'teki diğer iki Bektaşi babası olan Denizli Mebusu Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba ve Ergani Mebusu Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu) Bey[88] ise tartışmalara katılmamışlardı, zira konu kendilerini değil, hasımları olan çelebileri ilgilendiriyordu: Babagân kolu, Ankara tarafından pek tanınmıyordu. Ankara'daki yüksek rütbeli bürokratlar, Bektaşilerin başı olarak çelebiyi tanıyorlar, onunla ilişki kurmaya çalışıyorlardı.

Bektaşi tekkelerine atanan Nakşî şeyhlerin hem çelebiler hem de babalar için bir denetimci olarak düşünülmelerine rağmen, bu kontrole daha çok maruz kalan da yine babalardı. Ancak, bunlar da Nakşî şeyhi pek işlerine karıştırmaz, kendi başlarına buyruk hareket ederlerdi. Nakşî şeyh ayinlerini kontrol edip hatalarını düzelttiği zaman da kıyametler kopardı. Böyle bir olay,

1335-1338/1919-1922 yılları arasında yaşanmıştı: 1334/1918'den beri, Hacı Bektaş Tekkesi'nin Nakşî şeyhi olan Hacı Hasan Efendi, tekkede huzursuzluğa sebep olduğu gerekçesiyle Şeriyye ve Evkaf Vekâleti tarafından görevinden alınmıştı. İstidâ Encümeni tarafından sunulan bir mazbatada, onunla babalar arasındaki uyuşmazlığın sonucu olarak Hasan Efendi'nin Kırşehir Mutasarrıflığı aracılığı ile Şeriyye ve Evkaf Vekâleti tarafından gönderilen bir mektupla görevinden alındığını söylüyor ve TBMM'nin bu haksızlığı düzeltmesi isteniyordu. Encümen, durumu araştırmış ve Meclis-i Meşâyih Nizamnamesi'nin "cinayet veya muhill-i namus bir cünha [namusu ihlâl eden bir suç] ile mahkûmı ve mevkuf olanların haklarındaki hüküm (Tabakat-ı mehâkimden geçerek Mahkeme-i Temyizin tasdikine iktiran ile [ilgili mahkemelerden geçerek temyiz mahkemesinin kararını almış]) kesb-i katiyyet etmedikçe [kesinleşmedikçe] bir kimsenin bâberaet-i uhdesindeki (cihetin) ref edilemeyeceği"ni[89] belirten 214. maddesi gereği, görevine iadesini istiyordu.

Vekâletin iddiaları şöyleydi:

- Şeyh Hacı Hasan Efendi, tekkenin misafirleri için ayrılan paradan para almak ve bunu kendi ziyaretçi ve misafirleri için kullanmak istemişti, zira bunlar Bektaşi babalarının ziyaretçi ve misafirleri ile aynı sofrada yemek yiyemiyorlardı. Babalar da buna karşı çıkınca, evkaftan gelen makbuzların altına imzasını koymaktan kaçınmıştı;
- Dergâhın yiyecek ihtiyacını karşılanması (ta'âmiye) için Evkaf'ça verilen 10.000 kuruşluk makbuzu teslim etmemişti;
- Dergâhın kasasından para almış ve Ürgüp'e[90] kaymakamın izni olmaksızın gitmişti;
- Dergâhta kavga çıkmasına kadar varan rahatsızlığa sebep olmuştu.

Şeyh Hacı Hasan Efendi'ye göre, kendisi ve babalar (Salih Niyazi Baba ve diğerleri) arasındaki ihtilafın sebebi şuydu: Salih Niyazi Baba, tekkeye yiyecek almak için ayrılmış parayı, içki ve içki takımları almak için kullanmıştı. Üstelik, Mucur Evkaf şubesinden alınan ve resmen onaylanmadığı sürece, derviş ve babaların, "Tarikat-i Aliyye-i Sûfiyye"yi takib etmedikleri gerekçesi ile belli unvanları kullanmaya yetkileri olmadığını belirten 19

Kasım 1336 (1920) tarihli mektuba rağmen, Salih Niyazi Baba Meclis-i Meşâyih'ten böyle bir izin almaksızın ve bu görevin Nakşî şeyhe ait olduğuna ve kabirleri ziyarete gelen ziyaretçilere okunacak Kuran bilgisine sahip olmayı gerektirdiğine bakmaksızın 'türbedâr' unvanını kullanıyordu. Bu görevi yapmaya izin ve kapasitesi olmayan Salih Niyazi Baba, türbelerin anahtarlarını Şeyh Hacı Hasan Efendi'ye teslim etmemiş, ama Şeyh Hasan Efendi bir huzursuzluk olmasın diye sesini çıkarmamıştı. Salih Niyazi Baba, Meclis-i Meşâyih tarafından 19 Şubat 1921'de bu yüzden resmen azarlanmış, hatta kendisine 8 Mart 1922 tarihli bir de mektup gönderilmişti, ama Salih Niyazi Baba buna da aldırmamıştı. Şeyh Hacı Hasan, babaları İslama uymayan hareketlerinden dolayı azarladığı zaman aralarında anlaşmazlık baş gösterdiğini söylüyordu.

Dergâhın kasasından para almasıyla ilgili olarak da Şeyh Hacı Hasan, oraya atandığı ilk günden beri (on dokuz ay boyunca), dergâhın bütün gelirinin babalar tarafından harcandığını; kendisinin, dergâha "Hatm-ı Hacegân" için gelen ziyaretçiler için sadece 260 lira harcadığını, üstelik bunun babaların görüşü alınarak yapıldığını; 115 lira değerindeki makbuzu teslim etmemesi ile ilgili olarak da görevden alındığı haberini aldıktan sonra bunu Kırşehir'deki vakıf bürosuna bıraktığını, ayrıca dergâhtan hiçbir zaman kaymakamın izni olmadan ayrılmadığını söylemişti.

İstidâ Encümeni'nin, Hacı Hasan Efendi'nin iyi halini vurgulayarak, Hacı Bektaş Tekkesi'ndeki görevine iade edilmesini öngören mazbatası, Meclis'teki ateşli tartışmalardan sonra kabul edilmişti. Bu şikâyet, meclisin açıldığı tarihten itibaren aldığı ilk şikâyet idi. Şeriyye ve Evkaf Vekâleti'ne durum hakkında bilgi verilmişti.[91]

Ankara Hükümeti'nin bu oturumunda konuşan mebuslar arasında Evkaf Müdir-i Umumisi Hayri Bey; Malatya Mebusu ve Mazbata Encümeni üyesi Lütfi (Lütfullah) Bey; Bayezid (günümüz Ağrı) Mebusu Süleyman Sûdî Bey; Erzurum mebusları Mehmed Salih (Yeşiloğlu) Efendi ve (Mehmed) Nusret Efendi; Biga Mebusu Hamid (Karaosmanoğlu) Bey; Kırşehir Mebusu Yahya Galib (Kargı) Bey; Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi; Kütahya ve daha sonra Aksaray Mebusu Besîm (Atalay) Bey; ve Karahisar-ı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü (Koç) Bey (v. 1938) yer almaktaydı.

(Mehmed) Salih Efendi, Hasan Efendi'nin Hacı Bektaş Dergâhına atanması bir fermanla yapıldı ise, haklarını geri vermenin Meclis'in yetkisinde olduğunu, hatta Şeriyye ve Evkaf Vekâleti'nin azletme gibi bir yetkisinin olmadığını vurgularken, Hayri Bey Nakşî şeyhi şiddetle eleştiriyor ve onunla babaların birlikte çalışmasının mümkün olmadığını söylüyordu. Besîm (Atalay) çok farklı bir teklif öne sürerek: Bektaşi Dergâhı'ndaki Nakşî şeyhliğinin arızî olduğunu ve dolayısı ile feshedilmesi gerektiğini savunuyordu.[92] (Mehmed) Nusret Efendi, çözümü Bektaşi vakıflarının özel durumunun iptal edilerek Evkaf Genel Müdürlüğü'ne bağlanmasında buluyordu.[93] Yahya Galib (Kargı) ise, türbedârlığın baba tarafından yapıldığını, vakıfların buna karışamayacağını ve bir Nakşî şeyhine ihtiyaç yoksa, bu makamın kaldırılması gerektiğini; varsa, Hacı Hasan Efendi'nin yerine iade edilmesi gerektiğini söylüyordu.[94]

Tartışmalar sonunda bu fikirlerin hiçbiri dikkate alınmamıştı. Ama tekke ile ilgili birçok gerçek ortaya çıkmıştı: Babalar hiç de saklı olmayan bir biçimde içki içiyorlardı ve dini bilgileri Kuran'ı okuyamayacak kadar düşük seviyedeydi. Daha da önemlisi, Nakşî şeyhi işlerine karıştırmıyorlar; onu, resmi yazışmalarına imza atan bir kukla olarak görüp bütün yaptıklarına göz yummasını istiyorlardı. Nakşî ziyaretçileri içki alemleri ile öyle rahatsız ediyorlardı ki, Nakşî ziyaretçiler onlardan ayrı yemek zorunda kalıyorlardı. Yahya Galib (Kargı), Nakşîler ve Bektaşiler arasındaki bu durumu çok güzel özetliyordu: "Soranın size; Bektaşi babalarıyla Nakşî şeyhleri ne suretle ahenk icra eder? Birisi [Bektaşiler] sofu, dem [alkol] çeker. Birisine de [Nakşî şeyhine] ah çektirmek istemiş Şeyhülislam Efendi."[95]

Cemâleddîn Çelebi, Bektaşilerin, Nakşî şeyhinin varlığına aldırmadan 'âyin-i cem'lerini yapmalarına rağmen, hükümetin kendilerine ayinlerini açıktan ifa etme izni vermediği için ayinleri gizli yaptıklarını, bunun da halk arasında kendileri hakkında bazı dedikodulara sebep olduğunu söyleyerek hâlâ şikâyet ediyordu.[96]

Tekke'de Mali Durum

Milli Mücadele yılları sırasında, Bektaşi vakıfları "Müstesna Vakıflar"[97] olsa da, Evkaf-ı Mazbûta[98] gibi kabul ediliyorlardı, zira Ankara

Hükümeti'ne hiçbir güçlük çıkarmıyorlar vergilerini düzenli olarak ödüyorlardı. [99]

Malatya Mebusu ve İstidâ Encümeni Başkanı Lütfi Bey'e göre, Hacıbektaş'taki ana tekkenin ta'âmiye masrafları, gelirleri ile aynıydı (20-30.00 lira civarında). [100] Ancak Evkaf Müdir-i Umumisi Hayri Bey'e göre, Dergâhın otuz bin lira varidatı yoktur. Bu varidatın bir kısmı, Evladiye/tevliyet hissesi olarak çelebilere verilir, bir kısmı da tamirat masrafı olarak alı konur. İt'âmiyenin heyet-i umumiyesi de iki bin, üç bin liradır.[101]

Dergâh'ın gelirinin büyük bir bölümünün çelebilere verildiği bilinmektedir: Yirmi bir köyün geliri tamamen onlara tahsis edildiği gibi, devlet tarafından dergâha tahsis edilen 1.435 kg'lık tuz gelirinin 615 kg'lık bölümü de onlarındır. Bu tuz, dergâhın eskiden beri pay sahibi olduğu Aksaray yakınındaki Tuzköy tuz madeninden gelmekte idi.[102] 1338/1922'de dergâhın tuz payının artırıldığını söyleyen belge, muhtemelen aynı konu ile ilgilidir; belgeye göre, önceki miktar olan 800 kg, 2.500 kg'a çıkarılmıştı.[103]

Birinci Dünya Savaşı sırasında, dergâh, devletten alması gereken yardımları alamamıştı. Savaştan sonra babalar, bu birikmiş alacaklarının yerine, devletin bir misafirhane yaptırmasını istediler.[104] 1923'de, devlet, babaların istediği, binlerce lira tutacak olan bu misafirhanenin yapımını başlattı ve bu binanın, babalara ait müştemilat içinde yapılması dolayısı ile bunun kendi hizmetlerini gölgede bırakacağını düşünerek yapımına karşı çıkan "çelebilerin isteksizliklerine rağmen" tamamlandı.[105]

Bektaşi-Alevi Nüfusu ve Bektaşi Tekkelerinin Dağılımı

İlk önce şunu belirtelim ki 1900'lerin ilk yıllarındaki Bektaşi-Alevi nüfusu ile ilgili kesin bilgiler yok elimizde. O dönemde yaşamış ve İstanbul'u 1908'de ziyaret etmiş olan ünlü Leiden'li oryantalist C. Snouck Hurgronje (1857-1936), kendisine, İbrahim Bey adında bir 'Bektaşi' subayın, İstanbul'un Müslüman nüfusunun yaklaşık % 50'sinin, subaylarınsa % 80'inin Bektaşi olduğunu söylediğini yazar[106] ki bana göre bu rakam çok mübalağalı ve gerçek olması mümkün olmayan bir rakamdır. 1920'lerde, Veliyyeddin Çelebi, kendisine bağlı olan Bektaşilerin (muhtemelen Alevîler'le birlikte) sayısının "bir hayli" olduğunu söyler ama bir rakam ver-

mez.[107] Kansu, Alevî-Bektaşilerin sayılarının "milyonlara ulaştığını" söyler ve "3-4 milyon veya daha fazla" diye bir tahminde bulunur. [108] 1340/1924'te basılmış olan eserinde Besîm (Atalay), bu rakamı, –Kızılbaş ve Tahtacılar dahil– 1.500.000 olarak verir.[109] Şapolyo ise Kızılbaşlar, Bektaşiler, Tahtacılar ve Hurûfîlerin toplam sayısını 6.000.000 olarak verir.[110] Bu da mübalağalı bir rakama benzemektedir, zira, 1912'de Osmanlı'daki bütün Müslüman nüfus yaklaşık 14.000.000 idi;[111] 6 milyon bunun yarısına yakın bir miktar ki özellikle, o zamandan sonra savaş dolayısı ile vaki olan ölüm ve göçlerle birlikte bu kadar yüksek bir rakam gerçekçi olamaz. En sağlamı, nüfus konusunda kendisine yalan söylemesi mümkün olmayan resmi kaynaklara bakmak olacaktır: Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'nde bulunan bir belgeye göre, Bektaşiler ve Alevîler'in sayısı toplam 3 milyon civarındadır.[112]

Bektaşi tekkeleri ve onlara bağlı müritler konusunda ise daha büyük bir belirsizlikle karşı karşıya bulunmaktayız. Tek kesin bilgi, Erzurum Mebusu Mehmed Salih'in (Yeşiloğlu, o zaman Yeşilzâde) verdiği Bektaşi tekkelerin 1337/1921'deki sayısının "on beşten fazla olmadığı" şeklindeki bilgidir.[113] Yine onun *Rehber-i Tekâyâ*[114] adlı eserine göre, bu tekkelerin on ikisi İstanbul'dadır: Şah Kulu Sultan, Merdivenköy; Nuri Baba, Küçük Çamlıca; Tahir Baba ve Lehmî Baba, Büyük Çamlıca; Nâfi Baba, Rumelihisarı; Karyağdı Baba, Eyüp; Münîr Baba, Sütlüce; Hasan Baba, Karaağaç; Abdullah Baba, Topkapı; Esad Baba, Laleli; Perîşân Baba, Yedikule; Emin Baba, Edirnekapı.[115] Geriye kalan üç tekkenin biri Hacıbektaş'taki ana tekke, diğeri Denizli Mebusu Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba'nın şeyhlik yaptığı Denizli Teslim/Kazak Abdal Tekkesi ve üçüncüsü de Eskişehir'deki Seyyid Battal Gazi Tekkesi olsa gerektir. Atalay, Ankara'da da bir Bektaşi tekkesi (Hüseyin Gazi Dergâhı[116]) olduğunu ama oraya gittiklerinde[117] çok önceden kapanmış olduğunu gördüklerini söyler. [118]

Yeşilzâde (Mehmed Salih Yeşiloğlu) verdiği bilgiye tekkelerin, aktif olup olmadığını da eklerken Bektaşi tekkelerin karşısına bir soru işareti koymuştur. Bektaşi tekkeleri listesinden sonra da fıkramsı bir hikâye anlatır: Bir Bektaşi dervişine hangi tekkeye bağlı olduğunu sormuşlar. O da: "Bize göre her Bektaşinin kalbi bir tekkedir, her Bektaşinin evi bir tekkedir. Biz her yerde zikir yapabiliriz" demiştir. [119] Bu hikâyeyi anlatmaktan

maksadı, tekkenin bir Bektaşi için pek de mühim olmadığı, zira her yeri bu maksatla kullanabilecekleridir. Zaten, yasaklanmış bir tarikatın mensupları olarak, gereğinde evlerini tekkeye çevirebiliyorlardı. Didâr Hanım'ın girişimi[120] güzel bir örnektir. Bütün bunlardan şu sonuca varabiliriz: Aktif Bektaşi tekkelerinin sayısı kesin olarak on beşten fazla idi ve var olan bazı Bektaşi tekkeleri listelere bile alınmamıştı: İzmir'deki Balpınar,[121] Ankara'ya yakın Keskin'deki Haydar Sultan[122] ve Aksaray'a bağlı Halvadere'deki Hacı Kayık (?)[123] gibi.

Diğer kaynaklarda, Bektaşi tekkeleri "Nakşî tekkeler" başlığıyla ele alınırlar.[124] Koçu, Nakşî tekkeleri verirken, hangilerinin Bektaşi ayini yaptıklarını zikreder. Ancak verdiği liste bazen dokuz, bazen altı Bektaşi tekkesini gösterir.[125] Sadık Albayrak'ın, İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicilleri, Bab-ı Fetva'ya dayanarak yazdığı eserinin şeyhlerle ilgili son cildinde, "Bektaşi" olduklarını açıkça söyleyen iki tekke şeyhine rastlıyoruz:

- "Küçük Abdullah Baba" diye bilinen[126] Abdullah Baba (Kazlı/Kazlıçeşme Dergâhı Şeyhi, v. 1339H./1921).[127] Kendisini şöyle tanıtmakta: "İsmim Tarîkat-i Aliyye-i Bektaşiyyeden Abdullah Baba bin İskender bin Salih Efendi'dir. Hacı Bektaş-ı Velî sülalesindenim. Ehl-i Sünnet ve Bektaşi tarîkatındanım. Hacı Bektaş-ı Velî Dergâh(ı) postnişini merhum Hacı Feyzullah Baba Hazretlerinden müstahlefim [hilafet almış durumdayım]. Yanya vilâyeti dahilinde Ergiri Sancağı'nda Premedi kazasında 1290 tarihinde doğdum."[128] Abdullah Baba, Eryek Baba[129] veya Erikli Baba[130] diye de bilinen bu dergâhın, 1925'te kapatılmasından önceki son şeyhidir. Kendisini "Ehl-i Sünnetten" biri olarak tanıtması dikkat çekicidir. Dergâh'ta her akşam ayin düzenlenmekte ve sadece beş derviş bulunmakta idi.[131]
- Abdullah Baba (Bektaşi Dergâhı veya Takiyyeci Baba Dergâhı[132] Şeyhi). Abdullah Baba, "Şimdiye kadar Bektaşi adı ile şeyhe şeyhlik ciheti tevcih edilmediğinden bir cihet-i tevcihi [resmi şeyhliği]" ve evkaftan da vakfiyesi olmadığını söylemektedir. Bu tekkeyi Abdullah Baba'nın kendisi 1324/1908-9'da Topkapı'daki eski Bektaşi tekkesi olan Takiyyeci Baba Tekkesi yerine bina etmiş ve adını "Bekta-

şi Dergâhı" koymuştur. Halife ve babası olmayan dergâhda 12 mürit ve 100 muhip vardı.[133] Diğer Abdullah Baba ile karıştırılmamak için "Büyük Abdullah Baba" diye anılırdı. Öldüğü zaman, yaptığı bu tekkenin mezarlığına gömülmüş, ancak daha sonra bu tekke yıkılınca, mezarı Kazlıçeşme mezarlığına nakledilmiştir.[134]

Bektaşilik, Osmanlı toplumunun büyük tarikatlarından biri değildi. *Hâkimiyet-i Milliye*'ye göre, Bektaşilik, Kadiriyye, Rifâiyye, Nakşibendiyye, Halvetiyye, Şabâniyye, Sünbüliyye ve Celvetiyyeden sonra İstanbul'daki sekizinci büyük tarikattı.[135] Ancak gazetenin bunu söylerken neyi kriter aldığını bilmiyoruz.

Bektaşilerin Sosyo-Politik Durumları

Bektaşiliğin 1826'da kaldırılmasından sonra, Bektaşiler ayinlerini ve toplantılarını güya gizli olarak yapmışlardır.[136] Liberalizm, örfe boyun eğmeme ve dini otoriteye karşı olma gibi aynı idealleri paylaşmaları sebebiyle, farmasonlardan destek görmüşler, bu yüzden de farmasonluğa doğru meyletmişlerdir.[137] Şapolyo'ya göre, bu yıllarda Bektaşiler "devlet içinde devlet" gibi olmuşlar, kendi kurallarını kendileri koymuşlardır.[138]

Aslında, bu dönem Bektaşilerinin sosyal ve dini durumları ile ilgili çalışmalar yapılmıştır: İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarda olduğu dönemde (1908-1918), İttihat ve Terakki Fırkası lideri Talat Paşa, Anadolu'yu daha iyi tanıma gereği duymuştur. Bu, öyle görünüyor ki, Durkheim hayranı olarak sosyolojik çalışmalara düşkünlüğü ile bilinen üstadı Ziya Gökalp'ın tesiriyleydi.[139] Talat Paşa: "Biz bu milletin başına geldik ama Anadolu kapalı bir kutuya benziyor.[140] Ona daha iyi hizmet etmek için daha iyi tanımalıyız" demişti.[141] Şapolyo, Anadolu'daki Türkmen aşiretlerden başlamak üzere Anadolu'nun sosyal ve dini yapısı üzerine araştırma yaptırma teklifinin Ziya Gökalp'tan geldiğini, Talat Paşa'nın da bu teklifi yerinde bulduğunu eklemektedir. Talat Paşa, Kızılbaş ve Bektaşileri araştırması için Baha Said'i (1882-1939);[142] Ahileri araştırması için Mehmed Tahir (Olgun) ve Hasan Fehmi Hoca'yı; Ermenileri araştırması için Esad Urâs Bey'i[143] görevlendirmişti.[144] Ayrıca, Aşâir ve Muhâcirîn Müdîriyyeti, Kürtler

hakkında bir araştırmaya başlamıştı. Bu araştırmalara ait raporlar, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmişti.[145] Muhtemelen 1918'den sonra, Baha Said araştırmasının sonuçlarını, adını vermek istemediği bir dergiye göndermiş, ancak bu derginin sansürü yüzünden 1926'ya kadar yayınlatamamıştı. Bu sansürün sebebi, Baha Said'e göre, o zamanın Bektaşilerinin, Protestan misyonerleri tarafından hazırlanmış nüfus sayımı sonuçlarında ve Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin gizli belgelerinde "Hıristiyanlığa dönmüş kimseler" diye kaydedilmiş olmaları dolayısı ile, Bektaşiler hakkında yazmanın biraz sakıncalı hale gelmesiydi. Dergi, makaleleri alınca şöyle demiş: "Yıkılan Türk Ocağı'nın[146] dinsiz çocukları şimdi de Kızılbaşlık propagandası yapıyorlar..."[147] Aslında, makalelere baktığımızda görüyoruz ki Bektaşiler ve Alevîlerin daha çok dini ritüelleri ve bunların eski Türk dinleri ile benzerliği üzerinde yoğunlaşmış durumdalar. Baha Said'e göre, mesela, bir Şaman tapınağı ile Bektaşi tekkesi arasında fazla fark yoktur.[148] Ayrıca, Bektaşi şeyhleri için kullanılan "baba" kelimesi ile Orta Asya kökenli Türkmen kabileleri tarafından kullanılan "ata" kelimesi arasında da bir benzerlik var.[149] Aslında bu görüşler 1900'lerin bütün Türk milliyetçileri tarafından paylaşılıyordu.

Atalay'a göre, köy Bektaşileri (yani Alevîler) cahildi,[150] çelebiler ve babalara ödedikleri ağır vergilerin altında eziliyordu. Hacıbektaş Tekkesi'nin 1924'teki misafirhane binası inşaatı mimarı olan Mimar Hikmet, çelebiler ve babaların, insanları "din" veya "doğru yol" diye tanıttıkları şeyle aslında saptırmaktan başka bir şey yapmadıklarını söylemektedir. Ona göre, bu cahil insanlar, nüzurât[151] ve zuhurât[152] denen vergileri çelebi ve babalara öderken, vatan uğruna ölen şehitlerin ailelerine yardım etmiyorlardı.[153] Zaten bu vergileri ödemeyi reddeden bir Alevî, 'düşkünlüğü' hak etmiş sayılıyordu.[154] 1. ve 2. TBMM'de Bozok (Yozgat) Mebusu olan Süleyman Sırrı Bey'in (İçöz, v.1963) çelebiler ve babalar hakkında kullandığı sözler ise daha ağırdı: "Hacıbektaş nahiyesinde iki sene müdürlük yaptım. Orada dergâh namı altındaki mezellegâhın halini yakından gördüğüm için... dergâhın birtakım nezirlerden hasıl olan paralarıyla, haneberduş olarak birtakım tufeylî babalar, dedeler oraya gelmiş, emlâk ve arazi satın almışlardır."[155] "Hacıbektaş nahiyesinde Arnavutluk'tan gitmiş birtakım katil cani adamlar yerleşmiştir. Etraf-

tan oluk gibi akan milletin paralarıyla tarlalar satın almışlar, değirmenler almışlar, tapularını kendi adlarına çıkartmışlardır."[156] Nahiye halkınınsa ekecek toprağı yoktur ve etraftan gelen diğer müritlere "teslim taşı" satarak geçimlerini sağlamaya çalışmaktadırlar.[157] Eskişehir'deki Seyyid Battal Gazi Tekkesi'nin son resmi şeyhi Şükrü Metin Baba'nın yeğeni Hakkı Aydoğdu Dede, Bektaşi tekkelerin halkı sömürerek zengin olduklarını ve tekkelerin tembellerle dolu olduğunu söylüyordu. Hakkı Aydoğdu Dede, tekke ve zaviyeler kapatıldıktan sonra kendilerinin de diğer insanlar gibi çalışarak kazandıklarını, mesela fırıncılık yapmaya başladıklarını sözlerine eklemişti.[158]

Bütün bu olumsuz tablolara rağmen, Bektaşi dergâhlarına devam edenler arasında Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Samih Rıfat (v. 1932), Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar (Yeytaş) ve Albay Hüsameddin Bey (Hüsamettin Ertürk, 1874-1944)[159] gibi yüksek eğitimli ve rütbeli kişiler de vardı. Babalar da genelde cahil, ama Atalay'ın dediği gibi, zeki ve hoşsohbet insanlardı.[160]

Sonuç

1900'lerin başlarında, Bektaşi babalarının İttihat ve Terakki Cemiyeti ile, çelebilerin de sultan ile iyi ilişkileri vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Cemâleddîn Çelebi "Mücâhidîn-i Bektaşiyye" adı altında Doğu cephesine bir alay göndermişti. O dönemde de Alevîlikle aynı görülen Bektaşiliğin, tarikatın orijinal yapısından iyice uzaklaştığı söylenebilirdi. Bektaşi tekkelerinde görevli Nakşî şeyhlerin onları Sünni İslam'a döndürmesi bekleniyordu ama bunu başaramadıkları, hatta zaman zaman kendilerinin Bektaşi olduğu ortada idi. Hacıbektaş'taki ana tekkede üç şeyh vardı: Babagân'ın temsilcisi, yani dedebaba olarak Salih Niyazi Baba; Çelebiyân'ın temsilcisi olarak Cemâleddîn Çelebi; Nakşî şeyh olarak da Hacı Hasan Efendi. Diğer Bektaşi tekkelerinin şeyhlerini çelebi tayin ederdi. Babalar arasında alkol kullanımı yaygındı. Kuran okuyamıyorlar, daha da önemlisi, Nakşî şeyhi devletle tekke arasındaki yazışmalarda evraklara imza koyan bir kukla gibi görüyorlardı. Bu sebeple de zaman zaman aralarında şiddetli anlaşmazlıklar oluyordu. Konuyla ilgili meclis tartışmaları sırasında Yahya Galib (Kargı) bu durumu şu sözleriyle çok güzel özetliyordu:

> "Sorarım size; Bektaşi babalarıyla Nakşî şeyhleri ne suretle ahenk icra eder? Birisi sofu, dem çeker. Birisine de [Nakşî şeyhine] ah çektirmek istemiş Şeyhülislam Efendi."

Çelebiler ve babalara gelince, aralarında menfaat çatışması eksik olmazdı. Hatta Mustafa Kemal ve beraberindekiler, Aralık 1919'da tekkeyi ziyaret ettikleri zaman, kendilerinden alabilecekleri desteği de kuvvetlendirmek için çelebi ve babaların arasını bulmaya çalışmışlardı.

Bektaşilerin, Çelebiyân kollarına bağlı Alevîlerle birlikte toplam sayıları üç milyon civarındaydı. Bektaşi vakıfları "Müstesna vakıflar"dı ve vergilerini düzenli öderlerdi. O zamanki Bektaşi tekkelerinin tam sayısını bilemiyorsak da on beşten fazla olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Kontrol altında bir tarikat olmalarına rağmen "İstanbul Müftülüğü Şer'i Sicilleri, Bab-ı Fetva" arşivlerinde "Bektaşi" olduklarını açıkça söyleyen iki şeyh bile vardı: kendisini "Ehl-i Sünnetten" biri olarak takdim eden (Küçük) Abdullah Baba (Kazlı/Kazlıçeşme Dergâhı şeyhi) ve Abdullah Baba (Bektaşi veya Takkeci Baba Dergâhı şeyhi).

Alevîler genelde toplumun cahil kesiminden olmalarına rağmen, Bektaşiler, özellikle babalar arasında, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Samih Rıfat, Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar (Yeytaş) ve Albay Hüsameddin Bey gibi yüksek eğitimli ve rütbeli kişiler de vardı.

Bektaşilerin Kurtuluş Savaşı'ndaki Rolleri

Milli Mücadele Taraftarı Çalışmalar

Bektaşilerin Milli Mücadele taraftarları için oynadıkları rolleri ele almadan önce, Bektaşilerin, birçok yüksek rütbeli devlet adamının Bektaşi olduğu yolundaki iddialarını ele almamız gerekmektedir, zira bu iddia, Milli Mücadele döneminde önemli yeri olan birçok kişiyi de ilgilendirmektedir. Her şeyden önce şunu belirtelim ki, bu gibi iddiaların çoğu, ne hakkında bu tür iddialar yapılan kişiler ne de başka kaynaklar tarafından tasdik edilmemiştir. Cemâleddin Server (Revnakoğlu),[161] Ali Ulvî Baba'nın (v.

1954, "İzmir'deki Balkınâr [Balpınar][162] Tekkesi Şeyhi) *Bektaşilik Makâlâtı*"[163] adlı eserine göre, Fuzûlî, Âdile Sultan, Ziya Paşa, Namık Kemal, Muallim Naci, Şeyhülislam Musa Kâzım, hatta ilahiyatçı Mehmed Ali'nin (Ayni) Bektaşi olduğu yolundaki iddianın aslı olmadığını söylerken genelde şikâyet edilen çok önemli bir noktaya temas etmektedir. Revnakoğlu, bu kişilerin ne kendi eserlerinde ne de başka yerde Bektaşilikleri ile ilgili bir ikrar olmadığını, bunu iddia edenlerin sadece Bektaşilerin kendileri olduğunu da eklemektedir.[164]

Şimdi burada, konumuz açısından önemli olan ve Bektaşi olduğu söylenen bazı kişileri, varsa, tasavvufi temayülleri ile birlikte inceleyelim:

- Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi, Rıza Tevfik (Bölükbaşı)[165] ve Noyan'a[166] göre Bektaşi idi. Musa Kâzım Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 'İlmiye Grubu'nda idi.[167] İttihatçı olduğu ve İttihatçılar da farmasonlukla itham edildikleri için, farmason olduğu söylenirdi. Kendisi, bir beyanatı ile Nakşî olduğunu ve asla Farmason olmadığını ilan etmiştir.[168] Rıza Tevfik ise onun farmasonluğu üzerinde ısrar eder.[169] Diğer taraftan, Bektaşi yayınlarından *Muhibbân*, onun Nakşibendiyye-i Hâlidiyye'ye bağlı olduğunu, tekkelerde ayin ve semanın yapılmasına tahammül edemeyen bir ham sofu olduğunu, elinden gelse tekkeleri medreselere çevirebileceğini, hatta bir keresinde böyle bir teşebbüste bulunduğunu, Meclis-i Meşâyih'e de karşı olduğunu ve oraya gönderilmesi gereken bazı belgeleri sakladığını söyleyerek eleştirmiştir.[170]

  Bektaşi olduğunun söylenmesinin sebebi, 1826 yılından sonra Bektaşi tekkelere Nakşî şeyhlerin atanması olabilir: bu tekkelere atanmış bir Nakşî şeyhi ziyarete giden Nakşîler, dışardan Bektaşi zannedilmiş olabilir. Musa Kâzım Efendi de böyle bir durumun kurbanı olabilir pekâlâ. Farmason olduğu yolundaki iddialar da bir başka sebep olmuş olabilir, zira farmasonlukla Bektaşilik arasında bir ilişkiden hep söz edilmiştir.
- Mehmed Ali (Ayni, v. 1945). Yukarıda sözü edilen Ali Ulvî Baba'ya göre Bektaşi idi. [171] Ancak, Mehmed Ali Aynî'nin, bir Nakşibendiyye-i

Hâlidiyye ve Kadiriyye şeyhi olan Muhammed Esad Erbilî'ye (1847-1931)[172] bağlı bir sufi-filozof olduğu gerçeğe daha yakındır. [173] *Şeyh-i Ekberi Niçin Severim* adlı eserine bakanlar onun bir Ekberî (Şeyh-i Ekber Muhyiddin b. Arabi'ye bağlı), *Aziz Mahmud Hüdayi* adlı eserini okuyanlar da bir Celvetî olduğunu sanabilirler[174] ama İsmail Kara, onun bir Nakşî olduğunu bildirmektedir.[175] Bektaşi olduğu şeklindeki iddialara götürebilecek tek şey, Besîm Bey'in (Atalay) *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayınlanmış ve daha sonra kitap haline getirilmiş olan yazılarında dile getirdiği "Bektaşiliğin asli halinden saptığı" şeklindeki bazı görüşlerini[176] reddetmesi olabilir. Bu konuda bir seri tartışmadan sonra, Atalay ve Ayni, Mevlevî şeyhi Veled Çelebi Efendi'yi aralarında hakemlik yapmaya davet ederler. Ayni, Veled Çelebi'ye Bektaşiliğin heretik yapısı, aslı, ayinleri ve "dem"in "ruh" mu yoksa "alkol" mü olduğunu ve Vahdet-i Vucûd[177] gibi diğer bazı tasavvufî konularda sorular sorduğu bir mektup gönderir. Ayni'nin sözlerinden, onun orijinal Bektaşiliği Sünni bir tarikat olarak düşündüğünü anlıyoruz. [178] Bu, onun bu tarikata karşı iyi niyetini gösterir ama bir Bektaşi olduğunu göstermez. Aslında Türkiye'de böyle düşünen birçok Sünni kuramcı vardır. Burada diğer bir nokta da şu ki Bektaşiliği araştırmış veya Bektaşiliğin bazı doktrinlerini olumlu bir şekilde açıklamaya çalışmış olanların Bektaşi olduklarını söylemek de Bektaşilerin bir alışkanlıklığıdır.[179] Torunu Nezih Neyzi'nin, annesinin sandığından bazı Bektaşi külahları çıktı diye dedesi Mehmet Ali Aynî'nin Bektaşiliğine hükmetmesi de doğru bir değerlendirme olmasa gerek.[180] Zira tasavvufla ilgilenen bir müderrisin eline zaman zaman bu tür eşyalar geçebilir ve onları bu şekilde saklayabilir.

- Enver[181] ve Talat[182] paşaların Bektaşi oldukları söylenmiştir. Bu mesele, bu bölümün girişindeki "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Sultanla İlişkiler" başlığında ele alındı.
- Kâzım (Özalp) Turgut Koca Baba'ya göre[183] Bektaşi idi. Ancak bu bilgiyi belgeleyen başka bir kaynak yoktur.
- Kâzım Karabekir, Noyan'a[184] ve Turgut Koca Baba'ya[185] göre Bektaşidir. Ancak yine bu bilgiyi belgeleyen bir kaynak yoktur.

- Cemal (Bardakçı), Noyan'a[186] ve Bardakçı'nın Selman Cemali Baba'nın müridi olduğunu söyleyen Turgut Koca'ya göre[187] Bektaşidir. Biliyoruz ki Milli Mücadele sırasında, Bardakçı, Çorum ve civarındaki ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilmişti. 1919'da Çorum mutasarrıf vekili olan Bardakçı, 1920'de mutasarrıf olmuştu. 1921'de Hacıbektaş'ı ziyaret edip oradaki Alevîler ve Bektaşilerin desteğini almaya çalışmıştı. Ziyareti sırasında, kendi söylediğine göre, Cemâleddîn Çelebi ile Alevîlik ve Bektaşilik (kendi kelimeleri ile 'Kızılbaşlık') hakkında sohbetler etmişti. Ancak, bunlardan söz ettiği çalışmasında Bektaşi olduğundan söz etmez.[188] Hatta, Alevîliğin bir Türk tarikatı[189] olmasına rağmen Bektaşiliğin –Arnavut babalar dolayısı ile– Türklükle ilişkisi olmadığını söylemiştir. Burada yine belirtmek gerek ki Bardakçı, çelebileri tamamen Alevî olarak sunmuştur.[190] *Tasavvuf* ve *Ankara'da Sohbet* gibi bazı tasavvufî dergilerin editörlüğünü yapmış ve *Modern Fizik ve Tasavvufa Göre Ölüm* (1961) ve *Nefsini Bilen Tanrısını Bilir* (1962) gibi bazı tasavvufi eserler yazmıştır.[191]
- Mustafa Abdülhalik (Renda, 1881-1957) Turgut Koca'ya göre[192] Bektaşi idi. Ancak, bu iddiayı destekleyen başka bir kaynak bulamadık.
- Mersinli Cemal Paşa (1873-1941) Turgut Koca[193] ve oğlu Şevki Koca'ya göre[194] Bektaşi idi. Bu iddiayı da destekleyen başka bir kaynak bulamadık.
- Bektaşiler ve özellikle Alevîler, Mustafa Kemal'i Bektaşi tarikatına bağlı veya en azından sempatisi olan bir lider olarak sunmaktan büyük gurur duyarlar. Bu konu, Bektaşiliğin milliyetçilikle ilgisinin tartışılacağı son bölümde ele alınacaktır.

İsmail Kara'ya "bu şahısların neden Bektaşi olduklarının iddia edildiğini" sorduğum zaman şu cevabı verdi: "Bektaşi tekkelerinde genel olarak alkol kullanılırdı. Memurlar buralara bir kadeh içmek için uğrarlar, bunu gören Bektaşiler de onları Bektaşi zannederlerdi."[195] Bu fikir, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'nde bulduğum bir belgeyi okuduktan sonra çok makul

göründü: Belge, Sakallı Rıfkı ve arkadaşlarının Keskin'deki tekkeden[196] rakı alıp Ankara'ya götürdüklerini naklediyordu.[197]

Burada adı geçenlerle birlikte daha niceleri[198] Bektaşi oldukları iddia edildiği halde Bektaşilikleri hakkında elimizde kesin bir belge olmayan kişilerdir. Zaten genel olarak Türk politikasının pek çok ünlü adamının Bektaşi olduğu, ispatlanması zor bir iddiadır.[199] Bu sebeple bu kişilerin Milli Mücadele sırasındaki faaliyetlerini Bektaşilerin faaliyetlerinin bir bölümü olarak ele almadık.

Milli Mücadelecilerin Meşrulaştırılması

Milli Mücadele sırasında, milliyetçi liderler popüler destek elde etmeye çalışmışlardı. Bu sebeple sayıları Alevîlerle birlikte üç milyona varan[200] Bektaşileri yok sayamazlardı ve saymamışlardı da. Aslında, milliyetçiler genellikle Bektaşiliği Alevîlikle karıştırmışlar ve Bektaşileri ayrı bir grup olarak ele almamışlardır. Terminoloji problemi konunun analizini zorlaştırmaktadır, zira bu çalışma sadece, 1826'dan beri yasaklanmış bir tarikat olan Bektaşilik üzerinde yoğunlaşmaya çalışmaktadır.[201]

Bektaşiler, Sünnî Müslümanlardan ayrı bir grup olarak düşünülmedikleri için Misak-ı Milli'de ayrıca zikredilmemişlerdi. Üstelik, arşivlerdeki çoğu belgelerde de bir şahsın Bektaşi olup olmadığı zikredilmemiştir. Bir şahsın Bektaşi olup olmadığını bulmak araştırmacının kendi becerisine bağlıdır.

Milli Mücadele sırasında Bektaşiler, daha doğrusu Anadolu'daki babalar ve çelebiler, milliyetçilerin hemen hemen bütün faaliyetlerini desteklediler. Ancak, Bektaşiliğin en az on iki tekkesiyle merkezi diyebileceğimiz İstanbul'daki Bektaşi babaları ve müritleri, anlatılacağı üzere, Ankara hükümetine problemler çıkarmaktan geri kalmamıştır.

Bu konuyu, anlaşılmasını mümkün mertebe kolaylaştırmak amacı ile, TBMM'nin açılışından önceki ve sonraki meşrulaştırma çabaları olarak iki alt başlıkta inceleyeceğiz.

TBMM'nin Açılışından Önceki Meşrulaştırma Çabaları

İlk önce şunu belirtmeliyiz ki Mustafa Kemal daha Milli Mücadele'nin başlarında, Samsun'a, daha doğrusu Havza'ya gittiği ve 25 Mayıs

1919'da ilk kez halkın karşısına çıktığı[202] zaman ona destek olan kişilerden biri, Ali Baba adında nüfuzlu bir Bektaşi babası idi. Ali Baba, sahibi olduğu Mesudiye Oteli'ni 22 gün boyunca ona tahsis etmiş[203] (kiraya vermiş[204]) ve onun Havza Belediye Başkanı İbrahim Bey ile ilişki kurmasına yardım etmişti.[205] Diğer eşrafla birlikte Ali Baba'nın bu açık desteği sayesinde Mustafa Kemal, Havza ve çevresinde meşruiyet kazanmıştı. diyebiliriz.

Bundan daha da önemlisi, Amasya Tamimi'ni (21/22 Haziran 1919)[206] imzalayanlar arasında, Bektaşi şeyhi (Çelebiyân Kolu şeyhi) Cemâleddîn Çelebi vardı.[207] Dış kontrol ve etkiden kurtulmuş milli bir yapıya ihtiyaç olduğunu beyanla, bu tamim, doğu vilayetlerinde yapılacak bir kongrenin (ki daha önce 10 Temmuz'da Erzurum'da yapılması kararlaştırılmıştı bile) ardından Sivas'ta bir "Milli Kongre" toplanması kararına varmıştı (4-11 Eylül 1919 tarihlerinde yapılabilmiştir).[208] Tamime göre:

- Ülkenin bütünlüğü, milletin bağımsızlığı yakın bir tehlike altındadır.
- Hükümet, yapması beklenen görevi yapmaktan acizdir.
- Milleti kurtaracak olan, sadece kendi enerji ve iradesidir.
- Ülkeyi yabancı nüfuzundan ve bütün kontrollerden kurtarmak için, milletin durumunu dikkatle gözden geçirip bütün dünya önünde haklarını talep edebilecek milli bir meclisin kurulması şarttır.
- Bu gaye için her açıdan Anadolu'da en güvenli yer olan Sivas'ta milli bir kongrenin toplanmasına karar verilmiştir.[209]

Cemâleddîn Çelebi'nin bu tamimde imzasının oluşu, onun en başından beri Mustafa Kemal'le işbirliği içinde olduğunun bir göstergesidir.[210] Milliyetçi liderler, nüfuzlu bir Bektaşi şeyhi olarak, onunla ilişki kurmaya ve böylece Bektaşiler, daha doğrusu, Alevîler gözünde meşruiyet kazanmaya çalışmışlardır. Mesela, 25 Ağustos 1919 tarihli, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa'dan (Cebesoy), 15. Ordu Kumandanına gönderilen bir mektupta, Sivas Mebusu ve milliyetçilerin İstanbul'daki lideri Kara Vasıf'ın, Sivas Kongresi'ne hazırlık için Ankara'da olduğu ve Albay Refet'in (Bele), nüfuzu bütün Anadolu'da hissedilen Bektaşi şeyhini (kuvvetli bir

ihtimalle, Cemâleddîn Çelebi'yi) ziyaret edeceği yazılmakta idi.[211] Bununla birlikte, Albay Refet'in bu ziyareti gerçekleştirip gerçekleştirmediğini bilmiyoruz. Öyle görünüyor ki Ali Fuad Paşa Albay Refet'i Hacıbektaş'a gönderme fikrinden vazgeçip, Albay Osman'ı göndermişti: zira Eylül 1919'da Hacıbektaş'ta milliyetçilere karşı bazı kışkırtmalar olduğunu haber almış, bunların aslını öğrenmek istemişti.[212]

Eylül 1919'da hem Milli Mücadele yanlıları hem de karşıtları Hacıbektaş'ı ziyaret etmişlerdir. Civarında çelebiye bağlı birçok Alevî topluluğun yaşadığı Sivas'ta bu aylarda milli bir kongrenin toplanması planlandığı için, çelebinin kimi destekleyeceği çok önemliydi. Burada milliyetçileri asıl ilgilendiren şey, çelebinin, Kürtlere veya azınlık gruplara katılması ihtimal dahilinde düşünülen Alevîler üzerindeki nüfuzu idi. Bu konu çok nazikti, zira bazı Kürt-Alevî gruplar, ayrı bir Kürt devleti isteyen ve İtilaf Devletleri ile işbirliği halindeki azınlık grupları ile birlikte hareket edebilecek olan Kürtlerle birleşebilirlerdi. Bizi böyle bir ihtimalin varlığına inanmaya sürükleyen şey, hatırlanacağı üzere, Milli Mücadele'nin şeriat ve hilafeti korumak adına başlatılmasıydı ki Alevîler de yüzyıllardır bu şeriat ve hilafet adına bastırılıyordu. Bu baskılar Milli Mücadele yıllarında da devam etmiş, İstanbul Hükümeti bu yıllarda bile bazı Alevî köylerinde "İslam'a uymayan" inançlarla uğraşmaya zaman bulmuştur. Mesela, BOA'da bulunan, Bâb-ı Fetva, Dâire-i Meşihat-ı İslâmiyye'den (Şeyhülislamlık) Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir mektup, Keban'ın 90 köyünden 80'inin Râfızî ('Alevî' denmek isteniyor) ve İslam'dan habersiz olduğunu, bu sebeple oralara onları tedricen İslam'a döndürecek hoca ve vaizlerin gönderilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Mektup, bu İslam'a döndürme işinin 40-50 yıl sürebileceğini de belirtmektedir.[213]

Sivas, daha önce "her açıdan Anadolu'daki en güvenli yer" olarak tanımlanmıştı.[214] Bu cümleden, milliyetçilerin, bir dizi ziyaretle Alevîlerin desteklerini kazanacaklarından emin oldukları anlamını çıkarabiliriz. Bununla birlikte, tam bir desteğin sağlanamadığını, hatta Sivas etrafındaki, Yozgat, Çorum ve Tokat gibi bazı bölgelerin Milli Mücadele'de "isyan yerleri" olduğunu söyleyebiliriz.[215] Üstelik, Sivas Kongresi delegelerini yakalamaya çalışanlardan biri olan Mamûretü'l-Azîz Vilayeti (günümüzde Elazığ)

Valisi Ali Galib Bey, Malatya ve Siverek arasındaki bölgelerde yaşayan bazı aşiretlerin desteğini almıştı. Dersim halkı da ona destek sözü vermişti.[216]

Eylül 1919'da yapılmış ziyaretlerin biri bir Milli Mücadele karşıtı olan zamanın Ankara valisi Muhittin (Muhyiddin) Paşa tarafından yapılmıştı: Hacıbektaş'a gidip çelebi ve babalarla konuşarak onları milliyetçiler aleyhine çevirmeye çalışmıştı. Bu durumu İstanbul'daki İstihbarat Teşkilatı (Teşkilât-ı Mahsusa) vasıtasıyla öğrenen ve o sıralarda Sivas Kongresi'ne gitmek üzere Ankara'da olan Kara Vasıf, oradaki 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'yı uyarır, O da Albay Osman Bey'i (sonraları, Kastamonu Bölge Komutanı olmuştur) durumu araştırması için Hacıbektaş'a gönderir. Albay Osman Bey, Muhittin Paşa'nın orada pek bir şey elde edemediğini, zira çelebi ve babaları kendi fikirlerini kabule ikna edemediğini öğrenir.[217] Şapolyo, Muhittin Paşa'nın çelebinin desteği ile bir örgüt kurmayı planlamış olduğunu söylerken,[218] Avcıoğlu Muhittin Paşa'nın, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını ölü veya diri ele geçirmeyi planlamış olduğunu, ancak olayı araştırması için Albay Osman'ı Hacıbektaş'a göndererek duruma müdahale eden Ali Fuad Paşa'nın, çelebinin Muhittin Paşa'ya yardım etmesinin önüne geçtiğini yazar.[219] Muhittin Paşa, daha sonra milliyetçiler tarafından 13 (19)[220] Eylül 1919'da yakalanmış ve Sivas'a gönderilmiştir.[221]

Elimizde bu ay yapılmış bir ziyaretle (açıklanacağı üzere, belki de yukarıda anlatılan ziyaretle) ilgili bir belge bulunmaktadır.[222] 13 Eylül (ekler: 10, 11 ve 12 Eylül) 1919 tarihli bu belgeye göre, Dâhiliye Nezareti, Niğde Mutasarrıfı Cavid'den gelen bir telgrafla şu şekilde bilgilendirilmiştir: Arabsun Kaymakamı'ndan alınan bilgiye göre, Mucur Kaymakam Vekili ve Şube Reisi, tekkenin çelebi ve babaları ile, halkın muhtemel bir Hıristiyan saldırısına karşı silahlandırılmalarını konuşmak üzere Hacıbektaş'a gitmişlerdir. Daha sonra, Kırşehir Mutasarrıfı da oraya gitmiştir. Bu ziyaretçiler, çelebi ve babalara, hem yabancı devletlerin (yani İtilaf Devletleri'nin), hem de merkezî hükümetin (yani İstanbul Hükümeti'nin) Hıristiyanlara (muhtemelen bölgedeki Hıristiyanlar kastediliyor) karşı silahlanma fikrini desteklediklerini ve ellerinde bunu ispat eden bir de şifreli telgraflar olduğunu söylemişlerdir. Çelebi ve babalar bu telgrafı görmek isteyince

böyle bir telgraf gösterememişler, bu yüzden de inandırıcı olamayıp eli boş geri dönmüşlerdir. Belge, ordunun desteği ile kurulmakta olan istihbarat teşkilatından Dâhiliye Nezâreti'nin bu konuda bir şey öğrenememiş olmasına rağmen, Konya'da bazı oyunların döndüğü sonucuna varıldığını, hatta oradaki bütün 12. Kolordu'nun "Red Heyeti"ne[223] katıldığı yolunda dedikoduların olduğunu belirtmektedir.

Vekâlet, Konya Valiliği'ne ve Niğde Mutasarrıflığı'na konu hakkında bilgi isteyen yazılar göndermişti. Konya Valiliği'ne orada neler döndüğünün araştırılıp herhangi bir kışkırtma varsa önlenmesini emrediyor, Niğde Mutasarrıflığı'na da Mucur kaymakam ve şube reisinin kimliklerini ve neden oraya gittiklerini şöyle soruyordu: "Kendisine Kaymakam Vekili" denmesine nazaran, me'murin-i mülkiyeden olması melhuz olduğundan, tahrikatta bulunduğu tahakkuk ettiği takdirde tevkif edilmemesi sebebi nedir?" Dâhiliye Vekâleti, Harbiye Vekâleti'ne de da bu yazışmaları hakkında bilgi vermişti.

Belgeyi analiz etmeden önce, belgede adı geçen şahıslar hakkında elimizde olan bilgileri verelim:

Dönemin (soruşturmayı yürüten) Dâhiliye Nazırı Adil Bey (1865-1932), bir Milli Mücadele karşıtı idi. Milliyetçiler, Kuvâ-yı Milliye için halk desteği kazanmaya çalışırken onlara bir hayli zorluk çıkarmıştı. Milli Mücadele'den sonra, adı 150'likler listesine girmişti.[224] Bu belgeye göre, kendisine yazışmaların bir nüshasının gönderildiği zamanın Harbiye Nazırı, yine bir Milli Mücadele karşıtı olan Süleyman Şefik Paşa idi. O da 150'likler arasındaydı.[225]

Eylül 1919'da Kırşehir Mutasarrıfı Necîb Bey ve Mutasarrıf Vekili Ali Hikmet Bey idi. Ancak hayatları ve Milli Mücadele yıllarındaki politik temayülleri hakkında bir şey bilmiyoruz.[226] Söyleyebileceğimiz tek şey, 19 Aralık 1919 tarihli bir İngiliz belgesine göre, ismi verilmeyen bir Kırşehir mutasarrıfı, Konya, Kastamonu ve Trabzon valileri gibi Milli Mücadele karşıtı idi.[227] Ancak, burada sözü edilen kişinin Eylül 1919'da da Kırşehir mutasarrıfı olup olmadığını bilmiyoruz.

İleride ele alacağımız Mustafa Kemal'in Aralık 1919'daki Hacıbektaş ziyareti sırasında Mucur kaymakam vekili, asıl görevi Mucur maliye da-

iresi başkanlığı olan Nihâd Bey idi. Bir milliyetçi taraftarı idi.[228] Ancak, Eylül 1919'da da Mucur kaymakam vekili olup olmadığını bilmiyoruz.

12. Kolordu Konya'da üslenmişti. 1919'da çok sık kumandan değiştiren bu kolordunun Nisan 1919'dan 25 Eylül 1919'a kadarki kumandanları şöyleydi: Albay Fahreddin (Altay) Bey (1880-1974),[229] Albay Mehmed Selâhaddin ve Ali Said Paşa.[230] 11 Eylül 1919'de kumandan, bir milliyetçi olan Ali Said Paşa idi, ama bu makamı sadece 14 gün (yani 25 Eylül'e kadar) işgal etmişti.[231]

Bu bilgiler ışığında belgeyi üç ayrı şekilde yorumlamak mümkündür:

1. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesinin 7. maddesine göre, İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin, güvenliğinin tehlike altında olduğunu düşündükleri herhangi bir stratejik bölgesini işgal edebileceklerdi.[232] Bu sebeple, İtilaf Devletleri ile işbirliği içinde olanlar, Anadolu halkı arasında kargaşa çıkarmaya uğraşıyorlardı. Cebesoy'a göre, bunlar Anadolu halkını birbirine düşürmek için oyunlar kuruyorlardı. Bu milliyetçi muhalifleri, sürgünden dönmüş Hıristiyanlarla da işbirliği yapıyorlardı.[233]

   Milli Mücadele'nin başlangıcı, özellikle Eylül 1919, İstanbul Hükümeti taraftarları ile Anadolu arasında sert mücadelelere tanık olmuştur. İstanbul Hükümeti bir taraftan milli hareketin güçlenmesini ve geniş bir meşruiyet kazanmasına engel olmaya çalışıyor ve diğer taraftan da halkın çoğunluğunun desteğini alarak gücünü artırmaya çalışıyordu. Eylül 1919'da Konya'daki 12. Kolordu Kumandanı ve milliyetçilerin iyi bir destekçisi Ali Said Paşa, Harbiye Nezâreti'nden "Sultan'a karşı saldırı ve provokasyonlar"dan bahseden ve bunları durdurması ve faillerini cezalandırmasını emreden telgraflar alıyordu. Ali Said Paşa, bu telgraflardan "Türklerin birbirini kırmasını" istediklerini anlıyor, vatanına bağlı bir kişi olarak bu emirleri yerine getiremeyeceğini biliyordu. Bu sebeple de görevinden istifa etmişti.[234]

   Ancak, bu açıklama pek sağlıklı değildir, zira Osmanlı Hükümeti, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya, Samsun ve çevresindeki Hıristiyan

köylerinin Müslüman milislerce rahatsız edilmelerini durdurmak, yani İtilaf Devletleri'nin işgaline yol açacak karışıklıkları önlemek için göndermişti.[235] Bu demektir ki Anadolu halkı arasındaki ihtilaf ve kargaşa –Hıristiyan-Müslüman ihtilafları dahil– bu hükümetin istediği bir durum değildi.

2. Bu belgenin diğer bir yorumu şöyle olabilir: Resmi Türk tarih yorumuna göre, Pontus Rum çeteleri, özellikle Kuzey Anadolu'daki Türk köylerini basarak kargaşa çıkarmaya çalışıyorlardı. Zira Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Gümüşhane ve Erzincan'ın bir bölümü dahil, kuzey Anadolu'da bir Rum devleti kurmak istiyorlardı. Kendileri de aynı şeyi yapmalarına rağmen Türk çeteleri tarafından işkence edildiklerine dair söylentiler yayıyorlardı.[236] 1919'da Milliyetçiler Rumlar tarafından yapılan işkence ve toplu cinayetlere karşılık vermek için Kuvâ-yı Milliye şubeleri kurmaya çalışıyorlardı.[237] Kırşehir ve civarında yaşayan yaklaşık 1.000 Hıristiyan vardı.[238] Buna göre, milliyetçiler, çelebi ve babaları, kurmaya çalıştıkları bu kuvvetlere katılmaya çalışıyor olabilirlerdi.
3. Kuvvetli bir ihtimal olarak, ilk ziyaretçiler Muhittin Paşa ve adamları ve sonraki ziyaretçi de daha önce zikrettiğimiz Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) direktifi ile durumu araştırmaya gelen Albay Osman Bey olabilir. Dâhiliye Nezareti, ziyaretçilerin kimlik ve gayeleri konusunda yanlış bilgilendirilmiş olabilir.

Öyleyse Eylül 1919 çelebi ve babalardan yardım sözü almayı başaran tarafın milliyetçiler olduğunu söyleyebiliriz. Zira Milli Mücadele'nin 1919'un sonlarında onlarla milliyetçiler arasında iyi ilişkiler olduğuna dair başka belgeler mesela, Mustafa Kemal tarafından Salih Niyazi Baba'ya yazılan 12 Ekim 1335 (1919) tarihli bir mektup var elimizde. Bu mektuptan, Milli Mücadele yıllarında Bektaşiliğin Babagân kolu lideri, yani dedebaba (ve Ertürk'e göre eski bir İttihatçı)[239] olan Salih Niyazi Baba'nın, Mustafa Kemal ile çok iyi ilişkileri olduğu sonucuna rahatlıkla varıyoruz. (Mektubun üzerinde, bu mektubun, Salih Niyazi Baba'nın 8 Ekim 1335 [1919] tarihli telgrafına cevap olduğuna dair bir de not var. Ama bu telgrafı bulmak

mümkün olmadı). Mustafa Kemal, mektubunda, Salih Niyazi Baba'nın destek ve yardımlarının kendisi için çok değerli olduğunu söyleyip ona Milli Mücadele lehine dua ve irşad faaliyetleri için teşekkür ediyordu:

Hacı Bektaş Veli Hazretleri Dergâh-ı Şerifi Postnişini ve Türbedârı
Salih Niyazi Baba Hazretlerine
C.8/10/35 tele:

Sevgili vatanımızın halas ve saadeti uğrunda Ümmet-i Necîbe'nin bi-inayetillâhi ta'âlâ girişdiği mücâhede-i mukaddesede marûf olan hidemât-ı nâcizânemizi takdîren ibzâl buyrulan teveccühât-ı fâzılânelerine arz-ı teşekkürât eyleriz. Nezîh milletimizin nâil-i fevz ü necât olmasına matûf ed'iye-i hayriyye ve irşâdât-ı fâzılânelerinin devâmını kemâl-ı hürmetle dileriz. Heyet-i Temsîlemiz a'zâsından Erzincan'lı Şeyh Hacı Fevzi Efendi Hazretleri arz-ı hürmet ve tahiyyât eyler efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-yı Hukûk Cemiyet Heyet-i Temsîliyyesi nâmına
Mustafa Kemal. (imza) [240]

Mustafa Kemal teşekkür telgrafları ile yetinmedi ve 22-23 Aralık 1919'ta Bektaşi ve Alevîlerin açık desteklerini kazanmak için Hacıbektaş'ı ziyaret etti. BOA'da bulunan ve o dönemde Ankara Vali Vekili ve Defterdarı olan Yahya Galib'in (Kargı) telgrafı olan bir belgede Mustafa Kemal'in, Ankara'ya gelişi ve daha öncesinde uğradığı Hacıbektaş'tan söz edilmektedir. Belgenin Hacıbektaş'la ilgili kısmı kısaca şöyle: Mutasarrıflık (Kırşehir Mutasarrıflığı?) vekâletinden gönderilen telgraftan açıkça anlaşıldığına göre, Grup (Mustafa Kemal ve arkadaşları), Çelebi Cemâleddîn tarafından misafir edilmiş, gruba dergâhın dedeleri tarafından yemek verilmiş ve Tarikat-i Nâzenîn ricâli (Bektaşiler) ve Alevîler Kuvâ-yı Milliye'ye katılmışlardır. Ayrılacakları zaman da yağışlı bir havaya rağmen, kalabalık bir halk topluluğu tarafından uğurlanmıştır.[241]

Bu belgede dikkatimizi çeken bir nokta, Bektaşiler ve Alevîler aynı olarak kabul eden birçok belgenin aksine, bu iki grup arasını ayırmış, hatta çelebi, dedeler (Alevîlerin liderleri) ve Bektaşi ricali gibi uygun terimleri kullanmış, yani sufî terimlerini bilen birinin elinden çıkmış olmasıdır ki o da belgenin altında imzası olan Ankara Vali Vekili Yahya Galib'tir (Kargı). Zira Yahya Galib bir Halvetiyye şeyhi idi. Belge bu üç grubun tekkede uyum içinde yaşadığı intibaını veriyorsa da çelebiler ve babalar arasında ihtilaflar olduğunu daha önce görmüştük.

Günümüz kaynaklarının zaman zaman çarpıtarak anlattıkları bu ziyareti Kansu'nun (1873-1948) nasıl anlattığına bakalım (kısaltabilmek amacıyla hikâye tarzıyla veriyoruz):

> Kansu, Ankara'ya giderken yolları üzerindeki Hacıbektaş'a uğradıklarını, sayıları milyonlara varan Alevî-Bektaşileri ihmal edemeyeceklerini söyledikten sonra, o zaman orada Cemâleddîn Çelebi ve Salih Baba'nın şeyh olarak bulunduklarını, aralarında mali kaynaklı bazı ihtilafların olduğunu ve ziyaretleri sırasında bu konuyla da ilgilenmelerinin, onlardan bekleyebilecekleri desteği daha da artıracağına inandıklarını vurgulamaktadır. Anlattığına göre, Salih Baba onları karşılamak için çiftliğe kadar gitmiş.[242] Orada bir şeyler yedikten sonra Hacıbektaş'a doğru yola koyulmuşlar. Yolda Kansu, Salih Niyazi Baba'yı arabasına davet etmiş. Rauf Bey'in de olduğu arabada giderken çeşitli konulardan, bu arada masonluktan söz etmişler. Hacıbektaş'a vardıkları zaman Salih Niyazi Baba onlara veda ederek dergâhına gitmiş. Misafirlerse Cemâleddîn Çelebi'nin basitçe döşenmiş odasına. Biraz dinlendikten sonra, içkili bir sofraya buyur edilmişler. Hasta olduğu gerekçesiyle Cemâleddîn Çelebi içki içmemiş. Konuşma sırasında, Kuvâ-yı Milliye'yi destekleyeceğini ve cumhuriyetten yana olduğunu söylemiş ama Mustafa Kemal, henüz zamanı olmadığı gerekçesiyle bu ikinci konu (cumhuriyet) hakkında konuşmak istememiş. (Kansu burada, Cemâleddîn Çelebi'nin cumhuriyetçi olduğunu ama özellikle Salih [Niyazi] Baba'nın hür düşünceli ufku açık biri olduğunu vurgulamaktadır).

Ertesi gün, kendilerine modern usulde çatal ve bıçağın konduğu bir sofra konmuş. Yemekten sonra dergâh ve türbeyi ziyaret etmişler. Günün ilerleyen saatlerinde çelebi ve Salih Niyazi Baba'nın arasını bulmaya çalışmışlar ve konuşmaları sonucu aradaki gerilim, uyuşmanın mümkün olduğu bir hale gelmiş.

Ayrılmadan önce, Mustafa Kemal, ileri gelen babalara para vermeyi önermiş ve Kansu da kabul etmiş: kendilerine hizmet edenler dahil hepsine 50'şer lira vermişler.[243] (Bu son kısım, Kansu'nun verdiği önemli ama bütün araştırmacıların gözünden kaçan bir noktadır).

Atatürk'ün Hacıbektaş ziyaret tarihi, Hacı Bektaş Müzesi içindeki Atatürk heykelinin kaidesi üzerine de yazılmıştır. Ziyaretin yıldönümleri her yıl burada kutlanır.

Bu ziyaret, Mustafa Kemal'in diğer din büyüklerine yaptığı ziyaretler gibi rutin bir ziyaret idi ve Alevî/Bektaşilerin desteğini kazanmak için yapılmıştı. Milli Mücadele'nin nazik şartlarında, Kansu'nun da dediği gibi, sayıları milyonlara varan bu kesim ihmal edilemezdi. Ziyaret sebebinin bu olduğunu açıkça söyleyen Kansu, bu desteği daha da artırmak için Mustafa Kemal ve (Kansu'nun kendisi dahil) arkadaşlarının çelebi ve babalar arasını bulmaya uğraştıklarını da belirtir.[244] Şapolyo açıkça, Sünnî hocalarla

Hacı Bektaş Veli Müzesi'nden bir görünüş (1997).

birlikte dua eden Mustafa Kemal'in burada da Bektaşilerin havasına uyup "kendisini çelebiye adamış güzel kızların" sunduğu içkileri içtiğini söylemektedir.[245] Bütün bu açık beyanlara rağmen, Alevî yazarların çoğu, Mustafa Kemal'in bu yemeğe katılmasını Bektaşiliğe giriş olarak değerlendirirler.[246] Yazdıklarına göre, bu karşılaşmada Mustafa Kemal ve Çelebi Cemâleddîn cumhuriyet hakkında konuşmuşlar ve Mustafa Kemal onun kulağına gizlice, mücadelenin başarıya erişmesinden sonra saltanat ve hilafetin kaldırılacağını fısıldamış. Bunu da, güya ölmeden önce Cemâleddîn Çelebi, kardeşi Veliyyeddin Çelebi'ye söylemiş. (Oysa Kansu, Mustafa Kemal'in, zamanı olmadığı gerekçesiyle bu konuyu konuşmadığını söylemişti). Bu konuya sonuç bölümünde tekrar döneceğiz.

Mustafa Kemal, Ankara'ya gittikten sonra, 2 Ocak 1920'de gönderdiği bir telgrafla Cemâleddîn Çelebi'yi (Heyet-i Temsiliye ve Mutki Aşireti şeyhi Hacı Musa'yı da) Ankara yolunda ve Ankara'daki sevinçli karşılamalar hakkında bilgilendirmiş, onun da bu mesajı köylere duyurmasını rica etmiştir.[247]

Gölpınarlı, Anadolu'daki çelebiler ve Bektaşilerin Mustafa Kemal'i destekleyeceğini duyan İstanbul Bektaşi babalarının, Rumelihisarı'ndaki Şehitlik Tekke'sinde bir toplantı düzenlediklerini ve Bektaşiliğin reforma ihtiyacı olduğu kararına vardıklarını söylemektedir.[248] Milli Mücadele'yi destekleyip desteklememekle ilgili bir kararlarından söz etmiyorsa da, göreceğimiz üzere, İstanbul'daki bazı Bektaşi babaları mücadeleyi desteklemişlerdir.

Öyle görünüyor ki Hacıbektaş'taki ana tekke, Milli Mücadele'nin üç büyük destekçisi, yani Cemâleddîn Çelebi, Salih Niyazi Baba ve Nakşî şeyhi Hacı Hasan Efendi[249] ile birlikte Milli Mücadele'deki bütün gelişmeleri yakından takip etmiş ve hiçbir şeye ilgisiz kalmamıştır. Mesela, 29 Ocak 1920 tarihli bir İngiliz belgesine göre; İttifak Devletleri'nin İstanbul'da Anglo-Fransız hakimiyeti kurulup başkentin de Anadolu'ya alınması gibi bazı kararlarını protesto eden 116 telgraf gelmiştir. İttifak devletlerinin İstanbul'daki görevlisi Amiral Sir John de Robeck'e gelen bu telgraflar arasında ikinci sırayı Hacıbektaş'tan gelen telgraflar alır. Bunlardan biri olan 9 Ocak 1920 tarihli telgraf Hacı Bektaş Tekkesi şeyhi Cemâleddîn ile iki tekke mensubunun, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Hacıbektaş Şubesi ve Belediye Reisi Halil[250] ile diğer bazı ileri gelenlerin imzasını taşımaktadır.[251]

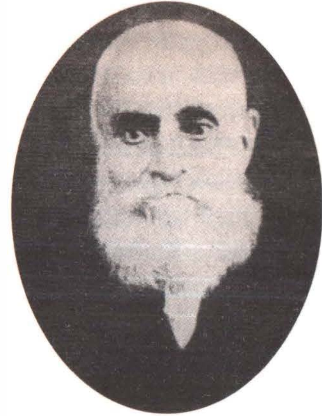
Ana tekkedeki şeyhler, TBMM'nin açılışını kutlamak için bir tören düzenlemişler ve Salih Niyazi Baba, Tekke'nin camisinde düzenlenen bu tören hakkında meclise bir mesaj göndermiştir. Mesajında, kasabanın ve etraf köylerin "bütün ahâli-i mutîası"nın [–TBMM'ye– itaat eden, bağlı olan halkı] 23 Nisan'da yapılan bu törende hazır olduğunu; törende Kuran ve mevlitlerin okunduğunu; ve pîrin (Hacı Bektaş Veli) huzurunda memleketin kurtuluşu için cansiperâne çalışan grup (mebuslar) için dualar yapıldığını belirtmiştir. [252]

1. TBMM'de, daha önce gördüğümüz gibi üç Bektaşi mebus vardı. Onların Meclis'e davet ediliş sebepleri, tabiî ki Meclis'in Bektaşiler ve Alevîler nezdinde tanınmasını sağlamaktı: Kırşehir Mebusu Cemâleddîn Çelebi; Denizli Mebusu Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba ve Ergani Mebusu Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu).

Hatırlanacağı üzere Cemâleddîn Çelebi, memleketi yabancı baskısından koruyacak milli bir meclisin kurulma kararı alan Amasya Tamimi'ndeki heyet arasında idi. Belki de bu sebeple, toplantılara katılamayacak kadar hasta olmasına rağmen, 120 mebustan 30'unun oyuyla 1. TBMM'nin ikinci reis vekilliğine seçilmiştir. Aslında, Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa (v. 1921),[253] 44 oyla daha önde idi ve bu, ertesi gün yapılacak ikinci bir turu gerektiriyordu, ancak İsmail Fazıl Paşa, "Cemâleddîn Çelebi'nin şahsına ve memlekete olan hizmetleri"ne hürmeten kendi isteği ile geri çekilmişti.[254] (Bu arada, Mevlevî şeyhi Abdülhalim Çelebi'nin 91 oyla Meclis birinci reis vekilliğine seçildiğini tekrar edelim.)

Ancak, Cemâleddîn Çelebi hastalığı dolayısı ile meclis toplantılarına katılamamış, [255] bunu da gönderdiği bir telgrafla meclise bildirmişti. Mesajında, meclis ikinci reis vekilliğine seçildiği için gurur duyduğunu, TBMM'ye teşekkür ettiğini, ama müzminleşen bir cilt hastalığı ile birlikte diğer hastalıkları sebebiyle değil toplantıya katılmak, yatağından kalkacak hali olmadığını bildirmekteydi. Bu telgrafı, Meclis'in 29 Nisan 1920 tarihli toplantısında mebusların "Allah şifalar versin" sesleri arasında okunmuştu. [256] Daha sonra izinli sayılıp bunun kendisine bildirilmesi üzerine,

bu nezakete başka bir telgrafla teşekkür etmiştir. Meclis'in 6 Mayıs 1920 tarihli toplantısında okunan bu telgrafta da, "Tarik-i hakta mücâhedede bulunan" TBMM'ye bağlılık, saygı, destek ve başarısı için daimi dualarını bildirmekte idi.[257]

Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba, Denizli, Teslim'de Kazak Abdal/Teslim Tekkesi şeyhi ve 1. TBMM'de Denizli Mebusu.

Burada önemli bir nokta, Cemâleddîn Çelebi'nin izinli sayılmasının Ocak 1922'deki (1338) ölümüne kadar sürdüğü ve milletvekilliğinin düşürülmediğidir. Mebus kalmasının Bektaşilerin, daha doğrusu Alevîlerin (zira hem milliyetçilerin hem de Babagân Bektaşilerinin onu daha çok Alevî olarak kabul ettiğini hatırlayalım) desteğini sağlam tutmak isteyen Milli Mücadeleciler için çok önemli olduğu buradan anlaşılmaktadır.

TBMM'de Çelebi'ye manevi liderleri olduğu için hürmet hisleriyle dolu Alevî mebuslar da vardı: Dersim mebusları Dersim-Ferhat Uşağı Aşireti şeyhi Diyap Ağa, Şeyh Hasan Aşireti Şeyhi Hasan Hayri Bey, Abbas Uşağı Aşireti'nden Mustafa Ağa, Sarı Saltık Aşireti Şeyhi Mustafa Zeki Bey; Erzincan Mebusu, Erzincan civarından Abbas Uşağı Aşireti Şeyhi Girlevikli Hüseyin (Aksu) Bey, Kars Mebusu Garib Musa Ocağından Pirzâde Fahreddin Bey.

Babagân'ın TBMM'deki temsilcileri, Denizli Mebusu Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba ve Ergani Mebusu Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu) Bey idi. Yine bir Bektaşi şeyhi olan Ali Dede'nin oğlu Hüseyin Mazlum Baba, Denizli'deki Teslim/Kazak Abdal Bektaşi Tekkesi şeyhi idi.[258] TBMM'de İrşâd ve Nâfia komisyonlarında görev almıştı.[259] TBMM'deki çalışmaları arasında, Hacıbektaş nahiyesini (Ankara Vilayeti, Kırşehir Sancağı'nın Mucür kazasına bağlıydı) ilçeye (kazaya) çevirmek için verdiği bir teklif çok ilginçtir, zira, 1329/1913-14'te de buna benzer bir teşebbüs olmuş, ama Cemâleddîn Çelebi tarafından engellenmişti. Cemâleddîn Çelebi'nin karşı çıkışının sebebi, Koşay'a göre, ilçe yapıldıktan sonra oraya gelebilecek

mülki erkânın tekkedeki yaşayış şeklini kontrol edebilecekleri korkusuydu.[260] Hüseyin Mazlum Baba'nın mazbatası Dâhiliye Vekâleti'ne hitabendi.[261] Ancak, I. ve II. Meclis tutanaklarında bu mazbataya verilmiş bir cevaba rastlamadım.[262]

Hüseyin Mazlum Baba, tabiî olarak meclis komisyonlarında kendisine verilen diğer görevleri de ifa etmişti.[263] Pasif bir dinleyici değildi. İsmini, Yunanlılara karşı zafer kazanan İzmirli kahramanlara kutlama mesajı gönderen milletvekilleri arasında da görüyoruz.[264] Oğullarından Mümtâz Bey, 200 askerden oluşan Denizli Kuvâ-yı Milliyesi ve Tavas Gönüllüler Birliği'nde subaydı.[265]

Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu), TBMM'deki kısa özgeçmişinde bahsedilmemiş olmasına rağmen bir Bektaşi babasıydı. Onu bize bu şekilde tanıtan Atalay ve Noyan'dır.[266] Şapolyo ise onu, yanlış bir terimle tanıtmaktadır: Zafer kazanılıncaya kadar elbiselerini değiştirmeyeceğine, saç, sakal ve tırnaklarını kesmeyeceğine yemin eden "Nüzhet Dede adındaki bir Alevî mebus."[267] TBMM'de, İrşâd ve Tasarı komisyonlarında görev almıştı. TBMM'nin ikinci yılında İrşâd Komisyonu'nun sekreteri idi.[268]

Açıkça görüleceği üzere, meclisteki Bektaşi babaları "gayri Sünnî" diye nitelendirilip diğer mebuslarından farklı bir muameleye tabi tutulmamışlar, aksine diğer şeyh mebusları gibi, İrşâd Komisyonlarında görevlendirilmişlerdir. Bu sebeple, Bektaşilerin, en azından dışardan göründüğü haliyle, Sünnîlerden farklı olduklarını söylemek doğru olmayacaktır. Nitekim, mesela, Kuran ve mevlitlere karşı tutumları aynıdır: Salih Niyazi Baba'nın TBMM'nin açılışı vesilesi ile Meclis'e gönderdiği mesajda, açılışı, tekkenin camisinde okunan "Kuran ve mevlit" ile kutladıkları yazılmıştı.[269] Yine Bektaşi liderlerle ilgili tasvirler, onların Sünnîlerden farklı olduğu imajını vermemektedir. Mesela Mazlum Baba, Bayar tarafından şöyle tanıtılmaktadır: "Mazlum Baba iyi kalpli ve iyi bir vatanperver olarak bilinir, herkes tarafından sayılırdı. Aramızdaki en tutucu hocaların bile sevgisini kazanmayı bilmişti."[270] Atalay'ın tanımı da Bayar'ınki gibi olumludur: "Mazlum Baba dine ve ahlaka saygılı biridir."[271] Mustafa Kemal'in Bektaşi liderlere mektupları da dil özellikleri ve kullanılan kelimeler açısından Sünnî liderlere gönderdiklerinden farklı değil-

dir. Mesela, Salih Niyazi Baba'ya gönderdiği mektupta, "bi-inayetillahi Taala" (Allah'ın yardımı ile) girişilen "mücâhede-i mukaddese"ye (kutsal savaşa) sunduğu hizmetlerine, gösterdiği takdir ve teveccühe teşekkür etmektedir. Yine aynı mektupta, ona, Heyet-i Temsiliye üyelerinden Erzincanlı Nakşî şeyhi Hacı Fevzi Efendi'nin yani bir Sünnî şeyhin, üstelik kendi tarikatlarını denetleyen bir tarikat (Nakşibendiyye) şeyhinin selamını iletmektedir.[272] Bundan, Milli Mücadele'nin nazik şartları içinde Sünnî ve Alevî/Bektaşi liderler arasında bir sürtüşmenin olmadığını, ilişkilerinin iyi olduğu sonucunu çıkarabiliriz. İsmail Fazıl Paşa da Milli Mücadele'yi destekleyen din adamı Cemâleddîn Çelebi'ye duyduğu saygının bir göstergesi olarak başkan vekilliği adaylığından çekilmişti.[273] Yine bazı Bektaşiler, milliyetçi organizasyonlarda "fahrî reis" idiler. Hamdi Baba (v. 1926'dan sonra) bunlardan biriydi: 21 Temmuz 1921 tarihinde[274] Müsellah M.M. Grubunun[275] fahrî reisliğine getirilmiş, ancak yaşından dolayı herhangi bir görev verilmemişti.[276] Bu olaydan, bir Bektaşi babası olmanın, Sünnîler tarafından küçümsenmediği ve cemiyet içinde menfi bir vasıf olarak değil bir kredi olarak algılandığı sonucunu çıkarabiliriz. Koşay'ın, "Hacıbektaş'ın hem Sünni hem de Alevî halkının, Hacı Bektaş Tekkesi'nin tesiri altında olduğu" şeklindeki ifadesi de bu tezi destekler.[277]

Babagân, bazı vesilelerle kutlama telgrafları göndermekten de geri durmadı. Mesela, kendisini "Hacı Bektaş Dergâhı Türbedarı" diye tanıtan Salih Niyazi[278] Baba tarafından Mustafa Kemal'e gönderilen 10 Kasım 1920 tarihli bir telgraf, Kars'ın kurtuluşu ile ilgilidir: Kars'ın Kâzım Karabekir Paşa tarafından fethinin ümit ve memnuniyetlerine sebep olduğunu, Tekke'deki babalar ve dervişlerin pîr (Hacı Bektaş Veli) hazretleri huzurunda, memleketi kurtarmak için gece gündüz cansiperâne çalışan grup (milletvekilleri) ve Kuvâ-yı Milliye için dua ettiklerini yazdıktan sonra, Mustafa Kemal'in teveccühlerinin devamını ve buna ihtiyacı olduğunu belirterek cümlelerini bitirmektedir. Bu telgraf, TBMM'nin 11 Kasım 1920 tarihli toplantısında okunmuş ve telgrafa bir cevap gönderileceği belirtilmiştir.[279]

Bektaşi liderlerin meşrulaştırma faaliyetleri, 1921'in sonları –1922'nin başlarında ortaya çıkan 1. ve 2. Grup ihtilafı sırasında da devam etmişti. (Burada bu ihtilaf sırasında ne Bektaşi liderlerin ne de diğer şeyh-

lerin arabuluculuğuna başvurulmadığını bir kenara not etmek gerekir.) Nisan sonu ve Mayıs 1922'de Veliyyeddin Çelebi Ankara'daydı. 27 Nisan 1922 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye,* Veliyyeddin Efendi'yi çok güzel bir şekilde överek bu haberi vermektedir:

> Hacı Bektaş Veli Çelebisi Muhterem Veliyyeddin Efendi, şehrimizi [Ankara'yı] huzuruyla şereflendirmiştir. Kırşehir Mebusu Müfid Bey'in Hacı Bayram Veli caddesindeki evinde misafir olarak kalmaktadırlar. Hazretleri, Mücahede-i Milliye'ye hizmetleriyle mümayiz bir zat-ı muhteremdir. Bu vesile ile gazetemiz kendilerine hoş âmedi [hoş geldiniz] der, hürmetlerini takdim eder.[280]

Veliyyeddin Çelebi, Ankara'da olduğu günlerde TBMM'yi ziyaret etmiş, daha sonra da bir beyanname[281] yayınlamıştı. Bu beyannamesinde, Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1915'te kurulan Bektaşi Alayı'ndan, Milli Mücadele'nin durumundan, Misak-ı Milli'ye verdikleri ve verecekleri destekten söz etmekte, hatta Bektaşiliğin kısa bir tarihinden, Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geliş gayesinden, Bektaşiliğin yeniçerilerle, çelebilerle ve Alevî Kürt aşiretleriyle ilişkilerinden bahsetmektedir. 1. ve 2. Gruplar arasındaki ihtilafa doğrudan temas etmese de, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için Mustafa Kemal ve grubunu desteklemeye devam edeceklerini açıkça söylemekte idi. TBMM'nin önemini ve halkın hürriyete olan isteğinin temsilcisi olduğunu söylemesi itibariyle "1. Grup" diye de bilinen (ve daha sonra 'Halk Fırkası' olan) Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nun Dokuz Umde'sini[282] destekler mahiyettedir. Dil özelliklerini tahlil etmemiz gerektiğinden burada vermek zorunda olduğumuz beyannamenin tam bir yazı çevrimi Ek II'de de verilecektir.[283]

> Tarikat-ı Aleviyye'ye [284]
> Veliyyeddin Efendi Hazretlerinin Beyânnâmesi
> Hacı Bektaş [Çelebisi] Veliyyeddin Efendi,
> Tarikat-ı Aleviyye'ye mensûb umûm ehl-i İslâma karşı âtîdeki [aşağıdaki] beyânnâmeyi neşr eylemiştir:

Birâderim merhûm Çelebi Cemâleddîn Efendi'nin 331 senesinde yedi bini mutecâviz [aşkın] efrâddan [kişiden] mürekkeb [meydana gelmiş] "Mücâhidîn-i Bektaşiyye" nâmı altında teşkîl etmiş olduğu bir alay ile Harb-ı Umûmiye [Birinci Dünya Savaşına] iştirâk [katılma] ve vazîfe-i mukaddese-i vataniyyesini [kutsal vatan hizmetini] îfâ eylediği [yerine getirdiği] herkesin malûmudur. Mütâreke vâ esefâ [ne yazık] ki meş'um [kötü, uğursuz] Sevr mu'âhedesi netîcesi olarak Pâyitahtımız [başkentimiz], sevgili eczây-ı vatandan [vatan parçalarından] ki her kabza-yı hâki [toprağının her karışı] ecdâdımızın kanıyla yoğrulmuş, hatta tasarrufumuza altı yüz küsûr senelik târîhî bir saltanat şâhidi bulunmuştur. O muhteşem saltanat[ı], müstemleke efrâd ve ahâlîsinden Yûnân palikaryaları ayakları altına aldılar.

Dörtyüz çadırdan cihângîrane [dünyayı zapteden] bir devlet vücûda getiren Türkler, bu tecâvüzât-ı leîmâne [alçakça saldırılar] karşısında zebunküşâne [suskun] kalmayı, hürriyet ve istiklâlinin pâmâl-i [ayak altına alınmış] zillet ve hakâret olmasını bir türlü hazm edemeyerek hayât ve istiklâlini idâmeye [devam ettirmeye] ve muhâfazaya karar vermekle şu büyük muhteşem Millet Meclisi vücûda geldi ki merhûm birâderim dahî azâsından bulunuyordu. Mübtelâ olduğu derd-i nâpezîr [amansız dert], kürsîy-i muallâ-yı milletde [milletin yüce kürsüsü, millet meclisi] bulunmak arzusundan mahrûm bırakarak nihâyet ufûl ettirdi. Son sözü kelime-i şahâdet ve Milletin, Hükûmetin temâdi-yi [devam] muzafferiyet ve muvaffakiyetle netîcelendi. Dâîlerinin [benim] buraya gelmekden maksadım, mahzâ [sadece] bâis-i iftihârımız [iftihar sebebimiz] olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ziyâret olub şu ârzûma nâ'iliyetimden [kavuşmamdan] bânî-i müceddid-i Hükûmet [hükümetin yenileyici kurucusu] Gâzî müşîrimiz ve Baş-Kumandanımız Mustafâ Kemâl Paşa Hazretleriyle diğer azâ-yı kirâm hazerâtının [yüce üyelerin] hakkımda lutfen ve tenezzülen ibrâz buyrulan [gösterilmiş] iltifâtlardan dolayı son derece minnetdâr kalmakla müftehir ve müteşekkirim. Bununla beraber Şark ve Garbın takdîr ve bütün âlem-i İslâmın maz-

har-ı takdîsi [kutsamalarına erişmiş] olan şu Ankara'da şu ulvî günler, devre-i hayâtımın en mesud günleridir.

Bir de şurasını söylemek isterim ki cedd-i âli- tebârım [yüce atam] Hacı Bektaş Veli Hazretleri mahzâ Anadolu'yu mâ'nen irşâda Horasân ve Türkistân'dan me'mûren gelmişlerdir. Şimdi defin-i hâk ve ıtrnâk [güzel kokulu toprağında gömülü] olduğu [Suluca] Karâhöyük mahallini dahî yurd ittihâz buyurdular [edindiler]. İşte o zaman Şehzâde Alâeddîn Paşa'nın tertîb etmekte olduğu askerlere Orhân Gazi'nin iltimâsıyla ceddim Hacı Bektaş Veli Hazretleri tarafından mansûr [Allah tarafından yardım edilmiş] ve muzaffer olmalarına duâ etmekle beraber Türk ıstılâhı [terimi] olarak ismini dahî 'Yeni-Çeri'[285] olarak tesmiye buyurdular. Hakikaten muzafferiyetlerinin rû-nümûn [yüz gösterici, meydana çıkan] olduğuna bütün tevârîh [tarihler] şâhiddir.

Mensûbîn-i Tarikat-i Bektaşiyye'ye [Bektaşilik tarikatına mensub/bağlı olanlar], Türk olmakla beraber, Tarikat-i Nâzenîn'e mensûb aşâir [aşiretler] dahî Dergâh'a merbût bulunduklarından sevgili Anadolumuzun düşman istilâsına ma'rûz kalmasına kat'iyyen tahammül edemezler. Bu maksadla herkes cânlarıyla mâllarıyla vatanlarını, istiklâllerini muhâfazaya ahd ve mîsâk etmişlerdir.

Tarikat-ı Bektaşiyyeye Şiîlik ve başka namlar takarak beyne'l-İslâm iftirâk-cûyâne [bölücülük arayan] propagandaların, kat'îyyen te'sîri yoktur, olamaz. Tavzîh-i hâcet [açıklama gereği] olmadığı üzere, Anadolu'da meskûn Tarikat, Hulefâ-i Râşidîn'in son imâmı 'Alî karremallâhu vecheh [Allah kendisini yüce kılsın] Efendimiz Hazretlerine de -este'îzu billâh [Allah'a sığınıyorum][286]- "Kul lâ es'elüküm..." [sizden (yakınlarımı sevmekten başka) bir şey istemiyorum...] âyet-i kerîmesi, "ene ve 'Aliyyun min levnin vâhid" [ben ve Ali aynı renkteniz], "ene medînetu'l- 'ilm ve Aliyyu bâbuhâ" [ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır] ve daha sâir, muhabbet-i Ehl-i Beyt[287] hakkında sâdır olan hadîs-i şerîfeye ifrât-ı muhabbet eden [çok seven] Bektaşi ve Nâzenîn takımlarıdır ki buralarda "Gurûh-i Naci" ve "Alevî" denilir ve bir hayli yekûn teşkîl eder. Ceddim Hacı Bektaş Velî Hazretlerine

merbûtiyetleri dolayısıyla ahfâdına [torunlarına] da ihtirâm etmektedirler. İşte şu sûretle gâye-i Mîsâk-ı Milli'nin istihsâli [elde edilmesi] için şimdiye kadar vüsatimiz [gücümüz] derecesinde mâlen, cânen çalıştığımız gibi bademâ [bundan sonra] da çalışacağımızı va'ad ve te'mîn eder ve kahramân ordumuzun muvaffakiyet ve muzafferiyetleri içun dua eylerim. Ve minallâhi't-tevfîk [başarı Allah'tandır].

Veliyyeddin Çelebi, Ankara'dan ayrılmadan önce, mebuslara hitaben de bir beyanname yayınlamış ve hepsiyle ayrı ayrı vedalaşmaya zaman bulamadığı için özür dileyerek hayırlar dilemiş ve kahraman ordumuzun başarısı için dua etmekte olduğunu da belirtmiştir.[288]

Bu beyannameden habersiz olarak, Şapolyo ve Ulusoy (ve onlardan naklen diğer birçok kaynak), Veliyyeddin Çelebi'nin 25 Nisan 1923'te bütün Alevî ve Kızılbaşları, Mustafa Kemal'in adaylarına oy vermeye çağıran bir beyanname yayınladığını söylemektedirler.[289] Şapolyo'nun versiyonunu esas alırsak –zira Ulusoy'unki tam altı cümle kısa– beyannamenin metni şöyle:

Anadolu'da bulunan, ecdadım Hacı Bektaş Veli Hazretlerine samimi muhabbeti bulunan bilcümle Muhibban ve Hanedan taraf-ı halisanelerine:

Bu milleti ihya ile istiklalimizi temin eden vücud-ı âlileri [yüce varlıkları], kaffe-i İslamiyana [bütün Müslümanlara] bais-i şeref olan Türkiye Büyük Millet Meclisi reis-i celili Gazi [-yi] namdar Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin neşir buyurdukları beyannameleri cümlenizin malumudur. Gazi Paşa müşarünleyhin [adı geçenin] terakki ve teali-i vatan hakkındaki her türlü arzularını yerine getirmek, bizlere farz-ı ayındır. Milletimizi kurtaracak ve saadetimizi temin edecek, Onun efkâr-ı sâibaneleridir [isabetli fikirleridir]. Bunu inkâr edenlerin, bizimle kat'iyyen münasebetleri yoktur. Tarikat-ı aliyyemizin bütün mensubinine müşarunileyh hazretlerinin gösterdiği namzedlerden maadasına [başkasına] rey vermemelerini, vatanımızın kurtulması bu vechile kaabil [mümkün] olduğunu sizlere kemal-i ehemmiyetle tavsiye ederim.

Bu nasihatlerimi amil olmayanlar bizden değildir. Hak erenler onlara destgir [yardımcı] olmaz. Tekrar beyan eylerim ki bu milleti kurtaracak, ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır; Onunla beraber mukaddes vatanımızın has evlatlarıdır. Hiçbir ferdin sözünü dinlemeyiniz, sözümden zerre kadar çıkmayınız. Sizin saadetinizi düşünenler, sizi kölelikten kurtaracak Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve cümlenizin büyüğü Mustafa Kemal Paşa Hazretleridir.

1339 (1923) 25 Nisan Hacı Bektaş Veli Çelebisi Veliyyeddin
(mühür)

Bu beyannamenin dili hayali ve gerçeklerden uzak görünmektedir. Hatta öyle ki bu beyannamenin dil ve üslubunu *Hâkimiyet-i Milliye*'deki 5 Mayıs 1922 tarihli beyannamenin, herkesin kolayca anlayamayacağı ağdalı kelimelerle dolu, bu arada Sünnilerle Alevîler/Bektaşi arasındaki kırılma noktalarına (Hulefa-i Raşidin'i kabul etmek gibi) dikkat eden ve neresinden bakarsanız bakın kültürlü bir insanın ağzından çıkmış olduğu belli olan dil ve üslubu ile karşılaştırmak mümkün bile değildir. Üstelik, bu belgeyi veren bazı ikinci el kaynaklarda, *Yenigün*'ün[290] 25 Nisan 1923 tarihli nüshasında bulunduğu söylenmesine rağmen[291] *Yenigün*'ün adı geçen nüshasında böyle bir beyanname yoktur.[292]

Ulusoy, Mustafa Kemal'in "bu beyannameye teşekkürü" diye sunduğu 6 Mayıs 1923 tarihli bir telgraf da sunar. Bu telgraf şöyle:

İrsâl buyrulan beyannâme-i reşâdet-penâhileri suretini okudum. Feyz-i milli'nin inkişafına hadîm olacak teşebbüsat ve mesaîden geri kalmayan Zât-ı reşadet-penâhilerine takdîm-i ihtiram eylerim. Mezkûr beyannâmenin her tarafa neşir ve tevzii hakkındaki iş'ara muntazırım. Saadet-i mülk ve millete hizmeti kendilerine şiâr edinenler, indi Allah'da me'cur [sevabları verilmiş] ve ebediyen mes'ud olurlar efendim.

Gazi Mustafa Kemal.[293]

Mustafa Kemal'in böyle bir teşekkür telgrafı göndermiş olması mümkündür, zira kendi politikalarını destekleyen önemli bir beyannameyi cevapsız bırakmış olması düşünülemez. Ancak bunun tarihinin doğru çözülüp çözülmediğinden emin değilim: Daha önce verdiğimiz 5 Mayıs 1922 tarihli *Hâkimiyet-i* Milliye'deki beyannameye cevap olması ve tarihinin de 6 Mayıs 1922 olması daha akla uygundur. Zira, –varsa– öyle önemli bir beyannameye Mustafa Kemal'in 10-15 gün sonra değil, hemen cevap vermiş olması gerekirdi.

Bu savım *Toplumsal Tarih* dergisinin Bektaşilik özel sayısında yayınlandıktan sonra,[294] bazı itirazlar ve tartışmalara sebep olmuş, sonunda dosya editörü Bilmez Bülent Can'a bir dostu Şapolyo'daki versiyonun Osmanlıcasını içeren bir kitap[295] göndermiş, Mete Tunçay ve Bülent Bey de Erdoğan'ın, "bu beyannameyi rahmetli Yunus Nadi'nin Yenigün Matbaası Koleksiyonunda bulabilirsiniz,"[296] ve Ulusoy'un "Bütün ülkeye dağıtılan 25 Nisan 1339 tarihli beyannamesinde"[297] cümlesinden hareketle, benim "gerçeğe benzemiyor" dediğim beyannamenin *Yenigün* gazetesinde yayınlanmış değil de onunla birlikte dağıtılmış bir "el ilanı" olabileceği sonucuna varmışlardı.[298] Haklı da olabilirler. Ancak o zaman, asıl nüsha olan el ilanının ortaya çıkarılması gerekir. Üstelik, Erdoğan'ın kitabına bir göz atmak,[299] onun ilmilikten ve akademik bir çalışmaya kaynak olmaktan ne kadar uzak olduğunu anlamaya yetmektedir. Burada hâlâ akla takılan diğer meseleler de vardır:

- İki mesajın, dil ve üslup bakımından birbirinden çok farklı olduğu açıkça görülmektedir. *Hakimiyet-i Milliye*'yi yalanlayamayacağımıza göre bu meseleyi nasıl çözeceğiz?
- Çelebilerde Mustafa Kemal'in cevabi telgrafı bile var da, mesajın kendisi neden yok? Neden çeşitli kaynaklarda uzunluk-kısalık açısından farklı olarak yer almaktadır?
- Böyle önemli bir beyannameye Mustafa Kemal neden 10-15 gün sonra teşekkür etmiş olsun?
- Neden gazetede yayınlanmamış da saklamak istercesine el ilanı olarak dağıtılmış olsun? Yoksa biri bunu Veliyyeddin Çelebi'den habersiz mi yaptı? Neden o günün (25 Nisan 1923) *Yenigün* gazetesi,

TBMM arşivi dahil, Ankara'daki hiçbir arşivde yok? O güne ait nüshaları birileri kasten yok mu etti?

- Yoksa, bir beyanname olduğu biliniyordu ama nerede olduğu bilinmiyordu da böyle hayali bir kaynak mı belirtildi?

Bu sorulara cevap bulunmadan bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün olmayacaktır.

Tekrar destek konusuna dönersek: Ertürk, Mustafa Kemal'i destekleyenlerin çelebiler değil babalar olduğunu iddia etmektedir. Dediğine göre, babalar ve dervişleri 1923'te Mustafa Kemal'in adaylarına oy vermeye teşvik etmesi için Mustafa Kemal bizzat kendisini görevlendirmişti: Babalarla görüşmüş, onlar da kabul etmişler ama buna karşılık, Arnavutluk'tan gelecek olan Bektaşi babalarının Anadolu'ya geçişi için Mustafa Kemal'den yardım istemişler ve akabinde bu babalara "Yeni hükümeti kutlamaya gelen din adamları" diye belgeler düzenlenmişti.[300]

Daha önceki sayfalarda sunulan bilgiler ışığında, Mustafa Kemal'in adaylarını destekleme şerefini Veliyyeddin Çelebi'ye vermek gerektiğine inanıyoruz. (Kendileri, 2. TBMM'nin açılışı dolayısı ile de Meclis'e bir mesaj göndermiş ve bu mesaj 19 Ağustos 1923 tarihli meclis toplantısında okunmuştu)[301]. Bununla birlikte, her iki tarafın da Mustafa Kemal ve adaylarını desteklemiş olması mümkündür, zira biliyoruz ki Salih Niyazi Baba da onun büyük destekçisi idi. Üstelik, Meclis'teki I. ve II. Grupların mücadelesinde Mustafa Kemal'in grubu olan 1. Grup'taki milletvekilleri arasında, Babagândan bir Bektaşi mebus, Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba vardı.[302]

Ertürk, Çelebi Cemâleddîn ve etrafındaki Alevîlerin Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı olduğunu ve Alevîlerin, Mustafa Kemal'i desteklemek yerine Cemâleddîn Çelebi'nin kendisini desteklediklerini, zira çelebiler kolunun Cemâleddîn Çelebi'yi gerçek kurtarıcı olarak gördüğünü söylerken[303] çok büyük bir hata yapmaktadır; çünkü, birinci olarak, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın I. ve II. grupların mücadelesi ile ilgisi yoktu: her iki grupta da Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarları vardı. Zaten II. Grup, "Mustafa Kemal'in gittikçe artan otokrasi ve radikalizmine karşı birleşmiş" mebuslardan oluşuyordu.[304] İkinci ve daha önemlisi, I. ve II. Grup mücadelesi ortaya çıktığında

(1921'in sonları) ve II. Grup kurulduğunda (1922 başları), Cemâleddîn Çelebi ise ahrete göçmüştü bile (Ocak 1922'de).[305] Alevîler onu destekliyor olamazlardı, zaten çelebilerin o zamanki lideri de Veliyyeddin Çelebi idi.

Ertürk'ün tutumu, tipik Babagân-Çelebiyân düşmanlığının bir örneğidir: Babagân koluna bağlı bir Bektaşi olduğu için, çelebileri kötülemeye çalışıyordu. Yine, mesela, Mustafa Kemal'in Hacıbektaş'ı ziyaretini kitabına almayışı, muhtemelen Mustafa Kemal'in çelebilerle görüşmüş olduğu gerçeğini saklamak içindi.

Milli Mücadeleciler Lehine Seferberlik

Bektaşiler, Milli Mücadelecilerin yeraltı teşkilatlarına üye olmaktan tutunuz da onlar lehine casusluğa kadar uzanan birçok faliyet içinde yer almışlardır. Bu da Bektaşilerin onları arkadan vuracağı şeklinde bir korkuları olmadığını göstermektedir. Bektaşiler, milliyetçilerin seferberlik faaliyetlerine iki şekilde katılmışlardır: kaynakların seferber edilmesi ve halkın seferber edilmesi.

Kaynakların Seferber Edilmesi

Milli Mücadele'de milliyetçiler lehine seferberlik faaliyetlerini organize eden veya destekleyen önemli makamlarda bazı ileri gelen Bektaşiler vardı: ne onlar bu faaliyetleri desteklemekten kaçınmış, ne de milliyetçiler onların bu makamlarda bulunmasından tedirgin olmuşlardır. Kısacası, ilişkilerde tam bir karşılıklı güven hakimdi.

Yarbay Hüsameddin (Ertürk) Bey, buna çok güzel bir örnektir. Kendi ifadesiyle, bir Bektaşi olan[306] Hüsameddin Bey, aynı zamanda bir İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi[307] ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kurulan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın yönetici kadrosundaydı. 1918'de kendisini bu teşkilatı Milli Mücadele için canlı tutmakla görevlendiren Enver Paşa'nın güvendiği bir zat[308] ve Karakol Cemiyeti'nin bir üyesi idi. Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa'nın sadık bir takipçisi, bu sebeple de onun tarafından M.M. Grubu'nun başına getirilen kişi idi. Fevzi Paşa, onun EHUR (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) İstihbarat Teşkilatı'nda yeri doldurulamayacak bir kimse olduğunu düşünüyordu.[309]

Ertürk, M.M. Grubu'nun İstanbul'daki birçok toplantısına, "elinde bastonu olan bir Bektaşi babası" kılığında gittiğini, kendisini durdurup nereden geldiğini soran askeri devriyeye "Hacı Bektaş Veli'nin kullarından biriyim. Bir zikr ayininden geliyorum," dediğini, üstü Anadolu'dan gelmiş evraklar ve raporlarla dolu olmasına rağmen bunu duyan devriyenin kendisini daha fazla sorgulamadan serbest bıraktığını söylemektedir.[310]

Genel olarak, İstanbul'un 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nce işgalinden sonra, Mareşal Fevzi Paşa'nın Anadolu'ya geçtiği, Ertürk'e de aynısını yapma talimatı verdiği ve Ertürk'ün Mareşal Fevzi Paşa'ya vaad ettiği sözü yerine getirebilmek için, ailesi ile birlikte Samsun'a gittiği kabul edilir. Ancak elimizde, Samsun'a daha önceden gittiğini gösteren bir belge var: 29 Ocak 1920 tarihli, Ertürk tarafından M.M. Grubu'nun İstanbul'daki reisi Mehmed Bey'e yazılmış mektupta, Ertürk, Samsun veya İnebolu'dan ayrılan subayların yol ödenekleri meselesi gündeme getirilmekte, Ankara'yla yapılan haberleşme ve teşkilatın önemli raporlarının gönderilmesi istenmektedir.[311] Bu belgeye göre, Ertürk, Samsun'a İstanbul'un işgalinden çok önce varmış olmalıdır.

Hüsameddin Bey, 25 Mart 1921 tarihli, Nedâî adında[312] bir irtibat subayı tarafından EHUR'a yazılmış mektupta, "İstanbul'da Vilâyet-i Şarkîye Teşkilât-ı Mahsûsası'nda[313] bulunan ve Kuvâ-yı Milliye'ye hizmet eden" bir zat olarak tanıtılmakta, erkânı ile birlikte Samsun'da olduğu ve oradaki durumu düzeltmek için çalıştığı belirtilmektedir. Sözleri şöyle:

> İstanbul'da Vilâyet-i Şarkîye Teşkilât-ı Mahsûsası bulunan ve Kuvâ-yı Milliyemize hizmet eden Süvari Kaymakam[314] Hüsameddin Bey, el-yevm Samsun'da bulunmaktadır. Vazifesi Samsun'da bulunan... idame-i faaliyet veya bizce malum olmayan menâfi-i memlekete nâfi [memleketin faydasına olan] bulunacak bazı işlerin tesviyesi hakkında İstanbul'dan Samsun'a kurye olarak adam getirildiğini ve yine avdet ettiğini emin ve yüzünde gördüm. Bu suret-i hareket, netice itibarıyle müsaade-i riyaset-penâhiye iktiran edip etmediğini bilmediğim cihetle, nazar-ı dikkatine arz ederim efendim.[315]

Hüsameddin Bey Samsun'da iken, İstanbul'da kendi başkanlığında bir grubun kurulmasını öneren bir şifre alır. 30 Mart 1921 tarihli, "Mücâhidîn Grubu" (daha açıkçası Fevzi Paşa[316]) imzalı bu şifrede, Hüsameddin Bey'in diğer bazı teşkilatlardaki hizmetlerinden de bahsedilmiş, silah ve mühimmat satan bazı ticarî amaçlı grupların önüne geçecek gerçek bir milli grubun kurulması istenmiştir:

- İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece teşkil ettiğimiz nâm-ı kadimi 'Hamza Mücâhidîn' ve nam-ı hazır 'Muharib' tesmiye edilen [adı verilen] grubla Muğla kaymakamı Mustafa Bey'in...(?), hüsn-i hizmet eden sabık Karakol cemiyeti vasıtasıyla[317] Anadolu ve İstanbul arasında zabit sevki, esliha [silahlar], mühimmât, teçhizat vesaire nakliyatı idare edilmekte idi. Bunlardan başka, kendi başlarına hareket eden seciyye ve gayeleri meşkuk [şüpheli] ve ekseriyetle fikr-i ticaret ve intifaı [ticaret fikri ve çıkarı] istihdaf eyleyen [hedef edinen] müteferrik müteşebbisler de mevcuddur.

  Erkân-ı Harbiye'nin resmi teşkilatı olan Muharib Grubunu...(?) İstanbul'da Anadolu hükümeti hesabına icra-yı faaliyet edecek müteferrik kuvvetlerin emin ve mutemid bir el idaresinde tevhidiyle [birleştirilmesiyle] yeni baştan teşkili zarureti hasıl olmuştur.
- Bu ana kadar eşhâs ve mehamil-i muhtelifenin [çeşitli taşıyıcıların] hutut-u esâsiyyesini [esas yazılarını] tanımış, Anadolu'ya lazım olan malzeme, mühimmat, techizat, esliha ve sairü'l-lüzümun tedarik edildiği menâbii [kaynağı] öğrenmiş bulunan Muharib ve Mustafa Bey Grublarının, makul hareket eden bir kısım azalarının kabul ve idhali [gruba alınması], tensib [atanma] ve takdirinize muhavvel olmak [havale edilmiş] üzere zat-ı alinizin riyaset buyuracakları esaslı bir grubun yeni baştan teşkili ve diğer teşkilatların ilgası [kaldırılması] teemmül olunmaktadır [düşünülmektedir].
- Anadolu'ya celb edilecek zâbitânın hüsn-i intihabı [güzelce seçilmesi] dairesinde ismen tefrik [ayırma] ve tayini imkânını istihsal [sağlamak] maksadıyla...(?) listeler hazırlanıp Ankara'ya irsali,

4. İstanbul depolarındaki malzeme-i harbiyyenin ekseriyetle aşırılmayıp mutavassıt eller vasıtasıyla para mukabilinde Hükümet-i Milliye'ye satmak gibi muhtekirâne teşebbüsât da vakidir... Ber-vech-i bâlâ eşhâs ve malzemeye aid mehâzirin [mahzurların] ref ve izâlesi [kaldırılması] ve hem de pek kıymetdar ve mesbuk olan istihbârâtı [haberleri] hususundaki vezâiflerinizin [görevlerinizin] temâdi-i ifâsı [yerine getirilmesine devam edilmesi], zât-ı alilerinin Dersaadet'e [İstanbul'a] muavenetle işbu vazife-i mühimmeyi teşkil buyuracağınız grubun gayet mahrem hareket ve...(?) muhitin azhar olmamış [ortaya çıkmamış] muvaffakiyetsizlikleri teşhir edecek avâmildendir [sebeblerdendir].

Anadolu'nun artık bu gibi ihtiyacına...(?) şekline ihdâs edecek (?) faideli cevabınızı muntazırım [bekliyorum].

30 Mart 1921.[318]

Bu mesaj, İstanbul'daki bütün Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerini birleştirebilecek tek kişinin Ertürk olduğunu, zira birçok kişinin el yazısı ve taşınma yollarını çok iyi bildiğini açıkça belirtmektedir. Bu, o anda böyle bir grup (M.M. Grubu) için hazırlıklar yapan Hüsameddin Bey'e çok uygun bir teklifti.[319] Ertürk, böyle bir grubun oluşturulması için gerekenleri yapması şeklindeki talimatlarını, o zaman Samsun'da olan Topkapılı Mehmed Bey'e vermiş, kendisi ise EHUR'un İkinci Şubesi reisi olarak Ankara'ya gitmiş, oradan grupla ilgili bazı planlamalarda bulunmuştur.[320] Bu grup, daha sonra Ertürk'ün çabaları sonucu Ankara tarafından resmen tanınmış ve bir yıl sonra milli kuvvetlere dahil edilmişti.[321]

Ancak böyle bir organizasyonun kuruluş tarihiyle ilgili bilgiler arasında bazı farklar vardır. Ertürk tarafından İstanbul M.M. Grubu reisi Mehmed Bey'e yazılan mektuba göre, 29 Ocak 1920'de kurulmuştu.[322] Ertürk, kitabında kuruluş ve EHUR tarafından kabul ediliş tarihini 21 Aralık 1920 olarak verir.[323] Yukarıda verilen ATASE'deki belgeye göre ise 30 Mart 1921. Aslında bunların hepsi bir anlamda doğru olabilir, zira bir yeraltı teşkilatının kuruluş tarihini belirlemek her zaman kolay olmayabilir. Hüsameddin Bey savaştan sonra kırmızı şeritli madalya ile ödüllendirilmişti.[324]

Albay Hüsameddin Bey'den başka, Milli Mücadele sırasında önemli görevlerde bulunan başka Bektaşiler de vardı. Mesela, 1930'dan sonra Dedebabalık görevini üstlenecek olan Ali Naci (Baykal, v. 1960), Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa emrinde albay rütbesiyle EHUR Posta Hizmetleri genel müdürü idi. Hizmetlerinden memnun olan Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, daha sonra onu İstanbul Posta Hizmetleri müfettişi yapmıştı.[325]

Hüseyin Kâzım Baba (M.M. Grubu üyelerinden).

Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşı Dr. Ragıb (Erensel) Baba (1881-1953),[326] Mustafa Kemal'in doktorları arasındaydı.[327] Bedri Noyan'ın beyanına bakarsak, Çanakkale Savaşı'nda ve Milli Mücadele'de yan yana savaştılar.[328]

Ali Ulvî Baba'nın (v. 1954) Milli Mücadele'ye "tabur imamı"[329] olarak katılması şaşırtıcı, hatta inanılmaz gibi görünebilir: görevi, vaaz edip namaz kıldırarak askerlerin dini ihtiyaçlarına cevap vermek idi.[330] Ama Alevîlerin aksine, Bektaşilerin, özellikle Babagânın, İslamı ve Kuranı bildiklerini biliyoruz.

M.M. Grubu ve Müseccel Felah[331] gibi bazı cemiyetlerde üye olan Bektaşiler de vardı: Hacı İlhami Baba (v. 1922),[332] Ali Nutki Baba (1869-1936),[333] Münîr Halıcıoğlu,[334] Hasan Baba,[335] daha önce sözünü ettiğimiz Hamdi Baba, Asım Baba, Hüseyin Kâzım Baba, Ahmed Halid (Balımeren) Baba (v. 1961) ve Ekrem (Ramazanoğlu, v.1977)[336] gibi.

Hüseyin Kâzım Baba (v. 1953) M.M. Grubu'nda görev almıştı.[337] Bu yıllarda çekilmiş zabit kıyafeti içinde bir fotoğrafı mevcuttur (zira Şevki Koca'nın dediğine göre, M.M. Grubu üyeleri kendilerini böyle değişik kıyafetler içinde saklarlardı).[338] Hüseyin Kâzım Baba, bu gruba Gümrük Müdürü ve "Milli Şair" diye bilinen ve çeşitli resmi üst düzey görevlerde bulunmuş[339] şair Mehmed Emin'in (Yurdakul, 1869-1944) kardeşi Ali Haydar Bey vasıtası ile girmiştir.[340]

M.M. Grubu üyelerinden Âsım (Giritlioğlu) Baba 1966'da eşiyle birlikte.

M.M. Grubu'nun Ayasofya, Eminönü, Unkapanı ve Eyüp şubelerindeki elemanların listesinde, Hilafet Koruma Taburu'nda "mülâzım-ı evvel" olarak görev yapmış ve ismi Kâzım olan birini görüyoruz.[341] Bu bizim Kâzım Baba olmalıdır, zira o da bir mülazım-ı evvel idi.[342]

Asım (Giritlioğlu)[343] Baba diğer bir ilginç örnektir. Turgut Koca Baba, lakabının –udunu sol eliyle çaldığı için– "Yesârî" (solak) olduğunu söylemişti. Turgut Koca, babasının Asım Baba ile ilgili olarak kendisine anlattığı bir hikâyeyi de anlatmıştı: İngilizler bir M.M. Grubu toplantısına beklenmedik bir baskın yapmışlar. Bu toplantıda bulunan Asım Baba silah yerine udunu taşıyormuş. Bu sebeple onu öldürmeyip, esir almışlar. Daha sonra Yunan askerlerinin de bulunduğu içkili bir partileri sırasında kendilerine ud çalmasını istemişler. Yakınlardan geçen Denizli Müftüsü Ahmed Hulusi Efendi (1861-1931),[344] onun udunun sesini tanımış ve askerlerin ellerinden kurtarmış.[345]

"Asım Efendi" adını, "İstanbul Müdâfaa-yı Milliye Teşkîlâtı Şuabât-ı Merkeziyyeleri" üyeleri listesinde "Topçu Yüzbaşı" unvanıyla görüyoruz.[346] Bu yüzbaşı, muhtemelen Asım Baba'dır.

M.M. Grubu istihbarat şubesinde görev almış Bektaşiler de vardı. Bunlardan biri, verdiği bilgileri "R. K." imzasıyla imzalamış biri,[347] Bektaşi olduğunu, Dr. Fahreddin Bey[348] ile ilgili raporlarında bizzat kendisi söylemektedir. Bu rapor, Fahreddin Bey'in Bektaşilikle ilgili eserleri hakkında da bilgi vermektedir.[349] R. K., casusluğu sırasında karşı tarafı yanıltmak için, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın taraftarlarındanmış gibi görünmeye çalışmıştı.[350] Bütün Bektaşi babalarının Topkapı'daki Bektaş Baba Dergâhı'ndaki bir toplantısına çağrılanlar arasında o da vardı.[351] Cemâlî Baba, Dr. Fahreddin Bey ve Didâr Hanım'ın faaliyetleriyle ilgili bilgileri onun raporlarından öğreniyoruz.[352] Şevki Koca, "R. K." baş harflerinin, İngilizce'yi çok iyi konuşan Antakyalı "Reşad veya Ahmet Bedevi Kuran"a[353] ait olabileceğini söylemektedir.[354]

Diğer Bektaşi casus, ünlü Tevfik Baba (v. 1939) idi. Tevfik Baba, Tarikat-i Salâhiyye'ye sızmış çok bilgili ve zeki bir zat idi. Onun casusluğundan habersiz olan Tunaya, onu Tarikat-i Salâhiyye'nin kurucu üyeleri arasında sayar.[355] Revnakoğlu, onun politik temayülleri-nin karışık olduğunu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümeti sırasında Merdivenköy Dergâhı postnişini ve "İslam farmasonları" olarak bilinen Tarikat-i Salâhiyye'nin üyesi olduğunu, M.M. Grubu'nun ona casusluk fikrini verdiğini ve onun da tarikatın "Kırklar"ına girerek bu işi çok iyi becerdiğini, tarikatın (1925'teki) yargılanması sırasında Tevfik Baba'nın da yargılandığını ama milliyetçilere çalıştığının ortaya çıkması üzerine beraat ettiğini söyler.[356]

Tevfik Baba,
Merdivenköy Tekkesi Şeyhi

Bir M.M. Grubu üyesi tarafından EHUR'a yazılmış bir mektup, Tevfik Baba'nın Tarikat-i Salâhiyye'ye casus olarak sızması ile ilgilidir:

> Hazret,
>
> Bu cemiyetin Kırkları içerisine bizim Tevfik Baba'yı sokdum. Şimdilik, mesârifine medar olmak [masraflarını karşılamak] üzere kendisine elli lira verdim ve bu meseleyi bizzat kendim takib ediyorum.
>
> Yunanlılardan fazla Anadolu'nun düşmanı üçtür: İngilizler, hilafet, halkın cehaleti. İngilizler kuvveti hilafetten, hilafet[in de] halkın cehaletinden aldığı malumunuzdur. Bu itibarla, bu teşkilatın her taraftaki şebekelerine girmek için Tevfik Baba'ya bir mikdar nakden muavenet lazımdır. Paşa hazretleri ile görüşülerek bu cihetin hallini rica ederim.
>
> Hürmetler.
>
> 23 Eylül 1337 (1921). İmza
>
> [Not] Müdâfaa-yı Milliye (Kaymakam Besîm Bey) vasıtasıyla bu teşkilat takib edilmiştir.[357]

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin bu mektuba cevabı, Tevfik Baba'nın cemiyete sokulmasının iyi bir fikir olduğu ama daha çok kişinin sokulması gerektiği şeklinde idi:

> Programını göndereceğiniz cemiyyet-i hafiyyeye Tevfik Baba'nın dahil olması münasib olmuş. Daha bir-iki zevatın idhali, irade-i riyâset penâhîlerine atfen tebliğ ederim. Tevfik Baba'ya verdiğiniz elli lira gönderileceği gibi idhal edeceğiniz zevat [kişiler] içün de 20 lira derdest irsal edilmiştir. Cemiyyet-i hafiyye takibatını yalnız istihbarat grubunda olanlar yapmalıdır. Grubun Müdâfaa-yı Milliye teşkilatı heyeti merkeziyyesiyle kemâkân [olduğu gibi] haberdar olmamalıdır. 21.11.1921.[358]

Bu belgenin verdiği belgelerin doğruluğu, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'nde bulunan, Tevfik Baba'nın Tarikat-i Salâhiyye'nin "birinci dereceden" Kırkları arasında olduğunu ve cemiyetin şebekelerindeki çalışmaları için M.M. Grubu'ndan ödenek aldığını gösteren bir belge ile de desteklenmektedir.[359] Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'ndeki bazı belgelerden, Tevfik Baba'nın Tarikat-i Salâhiyye'nin "Dergâh-ı Muallâ"daki (ana dergâhındaki) toplantılarına davet edildiği[360] ve cemiyetin gizli toplantılarını idare ettiğini öğreniyoruz. Mesela, cemiyetin İstanbul'da bir Rifâî tekkesi olan Bekâr Bey Tekkesi'ndeki toplantısını o yönetmiştir: bir belgeye göre, toplantıdan sonra da diğer Bektaşi casus R. K. ile birlikte tekkede kalmıştır. Her zaman olduğu gibi ayini, Bekâr Bey Tekkesi Şeyhi Fuad Bey, Anadolu'dan gelen Kilis Maarif Mektebi öğretmenlerinden Emin Bey, Genel Sekreter (Sakallı) Rıfkı ve Safvet yerine getirmiş, toplantıya katılanların "boşboğaz, sefih, aylak ve değersiz" kişiler olması sebebiyle toplantıda pek fazla politik konuya değinilmemişti.[361] Başka bir belgeye göre, bir İngilizce mütercimi Hilmi, avukat Mihail ve Salih, toplantının diğer katılımcıları idi.[362]

Revnakoğlu'na göre, bağlılığı ilgili mercilerce bilindiğinden, Tevfik Baba Milli Mücadele'deki hizmetleri sebebiyle İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir."[363] Casus olarak yaptığı hizmetlerinden dolayı uygun şekilde ödüllendirilmesi, M.M. Grubu'nun Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne yaptığı teklifler arasında da yer alıyordu.[364]

Tevfik Baba'nın postnişin olduğu Merdivenköy (Nerdübanköy) Tekkesi,[365] silah ve cephane kaçakçılığının merkezi idi. Aynı zamanda, Anadolu'ya kaçırılmak istenen kişilerin takip ettiği yolun ilk durağı idi. Turgut Koca, Ermenilerin bu durumu Fransızlara jurnallediğini, ama onların buna inanmadığını anlatmıştı.[366] Muhtemelen silah/cephane ve insan kaçırmadaki bu yerinden dolayı, M.M. Grubu Merdivenköy Tekkesi'nin tamiri ve resmi yazışmaları ile ilgilenmişti: Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'ndeki bir belge, Merdivenköy Tekkesi'ne uygulanacak tamiratla ilgili kısa bilgi içermektedir.[367] Diğer bir belge, Hüsameddin Bey tarafından gönderilen bir mektup: mektupta, Tevfik Baba'nın dergâhı olan Merdivenköy'ün vakfiyesinin, Evkaf Nezareti'nce istendiğini, ancak Tevfik Baba gelinceye kadar bir şey yapılmaması gerektiğini belirtmektedir (öyle anlaşılıyor ki Tevfik Baba o sırada İstanbul dışında idi).[368]

Merdivenköy Tekkesi'nin hizmetlerine benzer hizmetleri olan diğer iki Bektaşi tekkesi, Karyağdı Baba[369] ve Erikli/Eryek Baba tekkeleri idi: Eryek Baba Tekkesi'nin mezarlarının arasına tüneller kazılarak silahlar saklanmış, sonra bunlar İngilizlere karşı kullanılmak üzere milliyetçilere verilmiştir.[370]

Ertürk'e göre, Bektaşi şeyhleri, diğer bazı tarikatların şeyhleri ile birlikte casus olarak İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ne[371] sızmışlardı (Ertürk herhangi bir isim vermemektedir).[372] Bu doğru ise, diğer tarikat şeyhleri gibi Bektaşi şeyhlerinin de adı geçen cemiyetin gücünü kırmaya çalıştığını ve bu şekilde karşı tarafı zayıflatmak şeklinde bir çabada bulunduğunu söyleyebiliriz.

Bektaşiler, Kuvâ-yı Milliye ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerinde de yerlerini almışlardı. Bir görgü tanığı olan Hakkı Aydoğdu Dede, Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'nın (Aralık 1919'da)[373] Hacıbektaş'a gelip Cemâleddîn Çelebi ile konuştuğunu ve Cemâleddîn Çelebi'nin Kuvâ-yı Milliye'ye nefer ve gerekli malzeme göndermeye söz verdiğini söylemiştir.[374] Mustafa Kemal de aynı ay içinde, 22-23 Aralık 1919'da Hacıbektaş'ı ziyaret etmişti. Ziyareti, Bektaşilerin (ve Alevîlerin) açık desteğini alarak onların gözünde meşruiyet kazanmak ve Kuvâ-yı Milliye ve Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerine daha fazla katılım sağlamayı hedefliyordu. Daha önce ele alındığı üzere, Mustafa Kemal ve arkadaşları Çelebi Cemâleddîn ve Salih Niyazi Baba'nın misafirleri

Hakkı Aydoğdu Dede, Eskişehir, Battalgazi Tekkesi eski şeyhi ve yeğeni Mustafa Özer Dede (1997).

olarak ağırlanmışlar, Dergâhtaki dedeler tarafından kendilerine bir ziyafet verilmiş ve Bektaşi ricali ve Alevîlerden, Kuvâ-yı Milliye'ye katılma sözü almışlardı.[375] Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, Kansu'nun –Mustafa Kemal'in teklifi üzerine– ileri gelen babalar ve ziyaret sırasında kendilerine hizmet eden babalara 50'şer lira para verdiklerini yazması,[376] ama bu beyanı hiç dikkate almayan bazı Bektaşi/Alevî yazarların, para veren tarafı çarpıtmalarıdır: mesela sabık Dedebaba Bedri Noyan (v. 1997), bu ziyaret sırasında büyük miktarda battaniye vb gibi eşya, yiyecek ve 1.800 altının Salih Niyazi Baba tarafından Mustafa Kemal'e verildiğini iddia eder.[377] Aslında Noyan'ın iddiasının aslı olmadığını, zaman zaman kendisiyle çelişmesinden de anlayabiliriz: asıl çalışmasında battaniye, yatak ve diğer malzemeleri zikretmiş, altın meselesini unutmuştur.[378] Bu arada, böyle büyük miktarda bir para verilmiş olsaydı, bunun bir tutanağa geçirileceğini –zira küçük miktarların bile titizlikle tutanağının tutulduğunu– ve Bektaşilerin kendilerine de bunun bir nüshasının verileceğini, oysa böyle bir tutanak/belgenin şu ana kadar ortaya çıkarılamadığını söyleyen Alemdar Yalçın'a[379] hak vermemek elde değildir. Zaten bu şekilde para verenler bunu savaştan sonra geri istemişlerdir. Bektaşilerin âlicenaplık gösterip geri istemediklerini 'düşünmememiz' içinse elimizde bir delilimiz var: Daha önce de söz konusu oldu: Birinci Dünya Savaşı sırasında, dergâh, devletten alması gereken yardımları alamamıştı. Savaştan sonra babalar, devletten bu birikmiş alacaklarının yerine bir misafirhane inşa ettirmesini istemişlerdi ve 1923'te, devlet babaların istediği ve binlerce lira tutacak olan bu misafirha-

neyi inşaya başlamış ve çelebilerin itirazlarına rağmen bitirmişti.[380] Bu alacaklarını istediklerine göre, neden 1.800 altını geri istemesinlerdi ki?!

Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'ndeki bir belge, Bektaşilerin Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olmadıklarını vurgular ama onların Kuvâ-yı Milliye'ye katıldıklarından bahsetmez. Bu belgeye göre, bir Milli Mücadele karşıtı olan Dr. Fahreddin Bey,[381] 'Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olmadıkları' gerekçesi ile çelebilere ateş püskürüyordu.[382] Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'ndeki diğer bir belge ise, Bektaşi ve Alevîleri Milli Mücadele sırasında aktif olarak savaştıklarını teyit etmektedir. Bu belge esas olarak Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu, 1888-1974) *Nur Baba* adlı romanının sansürüyle ilgili bir belgedir.[383] Bu roman, ilk önce tefrika halinde *Akşam* gazetesinde (muhtemelen 1922'de) yayınlanır, bunun üzerine Hâriciye Vekâleti (belgede böyle) tarafından; "Bektaşi ve Alevîleri küstürür, Sünnilerle aralarında ihtilafa yol açar, cephede "Ya Allah, ya Ali, ya Hacı Bektaş" diye bağırarak savaşan, sayıları 3 milyon civarındaki Bektaşi ve Alevîleri hakir görmüş ve böylece ülkenin, her zamandan daha çok muhtaç olduğu birlik ve beraberliğine zarar vermiş olur" diye sansür edilmişti.[384]

Milli Mücadele sırasında savaşa katılmış bazı önde gelen Bektaşi babaları da vardı. Selman Cemali Baba bunlardan biridir: Turgut Koca'ya göre, Milli Mücadele yıllarında Denizli'ye giderek Kuvâ-yı Milliye'ye katılmıştı.[385]

Halkın Seferber Edilmesi

Bektaşilerin, halk yürüyüşlerine ve mitinglerine katılarak veya halka hitap ederek onları seferber etmede de, diğer birçokları gibi ellerinden geleni yaptıklarını söyleyebiliriz. Örnek olarak daha önce zikrettiğimiz 27 Aralık 1919'daki Seymen Alayı'nı ele alalım: bu alay Bektaşilerle de ilgilidir; zira içerisinde, Kansu ve Şapolyo'ya göre özel giysileri içinde bulunan diğer tarikat erbabı yanında Bektaşiler ve Kızılbaşlar da vardı.[386]

Halkı mitinglerle harekete geçiren Bektaşilere ilk örnek olarak Havza'daki Ali Baba'yı ele alalım. Mustafa Kemal'in, Samsun'a vardıktan sonra 25 Mayıs 1919'da Havza'ya gittiği ve halkla karşılaştığı ilk yerin burası olduğu bilinmektedir. Daha önce belirtildiği üzere, sahibi olduğu Mesudiye Oteli'ni 20 gün boyunca Mustafa Kemal'e tahsis etmiş (kiraya vermiş[387]) olan Ali Baba,

halkı harekete geçiren eşrafın arasında idi. Mustafa Kemal büyük bir miting düzenlemek isteyince, Havza Belediye Reisi İbrahim Bey, yörede tanınan hocalardan olan Sıtkı Hoca'dan bu mitinge konuşmacı olarak katılmasını istemiş, o da kabul etmesine rağmen miting günü ortalarda görünmeyince, onun yerine "Havza'nın en nüfuzlu hocası olan" Ali Baba, diğer önde gelen hocalar ve dervişlerle kortejin önünde miting yerine yürürken camilerdeki halk da onlara katılmıştı.[388]

Çelebiyân Kolunun son şeyhi Veliyyeddin Çelebi.

Daha da önemli bir figür, önde gelen bir Bektaşi ve Karaağaç'taki Hasib Baba Dergâhı Şeyhi Hüseyin Zeki Baba'nın bir müridi olan Samih Rıfat'tır (1874-1932).[389] Onun halkı seferber etme çalışmaları ülke çapında olmuştur. Milli Mücadele'nin başından itibaren Samih Rıfat, Mustafa Kemal'in yakın bir takipçisi olmuştur. Veled Çelebi'ye göre Samih Rıfat, Ali Fuad (Cebesoy) Paşa ile konuşmayı başardıktan sonra (1920)[390] İstanbul'dan ayrılmış, 1909'daki Hareket Ordusu'nun ilk kumandanı (Hüseyin) Hüsnü Paşa[391] ile birlikte, "Yumurta Taciri Hasan Efendi" takma adıyla Anadolu'ya gitmişti.[392] Milli Mücadele'yi konuşmalarıyla, *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yenigün*'e yazdığı makaleleri ile desteklemiştir. İyi bir vatanperver ve ateşli bir hatip idi.[393] Konuşmaları arasında, İkinci İnönü Zaferi (26 Mart-1 Nisan 1337 [1921]) dolayısıyla irticalen yaptığı duygusal bir konuşması vardır: Bu konuşmasında, sadece bir saat önce konuşmaya davet edilmesi dolayısı ile hazırlanamadığını, ama yaşlı gözleri, titreyen elleri ve heyecanının neler düşündüğünü ifadede yeterli olacağını söylemiştir.[394] 30 Haziran 1921'de Batı cephesini ziyaret etmiş ve İnönü'de konuşmuştur. Birçok hastalıktan muzdarip olmasına rağmen, ülkeyi baştan başa gezmiş, ateşli ve samimi konuşmaları ile halkı ve askerleri harekete geçirmeye çalışmıştır.[395]

Samih Rıfat, Milli Mücadele ile ilgili düşüncelerini yansıtan birçok da şiir yazmıştır. Anadolu'ya kaçışını; o zamanlar ülkenin, her yaralıya yardıma koşacak bir kahramana nasıl muhtaç olduğunu ve kahraman olarak Mustafa Kemal'e karşı beslediği duygularını anlatan güzel bir şiiri bunlar arasındadır·

Kurtaran bir zafere asırlar acıkmıştı,
Vatanda görülmemiş bir kahraman çıkmıştı.
Gidip göreyim dedim yüzünü doya doya,
Koştum tam on yıl evvel, geldim Anadolu'ya.
Bir gurbet hastasıydım, aciz, kimsesiz, düşkün,
İçin için ağladım yattığım handa bir gün.
İstiklâl yollarında, düşmanla vuruşarak,
Ölmek için lazımdı, yemek, içmek, yaşamak.
İnsanlar diyordu: git! Mezarlar diyordu: gel!
Baktım bana uzandı cihanı kavrayan el.
Artık ben de cidalin canlı bir askeriydim,
Onun gittiği yolda, O'nun emir eriydim.
Ey büyük kurtarıcı! Yalnız sendin o zaman,
Bütün savaşanları ayak üstünde tıtan.
En acı sefaletler kemirirken bu yurdu,
Her düşen yaralanan sana "yetiş" diyordu.
Beni de onun gibi esirgedin, yaşattın,
Karıştı hayatıma büyük tarihi adın.
Oğluma isim verdim "Gazi Kuloğlu"[396] diye,
Götürsün evlatlarım bu atı ileriye.
Gazi Kuloğulları ebedi bir nam olsun,
Seni unutanlara bu vatan haram olsun.
Ankara, 18 Mart 1930.[397]

Samih Rıfat, Türk halkına tarihini ve dilini öğretmeye çalışan bir tarihçi gibiydi.[398] 1932'de ölümünün ardından, Milli Mücadele ve Türk tarihi ve diline hizmetlerini sayan eden bir çok yazı çıkmıştı gazetelerde. *Hâkimiyet-i Milliye*'deki yazılar bunlar arasında müstesna bir yer tutar.[399] Samih Rıfat bu yazılarda "kendisini bütün gayreti ve varlığı ile Gazi'nin gayretlerine adayan" ve "*Hâkimiyet-i Milliye*'nin, savaş meydanlarından birçok makale gönderen, büyük bir destekçisi"[400] olarak tanımlanıyordu. Yine "Milli Mücadele'deki hizmetleri başarılı bir sayfa oluşturur" deniyordu. Veled Çelebi'nin *Vakit* gazetesinde onun hakkındaki yazısı okunmaya değer niteliktedir.[401]

Halkın seferber edilmesi olarak ele alınabilecek diğer bir konu, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Eskişehir şubesi üyesi ve önemli bir Bektaşi tekkesi olan Seyyid Battal Gazi Dergâhı[402] Şeyhi Şükrü Metin Baba'nın yaptıklarıdır. Bu tekkenin 72. şeyhi Hakkı Aydoğdu Dede, Milli Mücadele yıllarında (1921'de) 21 yaşındaymış. 1997 Ekim'inde kendilerini ziyaret ettiğimde hasta yatağında bana, Şükrü Metin Baba'nın, Eskişehir'in Temmuz 1921'de Yunan askerleri tarafından işgali sırasında halkı uyarmak için gösterdiği gayretlerden bahsetme lütfunda bulunmuştu. Anlattıkları özetle şöyleydi:

> "Henüz askere çağrılmamıştım. Yunan ordusunun yaklaşmakta olduğunu duyunca, önce Ankara'ya kaçmak istedik ama yolda hastalanınca Seyyidgazi'de, Büyükyayla'da kalmak zorunda kaldık. Amcam Şükrü Efendi, halkı bu işgale karşı hazırlığa, uyanık olmaya çağırdı. Ama insanlar: "Yaklaşan Türk ordusudur, Yeşil Ordu'dur; Yunan ordusu değil," diyor, "Kızılbaş" diye nitelendirdikleri bize inanmıyorlardı. Bununla da kalmadılar, bizi Osmanlı Hükümeti'ne şikâyet ettiler. Ancak, yaklaşanın Yunan ordusu olduğu ortaya çıkınca da 'Mustafa Kemal'in yandaşları' diye Yunan ordusuna jurnallediler. Bunu yapan Karakâtib Mehmed idi. Ancak ne olduysa oldu, amcam Şükrü Efendi ve ben Yunan tarafından esir alındığımız gibi Karakâtib Mehmed de esir alındı. Kendisi hakkında Yunanlılara bir şey söyleyenin biz olduğumuzu sandı Karakâtib Mehmed. Ama biz ona: 'Biz senin yaptığını yapmayız', dedik.
>
> "Bir süre sonra Türk ordusu geldi ve Yunan ordusu kaçmaya başladı. Tabii biz de dahil, aldığı esirlerle birlikte. Bizi, 11 ay boyunca kaldığımız Selânik'e götürdüler önce. Bize aş-ekmek vermediler. Aslında Yunan halkı da aç-susuzdu. Selânik'ten sonra, bizi dört ay süreyle tutacakları Milos adasına götürdüler. Bütün bu yolculuklar sırasında pislik ve bakımsızlıktan bitlendik. Mudanya Mütarekesi [11 Ekim 1922'de] İsmet Paşa tarafından imzalanınca, esirlerin mübadelesi [değişimi] çerçevesinde İzmir'e götürüldük. Neden esir edildiğimizi sordukları zaman 'Türk olduğumuz için' cevabını verdik. Sonra serbest bırakıldık. Sadece ve sadece doğruyu söyledim."[403]

Burada, Şükrü Metin Baba'nın halkı seferber etmede başarısız kaldığı, bunun sebebinin de "Kızılbaş olduğu için halkın ona inanmadığı" olduğu söylenmektedir. Bu, Bektaşilerin Kızılbaşlar olarak nitelendirildiğine ve Sünnilerle Alevîler arasındaki bir güvensizlik ortamından söz edildiğine dair elimizdeki tek örnektir. Eskişehir'in çoğunluğunun Sünnilerden oluşuyor olması buna neden olmuş olabilir. O sıralarda Alevîlerin çoğu Adana, Mersin, orta Anadolu, İzmir ve Sivas yöresi, Dersim gibi yerlerde yaşamaktaydı.

Bektaşilerin bazı seferberlik faaliyetleri, bütün halka şamil olmayıp Bektaşiler veya hem Bektaşi hem de Alevîlerle sınırlıydı. Mesela, Turgut Koca Baba'ya göre, Fâiz (Tuncer[404]) Baba adında bir Bektaşi babası, diğer Bektaşi babalarını Milli Mücadele'ye katılmaları için teşvik etmiş, hatta katılanların isimlerini bir deftere yazmıştı. Milli Mücadele'den sonra, bu defteri milli hükümete vermiş ve hükümet de defterde adı olan herkese madalya vermişti. Ne yazık ki bu defterde adı geçen babalarla ilgili hiçbir bilgi yok elimizde.[405]

Yine 9 Eylül 1921'de (Sakarya Savaşı, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 öncesi) dergâhta yapılan bir toplantıda "mensûbîn-i Dergâh," cuma namazından sonra, memleketin istiklal ve kurtuluşu gayesiyle savaşanların zaferi için dualar etmişler; toplantıya katılanlar arasında olan Kars Mebusu Fahreddin Bey (Erdoğan), Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeye çalışan Ankara Hükümeti'ni desteklemeye gayret edeceklerini vurgulayan bir konuşma yapmıştı.[406]

Veliyyeddin Çelebi'nin 5 Mayıs 1922 tarihli beyannamesi, Çelebiyân Bektaşileri ve Alevî kamuoyunun seferber edilmesine çok güzel bir örnek teşkil eder. Bu beyannamede, Hacı Bektaş Veli'nin, (önceleri bir Hıristiyan toprağı olan) Anadolu'ya aydınlık getirmek gayesi ile geldiğini ve bunu başardığını; dünya fatihi Osmanlı Devleti'nin de başlangıçta sadece 400 çadırı olduğunu vurgulamıştı. Bunları hatırlatmaktan gayesi, Milli Mücadele'nin başarısı hakkında onları temin ve mücadeleye devam için teşvik etmekti. Bektaşi tarikatının, vatanlarının, bir zamanlar Osmanlı'nın hükmü altında olan Yunan palikaryalarının ayakları altında çiğnenmesine dayanamayacak Türkler olduğunu ve Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi için Mustafa Kemal ve arkadaşlarını destekleyeceklerini hatırlatarak beyannamesini bitiriyordu.[407]

Alevî/Bektaşi yazarlar tarafından yapılan ve Milli Mücadele karşıtı Alevîler/Bektaşileri görmezlikten gelen propagandalar, onların Milli Mücadele'de sadece pozitif bir rol oynadıkları mitini oluşturmuştur. Konunun bilinmeyen yönlerini çözmede sadece bir ilk adım olabilecek bu çalışma, milliyetçilere karşı olan birçok Alevî/Bektaşilerin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu, özellikle İstanbul'daki yüksek seviyeli Bektaşi babaları ve dervişleri için geçerlidir. Bunların çoğu, sultan ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yakın ilişkiler içinde olmanın tadını almış ve sahip oldukları bu kredi ve nüfuzu kaçırmaktan korkan kişilerdi.

Milli Mücadele Karşıtlarının Meşrulaştırılması

Öncelikle, Edib Harabi'nin[408] rehberliğinde Bektaşiliğe girmiş olan[409] meşhur Rıza Tevfik'i (Bölükbaşı) ele alacağız. Rıza Tevfik, Mondros Mütarekesi'nden sonra Tevfik Paşa[410] hükümetinde Maarif Vekili ve Damat Ferid Paşa hükümeti sırasında Şura-yı Devlet (Danıştay) reisi idi. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucu üyeleri,[411] İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin de sıradan üyeleri arasında idi.[412] M.M. Grubu, Rıza Tevfik'in, İngiliz İstihbarat Teşkilatı İstanbul şubesine bağlı bir casus olduğundan şüpheleniyordu.[413] Nuri Dersimi de onun Kürdistan Muhibban Cemiyeti üyeleri arasında imiş gibi göründüğünü, ancak, cemiyetin, onun Osmanlı Devleti'ne verdiği raporlardan sonra kapatıldığını yazmaktadır.[414]

Rıza Tevfik, Haziran 1920'de diğer bazı Milli Mücadele karşıtlarıyla birlikte –muhtemelen Milli Mücadele karşıtı cemiyetlerle ilişkisinden dolayı– vatana ihanet suçundan yargılanmıştı.[415] Milli Mücadele'ye karşıydı, zira kazanılamayacağına ve milleti kurtaracak şeyin silahlar değil, politikalar olduğuna inanıyordu. Hatta bir keresinde Meclis-i Mebusan milletvekillerine şöyle demişti: "Efendiler! Yenilmiş olduğunuzu ve yenilmiş olanın yenene itaatten başka seçeneği olmadığını unutuyorsunuz."[416] Her halükârda meseleleri çözme usulü olarak savaşa karşı idi.[417]

İstanbul'da Darülfünun (Üniversite) öğrencileri, Sevr Antlaşması'nı imzalayan delegelerden olduğu için onu protesto etmişlerdi.[418] *Hâkimiyet-i Milliye* bu durumu "İstanbul Darülfünün'unda Vicdânî İsyan" başlığı ile du-

yuruyordu. Rıza Tevfik Sevr Antlaşması'nı nasıl imzaladığını soran öğrencilere, Yunan zaferini (Sevr'i) imzaladığı kalemi bir İngiliz Üniversitesi'ne vererek cevap verdiğini anlatıyordu.[419] Rıza Tevfik daha sonra öğrencilerin protestolarına dayanamayarak, Nisan 1922'de 'kendisini istemeyenlere bir şey öğretemeyeceğini' söyleyip görevinden istifa etmiş,[420] Ülkeyi de aynı yıl terk etmiştir.[421] Rıza Tevfik, vatan hainliğinden dolayı "Yüzellilikler" arasına alınmıştır.[422] Davranışı, Kiraz Hamdi, Sakallı Rıfkı, Didâr Hanım,[423] Hasan Tahsin (İşkora)[424] gibi İstanbul'daki bazı önde gelen Bektaşileri etkilemiş ve onlar da onun gibi Milli Mücadele karşıtı olmuşlardır.

Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Ahmed Sırrı Dedebaba

Milliyetçilere açıkça muhalefet eden diğer bir Bektaşi, Dr. Fahreddin Bey idi. Tarikat-i Salâhiyye içindeki bir Bektaşi casus olan R. K.'ya göre, Dr. Fahreddin, Rıza Paşa'nın[425] oğlu ve Bektaşi olduğunu iddia eden bir asi idi.[426] Bizzat kendi ifadesine göre, Bektaşi tarikatına girmemişti bile, ama Hacıbektaş'taki ana tekkede üç aylığına bir makam elde etmeyi bile başarmış, bu vesile ile oradaki çelebiler ve babaları tanıma fırsatı bulmuştu. Çelebilere, "Kuvâ-yı Milliye'ye karşıt olmadıkları" gerekçesi ile "veled-i zina, piçler" diye kızıyordu. Kuvâ-yı Milliye tarafını tutandan kim olursa olsun, babası bile olsa nefret eder, onların cephede Türk kanı döktüklerini ve "Türklerin imansız düşmanları" olduklarını söylerdi. Dr. Fahreddin Bey'in bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı olduğu kesindi,[427] ama ne yazık ki elimizde Milli Mücadele'deki faaliyetlerine dair daha fazla bilgi yoktur.

Milli Mücadele Karşıtlarının Seferber Edilmesi

Bazı Bektaşiler, Milli Mücadele karşıtları için önemli bir seferberlik kaynağı oluşturarak bazı Milli Mücadele karşıtı cemiyetler kurmuş veya bu tür cemiyetlerin üyesi olmuşlardı. Burada özellikle Bektaşilerin: Tarikat-i

Salâhiyye, İlâ-yı Vatan, Nigehbân Cemiyeti-i Askeriyyesi, Anti-Bolşevizm-Kontr Kemalizm İhtilâl Fırkası, Anadolulu(lar) Cemiyeti, Cemiyyet-i Bahâîyye, Anadolu İttihâd-ı Vatan Grûbu gibi cemiyetlerdeki faaliyetleri kastedilmektedir. Bu cemiyetler birbirlerine –daha doğrusu Tarikat-i Salâhiyye'ye– bağlı oldukları için, Tarikat-i Salâhiyye hakkında bilgi vererek işe başlayalım.

Tarikat-i Salâhiyye (Tarik-i Salâh) Meselesi

Cemiyetin İsmi ve Kurucuları

'Müdâfaa-yı Kübrâ-yı Hukûk-ı Hilâfet' olarak da bilinen Tarik-i Salâh, Eylül 1920'de Sevr Antlaşması'ndan sonra kurulmuş bir cemiyetti.[428] Cemiyetin kuruluşuna tarih düşen (yani 'ebced hesabı' ile işaret eden) M.M. Grubu raporlarına göre ise, kuruluşu 1302/1886-87'dir.[429] Tarih düşmede bir hata yapılmış olabilir, zira bu kadar erken kurulmuş olması imkânsız ve de gereksizdir.

Revnakoğlu'na göre, son Osmanlı Sultanı VI. Mehmed (hd. 1918-1922), yani Sultan Vahdettin, Tarik-i Salâh'ın asıl reisi olup[430] cemiyet içinde "hâdimu'l-İslâm," "gavsu'l-enâm,"[431] "gavs-ı azam" olarak anılırdı. Bir süre sonra, fahrî yaveri ve bir milliyetçi karşıtı Bektaşi olan Kiraz Hamdi Paşa, onun yerine cemiyetin başına geçmiştir.[432] Ancak, Tunaya, Vahdettin'in asıl başkan olduğunu hiç zikretmez; ona göre, cemiyet, tamamen Vahdettin ile ilişki içinde olan Kiraz Hamdi Paşa'nın kontrolü altında idi.[433]

Cemiyetin Gaye ve Faaliyetleri

M.M. Grubu'nun cemiyet hakkındaki raporlarına göre, Tarikat-i Salâhiyye, koyu dindar, İngiliz taraftarı ve İslam dünyasını aldatan bir cemiyetti.[434] Tunaya ise, Tarikat-i Salâhiyye'nin, güya İslam dünyasını kurtarmaya ve "politik İslam masonluğu" kurmaya çalışan saltanat ve hilafet taraftarı ve İttihatçı karşıtı olduğunu vurgular.[435] Başka bir eserinde de din ve politikayı birleştirmeye ve İslam'a dayalı bir politika için çalıştığını yazar.[436] Diğer taraftan, Hariciye Vekaleti tarafından yayınlanan bir rapora göre cemiyetin gayesi, farmasonluğun yayılmasına engel olmaktı.[437] Ancak bu yorum bana pek doğru imiş gibi gelmedi, zira cemiyetin, farmasonlukla iyi ilişkileri olan Bektaşiler tarafından kurulduğunu biliyoruz. Üstelik, Revna-

koğlu'na göre, İsa Ruhi Paşa, Ahmed Refik (Altınay, 1881-1937) gibi diğer bazı kurucuları da "İslam farmasonları" arasındadır.[438]

Tarikat-i Salâhiyye, koyu bir Milli Mücadele karşıtı idi: Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetlerine ve Kuvâ-yı Milliye'ye katılanları takip ederdi.[439] Cemiyetin bazı üyeleri, Milli Mücadele'de önemli rol oynayan bazı şahsiyetleri öldürmek için Anadolu'ya sızmışlardı. Bunların Ermenilerle de yakın ilişkileri vardı.[440] Mesela, önde gelen üyelerden Sakallı Rıfk[redacted] ve yandaşları, Anadolu ve diğer yerlerden gönderilmiş olup milliyetçilerle ilgili bilgiler içeren bazı belgeleri, bir Ermeni gazeteci olan Topçuyan için tercüme etmişlerdi.[441]

Cemiyetin kendi nizamnamesine göre ise, gayesi, tam olarak ortaya çıkacağı zamana kadar çok gizli hareket ederek, cemiyet üyelerinin hasta ve yetimlerine bakmak,[442] ve onların eğitimi ile ilgilenmek, sıkıntıda olan üyelerine yardım etmek, diğer İslam ülkelerine gönderilen seyyah ve mürşitlerine maddi yardımda bulunmak ve zaviye[443]/dergâhların günlük ihtiyaçlarını karşılamaktı.[444] Bu görevlerle yükümlü cemiyet üyesinin adı "Emîn-i Hasenât" idi.[445] Cemiyet üyelerinin asıl gayesi ise, değişik ülkelere birkaç dil konuşan misyonerler göndererek "İslam misyonerleri" olarak görevlendirmekti.[446] Cemiyetin gelir kaynağı, üyelerin kendileri idi: Üyelik aidatları; toplantılarda vb toplanan bağışlar; hayırlar; nezirler; kurban bayramlarında toplanan deriler vb. cemiyetin yazar üyeleri, telif ücretlerinin beşte birini cemiyete vermek zorunda idiler.[447]

Cumhuriyetin ilan edilişinden sonraki reformları müteakip, Tarikat-i Salâhiyye şeriatı geri getirmeye ve 150'liklere yardım etmeye çalışmış[448] ve zamanın gazetelerine güvenebilirsek, güneydoğudaki isyanı (Şeyh Said İsyanı)[449] destekleyecek bir savaş planını Müttefikler'in bazı subaylarına sunmuştu.[450]

Tarik-i Salâh'ın Yapısı, Kendisine Bağlı Olan Cemiyetler ve Üyeleri

"İslam farmasonları"[451] olarak bilinen Tarikat-i Salâhiyye'nin ayinleri ile Bektaşiliğinkiler arasında bir benzerlik vardı.[452] *Son Saat*, Tarikat-i Salâhiyye'yi Amerikan Ku Klux Klan'a benzetmekte idi.[453] M.M. Grubu'nun Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'ne gönderdiği raporlar arasında, Tarikat-i Salâhiyye hakkında ATASE ve Türk İnkilap Tarihi

Enstitüsü'nde birer kopyası bulunan gayet uzun bir belge vardır. Bu belgeden öğrendiğimiz ilk şey, raporun Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti tarafından istendiğidir. Belgeye göre, bu cemiyet, diğer cemiyetlerden tasavvufi terimler kullanmasıyla ayrılan çok gizli bir cemiyetti. Hatta öyle ki "Kırklar" diye adlandırılan kıdemli üyeleri hariç, diğerleri cemiyetin temel kurallarını bile bilmemekte idiler.[454] Cemiyetin masonik karakteri ise inkâr edilemezdi. Belgeye göre, cemiyet içinde bir hiyerarşi vardı: Rütbece birinci sıradaki "salâh-ı hâl" idi ve bir hâdim, mürit ve sâîden [çalışanlardan] meydana gelirdi. İkinci sırada "salâh-ı nefs" vardı ve bir kâtib, vâkıf ve âriften meydana gelirdi. Üçüncü sıradaki ise, "salâh-ı tâm" olarak adlandırılır ve bir muallim, muhakkık ve mürşit veya şeyhten meydana gelirdi. Şeyh, zaviyedeki en yüksek otorite idi.[455] Onun üstünde, şeyh-i kâmil, üstâd ve nihayet üstâd-ı azam vardı. Sıradan üyeler, "Sâlih" diye adlandırılır ve hepsine birden "Sulehâ-yı Ümmet" denirdi. Cemiyete henüz girmemiş üyeler için "hâricî-i muvakkat" (geçici olarak/henüz üye değil) tabiri kullanılırdı.[456]

Üyeler, birbirlerinin seviyesini birtakım gizli işaret ve sözlerle bilebilirlerdi. Bunu belirtmede bazı numaralar da kullanılabilirdi: mesela 11, 12 ve 13 sıra ile birinci sıradaki derecelere işaret ederdi. 21, 22 ve 23 ikinci sıradakilere; 31, 32 ve 33 üçüncü derecedekilere ait numaralardı. Üstâd-ı azam'ın numarası 3'tü.[457]

Cemiyet, her 19 Eylül'de özel bir ayin düzenlerdi.[458] O gün, bütün üyeler âsitânede, yani diğer dergâhların bağlı olduğu büyük dergâhta[459] toplanıp geçmiş yıla ait faaliyetlerini gözden geçirirdi. Bu toplantıda ayrıca, özel ayinlerini de yaparlar, sonra da kutlama ve misafirleri kabul ederlerdi.[460] Diğer zamanlarda, toplantılar genelde haftada bir yapılır, ancak olağanüstü bir durumda, planlanmayan toplantılar da yapılabilirdi.[461]

Her âsitânede üç grup vardı: Cemiyetin beyni olan heyet-i irşâdiyye, heyet-i faâliyye ve heyet-i murahhasa (kendisine yetki verilmiş grup). "heyet-i mahfiyye" denen bir de gizli bir grup vardı ki üyelerine "ricâlu'l-gayb" (Görünmeyen Kişiler) denirdi. Dergâh-ı muallâ[462] için aynı şema geçerli idi, ancak burada heyet-i mahfiyye yoktu.

Cemiyetinin imzası işaretiydi.[463]

Cemiyet bazı kavramlara işaret eden bazı kelimeler de kullanırdı. Mesela, "ümmet" kelimesi, cemiyeti; "üss" kelimesi âsitâneyi ve "dürr" Dergâhı gösterirdi.

Üyelerin çoğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve onunla aynı çizgideki diğer partilerdi.[464] ATASE'deki bir belgeye göre, "Diğer bir Milli Mücadele karşıtı ve hilafet ve saltanatı koruma amacı ile kurulmuş olan İlâ-yı Vatan[465] arkasında saklanan Tarikat-i Salâhiyye, en korkunç ve çirkin haliyle bütün İslam memleketlerinin en ücra köşelerinde bile faaliyetteydi."[466] Tarikat-i Salâhiyye'nin, Cemiyet-i Bahâîyye,[467] ve "Distol" adlı bir ilacın satıcıları imiş gibi davranan Distolcularla da ilgisi vardı. Distolcular, Tarikat-i Salâhiyye'nin propagandacıları ve muhabirleri olarak görev yapmışlardı.[468]

Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'ndeki belgeye göre,[469] Kırklar şu kişilerdi:

> 1. Ahmed Hamdi,[470] 2. Ahmed Fakih, 3. Seyyid Abdülvahhab, 4. Davud Vehbi Haydarî, 5. Şerif Zeyneddin, 6. Şerif Haşim, 7. Tevfik Hamdi, 8. Feyzullah, 9. Mîru-zâde (Mürid-zâde?), 10. Mehmed Şükrü, 11. Asım, 12. Mehmed Mihail Mihailof, 13. Lütfi Fevzi, 14. Mehmed Emin Râvendizî, 15. İsa Ruhi Paşa, (Üçler arasında)[471] 16. Seyyid Yusuf Zifârî, 17. Ahmed Refik (Altınay)[472] (Üçler arasında), 18. Seyyid Haydar Zifârî, 19. İmâd Hasan Kemaleddin, 20. İsmail Hakkı, 21. İsmet, 22. Şeyh Celâl Bafrevî, 23. Ağa Bilâl, 24. Hafız (Şeyh) Ömer (Mekteb-i Kudât Müdürü), 25. Şevket Muhammed Hüsnü, 26. Izmirli Hafız İsmail Hakkı (Dâru'l-Hikme'nin[473] genel sekreteri), 27. Tatar Ahmet Muhtar (yüzbaşı), 28. Sıtkı, 29. A. (Elif) Rıfkı,[474] 30. Muhammed Şerif, 31. Muhammed Sâfî, 32. Edîb,[475] 33. Halîl Rıfkı Hüseyin, 34. Osman (?), 35. Mehmed Fahreddin, 36. Şeyh Râmiz, 37. Ahmed Rıfat (gazeteci), 38. Hayrullah, 39. Mehmed Tevfik Baba[476], 40. Şerif Yahya Adnan Paşa (İlâ-yı Vatan reisi).[477]

Azerbaycan'dan Ağa Han, Şeyh Zafir (Posta Müfettişi), Sadî (*Akşam* gazetesinde çalışan bir gazeteci), Neyzen Sadî,[478] Nusret (Şeyh Abdurrahman Paşa-zade Ziya Bey'in oğlu), Rüşdî Molla (İlâ-yı Vatan'ın genel sekreteri),[479] ve Seyyid Yusuf (eski Asîr mebusu), cemiyetin üyeleri arasında idi.[480]

"Muâmele-i Leffiyye"[481] denilen cemiyete giriş töreninde yapılan yeminde, yeni üyeler vefalarının bir işareti olarak Tarikat-i Salâhiyye'ye bağlılıklarını açıklarlardı. Yemin şöyleydi:

> "Lâ ilâhe illallâhu'l-Azîzu'l-Hakîm. İnne'd-dîne indellâhi'l-İslâm. Kurân-ı mübîn'in mantıka-ı tecvîzi dâhilinde âlem-i İslâma hâdim ve sükkân-ı arza nâfi olan Tarîk-i Salâh'a intisâb edene verilen bu uhuvvetnâme, mürîdde vefâ olduğuna alâmettir. Ve biahdillâhi, evfû. Fe'ttekullâhe ve eşlihû zâte beyniküm in küntüm müminîn."[482]
>
> (Yüce ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilah yoktur. Allah katında din, İslamdır. Kuran'ın belirtildiği şartlar dahilinde bütün İslam dünyasında hizmet eden ve yeryüzü sakinlerine faydalı olan bu kardeşlik belgesi, müridde bağlılık olduğunun delilidir. Allah'a verdiğiniz sözlere vefa gösteriniz. Müminlerden iseniz, Allah'tan korkunuz ve aranızdaki anlaşmazlıkları düzeltiniz).

Cemiyet, Kafkasya, Kürdistan ve Anadolu'da yayılmaya çalışıyordu. Kafkasya'da General Halilof,[483] Hasan Kâmil (eski Rusya Konsolosu), Mısır'da Mehmed Ali (eski Dâhiliye Nazırı) ve Halep'te Kürt Hamdi, bunun için çalışan militan üyeler arasında idiler.[484] Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'ndeki bir belge, bu listeye Rüşdî Molla ve Sakallı Rıfkı'nın isimlerini de eklemektedir.[485] Öyle görünüyor ki cemiyet, yurtdışında da teşkilatlanmaya ve üye toplamaya gayret etmiştir; zira programında "diğer ülkelerindeki şubeleri" ile ilgili maddeler de bulunmaktadır.[486]

Son dokuz Osmanlı harbiye nazırına yaverlik yapmış olan[487] Tarık Mümtaz'a (Göztepe) göre, aslında cemiyetin sanıldığı veya iddia edildiği kadar gücü yoktu: Kiraz Hamdi'nin Sultan Vahdettin ile ilişkileri iyi değildi, zira birçok lüks ihtiyacı için ondan para sızdırıyordu. Ne kadar güçlü olduğunu (!) göstermek için de yakın arkadaşlarının ismini yazdığı bir defteri, kurduğu gizli cemiyetin üyeleri olarak Vahdettin'e sunuyordu. Onun bu davranışı birçok masum kişiyi bu çirkin cemiyetin üyesi olarak gösterip adını lekelemişti.[488]

Cemiyetin Sonu

Bu cemiyetin üyesi olduğu iddia edilen kişiler, 1925'te Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanmışlardı. 1925'te gazetelerin, devletin tarikatlara karşı başlatmış olabileceği kampanyaların bir parçası olabilmeleri ihtimaline rağmen, mahkeme ile ilgili bilgiler için zamanın gazetelerine bakmak zorundayız, zira elimizde başka kaynak bulunmamaktadır. Zaten Tunaya, Tunçay ve Çukurova gibi diğer araştırmacılar da böyle yapmışlardır. Sadece Aybars TBMM Arşivi'ni kullanmış, ancak yargılamanın günlük gelişmelerini, o da gazetelere dayanarak vermiştir. Aybars'ın, Kiraz Hamdi'nin cemiyet içindeki rolü üzerinde durmamasını bir kenara bırakırsak, bu çalışmaların sonuçları birbirleriyle örtüşür mahiyettedir.

Açıksöz gazetesinin[489] cemiyetin sonu ile ilgili haber ve yorumları şöyle: Tarikat-i Salâhiyye'nin kurucularından tarihçi Ahmed Refik (Altınay) ve arkadaşları, 8 Temmuz 1925 yakalandılar ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildiler.[490] Yargılama 9 Temmuz 1925'te başladı. Ahmed Refik, Feyzullah (Nâfi'a Vekâleti'nde tercüman), Ferîdûn Tevfik, İsa Ruhi Paşa ve Cinci Ahmed Ankara'ya getirildiler. Böylece, Tarikat-i Salâhiyye'nin tarihinde yeni bir sahife açıldı.[491] Ahmed Refik, üyeler arasına yazılışına, bir tarihçi olarak Kiraz Hamdi ile olan bir ilişkisinin sebep olmuş olabileceğini söyledi: Kiraz Hamdi, ondan Osmanlı Devleti ile ilgili bir eserini okuyup tashih yapmasını istemişti. Başka bir vesile ile de Kadıköy'de karşılaşmışlardı. Ayrıca, cemiyetin toplantılarından birine de katılmış ve bu toplantıda kendisine, müdürlüklerden birinin başına seçildiği söylenmişti ama bu haberle pek ilgilenmemişti.[492]

Kızılhançer üyelerinden ve Kuvâ-yı İnzibâtiyye Kumandanı Fuâd, Kiraz Hamdi ile ilişkilerinden dolayı sorguya çekildi. Sorgulamada, İstanbul'a kendisine Kiraz Hamdi tarafından verilmiş bir görevle geldiğini inkâr etti.[493] Cinci Hoca'nın yargılanması sırasında 'Tarikat-i Ekmeliyye-i İslamiyye' adında Adana, Pazar'da kurulmuş bir başka cemiyet ortaya çıktı.[494] Mahkemenin 19 Temmuz 1925'teki üçüncü celsesinde, Tarikat-i Salâhiyye'nin kurucularından Hayri Kemaleddin sorgulandı. Üyelerden olduğunu itiraf etti ve Ahmed Refik ile İsa Ruhi'nin de bulunduğu bir Tarikat-i Salâ-

hiyye toplantısına katıldığını söyledi.[495] 20 Temmuz'da, Sakallı Rıfkı, Fahreddin ve Kör Safvet'in davaları dinlendi.[496]

Mahkeme sonunda, Tarikat-i Salâhiyye üyelerini, Vahdettin ve ülkeyi düşmana teslim için uğraşan yandaşları tarafından kurulmuş gizli cemiyet olarak, Vahdettin'i geri getirmek veya ülkenin 150'liklerce idaresine çalışmak ve doğuda çıkarılacak bir Kürt isyanını destekleyici bir ayaklanma planını müttefiklere sunmaktan dolayı suçlu buldu. Reşad Paşa'yı öldüren Tarikat-i Salâhiyye üyelerinin[497] davasının ayrıca ve ta'miken (derinlemesine) ele alınmasına karar verdi. Eski Yemen Mebusu Mustafa Bey, Türk vatandaşlığından çıkarıldı ve sınırdışı edildi. İskender Fahri, Çerkeşli Ahmed, Kiraz Hamdi['nin] kayınbiraderi Emin, Rüşdî [Rıfkı][498] Molla, Taşçı Sadeddin, Safvet Hoca, İstinyeli Rıza ve Said Ali'nin vatan hainliği ile ilgili kanun gereği 5'er; Telgrafçı Raşid, Mülâzım Rüşdî, Yüzbaşı İsmail Hakkı, Süleyman-zâde, Gürci Süleyman, Yozgatlı Nuri ve Vehbizâde Fuad'ın 10'ar; Emirgânlı Kemal, Cinci Ahmed Hamdi'nin 15'er yıl küreğe konmasına; cemiyetin kurucularından ve o an bir firari olan Lütfi Kapudan'ın da gıyaben küreğe konmasına [sürgünde ağır iş cezası verilmesine]; eski Yüzbaşı Nihâd, Distolcu Nuri, Yeniköy eski Belediye Müdürü Kemal, Arap Asım ve onun eski yaveri Dârendeli İsmet, Distolcu Osman Davud, Teramya oğlu Hristaki, Ertoğrul Şâkir, [Burunsuz] Tevfik Hamdi,[499] Romanyalı Halîl ve Hacı Ali Nâkî'nin idamlarına; 36 zanlının delil yetersizliğinden beraatına; Muzaffer Emin'in davasının Doğu İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmesine karar verildi.[500]

Tarikat-i Salâhiyye'nin 11 üyesi, 16 Ağustos 1925'te idam edildi.[501] Suçsuz bulunanlar arasında Ahmed Refik (Altınay), İsa Ruhi (ki bunlar güya cemiyetin üçleri arasında idiler) ve Nazmi Paşa vardı. İstanbul barosu reisi Lütfi Fikri (Düşünsel) Bey[502] ile ilgili olarak, suçlamaya yeterli delil bulunamadı;[503] daha doğrusu Mustafa Kemal'in aracılığı ile "suçsuz" ilan edildi.[504] Diğer bir üye, cemiyetin Kırklarından Ahmed Hamdi (Akseki, 1887-1951)[505] (ki 1947 ve 1951 arası Diyanet işleri Reisliği yapacaktır), 18 Temmuz 1925'te delil yetersizliğinden serbest bırakıldı.[506] Ancak, 19 Temmuz 1925 tarihli *Cumhuriyet* gazetesine göre, önce ölüm cezasına çarptırıldı, ama

sonra mahkeme reisi: "Jüri, gençliğinizi ve Tevhîd-i Tedrîsât'daki[507] muhtemel rolünüzü göz önüne alarak sizden faydalanmak için sizi serbest bırakacaktır"[508] dedi. Bu kaynağa güvenilebilirse, son Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi gibi arkadaşları yurtdışına kaçmışken Akseki'nin daha sonraları Diyanet İşleri Reisliği'nde, hem de reis olarak görev almış olmasını bu kararın yankılarından sayabiliriz.[509]

Mahkemeden sonra cemiyet faaliyetlerine son vermedi. Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'ndeki bir belge, cemiyetin hâlâ devam ettiğine dair emâreler arasında, Bükreş'ten Sofya aracılığı ile İstanbul'a gönderilmiş ve eski üyelerin ifşaâtlarda (açıklamalarda) bulunmamasından duydukları memnuniyeti dile getiren mektupları saymaktadır.[510]

Bu deliller, savcının tekke ve zaviyelerin faaliyetlerini engellemek için önlemler alma kampanyası başlatmasına yetmişti. Bu kampanyaya yardımcı olan zamanın gazetelerinin yorumlarına göre, bu adım, Şeyh Said ayaklanmasından sonra tarikatların kapatılması yolunda atılmış ikinci adımdı.[511]

Tarikat-i Salâhiyye'nin güçlü veya nüfuzlu bir cemiyet olduğuna dair elimizde bir delil yoktur. ATASE'deki bir belge, Tarikat-i Salâhiyye'nin "İslam ülkelerinin en ücra köşelerinde bile korkunç ve çirkin haliyle" faaliyette olduğunu söylerken,[512] Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'ndeki bir belge, önemi, hatta mevcudiyeti hakkında birtakım şüpheler olduğunu belirtmektedir.[513] Ahmed Hamdi (Akseki), Ahmed Refik (Altınay) ve İsa Ruhi gibi cemiyetin üçleri arasında yer almış kişilerin bile ceza almadıklarını göz önüne alırsak, Göztepe'nin Cemiyet hakkında dile getirdiği –Kiraz Hamdi'nin yakın arkadaşlarını bir listeye yazıp bunları cemiyetin üyeleriymiş gibi göstermesi şeklindeki– görüşlerin doğru olabileceğini söyleyebiliriz.[514] Belki de, cemiyeti "heyet-i fesâdiye"[515] diye sunan yukarıda sözünü ettiğimiz rapor ve gazete yazıları olayı abartıyorlardı. Mesela, Aybars'ın,Tarikat-i Salâhiyye'de birçok sufi şeyhinin bulunduğu[516] şeklindeki iddiasına rağmen, cemiyetin üyeler arasında sadece iki şeyh görüyoruz: Mevlevî şeyhi Ali Kemal ve Rifâî şeyhi Fuad Bey.[517] Üyeler arasındaki Bektaşi şeyhi Tevfik Baba, hatırlanacağı üzere M.M. Grubu için çalışan bir casustu.

Tarik-i Salâh'daki Bektaşiler

Nerdeyse bütün milliyetçi karşıtı tarikatlarda anahtar kişi olan Kiraz Hamdi Paşa ve "Sakallı Rıfkı" olarak bilinen Ahmed Rıfkı, Tarikat-i Salâhiyye'nin üçleri arasında idi.[518] Hatta Kiraz Hamdi, kurucusu sayılabilirdi.

Kiraz Hamdi Paşa, Sultan Vahdettin'in Fahrî Yâveri idi (Mustafa Kemal gibi[519]). Kendisini 'Yâver-i Ekrem' (en büyük yaver) olarak tanıtmaya çalışmış, ancak Babıâli tarafından önlenmişti.[520] Bildiğim kadarıyla Bektaşilikle ilgisinden söz eden tek kaynak, yakın Türk tarihinde (özellikle İstanbul'da) yaşamış kişiler, tarikatlar ve eserler hakkında güvenilir bir kaynak olan Cemâleddin Server'dir (Revnakoğlu).[521] Ancak bu kaynak önceden hiç kimsenin dikkatini çekmediği için Kiraz Hamdi'nin kimliğinin bu yönü kapalı kalmıştır.

Kiraz Hamdi Paşa mütareke yıllarında (1918-1922) bütün Milli Mücadele karşıtı cemiyetlerde tanınmış bir figürdü.[522] 20. Kolordu kumandanlığına atanmış, fakat Ali Fuad (Cebesoy) ve Mustafa Kemal onu Ankara'ya sokmadığı için, bu görevine başlayamamıştır. Uşak Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti reisi İbrahim Bey (Tahtakılıç) ve grubu da Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'ya bu konuda yardıma hazır olduğunu söylemişti. 20. Kolordu için üs olarak alınan Eskişehir'deki Kiraz Hamdi ve İtilaf Devletleri kuvvetleri, Ankara'ya girme teşebbüsünde bile bulunamadıkları için, Ali Fuad (Cebesoy) Paşa kumandan olarak kalmıştı.[523]

Kiraz Hamdi, milliyetçi cemiyetleri İstanbul'a rapor eden 'Nigehbân Cemiyyet-i Askeriyyesi',[524] ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti üyesi idi.[525] Damat Ferid veya Kiraz Hamdi başkanlığında bir kabine kurmayı amaçları arasına almış olan Ahmediyye Cemiyeti[526] ile de ilişkisi vardı.[527]

Kiraz Hamdi, bir ara da İngilizlerin aracılığı ile İstanbul'daki "Kuvâ-yı Tenkîle"nin[528] kumandanlığına teklif edilmişti.[529] Damat Ferid Paşa, Dürrîzâde Abdullah ve diğer bazı meşhur Milli Mücadele karşıtları ile birlikte 1920'de Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan Kiraz Hamdi,[530] milli menfaate aykırı hareket etmekten dolayı gıyaben ölüm cezasına çarptırılmıştı.[531] Tarik-i Salâh'ın kurucusu olduğu iddia edilen Kiraz Hamdi, ilginçtir ki Mustafa Kemal'in dahili (iç) politikalarını eleştiren

Enver Paşa'yı desteklemek gayesi ile 1921'de bir cemiyet kurmaya çalışmıştı.[532] Görünen o ki onları birleştiren Mustafa Kemal karşıtlığı idi, ama bir işe yaramadı. Muhtemelen 1922 veya daha öncesinde memleketi terk etti ve Köstence'ye (Romanya) gitti. 1924'te, yani Tarikat-i Salâhiyye üyelerinin yargılanmasından önce, karara bağlanan "Yüzellilikler" listesinin başında idi.[533] Milli Mücadele karşıtı faaliyetlerine Romanya'da devam etti. Bütün Milli Mücadele karşıtı hareketlerin birbirleri ile yardımlaşması için çalışmış, bu gaye ile, mesela, Ağustos 1929'da, Bükreş, Viyana, Münih, Paris, Nis, İskenderiye (Mısır'da), Atina, Selanik, Belgrad gibi yerleri dolaşarak tekrar Köstence'ye dönmüştü. Birçok Milli Mücadele karşıtı cemiyet liderini, bu arada Paris'te Mehmed Ali (eski dâhiliye nazırı) ve İsmail Hakkı (eski iaşe subayı); Nis'te Refî Cevâd (Ulunay, v.1968) ve Gümülcineli İsmail Hakkı; İskenderiye'de Mühürdâr Selâhaddin; Kahire'de Hafız İsmail (*Müsâvât* gazetesi sahibi); Atina'da Çerkez Tevfik ve Doktor Arif; Gümülcine'de (günümüzde Komotini, Yunanistan) son Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Aziz Nuri gibi birçok 150'liği ziyaret etmiş, uzun bir süreden beri araları açık olan Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Aziz Nuri'nin arasını bulmaya da çalışmıştı.[534] Bu kişilerin çoğu, yurtdışına kaçmalarından önce Tarikat-i Salâhiyye ile karşılıklı yardımlaşma içerisinde olan kişiler idiler.[535] Kiraz Hamdi, İskenderiye'de İngiliz Konsolosunu ziyaret etmiş ve "Blunt" adında bir İngiliz zabiti ile birkaç kere uzun sohbette bulunmuştu.[536]

Ahmed Rıfkı (Sakallı Rıfkı), Osmanlı Sosyalist Fırkası,[537] Anti-Bolşevizm Kontr-Kemalizm,[538] ve Müfrit Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri arasında idi. Bu son zikredilen partinin aynı zamanda sorumlu sekreteri idi.[539]

Tarikat-i Salâhiyye'de "mürşid-i kâmil" derecesine yükseldiğini İstanbul'dan Samsun'a (Şeyh Abdurrahim Paşa-zâde Ziya Bey'in oğlu Nusret Bey'e) gönderdiği ve Tarikat-i Salâhiyye üyelerinin listesini istediği 9 Mart 1922 tarihli bir mektuptan anlaşılmaktadır.[540] "Sakallı Rıfkı," "Derviş Rûhullah,"[541] "Şanlı Ahmed Rifat," "Şeyh Ahmed Rifat,"[542] ve muhtemelen "A. (Elif) Rıfkı"[543] gibi takma adları vardı.

Sadî (*Akşam* gazetesi muhabirlerinden) ve Neyzen Sadî, Tarikat-i Salâhiyye'ye 1 Mart 1922'de onun aracılığı ile girmişlerdi.[544] İskilib'ten

Çorum'a sokulmayı başarabilen Bonseret Efendi, onun yardakçıları arasında idi.[545]

Sakallı Rıfkı, Babıâli kapatıldığı zaman insanların taşa tuttuğu Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın İstanbul'daki merkezinde hâlâ oturmakta olan tek kişiydi.[546] Hatırlanacağı üzere, İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında, Lozan'a gönderilecek heyet konusunda anlaşmazlık çıktığı zaman, İstanbul Hükümeti, yani Ahmed Tevfik (Okday) Paşa (1845-1936) kabinesi, 4 Kasım 1922'de istifa etmek ve Babıâli'yi kapatmak zorunda kalmıştı; zira 1 Kasım 1922'de saltanat Ankara'ca kaldırılmış, ülkenin işlerinde tek yetkili TBMM olmuştu. 17 Kasım 1922'de son Osmanlı Sultanı Vahdettin, bir İngiliz savaş gemisine sığınarak Malta'ya gitmişti. Yerine seçilen kuzeni Abdülmecid, sadece "halife" unvanını kullanmak zorundaydı.[547]

Sakallı Rıfkı, Tarikat-i Salâhiyye hakkındaki mahkeme kararından etkilenmemişti, zira daha önce Ali Kemal'in (1867-1922)[548] linç olayını işittikten sonra Sultan Vahdettin'le birlikte Kasım 1922'de ülkeyi terk etmişti.[549] Aslına bakılırsa, mahkemeye sevk edildiğini gazetelerden öğreniyoruz ama Tarikat-i Salâhiyye hakkındaki mahkeme kararında ismine rastlamıyoruz. Delil yetersizliğinden beraat etmiş olabilir.[550]

Milli Mücadele Karşıtları İçin Çalışan Diğer Bektaşiler

İstanbul'da Milli Mücadele karşıtları için çalışmış başka Bektaşiler de vardı: Cemâlî Baba ve Didâr Hanım bunlar arasında en ilginç simaları oluşturmaktadır. Bunlarla ilgili bilgileri Tarikat-i Salâhiyye'deki Bektaşi casuslarından R. K.'nin raporlarından öğreniyoruz.

Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'nde bulunan Aralık 1921 tarihli bir belge, Cemâlî Baba hakkında bazı bilgiler içermektedir. Bu belgeye göre, bilgili bir Bektaşi alimi olan Cemâlî Baba, bir Milli Mücadele karşıtı idi. O dönemde Hâriciye Vekili olan ve Cemâlî Baba'ya derin bir saygı besleyen Dr. Rıza Nur Bey,[551] ona, kendisi hakkındaki bazı olumsuz raporları yok ettiği müjdesini vermişti.[552] Bu sebeple neler yaptığı hakkında bir şey öğrenemiyoruz.

Şevki Koca Baba'ya göre, Cemâlî Baba, Ali Nutki Baba'nın müridi Giritli Postacı Ali Baba (yani Ali Cemâlî Baba [?]) olabilir. Şevki Koca, bu

zatın İngiliz İstihbarat Teşkilatı ile gizli ilişkileri olduğunu ama daha fazla bir şey bilmediğini ifade etmişti.[553]

Didâr Hanım'a gelince, zeki bir İngiliz muhibbi ve bir Bektaşi idi. Erenköy, İstanbul'da "Didâriye" adında bir tekke kurup burayı politik gayeleri için kullanmak istemişti. Bu tekkenin başına biraz sağır olan "Hasan Baba" adında, Sultanahmet'te saatçi dükkânı olan Giritli bir esnafı getirmeyi planlıyordu. Hasan Baba, Türkleri seven ve Türk karşıtı olanlardan, isterse babası olsun, nefret eden bir vatanseverdi. Hacı Bektaş Veli'nin Türk soyundan olduğuna ve Nişapur'dan Anadolu'ya bir Türk devleti kurmak için geldiğine inanıyordu.[554]

Didâr Hanım, Hasan Baba'ya bu teklifini Firârî Ahmed Paşa'nın[555] oğlu Hamdi Bey vasıtası ile yapmıştı. Hamdi Bey, Didâr Hanım'ı uzun süreden beri tanıyan, hatta ona "teyze" diyen biriydi. Hasan Baba'ya bu tekkenin şeyhi olmak isteyip istemediğini sorunca, Hasan Baba'nın "neden?" sorusu ile karşılaşmıştı, zira Hasan Baba, Didâr Hanım'ın İngilizlerle olan ilgisini biliyordu ve bir tekkeye şeyh olmak için can atan bir sürü Bektaşi babası olduğu halde kendisi gibi sağır bir adama bu teklifi yapmasından şüphelenmişti. Hamdi Bey de, Didâr Hanım'ın, bir Bektaşi dergâhı açılmasını bir hayli zamandan beri tasavvur ettiğini, nihayet "dergâh" olarak düşündüğü bir evi Erenköy'de tedarik ederek tefrişâtıyla meşgul olduğunu, başına oturtacak bir baba aradığını ve eski bir hayranı olarak ilk önce onu düşündüğünü söyler. Sağırlığının ise bir mahzuru olmadığını, hatta onun için daha uygun olduğunu; zira bu durumda onun işlerine karışamayacağını, mesela Tevfik Baba'yı[556] sırf bu sebeple, yani karışık kimlik ve işlerine müdahale eder endişesi ile istemediğini, Hasan Baba'nın sadece bir 'baba' olacağını, tekkenin idaresinden ise Didâr Hanım'ın sorumlu olacağını ekleyince, bu gurur kırıcı, aşağılayıcı ve küçük düşürücü cevabı işiten Hasan Baba, sinirden bütün vücudu titrer bir halde, böyle bir teklifi kabul edecek başka babalarla konuşmasını söyler, hatta Mühürcü Kâzım Baba veya o olmazsa (Balıkesir'in) Balya kazasından gelmiş Hurşid Baba'yı[557] önerir.[558]

Belge, R. K.'nın hikâye hakkındaki yorumunu da içermektedir. R. K. Didâr Hanım'ın "İngiliz muhibbi Hıristiyan[559] bir Bektaşi" olmasından; Tevfik Baba'yı "karışık," diye nitelemesinden; sağır bir adamı tekkesinin

başına oturtmak istemesinden dolayı Didâr Hanım'ın bu tekkeyi, gizli politik gayeleri için kullanacağı sonucuna varmıştır. Didâr Hanım'ın Tevfik Baba'yı nereden tanımış olabileceğini anlamaya çalışmış ve muhtemelen, Tevfik Baba ile Topkapı'daki Takkeciler (diğer adıyla Takiyyeciler) Tekkesinde (ki bu tekkenin şeyhi Bektaş Baba[560] da o toplantıda imiş) karşılaşan Dr. Fahreddin Bey'in bahsetmesi sonucu tanışmış olabileceği neticesine varır. R. K.'ya göre, Dr. Fahreddin Bey'in Cemâlî Baba gibi diğer Milli Mücadele muhalifleri ile ilişkisi olan Didâr Hanım'la ilişki kurması hiç de zor değildi. R. K., Didâr Hanım'ın, Ankara'dan dönüşünden beri Cemâlî Baba'yı takip etmesine rağmen, neden onu tekkenin başına oturtmayı düşünmediğini de merak etmekte, buna sebep olarak, belki de Cemâlî Baba'nın saklanmış olabileceğini, mesela Seyyid Ahmed Deresi'ndeki Rıza Paşa Köşkü'nü dergâh olarak kullanmak için satın aldığını şeklindeki duyumlarını hatırlar.[561] R. K.'nın verdiği bu bilgilerin dışında, Didâriye Dergâhı ve faaliyetleri hakkında elimizde başka tutarlı bilgi yoktur.[562]

Aracılık

Çelebi Cemâleddîn, "Purut" diye bilinen ve sadece dedelere bağlı[563] Alevîlerle bazı Kürt Alevî gruplar hariç Anadolu'daki bütün Alevî grupların en üst seviyeli lideri idi. Aslında birtakım sağlık sorunları dolayısı ile o yıllarda kimseyle pek görüşmüyordu. Bardakçı, Hacıbektaş'ı ziyaretinden bahsederken Cemâleddîn Çelebi'nin iki yıldır odasından bile çıkmadığını, misafirleri oğlu Hamidullah'ın karşıladığını ve ancak günlerce ısrar ettikten sonra kendisinin onunla konuşma isteğinin kabul edildiğini söylemektedir.[564] Mimar Hikmet, Cemâleddîn Çelebi'den sonra yerine geçen Veliyyeddin Çelebi'nin de aynı şekilde insanlarla fazla görüşmediğini ve insanların onu görmeyi büyük bir onur olarak gördüklerini belirtmektedir.[565]

Çelebi Cemâleddîn, Alevîlerin en üst seviyeli bir lideri olarak birçok kez milliyetçiler ve İç Anadolu'daki Alevî otoriteleri arasında aracılık görevi yapmaya çağrılmıştı. Burada 'aracılık' tabirini kullanmamız, muhatap olarak doğrudan Alevîlerin değil de çelebinin seçilmesinden dolayıdır; arada bir problem olduğuna işaret etmez. Elimizde, çelebinin Alevîleri Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemeye ikna etmesini isteyen bazı telgraflar bu-

lunmaktadır. Mesela bunlardan Mustafa Kemal'in 26 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan (Samsun) Konya'daki 2. Ordu Müfettişliğine yazdığı bir telgrafa göz atalım:

> Konya'da Ikinci Ordu Müfettişliğine
> Tokat ve havâlisinin İslam nüfûsunun yüzde seksen ve Amasya havalisinin de mühim bir kısmı[nı] Alevî mezheb olanlar teşkil ediyorlar ve Kırşehir'deki Baba Efendi Hazretlerine fevkalâde merbût bulunuyorlar. Vatanın ve istiklâl-i millinin bugünkü tehlikesini bilfi'il görmekde olan muşârunileyhin [sözü edilen kişinin] kanâ'at-i hâzırası [şimdiki kanaatı] şübhe yoktur buna pek müsâ'iddir. Binâen'aleyh sâhib-i kelâm ve emniyet [güvenilir ve söz sahibi] bazı zevâtı görüşdürerek kendilerince muvâfık Müdâfa'a-yı Hukûk-ı Milliye ve Redd-i İlhâk Cem'iyyetlerini takviye edecek sûrette birkaç mektûb yazdırılarak bu havâlideki Alevi müteneffizânına [sözü geçen kişilerine] bera'-yı tevzi [dağıtılması için] Sivas'a gönderilmesi pek fâ'ideli telakki ediyorum; bu babda mu'âvenet-i sâmilerini [yüce yardımlarını] istirhâm ederim.
> Üçüncü Ordu Müfettişi, Fahri Yâver
> Mustafâ Kemâl.[566]

1919'da Konya'daki 2. Ordu'nun müfettişi, başlangıçta bir milliyetçi taraftarı olan Mersinli Cemal Paşa[567] idi. Haziran 1919'da milliyetçiler kendilerini destekleyecek organizasyonlar kurmaya çalışıyorlardı. Mersinli Cemal Paşa ve Mehmed Selâhaddin (Selahattin) Paşa dahil Konya'daki 12. Kolordu kumandanları bu çabaları desteklerken Konya valisi ve bir milliyetçi karşıtı olan Cemal Bey bu tür çabalara engel olmaya çalışıyordu.[568]

Çelebinin bu tür telgraf veya mektuplara cevabını içeren hiçbir yazılı belgeye sahip değiliz. Ancak, Mustafa Kemal'in çelebi ile ilişkisinin devamı ve aşağıda sunacağımız üzere başka zamanlarda da yardımını istemesi, yazılı belgelerin yerini tutacak bir delil olarak kabul edilebilir. Zira, eğer istendiği üzere Alevî liderlere mektuplar yazmamış olsaydı, Mustafa Kemal daha sonra aynı tür isteklerde bulunmazdı.

2 Ocak 1920'de Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye ve Mutki aşireti Şeyhi Hacı Musa ile birlikte Cemâleddîn Çelebi'yi de Ankara ziyareti sırasındaki olaylar ve halkın gösterileri konusunda bir telgrafla haberdar etmiş, meşru gayelerine ulaşacakları güne kadar bütün enerjileri ile çalışmalarını rica etmiş ve mesajındaki haberleri halka iletmelerini istemişti.[569]

Yine, bazı Alevî aşiretleri ayaklanmalara karışmış ve zaman zaman çelebiden, onlarla milliyetçiler arasında aracılık yaparak onları Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemeye çağırması istenmişti. 15 Mayıs ve 27 Ağustos 1920 arasında vuku bulan Yozgat (Çapanoğlu) ayaklanması bunlardan biridir. Bu ayaklanma, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Yozgat Reisi Çapanoğlu Edib ve kardeşi Celal tarafından başlatılmıştı.[570] Burada, Çapanoğlu ailesinin (Cebbârzâde sülalesinin) Hacıbektaş'taki ana tekke ile bir ilişkileri olduğunu hatırlamak yerinde olacaktır. Bu ünlü ailenin ana nüfuz merkezi Bozok (Yozgat) Sancağı olmasına rağmen civar bölgede de etkili idiler.[571]

Çerkez Ethem, Alevî Galib Dede'yi manevi lider olarak tanıyan bazı Alevî grupların da bu ayaklanmaya karıştığını söylemektedir.[572] Boğazlıyan Kaymakamı Bekir (Baran) Bey'e göre, bu ayaklanma sırasında, Alevîlere, başarılı olunduğu takdirde, otonomi (özerklik) sözü verilmişti.[573] Bardakçı da bu ayaklanmanın 18 Haziran 1920'den sonra ortaya çıkan ve İttihatçıların Ermenileri nasıl ülke dışı ettilerse[574] aynı şekilde Alevîlerin de kökünü kazıyacakları dedikodusu üzerine bir Alevî ayaklanması haline geldiğini ve sadece Alaca'daki bazı Alevî köylerinin bu ayaklanmaya katılmadığını, zira onların Kuvâ-yı Milliye'ye bağlı olduklarını yazmaktadır.[575] Belen ise, Çapanoğlu ayaklanması sırasında bölgedeki bütün Alevîlerin tarafsız kaldığını iddia eder.[576] Ancak bu iddianın doğru olması biraz zordur zira bölge (ki Zile, İlisu, Akdağmadeni, Mecitözü, Alaca, Sungurlu, Keskin, Bâlâ ve Tosya'yı kapsıyordu[577]) sakinlerinin büyük bir kısmı Alevî idiler; bunlar ayaklanmaya katılmamış olsaydılar o çapta bir ayaklanma mümkün olamazdı.

Cemâleddîn Çelebi, Yozgat (Çapanoğlu) ayaklanması başladığı sıralarda Mucur'da idi. Mustafa Kemal, çelebiden Yıldızeli ve Zile'de yaşayan Alevîleri Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemeleri konusunda uyarmasını istemesi talimatını Mucur Askerlik şubesi reisine vermişti. Şube reisi bu is-

teği yerine getirip çelebi ile konuşmuş ancak, çelebi "hastalığını bahane ederek"[578] Alevîlerle konuşmamış, tarafsız kalmayı yeğlemişti.[579] Buradan hareketle, ayaklanmanın uzun sürmesine sebep olan şeylerden birinin de Çelebi Cemâleddîn'in gevşekliğinin olduğunu söyleyebiliriz. Zira Alevîler'e Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemeleri konusunda yazacağı birkaç satırlık bir mektup onları sakinleştirebilir ve olayların akışını değiştirebilirdi. Evet, hasta olduğunu ve dolayısı ile bu gibi işlerle uğraşamayacak durumda olduğunu anlayabilirdik ancak, bana göre, hastalığı onun Mucur'da olmasını engellemediğine göre birkaç satırlık bir mektup yazmasını da engellemezdi. Bilindiği üzere, Yozgat (Çapanoğlu) ayaklanması Çerkez Ethem tarafından bastırılmıştı.[580]

Bektaşi liderlerin aksine Alevî liderler veya dedeler Milli Mücadele karşıtı ayaklanmalara karışıyorlardı. Örnek olarak Dersim (şimdiki Tunceli) ve daha da önemlisi Koçgiri isyanlarını ele alabiliriz. TBMM'de 18 Aralık 1920'deki tartışmalardan, bazı milletvekillerine göre Dersim'deki rahatsızlığın sebebinin Alevîlik olmadığı sonucuna varıyoruz. Dr. Adnan Bey'e (Adıvar, v.1955, İstanbul Mebusu, Dahiliye Nazırı Vekili)[581] göre sebep, Kürdistan için özgürlük isteği idi. Bu ayaklanmanın liderleri Alişir ve Mazhar idiler.[582] Dersim Mebusu Hasan Hayri Bey'e[583] göre, Dersim'deki problemlerin tarihi yeni değildi; bunlar uzun bir süreden beri vardılar ama ne Osmanlı hükümetleri[584] ne de Ankara Hükümeti oradaki içler acısı durumu düzeltmek için hiçbir şey yapmamıştı. Kasaba, kötü yönetim ve asilerin yağmasına maruz kalmıştı.[585] Ancak Maliye Vekili Ferid Bey'e göre bu ayaklanmanın sebebi Dersim halkının Yörük olması idi. Zira Yörükler düzenli/ yerleşik bir hayattan mahrum idiler.[586] Ferid Bey bunları söylerken, ayaklanmaların Yörük hayatının bir parçası olduğunu ima ediyordu. Özerklik isteyen Kürt liderlerin yönlendirdiği bu ayaklanma aslında kolayca bastırılmıştı.[587]

Bu arada, hatırlamak gerekir ki Kürt milliyetçiliği, bölgedeki diğer ideolojiler arasında tarihi ancak Sultan II. Mahmud'a kadar çıkan yeni yerini almış bir hareketti. Kürtler, hep kabilelere ayrılmışlardı ve Sultan II. Mahmud döneminde Kürt emirliklerinin baskı altında tutulmasından sonra, Kürtler giderek daha da çok bölünmüştü. 1908 Meşrutiyetinden sonra,

başkentteki Kürt elitler Kürt Teâvün ve Terakkî Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Daha sonra, 1918'de, İstanbul'da Kürdistan Teâlî Cemiyeti kurulmuştu ki Kürdistan'da şubeleri vardı.[588]

Burada doğudaki bazı aşiretlerden oluşturulan "Hamidiyye Alayları"ndan da söz etmemiz gerekir.[589] Hamidiye alayları, Milli Mücadele sırasında ne Kuvâ-yı Milliye'yi ne de Sultan'ı desteklemişlerdi. Fırat'a göre, aslında bu grupların lideri Türkiye'nin güneydoğusunda kurulacak bir Kürt devleti peşinde idiler. Bu gaye ile, doğudaki Alevîleri Ankara'ya karşı kışkırtıyorlardı. Fırat, Dersim halkının da Kürt ve Hamidiye alayları liderleri tarafından Kürt oldukları konusunda aldatıldıklarını ve bu kışkırtmalara geldiklerini eklemektedir. Buradaki Alevîler bazı düzmece Alevî ayinlerini benimseyerek hakiki Bektaşi ve Türk inançlarını bırakmış ve kendilerinin Hz. Muhammed'in soyundan gelen "seyyidler" olduklarını iddia eden bazı kişilere bağlı hale gelmişlerdi.[590]

İşin aslına bakılırsa, Kürtler, İngilizlerin menfi yöndeki çalışmalarına ve Sevr Antlaşması'nda kendilerine özerklik vaat edilmesine rağmen milli direnişi büyük ölçüde desteklemişlerdi: Erzurum ve Sivas Kongrelerinde ve hatta Heyet-i Temsiliye'de Kürt temsilciler vardı.[591]

Koçgiri Ayaklanması ise 6 Mart ve 17 Haziran 1921 arasında vuku bulmuştu. Ayaklanmanın başı, Koçgiri Aşireti Lideri ve İmranlı Kürt Teâlî ve Teâvün Cemiyeti kurucusu Haydar Bey ve ayaklanmaya daha sonra katılan Hozat (Dersim) Lideri Alişân idi. "Ankara Hükümetinin, Kürtleri de Ermeniler gibi yurtdışı edeceği [hepsini katledeceği[592]]" dedikodusunu yayıyorlardı.[593] İngiliz Yüksek Şube Müdürü Sir Horace Rumbold'dan Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderilmiş bir raporda, bu ayaklanma "Dersim ve civarında sayıları hayli fazla olan Kızılbaş veya Alevî Kürtlerden daha öteye gitmeyen anti-Kemalist bir ayaklanma" olarak tanımlanmaktadır.[594]

Ayaklanma, Nureddin Paşa'nın kumandasındaki bir ordu ile zorlukla bastırılabilmişti[595] ama 31 Temmuz 1921'de hâlâ ayaklanma çıkarmak gayesi ile dolaşan Alevî dedeler vardı. Mesela bir belge, İstanbul'da Cemal Efendi adlı bir Alevî dedenin,[596] Ali Fehmi adında askeri kâtiplik yapmış, orta boylu, şişman ve esmer bir şahıs ile birlikte, bir Alevî ayaklanması çı-

karma görevi ile Kürdistan'a gönderildiklerini göstermektedir.[597] Kasım 1921'de TBMM bir grup mebusunu olayı yerinde araştırmak üzere Koçgiri'ye göndermişti.[598]

Burada bizi ilgilendiren nokta şudur: Çelebi, bu ayaklanmalarda Alevîleri durdurmak için hiçbir şey yapmamıştır. Bunun sebebi muhtemelen Kürt Alevîler[599] üzerindeki nüfuzunun sınırlı oluşu idi. Zira hem çelebi hem de ona bağlı sıradan Bektaşiler, her fırsatta "Türklük"lerini vurguluyorlardı. Mesela Veliyyeddin Çelebi'nin daha önce sözünü ettiğimiz beyannamesinde, Bektaşi tarikatı üyelerinin "Türk" olduğu, ancak dergâha "bazı (Kürt) aşiretlerin" de bağlı olduğu vurgulanmakta idi.[600] Yine, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü'ndeki bir belgede çelebilerin, Milli Mücadele karşıtı Bektaşiler tarafından "Türk ırkından" diye tanımlandıklarını görmüştük.[601] Eskişehir'deki Bektaşilerin bağlı olduğu Şükrü Metin Baba ve yeğeni olarak kendisinden bahseden Hakkı Aydoğdu Dede'nin de esir edilme sebeplerini soran yetkililere " Türk olduğumuz için" dediğini aktarmıştık.[602] Didâr Hanım gibi bir Milli Mücadele karşıtı tarafından kandırılamayan Hasan Baba ise başka bir örnektir: Elimizdeki belgede, "Türkleri seven, Hacı Bektaş Veli'nin Horasan'dan Anadolu'ya bir Türk devleti kurmak için gelmiş olduğuna inanan Türk soyundan bir vatanperver" olarak tasvir edilmektedir. Bunun aksine Didâr Hanım, "Türk soyunun ve memleketinin düşmanı" olarak sunulmuştur.[603] Hatta bir Kuva-yı Milliye karşıtı olan Dr. Fahrettin Bey, bunun sebebi olarak, onların cephede "Türk kanı dökmelerini" (?!) gösteriyordu. Bkz. bu bölümde, s. 160.

Sonuç

1900'ların başında Bektaşi tekkeleri nispeten serbest ve daha çok desteklerini almak için gelen memur ve zabitlere açıktı. Ancak Bektaşiler bu ziyaretleri onların "Bektaşi" oluşlarına yorumlamayı yeğliyorlardı. Üstelik, bazı Nakşîler ve Bektaşilik üzerine çalışması olan bazı yazarlar da Bektaşi olarak algılanıyordu. Bu sebeple, Şeyhülislam Musa Kâzım, Talat ve Enver Paşalar, Kâzım Karabekir, Kâzım (Özalp) ve Mehmed Ali (Ayni) gibi birçok yüksek seviyeli bürokrat, memur ve yazarın Bektaşilik tarikatına

bağlı olduğu iddia ediliyordu. Ancak Talat Paşa'nın durumu hariç, ellerinde iddiaları ispatlayacak sağlam bir delil yoktur.

Milli Mücadele'deki fonksiyonlarını incelerken, Bektaşiliğin iki kolunun faaliyetlerinin arasını ayırmak gerekir. Babagân koluna bağlı Bektaşiler, hem Milli Mücadele yanlılarının, hem de karşıtlarının meşrulaştırılması ve örgütlenmesi için çalışmışlardır. Salih Niyazi Baba, Hüsameddin Bey (Hüsamettin Ertürk, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti'nin 2. Şubesinin reisi), Tevfik Baba (M.M. Grubu üyelerinden ve Tarikat-i Salâhiyye'de casus), Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba (Denizli'de bulunan Teslim/Kazak Abdal Bektaşi tekkesi şeyhi ve şehrin TBMM'deki mebusu), Hüseyin Kâzım ve Asım (Giritlioğlu) babalar (ikisi de M.M. Grubu üyeleri), konuşmalarıyla halkı ve askerleri seferber eden Samih Rıfat vb Bektaşiler, milliyetçileri destekledikleri halde; Mondros Mütarekesi'nden sonra Tevfik Paşa kabinesinde maarif vekili, Damat Ferid Paşa hükümetinde Devlet Şurası reisi, Sevr Antlaşması'na imzasını koyanlardan ve bu sebeple de "Yüzellilikler" arasında yer alan Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Tarikat-i Salâhiyye'nin kurucusu Kiraz Hamdi Paşa, yine Tarikat-i Salâhiyye'nin genel sekreteri ve üyesi Sakallı Rıfkı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın destekçilerinden olan Cemâlî Baba ve Dr. Fahreddin Bey, Milli Mücadele karşıtlarının kurduğu Didâriye adlı bir tekke etrafında toplamayı tasarlayan Didâr Hanım karşı taraf için çalışmıştır. Milli Mücadele'de muhalefet rolünü oynayan bu ikinci grup Bektaşiler, İstanbul'da ya yüksek mevkilerde bulunuyorlardı ya da bu yüksek mevkilerde bulunanlara yakın idiler. Kısaca, Babagân Bektaşilerinin milliyetçileri ya da sarayı desteklemiş olmalarında, Bektaşiliğin tutumu belirleyici olmamıştır. Yine görüyoruz ki milliyetçileri destekleyen Bektaşiler, bunu "Bektaşiliğin çıkarı için" yaptıklarını hiçbir şekilde ifade etmemişlerdir.

Alevîlerin bağlı olduğu Çelebiyân kolunun faaliyetlerini analiz etmek ise biraz daha zordur: Cemâleddîn Çelebi çok hasta olmasına rağmen TBMM ikinci reis vekilliğine seçilmiş, ama hastalığı sebebi ile meclise devam edemediği için yeri başka mebuslarca doldurulmuş, ancak üyeliği vefat ettiği tarih olan Ocak 1922'ye kadar iptal edilmemiştir. Açıkça görüldüğü üzere, meclisin bir üyesi olarak tutulması, milliyetçiler için çok önemli idi, zira kendisine bağlı birçok Alevî grup vardı. Hatta Bektaşileri Milli Mü-

cadele'de hayatî kılan Alevîlerle olan bağları idi. Cemâleddîn Çelebi milliyetçiler ve Anadolu'daki Bektaşi ve Alevî gruplar arasında bir aracı gibi idi. Zaman zaman onları Kuvâ-yı Milliye'ye katılmaya veya milliyetçileri teşvik etmesi için kendisine başvurulan bir konumda idi. Ancak burada akılda tutmak gerekir ki bazı Alevîler, özellikle Kürt olanları, başından beri çelebilere ve Milli Mücadelecilere problem çıkarmışlardı: 1915'te kurulan Mücâhidîn-i Bektaşiyye'de yer almamışlar, 1920'deki Yozgat (Çapanoğlu) ve Dersim isyanları ile 1921'deki Koçgiri İsyanı'nın başrollerini oynamışlardır. Misak-ı Milli'de Kürtlerden ayrıca bahsedilmediği için birçoğu gelecekleri hakkında emin değillerdi. Hatta Ermeniler gibi sürülecekleri söylentileriyle tedirgin idiler. Yozgat (Çapanoğlu) ayaklanması sırasında, çelebi, Yıldızeli ve Zile'deki Alevîlere, Kuvâ-yı Milliye'yi desteklemeleri konusunda müspet fikirler aşılmaya davet edilmesine rağmen 'hastalığını bahane ederek' bunu yapmaktan imtina etmişti. Bu, onun Kuvâ-yı Milliye'ye verdiği desteği gölgeler mahiyette bir olaydır. Yine Kürt Alevîleri, Dersim ve Koçgiri ayaklanmalarını çıkarmak ve büyütmekten men etmek için hiçbir şey yapmamıştır. Bunun sebebi, çelebinin nüfuzunun, kendisini "Türk" addeden Alevîlerle sınırlı olması olabilir ama bu, en azından "önlemeyi denemesine" engel olacak bir sebep olmasa gerektir.

Ancak yine de Çelebiyân kolu, milliyetçilerin daimi destekçileri olarak kabul edilebilirler. En önemli desteklerinden biri, Veliyyeddin Çelebi'nin Mayıs 1922'de kendisine bağlı olan bütün Bektaşi ve Alevîleri, daha önce olduğu gibi o tarihten sonra da Ankara'yı desteklemeye çağıran bir beyanname yayınlamasıdır. Kendisinden başka hiçbir şeyh böyle bir şey yapmadığı için bu açıdan 'benzeri olmayan' bir katkıda bulunmuştur denebilir. Böyle yapmasının sebebi, kendisine bağlı olanların, yani Alevîlerin çoğunun köylerde oturan ve bu sebeple 'birlikte hareket etmeye' alışmış kişilerden oluşması olabilir. Babalar, yani genelde şehirde oturan Bektaşiler, gördüğümüz gibi ferdi olarak hareket etmeyi yeğlemişlerdir.

Burada önemle vurgulamak gerekir ki mücadeleyi destekleyen Bektaşiler, bunu Bektaşiliğin çıkarları için değil, kendilerini 'Misak-ı Milli'ye hizmet eden vatanperverler'[604] olarak gördükleri için yapmışlardı. Bektaşiler ve milliyetçiler arasında başka bir bağın olduğu şeklindeki iddialar, da-

ha sonraları Alevî-Bektaşi yazarların Mustafa Kemal'in meşrulaştırma gücünden faydalanmak için uydurdukları hikâyelerden başka bir şey değildir. Bu konuya kitabımızın "ulaşılan sonuçlar" bölümünde tekrar döneceğiz.

Savaş yıllarında, hem Ankara Hükümeti ve basın, hem de çelebiler, Bektaşiler/Alevîlerle Sünniler arasında çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığa yol açabilecek tutum ve davranışlardan kaçınmaya özen göstermişlerdir. Mesela, Baha Said'in Anadolu'daki Bektaşiler/Alevîler konusundaki çalışmasının sonuçları, 'Kızılbaş propagandası' olabilir korkusu ile sansüre uğrayarak yayınlanmamış ve Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu) *Akşam* gazetesi tarafından tefrika halinde verilen romanı *Nur Baba*, Hariciye Vekâleti tarafından sansür edilmişti. Bu sansürün sebebi, Sünni ve Bektaşiler/Alevîler arasında düşmanlığa yol açabileceği ve bu romanda anlatılanların, Milli Mücadele'de cephede çarpışmakta olan Bektaşiler/Alevîleri aşağılama sayılabileceği korkusu idi. Mustafa Kemal'e gelince, O, Sünni liderleri ziyaret ettiği gibi Alevî/Bektaşi liderleri de ziyaret etmiş, ayrıca her iki gruba göre de kutsal sayılan mekânları ziyaret etmişti. Mesela Ankara'ya ilk vardığı zaman Bektaşilerin kendilerini yakın hissettiği bir tarikat olan Bayramiyye'nin merkezi ve hem Sünni hem de Alevî/Bektaşilerce ziyaret edilen Hacı Bayram Camii'ni ziyaret etmişti.[605] Yine TBMM'nin iki reis vekilinden biri Sünni, diğeri Bektaşi liderlerden seçilmişti. Çelebi Veliyyeddin de beyannamesinde, Sünni-Alevî ilişkilerinde büyük bir kırılma noktası olan Hulefa-i Raşidin konusunda Sünni bakış açısını göz önüne alarak Hz. Ali'nin onlardan biri olduğunu söylemiş[606] ve böylece onların hilafeti hak etmedikleri şeklindeki Alevî görüşünü örtbas etmişti. Sünnî ve Bektaşi liderler arasındaki ilişkiler de iyi idi. Bektaşi liderler, en azından zahiren (görünüşte), Sünni İslamla uyuşuyor görünümünü vermeye çalışıyorlardı. Mesela, TBMM'nin açılışı dolayısı ile meclise gönderdikleri kutlama mektubunda, bu vesile ile dergâhta düzenledikleri törende Kuran ve mevlitler okudukları şeklindeki sözlerinden bu sonuca varmak mümkündür.

Cemal Bardakçı, *Kızılbaşlık Nedir?* ve *Anadolu İsyanları* adlı eserlerinde nedense Sünni ve Alevîler arasında bir uyumdan değil de ihtilafların ve Alevîler aleyhine bir ayrımcılığın varlığından söz eder. Ancak bu konuda söyledikleri ikna edici olmaktan uzaktır. Burada, Cemal Bardakçı'nın

Alevî/Bektaşilerle ilişkisinden kısaca söz etmekte fayda vardır: Bardakçı 1919'da Çorum ve çevresindeki bölgelerdeki ayaklanmaları bastırmakla görevli olarak Çorum mutasarrıf vekilliğine atanmıştı. 1920'de bu vekilliği asıllığa çevrilmiş ve onların en nüfuzlu liderleri Çelebi vasıtası ile Alevîler ve Bektaşilerin desteğini kazanabilmek gayesiyle Nisan 1921'de Hacı Bektaş'ı ziyarete gitmişti. Dediğine göre, konuşmak için günlerce bekledikten sonra Çelebi ile uzun uzun sohbet etmiş, ona Alevîlik/Bektaşilik tarihini anlatmış, Milli Mücadele başarıya ulaştıktan sonra saltanata sıra geleceği ve gelecek yeni rejimle Alevî/Bektaşilerin artık ayrımcılığa uğramayacakları, 'Rafızî, Kızılbaş, zındık' diye küçümsenmeyecekleri ve gerçek İslam'ın bu olduğu vb konularında onu ikna etmiş. Bardakçı, o anda memlekette hüküm süren şartların, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya ilk geldiği zamanki şartlardan fazla farklı olmadığını, o zamanki gibi yabancı güçlerin elinde olduğunu ama o kötü şartlardan nasıl kurtulmuşlarsa yine aynı şekilde kurtulacaklarını, Anadolu halkı arasında iki yıldan (1919'dan sonra) beri var olan anlaşmazlık ve düşmanlık tohumlarının, memleketin birlik ve beraberliğini yok etmek isteyen düşmanlar tarafından ekildiğini Çelebi'ye izah etmiş ve böylece Mustafa Kemal, Çelebi için gerçek bir lider haline gelmiş.[607] Bunun üzerine Çelebi, onunla aynı fikirde olduğunu ve bunun ne anlama geldiğini Çorum'a döndüğü zaman anlayacağını söylemiş. Bardakçı, aslında Çelebi'nin ne demek istediğini çok iyi anladığını ve Çelebi'yi alnından öpmemek için kendisini zor tuttuğunu; ve Çorum'a döndükten sonra, Mecitözü kaymakamından, Alevîlerin Mustafa Kemal'i "Mehdî" diye anmaya başladıkları ve mümkünse bu söylentileri durdurmak için bir şey yapmasını isteyen telgraflar aldığını yazar.[608]

Elimizde Bardakçı'nın sözlerini doğrulayacak bir belge veya başka kaynak bulunmamaktadır. İlk olarak, Bardakçı sanki Çelebi ile Mustafa Kemal önceden birbirlerini tanımıyorlarmış da Mustafa Kemal'i ona tanıtan kendisiymiş gibi konuşmaktadır. Oysa biz biliyoruz ki onlar Milli Mücadele'nin başından beri ilişki içindeydiler. Bardakçı, Çelebi'nin mecliste ikinci reis vekili olduğundan bile söz etmemektedir. Daha önceki sayfalarda sunduğumuz bilgiler ışığında Bardakçı'nın sözlerinin ciddiye alınamayacağı açıktır. Ayrıca, Alevîlere karşı bir ayrımcılıktan söz eden tek kaynağımız,

Eskişehir halkının kendilerini "Kızılbaş" diye telakki ettikleri için inanmadıklarını söyleyen Hakkı Aydoğdu Dede'dir. Açıktır ki bu tutum sadece Eskişehir halkını ilgilendirir ve Ankara veya İstanbul hükümetlerinin resmi tavrı değildir. İkinci olarak, Çelebi'yi Alevîlik hakkında bilgisizlikle suçlayan Bardakçı'nın kendisi konuyla ilgili doğru bilgi sahibi değildir ve hatta Bektaşiliğin kollarından bile haberi yoktur. Mesela, çelebileri, "Alevîler" olarak ele alır. Bütün bunlar, Bardakçı'nın konuyla ilgili söylediklerinin dikkate alınmaması gerektiğini ispata yeter sanırız.

Milli Mücadele'yi destekleyen yüzlerce Alevî/Bektaşi varsa, aynı şeyi, aynı heyecanla isteyen binlerce Sünninin olduğunu kabul etmek gerekir. Milliyetçileri destekleyen Sünni veya Alevî/Bektaşiler, bunu Sünnilik veya Alevî/Bektaşilik için değil, memleketlerini kurtarmak ve Misak-ı Milli'nin gayelerine ulaşmak için yapmışlardır. Hatta, Milli Mücadele karşıtı olanlar da vatan düşmanı olmaktan çok, bütün beceriksizliğine rağmen ümitlerini sultana ve politikalarına bağlamış zavallılardı. Bunlardan bazıları, gözlerinde gerçek düşman olan Yunanlılardan memleketi kurtarmak için, "en zararsız kötü" diye kabul ettikleri İngiliz mandasını bile istemişlerdi.

Dördüncü Bölüm

KURTULUŞTAN SONRA DURUM, TARİKATLARIN YASAKLANIŞI

Tarikatların Genel Durumu

Saltanat 1 Kasım 1922'de kaldırılmış ve Abdülmecid sadece dini bir fonksiyonu olan halifelik makamına getirilmişti. Ancak bu da kaçınılmaz olarak Türkiye dahil Müslüman ülkelerde yaşayan birçok insanın, sadece biçimsel bir anlamda olsa bile, devletin başı olarak halifeyi görmeye devam etmesi gibi bir sonuç doğurmuştu. Ayrıca halife olarak onun yetki alanı Türk devletinin sınırlarını aşıyor ve –en azından teorik olarak– bütün Müslüman dünyasını kapsıyordu. Hilafetin kaldırılmasına doğru önemli bir adım olarak 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilmiş, bu karar Hüseyin Rauf (Orbay), Kâzım Karabekir, Ali Fuad (Cebesoy) ve Refet (Bele) gibi Milli Mücadele'nin bazı ünlü simalarının başkentte olmadığı bir sırada alınmıştı. Bu kişiler, İstanbul basınının kendileriyle yaptıkları mülakatlarda bu ilana olan öfkelerini gizlemediler; bu kararı zamansız bulduklarını ve bunun demokrasiye uymadığını söylediler. İstanbul'da, baro reisi Lütfi Fikri (Düşünsel) gibi bazı kişiler, halife için daha nüfuzlu bir pozisyon istiyorlardı. 19 Aralık 1923'te, Mustafa Kemal taraftarı mebuslar, aralarından birkaç kişiyi İstiklâl Mahkemesi üyesi seçerek özellikle basının devlete ihanet edip etmediğini araştırması için İstanbul'a gönderdiler.[1] Türkiye dışındaki, özellikle Hindistan'daki Müslümanlar, Mustafa Kemal'i hilafeti kaldırmamaya ikna edemeyince kendisinin halife olmasını teklif ettiler. Ancak Mustafa Kemal bu öneriyi reddetti. Jäschke'ye göre Mustafa Kemal bütün İslam ülkelerini adaletiyle kucaklayacak bir halife arzulamaktaydı, ama aynı zamanda bunun çok ütopik bir ideal olduğunun da farkındaydı. Üstelik, böyle bir görev Türkiye'ye omuzlarını çökertecek çok ağır bir yük olurdu.[2]

Hilafetin kaldırılması konusunda TBMM'de yapılan tartışmalarda, Halk Fırkası mebusu olmayan Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu)

Bey ve Kastamonu Mebusu Halid Bey gibi bazı mebuslar, hilafetin kaldırılışının, "hilafeti kurtarmak sloganı ile başlatılan Milli Mücadele'nin gayeleri ile uyuşmadığını" söylüyor ve kaldırılmasına karşı çıkıyorlardı. Zeki Bey, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldıran meclisin, Osmanlı hanedanına hilafet görevini ebediyen kalmak üzere tevdi ettiğini savunuyordu. Hilafetin kaldırılmasıyla ilgili kanun teklifini veren Şeyh Safvet (Yetkin), Vasıf Bey (Saruhan Mebusu), Seyit Bey (Adliye Vekili[3] ve İzmir Mebusu[4]), Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak Mebusu) gibi mebuslar ve Başvekil İsmet (İnönü), bir taraftan İslam'a göre hilafetin "idare etmek" anlamına geldiğini ve bu görevi (yani idare etmeyi) bütün meclisin üstlenmesi dolayısı ile hilafetin kaldırılmasından İslam'a bir zarar gelmeyeceğini ayet ve hadislerden verdikleri örnekle açıklarken, diğer taraftan da hilafet makamının Milli Mücadele'yi desteklemek şöyle dursun ona engel olmaya çalıştığını ve daha da önemlisi hilafetin varlığının, saltanatın yeniden ikamesi beklentilerini arttıracağını söyleyerek diğer mebusları, yaptıklarının doğruluğuna inandırmaya çalışıyorlardı.[5] Sonunda, 3 Mart 1924'te hilafet kaldırıldı. Hilafeti kaldıran kanunda, diğer iki değişiklikten de söz ediliyordu: Tevhîd-i Tedrîsât (eğitimde birlik) getirilecek ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti ile Şeriyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılacaktı. Din adamları, kısa bir tartışmadan sonra "Diyanet İşleri Başkanlığı" diye adlandırılan başka bir bölüme bağlandı. İslam, devletin resmi dini olarak kaldı ama doğrudan devletin kontrolu altına alındı.[6]

Bu esnada Mustafa Kemal'in karşılaştığı problemlerden biri, daha önce halife seçilme ümidi olan bazı kişilerin varlığı idi.[7] Mesela, Mustafa Kemal'in kesin zaferinden sonra, 1922'den beri güney Anadolu'daki (o zaman Türk-Fransız sınırı) Arap aşiretlerinin arasını bulmakla meşgul olan Şeyh Ahmed Senûsî, İstanbul'a döndü ve Osmanlının hilafet meselesine karışmak istedi.[8] Ne var ki kendisine resmi ilgi yoktu ve daha önceleri yaptığı ziyaretlerde büyük törenlerle karşılanırken, bu sefer Adana'da küçük bir otelde gecelemek ve sonra da İstanbul'a yürüyerek gitmek zorunda kaldı.[9]

Devletin İslama karşı tutumunun değişmesine bir tepki olarak, tarikat şeyhlerinden de Ankara'ya karşı tavrını değiştirenler çıktı. Mesela, Şeyh Şerafeddin Dâğistânî bu tip şeyhlerdendi. Bu sebeple, Milli Mücadele'deki hizmetlerine rağmen, "yeni hükümete karşı düşmanca tavırların-

dan dolayı" İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi.[10] Tarikatların kapatılmasından sonra Ürdün'e kaçan Şeyh Şerafettin 1936 başında vatanına geri döndüğünde ünlü Bediuzzaman Said Nursi (v. 1960) ile birlikte Eskişehir hapishanesine kondu. Çıktıktan kısa bir süre sonra öldü.[11]

Hepsinden önemli bir gelişme olarak Şeyh Said isyanı çıktı. Van Bruinessen'e göre, hilafetin kaldırılmasıyla Kürt ve Türkler arasındaki en önemli kardeşlik bağı artık kaybolmuştu. Üstelik Ankara Hükümeti'ni "dinsiz" diye nitelemek mümkün hale gelmişti ve bu aldığı yeni tedbirlerce de tasdik ediliyordu.[12] Olson, bu isyanın Ortadoğu politikalarının oluşumunda, 1925 sonrası özellikle Türkiye ve Irak tarihinde ve bazı Avrupa ülkelerinin dış politikalarında önemli bir rol oynadığını ve esas olarak hem Kürtlük hem de dini duyguların bir ifadesi olduğunu söylemektedir. İsyanın arkasındaki asıl hedef, modern Türkiye'de çiğnendiğini düşündükleri İslamî prensiplere uyacak[13] ve 10 Ağustos 1920'de imzalanmış olan Sevr Antlaşması'nın 62, 63 ve 65. maddelerince kabul edilen ama Milli Mücadele'nin gayesi olan Mîsâk-ı Milli ile ters düşen bir Kürt devletini kurmaktı.[14] Kürtlerin durumu hakkında Lozan Antlaşması'nda bir madde bulunmamaktaydı. Bu Kürt milliyetçileri için büyük bir hayal kırıklığı idi. Üstelik, Türkiye Cumhuriyeti, yeni bir milli şuur geliştirme gayreti içinde Kürtleri ayrı bir etnik grup olarak tanımlamıyordu. Bu, 1923'te eski milis zabitleri tarafından kurulan Âzâdî (Hürriyet) Cemiyeti[15] ve Zaza aşiretleri arasında çok nüfuzlu bir şeyh olan Nakşî şeyh Palulu Şeyh Said tarafından düzenlenen büyük bir isyana sebebiyet verdi. İsyan Diyarbakır'da çıktı ve bütün Zaza ve iki Kormanci aşireti arasında yayıldı. Ancak Kürtler arasında hemen bölünmeler başladı:[16] Genelde hilafete karşı laik yönetim taraftarı olan Alevî Kürtler, Sünni isyancılara şiddetle saldırdılar. Böyle bir sonuç, hareketin ikili karakteri (yani özerk veya bağımsız bir Kürt devleti kurma ve şeriat ve hilafetin geri getirilmesi) göz önüne alındığında aslında şaşılacak bir şey değildi.[17] Sonunda Kürt isyancılar dağlara çekilmek zorunda kaldı ve Şeyh Said 15 Nisan 1925'de yakalandı, kendisi ve yandaşları Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'nce 29 Haziran 1925'te ölüme mahkûm edildiler.[18]

Şeyh Said isyanı hakkında yapılan detaylı bazı araştırmalara göre, Türkiye'de genelde kabul gören anlayışın aksine, İngilizlerin –Musul'daki

toplantılarında kendilerine yardımı olmasına rağmen– ayaklanmada bir rolü olmamıştı.[19] Hatta bazı yazarlar, bu ayaklanmanın Türk hükümetinin bizzat kendisi tarafından planlandığını ileri sürerek bunda Türkiye'nin şu gibi çıkarlarının olabileceğini söylerler:

- Türkiye'de çıkacak bir ayaklanma, Irak'taki Kürtlerin, (Ankara'nın kışkırtmasıyla) Irak boyunduruğundan kurtulup Türkiye'deki Kürtlere, nihaî olarak da Ankara'ya iltihakını (katılmasını) kolaylaştırabilirdi veya;
- Irak sınırına yapılacak bir askeri yığınak, Türk askerinin, kaçan Kürt isyancıları yakalamak bahanesiyle Irak sınırını geçmelerine geçerli bir sebep teşkil edebilirdi.[20]

Ancak bize göre bunlar, ispatlanamayacak iddialar olmaktan öte gidemez. Zürcher' e göre, Takrîr-i Sükûn Kanunu[21] aracılığı ile muhalefeti susturmayı ve 1926'daki tasfiye hareketlerini meşru gösteren atmosfer ve mekanizmayı yaratan da Şeyh Said ayaklanması olmuştu.[22] Sonunda Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi Şeyh Said isyanı liderlerini ölüme mahkûm etmişti. Aynı mahkeme, güneydoğu bölgesindeki bütün tekkelerin kapatılmasını da karara bağlanmış; Ankara İstiklâl Mahkemesi, hükümeti konuyla daha yakından ilgilenmeye çağırmıştı.[23]

Sufi liderler reformların halkın gözünde meşruiyet kazandırılmasında kullanılabilirlerdi ve aslında bazıları bunu yapmaya hazırdı ve de yapmıştı da. Mesela:

- Hilafeti sona erdirip Osmanlı hanedanını yurtdışı etmeyi buyuran kanun tasarısını sunmaya, bir Halvetiyye şeyhi (ve Urfa Mebusu) olan Safvet (Yetkin) seçilmişti.[24]
- Yine bir Halvetiyye şeyhi ve Kırşehir Mebusu Yahya Galib (Kargı) ve ünlü bir Bektaşi olan Biga Mebusu Samih Rıfat da yukarıda sözü edilen tasarıyı teklif eden mebus grubu arasında idiler.[25]
- Konya'daki Mevlevî şeyhi (Abdülhalim Çelebi), hilafetin kaldırılması ve yurtdışı edilmesi dolayısı ile Mustafa Kemal'e bir kutlama

mektubu göndermiş, bu mektubunda sultan ailesini, "tâûn [veba] ve bela" olarak nitelendirmiş[26] ve daha sonraki icraatlarında Gazi'ye başarılar dilemişti.[27]

30 Ağustos 1925'te Mustafa Kemal'in meşhur konuşmasını yapacağı Kastamonu'daki bazı ileri gelen Mevlevî şeyhleri de hilafetin kaldırılmasının, halkın istek ve şeriatın (İslamın) kurallarına uygun olduğunu, zira hilafetin zaten hiçbir zaman temel İslami prensiplerden olmadığını, hilafetin, eski makamlarını elde etmek için düşmanlarla birleşmekten çekinmeyecek ve bu gaye ile halkı bölmeye çalışabilecek cahil ve zalim sultanlar tarafından ferdi çıkarlarına hizmet için kullanılmaktan başka bir fonksiyonu olamayacağını vb söyleyen bir mesaj göndermişlerdi. Mesajın altında, Şemsizâde Dergâhı postnişini Ziyâeddin, Hazret-i Pîr Dergâhı postnişini Şeyh Mehmed Ata ve Mevlevî Dergâhı postnişini Tahir Çelebi'nin adları vardı.[28]

- Mevlevî şeyhi ve Kastamonu Mebusu Veled Çelebi ilk şapka giyen kişi idi.[29]
- Eski bir Rufâî tekkesi şeyhi olan Şükrü Efendi reformlara gösterdiği yakın ilgi dolayısı ile Mustafa Kemal'den teşekkür telgrafı alanlar arasında idi.[30]

Bunlara rağmen, Milli Mücadele'den sonra, diğer reformlar yanında[31] din alanında da reformlar yapılması, bazı araştırmacılara göre laikliği,[32] bazılarına göre milliyetçiliği[33] "sivil din"[34] olarak alan bir anlayış açısından kaçınılmazdı. Karpat'a göre, pratik bir ihtiyaç ve modernizasyonun gereklerinden biri olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda tedrici olarak ortaya çıkan laiklik, yeni rejimin ideolojik temellerinden biri olmuş ve 1937'de resmi olarak anayasadaki saygın yerini almıştı. Türkiye'deki laikliğin iki gayesi vardı: dini eğilimi olmayan modern bir toplum yaratmak, yani toplumu İslam'ın baskısından kurtarmak ve hür bir yeni insan tipi ortaya çıkarmaktı. Bu mantıki, bilimsel düşünceyi savunan, gelenek ve din karşıtı laiklik,[35] Fransız pozitivizmi ile yakından ilgili idi.[36] Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'deki laiklik tarihi, bir anlamda, dini dünyadan ayırmayı heretizm olarak değerlendiren ağırlıklı olarak Müslüman olan bir cemiyette, İslamın etkisini sınırlama ça-

lışmalarının tarihidir.[37] Laiklik, İslam'a bir inanç sistemi olarak karşı çıkmaz, ancak onun dogmatizmine ve var saydığı teknik ve sosyal gelişmeye engel oluşuna karşı çıkar. Kendisini 'laik" olarak tanımlayanlar, dini hareketlerin Cumhuriyet rejimine karşı olduğunu söylerler ve buna delil olarak Şeyh Said isyanı ile 1930'daki Menemen olayını örnek verirler.[38]

Zürcher'e göre, Mustafa Kemal'in, sadece Anadolu halkının değil Kâzım Karabekir, Ali Fuad (Cebesoy) ve Dr. Rıza Nur gibi mesai arkadaşlarının bile onaylamadığı bir politikayı seçmesinin sebebi, modern dünyaya açılan tek kapının bu olduğunu düşünmesi olabilir.[39]

Sosyal hayatla ilgili sekülerleşme; kısmen sembollerle mücadele,[40] kısmen yeni rejimin çalışmasını aksatacak örgütlenmiş merkezlerinin bastırılması halini almıştı ki tarikatlar bunların başında geliyordu. Tarikatlar, Osmanlı tarihi boyunca çok önemli dini, sosyal ve politik roller oynamışlardı. 1866'dan 1924'e kadar İstanbul'da Meclis-i Meşâyih ve Anadolu'da Encümen-i Meşâyih ve daha sonraları (3 Mart 1924'ten kapatıldıkları tarihe kadar) Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yönetilmelerine[41] rağmen, özellikle "hususi" olanları belli bir nispete kadar bağımsız idiler. Zürcher bu konuda şöyle demektedir: "Politik pozisyonları ne olursa olsun, ülke çapına yayılmış tekke ve türbe ağları, şeyhlerine kayıtsız şartsız itaat eden müritleri ve kapalı kültürleri, tarikatları bir dereceye kadar bağımsız kılıyordu ki bu merkeziyetçi, modern ve milli hükümetin kabul edemiyeceği bir durumdu.[42]

Bu sebeple kurtuluş mücadelesi ve milliyetçilere olan bütün desteklerine rağmen tarikatların kapatılması gerekiyordu. Zarcone, milli hükümetin İslama (ve tabii tarikatlara) karşı gerçek tutumunun bu surette ortaya çıktığını söylemektedir.[43]

Mustafa Kemal, tarikatları kapatmadan önce bazı küçük araştırmalar yapmıştı. Bu araştırmalar bazı ünlü şeyh ve babalarla bizzat kendisinin konuşması şeklinde yapılmış olmalıdır. Ünlü müzisyen Neyzen Burhanettin Ökte'ye göre, Mustafa Kemal bazı tarikat şeyhlerini ziyaret edip onlarla konuşmuş, böylece tarikatların durumlarını yakından öğrenmeye çalışmıştı.[44]

30 Ağustos 1925'te, Mustafa Kemal artık kararını vermiş bir şekilde şapka, fes, şalvar ve diğer geleneksel İslami giysilere ilk açık tavrını sergilediği Kastamonu'da ünlü konuşmasını yaptı. Aynı konuşmada tekke, tür-

be ve tarikatlardan da söz etti ve bunların yardım ve rehberliğini isteyenlerin ancak cahil, batıl inançlara sahip insanlar olabileceğini, medeni bir toplumun şeyhler, dedeler, seyyidler, çelebiler, babalar ve emirler[45] tarafından yönetilmeye ve hayatlarını falcı ve üfürükçülere teslim etmeye razı olamayacağını vurguladı.[46]

Mustafa Kemal bu konuşmasından sonra Ankara'ya döndüğünde yaptığı ilk kabine toplantısında bir kararlar serisi ilan etti. Konya Mebusu Refik (Koraltan) Bey, bütün tekke ve tarikatların kapatılmasını öngören kanun tasarısını sundu: tekkeler, medrese, mescid ve yatılı bölümleriyle birlikte kapatılacak[47] ve mal varlıkları Evkaf Müdürlüğü'ne devredilecekti. Tapu senetleri kaydedilecek, uygun olanları mekteplere çevrilecek[48] ve kime ait oldukları ve kime miras kalacakları belirlenecekti.[49]

Bu şekilde, 677 sayı ve 30 Kasım 1925 tarihli kanunla tekke ve zaviyeler kapatılmış oluyordu (13 Aralık 1925'te *Resmi Cerîde*'de yayınlanmıştı). Böylece medeniyet yolundaki Türkiye, dervişler, müritler, dedeler, çelebiler, babalar, emirler, nakibler,[50] halifeler, falcılar, üfürükçülerden kurtulmuş oluyordu. Türbelerin kapatılmasından, sultanların türbeleri de paylarını almışlar, türbedarlık da tamamen kaldırılmıştı. Kanuna karşı gelenler, en az üç ay hapis ve 50 liradan az olmayan para cezasına çarptırılacaklardı.[51] Tekkelerdeki kitaplar da kütüphanelere taşınmıştı.[52] Ancak, tekkelerin son şeyhlerine vefatlarına kadar tekkede oturma ve maaş alma hakları tanınmıştı.[53] Mesela, 10 Nisan 1927 tarihli meclis zabıtlarından, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesinden "mülga (kaldırılmış) tekke ve zaviye şeyhlerine" 18.000 lira maaş ödendiğini öğreniyoruz.[54] Şeyhlerin bazıları ise zaten Diyanet İşleri Başkanlığı içerisinde imamlık ve müezzinlik gibi görevlere atanmışlardı.[55] Diğer bazıları da belli şartlarla tekkelerine bağlı vakıfların mütevelli heyetinde bulunmaya devam etmişler, ancak bu uygulamaya 1928'de son verilmişti.[56]

Tarikatların kaldırılması ile ilgili tartışmalarda, kapatılış sebepleri olarak şeyhler ve sultanların hep birbirlerinin menfaatini gözettikleri ve kötü/gizli politik gayelerine ulaşmak için sayısız cürüm işledikleri ve aslında çökmüş oldukları ifade ediliyordu.[57] 4 Eylül 1925 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*, "Sünni görünüşlerine ve aralarında masum olanlarının da bulunmasına

rağmen, çoğunun meş'um [kötü] ve adi [alçak] politik gayelere hizmet ettiklerini"[58] söylüyor ve kapatılışlarına sebep olarak da bunu gösteriyordu. (Burada, gazetenin 'Sünni'liği pozitif bir nitelik olarak değerlendirdiği gözden kaçırılmamalıdır.) Gazete, şeyhlerin bazı politik gayelere hizmet ettiklerini ve halk üzerinde büyük tesiri olan özel kıyafetleriyle insanları kandırdıklarını vurguluyordu.[59] Bu son cümle, şeyhlerin o dönemde artık halkın manevi liderleri olmadıkları ve fazla müritleri olmadığı[60] şeklindeki iddialara rağmen, aslında halk üzerinde hâlâ çok büyük tesirleri olduğunu da ima etmektedir. Bu, devrin basınının, tarikatlarla ilgili birbirine zıt beyanlarına da bir örnektir. Birçok makale de tekkelerin bidat dolu olduğu ve aslında pratikte kapalı olduklarını vurguluyordu. Mesela *Hâkimiyet-i Milliye*'deki makaleler, modern bir insanın, hatta ilk Müslümanların hayatında, caminin düşmanı olan tekke ve zaviyelere yer olmadığını belirtmekteydiler.[61]

Milli Mücadele'den Sonra Bektaşiler

Bektaşilerin Tarik-i Salâh'da elebaşı oluşlarına, bu cemiyetin Şeyh Said isyanı ile iddia edilen işbirliğine ve münferit milliyetçi karşıtı Bektaşilerin varlığına rağmen, hiçbir Bektaşinin Milli Mücadele'den sonra başlayan reformlara karşı gelmediği ve bütün Bektaşilerin cumhuriyetin seküler politikalarını destekledikleri şeklinde yanlış bir kanı vardır.

Üçüncü Bölüm'de Tarik-i Salâh ve Milli Mücadele karşıtı münferit Bektaşilerin üzerinde durmuştuk. Elimizde, bunlar kadar önemli olmasa da Bektaşilerin resmi Türk makamlarına karşı saygısızlıklarını gösteren bir iki olay daha bulunmaktadır: 31 Mayıs 1923 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de böyle bir durumdan söz edilmektedir. Gazete, kendisine Macaristan-Türk Muhâdenet Cemiyeti Başkanı Mehmed Ali tarafından gönderilen ve Gülbaba Tekkesi[62] türbedarı Hacı Abdüllatif Efendi hakkında çok acı şikâyetler içeren bir mektup yayınlamıştır. Mektuba göre, Hacı Abdüllatif Efendi, Budapeşte'deki Türk konsolosluğuna saldırmıştır. Ancak mektup okunduğunda, Hacı Abdüllatif Efendi'nin Türk konsolosluğuna karşı özel bir düşmanlığı olmadığı sonucuna varılıyor: Her sene kendi tekkesinde kılınan bayram namazı, o yıl konsoloslukta kılınmıştır ve Hacı Abdüllatif Efendi bunu protesto etmektedir.[63]

Nisan 1925'te yeni hükümete karşı bir Bektaşi taburu oluşturmaya çalışan Mustafa Çavuş ve Veli Dede'den de bahsetmek gerekir. Bunlar, Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanmış[64] fakat yargılanma sırasında Mustafa Çavuş'un Antalya civarındaki Bektaşi ve Alevîleri, kendisinin Çelebi'nin (Veliyyeddin) müfettişi olduğuna inandırmaya çalışan bir şarlatan, Veli Dede'nin buna kanarak ona yardım eden bir (Alevî) olduğu ortaya çıkmıştı.[65] Ancak, yine de kendilerine inanan, yani Çelebi'nin böyle bir şeyi isteyebileceğini düşünen Bektaşi ve Alevîlerin olması düşündürücüdür.

Burada şunu da not düşmek gerekir ki Besîm Bey'in (Atalay), kendi ifadesiyle "yazmak için on beş yılını harcadığı" ünlü kitabı *Bektaşilik ve Edebiyâtı* (İst., 1340: Matbaa-ı Âmira), *Hâkimiyet-i Milliye*'de 24 Şubat 1924'ten itibaren tefrika halinde verilmeye başlanmıştı.[66] Kitap, Bektaşiliğin ortaya çıkışı, gelişmesi ve o zaman içinde bulunduğu kötü durumla ilgili idi. Yaklaşık bir yıl sonrasının, 26 Ocak 1925 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'de Abdülfeyyaz Tayyar Tevfik tarafından yazılan ve Besîm Bey'in bu konuda uzmanlığından söz eden bir makaleye yer vermişti. Abdülfeyyaz Tayyar Tevfik, bu kitabın, memleketin manevi yapısı ile ilgili araştırmalara ne denli ihtiyaç duyduğunu gösterdiğini, zira memleketin sadece maddi değil, aynı zamanda manevi kaynaklarla da yönetildiğini, tekkelerin eğitim ve öğretim yerleri olmaları lazım gelirken tarikatların Allah adına bidatlar uydurduğunu, ama sufiliğe saldırmak yerine, onun sosyal çeşitliliğe sunduklarını tanımak açısından daha çok etüde ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. *Hâkimiyet-i Milliye, Bektaşilik ve Edebiyâtı*'ndan tefrika halinde yayınladıkları makalelerin Maârif Kütübhanesi tarafından kitap halinde basılacağını da haber vermekte ve kitabı okuyucularına tavsiye etmekteydi.[67]

Mehmed Ali (Ayni), bu kitabı Bektaşilik hakkında birtakım yanlış bilgilerle dolu olduğu gerekçesi ile eleştirirken, Atalay ile Ayni arasında hakem olmak durumunda bırakılan Veled Çelebi, Atalay'ın, dönemin Bektaşilerinden duyduklarını yazmaktan başka bir şey yapmadığını söylüyordu.[68] TBMM'de tarikatlar, özellikle Bektaşilik hakkında yaptığı yerinde tespitlerle bilinen Besim (Atalay), bir meclis toplantısında kendisinin bu memleketin evladı olarak fıkhı, tasavvufu, vb bildiğini ve anladığını belirtmek gereğini duymuştu.[69] Atalay o zamanki Bektaşiliğin İslam ve Türk

kültürünün kabul edebileceği sınırları çoktan aştığını ve reforma gerek duyduğunu düşünmekteydi.[70]

Mustafa Kemal'in tarikatları kapatma öncesinde küçük bir araştırma yaptığını ve bazı tarikat liderleriyle konuştuğunu daha önceki sayfalarda söylemiştik. Bu araştırmaları sırasında iki de Bektaşi babası ile görüşmüştür. Bunlar, Ali Nutki Baba ve Haydar Naki Baba'dır. Mustafa Kemal ile görüşmeleri sırasında, Bektaşilik, Ali Nutki Baba tarafından "yüzlerce sene evvel kurulan sosyete hayatı" olarak tarif edilmiş, o çağda böyle yaşamak mümkün olmadığından Hacı Bektaş Veli tarafından bir tarikat adı altında kurulduğu[71] vurgulanarak modern çağla çelişmeyecek bir tarikat olduğu ima edilmişti.

Ancak görünen o ki bu görüşmeler arzulanan sonucu doğurmamış ve Bektaşilik özel bir muamele görmemiş, diğer tarikatlarla birlikte 30 Kasım 1925'te kapatılmıştı. Aslında, daha 1925'in başında, yukarıda sözü edilen Mustafa Çavuş ve Veli Dede davasının hakimi tarafından Bektaşiliğin pratikleri "modern bir memlekette tolerans gösterilemez" olarak nitelendirilmişti.[72] Daha da önemlisi, TBMM'de tarikatların kapatılmasının ele alındığı celselerde çelebiler ve babalar hakkında hiç de güzel olmayan şeyler söylenmişti: Bozok (Yozgat) Mebusu Süleyman Sırrı (İçöz) Bey, Hacıbektaş'taki tekke ve şeyhleri hakkında: "Hacıbektaş nahiyesinde iki sene müdürlük yaptım. Orada dergâh namı altındaki mezellegâhın halini yakından gördüğüm için... dergâhın birtakım nezirlerden hasıl olan paralarıyle, haneberduş olarak birtakım tufeylî babalar, dedeler oraya gelmiş, emlâk ve arazi satın almışlardır."[73] "Hacıbektaş nahiyesinde Arnavutluk'tan gitmiş birtakım katil cani adamlar yerleşmiştir. Etraftan oluk gibi akan milletin paralarıyla tarlalar, değirmenler satın almışlar, tapularını kendi namlarına çıkarmışlardır."[74] (Burada dikkat edilecek bir husus da, bu sözlere hiçbir mebusun itiraz etmediği ve "sözlerini geri al" gibi bir tepki göstermediğidir). Bu bilgiler ışığında konuya yaklaştığımızda, Birge'nin, 'bir süre için Bektaşiliğin, tarikatların kapatılmasının dışında bırakılabileceği ve yasaklanmak şöyle dursun, orijinal Türk kültürüne yakınlığı sebebiyle Türk halkının bütününün dini yapılabileceğini düşünenlerin sayısının çok olduğu'[75] sonucuna nasıl vardığını bilmiyoruz.

Eylül 1925'te, yani tarikatların resmen kapatılmasından önce, Hacıbektaş'taki ana Bektaşi Dergâhı kapatılmış ve Nümune (Örnek) Ziraat Mektebi haline getirilmesi için çalışmalar başlamıştı bile.[76] (Tekke çok güzel bir bitki örtüsüne sahip bir bahçe içindeydi ve bu iş için çok uygundu)[77]. Daha sonra, tekkede bulunan halı, kilim gibi altmış bir parça eşya Evkaf Müdiriyyet-i Umumiyyesi'ne (şimdiki Vakıflar Genel Müdürlüğüne) ve müzelik dokuz yüz yetmiş dokuz parça Evkaf Müzesine gönderilmiş, muhtelif odalarda sandıklar içinde bulunan kitaplar da Ankara'daki Kütüphane-i Umumi'ye (şimdiki Milli Kütüphane'ye) nakledilmişti.[78]

O zaman dergâhta Çelebiyân kolunu temsilen Veliyyeddin Çelebi, Babagân kolunu temsilen ise Kilerevi Babası olan ama "dedebaba" olarak nitelenen Salih Niyazi Baba bulunuyordu. Diğer babaların isimleri şöyleydi: Zeynel, Hacı Kerim,[79] Muhtar,[80] Feyzi, Necati, Arslan ve Japon Hasan babalar. Kapatılacağı zaman yapılan sayıma göre, dergâhın Kütükçe Çiftliği'nde 105, Kaya ve Kızıl Öz çiftliklerinde 527 baş hayvanı vardı. Mutfağında altı kazan, yirmi dokuz et bıçağı ve altmış beş tabak bulunmaktaydı.[81] Bu rakamlar, bir seferde ağırlanabilecek misafirlerin sayısı hakkında bir fikir verebilir.

Anadolu'daki bütün Bektaşi tekkeleri hakkında bir bilgimiz olmadığı için sadece bazılarının ve son şeyhlerin adlarını veriyoruz:

Tavas, Denizli'de Teslim/Kazak Abdal Tekkesi: Hüseyin Mazlum Baba.
Eskişehir'de Seyyid Battal Gazi Tekkesi: Şükrü Metin Baba.
İzmir'de Balpınar Tekkesi: Ali Ulvî Baba

Sertoğlu'na göre İstanbul'daki Bektaşi tekkeleri ve bunların son şeyhleri ise şöyleydi:[82]

Merdivenköy (Şah Kulu) Tekkesi: Hafız Tahsin (Başpehlivan)[83] Baba (v. 1953).[84]
Çamlıca (Tahir Baba) Tekkesi: Ali Nutki Baba.
Eyüp'te Karyağdı Tekkesi: Hüseyin Baki Baba (Koçu: Yaşar Baba [v.1934])[85]

Kazlıçeşme/Perişan [Eryek/Erikli] Baba Tekkesi: Küçük Abdullah Baba.[86]
Topkapı'da Takkeciler (Takiyyeciler, Takyeci/Takkeci Baba) Tekkesi: Bektaş Baba.

Sertoğlu'nun listesine şunları da ilave edebiliriz:

Rumelihisarı'nda Şehidlik (Nâfi Baba) Tekkesi: Abbas Nüzhet Baba (1898-1975),[87]
Üsküdar'da Bandırmalı/Hacı Galip Efendi Dergâhı[88]/İnadiye Tekkesi : Yusuf Fahir (Ataer) Baba ve
Kasımpaşa'da Haşimî Osman/Saçlı Efendi Tekkesi: Müncî Baba (Mehmed Süreyya, v. 1942).[89]

Kanunun, tekkelerin son şeyhlerinin, tekkeler kapatıldıktan sonra da tekkelerinde oturmalarına izin vermesi dolayısı ile, Salih Niyazi Baba ve Bektaş Baba hariç bütün Bektaşi babaları tekkelerinde kaldılar. Salih Niyazi Baba, kapatılma haberini duyduğu zaman, sadece "Bu demektir ki biz bu göreve layık değiliz" demiş ve dergâhı terk etmişti.[90] Ancak, dergâhlarının binalarının kapatılabileceğini ama tasavvufun yaşadığı canlı yerlerin, yani kalblerin kapatılamayacağı görüşünde idi.[91] Salih Niyazi Baba, bir süre Ankara, Ulus'da bir otel (Anadolu Oteli) işletti[92] ve bu oteli gizli bir dergâh olarak kullanmak istedi, ancak buna izin verilmedi.[93] (Buna rağmen, Şevki Koca'nın babası Turgut Koca'dan naklettiğine göre, Salih Niyazi Baba gizli faaliyetlerine 1927'ye kadar devam etti.[94]) 17 Ocak 1930'da diğer bazı mücerred babalarla birlikte,[95] Ankara'dan ayrılarak Tiran'a (Arnavutluk) gitti ve oradaki Bektaşi cemaati tarafından sevinçle karşılandı.[96] İstanbul'daki Takkeciler/Takiyeciler Tekkesi şeyhi Bektaş Baba da Salih Niyazi Baba'dan sonra Türkiye'yi terk etti.[97] Selman Cemali Baba'nın ise daha önce, yani şapka reformu kanunundan hemen sonra, bu kanuna uymamak için Arnavutluk'a kaçtığı söylenmektedir.[98]

Salih Niyazi Baba, Bektaşiliğin merkezini Arnavutluk'a taşımak istedi ama Arnavutluk Kralı Ahmed Zogu'nun[99] iznini alamadı. Zira Kral Zo-

1927'den sonra Tiran'a (Arnavutluk) kaçan mücerred babalar.

gu, Bektaşiliğin gerçek merkezinin Türkiye olduğuna inanıyordu.[100] O ne düşünürse düşünsün, o zamanki bütün Bektaşiler, Tiran'daki tekkeyi merkez tekke olarak gördüler ve Salih Niyazi Baba, 1930'daki Bektaşi cemaatinin "dedebaba"sı seçildi[101] ve İtalyan işgalciler tarafından öldürüldüğü yıl olan 1941'ye (veya 1942[102]) kadar da bu statüsünü korudu.[103] (Burada, Arnavutluk'un 1939'dan bu yana İtalyan işgalinde olduğunu hatırlamak gerekir.) Salih Niyazi Baba'nın İtalyan'larla işbirliği yaptığı için komünistler tarafından öldürüldüğü de söylenmektedir.[104] Yusuf İzzettin Ulusoy (Hacı Bektaş Tekkesi'nin günümüzdeki şeyhi Veliyyeddin Ulusoy'un dayısı) ise Salih Niyazi Baba'nın tekke kurmak için hükümetten aldığı ve halktan topladığı paraları çalan bir hırsız tarafından öldürüldüğünü söyleyerek öldürülmesinin siyasi değil, bir hırsızlık vakası ile ilgili olduğunu söylemektedir.[105]

Bektaşiliğin kaldırılmasından sonra bazı Bektaşiler, Bektaşiliğin Mustafa Kemal tarafından sunulan yeni reformlarla uyum içinde olduğunu, bu reformlardan sonra artık Bektaşiliğe gerek olmadığını düşünerek güya kendilerini avutmaya çalıştılar. Bazıları, bu rejimin getirdiği ve özellikle din bilginlerinin baskısından kurtaran kişisel hürriyet, kadına toplum-

da verilen yer ve kadınlı erkekli aile toplantılarının âyin-i cem'in yerini tutabileceğini söylediler.[106] Ancak bu sözlerinin samimiyeti, özellikle bugünkü durumlarını düşündüğümüzde şüphelidir. Mesela, bu gibi düşüncelerini dile getiren Bektaşiler arasında, kendisini hâlâ sufi terimleri ile ifade etme tezadını sergilemiş biri gözümüze çarpmaktadır: Gazetedeki yazılarının başında kendisini "Gani Baba varislerinden el-fakir Ziya" diye tanıtmaktadır.[107] Hatta, Şevki Koca'nın verdiği bilgiye göre, tam adı "Mehmet Ziya" olan bu zat, hayatının son dönemlerinde, Bektaşiliğin standart dedebabalık sisteminin dışına çıkıp kendi başına halifebabalık yaptığı için yol (Bektaşilik) dışına itilmişti.[108]

Turgut Koca Baba'ya göre, devlet Bektaşi tekkelerini kapatmamıştı; tekkeler zaten sadece Bektaşilere açık idiler ve ayinler genellikle evlerde yapılırdı.[109] Üstelik, 1925'ten sonra ayinlerin evlerde düzenlenmesi daha da hızlanmış ve böylece Bektaşi eğitiminin kadın-çocuk herkese daha kolay ulaşması mümkün olmuştu. Yani kötü bir durum iyiye çevrilivermişti.[110]

Görüldüğü üzere, 1925'te tarikatların kapatılmasıyla Bektaşilik sona ermemişti. 1930'da Arnavutluk'a kaçan Salih Niyazi Baba, Ali Naci'yi (Baykal) vekil-dedebaba olarak bırakmıştı. Ali Naci, Salih Niyazi Baba'nın 1941 veya 1942'de vefatından sonra ise "ser-tarik dedebaba" olmuştu.[111] 1960'da vefatı üzerine, Bedri Noyan (v. 1997) bu makama kendisinin getirildiğini[112] iddia etmişti.[113]

Sonuç

Milli Mücadele'den sonra, halifeliğin kaldırılması ile şeyh sınıfının devletle ilişkilerinin genelde kötüye gittiğini söylemek mümkün değildir. Her şeyden önce şeyhlerin reformlara tepkide bir uyum içinde olmadığını görmekteyiz; kimisi bu reformları desteklemiş, hatta önderliğini yapmışken, kimisi karşıtlar arasına katılmıştır. Milli Mücadele'den sonra, halifeliğin kaldırılması ile şeyhlerin devletle olan ilişkilerinin genelde kötüye gittiğini söylemek mümkün değildir. Mesela, Urfa Mebusu ve bir Halvetiyye şeyhi olan Şeyh Safvet (Yetkin) ile, Biga Mebusu ve önde gelen bir Bektaşi şairi Samih Rıfat ve Kırşehir Mebusu olan Halvetî Şeyhi Yahya Galib'in de aralarında bu-

lunduğu arkadaşları, halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili kanun teklifini hazırlayan mebuslarından idiler. Reformlara karşı olan şeyhler de vardı: Şeyh Ahmed Senûsî, Şeyh Şerafeddin Dâğistânî ve daha da meşhuru Şeyh Said gibi. Bunlar arasında sadece Şeyh Said'in muhalefeti bir isyana dönüşmüştür.

Ne olursa olsun, sonunda hem destekleyenler hem de karşı olanlar aynı kefeye konmuş (ki hiçbir tarikatın homojen bir tutum izlememesi sebebiyle başka yolu da yoktu) ve tarikatlar kaldırılmıştır. Çünkü Kemalist dünya görüşü açısından baktığımızda, tarikat kavramı ve yapısı pozitif değer yargılarına dayanan moderniteye uygun değildi.

Genel olarak kabul edilenin aksine, Bektaşiler de yeni rejimi toplu olarak desteklemediler, daha doğrusu diğer şeyhlerden çok farklı bir pozisyon almadılar. Aralarında hem destekleyenler hem de karşı olanlar vardı ki bunun anlamı Bektaşiliği de rejime karşı tutumu açısından homojen bir politik-kültürel yapı olarak ele alamıyacağımız yani, politik tutumlarla herhangi bir sufi gruba bağlı olmak arasında doğrudan bir ilişkinin olmadığıdır. Zaten arkalarındaki grupları belli bir politik yöne doğru yönlendirmeye çalışan sufi şeyhleri başarıya ulaşamamışlardır. Gerçek şudur ki 1925'ten sonra devletin, tarikatları kapalı ve ayrı bir kültür olarak ele alması ve kapatması da tarikatların devlete karşı homojen bir tutum içerisine girmeleri sonucunu doğurmamıştır. Özetle, reformlara karşı çıkanlar arasında Bektaşiler de vardı. Faaliyetlerine en azından 1929'a kadar devam etmiş olan[114] Tarikat-i Salâhiyye içindeki Bektaşiler en göze çarpan örnektir. Yine Salih Niyazi ve Bektaş babalar tarikatları kapatan kanuna riayet etmemiş, bir süre Türkiye'de gizli faaliyet gösterdikten sonra, eski tekke hayatlarına devam edebilmek için tarikatların henüz açık olduğu Arnavutluk'a kaçmışlardır. Selman Cemali Baba da şapka giymemek için aynı şeyi yapmıştır.

SONUÇLAR

Tarikatlar, tarihleri boyunca birçok sosyal ve politik fonksiyonlar icra etmişlerdir. Bu, 1918-1923 arasındaki yıllar için de söz konusudur. Bu yıllarda, tarikatlar önceki hallerine kıyasla zayıf olsalar da hâlâ canlı ve etkili idiler.

Milli Mücadele'ye karşı herhangi bir tarikatın topluca destek veya muhalefetinin gerçekleşmemiş olması çok ilginçtir. (Tarikatlarda, şeyhin müritlerini istediği biçimde yönlendirme yetki ve gücünün olduğunu biliyoruz. İsteselerdi bunu kolayca yapabilirlerdi. Ama bizim anlayamadığımız bir sebeple yapmamış görünmektedirler). Hatta bu tek-biçimliliğin olmayışı bazen bir kişinin tutumunda da görülebiliyordu: Bazı şeyhler, nerdeyse bazen şu bazen bu safta diye niteleyebileceğimiz ve açıklamakta güçlük çektiğimiz davranış biçimleri sergilemişlerdir. Bir tarikat veya grubun bir üyesinin "x" cemiyetini, diğer üyesinin "y" cemiyetini desteklemesi çok olağan bir durumdu. Mürit grubuyla hareket eden şeyhler de yok değildi. Mesela Nakşî Şeyhi Şeyh Şerafeddin Dâğistânî gibi bazı şeyhler, savaşa mürit gruplarıyla katılmıştır. Kadirî Şeyhi Sadeddin (Sadettin Ceylan) da böyle yapmaya çalışmış ama İtilaf Devletleri askerlerince engellenmişti. Her durumda, milliyetçileri destekleyen şeyhlerin Milli Mücadele karşıtı şeyhlerden daha güçlü ve etkin olduklarını söylemek mümkündür.

Şeyhlerin reformlara karşı tutumları da aynı şekilde birbirinden çok farklı olmasına rağmen 1925'ten sonra reformların bir parçası olarak bütün tarikatlar kapatılmışlardır. Tarikatlar, kaldırılmayı resmen kabul etmiş görünmelerine rağmen faaliyetlerine gizli olarak devam etmişlerdir. Mevlevîler ve Bektaşilerse faaliyetlerini "turizm girişimi"[1] veya "Türk sufiliği"[2] adı altında açıktan yürütebilmektedirler.

Osmanlı tarihinde Bektaşilik, iki kola ayrılması ve bu kollardan birinin (Babagân) yeniçerilerle, diğerinin (çelebiler) Alevîler ve Safevîlerle ilişkileri dolayısı ile çok özel bir öneme sahipti. Yeniçeriliğin 1826'da kaldırılması, Bektaşiliğin kaldırılmasını da beraberinde getirmişti. Kaldırılma

sırasında babalar, yeniçerilerin bozulmasından sorumlu tutulup sürgüne gönderildi veya öldürüldü. Çelebilerse halk arasında sebep oldukları "fesâd" sebebi ile şeyhlikten men edildiler. Zamanının çelebisi Mehmed Hamidullah Amasya'ya sürgün edildi. Aslına bakılırsa çelebilerin Safevîlerle olan eski bağları 19. yüzyılda bile unutulmamıştı.

1908-1923 arasında Bektaşiler tarafından yapılan bazı girişimlere rağmen, Bektaşilik üzerindeki yasak kalkmamıştı; ama Nakşî/Halvetî şeyhleri kontrolündeki faaliyetleri yanında evlerdeki gizli faaliyetleri de devam ediyordu. Üstelik Bektaşi olduklarını açıkça söyleyen tekke sahibi Bektaşi babaları da vardı. Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Ankara şubesinin yayın organı olan *Hâkimiyet-i Milliye* tarafından Bektaşiliğe gösterilen özel ilgi dikkat çekiciydi: Gazete Veliyyeddin Çelebi'nin beyannamesini ve Besîm Bey'in Bektaşilikle ilgili eserini (*Bektaşilik ve Edebiyâtı*) tefrikalar halinde yayınlamıştı. Ancak burada dikkat etmek gerekir ki Atalay'ın kitabı Bektaşiliğin orijinal yapısından çok uzaklaştığını vurgulamaktaydı. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin bu çalışmayı niye yayınladığını anlamak kolay değildir. Gazete, yayınlanan tefrikaların kitap halinde basılacağını da haber veriyor ve okuyucularına kitabı incelemelerini tavsiye ediyordu. Muhtemelen, Ankara Hükümeti Bektaşiliğin gidişatından memnun değildi.

Alevîler üzerinde hakimiyeti olan (hatta onlarla aynı olduğu kabul edilen) Bektaşiliğin Çelebiyân kolu, Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da büyük bir topluluk üzerinde etkili idi. O dönemdeki Bektaşi-Alevi nüfusu hakkında elimizde kesin bir veri bulunmamakla birlikte sayılarının, Alevîlerle birlikte üç milyona yaklaştığı rahatça söylenebilir. Aslında Bektaşilerle Alevîler ayrı iki grup olarak düşünülmüyordu. 'Alevî/Bektaşi' kullanımına, Bektaşiler ve Alevîlerle ilgili birçok belge ve makalede rastlamak olağandı. Daha doğrusu, elimizde bu ayrımı yapan tek bir belge bulunmaktadır. Bu sebeple, diyebiliriz ki farz edilen bu "ayniyet" durumu, Bektaşilerin Milli Mücadele'ye desteğini çok daha mühim hale getirmekteydi.

Hatırlanacağı üzere, tarikatların Milli Mücadele'deki rollerini, meşrulaştırma, (Milli Mücadele yanlıları veya karşıtları lehine) seferberlik ve bazı sosyal anlaşmazlıklarda "aracılık" olarak gruplara ayırmıştık. Bektaşilerin Milli Mücadele'deki fonksiyonlarını incelerken, hem İstanbul ve Ana-

dolu Bektaşiliğinin, hem de Babagân ve Çelebiyân kollarının faaliyetlerini tefrik etmemiz gerekmektedir. İstanbul Bektaşiliği, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye cemiyetleri, M.M. Grubu gibi teşkilatlarda halkın seferber edilmesinde yerini aldığı gibi, milliyetçi karşıtı bir organizasyon olan Tarikat-i Salâhiyye'de de yerini almıştır. Ayrıca, 150'likler listesinin başında, İstanbul'dan bir Bektaşi yer almaktaydı: Kiraz Hamdi Paşa. Bunlardan, İstanbul Bektaşiliğinin çok aşırı tutumlar sergilediğini çıkarabiliriz. Salih Niyazi Baba ve Çelebi (Cemâleddîn ve 1922'den itibaren, Veliyyeddin) liderliğindeki Anadolu Bektaşiliğinin, nerdeyse kayıtsız şartsız bir Milli Mücadele destekçisi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, kendisine Alevî aşiretlerinin bağlı bulunduğu Çelebi, 1920'deki Yozgat (Çapanoğlu) ve 1921'deki Koçgiri isyanlarında olduğu gibi, Alevî aşiretlerini Kuvâ-yı Milliye'ye destek vermeleri konusunda uyarmak veya bazı ayaklanmalarını bastırmak konusunda gevşeklik göstermiştir. Genellikle şehirlerde yaşayan Bektaşilerin birbirlerinden bağımsız hareket etmelerine rağmen, köylerde yaşayan Alevîlerin gruplar halinde, yani topluca hareket etmeyi tercih ettikleri de kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Bektaşilerin Milli Mücadele sırasında, Kuvâ-yı Milliye ve TBMM'nin meşrulaştırılması (ki diğer tarikat şeyhleri gibi, genelde meclisin "İrşâd" Komisyonlarında görevlendiriliyorlardı), kamuoyunun ve kaynakların seferber edilmesi, Alevîlerle milliyetçiler arasında aracılık gibi fonksiyonları olmuştu. Bugün birçok –genellikle– Alevî/Bektaşi yazar, Milli Mücadele'nin temelde Osmanlı'ya karşı olan Alevî/Bektaşilerin gayretlerinin sonucu olduğunu ve bu toplu desteklerinin Milli Mücadele'den sonra da devam ettiğini iddia etmektedir. Bu iddialar, Milli Mücadele'den önce, Bektaşilerle Osmanlı sultanı/hükümeti arasında var olan iyi ilişkileri, mücadele sırasında ve sonrasında da Tarikat-i Salâhiyye meselesini ve Arnavutluk'taki faaliyetlerini (oraya kaçıp tekke hayatlarına devam etmek gibi) göz ardı etmektedir.

Bektaşilerin Milli Mücadele'deki faaliyetlerini ele alan birçok yazılı kaynak vardır. Ancak bu kaynaklar, Ertürk'ün *İki Devrin Perde Arkası* ve Bardakçı'nın *Kızılbaşlık Nedir?* adlı eseri dahil, güvenilir olmaktan uzaktırlar. Üstelik bu kaynaklar, Bektaşilerin Milli Mücadele'deki pozitif faaliyet-

lerini verip negatif olanlarını gizleme temayülündedirler. Burada örnek olarak, günümüzde birçok kaynakta kendisine atıf yapılan Baki Öz'ün çalışmasını kısaca irdeleyelim:

- Alevîler ile Bektaşileri birlikte ele almakta, aralarında ayrım yapmamaktadır. Üstelik, kitabında Bektaşiliğin Babagân ve Çelebiyân kollarına dair bir bilgisi olduğu sonucuna bile varılamıyor. Mesela, Cemâleddîn Çelebi ve Mustafa Kemal'in ona teveccühlerinden bahsederken, bir de bakıyorsunuz Mustafa Kemal tarafından Salih Niyazi Baba'ya gönderilen telgrafı sunmuş![3]
- Bazı kuruluş veya kişileri güvenilir bir kaynağa dayanmadan 'Bektaşi' diye nitelemektedir. Mesela, bütün İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri ve Abdülkerim Paşa ona göre Bektaşidir.[4] Nakşî Özbekler tekkesini de sanki bir Bektaşi tekkesi imiş gibi sunmaktadır.[5]
- Hüsamettin Ertürk'e yanılmaz bir kaynak olarak müracaat etmektedir. Zaten çalışmada literatür (kaynak) analizi olmadığı hemen belli olmaktadır. Hatta, *Yenigün*'ün 25 Nisan 1923 tarihli nüshası gibi, hiç görmediği kaynaklardan bile alıntılarda bulunmaktadır.[6]
- Seymen Alayı'nı bir Alevî geleneği olarak sunmaktadır. Oysa, bu alay, kendisinin de kaynak olarak kullandığı Şapolyo'ya göre bir "Oğuz" geleneği idi ve Ankara seymenleri yanında, Kızılbaş ve esnaf grupları ile birçok tarikat mensubu da alayda yerini almıştı.[7]
- Mustafa Kemal'e Hacıbektaş'ı ziyareti sırasında dedeler tarafından verilen yemeği, "âyin-i cem" olarak ele almakta ve sonuç olarak da Mustafa Kemal'i, Bektaşi ayinine katılan bir kişi olarak Bektaşi temayülleri olan bir lider olarak nitelemektedir.[8]
- Alevîler ve Bektaşilerin sadece milliyetçiler lehine faaliyetlerini ele almakta ve aleyhteki faaliyetlerini ya ihmal etmekte ya da olumlu bir açıklamasını vermeye uğraşmaktadır. Dersim, Koçgiri gibi isyanlarda Alevîlerin tutumlarıyla ilgili açıklamaları bu söylediklerimizi doğrulayıcı niteliktedir.[9] Mesela, Dersim (1920) ve Koçgiri (1921) isyanlarının Ankara'ya karşı değil, Osmanlı'ya karşı ayaklanmalar olduğunu söylemektedir.[10] Oysa resmi tarih dahil bütün çağ-

daş yorumlar, bu isyanlarla zor duruma düşenin Ankara olduğunu belirtmektedirler.

- Diğer tarikatları, çağa uymayan bir yapı ve inanç sistemine sahip olmadıklarını söyleyip sert bir şekilde tenkit ederken, Alevî/Bektaşilerin inançlarını hiç eleştirmemektedir. Mesela onların Mustafa Kemal'î mehdî veya "don değiştirmiş Ali/Hacı Bektaş Veli" diye sunmasını büyük bir övünçle anlatmakta,[11] daha sonra Alevîlik/Bektaşiliğin Kemalizmle uyuştuğunu anlatırken bunun, adı geçen inançla uyuşup uyuşmayacağını hiç yargılamamaktadır. Üstelik, Mustafa Kemal'in tarikatlara karşı olduğunu söylerken,[12] Bektaşiliğin de bir tarikat olduğunu unutur görünmektedir.
- Eser, tutarlı bir plandan mahrumdur. Her şey çok karışık başlıklar altında sunulmuştur.

Bektaşilerin Milli Mücadele'deki olumlu rollerini abartan ve yanlış bilgi veren başka eserler de vardır: Bektaşilerin, Milli Mücadele'de kullanılmak üzere Mustafa Kemal'e külliyetli miktarda ('çuvallarla') altın liralar verdiklerini iddia eden Noyan ile Halide Edib'in (Adıvar) Anadolu'ya kaçış sırasında sığındığı tekkenin Merdivenköy Bektaşi Tekkesi olduğunu (oysa herkes bilmektedir ki Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'ne sığınmıştı) iddia eden Kocadağ[13] en göze batan çarpıtmaları yapmaktadırlar. Özbekler Tekkesi'nin "Bektaşi temayüllü" olduğunu söyleyen, İstanbul eski Eryek Baba Tekkesi Şeyhi ve halifebaba Turgut Koca[14] ise bu tutumun daha hafifini göstermektedir. Cemal Şener gibi bazı yazarlar bu tekkeyi tamamen bir Bektaşi tekkesi olarak takdim ederler.[15] Bu kişilerin hiçbiri, o dönemde Bektaşi tekkelerinin, çoğu milliyetçilerin büyük destekleyicileri olan Nakşîlerin denetimi altında olduğunu ve başka hiçbir sebeple olmasa sadece bu sebeple Milli Mücadele sırasında birbirlerine yardım etmiş olabileceklerini söylememektedir. "Hem Nakşî, hem de Bektaşi şeyhleri arasında Milli Mücadele'yi desteklemiş olanlar vardı ve Hacıbektaş'taki ana tekke bu işbirliğinin güzel bir örneğini sergilemiştir" diye düşünmek gerekir. Anadolu'ya silah ve insan kaçırma faaliyetlerinde birbirlerine yardım eden Merdivenköy ve Özbekler tekkeleri örneğin-

de görüldüğü üzere, Bektaşi ve Nakşî tekkeleri arasında güzel bir uyumun olduğunu da unutmamak gerekir.

"Neden Bektaşiler milliyetçileri destekledi? Bunun özel bir nedeni var mıydı?" sorusuna, konuyu ele alan kaynaklarda genel olarak aşağıda incelediğimiz cevaplar verilmiştir:

1. Bektaşilik, milliyetçi bir tarikattır

Bektaşiliğin, tarikatlar arasında 'Türk' renginin en belirgin olduğu tarikat olduğu birçok araştırmacı tarafından söylenmektedir. Mesela, Mevlevî tarikatının aksine, Osmanlı'nın kültürel hayatının büyük oranda İran ve Arap kültürünün etkisinde olduğu dönemlerde bile, Bektaşiler, edebiyatlarında Türk dili ve usullerini kullanmışlardır. Bunun, onların milliyetçileri desteklemelerinde en önemli sebep olduğu ileri sürülmüştür.

Ziya Gökalp'in (1876-1924) sosyolojisinin tesiriyle, Türkçülerin, Bektaşiliğin Türkiye üzerinde kültürel bir etkisi olduğu görüşünü savunduklarını biliyoruz. Noyan, Ulusoy ve diğer Alevî/Bektaşi yazarlar, bunun akademisyenler tarafından da kabul edilen ilmî bir gerçekmiş gibi kabul edilmesi için gayret göstermişlerdir. Noyan, mesela, Türk halkının, gelenek ve sanatıyla hak ettiği yere gelmesi için çırpınanın ve Türkçe'nin resmi dil olması konusunda Karamanoğlu Mehmed Bey'i (1246-1277)[16] ikna edenin Hacı Bektaş Veli olduğunu savunmaktadır.[17] Ancak Turgut Koca Baba'nın, Bektaşiliğin evrensel olduğu, milli sınır tanımadığı ve Türkçe'nin sadece Bektaşiliği gereği gibi anlamak için gerekli olduğu şeklindeki görüşü burada not düşmeye değer bir noktadır.[18]

Ankara'da Gazi Üniversitesi bünyesinde 1987'den beri faaliyet gösteren Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Merkezi,[19] Anadolu Erenleri Kültür ve Sanat Vakfı[20] gibi, gayretlerini Alevîlik/Bektaşilik ile Türk kültürü arasındaki bağı araştırmaya yoğunlaştırmış araştırma merkezi ve vakıflar bile vardır.

Bektaşilik ve Türk milliyetçiliği arasında oluşturulmaya çalışılan bu bağın yapay olmasına rağmen, aslında Bektaşiliğin Türk İslamı propagandasına uygun bir yapısı ve tarihi olduğunu kabul etmemiz gerekir. İslamı

yaymak için Anadolu'ya gelen Hoca Ahmed Yesevi'nin müritleri diyebileceğimiz abdallar, Anadolu'ya kendileriyle birlikte Türk âdetlerini de getirmişler ve bu, farklı bir İslam anlayışına sebep olmuştur. Bektaşiler, bu abdalların devamından başka bir şey değillerdir.[21] Bununla birlikte, burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Bektaşilik ile Türkler tarafından kabul edilen Şamanizm, Budizm ve Maniheizm gibi dinler arasında bazı ortak özellikler olduğu doğrudur, ancak, Bektaşilikle Yeni Platonculuk, Hıristiyanlık, Hurûfilik, Şiîlik gibi felsefi görüş ve dinler arasında da bazı ortak özellikler olduğu konusunun göz ardı edilmemesi gerekir.

Mustafa Kemal'in Bektaşiliğe bağlı,[23] veya en azından ona sempatisi olan[24] bir lider olduğunu söyleyen, hatta onun bazı Bektaşilerle temaslarını ve Hacıbektaş'a ziyaretini bile Bektaşiliği ile ilişkilendirilerek ele alanlar ve bunu yaparken, Mustafa Kemal'in bir Türkmen aşireti olan "Sofyan"dan geldiğini[25] ispatlamaya çalışanlar da vardır. Ancak Mustafa Kemal hakkında en çaplı araştırmayı yapmış kişilerden biri olan Mango bu konuda şöyle der: "Atatürk, Türk etnik milliyetçiliğine başladığı zaman, atalarının, Balkanların Türkler tarafından fethinden sonra oraya yerleşmiş Yörükler olduğunu iddia etti... Oysa, elimizde ne Ali Rıza'nın ne de Zübeyde'nin Türk yörüklerden geldiğine dair bir belge yoktur."[26]

Alevî/Bektaşilerin Atatürk aşkı, günümüz Bektaşilerinin eserlerinde hep vurgulanmıştır.[27] Hacı Bektaş Veli Müzesi önündeki, Mustafa Kemal'in Hacıbektaş'a geliş tarihini (22-23 Aralık 1919) de üzerinde taşıyan Atatürk büstünün kaidesinde, Adana-Nacarlı köyünden Hüseyin Kaçıran adlı bir şairin Hacı Bektaş Veli ve Mustafa Kemal'i aynı ideolojiyi paylaşan iki mühim şahsiyet olarak sunan şu ilginç şiiri kazılıdır. İşte ondan birkaç kıta:

Şu müspet ilmin kapısın açan,
Biri Hacı Bektaş, biri Atatürk.
Bu vatana en çok emeği geçen,
Biri Hacı Bektaş, biri Atatürk.
Yazdıkları yazı Türkçe erenler,
Konuştular sözü Türkçe erenler,

Kim okuttu bizi Türkçe erenler?
Biri Hacı Bektaş, biri Atatürk.

İsmi anıldıkça gönüller coşar,
Anıtkabir ile dergâha koşar,
Bu dünya durdukça ikisi yaşar,
Biri Hacı Bektaş, biri Atatürk.

Oysa Mustafa Kemal'in Bektaşi oluşu veya Bektaşi ayinlerine katıldığına dair, Kinross'un "Gençliğinde Selanik'te bir Bektaşi ayinine katılmıştı"[28] şeklindeki kaynaksız ifadesinden başka bir kayıt yoktur.

Mustafa Kemal'in, popüler bir tarikat olarak gelişmek zorunda kalan Bektaşilikten[29] çok, bir üst sınıf tarikatı olan Mevlevîliği tercih etmiş olduğunu söylemek gerçeğe daha yakın olur. Mevlevîlik hakkındaki çalışmalarıyla tanınan Mehmed Önder, Mustafa Kemal'in, çocukluğunda, Selanik'teki Mevlevîhane'yi ziyaret etme âdetinde olduğunu yazmaktadır.[30] Atatürk'ün hayranı ve yayıncısı olan Falih Rıfkı'nın (Atay) konuyla ilgili sözleri de Önder'in görüşünü destekler mahiyettedir. Atay, Mustafa Kemal'in Harp Akademisi'nde öğrenci iken, Selanik'e evci olarak gittiği zamanlar, Mevlevîlerin ayinlerine katıldığının ve "hu hu" diyerek onlar gibi sema yaptığının söylendiğini, ancak bu ayinlerin Atatürk'te dini duygulardan çok klasik müzik sevgisini oluşturmadığını belirtir.[31] Mustafa Kemal'in bu ayine katılmasının, arkadaşlarını şaşırtmış olmaması gerekir.[32] Aslına bakılırsa, üyeleri arasında Yahudi ve Hıristiyanları da barındırabilen bir tarikat olan Mevlevîlik, Batı yanlısı olan ve kozmopolitizme [dünya vatandaşlığına] önem veren çevrelerde pek popülerdi.[33]

Mustafa Kemal, 20 Mart 1923'te Konya'daki Mevlâna Dergâhı'nı ziyareti sırasında da, Dergâh'ın ziyaretçi defterine, Konya'nın, yüzyıllardır süren ışığın kalbi ve Türk medeniyetinin ana kaynaklarından biri olduğunu ifade eden övücü cümleler yazmıştı.[34]

Mustafa Kemal'e göre "Mevlevîlik, Türk ananesinin Müslümanlığa nüfuz edişinin/sızışının bir örneği" idi ve "Mevlana büyük bir reformatör... Mevlevilik tekkelerin en ileri olanıydı."[35] Mustafa Kemal, sema hakkında da

övücü cümleler kullanmış ve Tanrı'ya dönerek yaklaşmanın, "Türk dehasının bir ifadesi" olduğunu ifade etmişti.[36] İsmail Habib Sevük de, 20 Mart 1923 tarihinde Mustafa Kemal ile birlikte izledikleri bir Mevlevî ayinden sonraki izlenimlerini şöyle aktarıyor: "Ayinden memnun. Beni imtihan etmek istermiş gibi, 'Bu Mevlana nasıl adamdır' dedi. Ben: 'Bilmiyorum ama büyük bir adam olacak ki raks, şiir gibi esas yapmış (....) dedim. O: "Onun ne liberal kafalı bir şair olduğunu bildiğim için huzuruna kupkuru girilmez dedim. Birkaç kadeh çekip de girdim. Ama efendimiz, sofrada içki yoktu." dediler.[37] Mustafa Kemal, tarikatların kapatılmasından sonra 1926 yılında müze haline getirilmiş olan Dergâhı, 1931'de de ziyaret etti ve şeref defterine şu cümleleri yazdı: " Bilgi eseri olduğu anlaşılan tertip ve nizamdan çok memnun oldum."[38]

Yine çok ilginçtir ki Mustafa Kemal'in Mevlevîlerle ilişkileri 1925'te tarikatların kapatılması ile sona ermemişti. Şöyle ki: Bu tarihlerde Halep Mevlevîhane'sinde bulunan Abdülhalim Çelebi'nin oğlu Bakır Çelebi (v. 1943), babasının ölümü üzerine çelebilik makamını Halep'te tesis etmiş ve Suriye'deki Fransız mandater hükümeti tarafından da bu kurum tanınmıştı.[39] Mustafa Kemal, Bakır Çelebi'ye, Hatay'ın (İskenderun-Antakya)[40] Türk topraklarına ilhakında yardımcı olma görevini tevdi etti.[41] Gölpınarlı'ya göre, Bakır Çelebi 1937'de Türkiye'ye geldi, fakat Hatay meselesinde Türkiye lehine faaliyeti, Suriye Hükümeti tarafından casusluk olarak nitelendirildiği için, Suriye'ye dönmesine izin verilmedi.[42]

Üstelik, bir bakıma Hacıbektaş'taki dergâh, diğer bütün Mevlevî dergâhlarından daha az korunmuştu. Zira Mevlevî dergâhlarının, başta Konya'daki olmak üzere, bir kısmı,[43] tarikatların kaldırılmasından kısa bir süre sonra müzeye çevrildiği halde, Hacıbektaş'taki tekke önce Numune Ziraat Mektebi'ne çevrilmiş, sonra bir süre araba parkı olarak[44] kullanılmış, bu da binanın zarar görmesine sebep olmuştu.[45] Üstelik, buranın müzeye çevrilmesi Mustafa Kemal'in vefatından çok sonraya rastlar (müze olmasıyla ilgili kararname, 1960'ta çıkmıştı.)

Milli Mücadeleciler Mevlevîliği Türk İslamı'nın bir kaynağı olarak seçebilirlerdi, ama tarikatın ayin ve edebiyatında ağırlıklı olarak kullanılan Farsça ve Arapça, tarikatı onlar gözünde itici kılmış olabilir. Bunu, Musta-

fa Kemal'in, Mevlana Celaleddin Rumi'nin büyük oğlu Sultan Veled (623-712/1226-1312) ile ilgili cümlelerinde görmek mümkündür: Mustafa Kemal, onun babasından daha üstün olduğunu zira eserlerini Türkçe yazdığını söylemiştir.[46] Burada, bazı çağdaş ilim adamlarının, seküler ve hümanist görüşlerini meşrulaştırmak gayesi ile, Mevlana'nın düşüncelerini, Hacı Bektaş ve Yunus Emre'nin düşüncelerinden daha çok kullandığını not düşmemiz gerekir.[47]

2. Bektaşilik, hilafete karşı ve Cumhuriyetçi bir tarikattır

İkinci bir yaklaşıma göre ise Bektaşilerin –hilafete karşı bir topluluk olarak– Milli Mücadelecilerin tarafını tutmalarının nedeni, 1826'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu tarafından "şeriat adına" baskı altında tutulmalarıydı. Bu teze göre Bektaşiler, milliyetçilerin, dış düşmanları yendikten sonra sıranın içteki düzenlemelere geleceğini, saltanat ve hilafeti kaldıracaklarını Milli Mücadele'nin başından beri biliyorlardı. Saltanat ve hilafetin kaldırılması ile de kendilerinin ayrımcılığa maruz kalmaktan kurtulacaklarından emin olarak Milli Mücadelecileri desteklediler. Bu, Ulusoy, Öz, Şener ve Yetkin gibi –ilk üçü Alevî– yazarların vurguladıkları bir görüştür.[48]

Bu savlarını ispatlamak için kullandıkları en kuvvetli delil, Kansu ve Ulusoy'un konuyla ilgili olarak naklettikleridir. Kansu ve Ulusoy, Mustafa Kemal'in Hacıbektaş ziyaretinde Çelebi Cemâleddîn'in Kuvâ-yı Milliye'yi destekleme sözü verdiği buluşmada başka şeyler de konuşulduğu ve Çelebi Cemâleddîn'in Mustafa Kemal'e cumhuriyetin ilan edilip edilmeyeceğini sorduğunu söylerler. Kansu, zamanı olmadığı gerekçesi ile Atatürk'ün bu konuda konuşmadığını söylerken, Ulusoy, Atatürk'ün Çelebi'nin kulağına fısıldar gibi bir sesle: "O mutlu günün ilânına kadar aramızda kalmak kaydıyla, evet, Çelebi Efendi Hazretleri" dediğini ve Cemâleddîn Çelebi'nin ölümünden önce bunu kardeşi Veliyyeddin Çelebi'ye söylediğini yazar.[49]

Bektaşilerin 1826'dan beri Nakşîlerin denetiminde olduklarını düşündüğümüzde bu savı birincisinden belki daha inandırıcı bulabiliriz. Üstelik, bütün tarikatlarda bulunan diğer kültür ve inançlara karşı tolerans ve

yumuşaklığın, Bektaşilikte doruğuna ulaştığını ve Bektaşilerin bütün kültür/dinlere açık, sinkretik [farklılıkları birleştirmeye çalışan] bir tarikatın üyeleri olduğunu göz önüne alırsak, Cumhuriyetin getireceği hürriyet ortamında rahatlıktan başka bir şey hissetmeyeceklerini düşünebiliriz. Ancak bu savın üç ana konuda zayıf kaldığını söylemek zorundayız:

1 Alevî/Bektaşi yazarların Alevîler ve Bektaşilerin, dış düşman halledildikten sonra iç düşmana ('sultan/halife'ye) sıra geleceğini bildikleri için milliyetçileri destekledikleri şeklindeki iddiaları mantıki dayanaktan yoksundur. Zira Milli Mücadele boyunca saltanat ve hilafetin kaldırılmasından hiç söz edilmemiş, tam tersine mücadele, "sultan/halife'yi düşmandan kurtarma" adına başlatılmıştı.
2 Mustafa Kemal'in Hacıbektaş'ı (22-23 Aralık 1919'de) ziyaret ettiği ve çelebi, babalar ve dedelerle konuştuğu kesindir; ancak olayların Hakkı Aydoğdu Dede gibi tanıklarına ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü gibi arşivler ve de basılı kaynaklara göre, bu konuşma sadece Kuvâ-yı Milliye'ye destek hakkında idi. Üstelik, Şapolyo bu ziyaretin Mustafa Kemal'in diğer nüfuzlu dini liderlere yaptığı ziyaretler gibi "rutin bir ziyaret" olduğunu, "camilerde Sünni hocalarla dua eden" Atatürk'ün, Hacıbektaş'ta da Bektaşilerin havasına uyup onlarla içki içtiğini vurgulamakta, ne konuştukları hakkında detay vermemektedir. Çelebiyân kolunun temsilcisi Ulusoy bile, önce, "İki saat süren yemekten sonra, konuklar misafirhaneye geçmişler, sadece özel muhafızı ile Mustafa Kemal Paşa, Cemâleddin Çelebi'nin evinde kalmışlardır. Bu sırada Cemâleddin Çelebi, hizmette bulunanlara kesin olarak içeri girmemelerini tembihlediği için, Mustafa Kemal ile Cemâleddin Çelebi arasında geç vakitlere kadar süren konuşmanın konusu kimse tarafından bilinmemektedir" deyip, cumhuriyet hakkında konuşmuş olabilecekleri tahminini ikinci seçenek olarak sunmaktadır.[50] Buna rağmen, günümüz bazı Alevî/Bektaşi yazarları, Mustafa Kemal ve Çelebi arasında yapılmış konuşmalar diye birtakım uydurma konuşma metinleri sunarlar. Bunlara göre, Mustafa Kemal sultan/ha-

life'yi çok sert bir dille eleştirmiş ve Milli Mücadele'nin başarıyla sona ermesinden sonra onu devirme sözü vermiştir.[51]

Ancak bütün bunlar 1919'un şartları altında mümkün görünmemektedir. Zira, bu dönemde, Mustafa Kemal'in sultan/halife hakkındaki düşüncelerini böyle dikkatsizce konuşması, halkın çoğunluğunun desteğini kaybetmesi anlamına gelirdi ki Mustafa Kemal bunu yapmamaya azami dikkat göstermiştir. Bazı günümüz tarihçileri de Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'nin başından (mesela Erzurum Kongresi'nden[52]) beri saltanat/hilafet karşıtı fikirler beslediğini, ama bunu saklamak zorunda kaldığını, aksi takdirde, mücadelenin başarısı için hayati önem taşıyan tutucu kesimlerin desteğinden mahrum kalacağını bildiğini belirtmişlerdir.[53] Zürcher ise Mustafa Kemal'in Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini tutacak bir cumhuriyet kurma fikrini de içeren gizli bir gündeme başından beri sahip olduğu halde bunun "milli sır" olarak tutulduğu yolundaki teorinin gerçeği tam olarak yansıtmadığını, zira –sonraki icraatlarına bakınca inandırıcı gelmesine rağmen–, elimizde bunu ispatlayacak hiçbir delil olmadığını[54] söyler; ona göre bu düşünce, Batı'ya yönelmiş, laik, milliyetçi Türkiye Cumhuriyeti'nin, "1918-1922 yıllarındaki kuruluş hareketinde, yoğun bir dini gayretin büyük rol oynadığı" şeklindeki teorilerden rahatsız olunduğu için sonradan yorumlanmış olabilir.[55] Bütün bunlara, Karabekir'in, Mustafa Kemal'in –özellikle Sakarya Zaferinden sonra– halife ilan edilmeyi beklediği[56] şeklindeki iddiasını da eklersek konunun pek de öyle kolay çözülecek bir tarafı olmadığını daha kolay idrak ederiz.

Yukarıdaki tartışmalardan, Mustafa Kemal'in başından beri cumhuriyeti kurmayı düşündüğünü, bu konuda Cemâleddîn Çelebi veya Salih Niyazi Baba ile gizli konuşmalar yapmış olabileceğini, ama bunları açıktan söyleyecek kadar tedbirsiz olamayacağı sonucuna varabiliriz. Aynı şekilde Cemâleddîn Çelebi de Milli Mücadele'nin başlangıcında çok dikkatli idi. Üçüncü Bölüm'de, 10-11 Eylül 1919 tarihli, Kırşehir ve Mucur'dan bazı memurların çelebi ve babaları ziyaret ettiğini ve onları Hıristiyan çetelere karşı silahlandırmak istediklerini ve bu konuda ellerinde Sultan'dan aldıkları bir şifre olduğunu söylediklerini ama onların bu şifreyi göstermesini isteyen

çelebi ve babaların, böyle bir şifre olmadığını görünce onlara destek vermekten kaçındıklarını söyleyen bir belge sunmuştuk.[57] Burada da görüldüğü üzere, çelebi ve babalar o dönemde Sultan'ın emri olmadan bir şey yapmak istememekte, bundan kaçınmaktadırlar.

3 Osmanlı sultanlarının, çelebileri genellikle destekledikleri ve tekkelerine büyük miktarda bağışlar yaptıkları bilinir. Hatta tarikatın kaldırılmasından sonra da çelebilerin "vakıflarının mütevelliliği hakkı" ellerinden alınmamıştı. Zaten onları asıl ilgilendiren de buydu; zira bu, onların Hacı Bektaş Veli'nin evladı olduklarını kanıtlamalarına yarayan bir araçtı. Üstelik, yasaktan sadece otuz yıl sonra, yani 1860'larda ana tekke, yeniden Bektaşiliğin kalbi olarak faaliyetlerine başlamış ve çelebiler, diğer Bektaşi tekkelerine şeyh atama yetkilerini yeniden elde etmişler ve Bektaşi tekkelerindeki Nakşî şeyhler, tekkelerle devlet arasındaki resmi yazışmalara imza koyan kuklalar haline gelmişlerdi. Bektaşi tekkelerin başında resmi olarak Nakşî veya Halvetî tarikatı şeyhleri bulunmasına rağmen, Cemâleddîn Çelebi'nin devlet veya sultandan fazla bir şikâyeti yoktur. Hatta Cemâleddîn Çelebi (veya avukatı) tarafından, Babagân kolundan Ahmed Rıfkı'nın (Sakallı Rıfkı) *Bektaşi Sırrı* adlı eserine cevap olarak yazılmış *Müdâfaa* okunduğunda, Çelebi ile Osmanlı hükümetleri (özellikle 1908-1918 İkinci Meşrutiyet dönemi) arasında iyi ilişkiler olduğu sonucuna varılır. Cemâleddîn Çelebi, bu çalışmasında, Sultan Reşâd'ı (Mehmed V), Hacı Bektaş Veli Vakfı'nın gerçek sahibi konusunda bilgi sahibi olmamakla suçlayan Ahmed Rıfkı'ya cevap vermekte, yaptığının Sultan'a karşı büyük saygısızlık ve itaatsizlik olduğunu söylemektedir. Üçüncü Bölüm'ün başında daha geniş olarak ele aldığımız gibi, Cemâleddîn Çelebi, Sultan'ı özel olarak ziyaret de etmiş ve bu ziyaretinin sebebini, "meşrutiyetin ilanı dolayısı ile onu kutlamak ve ayağına yüz sürmek" olarak ifade etmişti.

Bununla beraber, Bektaşilerin aksine, Alevîlerin Sultan'a karşı muhalefet içinde oldukları düşünülebilir; zira onlar Osmanlı tarihi boyunca hep kontrol ve baskı altında tutulması gereken bir topluluk olarak görül-

müş[58] ve bu durum İkinci Meşrutiyet döneminde de değişmemiştir. Daha önce incelediğimiz üzere, 9 Şubat 1920 tarihli bir belge, Alevîlerin bu dönemde de heterodoks/İslama uymayan inançları sebebiyle takibata uğradıklarını ve Sünni İslam'a döndürülmeleri için Sünni hocaların eğitimi altına konmaları yolunda çalışmaların olduğunu göstermektedir.[59] Zürcher'e göre, "heterodoks bir topluluk olarak Alevîler, hilafet taraftarları ve Sünni kurumlara karşı Cumhuriyet'in laik temayüllerini genellikle desteklemişlerdir –ki bunda da haklı idiler, zira Sünniler arasında Alevîlere karşı bir önyargı hep var olagelmiştir."[60] (Aslında 1920'li yıllarda, dört-beş yüzyıldır Osmanlı topraklarında yaşamayı tercih eden İran uyruklu Alevî-Tahtacıların varlığını[61] düşünürsek bu hükmün de doğruyu pek yansıtmadığını söyleyebiliriz.) Anlaşılan o ki Alevîler ve Bektaşileri aynı olarak ele alma âdetindeki günümüz araştırmacıları, buradan yola çıkarak her iki grubu da saltanat ve hilafete karşı olarak düşünme hatasına düşmüşlerdir. Oysa kitabımızın Birinci Bölümü'nde de ele aldığımız gibi, o dönemdeki çelebiler, Bektaşiliğin bir kolu olduklarını ve Alevî aşiretlerinin kendilerine bağlı gruplar olduğunu söylemekte idiler. (Ancak, bu iddianın son yıllarda değiştiğini, günümüz çelebilerinin, Alevîlikle Bektaşiliğin aynı olduğunu iddia ettiklerini[62] unutmamak gerekir).

Baha Said'e göre, Alevîler, sultanı bir "bela" olarak görmüş ve Türkiye Cumhuriyeti'nde de istediklerini elde etmişlerdir. Bu, kısmen Bektaşiler için de doğrudur. Ancak, cumhuriyet onların ideallerini karşılamamış olacak ki hâlâ mehdiyi beklemektedirler.[63] (Burada, bazı Alevî yazarların Bardakçı'ya dayanarak, Milli Mücadele sırasında bazı Alevî aşiretlerinin, Mustafa Kemal'in "mehdi" veya (don) değiştirmiş Ali/Hacı Bektaş Veli olduğuna inandıklarını hatırlatalım)[64]. Ancak bu hükmün Türkiye'deki bütün Alevileri kapsayıp kapsamadığı tartışmaya açıktır.

Bu çalışma, Milli Mücadele sırasında memleketini seven herkesin, Bektaşilik veya Sünnilik değil, memleketi için çalıştığını ortaya koymuştur. Daha da ötesi, bütün Bektaşilerin Milli Mücadele'yi desteklediğini savunan teoriler, Milli Mücadele karşıtı Bektaşilerin durumunu göz ardı etmektedirler. Burada, Doğu'daki Şeyh Said ayaklanmasına bile adı karıştığı söylenen Tarikat-i Salâhiyye; Cemâlî Baba, Didâr Hanım gibi Bektaşilerin faaliyetleri;

ve Cemâleddîn Çelebi'nin bazı ayaklanmalarda Alevîleri yatıştırmada gayret göstermediğini kastediyoruz. Bütün Bektaşiler milliyetçileri destekledilerse, bunları nasıl açıklamak gerek? Bunların sadece birkaç Bektaşiyi ilgilendirdiğini, hepsini bağlamayacağını söylemek, tatmin edici bir açıklama olamaz. Zira, mesela, Şeyh Said ayaklanması gibi olaylar da bir tarikatın içindeki sadece küçük bir grup tarafından çıkarılmış olmasına rağmen, bütün tarikat, hatta diğer tarikatlar suçlanmış ve sonuçta da kapatılmış idi.

Yine, Bektaşilerin, milliyetçi kadroya verdikleri desteğin Milli Mücadele sonrası sunulan reformlara da destek şeklinde devam ettiği şeklindeki iddiaları da doğru değildir. Zira bazı Bektaşiler, özellikle Salih Niyazi Baba ve daha sonra diğer bazı mücerred babalar tarikatların kapatılmasından sonra tekkesiz bir hayata dayanamamış ve diğer bazı babalarla birlikte tarikatların henüz kapatılmadığı Arnavutluk'a gitmişlerdir. Hatta, Salih Niyazi Baba Arnavutluk'a gittiği tarihe kadar da Ankara'da açtığı otelde gizlice dedebabalığa devam etmiştir[65] ki bu olay ve kaçışı tarikatların kapatılışını sessiz bir şekilde protesto olarak ele alınabilir. Ayrıca, 1925'te Mustafa Çavuş ve Veli Dede adındaki iki Bektaşinin, Bektaşi taburu kurmaya çalışması da ilginçtir. (Aslında, yargılanma süreçlerinde bunlardan birincisinin bir şarlatan, ikincisinin de onun tarafından aldatılmış biri olduğunun ortaya çıkmıştı. Ama kendilerine inanacak Alevî/Bektaşi bulabilmeleri, Alevî/Bektaşilerin, Çelebi'nin böyle bir girişimde bulunabileceğine ihtimal vermeleri açısından önemlidir.) TBMM toplantılarında Hacıbektaş'ın "mezellegâh" [mezellet: alçaklık, itibarsızlık], çelebi ve babalarınsa "tufeyli," "katil cani adamlar," vb olarak değerlendirilmeleri (ve buna hiçbir mebusun itiraz etmemesi) gibi bir durumu göz önüne aldığımızda, Birge'nin, bir süre için Bektaşiliğin yasaklanmak şöyle dursun, Türk milletinin resmi inancı yapılacağı şeklinde umutların varlığından söz etmesini anlamakta güçlük çekeriz. Üstelik, tarikatların kapatılmasıyla ilgili tartışmaların gazetelerde sürüp gittiği sıralarda, milliyetçilerin yayın aracı *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1925 tarihli nüshasında, kapatılmalarının sebepleri arasında, tarikatların "Sünni" görünüşlerine rağmen, birtakım siyasi emellere hizmet etmeleri olduğunu da ifade ediyordu. Burada, gazetenin Sünniliği olumlu bir özellik olarak kabul ettiği açıkça görülmektedir.

Hiçbir tarikatın Milli Mücadele veya sonrasında yapılan reformlara toplu destek verdiği iddia edilemez. Her tarikatın bazı üyeleri Milli Mücadele sırasında milliyetçileri desteklemişken, diğer bazıları hâlâ sultana olan güvenlerini kaybetmemişlerdi. Mücadeleden sonra da bazıları saltanat ve hilafet taraftarı olmaya devam ederken –hatta bunlar arasında daha önce milliyetçiler tarafında olan bazı nüfuzlu şeyhler bile vardı–, diğer bazıları bütün ümitlerini yeni bir rejime, cumhuriyete yönlendirmişlerdi. Bektaşilerden örnek verecek olursak, Veliyyeddin Çelebi, Salih Niyazi Baba direniş hareketini desteklerken Rıza Tevfik, Kiraz Hamdi ve Sakallı Rıfkı gibi diğer Bektaşiler, Milli Mücadele karşıtı hareketlerin liderliklerini yapıyorlardı. Yine Ahmet Muhtar (Yeytaş) şapka giymekte bir beis görmezken, Selman Cemali Baba şapka giymemek için Arnavutluk'a kaçmıştır. Bütün bunlar Bektaşilerin, Milli Mücadele öncesi ve sonrasında, Alevîlerle ilişkileri hariç, kendilerini diğer tarikat mensuplarından ayıran hiçbir özel tutum içine girmediklerini gösterir. Burada akılda tutulmalıdır ki Milli Mücadele, Sünnîlik veya Bektaşiliği (ya da Alevîliği) değil, vatanı kurtarmak amacı ile yapılmıştı. Milliyetçi kadroyu destekleyenler, Misak-ı Milli'nin hedeflerini gerçekleştirmekten başka bir şey düşünmüyorlardı, ya da en azından, bunun dışında bir şey telaffuz etmemişlerdi.

Kısaltmalar

ATASE	(Genel Kurmay) Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
A.y.	Aynı yazar/yer
B.	Belge
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM/DT	Basılmamış mastır/doktora tezi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
c.	cilt
CNRS	Centre National de la Recherche Scientifique (Paris)
CSRA	Cemâleddin Server Revnakoğlu Arşivi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
ed./edl	Editor/Editorler
EHUR	Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti
ely.	Elyazması
F.	Fihrist
H.	Hicri
hd.	Hükümdarlık dönemi
HİF	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
IFEA	Institut Français d'Etudes Anatoliens (Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü)
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İstanbul)
İst.	İstanbul
İTC	İttihat ve Terakkî Cemiyeti
Krş.	karşılaştır
Ktp.	Kütüphanesi
mb.	mebus
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MHM	Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye
MM	Müdafaa-i Milliye
MMA	Mevlana Müzesi Arşivi
sa.	Sayı

syl.	Sayılar
SRII	Swedish Research Institute in Istanbul (İsveç Araştırma Enstitüsü, İstanbul)
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMA	TBMM Arşivi
TİTE	Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Tr.	Tercüme eden
Trs.	Tarihsiz
TS	Tarikat-i Salâhiyye/Tarik-i Salâh
v.	Vefat tarihi

Küçük Sözlük

Âyin–i Cem‘	: Ayn–i Cem de denir. Zikir ve ilahiden oluşan ve sonunda “lokma” yenen Bektaşi ayini.
Babagân	: “Babalar”ın Farsça karşılığı.
Çelebiyân	: “Çelebiler”in Farsça karşılığı.
Dâhiliye	: İçişleri
Dede	: Alevî liderler için kullanılan bir unvan; Mevlevîlikte, şeyh.
Dedegân	: “Dedeler” in Farsça karşılığı.
Ehl-i Beyt	: Ev halkı, yani Hz. Muhammed’in hane halkı.
Emîr	: Bir kavmin, bir şehrin başı; büyük bir hanedana mensup kimse.
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti	: Genelkurmay Başkanlığı.
Eşrâf	: Bir yerin ileri gelenleri.
Evkaf	: Vakf kelimesinin çoğulu.
Halîfe	: Tasavvufta, bir şeyhin vekili veya en kıdemli öğrencisi.
Hâriciye	: Dışişleri
Hatm-ı Hâcegân	: Nakşî zikri.
İrâde	: Emir, ferman, buyruk.
Mehdî	: Müslümanlarca, kıyametin kopacağı zamandan önce gelip dini ve adaleti ikâme edeceğine inanılan kişi.
Meşâyih	: “Şeyh” kelimesinin çoğulu, şeyhler.
Meşîhat	: Şeyhülislamlık; şeyhlik makamı.
Mevlevîhâne	: Mevlevî tekkesi.
Muhibbân	: Bir tarikatın taraflısı olanlar.
Mürit	: Bir şeyhin öğrencisi olan.

Mutasarrıf	: Bir sancağın en büyük amiri.
Nakîb	: Tasavvufta, bir şeyhin bir yerdeki temsilcisi, şeyh vekili.
Nâzır	: Vekil, bakan.
Pîr	: Bir tarikatın ilk kurucusu, tarikat şeyhi, tarikat büyüğü; bir sanatın veya mesleğin kurucusu.
Postnişîn	: "Şeyh"in Farsça karşılığı.
Ser-Tarik	: Mevlevîlikte, 1000 günlük çile devrini geçirmiş ve müritlerin eğitiminden sorumlu olma hakkını elde etmiş şeyh.
Şeriat	: İslam, İslam kanunu.
Şeyh	: Bir tarikatın veya tekkenin lideri.
Tevellâ	: Hz. Ali'yi sevenleri sevmek.
Teberrâ	: Hz. Ali'yi sevmeyenlerden nefret etmek.
Türbedâr	: Bir türbenin resmi görevlisi.
Ulema	: 'Alîm' kelimesinin çoğulu.
Zaviye	: Küçük tekke, dergâh.

EK I-Kısa Yaşamöyküleri

Bu ek, elinizdeki çalışmada adı geçen bazı ünlü simaların kısa biyografilerini içermektedir. Şahıslar, isimleri veya tanındıkları Dâğistanî, Senûsî gibi lakaplarını esas alan alfabetik bir sırayla ele alınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere herkesin tanıdığından şüphe edilmeyen şahsiyetlerin biyografilerine ise gerek görülmemiştir.

Abdullah Sabri Efendi (Aytaç, 1870-1950)

Bir Halvetî şeyhi ve müftü, ayrıca 1. TBMM'de Bolu Mebusu. Zonguldak'ta doğdu. Halvetî şeyhi olan Hacı Mehmed Efendi'nin oğludur. Medrese eğitimi aldı. 1896'da müderris, babasının vefatından sonra onun yerine şeyh ve 1911'de Devrek müftüsü oldu. 1. TBMM'ne Bolu Mebusu olarak seçildi. Şeriyye ve Evkaf komisyonu ile İrşâd Komisyonu'nda görev yaptı. Anadolu'yu dolaşıp halkı Milli Mücadele'ye katılmaya teşvik görevi verildi. 1. TBMM'deki görevi sona erince Devrek'e döndü ve başka bir işte çalışmadı. Evli ve 9 çocuk babası idi.[1]

Abdülaziz (1830-1876)

1861-1876 arasında Osmanlı Padişahı. II. Mahmud'un oğlu. İdaresi sırasında, önce selefi Abdülmecid'in Batılılaşma politikalarını destekledi ve sürdürdü, 1871'den sonra ise tutucular tarafına geçti. Tahttan indirildikten sonra intihar etti. (Öldürüldüğüne dair spekülasyonlar da vardır).[2] Şapolyo onun bir Bektaşi olduğunu söyler.[3]

Abdülhalim Çelebi (1874-1925)

Mevlevî şeyhi ve 1. TBMM'de Konya Mebusu. Çok inişli çıkışlı bir hayatı vardır. Babası Abdülvahid Çelebi'nin (Konya Mevlana Dergâhı Şeyhi) 1907'de vefatından sonra, onun yerine geçti.[4] Ancak,İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), Necib Çelebi'nin oğlu Veled Çelebi'nin (İzbudak) şeyh olmasını tercih ettiğinden, Abdülhalim Çelebi, 1910'da bu görevinden alındı. Bu arada, 31 Mart Olayı'nda II. Abdülhamid'i tenkit ettiği için de "çelebi" unvanından mahrum edildi. 1918'de bu unvanı kendisine geri

verildi.[5] 1919'da Veled Çelebi'nin şeyhlikten azli sebebi ile şeyhliğini de geri aldıysa da, 1920'deki Konya ayaklanmasındaki tutumu dolayısı ile yine şeyhlikten alındı ve yerine Kastamonu Mevlevihanesi Şeyhi Amil Çelebi atandı. Aynı zamanda Konya Mebusu olan Abdülhalim Çelebi, hakkında yapılan meclis soruşturması sonucunda suçsuz bulununca tekrar görevine iade edildi.[6] Gölpınarlı'ya göre, 1925'te, tarikatların kaldırılmasından kısa bir süre önce, şeyhlik yine Veled Çelebi'nin elinde idi.[7] Konya Mebusu olarak 1. TBMM'de iken, I. reis vekilliğini de icra ediyordu. Kendisine, Meclis'teki en aktif mebus denebilir, 1. TBMM'deki diğer mebuslar gibi "vatanın savunmasında gösterdiği yararlılıklar" dolayısı ile İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi.[8] 1922'de Konya'daki dergâhına döndü. 1925'te İstanbul'da öldü. Ailesi, "Ertüzün" soyadını almıştır. [9]

Abdülhamid II. (1842-1918)

I. Abdülmecid'in oğlu ve 1876-1909 arasında Osmanlı Padişahı. 1 Eylül 1876'da Jön Türklerin yardımı ile devrilen kardeşi V. Murad'ın yerine geçti. Meşrutiyeti ilan etti, ancak iki yıl geçmeden askıya aldı. Daha sonra 1908'de yeniden ilan etti. Panislamcı hareketi destekledi. 1909 karşı devriminin başarısızlığa uğramasından sonra tahttan indirildi.[10]

Abdülhalik (Renda, 1881-1957)

Yanya'da doğdu. Muhtemelen Arnavut kökenlidir. 1903'te Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra, değişik yerlerde vali, kaymakam veya mutasarrıf olarak görev yaptı. İttihatçı olduğu için Malta'ya sürgün edildi. 1921'de döndü ve Ankara Hükümeti döneminde değişik yerlerde (mesela Konya ve İzmir) vali, mebus, vekil ve nihayet meclis reisi olarak görev yaptı.[11] Erdeha'nın deyimi ile "tuttuğunu koparan" biri idi.[12] Bektaşi olduğu iddia edilmiştir. Eğer doğruysa, 1925'te tekkeler kapatılırken Bektaşi tekkelerinin kapatılmasına karşı çıktığı için Bektaşi zannedilmiş de olabilir.[13]

Abdülmecid Efendi (1868-1944, Halife)

1922-1924 arası Osmanlı halifesi. Sultan Abdülaziz'in oğlu. Sultan Vahdettin'in veliahdı idi. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasından son-

ra halife seçildi.[14] Bu görev, sadece dini bir sıfat olup politik güçten mahrumdu. 3 Mart 1924'te hilafetin de kaldırılması ile,[15] sürgüne gönderildi. Bir süre İsviçre'de yaşadıktan sonra Fransa'ya geçti ve 1944'te orada öldü.[16]

Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu, 1861-1942)

Bir Bektaşi babası,[17] ve 1. TBMM'de Ergani Mebusu. Çemişkezek, Tunceli'de doğdu. Saraçzâde İsmail Hakkı Bey'in oğludur. Medrese eğitimi aldı. 13 Aralık 1887'den 1 Haziran 1920'ye kadar çeşitli kamu kuruluşlarında çalıştı. TBMM'ye Ergani Mebusu[18] seçilmeden önce, Çemişkezek kaymakamı idi.[19] Meclis'teyken, üzere, çeşitli kereler izinli sayıldı.[20] Bir keresinde gözündeki rahatsızlıktan dolayı altı ay süreli izin aldı. Ahmed Nüzhet Bey, II. Grup'un mebusları arasında idi.[21] TBMM'nin birinci döneminden sonra Çemişkezek'e döndü. Evli ve dört çocuk babası idi.[22] Basılmamış şiirleri (nefesleri) vardır.[23] Atalay bu şiirleri çok beğenmekte ve onun anlayışlı ve çok yönlü biri olduğunu söylemektedir. Çoğu sözlerine "bir meyli olup Adem'i Havva'sı da hoş" diyerek başlarmış.[24] 12 Aralık 1942'de öldü.[25]

Ali Baba

Hayatı hakkında elimizde çok az bilgi olan Ali Baba, nüfuzlu bir Bektaşi babası ve Mustafa Kemal'in 25 Mayıs 1919'da halkla ilk karşılaştığı yer olan Havza'daki Mesudiye Oteli'nin sahibi idi. Otelini, yirmi iki gün boyunca Mustafa Kemal'e tahsis etmiş[26] (kiraya vermiş[27]) ve Havza Belediye Başkanı İbrahim Bey'le haberleşmesinde yardımcı olmuştu.[28]

Ali Fuad (Cebesoy, 1882-1968)

Mustafa Kemal'in eski ve Harbiye Mektebi'nden en yakın arkadaşı. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi. Tamamen askeri bir kariyer izledi. Milli Mücadele sırasında, Ankara'daki 20. Kolordunun kumandanı idi. 1926'da Mustafa Kemal'e karşı suikast hazırlayanlar arasında olmaktan dolayı Milli Mücadele sırasında ön plana çıkmış olan diğer bazı kişilerle birlikte yargılandı ama beraat etti. 1933'te meclise bağımsız mebus olarak döndü ve çeşitli vekilliklerde bulundu. 1950'de Demokrat Parti listesinden mebus seçildi. Parti, 1960'ta ordu tarafından kapatılınca, politikadan ayrıldı.[29]

Ali Naci (Baykal, v. 1960)

Milli Mücadele sırasında, "Albay" rütbesi ile EHUR'un posta hizmetleri genel müdürlüğünde bulundu. Hizmetlerinden memnun kalan Fevzi (Çakmak), onu İstanbul posta hizmetleri müfettişliğine atadı.[30] 1930'da, Arnavutluk'a giden Salih Niyazi Baba, onu yerine dedebaba vekili olarak bırakmıştı. Salih Niyazi Baba'nın 1942'de ölümünden sonra, "Ser-tarik Dedebaba" oldu.[31] Baykal'ın 1960'ta vefatından sonra Bedri Noyan (v. 1997), yerine dedebaba seçildiğini iddia etti.[32]

Ali Nutki Baba (1869-1936)

Çamlıca'daki Bektaşi tekkesi şeyhi Nuri Baba'nın oğludur. Babasının ölümünden sonra yerine geçmiştir. Mehmed Ali Hilmi Dedebaba'nın (1842-1906)[33] müridi olmuş ve Hacıbektaş'taki ana dergâhta kendisine halifelik sertifikası verilmişti.[34] Turgut Koca'ya göre, M.M. Grubu üyeleri arasında idi.[35] Burada onun, Yakup Kadri'nin *Nur Baba* romanının kahramanı olduğunun iddia edildiğini hatırlatalım. Mustafa Kemal ile Bektaşilik ve bu roman hakkında konuşması, 1920'lere ait en ilginç anekdotlar arasındadır: Meşhur müzisyen Neyzen Burhanettin Ökte'ye göre, Mustafa Kemal, tarikatları kapamadan önce onlarla ilgili küçük bir araştırma yaptı ve bazı sufi şeyhleri ile görüştü. Görüştüğü şeyhler arasında Ali Nutki Baba[36] ve Haydar Nâkî Baba da vardı. Ökte'nin anlattığına göre, Mustafa Kemal, şeyhleri daha yakından tanımak için verdiği bir yemeğe bunları da çağırır. Mustafa Kemal, *Nur Baba* romanında güzel sesli olduğu yazılan Nur Baba'nın, Ali Nutki Baba olduğunu duyduğu için, ondan bir şarkı söylemesini ister, ancak o şarkı söyleyemediğini ifade edince, Mustafa Kemal epey şaşırır. Daha sonra Bektaşilik hakkında sohbet etmeye başlarlar. Ali Nutki Baba, Bektaşiliği Hacı Bektaş Veli tarafından "yüzlerce sene evvel kurulan sosyete hayatı" diye tarif eder. Mustafa Kemal, Galatasaray Lisesi mezunu Haydar Naki Baba'ya da bu cemiyet hayatının belirgin özelliklerini sorar. O, tarikat üyelerinin haftada bir tekkede toplandıklarını ve Baba'nın etrafında halka olduklarını, karşı tarafa da Bacı ve diğer kadınların oturduklarını, müzik eşliğinde yenip içildiğini, nefesler/ilahiler okunduğunu, vb söyler. Mustafa Kemal, "saki" hakkında soru sorar. Haydar Naki Baba, sa-

kinin, Baba ile manevi bir bağı olduğunu ve herkesin ne kadar içki içmesi gerektiğini ayarlayan, fazla içenleri uyaran biri olduğunu söyler. Bu arada, yemeğin sonuna doğru Nur Baba'nın yazarı Yakup Kadri yemeğe katılır. Mustafa Kemal ona, romanına ana karakter olarak neden Ali Nutki Baba'yı seçtiğini sorar. Yakup Kadri, romandaki Nur Baba'nın o olmadığını çekingen bir tavırla izah etmeye çalışır. Mustafa Kemal, onun utanmasını önlemek için romanda ana karakter seçilmenin çok güzel ve gurur verici olduğunu, şahsen kendisinin böyle bir şeyden hoşlanacağını söyler. [37] Tarikatların kapatılmasından sonra, Mustafa Kemal, bu romanın kendisine verdiği teessürü giderir düşüncesiyle, Ali Nutki Baba'yı Mucur kaymakamlığına, Haydar Naki Baba'yı da Kadıköy Hal müdürlüğüne atar.[38] Ali Nutki Baba, 1936'da Hacıbektaş'taki ana tekkede öldü. Müritleri arasında *Bektaşilik ve Bektaşiler*, *Müncî Baba* ve *Tarikat-i Aliyye-i Bektâşiyye* adlı eserlerin yazarı Ahmed Süreyya Baba (v. 1942) ve Ahmed Muammer (Tarhan, 1901-?) vardı.[39]

Ali Ulvî Baba (v. 1954)

İzmir, Balpınar Bektaşi tekkesi şeyhi idi. Milli Mücadele'ye "tabur imamı" olarak katılmıştı.[40] İzmir'de ölmüştür.[41] *Bektaşilik* (veya *Bektaşi*) *Makâlâtı*[42] adında, birçok kişiyi gerçeğe aykırı olarak "Bektaşi" diye nitelediği için Revnakoğlu tarafından sertçe eleştirilmiş[43] bir eseri vardır.

Asım Baba

Denizli Teslim/Kazak Abdal Tekkesi şeyhi Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba'nın mürididir.[44] Turgut Koca, onun kendisinin rehberi olduğunu, udu sol eliyle çaldığı için "yesarî" takma adının verildiğini ve bir M.M. Grubu üyesi olduğunu söylemişti. [45] Oğlu Şevki Koca Baba'ya göre, kastedilen zat, İstiklal Madalyası sahibi ve 1985 yılında vefat eden Asım (G/Kiritlioğlu) Baba'dır.[46]

Bursevî (Bursalı) Mehmed Tahir (v. 1925)

Bir Halvetî ve Rifaî şeyhi olan Harirîzade Seyyid Kemaleddin'in (v. 1882) halefi ve *Osmanlı Müellifleri* adlı meşhur eserin yazarı. Osmanlı Hürriyet

Cemiyeti ve daha sonra Selanik'teki Vatan ve Hürriyet Cemiyeti üyeleri arasında idi. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Avrupa'daki Jön Türklerle "Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti" olarak birleştiğinde, nüfuzlu bir şeyh olduğu için partideki yerini korumuştu.[47]

Celal Bey (Bayar, Mahmud Celaleddin, 1884-1987)

Bulgaristan'dan göç etmiş bir ailenin çocuğu. İzmir İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kâtib-i mes'ulü idi. Teşkilât-ı Mahsûsa elemanı olarak İzmir'deki Milli Mücadele'nin organizesinde çalıştı ve 1919'da Bursa'daki Kuvâ-yı Milliye'ye kumanda etti. Anadolu'daki seferberlik faaliyetleri sırasında "Galib Hoca" takma adını kullandı. 1919'da Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilmiş olan Celâl Bayar, 1. TBMM'de Saruhan (günümüz Manisa'sı) Mebusu oldu. TBMM'deki yerini, değişik illerin mebusu olarak 1960'a kadar korudu. 1950-1960 arasında cumhurbaşkanlığı yaptı. Zirvesine ulaşmış olan politik kariyeri 27 Mayıs 1960'taki askeri darbe ile sona erdi. Yargılama sonucunda idama mahkûm edildiyse de ileri yaşı sebebiyle cezası hapse çevrildi. 1966'da hapisten çıktı ve 1987 yılına kadar yaşadı. Başta *Ben de Yazdım* olmak üzere basılı bazı eserleri mevcuttur.[48]

Cemâleddîn Çelebi (1862-1922)

Zamanının Bektaşi Çelebisi, Gölpınarlı'ya göre "Kızılbaşların en son "Halife"si,"[49] 1. TBMM'de Kırşehir Mebusu ve II. Reis Vekili. Hacı Bektaş Tekkesi Şeyhi Feyzullah Çelebi'nin oğlu olarak günümüz Nevşehir'ine bağlı Hacıbektaş'ta doğdu. Babasının 1892'de vefatı üzerine onun yerine geçti. Torunu Feyzullah Ulusoy'un verdiği bilgiye göre, Hacı Bektaş Medresesi'nde Arapça ve Farsça okudu. Sultan Reşâd'la iyi ilişkileri vardı.[50] Birinci Dünya Savaşı'na 'Mücâhidîn-i Bektâşiyye' adı verilen alayı ile katıldı. Milli Mücadele'de de Kuvâ-yı Milliye'ye katıldı. 1. TBMM'ye Kırşehir Mebusu ve II. reis vekili olarak seçildi, ancak kendisini odasına, hatta yatağına hapseden hastalıkları sebebi ile Meclis'e devam edemedi.[51] Bunun üzerine kendisi devamdan muaf tutuldu ve izinli sayıldı. Çelebi bu jeste bir teşekkür telgrafı gönderdi.[52] 17 Ağustos 1920'deki Meclis toplantısında, Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey'in (Ataç, 1879-1961) ona vekâ-

letine karar verildi.[53] Meşhur *Müdâfaa*'nın yazarıdır (*Bektaşi Sırrı*'nın III. cildi. I, II ve IV. ciltler ise Sakallı Rıfkı'nındır [Ahmed Rıfkı]). Bu kitap, Babagân ve Çelebiyân arasındaki, Hacı Bektaş'ın ve vakfının meşru halefleri olmak gibi anlaşmazlıklarla ilgilidir. Eser, tarikatın 1900'lerdeki durumu ile ilgili bilgi elde etmemize de yardımcı olmaktadır. Ancak bu arada, eserin yazarı hakkında bir belirsizlik bulunduğunu ve Çelebi tarafından değil de bir akrabası olan avukatı tarafından yazıldığının söylendiğini belirtmemiz gerekir.[54] Birdoğan, kitabın 1915'te basımına izin verenin avukatı olduğunu, ancak kitabın dilinden anlaşıldığı kadarı ile Çelebi'nin fazla bir tahsili olmadığını, zaten babasını daha çocukken kaybetmiş birinin eğitim şansının fazla olmadığını söylemektedir.[55] Meclis'teki tercüme-i halinde, meslek olarak "çiftçilik" zikredilmiştir [56] Cemâleddîn Çelebi, Ocak 1922'de Hacıbektaş'ta öldü. İlginçtir ki Milli Mücadele'de Alevileri kontrol altında tutmada büyük yardımları olan bu zatın ölümü, TBMM'nin 26 Ocak 1922 tarihli toplantısında sadece bir cümle ile geçiştirilmiştir: " Kırşehir Mebusu Cemâleddîn Çelebi vefat etmiştir."[57] Aynı tutum, 24 Ocak 1922 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* tarafından da sergilenmiştir: "Hacı Bektaş Veli Çelebisi, mebuslardan Cemâleddîn Çelebi, duçar olduğu hastalığından kurtulamayarak vefat etmiştir."[58] Evli ve beş çocuk babası idi. Ailesi, soyadı kanunundan sonra "Ulusoy" soyadını almıştır.[59]

Cemal (Bardakçı, 1889-1981)

Burhaniye'de doğdu. Mekteb-i Mülkiye'de okudu. Mihalıççık, Kalecik ve Haymana gibi yerlerde kaymakam; Çorum ve Çankırı gibi yerlerde mutasarrıf ve Denizli, Diyarbakır, Mamûret ü'l-Azîz (bugün Elazığ), Çorum ve Konya gibi yerlerde vali olarak görev yaptı. Milli Mücadele sırasında, Çorum ve civarındaki ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilmişti. *Babacan* adlı bir gazetenin yanısıra *Tasavvuf* ve *Ankara'da Sohbet* gibi tasavvufi dergilerin editörlüğünü yaptı. Tasavvufla ve tarihle ilgili eserleri vardır. *Anadolu İsyanları* (1940), *Bir Partinin Yıkılışı ve İbret Levhaları* (1961), *Modern Fizik ve Tasavvufa Göre Ölüm* (1961) ve *Nefsini Bilen Tanrısını Bilir* (1962) bunlardan bazılarıdır.[60] Noyan ve Koca, onun Bektaşi olduğunu iddia etmişlerdir.[61] (Burada hatırlamak gerekir ki Çorum ve civarındaki isyanları

bastırmakla görevli olduğu yıllarda [1920-21], Hacıbektaş'ı ziyaret etmiş, Çelebi ile sohbet etmişti. Bardakçı, Alevîliğin bir "Türk tarikatı" olduğunu, oysa Bektaşilik ve Türklük arasında bir ilgi olmadığını, onun Arnavutluk'tan gelmiş babaların tarikati olduğunu savunur[62]).

Cemâlî Baba

Milli Mücadele karşıtı bir Bektaşidir. Hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Şevki Koca, onun İngiliz İstihbarat Servisi ile ilgisi olduğunu, Topal Tevfik Baba ve Ali Ulvî Baba'nın desteği ile kendisini halifebaba ilan ettiğini ama pek az Bektaşinin onun halife babalığını kabul ettiğini, postacılık yaptığını ve "Postacı Ali Baba" diye bilindiğini ve İstanbul'da Eyüp Mezarlığı'nda yattığını söyledi.[63]

Çerkez Edhem (v. 1949)

Teşkilât-ı Mahsusa'nın çekirdeği olan "Fedâiler" arasında, "Kuvâ-yı Milliye" kurulmadan önceki gerilla kuvvetleri olan "Kuvâ-yı Seyyâre"nin lideri idi. Kuvâ-yı Milliye kurulduktan sonra bir süre, özellikle Anzavur ve Yozgat-Zile ayaklanmalarında, Kuvâ-yı Milliye ile işbirliği yaptı. 1920 sonbaharında yasaklanan Yeşil Ordu'ya katıldı. Yasağın sebebi, onunla Ankara Hükümeti arasındaki bazı ihtilaflardı. Yasaktan sonra milliyetçiler aleyhine döndü ve bir "asi" oldu. Sonunda iki kardeşi ile birlikte Yunanistan'a kaçtı ve kendi deyimi ile "Yunan istilasındaki Türk topraklarında" yaşadılar. Üç kardeş Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından ölüme çarptırıldı. Yunanlılar tarafından Atina'ya götürüldü ise de orada yaşamadı ve Suriye'ye gitti. Daha sonra Amman'da yaşamaya karar verdi. 1938 affından sonra memleketine dönmedi ve 7 Ekim 1949'da vefat etti.[64]

Dâgistânî/Dağıstanlı Şeyh Şerafeddin (Şerafeddin Zeynelabidin Dağıstani, v. 1936)

Hayatı hakkında elimizde çok az bilgi bulunmaktadır. Kendisiyle yirmi yıllık bir tanışıklığı bulunduğunu söyleyen Şeyh Servet'e (Akdağ)[65] göre Şeyh Şâmil'in[66] torunlarındandır. Ailesiyle birlikte, Türkiye'ye göç ettikten sonra,[67] dağ eteğinde bulunan bir köyde (ki BCA'ya göre, bu köy, Bursa, Or-

hangazi'ye bağlı Reşadiye'dir[68]) yaşamaktaydı. Şeyh Şerafeddin'in kendisi de, TBMM'de okunan konuşmasında, Osmanlı topraklarının çeşitli yerlerinde birçok müridi olduğunu belirtmişti.[69] Şeyh Şerafettin ve maiyeti daha sonra düşmanla savaşmak için Reşadiye'den ayrılarak Karamürsel'e gelmişler daha sonra da Ankara Hükümeti tarafından Bolu ve Geyve arasına yerleştirilmişlerdi.[70] Şeyh Şerafettin, Padişahla Milli Mücadelecilerin arasını bulmak için büyük çaba sarf etmişti. Hizmetleri günümüz araştırmacıları tarafından bilinmemekte, Milli Mücadele karşıtı olduğu savunulmaktadır. Şeyh Şerafeddin, hilafetin kaldırılmasından sonra Ankara'ya karşı tutum aldı ve bu nedenle de İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi. Tarikatların kapatılmasından sonra Ürdün'e kaçan Şeyh Şerafettin 1936 başında vatanına geri döndüğünde ünlü Bediuzzaman Said Nursi (v. 1960) ile birlikte Eskişehir Hapishanesi'ne kondu. Çıktıktan kısa bir süre sonra öldü.[71]

Damat Ferid Paşa (1853-1923)

"Damat" denmesinin sebebi, Sultan Abdülmecid'in kızıyla evli olmasıydı. 1888'de "Paşa" oldu. 1909'da senatoya (Meclis-i Âyân) girdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, değişik zamanlarda beş kez sadrazam seçildi. İngiliz yanlısı ve Milli Mücadele karşıtı idi. 1922'de Nis'e kaçtı ve 6 Ekim 1923'te orada öldü.[72]

Didâr Hanım

İngiliz dostu olduğu anlaşılan bu zeki Bektaşi hanım hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Eski Gümülcine Mebusu[73] Arif Bey'in hanımı ve İngilizler için çalışan ve kızının Hıristiyan olmasına müsaade eden adını bilmediğimiz bir zatın kızı. Didâr Hanım'ın, Milli Mücadele karşıtı faaliyetleri için bir merkez olarak kullanmak üzere İstanbul- Erenköy'de "Didâriye" adında bir tekke kurduğuna dair elimizde belgeler bulunmaktadır[74] ama bu tekke ve faaliyetleri hakkında sağlıklı bir bilgiye sahip değiliz.

Dürrîzâde Abdullah Efendi (1869-1923)

Son Osmanlı şeyhülislamlarından. Seyyid olduklarını iddia eden ve erkek mensupların çoğu "İlmiyye" sınıfından olan zengin bir ailenin çocuğu idi.

Şeyhülislamken, 11 Nisan 1920'de Milli Mücadelecileri "büğât, bâğîler" (asiler) ilan eden fetvayı imzaladı. Eylül 1922'deki Sakarya zaferinden sonra önce Rodos'a, sonra İtalya'ya sığındı. 23 Mart 1923'te Mekke'ye gitti ve Hac sırasında öldü.[75]

Enver Paşa (1881-1922)

Asker ve devlet adamı. 9 Ekim 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyetine katıldı. 3. Ordunun karargâhı olarak kullanılan bir manastırda şube açması talimatı verildi ki cemiyet içindeki popülaritesi bu döneme dayanır. 1908 isyanının lideri olarak bilinir. Devrimden sonra, Merkezî Komite'nin üyesi ve Berlin'de askeri ateşe oldu (1909). 1912'de Libya'da savaştı. 1914'te harbiye Nazırı idi. Aynı yılın ağustos ayında, meşhur Teşkilât-ı Mahsûsa'yı kurdu. 1915'te, Ruslara mağlup oldu. 1918'de, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşını kaybetmesi üzerine yurtdışına kaçtı. Mustafa Kemal'le ilişkileri hep gergindi. 1922'de Türkistan'da Bolşeviklere karşı savaşırken öldü.[76]

Eşref Edib (Fergan, 1882-1971)

İslam modernistleri veya reformistleri arasında mühim bir sima.[77] Birkaç kez yasaklanan *Sebîlü'r-Reşâd* dergisinin editörü. Bu dergideki bir makalesi yüzünden doğudaki İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılandı. Aynı davada Tarik-i Salâh Cemiyeti ile ilgisinden dolayı da sorgulandı ama bu cemiyetle ilgisi olmadığını beyan etti.[78] 13 Eylül 1925'te, bir daha *Sebîlü'r-Reşâd*'ı yayınlamaması şartıyla serbest bırakıldı.[79] Mısıroğlu, *Hilâfet-i İslâmiyye ve Türkiye Büyûk Millet Meclisi* adlı, Şükrü Hoca'ya atfedilen kitabın gerçek yazarının Eşref Edip olduğunu, onun bu eserini Şükrü Hoca'ya, yani İsmail Şükrü'ye (Çelikalay, Karahisar-ı Sahib Mebusu) atfetmekle onun dokunulmazlığından faydalandığını söylemektedir.[80]

Fahreddin Bey, Doktor

Milli Mücadele karşıtı bir Bektaşi olduğuna inanılır. Ancak, TİTE'deki bir belgeye göre, Bektaşi değildi. Tarikat-i Salâhiyye'deki Bektaşi casus R. K.'ya göre, Rıza Paşa'nın oğlu ve bir asi idi.[81] Bektaşi imiş gibi davranı-

yordu ama kendi itirafı ile, tarikata bile girmemişti.[82] Buna rağmen, Hacıbektaş'taki ana tekkede, üç ay süreyle bir makam elde etme ve böylece çelebiler ve babaları tanıma imkânı bulmuştu. "Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olmadıkları" gerekçesi ile çelebilere ateş püskürüyordu. Dr. Fahreddin Bey, Kızıl Haç için de (doktor olarak) çalışmış ama bu çalışması sırasında bazı tıbbi malzemeleri çalıp satmak suretiyle görevini kötüye kullanmıştı. Saklanmak için önce Ankara'ya gitmiş, sonra İstanbul'da görülmüştü. İstanbul'da saklanıyor mu, yoksa oraya sürgün mü edildi, bu pek belli değildi. Bektaşiliğin yüce değeri hakkında üç ciltlik bir kitap yazmıştı.[83] R. K., onun "*Bektaşilik'te İnkarnasyon*" adlı kitabını gördüğünü, bu kitabın Bektaşiliği mahvetmeye veya Bahâilik'e çevirmeye çalışan bir kitap olduğunu söylemektedir. O dönemde, İbahiyye'ye[84] dönmeye başlamış olan Bektaşiliğin dramatik durumu, bu tür yanlış yorumlara yol açıyordu. R. K., Dr. Fahreddin Bey'e bu konuları tartışmak için Cemâlî Baba'yla ilişki kurmasını tavsiye etmişti ama Dr. Fahreddin Bey bu tavsiyeden hoşlanmamış ve cevap vermemişti. R. K., Dr. Fahreddin Bey'e, Ankara Hükümeti'nin Bektaşilik'te reform düşünüp düşünmediğini de sormuş ama bu sorusuna da cevap alamamıştı.[85]

Fevzi Paşa (Çakmak, 1876-1950)

Ünlü Türk askeri ve devlet adamı. 1898'de Mekteb-i Harbiye'den mezun oldu ve Osmanlı ordusunda tamamen askeri bir kariyer izledi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda general oldu. 16 Mart 1920'de işgal edilmesinden sonra İstanbul'u terk etti. Başlangıçta Milli Mücadele karşıtı olan Fevzi Paşa, Ali Fuad (Cebesoy) Paşa tarafından milliyetçi saflarına çekilmişti. 1. TBMM'de Kozan Mebusu, harbiye nazırı ve erkân-ı harbiye-i umumiye reisi idi. Milli Mücadele'deki başarılı hizmetlerinden dolayı Müşir (mareşal) oldu ve madalya aldı[86]). Daha sonra, T.C. genelkurmay başkanı olmuş ve bu görevi 1944'te emekli oluncaya kadar sürdürmüştür. Demokrat Parti muhalefetine katılmış, bu partiden 1948'de ayrılmış, Millet Partisi'ni kurmuş ve ölünceye kadar bu partinin fahri başkanı olarak kalmıştır. Harp Akademisi'ndeki konferansları *Garbî Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbinde Garb Cephesi Harekâtı* (İst., 1927) ve Doğu cephesindeki gözlem-

leri *Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı* (Ankara, 1936) adıyla basılmıştır.[87] Fevzi Çakmak'ın 11 yıllık cephe günlüğü de *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri* adıyla (eser, Dr. Nilüfer Hatemi'nin Princeton Üniversitesi'nde yaptığı doktora çalışmasıdır) Yapı Kredi Yayınları tarafından 2002 yılında yayınlanmıştır. 'Küçük Hüseyin Efendi' diye bilinen bir Nakşî-Halidî şeyhi olan Hüseyin Hüsnü Efendi'nin ziyaretçileri arasında idi. Küçük Hüseyin Efendi'nin bir tekkesi yoktu. Koca Mustafa Paşa'daki Nuh Efendi Medresesi'ndeki odasını zaviye olarak kullanırdı. Fevzi (Çakmak), Küçük Hüseyin Efendi'nin İstanbul Eyüp-Kırk Merdivenler-Melek Efendi tepesindeki mezarının ayak tarafında yatmaktadır.[88] Fevzi Çakmak'ın bir "Arusî"[89] olduğu yolunda söylentiler de vardır.[90]

Fevzi Efendi (Şeyh, 1864-1924)

Hacı Hoca Fevzi Efendi diye de bilinen Nakşî şeyhi. 1. TBMM'de Erzincan Mebusu idi. Nakşî şeyh Hacı Fehmi Efendi'nin oğlu idi. Birçok hocadan özel dersler aldı. Babasının ölümünden sonra onun yerine geçti. Sultan II. Abdülhamid'e muhalefeti sebebiyle 1887'de Şam'a sürgün edildi. 1894'te memleketine dönebildi ama o zaman da Ruslar tarafından esir alındı ve ancak dokuz ay sonra serbest bırakıldı. Milli Mücadele'nin başından itibaren Mustafa Kemal'in yanında yer aldı. Erzurum Kongresi ve Heyet-i Temsiliye'de Erzincan'ı temsil etti ve 28 Nisan 1920'de TBMM'ye katıldı. Meclis'te, Şeriyye ve Evkaf, İrşâd gibi komisyonlarda görev yaptı, 35 kez konuşma yaptı ve iki kanun tasarısı sundu. Evli ve iki çocuk babası idi.[91]

Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar Bey (Yeytaş[92], 1871-1955)[93]

İstanbul'lu, önde gelen, zengin ve soylu bir Bektaşi baba, aynı zamanda Bedevî Dergâhı dervişliği ve Rifâî Kubbe Tekkesi nakibliği olan bir farmason.[94] Dünyadaki bütün dinlerin birliğini savunan "Fıtriyye" mezhebine mensuptu. O döneme göre ilerici sayılabilecek fikirlere sahipti.[95] Osman Fevzi Karagözoğlu'nun oğludur. Kısmen medresede, kısmen Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi'nde okudu. Muhtemelen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkisi yüzünden yurtdışına sürüldü. Memleketine döndüğünde, Hâriciye Nezâreti'nde çalıştı. Cihangir'deki evinde kalmayı, Hacıbek-

taş'ta postnişin olmaya tercih etti. *Muhibbân* dergisi editörü[96] ve *Osmanlı Memleketleri, Kabir Azabı, Aşevi, Tarik-i Aşkda Itikadım* ve *Şâir Hanımlar* gibi eserlerin yazarıdır.[97] 1. TBMM'de Antalya Mebusu (2., 3. ve 4. dönemlerde İstanbul, 7. dönemde İçel Mebusu) olan Hamdullah Suphi (Tanrıöver), onun damadı idi.[98]

Hacı Hasan Efendi

Doğum ve ölüm tarihlerini bilmiyoruz. Milli Mücadele yıllarında Hacı Bektaş Tekkesi Nakşî şeyhi. Sünnî din bilginleri ve Nakşibendî halifeleri arasındadır. İran'ın atamasıyla İran Kürdistan'nın Şeyhülislamı. Musul Osmanlı Kuvâ-yı Askeriyyesi'nin Musul sınırındaki kumandanı Ferîk Mehmed Fâdıl Paşa'nın maiyeti arasında idi. Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a geldi ve Osmanlı tebaası olma şerefine erdi. 1.000 kuruş ve bir Mecidî Nişan ile ödüllendirildi. Sonra (1326/1910'da) Irak'ta, Necd'in Şiî din bilginleri ile iyi ilişkiler kurmakla görevlendirildi. 1332/1916'da, 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa'nın maiyeti arasına girdi. 1334/1918'de Meşihat (Şeyhülislamlık) tarafından, son Meclis-i Meşâyih'te üyeliğe atandı. Aynı yıl, bir Fermân-ı Hümâyunla Hacı Bektaş Veli Dergâhı Nakşî şeyhliğine atandı. [99] Milli Mücadele yıllarında, "vaazlarıyla vatanın kurtuluşuna hizmet ettiği" için, aylık 500 kuruş maaşa bağlandı.[100] Hayatı hakkında başka bir bilgiye sahip değiliz.

Hamdi Baba (v. 1926'den sonra)

"Kambur Hamdi" diye bilinirdi. Kâzım Karabekir'in yakın bir arkadaşı,[101] Meclis-i Mebusan azasındandı.[102] Ancak Meclis-i Mebusan'da üç tane Hamdi Bey vardı. Bunlardan biri Bağdad Mebusu, biri Konya ve üçüncüsü de Yanya bölgesinde Preveze Mebusu.[103] Bu sonuncunun bizi ilgilendiren Hamdi Bey olması mümkündür: 1277/1861'de Margılıç'ta doğdu. Hacı Mahmud Efendi'nin oğlu. Medrese eğitimi aldı. 26 Nisan 1909'da Preveze Mebusu olmadan önce Trabzon Jandarma Komutanlığı'nda bulunmuştu.[104] Maliye nazırlığı yapmış olan (Mehmed) Cavid Bey (v. 1926),[105] hapishanedeyken eşine yazdığı mektupların birinde Hamdi Baba'nın eski bir İTC üyesi olduğunu belirtmekteydi. [106] 21 Temmuz 1921'de Müsellah M.M.

Grubu fahri başkanlığına seçilmiş,[107] ancak ileri yaşı sebebi ile bir görev verilmemişti.[108] Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen İzmir Suikastı'na adı karışmış, ancak delil yetersizliğinden 26 Ağustos 1926'da beraat etmişti.[109]

Hafız Tahsin (Başpehlivan) Baba (1885-1953)

Asıl ismi Hasan Tahsin'dir. Merdivenköy Tekkesi Şeyhi Hafız Nuri Baba'nın torunu ve bestekâr Şekerci Cemîl Efendi'nin oğludur. Hafız Burhaneddin Baba'dan nasib almış ve polis teşkilatına girerek komiser olmuştur. Babası meşrutiyetin ilanından sonra Mısır'a sürgün edilmiş, aile orada Kaygusuz Abdal Dergâhı'na yerleşmiştir. Hafız Tahsin Baba, bu tekkede, Mehmed Lütfi Baba'dan (1849-1941) önce dervişlik, sonra babalık almış, yine orada Salih Niyazi Baba ile karşılaşmış ve ondan halifebabalık icazeti almıştır. Ancak 1931'de Türkiye'ye dönebilmiş, önce Antalya, Abdal Musa Dergâhında oturmaya mecbur edilmiş ise de tesadüfen karşılaştığı Mareşal Fevzi Çakmak'ın yardımı ile Merdivenköy Tekkesi'nde ikâmet izni almıştır.[110] Sertoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak'ın aracılığı ile tarikatların kapanmasından önce buraya şeyh olarak atandığını yazar. Bu bilgi doğru ise, Mareşal Fevzi Çakmak, o dönem tarikatlardan sorumlu olan Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB, Şeriyye ve Evkaf Vekâleti'nin 3 Mart 1924'te kapatılmasından sonra kurulmuş ve tarikatlar dahil, bütün din işlerinden sorumlu merci haline gelmişti)[111] nezdinde aracılıkta bulunmuş olmalıdır. 1953'te bilinmeyen bir sebeple zehirlenme sonucu ölmüştür. [112]

Hasan Tahsin (İşkora)

Bektaşi olduğu Dr. A.H. De Groot'un görme şansını elde ettiği defterlerinden anlaşılan bir Arnavut, eski bir polis şefi ve İstanbul'da bir Milli Mücadele karşıtı. Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılmış, ancak Vleuten'de (Utrecht yakınlarında) yaşayan –ve tabii ki o dönem İstanbul'da bulunan– zengin bir Hollandalı ile evlenip "Bijleveld" soyadını alarak canını kurtarmış biri. Eşinin bugün bile 'Türk Evi" diye bilinen Vleuten'deki evine yerleşmiş ve aktif bir şekilde Den Haag'daki "Hollanda sufi Hareketi"ne liderlik etmiştir.[113]

HÜSAMEDDİN (ERTÜRK, 1290/1874-1944)

Milli Mücadele sırasında EHUR'un Ankara'daki 2. bürosu başkanı. Kendi açık ifadesi ile bir Bektaşidir.[114] Harbiye Nezâreti'nde bir kâtip olan Eşref Bey'in oğlu.[115] İTC üyesiydi[116] ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın idari personeli arasında ona çok güvenen Enver Paşa [117] Milli Mücadele için iyi bir araç olarak düşündüğü Teşkilât-ı Mahsûsa'yı canlı tutmakla onu görevlendirmişti (1918'de). Karakol Cemiyeti'nin de bir üyesi idi. 1920'den sonra, Ankara'daki EHUR ile İstanbul'daki M.M. (Müdâfaa-yı Milliye) Grubu arasında irtibat subaylığı yapmıştır. Hatıratı olan *İki Devrin Perde Arkası*, birtakım yanlış bilgiler içermesine rağmen, o dönemle ilgili iyi bir kaynak sayılabilir.[118] Bütün Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye (MHM) kuruluşlarını bir cemiyet altında toplayabilecek yegâne kişi olarak düşünülmesi,[119] onun Milli Mücadele'deki yerini anlatmaya yeterlidir. Milli Mücadele'den sonra, kırmızı şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiş olan bu kişinin daha sonraki hayatı ile ilgili elimizde bilgi bulunmayışı ise bir talihsizliktir. Adı Çengelköy'de bir caddeye verilmiştir. Kabri de oradadır.[120]

HÜSEYİN KÂZIM BABA (1883-1953)

Prizren'de[121] (bugün, Sırbıstan'daki Kosova) doğdu. Murad Hüdavendigâr zamanında yaşamış ve Kosova savaşına katılmış es-Seyyid Mevlana Sûzî el-Horasânî'nin 19. göbek torunudur. Babası Şevki Bey'dir.[122] İyi bir sufi olmanın yanısıra saz çalabilen ve ney üfleyebilen yetenekli bir müzisyendi.[123]. Oğlu Turgut Koca Baba, kendisiyle mülakatım sırasında onu "Kuran'ın özü idi" cümlesiyle övmüştü.[124] Edebiyatla yakından ilgilenmiş, Hurûfilik ve Melametiliğe temayülü olan iyi bir şairdi. Zamanının dedebabası Mehmed Hilmi Dedebaba'nın beğeni ve sempatisini kazanmayı başardı. Daha sonra, Yakovalı Adem Baba'nın müridi olarak Harabatî Sultan Dergâhı'nda[125] Bektaşiliğe girdi.[126] Bursa Işıklar Askeri Lisesi'nden mezun oldu. Sonra Halıcıoğlu Topçu Mektebi'ni bitirdi. Balkanlar'da hizmet etti. Meşrutiyetin ilanında üsteğmendi. Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a geldi.[127] Turgut Koca, babasının 1909 sonrasından Milli Mücadele'ye kadar ki hayatıyla ilgili başka bir şey anlatmamaktadır. Milli Mücadele'de M.M. Grubu'nda hizmet etti.[128] Cumhuriyet dönemi Türki-

ye'sinde yaşadı, Cumhuriyete ve Atatürk'e derin bağlılık gösterdi. Turgut Koca'nın *Kâzım Baba Divanı*'nda topladığı birçok şiiri vardır. İyi bir vatanperverdi. "Madihem Türklüğü ama bilmezem Türklüğü" ve "Yurduma yan bakanın gözleri çıksın da kör olsun" mısraları onun vatan sevgisini anlatan mısralardır. 12 Aralık 1953'te[129] Balıkesir'de vefat etti. Kabri oradaki Başçeşme mezarlığındadır.[130]

Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba (1859-1945)

Bektaşi şeyhi ve 1. TBMM'de Denizli Mebusu. Denizli, Tavas'da doğdu. Denizli'deki Bektaşi Teslim/Kazak Abdal tekkesi şeyhi Ali Dede'nin oğlu idi. Medrese eğitimi aldı. Babasının vefatından sonra onun yerine geçti. Milli Mücadele'yi desteklemiş ve 1. TBMM'de Denizli Mebusu olmuştur. Meclisteki hal tercümesinde, mesleği olarak "çiftçilik" zikredilmektedir.[131] Özel Bektaşi kostümü içinde TBMM'de göze çarpan bir görünümü olduğu kaydedilmektedir. 1. TBMM'nin sona ermesinden sonra memleketine döndü ve çiftçilikle meşgul oldu. Evli ve dokuz çocuk babası idi. [132]

Kara Vasıf (1872-1931)

Meclis-i Mebusan ve 1. TBMM'de (Kasım 1921'den sonra) Sivas Mebusu. 1903'de Harp Akademisi'nden kurmay subay olarak mezun oldu. 1908'den önce, İTC üyesi oldu. 1909'da Hareket Ordusu'nun kurmay heyetinde yer alan Kara Vasıf, Karakol Cemiyeti'nin de kurucularındandı (hatta 'Karakol' adı onun ve Kara Kemal'in lakaplarından alınmadır), Mecliste 2. Grup'un taraftarları arasında ve 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinden idi.[133]

Kâzım Paşa (Karabekir, 1882-1948)

1907'den sonra İTC üyesi. Milli Mücadele'nin başlangıcında, İstanbul'dan Mustafa Kemal'i tutuklama emri almasına rağmen bu emri yerine getirmeyip onu hâlâ amiri olarak görmeye devam edeceğini bildirmesiyle bilinir. Milli Mücadele'de çok önemli bir yeri olan Karabekir, 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucu üyeleri arasındaydı. 1926'da, İzmir Suikastı'na adı karıştığı gerekçesi ile tutuklandıktan sonra

beraat etti. 1938'den sonra tekrar politikaya girdi. *İstiklal Harbimiz* adlı meşhur eseri bir ara yasaklandı.[134]

KÂZIM FİKRİ (ÖZALP, 1880-1968)

İTC'nin ilk üyelerinden. Teşkilât-ı Mahsûsa'da görevliydi. 1922-24 ve 1935-43 arasında milli müdafa vekili, 1924-35 arası TBMM başkanı ve 1950'de Van Mebusu idi.[135] Hiçbir geçerli sebep olmaksızın Bektaşi olduğu iddia edilmiştir. Belki de Bektaşi tekkelerinin kapatılmasına karşı olduğu içindir.[136]

KİRAZ HAMDİ PAŞA (v. 1935)

Vahdettin'in fahrî yaveri[137] ve Bektaşi.[138] Kiraz Hamdi Paşa iyi bir asker olarak değil de keyif ehli olarak nam salmıştı.[139] Bununla birlikte, askeri görevde ilerlemeyi başardı. II. Abdülhamid döneminde, EHUR'da tümgeneralliğe yükseldi ve Sırbistan sınırında jandarma kumandanı oldu. İTC devrinde muhalefetteydi. Mütareke döneminde (1918-1922), bütün Milli Mücadele karşıtı faaliyetlerde göze çarpan biriydi. 1920'de, İstanbul Hükümeti tarafından Ankara'daki 20. Kolordu kumandanlığına atandı ise de, Ali Fuad (Cebesoy) Paşa ve Mustafa Kemal Paşa onu Ankara'ya sokmadıkları için görevine başlayamadı.[140] Aynı yıl, milli iradeye karşı geldiği için Ankara Hükümeti tarafından gıyaben ölüme mahkûm edildi.[141] Tarik-i Salâh'ın kurucusu olarak kabul edilir. 1925'te Tarikat-i Salâhiyye/Tarik-i Salâh (TS) üyelerinin yargılanmasından önce, 1924'te 150'likler listesinin başındaki bir isim olarak memleketten ihracına karar verilmişti. Memleketten ayrıldıktan sonra Köstence'ye (Romanya) gitti ve Milli Mücadele karşıtı faaliyetlerine devam etti. Bütün Milli Mücadele karşıtı hareketleri birleştirmek için çok uğraştı ve bu gaye ile 1929'da bazı Avrupa şehirlerini dolaştı ve 150'likler arasında olan Milli Mücadele karşıtı bazı kişileri ziyaret etti. 150'liklerin affından önce, 1935 yılında Romanya'nın Anatol köyünde vefat etti.[142]

MAHMUD II. (1784-1839)

1808-1839 arası Osmanlı Padişahı. Sultan I. Abdülhamid'in on iki oğlundan en genç olanı idi. 1826'da Yeniçeriliği kaldıran ve arkasından Bektaşiliği

yasaklayan/baskı altına alan Ferman-ı Hümayun'u yayınlayan odur. Devri birçok reformla doludur. 1830'lardaki bazı felaketler ve geri tepmelere rağmen, Sultan Mahmud reformlarını sürdürdü. Bunların odağında hükümetin merkezileşmesi ve işlerinde etkinlik kazanması yer alıyordu.[143]

Mazhar Müfîd (Kansu, 1873-1948)

İttihatçı bir vali ve Milli Mücadele sıralarında Hakkâri Mebusu. Ocak 1919'da Bitlis valisi idi, fakat Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin tehcirindeki rolü sebebi ile İstanbul Hükümeti tarafından 3 Mayıs 1919'da bu görevden alındı. 13 Haziran 1919'da, Bitlis delegesi olarak Erzurum Kongresi'ne katıldı ve Heyet-i Temsiliye'ye seçildi. Sonra, 1. TBMM'ye Hakkâri Mebusu olarak girdi. 24 Eylül 1921'de, Yozgat İstiklâl Mahkemesi ve 7 Mart 1925'te de Doğu İstiklâl Mahkemesi başkanlığına seçildi. Şeyh Said ve yandaşlarının yargılanması sırasında bu mahkemenin başkanı idi. Mustafa Kemal ile arkadaşlığı ölümüne kadar devam etti. 3., 4., 5. TBMM'de Denizli Mebusu ve 6. ve 7. dönem TBMM'de Çoruh milletvekili idi. 12 Kasım 1948'de vefat etti. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* adlı eseri (2 c., Ankara, 1966) Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.[144]

Mehmed Ali (Aynî, 1869-1945)

Darülfünün'da felsefe ve tasavvuf müderrisi. Manastır vilayetinde bulunan Serfiçe'de (günümüz Servia, Yunanistan) doğdu. Mülkiye Mektebi mezunu. Çeşitli yerlerde öğretmenlik ve Lazkiye, Karesi, Yanya, Trabzon gibi yerlerde idarecilik (mutasarrıflık, valilik) yaptı. 1913'te emekli oluşundan sonra, İstanbul Darülfünunu'nda hocalık yaptı[145] Kuvvetli tenkit yazıları yazardı.[146] Bektaşi olduğu iddia edilir ama böyle bir bağı olduğuna dair elimizde hiçbir kanıt yoktur. Torunu Nezih Neyzi'nin annesinin sandığından bazı Bektaşi külahları çıktı diye dedesi Mehmet Ali Aynî'nin Bektaşiliğine hükmetmesi[147] doğru bir değerlendirme olmasa gerektir. Zira tasavvufla ilgilenen biri olarak eline geçtiğinde bu tür şeyleri saklaması doğaldır. Bazı kaynaklar onun Kelâmî Dergâhı ziyaretçileri arasında olduğunu söylerler.[148] *Şeyh-i Ekberi Niçin Severim* adlı eserine bakanlar, onun Ekberî (Şeyh-i Ekber Muhyiddin b. Arabi'ye bağlı), *Aziz Mahmut Hüdayi* adlı eserini oku-

yanlar da Celvetî[149] olduğunu sanabilirler. İsmail Kara ise onun Nakşî olduğunu belirtmektedir.[150]

Mersinli Cemal Paşa (1873-1941)

Başlangıçta bir milliyetçi taraftarı olan Mersinli Cemal Paşa, 1919'da Konya'daki 2. Ordu'nun müfettişi idi. Geri çağrılınca İstanbul'a döndü. Ali Rıza Paşa'nın Milli Mücadele yanlısı hükümetinde harbiye nazırı oldu (Ekim 1919). İstanbul'un Mart 1920'de işgalinden sonra Malta'ya sürüldü. Diğer birçok sürgünün aksine, Türkiye'ye döndüğünde Mustafa Kemal'e katılmadı. 1926'da, İzmir Suikastı'yla ilgili olarak tutuklandı ama İzmir İstiklâl Mahkemesi tarafından suçsuz bulundu.[151] Turgut ve Şevki Koca'ya göre bir Bektaşi idi.[152]

Muhittin Paşa (1869-1926)

Konya'da doğdu. Mülkiye Mektebi mezunu. Değişik yerlerde kaymakam veya mutasarrıf olarak görev yaptı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) taraftarı bir vali olarak, Damat Ferid Paşa hükümeti zamanında, 15 Mart 1919'da Ankara valisi oldu.[153] Muhittin Paşa, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını ölü veya diri yakalamak istedi, fakat Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'nın olaya müdahalesi ile tutuklanan kendisi oldu (13 [19][154] Eylül 1919) ve Sivas'a gönderildi. [155] Ünlü sufi Mevlana Celâleddîn er-Rûmî'nin soyundan geldiği için, Sultan'a yaptığı bağlılık yeminine sadık kalmak zorunda olduğunu söyledi.[156] Düşmanla bir daha işbirliği yapmamak şartıyla İstanbul'a gitmesine izin verildi. 1926'daki ölümüne dek bu sözünde durdu.[157] Tabii ki çocukları adına da söz vermemişti ve oğlu Refi Cevad'ın (Ulunay,[158] 1890-1963) [159] 150'liklerden olmasına engel olması beklenmiyordu.

Musa Kâzım Efendi (Şeyhülislam, 1858-1920)

Erzurum'un Tortum kazasında doğdu. Tortum, Balıkesir ve İstanbul'da özel hocalardan ders aldı. İstanbul'da hocalığa başladı. Bâb-ı Meşihat'a bağlı 'Tedkîk-i Müellefât Meclisi' üyesi oldu. İkinci Meşrutiyet döneminde, Maarif Nezâreti'ne bağlı 'Meclis-i Kebîr-i İlmî' üyesi oldu. 27 Aralık

1908'de Âyan Meclisi (senato) üyeliğine atandı. 1910'dan 1917'ye kadarki dönemde, aralıklarla dört kez şeyhülislam oldu (ki bunların toplam süresi beş yılı bulur). İTC'nin ilmî grubu arasında idi.[160] İTC'ci olması –ve İTC'nin farmasonlukla yakın ilgisi– dolayısı ile, farmason olduğu iddia edilmiştir. Bu sebeple, Nakşibendî tarikatına bağlı olduğunu ve farmasonlukla ilgisi olmadığını beyan eden bir beyanname yayınlama gereğini duymuştur.[161] Bektaşi olduğu da söylenir ama bu, asılsız bir iddiadır.

Mustafa Sabri Efendi (1870-1954)

Tokat'ta doğdu. Özel hocalardan ders aldı ve daha yirmi iki yaşında iken Fatih Camii'nde ders vermeye başladı. 1908'de, İkinci Meşrutiyet döneminde Tokat Mebusu oldu. Cemiyeti-i İlmiyye'nin yayın organı *Beyânu'l-Hakk*'a yazılar yazdı. Meclis-i Mebusan'ın dağılmasından sonra, hocalığa geri döndü. 4 Mart 1919'da şeyhülislam oldu. Hükümetin devrilmesinin sebep olduğu bir aradan sonra 30 Temmuz 1920'de tekrar şeyhülislam oldu. Milli Mücadele karşıtı idi. 3 Şubat 1922 tarihli ve M.M. Grubu tarafından yazılan bir rapora göre, Kiraz Hamdi Paşa'nın ilişki kurup Tarik-i Salâh'ın faaliyetleri hakkında konuştuğu kimseler arasında idi.[162] Milliyetçilerin zaferinden sonra, Yunanistan'a kaçtı ve orada *Yarın* adlı gazeteyi çıkardı. Daha sonra Mısır'a gitti ve orada öldü. *Dînî Muceddidler*, *İslâm'da İmâmet-i Kübrâ* ve *Mevkifu'l-İlmi ve'l-Akli ve'l-Âlem* gibi eserlerin sahibi olan Mustafa Sabri, 150'likler arasında idi.[163]

Rıza Nur Bey, Dr (1879-1942)

Askeri Tıbbiye mezunu. İttihat Terakki Cemiyeti'ne girdi. 1907'de, mezun olduğu okulda hocalığa başladı. Devrimden sonra, Sinop Mebusu oldu. Sonra İTC'den ayrılıp Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı. 1913'te yurtdışına kaçtı. İstanbul'a dönüşü ise 1918'dedir. 1. ve 2. TBMM'de Sinop Mebusu oldu. Sıhhiye vekili olan Rıza Nur, Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa'nın yardımcısıydı. Sonraları Mustafa Kemal ile çelişti ve ancak ölümünden sonra basılan hatıralarını[164] yazdığı Paris'e gitti. 1939'da, yani Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, Türkiye'ye döndü.[165]

RIZA TEVFİK (BÖLÜKBAŞI, 1869-1949)

Cisr-i Mustafa Paşa'da doğdu (günümüzde Bulgaristan'da Svilengrad). Yarbay Tevfik Efendi'nin oğlu. Askeri Tıbbiye mezunu. Öğrencilik yıllarında bazı politik olaylara karıştı. Çamlıca ve Karaağaç'daki Bektaşi tekkeleri, onun uğrak yerleri idi...[166] Geniş bilgi sahibiydi.[167] Vahit Lütfi Salcı onu, bir filozof, şair, konferansçı, samimi bir mümin, ateist, politikacı ve Bektaşi, yani "her şey" olarak tanımlar.[168] *Sebîlu'r-Reşâd*'daki bir yazı dizisi onu, "dönmeler" arasında sayar.[169] Darülfünun'da edebiyat ve Robert Kolej'de Türk dili hocalığı yapmıştı. HİF'nın kurucu üyeleri arasında idi.[170] HİF'ye girmeden önce, İTC üyesi idi ama bu partiye girişi, parti hakkında bir bilgisi olduğundan değil de kardeşi Nazif'in, Sultan II. Abdülhamid tarafından hapsedilmesine bir nevi protesto idi (zira kardeşi hapishanede intihar etmişti). İTC'yi reformist bir parti gördüğü için girmiş, ama az zaman sonra partinin, basılı programından uzaklaştığını gördüğü için ayrılmıştı.[171] Mondros Mütarekesi sırasında Tevfik Paşa Hükümetinde maarif vekili ve Damat Ferid Paşa Hükümeti'nde Devlet Şûrası başkanı idi. Sevr Antlaşması'nı imzalayanlardan biri olarak 150'likler listesinde (16. sırada) idi.[172] 150'likler memleket haricine çıkarılınca, bir süre arkadaşı Emir Abdullah'ın idaresindeki Ürdün'de yaşadı ve Devlet Şûrası tercümanlığı yaptı. Bir süre de müze müdürlüğü yaptı.[173] *Mufassal Kâmûs-i Felsefe* (1916), *Rubâiyyât-ı Hayyâm*, *Serâb-ı Ömrüm* (1934) ve *Tevfik Fikret* (1945) gibi birçok eserin sahibi olan Rıza Tevfik,[174] değişik gazete ve editörü olduğu *Muhibbân* gibi dergilerde çeşitli edebî, siyasi ve felsefi makaleler yazdı.[175] 1925, *Rubâiyyât-ı Hayyâm* adlı Hüseyin Dâniş ile yazdığı kitabı, kendisinin 150'liklerden olması ve yurda girmesine izin olmaması hasebi ile Türkiye'de yasaklanmıştı.[176] 1943'te,[177] yani 1938'de 150'liklerle ilgili yasakların kalkmasından sonra İstanbul'a döndü ve öldüğü yıl olan 1949'un sonuna kadar başka yere gitmedi.[178]

R. K.

Kendisini bu baş harflerle tanıtan, Tarikat-ı Salâhiyye'deki Bektaşi casuslardan biri. Hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Şevki Koca, ilk önce bu baş harflerin, çok güzel İngilizce konuşan biri olan Antakyalı Reşâd

Kuran'a ait olabileceğini söyledi[179] ama daha sonra, pederlerinin Jön Türkler/Masonlarla ilgili notlarında[180] Ahmet Bedevi Kuran'ın (1881-1966)[181] ismi yanında parantez içinde (R. K.) harfleri olduğuna dikkatimi çekti.[182]

Saİd Molla (v.1930)

Devlet Şurası eski üyesi.[183] İngilizler için çalışan bir ajan. İngiliz Muhibler Cemiyeti üyesi iken [184] kapısında İngiliz korumalar dururdu.[185] İdare-i Milliye adında,[186] Ahmediyye Cemiyeti ile ilişkisinden başka bir şey bilmediğimiz bir cemiyetin başkanı olan Süleymanzâde ile birlikte *Dersaâdet* adlı bir gazete çıkarmaya başlamış, ancak gazete daha ilk gününde İtilaf Devletleri tarafından yasaklanmıştır. Aslında Said Molla, bu gazeteyi, kendisini destekleyecekleri bir gazete çıkarma vaadiyle Damat Ferid Paşa'dan para sızdırmak gayesiyle çıkarmayı planlamıştı.[187] 1922'den sonra, Beyoğlu'nda saklanmıştı. Bir Fransız subayı, kendisine yurtdışına kaçma konusunda yardım edeceğine söz vermişti.[188] Milliyetçilerin zaferinden sonra, Romanya'ya kaçtı. Yunanistan'da Gümülcine'de (Komotini) öldü. 150'likler listesinde 98. sırada yer alır.[189]

Sakalli Rifki (Ahmed Rifki, v. 1934)

İstanbul'da doğdu. Babası, Bursa'da Düyun-ı Umumiye müdürü Rıfat Bey, annesi, "Derviş Ruhullah" lakabını borçlu olduğu Kafkasya'dan fakir bir dervişin kızı İrfan Hanım. İlköğrenimini Bursa'da, yükseköğrenimini Aksaray'daki özel bir okulda yaptı. Sadî'nin *Gülistân*'ı gibi bazı klasik eserleri babasından okudu. Fatih medresesinde Arapça ve Farsça öğrendi. Hukuk ve tıp okumaya da çalıştı ise de bitiremedi. Bu arada tekkelere devam etti. Zikr ve sema öğrendi. Önceleri, iki büyük üstat, Mevlana Celâleddîn er-Rûmî ve Hacı Bektaş Veli arasında bocaladı. Ama kısa zaman sonra, liberalliği ve toleransı dolayısı ile Bektaşiliği seçti.[190] *Bektaşi Nefesleri* (İst., 1340) ve *Bektaşi Sırrı* (1., 2., 4.c., Dersaâdet, 1325/1915. Bu eserin 3. cildi, Cemâleddîn Çelebi'nin *Müdâfaa*'sıdır) adlı Babagân ve Çelebiyân kolları arasındaki bazı meseleleri ele alan meşhur eserin sahibidir. Gölpınarlı'ya göre, *Bektaşi Nefesleri*'nde Bektaşi olmayan bazı kişilerin de şiirleri yer almaktadır.[191] Populist, reformist ve sosyalist bir Bektaşi şair[192] olarak tanımlanırdı. Sakal-

lı Rıfkı, TS'nin önemli bir üyesi idi. Ama 1925'te verilen TS aleyhindeki hükümden hiç etkilenmemişti, zira Sultan Vahidettin'le birlikte Kasım 1922'de memleketi terk etmişti. Aslına bakılırsa, TS hakkındaki bu hükümde onun adını göremiyoruz. Belki de delil yetersizliği sebebi ile beraat edenler arasında idi. [193] Türkiye'den ayrıldıktan sonra önce Cidde'ye, sonra İskeçe'ye (Yunanistan) gitti ve orada evlendi. Yine orada, yoksulluk içinde,[194] doğduğu gün olan 15 Ağustos 1934'te öldü.[195] Tek kızı Tabende Doğu, İstanbul'da çocukları ile birlikte yaşamaktadır. Babalarının siyasi hayatı hakkında hiçbir bilgileri yoktur.[196]

Salih Niyazi Baba (v. 1941)

Milli Mücadele yıllarında Bektaşilerin Dedebaba'sı. Hacı Feyzullah Dedebaba'nın halefi.[197] 'Postnişîn' ve 'türbedâr' unvanlarını birlikte kullanırdı,[198] zira Dedebabalık 1826'dan sonra yasaklanmıştı. Mimar Hikmet'e göre, diğer babalardan daha eğitimli ve zeki idi.[199] Milliyetçilerin destekçisi idi. Tayyare Cemiyeti'ne büyük miktarda para bağışlamıştı.[200] 1920'lerde Hacıbektaş'taki tek okul onun maddi yardımı ile yapılmıştı.[201] Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra bir süre, Ankara, Ulus'ta bir otel (Anadolu Oteli) işletti. [202] Şevki Koca'nın verdiği bilgilere göre, Salih Niyazi Baba, bu oteli aynı zamanda tekke olarak kullanmış ve 1927'ye kadar gizlice dedebaba olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.[203] 17 Ocak 1930'da Tiran'a (Arnavutluk) gitti ve oradaki Bektaşiler tarafından çok sıcak bir şekilde karşılandı. Salih Niyazi Baba, Bektaşiliğin merkezini de oraya almaya uğraştı ama Arnavutluk Kralı Ahmed Zogu'un, Bektaşiliğin gerçek merkezinin Türkiye olduğunu düşünmesi sebebi ile bunu başaramadı. Ne var ki Bektaşiler, Tiran'daki tekkeyi ana dergâhları olarak gördüler o dönemde. Salih Niyazi Baba, 1930'da Bektaşi cemaatinin Dedebabalığına seçildi,[204] ve bu makamda, İtalyanlar[205] (veya Komünistler[206]) tarafından öldürüldüğü tarih olan 1941'e (veya 1942)[207] kadar kaldı. Yusuf İzzettin Ulusoy, onun tekke yapımında kullanılmak üzere Arnavutluk hükümeti tarafından verilen ve halktan toplanan büyük miktarda parasını çalan bir hırsız tarafından öldürüldüğünü söylemektedir.[208]

SAMİH RIFAT (1874-1932)

Milli Mücadele'de halkı konuşmaları ile coşturan ünlü Bektaşi şair ve ilim adamı. İstanbul'da doğdu. Beş dil konuşabilen ve iyi bir müzisyen olan Manastırlı Yarbay Hasan Rıfat Bey'in oğludur. Hasan Rıfat Bey, Yedikule Bektaşi tekkesi şeyhi Hafız Baba'nın müridi idi. Samih Rıfat'ın yine bir Bektaşi olan annesi Ayşe Hanım, Ömer Efendi'nin kızıdır. Bazı resmi görevlerden sonra, Samih Rıfat 1909'da Çanakkale mutasarrıfı oldu. 1911'de Karesi mutasarrıfı ve 1913'de Trabzon valisi oldu. 1915'de Konya Valisi, 1922'de Maarif Vekâleti'nde danışman, 1923'te Biga Mebusu oldu.[209] 1932'de, başkanlığını yaptığı ilk Türk Dili Kongresi esnasında öldü. *Hâkimiyet-i Milliye*, ölüm haberini verirken, sedyeyle getirilmesine rağmen, kongrede uzun ve ateşli bir konuşma yaptığını da belirtmekteydi.[210]

SENÛSÎ, AHMED ŞERİF (1873-1933)

Libya'da kurulmuş Senûsîlik tarikati/hareketinin lideri. Bu tarikat, sömürgeciliğe karşı mücadeleci tabiatı ile bilinir. Muhammed Senûsî (1791-1855) tarafından kurulmuştur. İslam'ın basit ve sade bir şekli üzerinde durmuş ve Sahra'da, İslam hakkında pek az bilgi sahibi olan halk arasında mesajlarını yaymak üzere, eğitsel ve tarımsal faaliyetlerinin merkezi olarak zaviyeler kurmuşlardır. 1911'den sonra, pasif tutumunu değiştirerek İtalyanlara karşı vatanlarını savunan bir organizasyona dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Senusîliğin lideri Seyyid İdris, Libya kralı olmuş ve 1970'e kadar ülkeyi yönetmiştir.[211] Tarikatın üstadı ve kurucusunun torunu Şeyh Ahmed Senûsî, Cagbûb'da doğdu ve geleneksel İslami eğitimini babası, amcası ve diğer bazı zevattan aldı. 1902 ve 1932 arasında bu hareketin lideri idi. Sudan bölgesinde, manevi liderliğinin yanında, Senusîliği, Fransızlara karşı politik ve askeri bir organizasyon olarak geliştirdi, ama yenilgiye uğradı. Uluslararası tanınma ve desteğe muhtaç olarak, İslam düşmanlarına (yani 1911-1912 arası Osmanlı Libya'sını işgal eden İtalyanlara) karşı Osmanlı ordusu ile işbirliği yaptı; onlara karşı cihat ilan etti.[212] 15 Ekim 1912'de Lozan-Uşi'de imzalanan İtalyan-Osmanlı antlaşmasından sonra, biraz da Jön Türk hükümetinin yardımı ile, mücadelesine devam etti. Maddi ve lojistik destek, madalya vb yanında, Berka ve Fizan bölgelerin-

de 'Senûsî Hükümeti' kurması için de yardım aldı. İtalya İtilaf Devletleri'ne katılınca, "Paşa" rütbesi ile 'Nâibu'l-Sultan' oldu.[213] Bunlara ek olarak, Bingazi'de kaldığı sürece ferîkliğe atandı ve 30 Şaban 1333/14 Haziran 1915 tarihli bir "İrâde" ile kendisine üniforma verildi.[214] Osmanlı devletinden aldığı maddi yardımlara örnek olarak şunu verebiliriz: 19 Aralık 1917 tarihli bir mektuba göre, Ahmed adında bir şahsa ait ve 'Mücahidin-i Senusiyye'ye yardım taşıyan 'Tevekkeltü' adlı gemi, Fransız savaş gemisi "Jeanne d'Arc" tarafından batırılmıştır ve sahibi bir mektup yazarak Osmanlı Devleti'nden tazminat istemektedir.[215] 21 Ağustos 1918'de Senûsî, bir Alman denizaltısı ile Osmanlı topraklarına geldi. Kuzeni Seyyid Muhammed İdris (sonraları 'Libya Kralı İdris' olacaktı) karşısında sürekli nüfuz kaybında olmasına aldırmadan, güya nüfuzu ile Sultan'a destek olacaktı. Mehmed Vahdettin'e kılıç giydirme şerefi ona verildi.[216] Daha sonraki şartlar, onun Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milliyetçileri desteklemesini gerektirdi.[217] Aslında, bir bocalama devri geçirdi. 29 Temmuz 1920 tarihli bir İngiliz istihbarat raporuna göre, Mustafa Kemal'in İtilaf Devletleri'ne karşı başarısızlığı karşısında Şeyh Senûsî, durumunun tuhaflığının farkına varmış, ancak Mütareke'den sonra milliyetçilerin eninde sonunda başarılı olacaklarını anlayınca onların tarafına geçmeye ve Şeyhülislam'ın yayınladığı fetvaya karşı fetvaları desteklemeye karar vermişti. Daha sonraları, halifenin gücünün azaldığını ve İtilaf Devletleri'nin güçlendiğini görünce, milliyetçiler tarafında kalma konusunda yeni bir tereddüt geçirmiş, hatta Hicaz Şerifi'ne (Kral Hüseyin) –onun halifelikte gözü olduğuna dair bir önyargıya sahip olmasına rağmen– sığınıp sığınmamayı veya nihai çözüme dek Kilikya'da saklanmayı bile düşünmüştü.[218] Ancak öyle görünüyor ki her şeye rağmen Milli Mücadele yıllarında milliyetçileri desteklemeyi tercih etmiştir. Herhangi bir yerden ayrılış ve varışlarında kumandan gibi uğurlanır ve karşılanırdı. Mesela, Ankara'dan Cezire'ye gidişi sırasında Heyet-i Vekile Başkanı Rauf Bey, Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım Paşa, Afgan Sefiri Sultan Ahmed Han, diğer ileri gelenler ve bir müfreze asker tarafından uğurlanmış, uğurlama sırasında askeri bando da hazır bulunmuştu.[219] İngilizler, Şeyh Senûsî ile ilişki içindeki kişileri araştırmakta idiler.[220] Bütün halifelik ümitleri, halifeliğin Mart 1924'te kaldırılması ile sona erince, Türkiye'yi terk edip

Şam'a gitti. Ancak Fransızlar onun orada uzun süre kalmasına müsaade etmeyince, Hicaz'a geçti ve 10 Mart 1933'te Medine'de vefat etti.[221]

Selim I. (Yavuz, 1467-1520)

1512-1520 arasında Osmanlı Padişahı. II. Bayezid'in oğludur. Çaldıran'da 1514'te Şah İsmail'i yenilgiye uğratmasıyla ünlüdür. Hacıbektaş'taki ana dergâhı, göçebelerin ayaklanmasına karıştığı gerekçesiyle geçici olarak kapatmıştır. 1516'da Mercidabık savaşından sonra, kendisini Memlüklerin halefi olarak düşünmeye ve "Hâdimu'l-Harameyni'ş-Şerifeyn" unvanını kullanmaya başlamıştır. Bekâr Bektaşi babaları gibi, sol kulağına küpe takardı.[222]

Selman Cemali Baba

İstanbul, Rumelihisarı Şehitlik Tekkesi Şeyhi Nâfi Baba'nın müridi. Bekâr babalardandı. 1331/1913'te, (Irak'taki)[223] Bektaşi Kâzımiye Tekkesi[224] şeyhi idi. Turgut Koca'ya göre, Milli Mücadele sırasında Denizli'ye geldi ve Kuvâ-yı Milliye'de hizmet etti. Koca'ya göre, Cemal (Bardakçı) ve *The Bektashi Order of Dervishes*'in yazarı J.K. Birge, Selman Cemali Baba vasıtasıyla Bektaşiliğe girmişlerdir.[225] Milli Mücadele'yi takibe eden reformlar sırasında, şapka giymek istemediği için Arnavutluk'a kaçmış, oradaki Elbasan Tekkesinde babalık yapmış[226] ve muhtemelen orada ölmüştür.

Servet Efendi (Akdağ, 1880-1962)

Nakşî şeyhidir. 1. TBMM'de Bursa Mebusuydu. Kastamonu, Tosya'da doğdu. Kuzey Kafkasya'dan gelme bir ailenin çocuğudur. Aksaray'daki medresede dini ilimler, Arapça ve Farsça tahsil etti. Resmi görevine, 14 Kasım 1899'da Bursa Valiliğinde başladı. 1 Aralık 1913, vaiz olarak göreve başlama tarihi oldu. Milli Mücadele sırasında, hem bir Nakşî şeyhi, hem de bir vaiz olarak halkı Milli Mücadele'yi desteklemeye çağıran vaazlar yaptı ve Bu sebeple, Saray tarafından görevinden alındı (30 Haziran 1919). 1. TBMM'ye katıldı. Şeriyye ve Evkaf , İrşâd, tapu-kadastro, maarif gibi çeşitli komisyonlarda görev yaptı.[227] Başlangıçta Mustafa Kemal'in tasvibi ile kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucularındandır. Ancak, Cemiyet Kemalist hareketten sapma gösterip Çerkez Ethem'le işbirliği yapınca yasaklan-

mış, buna rağmen diğer iki mebus (Tokat Mebusu Nazım ve Karahisar-ı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü) ile birlikte Şeyh Servet, Cemiyet içindeki faaliyetlerine son vermedikleri iddiasıyla Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmişler, Şeyh Servet ve Mehmed Şükrü Bey (Koçoğlu) suçsuz bulunmuşlardı.[228] TBMM'nin 1. döneminden sonra, politikayı bıraktı. 1939 ve 1942 arası, Hatay müftülüğü yapmış, 1962'de İzmir'de vefat etmiştir. Evli ve üç çocuk babası idi.[229]

Şemseddin Efendi (Bayramoğlu, 1883-1945)

Hacı Bayram şeyhi. 1. TBMM'de Ankara Mebusu. Bayramiyye şeyhi Tayyîb Baba'nın oğlu. Ankara'da doğdu. Ankara ve İstanbul'da medrese eğitimi aldı. 20 Mayıs 1920'da babasının ölümünden sonra, onun yerine geçti ve tarikatların kapatılışına dek bu makamda kaldı. Milliyetçilerin destekçisi olduğu için, Ankara Valisi Muhittin Paşa tarafından tutuklanıp İstanbul'a gönderildi (bu olay, Muhittin Paşa'nın kendisinin 19 Eylül 1919'de yakalanmasından önceye rastlar[230]) ve İngilizlerin kontrolündeki Bekirağa Bölüğü'ne kondu. Ankara'ya döndükten sonra, oradaki MHM Cemiyetine girdi. Mustafa Kemal'in Ankara'ya gelişinden sonra ona destek verdi. 1. TBMM'de Ankara Mebusu oldu, 2. Grup'ta yerini aldı ve dönem sonuna kadar yerini korudu.[231] 25 Ocak 1945'te İstanbul'da öldü. Evli ve beş çocuk babası idi. Oğullarından biri olan Dr. Muhlis Bayramoğlu, 9. ve 10.dönemlerde TBMM'de Ankara Mebusu idi.[232]

Şükrü Metin Baba (1873-1946)

Milli Mücadele sırasında Seyyid Battal Gazi Tekkesi Şeyhi. Hayatı hakkında bildiğimiz şeyler çok azdır: Seyyidgazi'de (Eskişehir) doğdu. Ali İlhami Baba'nın torunudur.[233] Hakkı Aydoğdu Dede'ye göre, amcası Şükrü Metin Baba, Seyyidgazi'de Ali Fuad (Cebesoy) Paşa tarafından kurulan MHM Cemiyetinin üyelerinden biri idi. Milli Mücadele sırasında Yunanlılara esir düşmüş ve daha sonra, 1922'deki Mudanya Mütarekesi'nden sonra, esir mübadelesi sırasında serbest bırakılmıştır. 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılışına kadar tekkesinin başında kalmıştır.[234]

Talat Paşa (1874-1921)

İttihatçı mebus, nazır ve sadrazam. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurucusu (1906). Mütevazı bir aileden geliyordu, fazla eğitimli değildi. Edirne'deki bir Yahudi mektebinde Türkçe öğretmenliği yapmış, postacı olarak da çalışmıştır. Devrimden sonra İTC'nin önde gelen üyeleri arasında yer aldı. Edirne Mebusu, dâhiliye vekili (1913-1917) ve sadrazamlık (1917-18) görevlerinde bulundu. 1. Dünya Savaşı'na soktuğu Osmanlı Devleti, savaştan yenik çıkınca Berlin'e kaçtı (1918). Orada 16 Mart 1921'de bir Ermeni'nin saldırısıyla öldü.[235] *Tercüman* gazetesinde Cemal Kutay'ın sunduğu bir yazı dizisine güvenirsek, Bektaşi ve farmason olduğunu kabul etmiştir.[236]

Tevfik Baba (v. 1939)

Revnakoğlu'nun verdiği bilgiye göre, tam adı Yalvaçlı Hafız Mehmed Tevfik Baba; takma adı "Topal" idi. Müderrislik (medrese hocalığı) eğitimi almasına rağmen sonunda bir sufi oldu. Tarikat olarak da önce Kâdirîliği seçti ama sonra Bektaşi olmaya karar verdi. Bektaşiliğe, Rumelihisarı Şehitlik Dergâhı Şeyhi Nâfi Baba vasıtasıyla girdi. Hacı Feyzullah Dedebaba'nın[237] icazetiyle halifebaba oldu. Mücerred babalık eğitimi aldı ve bu sebeple, Hacıbektaşı ziyaret etti. 1920'de Salih Niyazi Dedebaba'dan halifebabalık erkânını aldı. Sultan II. Mahmud zamanındaki Bektaşi kıyımından sonra, Bektaşi babalığı resmi olarak kabul edilmediği ve Bektaşi tekkelerine Nakşî/Halvetî şeyhler atandığından, şeyh olarak atanabilmek için, Nakşibendî tarikatından alınan icazetin Meclis-i Meşâyih'e sunulması gerekiyordu. Rivayete göre, Tevfik Baba bu problemi, Balabân Dergâhı şeyhi (ve Nakşibendiyye, Kadiriyye, Rifâiyye, Sadiyye, Halvetiyye, Celvetiyye, Mevleviyye ve hatta Bektâşiyye'den fahrî icazeti olan[238]) ünlü Üsküdârlı Hasan Hüsnü Efendi'den sahte bir icazetname alarak çözmüştü.[239] Tevfik Baba'nın bu icazetnameyi, Hasan Hüsnü Efendi'den dört mecidiyeye satın aldığına dair söylentiler de vardır. Tevfik Baba icazetnameyi, Hüdâyî Dergâhı şeyhi ve zamanın Meclis-i Meşâyih başkanı Gülşen-i Ümmî'ye sununca, Gülşen-i Ümmî Üsküdarlı Hasan Hüsnü Efendi'yi huzuruna çağırmış ve teessüflerini bildirmişti.[240] Bu arada, Bektaşilikte şeyh olmanın şartlarından birinin, "herhangi bir sakatlığı bulunmamak" olmasına rağmen, Tevfik Baba'nın

topal olması daha da fazla dedikoduya sebep oluyordu. Bazıları onun topal doğmadığını, bazıları ise topal doğduğunu ve bunun onun şeyh olmasına engel bir eksiklik olduğu için de dedebabanın (hastalığı sırasında) mührünü alıp Köse Nuri Baba[241] ile kendisine bir icazetname hazırladığını söylemektedirler. Tevfik Baba'nın Bektaşiliğin kurallarına aykırı işleri de olmuştu. Mesela Ermeni bir avukatı Bektaşiliğe sokmuş, bekâr Bektaşi kıyafetinin bir parçası olan küpeyi takmamıştır, vs. 1339 H./1920-21'de, Şah Kulu Sultan (Merdivenköy) Dergâhı'na türbedâr baba olmuştur.[242] Muhtemelen 1338/1922'de, bu tekkenin resmi şeyhi olmuştur. TİTE'deki 27 Haziran 1922 tarihli bir belge, Merdivenköy'deki Bektaşi dergâhının, "Muhâlif Fırka"dan[243] (yani, HİF'den, burada, Tevfik Baba'nın bu partiden olmadığını ama milliyetçiler adına çalışan bir casus olarak böyle görünmeye çalıştığını unutmamak gerek) Tevfik Baba'ya verileceğini belirtmektedir. Ancak, Revnakoğlu tarafından bize verilen bilgilerden, onun bu makama bir değil; bazı aralıklarla birkaç defa atandığı sonucunu çıkarabiliriz: Revnakoğlu, HİF hükümeti sırasında, Tevfik Baba'nın Merdivenköy Tekkesi şeyhi olduğunu söylemekte[244] ve bu tekkenin en uzun süre hizmet eden son resmi şeyhi olduğunu eklemektedir.[245] (Tevfik Baba'dan sonra tekkede şeyhlik yapan diğer Bektaşi babaları: Behlûl Baba, Pepe Niyazi Baba ve Ahmed [Köse] Nuri Baba. Fakat bunların süreleri kısa ve görevleri gayri resmi olmuştur[246]). Ancak, Sertoğlu, Merdivenköy Tekkesi'nin son şeyhinin Hafız Tahsin (Başpehlivan) Baba olduğunu ve bu göreve Mareşal Fevzi Çakmak'ın şefaatiyle geldiğini söylemektedir.[247] Ancak Merdivenköy Tekkesi'ni Eylül 1923'te ziyaret eden Birge, şeyh olarak Tevfik Baba'dan söz etmektedir.[248] Tevfik Baba, TS içinde M.M. Grubu için çalışan bir casustu.[249]

Vahdettin (Mehmed VI, 1861-1926)

Son Osmanlı Padişahı. Saltanatı kısa sürmüştür (1918'dan 1922'ye kadar). 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması'nı kabul etmişti. Milli Mücadele'nin başarı ile sona ermesinden sonra, tahttan indirildi. Yerine getirilen Abdülmecid Efendi'ye ise sadece "halife" unvanı verildi. Sultan Vahdettin, Kasım 1922'de memleketi terk ederek önce Malta, sonra Hicaz'a gitti. Hicaz'da İngiliz ve Arapların yardımı ile kendisini halife seçtirebileceğini düşündü-

ğünden, saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılamayacağı yolunda bir beyanname yayınladı. Ama bu bir işe yaramadı.[250] Daha sonra Hicaz'dan ayrılarak San Remo'ya yerleşti. 18 Mayıs 1926'da orada öldü.[251]

Veled Çelebi (İzbudak, 1869-1953)

Necib Çelebi'nin oğlu. Konya'da doğdu. Medrese eğitimi aldı. İyi derecede Farsça ve Arapça bilirdi. 1889'da İstanbul'a gitti ve Bahariye Mevlevî Dergâhı'nda ikâmet etti. Orada bazı edebi eserleri kendi kendine çalıştı. Galatasaray Ortaokulu ve Üniversitesinde Farsça öğretti. *Tercümân-ı Hakîkat, İkdâm, Mekteb* ve *Hazîne-i Fünûn* gibi birçok gazete ve dergiye yazılar yazdı. Yusuf Akçura ve Necib Asım'la birlikte Türk dili üzerine çalıştı.[252] Veled Çelebi, 1910[253] ve 1919[254] arası Konya Mevlana Dergâhı'nın şeyhiydi. Bir İttihatçı olmasına rağmen Milli Mücadele'ye 1921'e kadar fiilen katılamadı. 2., 3. ve 4. dönem TBMM'de Kastamonu Mebusu, 6. dönemde Yozgat Mebusu idi.[255]

Veliyyeddin Çelebi (1857-1940)

Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın son resmi şeyhi. Kardeşi Cemâleddîn Çelebi'nin Ocak 1922'deki vefatından sonra yerine geçti. İyi eğitim görmüş, Arapça, Farsça ve Fransızca bilen bir zat idi. "Hürremî" mahlasıyla birçok şiir yazmıştır. Aynı zamanda yetenekli bir hattat idi. 1928'de Latin alfabesinin kabulünden sonra, birçok öğretmen ve memura yeni alfabeyi öğretti. Avlanmak hobileri arasında idi. [256] Ulusoy, Veliyyeddin Çelebi'nin, Milli Mücadele'nin başından beri Mustafa Kemal'i desteklemesine rağmen, bunların hiçbirini şahsi menfaati için yapmadığını göstermek için mebus olmayı reddettiğini vurgulamaktadır.[257] 5 Mayıs 1922 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye*'deki bütün Bektaşi ve Alevîlere hitap eden beyannamesini, onun Milli Mücadele'ye en önemli katkısı olarak düşünebiliriz.

Yahya Galib Bey (Kargı, 1874-1942)

1. TBMM'de Kırşehir Mebusu. Ümmî Sinan Dergâhı'na[258] bağlı ve hatta tarikatların kaldırılmasından önce bu dergâhın şeyhi idi. [259] İstanbul Eyüp'te doğdu. (Şeyh)[260] Ali Rıza Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Dâru'l-Feyz'de, ortaöğrenimini Ayvansaray Rüşdiyesi'nde yaptı. Memuriyet haya-

tına 1892'de başladı. 17 Kasım 1917'de Ankara defterdarı oldu. Milli Mücadele'nin başlangıcında, Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın, Mustafa Kemal'i öldürmeye teşebbüsten tutuklanması (19 Eylül 1919) ve Sivas'a yollanmasıyla, Ankara vali vekili oldu.[261] 23 Nisan 1920'de Ankara valisi oldu. Ankara ve MHM Cemiyeti merkezi arasındaki yazışmaya ve *Hâkimiyet-i Milliye*'ye maddi açıdan (gerekli kâğıtları hükümet bürosundan vermek suretiyle) yardımcı oldu.[262] Ancak, Yozgat Ayaklanması (15 Mayıs-27 Ağustos 1920) sırasında görevinden alındı.[263] 22 Ağustos 1920'de Kırşehir Mebusu oldu. Ölünceye kadar da bu mevkiini korudu. 2. ve 3. dönemlerde TBMM'de Kırşehir Mebusu ve 4., 5., 6. dönemlerde TBMM'de Ankara Mebusu idi. 14 Mayıs 1942'de Ankara'da öldü. Evli ve iki çocuk babası idi.[264]

Zeynelabidin Efendi. (v. 1939)

Meclis-i Mebusan'da Konya Mebusu ve âyân. Başlangıçta adı "Âhâli Fırkası" olan partinin üyesiydi. Bu parti daha sonra HİF ile birleşti. İTC idaresi sırasında Gemlik'e sürüldü, Mondros Mütarekesi'nden sonra döndü. Mevlanzâde Rifat'a göre, HİF'nı 1918'de yeniden canlandıran O ve Mustafa Sabri Efendi idi.[265] Konya'da nüfuzlu bir hoca (hem medrese hocası, hem Nakşî-Halidî şeyhi) ve bir Milli Mücadele karşıtı olarak Sultan'ın ve İtilaf Devletleri'nin gözdesi idi.[266] 1922'deki zaferden sonra Mısır'a kaçtı. 150'likler listesinde 26. sırada idi.[267] Medine'de öldü. Soyadı kanunundan sonra ailesi "Erenmemiş" soyadını aldı.[268]

Ek II-Belgeler

Belgelerin İçeriği

Belge 1 : Bektaşiliğin 1826'da kaldırılması, muhdes (yeni) Bektaşi tekkelerinin yıktırılması, Bektaşi dervişleri ve Bektaşi olmakla suçlanan bazı din bilginlerinin sürgün edilmesi ile ilgili belge.

Belge 2 : Kırşehir'deki Pirevi şeyhliğine, yakınlarda ölmüş olan bir Halvetiyye şeyhi yerine, yine bir Halvetiyye şeyhinin atanmasının düşünüldüğü, Kırşehir'den Arnavutluk'a gönderilmiş bir mektubun ise buraya Arnavutluk'tan bir Bektaşi babanın atanmasını istediğini gösteren bir belge.

Belge 3 : Katerini'deki Bektaşi babaları, bazı müridler ve diğerlerinden gelmiş ve yakınlarda ölmüş olan Hacı Bektaş Veli Dergâhı Nakşî şeyhi Hamza Efendi'nin yerine Hacı Feyzullah Baba'nın atanmasını isteyen bir telgraftan bahseden bir belge. Telgrafa göre, 'Safeviyye' ile merbutiyyeti olan eski şeyh Feyzullah Efendi'nin oğulları Cemal ve Veliyyeddin gibi bazı adaylar varsa da kanuni engeller dolayısıyla hiçbirinin atanması mümkün değildir.

Belge 4 : Yahya Galib (Kargı) tarafından gönderilmiş, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişi sırasındaki olayları anlatan telgraf. Telgrafta, Heyet'in Hacıbektaş ziyaretinden de bahsedilmektedir.

Belge 5 : Turgut Koca Baba'nın Hülya Küçük'e mektubu. M.M. Grubu üyesi Melamî şeyhi Müslüm Penahi'den bahsedilmektedir.

Belge 6 : TBMM Vekiller Heyeti'nin, Şeyh Şerafeddin Dağıstanî ve maiyetine yardım konusundaki bir kararı.

Belge 7 : Hacı Bektaş Veli Dergâhı Nakşî şeyhi Hacı Hasan Efendi'ye, memleketin kurtuluşu için yaptığı hizmetler dolayısı ile, 1 Teşrîn-i Evvel (Ekim) 1920'den başlamak üzere aylık 500 kuruş bağlanacağı ile ilgili vekiller heyeti kararı.

Belge 8 : Abdülhalim Çelebi'nin Bozkır ayaklanması ardından Avran, Hocaköy ve Dereköy'de hâlâ kan döküldüğüne dair Sultan'a yazdığı 1 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1335 (1919) tarihli mektup.

Belge 9-a : "Erzurum'da Mücâhidîn-i Bektâşiyye Kumandanı"ndan Dahiliye Vekâletine bir telgraf.

Belge 9-b : Hacı Bektaş Mücâhid Taburu'nda bir er olan Mustafa Oğlu Pehlivân Çavuş'un yaptığı bir hırsızlıkla ilgili cezadan bahseden İrade-i Harbiye.

Belge 10 : Dâire-i Meşihat-ı İslâmiyye'den Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilmiş, Keban'ın 90 köyünden 80'inin Râfızî (yani Alevî) ve İslam'dan habersiz olduğu, bu sebeple bu köylere, halkı tedricen İslam'a döndürecek hoca ve vaizlerin gönderilmesi gerektiğinden bahseden bir mektup.

Belge 11 : Mustafa Kemal'in Samsun, Havza'dan Konya'daki II. Ordu Müfettişliği'ne gönderilmiş 26 Haziran 1919 tarihli bir telgrafı. Telgrafta, Yozgat ve havalisinin büyük bir kısmının Alevî olduğu ve bu sebeple, Cemâleddin Çelebi vasıtasıyla Alevî büyükleri ile irtibat kurulması gereğinden söz edilmektedir.

Belge 12 : 13 Eylül (ekler 10,11 ve 11 Eylül) 1335 (1919) tarihli oldukça karışık bir belge. Belgede, Hacıbektaş'a yapılan bazı ziyaretlerle ilgili olarak Niğde Mutasarrıfı Cavid'in Dâhiliye Vekâleti'ne verdiği bilgilerden bahsedilmektedir.

Belge 13-a : Mustafa Kemal Paşa tarafından Salih Niyazi Baba'ya yazılan 12 Ekim 1335 (1919) tarihli bir mektup. Mektupta, Mustafa Kemal, Milli Mücadele'ye destek ve teveccühlerinden dolayı Salih Niyazi Baba'ya teşekkür etmektedir.

Belge 13-b : Salih Niyazi Baba'nın, TBMM'ye gönderdiği, TBMM'nin açılışı dolayısı ile Tekke'nin camisinde düzenledikleri mevlidli kutlamadan bahseden telgrafı.

Belge 14-i : Cemâleddîn Çelebi'nin TBMM arşivindeki kısa biyografisi.

Belge 14-a : Cemâleddîn Çelebi'nin, TBMM'ye gönderdiği, Meclis II. Başkan Vekilliğine seçilmesine teşekkür ettiğini, buna karşın yataktan çıkmasına engel hastalıklardan muzdarib olduğu için Meclis'e gidemeyeceğini bildiren mektubu.

Belge 14-b : Cemâleddîn Çelebi'nin, Meclis'e devamdan muaf tutulma jestine teşekkürünü içeren telgrafı.

Belge 14-ii: Cemâleddîn Çelebi'nin Meclis'e devamdan muaf olduğunu belirten bir belge.

Belge 15 : Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba'nın TBMM arşivindeki terceme-i hali.

Belge 16 : Ahmed Nüzhet Bey'in TBMM arşivindeki terceme-i hali.

Belge 17-1 : Veliyyeddin Çelebi'nin 5 Mayıs 1338 (1922) tarihli beyannamesi. Bu beyannamede, 1915'teki Bektaşi Alayı'ndan, Bektaşilerin Milli Mücadele ve Misak-ı Milli'ye destek vermeye devam edeceklerinden, vb bahsedilmektedir.

Belge 17-2 : Veliyyeddin Çelebi'nin 25 Nisan 1923'te *Yenigün* gazetesi ile birlikte dağıtıldığı söylenen ama ispatlanamayan beyannamesi. Okunamıyacak durumda olan beyannamenin, Alevî ve Kızılbaşları Mustafa Kemal'in adaylarına oy vermeye çağıran belge olduğu iddia edilmektedir.

Belge 18 : Rıza Tevfik'in (diğer bazı Milli Mücadele karşıtları ile birlikte) vatana ihanetten yargılanacağını gösteren belge.

Belge 19 : Tevfik Baba'nın politik temayülleri ile ilgili bir belge.

Belge 20-a: Tarik-i Salâh hakkında M.M. Grubu tarafından EHUR'a gönderilmiş bazı raporlar.

Belge 20-b: TS üyelerinin 1925'teki yargılanmalarından sonra haklarında verilmiş mahkeme kararı.

Belge 21 : Revnakoğlu'nun, Mehmed VI'in TS'nin gerçek başı ve Kiraz Hamdi Paşa'nın Bektaşi olduğuna dair ifadelerini içeren belge.

Belge 22 : Abdülhalim Çelebi'nin, Hilafetin kaldırılışı dolayısı ile Mustafa Kemal'e gönderdiği kutlama mektubu.

Belge 23 : Yeni hükümete karşı bir Bektaşi taburu kurmaya çalışan Mustafa Çavuş ve Veli Dede hakkında vekiller heyeti kararı (1924).

Belge 24 : Necmeddin Alpgüvenç Baba'nın Revnakoğlu'na yazdığı, 1925 sonrası Bektaşiliğin durumu hakkındaki mektubu.

Belge 25 : 1998'de Mustafa Eke Baba'nın dedebaba seçilmesi sırasında Bektaşi halifebabalarının yaptıkları yemin metni.

Ek II-Belgeler

Belge 1 (BOA, Hatt-ı Hümayun, no. 24493)

Belge 1 (BOA, Hatt-ı Hümayun, no. 24493)

h [Bismillah]

Benim Vezîrim

İşbu takrîrin ve pusulâ manzûr ve malûm-ı hümâyûnum olmuştur. Pek yoluyla tutulmuş bu makûle cesîm maslahatlara mübâşeret olundukda zinhâr arkasını gevşetmeğe gelmez, dâima üzerinde olmak lâzımdır. Şânizâde ile Çığâlazâde Tâhir Bey'den başka Anadolu pâyesinde Murâd Efendizâde Ârif Efendi'yle Melek Paşazâde Abdülkadir Bey dahî pek meşhûrlarından olmağla anların dahî nefy ü iclâları sonraya kalmak üzre mütâlaa etmekte idim. Efendi-i dâimizin mûmâileyhimânın dahî nefyleri istizânına dâir silâhdâr ağa tarafına bir tezkireleri vürûd etmiş olmağla derhâl işâret eylemeleri içün ruhsatı hâvî bâlâsına Hatt-ı hümâyûnum keşide kılına[rak] taraflarına gönderildi. Ve bundan sonra dahî tarîk-i ulemâda bu makûle akâid-i bâtılada olanları tahkîk ve taharrisine dikkat edebileceklerini işâr ediyorlar. Sen dahî sınıf-ı âharda olanları dikkat ve ihtimâm eyle.

Şevketlü Kerâmetlü Mehâbetlü Kudretlü Velî-nimetim Efendim Padişahım

Bektâşîler mâddesine dâir takrîr-i âcizânem bâlâsına kerâmet-efzây-ı sudûr buyrulan Hatt-ı Hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı şâhâneleri meâl-i münîfi (ele getirilmesine bezl-i makderet eyleyesin. Pusulâ-ı mezkûre nezd-i şâhânemde tevkif kılınmıştır.) rehîn-i izân-i abîdânem olarak semâhatlü Şeyhü'l-İslâm Efendi dâilerinin dahî manzûr ve malûmu olmak içün derhâl irsâl ve muhâbere olunub onlar dahî muktezây-ı irâde-i isâbet-ifâde-i mülûkâneleri üzre Şânizâde Atâ Efendi, Çığalazâde Tâhir Bey ve Balcıyokuşluzâde Râşid'in nefy ü iclâları işâretini derakab tahrîr ve irsâl ve ber mantûk-ı pusulâ hedm olunacak yedi aded muhdes Bektâşî tekyelerinden mâadâ nerelerde ve ne mahallerde kadîm ve hâdis Bektâşî tekyeleri olduğunu bi't-tahkîk ifâde edeceklerini beyân birle tiz elden hatırlarına gelen iki tekyey-i kadîm olmak üzre pusulânın zîrine ilâve etdirmiş olmarıyla nefy olacakların hemân fermânları yazdırılub mübâşirleri tayîn ve siyâset olacakların icrây-ı muktezâlarına mübâderet olunarak tiz elden defter olunan dokuz aded tekyelere dahî münâsibi vechile kapucubâşı ve sâireden birer mübâşir ve maiyetlerine bir mikdâr neferât ve taraf-ı Şeyhü'l-İslâmiyye birer büyük kavuklu terfîk birle şimdi cümlesi ihrâc ve izâm kılınmış olmağın varacakları tekyeleri bağteten basub şeyh ve müridlerini ahz ü girift ve kapularını temhîr edecek olduklarına binâen ahz olunanlar Cebehâneye götürülerek habs ve cem, ve bundan böyle Efendi-i müşârunileyh dâilerinin bi't-tahkîk haber verecekleri sâir tekyeler hakkında dahî bu vechile icrâ olunub badehû gerek bunların hakkında ve gerek tekyelerin hedmi husûsunda iktizâlarına ibtidâr olunacağı ve demîn (?) hâk-pây-ı kimyâ-sây-ı (?) şehinşâhîlerine giden pusulâda Şehîdlik'deki tekyenin üzerine İçelli Ahmed Paşa kesudâsı Osmân Ağa kullarının ismi işâret olunmuş bulunması, beher tekyeye tayîn olunan memûrların isimlerini işâret sûretiyle ibtidâdan ana başlanmış olmasından iktizâ ederek tıbkı fermân-ı übbühet-nişân-ı şâhâneleri üzre defter-i mezkûrun bir sûreti çıkarılub sâir tayîn olunan memûrların isimleri dahî bâlâlarına işâret etdirilerek takdîm-i hâk-ı kademtev'em-i mülûkâneleri kılındığı muhât-ı ilm-i âlem-ârâ-yı edây-ı zıllullâhileri buyuruldukda emr ü fermân şevketlü kerâmetlü mehâbetlü kudretlü velînimetim efendim pâdişâhım hazretlerinindir.

Belge 2 (BOA, DH.ID 33/29)

داخلیه نظارتی مخابرات عمومیه دائره‌سی — شعبه

داخليه نظارتى

شفره قلمى

سكوكى بسنه اولى(?) ٥

يانيه ولايتنه [illegible] شفره در

قيرشهرنده [illegible] خلوتيه شيخى [illegible] وفات ايتمسى بو تكيه يه او طريقتدن [illegible] آستانه ده مشايخدن تعيين [illegible] بابالره قيرشهرنده بر حجت واقع اولمسى بابالر بوندن طولايى متأثر اولمسى [illegible] كندو طريقتلرنه [illegible] تعيينى ايله بولنمسى [illegible] بو خصوصك استطلاع [illegible] متصرفيده [illegible] بو خصوصده كى [illegible] ايشته [illegible] اجراى ايجابه [illegible]

يانيه ولايتنه [illegible] [illegible]

[illegible]

بابالرك [illegible] على الخصوص حال حاضرده حكومته [illegible] اولدقلرى خدماته [illegible] بونلرك تأثيرات ماديه و معنويه سى [illegible] تماميله [illegible] حالده يم هر برده [illegible] البانيه ده [illegible] كندولرينى [illegible] خدمتلرى ايفايه سائق [illegible] خدمتلرى بلا استثنا [illegible] بكتاشيه اولدقلرى طريقت آستانه سنده [illegible] طريقده [illegible] بو طريقه تشبثلرى [illegible] واردر كه بونلرك ترجيحى [illegible] بابالر ايله [illegible] حكومته قارشى

Belge 2 (BOA, DH.ID 33/29)

s.1.

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti, Muhâbererât-ı Umûmiye Dâiresi

Tarîh 21 Mâyıs 328

Ankara Vilâyet-i Behiyyesine

Kırşehri'nde Pîrevi'nde bulunub geçenlerde vefât eden Halvetî şeyhinin yerine yine o tarîkden birinin tayîni tasavvur edilmekde bulunduğu cihetle, makâm-ı mezkûre Tarîkat-ı Bektâşiyye'ye mensûb birinin getirilmesi içün Arnavutluk'daki babalara Kırşehri'nden mürâcaatda bulunulduğu ve babaların dahî Pîrevi'ne kendü tarîklerinden birinin getirilmesine çalışılmasından müteessir oldukları Yanya vilâyetinden bildiriliyor. Babaların Osmânlılığa alelhusûs hâl-i hazırda hükûmete hidemât-ı mühimmede bulundukları ve hidmetlerinin hasbî ve ciddî olub revabıt-i sadakatlerini teşyîde hâdim muâmelâta mazhar edildikleri takdîrde Toskalık'da daha vasî ve şumullu fevâid istihsâl edilebileceği, ilâveten dermeyân edilmiş olmağın buna ve malûmât ve icâbât-ı mahalliyeye göre iktizâsının îfâ ve inbâsı bâbında.

Bâb-ı Alî-i Nezâret-penâhî, tebyizine.

(ss.2-3)

Bâb-ı Alî Dâhiliye Nezâreti, Şifre Kalemi

Mektûbî Bey efendi'ye.

Berat'da Yanya Vâlîsi'nden Alınan Şifredir

Kırşehri'nde Pîrevi'nde bulunan Halvetî şeyhi geçenlerde vefât etmiş, bunun yerine o tarîkden bir şeyhin âstâne-i müşârunileyhe tayîni derdest imiş. Bu haber üzerine Arnavutluk'daki babalara Kırşehri'nden mürâcaat vâki olmuş, babalar bundan dolayı müteessir olmuş, Pîrevi'ne kendi tarîklerinden birinin tayînini istiyorlarmış. Premedi Kâim-makâmı bu husûstaki ıstıtlâât ve hissiyyâtını Ergiri Mutasarrıflığına yazmış, Mutasarrıf da Kâim-makâmın bu husûstaki telgrafnâmesini aynen irsâli ile beraber kendisine bazı mutâlâât dermeyân eylemiştir. Mutasarrıfin bu telgrafnâmesini aynen âtîye naklen arzediyorum. İcrây-ı icâbı, vâbeste-i rey ü irâde nezâret-penâhîleridir. Ol babda... 15-16 Mayıs 328 Berat'da Yanya Vâlîsi Mehmed Alî [Aynî]

Sûret

Babaların Osmânlılığa alelhusûs hâl-i hazırda hükûmete îfâ eylemekde oldukları hidemât-ı mühimmeyi ve bunun tesîrât-ı mâddiye ve maneviyyesini bendeniz de tamamıyla tasdîk ederim. Üç aydan beri seyyâr bir haldeyim. Her yerde mûmâileyhle görüşdüm. Kendilerini aynı his ve emel ile mütehassis ve aynı hidmetleri îfâya sâî gördüm. Hidmetleri bilâ istisnâ kâmilen hasbî ve ciddîdir. Yalnız mensûb oldukları tarîk âstânesinde, hiçbir tarîkde emsâli olmayan bir tarîk şeyhinin bademâ olsun bulundurulmaması gibi makûl ve mantıkî bir niyâzları vardır ki bunun tervîci, bilcümle turuk-i aliyye erkânına olduktan başka babalar ile mensûbîninin hükûmete karşı olan revâbıt-ı sadâkatkârîlerini teşyîde hâdim belki Toskalik'ça daha vâsi ve şumüllü fevâidin husûlüne de bâis olmuş olur. Keyfiyetin Bâb-ı Alî'ye arzını takdîr-i âlîlerine tevdî ederim.

Belge 3 (BOA, DH-ID 33/36)

BELGE 3 (BOA, DH-ID 33/36)

(s.1)

Selânîk Vilâyeti Tahrîrât Kalemi, Aded 388

Hâcı Bektâş Velî Dergâhının Nakşi Meşîhatine dâir.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine.

fe.1

Devletlü Efendim Hazretleri

Muhâberât-ı Umûmiye Dâiresi Birinci Şubesi ifâdesiyle vârid olan 3 Hazîrân sene 328 tarîhli ve 327 numaralı tahrîrât-ı aliyye-i nezâretpenâhîleri cevâbıdır. Hâcı Bektâş Velî Dergâhı Katerin'de olmayıb Kırşehir Sancağı dâhilinde bulunduğuna ve bu Dergâhın Nakşi meşîhatine kimsenin tayîn olunmamasını istidâ edenler Katerin'deki tarîk-i nâzenîn tekyesi postnişîniyle müntesibânı olup maksadları fızûlen ihdâs edilmiş olan cihet-i mezkûrenin ilgâsından ibâret olduğuna dâir mahalli kâim-makâmlığından gönderilen polis komiserinin derkenârı sûreti leffen ve mürsel, telgrafnâme iâdeten takdîm kılınmış olmağla ol babda emr ü fermân hazret-i ken lehü'l-emrindir.

Fî 24 Receb 330/ ve fî 26 Hazîrân 328 Selânîk Vâlîsi

Hüseyin Kâzım

(s.2)

Selânîk Vilayeti Tahrîrât Kalemi ,

Aded 167

Katerin Polis Komiserinin Derkenârı Sûretidir

İşbu emirnâme-i âlî müfâdına nazaran Hâcı Bektâş Velî Dergâhı Katerin'de bulunduğuna telakkî buyrulduğu anlaşılmakda olub, binâenaleyh Hâcı Bektâş Velî Hazretlerinin Dergâhı, Kırşehir Sancağı dâhilinde idüğü vâreste-i arz ü beyân bunulduğu ve yalnız Katerin'de mevcûd Turuk-ı Nâzenîn tekyesi postnişîni ve dervişanla sâireden keşîde kılınan telğrafın, mensûbu bulundukları ve zikri sebkat ettiği üzre Kırşehri Sancağı dâhilindeki Hâcı Bektâş Velî Hazretlerinin Dergâh-ı şerîfinde mukaddeman istibdâden ihdâs ve tayîn buyrulan Nakşi Şeyhi Hamza Efendi'nin vukû-ı vefâtıyla yerini tayîninin müteveffânın mahdûmu Sâdık ve şeyh-i esbâk müteveffâ Fayzullâh Efendi'nin oğulları, mensûbîn-i Safeviyye'den Cemâl ve Velîyyeddîn ve o gürûhdan Mehmed ve Merzifonlu Alî Efendiler ve emsâlleri tarafından iddiâ olduğu müstahber bulunduğundan ve meşîhat-ı ma'rufe evlâda meşrût olmamasına ve Fayzullâh Efendi'nin, ciheti mugâyir-i Şer'i Şerîf ahvâline mebnî ref olunduğundan dolayı evlâdına tevcîhine mesâğ-ı kânûnî olmadığı ve mehâzîr-i azîmeyi de mûcib ve Meclis-i Meşâyih-i Kirâm ve mahkeme-i teftîş-i evkaf mukarreratı iktizâsından bulunduğu ve bundan hiçbirisi mücerrebü'l-ahvâl ve ehl-i erbâb ve sıfât-ı meşîhat ile muttasıf olmadıklarından ve ahvâl-i sâireden bahisle, bunlardan kimsenin tayînine müsâade buyurulmayıb ilgasıyla, Velî-i müşârunileyh âstânesinin, âyin ve ezkâr idâresi ve vakfın umrânına kırk seneden berü hüsn-i hidmeti sebkat eden ve hâl-i hazırda orada mevcûd bulunan Hâcı Fayzullâh Baba'nın kemâkân ibkâsı istirhamından ibâret bulunduğu arîz ü amîk icrâ edilegelen tahkîkattan müstebân olduğu arzıyla iâdeten huzûr-ı âli-i cenâb-ı Kâim-makâm-ı ekremiye takdîm kılınır. Fî 17 Hazîrân 328

Belge 4 (BOA, DH-KMS, 53-4/21)

داخلیه نظارتی

شیفره تلغرافنامه

شیفره قلمی — مخرجی — آنقره

تاریخ کشیده سی

[illegible]

Belge 4 (BOA, DH-KMS, 53-4/21)

Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezâreti
Şifre Kalemi Mahreci
Ankara

Şifre Telgrafnâme
29 Kânûn el-Evvel 35 Târîh-i Keşîdesi
Kaleme Vürûdu
Sabâh Akşâm

Mustafâ Kemâl Paşa ve rüfekâsı dün akşâm sâat üç raddelerinde Ankara'ya dâhil olarak doğruca Hâcı Bayrâm Velî kuddise sırruh el-âlî Hazretlerinin türbe-i şerîflerini ziyâret ettikden sonra hükûmet pîşgâhına toplanan binlerce âhâlî tarafından mesrurâne alkışlarla ortaya alınub kurbânlar zebh ve Hilâfet Penâh-ı a'zam ve Pâdişâh-ı Muazzam Efendimiz Hazretleriyle devlet ve milletimizin saâdeti nâmına duâlar edildikden sonra mümâileyh tarafından aynı meâlde nutuk îrâd edilerek makâm-ı vilâyet ve Kolordu Kumândanlığı dâiresinde çay ve kahve ikrâm edilmiş ve badehu iki seneden beru boş olan ve ikâmetlerine tahsîs olunan Zirâat Mektebi'ne gitmiştir. İstikbâle şehre üç saat mesâfeden umûm Ankara âhâlisiyle mülhakasından gelen eşrâf ve ayân ve Müdâfaay-ı Hukûk-ı Milliye Heyet-i İdâreleriyle ve kezâlik, mülhakâtdan gelen binlerce süvârî Kuvây-ı Milliye efrâdının iştirâk ettiği ve yüz-binlerce ahâlî ve kadın ve çocuklar da bir saatliik mesâfeden bed ile Hükûmet'e kadar iki geçeli olarak istikbâle şitâb etdikleri ve Heyet'in pek hârr ü samîmî alkışlar içinde geçdiği ve Ankara zeybekleri tarafından kılıç ve kalkân oyunları oynandığı, müstakbilînin bir kısm-ı mühimminin müsellah oldukları halde ufâk bir münâsebetsizlik bile katiyyen vukûa gelmediği ve Heyet'in Hacıbektaş karyesinde Çelebi Cemâleddîn Efendi tarafından misâfir edildiği, Dergâh-ı Şerîf'in dedegânı tarafından ziyâfet verildiği ve Tarîkat-ı Nazenîn ricâliyle Alevîlerin Kuvây-ı Milliye'ye dâhil oldukları ve kezâlik Kırşehir'inde de yağmûrların kesret-i nuzûlüne rağmen pek büyük bir merâsim icrâ edildiği mutasarrıflık vekâletinden alınan telgrâf munderâcâtından müstebân olmağa ilâveten arz olunur. 28 Kânûn el-Evvel 35 Vâlî Vekili ve Defterdâr Yahyâ Gâlib, Huzûr-ı Âlî-i Sadâret-Penâhî'ye tezkire. 291

BELGE 5 (Turgut Koca Baba'nın yazara mektubu)

İstanbul 12.07.1997

Muhterem kızımız HÜLYA KÜÇÜK,

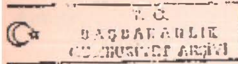
Göndermek nezaketinde bulunduğun mektubu aldım. Teşekkür ederim. Fakirden istediğin milli mücadele dönemine ait ek bilgileri hatırladıkça yollayacağım. Şimdi bir tanesini hatırlıyorum.

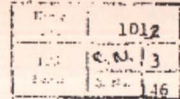
Bu zatın adı MÜSLÜM FENGÜL'dür. Kendileri Darendeli olup HAMİDEDDİNİ VELİ'nin (SOMUNCU BABA) soyundan geldiği söylenir. Melami tarikatı şeyhidir. O dönemde Mimmim gurubunda hizmet vermiş bir azizdir.

İstanbuldan Anadoluya silah sevkinde görev yapmıştır. Hatta Kasımpaşa tershanesinden silah kaçırırken yakalanmış ve Fransızlar tarafından işkence edilmiş. Bu yüzden kötürüm hale gelmiş bir mücahittir. İki bastonla yürürdü, ayakları tutmazdı. Süleymaniye medresesinde ikamet ederdi. Kazım baba'nın arkadaşlarındandır. Saçları omuz başlarına kadar uzundu. Saçlarına ve sakalına ak düşmemişti. Tabiat şiiriyesi vardı. Somuncu baba namı ile bilinen zat Aksaray vilayetinde umumi mezarlık içinde türbesi bulunmaktadır. Bununla beraber Darende'de bir türbesi vardır. Aksaraydaki bizzat ziyaret ettim ama Darende'deki türbesinin bir fotoğrafını fakire gösterdiler. Herhalde bunlardan birisi makam olsa gerek.

Bilmünasebe hatır-ı nazikanelerinizi sual ile cenab-ı hak'tan sağlık ve başarılar dilerim.

El fakir
Turgut Koca baba

Kararname

Mücahedeyi Milliyenin bidayetinden beri maiyeti ile hidematı vataniyede bulunduğun ve son zamanda düşman ile muharebeye tutuşarak bilcümle emval ve emlâkini terk ile karamürsele hicret etdiğinden dolayı yüzelli beş nufustan ibaret olan ailesiyle akraba ve taallükatının Geyve muhitinde iskân ve iaşe ve ilbası ve bin yedi yüz nufusa baliğ olan köy ahalisinin de geyve ile Bolu arasında iskân ve iaşeleriyle istirahatlarının temin edilmesinden bahisle Bursaya tabi Orhangazi Kazasının Reşadiye karyesinde mukim Dağıstanlı Şeyh Şerafettin efendi tarafından mu'ta ve İcra Vekilleri Heyeti riyaseti celilesinden muhavvel istidaname İcra Vekilleri Heyetinin 2.7.37 tarihindeki içtimaında kıraat olunarak mumaileyha hilâliahmer ve muhacirin tertibinden muaveneti lâzimede bulunulmak üzere keyfiyetin Dahiliye, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâletlerine tebliği karargir olmuştur

2 Temmuz 337

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve
Müdafaai Milliye Vekili
Fevzi

Şer'iye Vekili
Fehmi

Adliye Vekili
Refik Şevket

Dahiliye Vekili N.
Refik Şevket

Hariciye Vekili
Yusuf Kemâl

Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâleti V.
Fevzi

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili
Dr. Refik

İktisat Vekili
Mahmut Celâl

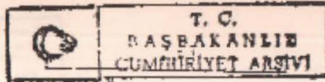
Nafia Vekili
Ömer Lütfü

Maarif Vekili
Hamdullah Suphi

Maliye Vekili
Hasan Hüsnü

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

Belge 7 (BCA, Karar no.544) 2 sayfa

118

10

تورکیا بیوک ملت مجلسی ریاستی

قلم مخصوص

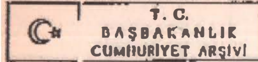
عدد

٥٤٤ قرار

مالیه وکالتنه

(٢٨٩)

جواباً یازیله جق اوراقه جواب اولدیغی محررانك تاریخ و نومروسنك درجی رجا اولونور

Kararnâme.

Muâmelesi ikmâl edilmiştir

Muhassesât tertîbinden maâşına bin guruş zammı 1336 senesi Muvâzene-i Umûmiye Kanûnu mûcebince kat' edilmiş olan Hacıbektaş-ı Velî dergâhı postnişîni Çelebi Hasan efendinin Devlet-i Aliyye-i Osmâniyyenin bekâ ve teâlîsine rabt-ı kalb ve âmâl eylemiş olmasına ve meşrûtiyet-i idârenin tarafdârı uğrundaki mesâî ve irşâdâtıyla sebk eden hidemâtına mukâbil 11.4.34 târihli Muvâsât Kanûnu ahkâmına tevfîkan ve 1 Teşrînievvel 336 târihinden itibâren kendisine bilâ-zam 500 guruş maâş tahsîsi Heyet-i Vekîlenin 18.1.37 târihindeki içtimâında karargîr olmuştur. 18.1.337

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

Şer'iye Vekili
Fehmi

Müdafaa-i Milliye Vekili
Fevzi

Adliye Vekili
Celâlettin Arif

Dahiliye Vekili Nâmına
Dr. Adnan

Hariciye Vekâleti Vekili
Ahmet Muhtar

Maliye Vekili
Ferit

Maarif Vekili
Hamdullah Suphi

Nafia Vekili
Ömer Lütfi

İktisat Vekâleti Vekili
Mahmut Celâl

Sıhhiye Vekili
Dr. Adnan

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili
Fevzi

Belge 8 (MMA, Zarf no.107, s.22)

درگاه حضرت مولانا

پوستنشینلکی

عدد

Belge 8 (MMA, Zarf no.107, s.22)

Dergâh-ı Hazret-i Mevlânâ Postnişînliği

Aded

Ser-tabîb-i Hazret-i Şehriyârî Vesâtet-i Aliyyesiyle Hâk-i pây-i Merâhim-ihtivây-ı Hazret-i Tâc-dâr-ı Eâzımîye

Cenâb-ı Hak ve feyyâz-ı mutlak hazretleri velî-nimet-i bî minnetimiz Pâdişâh-ı adâlet-penâhî Efendimiz Hazretlerinin ömr ü âfiyet-i cihân-kıymet-i Hazret-i Şehriyârîlerini müzdâd ve taht-ı âlî-i Hümâyûnlarında erîke-i pîrây-ı şân u şevket buyursun. Âmin.

Konya ve tevâbii afâkında sâye-i Hümâyûnlarında şimdiye kadar hüsnâmizeş ve vifâk-ı tâm mevcûd olub yalnız bu günlerde muzâfât-ı vilâyetten Bozkır Kazâsı ve tevâbiinden Âvrân, Hocaköy ve Dereköy gibi birkaç karye ahâlîsi ile Merkez Vilâyet Kuvây-ı Milliyesi arasında bazı gûna adem-i ihtilâf sebebiyle bir kazâ vukûa gelmiş ve tarafeynin yekdiğerle teşhir ve irâe-i silâh eylemesi beyne'l-havâs ve avâm şâyi bulmuş olmasıyla ırâka-i hûn ve heder-i dem-i muvahhidîn meyanında vukûu muvâfık-ı merhamet ve refet-i Hümâyûnları olmayacağı, böyle hâlât-ı nâ-becâya meydan verdirmeyeceği öteden beri şeref-telakkî eylediğim fermân ve irâdât-ı mülûkânelerinden bulunmasıyla bu bâbda vücûh ve eşrâf-ı belde ile bir müzâkerenin akdi ve münâsib zevâttan bir heyet-i nasîhanın i'zâmı, lâyıh-ı hâtır-ı fâkirânem olub derhâl dâire-i hükûmet-i seniyyelerinden cemiyyet-i mezkûre akd ve bir heyet-i nasîhanın tertîb ettirilerek taraf-ı fakîr-i çâkirânemden Ser-tarîk Dede Efendi çâkerleri i'zâm bulunmuş ve Âvrân ve bazı karyeler ahâlî-i sâdıkası kulları icrâ edilen vesâyâ ve nesâyih neticesinde iskât ve evâmir-i seniyye-i hükûmet-i asfiyâya müsâid bir hâle ircâ ve ifrâğ ve hatta nedâmet-i kat'iyye ibrâzıyla muvaffak olunabilmiş ise de Hocaköy ve Dereköy karyeleri halkından bir kısmının unûdât-ı malûmede devâm etmekde oldukları ve fakat kavl-ı leyyin ve nesâyih-ı münâsib ile bunların da dâhil-i dâire-i sükûnet ve izhâr-ı nedâmet edecekleri ümîd-i kavî ve vasîkında bulunduğumu arz ile bu vesile ile dahi müvazibi bulunduğum duây-ı deymûmet-i Hazret-i Şehinşâhîlerinin huzûr-ı lâmiu'n-nûr-ı cenâb-ı pîr-i destgîre tekrâr ve tezkârıyla lisân-ı sadâkat ve teyîd-i beyân-ı ubûdiyete mücâseret eylerim. Ol bâbda ve kâtıbe-i ahvâlde emr ü fermân şevketlu, mehâbetlu Pâdişâhımız Velînimet-i bî-minnetimiz Efendimiz Hazretlerinindir. 1 Teşrîn-i Sânî 1335 Dâi-i Kadîm-i Asdak-i Hazret-i Şehriyârîleri.

Belge 9 (A) (BOA, DH/I-UM, E-15 / 44)

Belge 9 (A) (BOA, DH/I-UM, E-15 / 44)

27 Kânûn-i Sâni 331

Hâcı Bektâş Vakf-ı Şerîfi ağnâm rusûmünden müfredât-ı âlî hakkında şeref-sadır irâde-i Hazret-i Pâdişâhî vechile sarf ciheti tevliyete tahsîsen Kırşehir mâlî sandığından evkâf sandığına devren maktûan taraf-ı dâîyenâme verilmekde olan kırk şu kadar bin kuruşun geçenlerde Kırşehri o havâliye devren gelüb öteden berü her nasılsa dâîlerine mukayyed bulunan Ankara evkaf müdîri, dâîleri Mücâhidîn-i Tarîkat-ı Aliyye Erzurum dâru'l-harbinde bulunduğumdan gaybûbetimden bi'l-istifâde mensûbîn-i vakfa teşvîk ve alâkadârları tahrîk ederek rusûm-i mezkûrenin taksîre uğratılması husûsunda makâm-ı âidiyete yazub yazdırılmakda hâtemât-ı (?) idâre içün, rusûm-ı mezkûreden elhakk üzre bırakmış olduğum senedât bedeli feş olsun, dedirilmekde bulunduğu haber alınur . Hâtemât-ı (?) hîz-ı vatan-ı mukaddes uğrunda dâru'l-harbde cân fedâ eden bir mücahidin, hilâf-ı teâmül-i kadîm ve irâde-i seniyye bu gibi ağrâz-ı şahsiyye hedef olarak mağduriyete vicdân-ı devletleri râzi olmayacağından, iktizâsının îfâsı, bu yolda hukûk-ı harbiye-i dâîyenemin muhâfazasını arz ü istirhâm ederim efendim. Ol bâbda ...

Erzurum'da Mücâhidîn-i Bektâşiye'den Kumândân
Vakf-ı Kebîr Mütevellisi Çelebi Cemal

Sûretleri[nin] Harbiye, Evkâf, Mâliye Nezâretlerine verilmesi...

Belge 9 (B) (BOA, İrade-i Harbiye, no. 2692/15)

Belge 9 (B) (BOA, İrade-i Harbiye, no. 2692/15)

Harbiye Nezâreti
Umûr-i Mehâkim Müdîriyyeti 8/1505
1437

Marûz –ı Çâker-i kemîneleridir ki

Menteşe karyesinden Topçuoğlu Hasan'ın leylen hânesine bi'd-duhûl ve şiddet icrâsıyle zevcesi Şerîfe'nin altunlu fesini ahz eylediği bi'l-muhâkeme sâbit olan Hâcı Bektâş Mücâhidîn Tâbûru efrâdından ve karye-i mezkûreden Mustafâ oğlu Pehlivân Kâdir Çavuş'un hareket-i vâkıasına tevâfuk eden Mülkiye Cezâ Kanûnunun ikiyüz yirmi birinci mâddesi ahkâmına tevfîkan ve tarîh-i tevkîfinden itibâren üç sene müddetle küreğe vazına ve rütbesinin refine ve müddet-i cezâiyyesinin, hidmet-i askeriyyesinden mahsûbuna dâir, Sivas Divân-ı Harb-ı Örfîsinden verilen karârı hâvî mazbata-ı hükmiyye ve İrâde-i seniyye lâyihası leffen takdîm kılınmağla îcâbının icrâ ve emr ü inbâ buyurulması merhûn-ı irâde-i aliyye-i fehîmâneleridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehu'l-emrindir.

29 Rebiyülâhir 1334/ 20 Şubât 331
Harbiye Nazırı Vekili
(imza)

مکتوبی قلمی

عدد ۹

بو

داخلیه نظارت جلیله‌سنه

دولتلو افندم حضرتلری

کیان قضاسنی تشکیل ایدن طقسان عدد قریه‌دن یتمشنک رافضی اولوب دیگر قرانک ایسه یالکز سکزنده جامع و مسجد شریف
بولنوب سائرلرنده موجود اولمدیغندن رافضی اولان قسمک دخی بعضلرنده مسجد اولمامسنده و امام و مکتب معلملرنده اکثریتله عین
مذهبه سالک بولنمالرندن و جاهلیتلری بولنمسنه مبنی اساساً طریق حقدن انحراف ایله کلدکلری بو حال اهالینک بتون بتون نفوسنک وادی ضلالته
دوشوب اولدقلرینی انتاج ایدیگندن بحثله بونلری ارشاد ایچون سیار و ایفای نصیحته مقتدر بر واعظک و اطفالک حسن تربیه‌سیله
اعتقادات باطله‌یی تصحیحه قادر اداره‌لرنده دائمی بولنه‌جق ائمه و معلمینک معاونت حکومتله تعیینی تقدیرنده تدریجاً راه حقیقته
تمایل و نهایت بو بابده اختیار اولنه‌جق مصارفی تسویه و قرق آلتی سنه ظرفنده کاملاً اصلاح احوال ایلملری مأمول بولندیغی دار الحکمة
الاسلامیه انجمنک قرارینه عطفاً مذکور قضا مفتیلکندن باتحریرات بیلدیرلمش و فی الحقیقه اناطولینک بو یولده بعض محللرنده ظهوره
کلن و عصر حاضر دیانت و مدنیتی ایله بالطبع قابل تألیف اولمیان بر بدعتک اساسندن قلع و قطعی تدریجاً فکری لزومی پدیدار اولدیغندن
بو بابده اساسلی بر چاره اولورق محلنجه مزایای اسلامیه‌نک نشرینه و محاسن دینیه‌نک تلقیننه مدار اولمق اوزره معارف
نظارت جلیله‌سی طرفندن مناسب محللرده حکومت سنیه‌نک صرف مرتبه و همتلرندن اهالینک معاونتی ایله مکتبلر انشاسیله اطفال مسلمینک
علوم دینیه و فنون سائره ایله تعلیمنه تشبث ایدلمسی و مدرسة الواعظین طلبه‌سندن مناسب مقدار ذواتک واعظ صفتیله اعزاملریله
علوم دینیه و سائره‌نک تخصیصاً موما الیهم طرفلرندن تدریسی خصوصلرینک نظارت مشار الیهایه و اشبو واعظلرک مخصصاتنک
بر نه صورتله اولورسه تسویه‌سنه بذل همت بیورلمسنک تصویب عالیلرینه ارباب دار الحکمة الاسلامیه‌دن افاده و اقتضاسی اول وجهله
ابا قلنمش اولمغله بو بابده وکی همه لطف و دولتلرینک اشعارینه همت بیورلمسی سیاقنده تذکره ناوری ترقیمنه مبادرت اولندی افندم

فی ۱۴ [illegible] سنه ۱۳۲۸ و [illegible] سنه ۱۳۲۶

[illegible]

اداره عمومیه مدیریتنه

۹ شباط ۱۳۲۶

ب

Belge 10 (BOA, DH/İ-UM 19-11/1-10)

Bâb-ı Fetvâ
Dâire-i Meşîhat-ı İslâmiyye
Mektûbî Kalemi
Aded 9

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine
Devletlü Efendim Hazretleri

Keban Kazâsını teşkîl eden doksân aded karyeden yetmişinin Râfizî olub diğer kurânın ise ancak sekizinde câmi ve mescid-i şerîf bulunarak sâirlerinde mevcûd olmadığından ve Râfizî olan kısmın dahî içlerinde mürşid olmamasına ve imâm ve mekteb muallimleri de ekseriyetle aynı mezhebe sâlikiyyetinden ve ceheleden bulunmasına mebnî, esâsen tarîk-i hakdan inhirâf eylediklerinden ve bu hâl-i elîmin binlerce nüfûsun vâdi-i dalâletde pûyân olmalarını intâc ettiğinden bahisle bunları irşâd içün seyyâr ve îfây-ı nasîhate muktedir bir vâizin ve etfâlin hüsn-i terbiyesiyle itikâdât-ı bâtılayı tashîhe kadar aralarında dâimî bulunacak eimme ve muallimînin, muâvenet-i Hükûmetle tayîni takdîrinde tedrîcen râh-ı hakîkate temâyül ve nihâyet bu bâbda ihtiyâr olunan mesârifi tesviye ve kırk-elli sene zarfında kâmilen ıslâh-ı ahvâl eylemeleri me'mûl bulunduğu Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye encümeninin karârına atfen mezkûr kazâ müftîliğinden bâ-tahrîrât bildirilmiş ve filhakîka Anadolu'nun böyle bazı mahallerinde zuhûra gelen ve asr-ı hâzır diyâneti ve medeniyeti ile bi't-tab kâbil-i telîf olmayan bu beliyyenin esâsından ve fekad tedrîcen refi lüzûmu beDidâr olduğundan bu bâbda esâslı bir çare olarak mahallinde mezâyây-ı İslâmiyyenin neşrine ve mehâsin-i dîniyyenin telkînine medâr olmak üzre Maârif Nezâret-i celîlesi tarafından münâsib mahallerde Hükûmet-i Seniyye'nin müzâhereti ve hamiyyetmendân ahâlînin muâveneti ile mektebler bi't-tesîs, etfâl-ı müslimînin ulûm-ı dîniyye ve fünûn-i sâire ile talîmine teşebbüs edilmesi ve Medresetü'l-Vâizin talebesinden münâsib mikdâr zâtın vâiz sıfâtıyla izâmiyle ulûm-i dîniyye derslerinin tahsîsen mûmâileyhim taraflarından tedrîs husûslarının nezâret-i müşârileyhâya ve işbu vâizînin muhassasatının her ne sûretle olursa tesviyesine bezl-i himmet buyurulmasının savb-ı âlîlerine ez-bâb-ı Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye'den ifâde ve iktizâsı ol vechile inbâ kılınmış olmağla bu bâbda ki mütâlaâ-ı devletlerinin işârına himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîmine mübâderet olundu efendim. Fî 14 Cumâde'l-ûlâ 1338 ve fî 5 Şubât 1336.

Şeyhü'l-İslâm İbrâhîm Efendi [Haydarîzâde]

İdâre-i Umûmiye Müdîriyyetine
9 Şubât 1336

توقاد	[illegible]	۹۸۷	بیلدیرم قطعاتی مفتشلکی شفره‌لی	۹۰	۱۷۶	[illegible]

جزیره‌ده ایکنجی اردو مفتشنه

توقات حوالیسنک اسلام نفوسینک یوزده [illegible] و اماسیه حوالیسنک

معلوم بر قسمی علوی مذهبنده و لاتی قزلباش تشکیل ایدیورلر و قیزلباش ده ده لر باباله

عقائدینه فوق العاده مربوط بولنیورلر و [illegible]

بولندقلری جهتله بونلرک بالفعل تورکیه‌ده اولادیله [illegible] قناعت

حاصل [illegible] ... [illegible] بناءً علیه [illegible]

[illegible] کوزه‌تیلدیرلرک کندیلرینه موافقه [illegible]

[illegible] تقویه ایدیلمه [illegible]

بر [illegible] باش [illegible] علوی [illegible]

برای توزیع [illegible] فائده‌لی تلقی ایدیورم [illegible]

معاونت [illegible] استرحام ایدرم

[illegible] اردو مفتشی
فخری پاشا

۲۰ [illegible]

Belge 11 (*HTVD*, no.6 (1954), Belge no. 113)

Geldiği Mahal	Tarih-i Keşîdesi	Telgrafnâme Nosu	Tarih-i Vusûlü
Tokat	26 Hazîrân 335	943	30 minh

Müfettişlik Mevrûd No'su	Halledenin İmzâsı
136	Hasan Basrî

Yıldırım Kıtaâtı Müfettişliği Şifre Halli

Konya'da İkinci Ordu Müfettişliğine

Tokat ve havâlisinin İslâm nüfûsunun yüzde seksen ve Amasya havalisinin de mühim bir kısmı[nı] Alevî mezheb olanlar teşkîl ediyorlar ve Kırşehir'deki Baba Efendi Hazretlerine fevkalâde merbût bulunuyorlar. Vatanın ve istiklâl-i millÂnin bugünkü tehlikesini bilfiil görmekde olan müşâru-nileyhin kanâat-i hâzırası şübhe yoktur buna pek müsâiddir. Binâenaleyh sâhib-i kelâm ve emniyet bazı zevâtı görüşdürerek kendilerince muvâfık Müdâfaa-yı Hukûk-ı Milliye ve Redd-i İlhâk Cemiyyetlerini takviye edecek sûrette birkaç mektûb yazdırılarak bu havâlideki Alevî müteneffizânına berâ-yı tevzî Sivas'a gönderilmesi pek fâ'ideli telakkÂ ediyorum; bu babda muâvenet-i sâmilerini istirhâm ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi,
Fahri Yâver
Mustafâ Kemâl

H 30

شیفره تلغرافنامه

داخلیه نظارتی

شیفره قلمی

وشندیه مربوط حلبی بکناسه ناحیه‌سی اهالیسنك سلاحه صاحب اولدیغی حقنده

درجهٔ صحت و وثوقی حقنده تحقیقات اجراسیله ایجاب عسکریه جابجا ایلمه

یازلمشدی. مجموعه‌سی تحقیق دکل ایسه‌ده رئیسی حی تحقیق مذکور ناحیه‌یه کلمك

مدیر حلبی افندینك ذاتیله نسبتی بالبارزه صورت محرمانه‌ده کوندریلن بر حجت

محتمل اولان تجاوزلرینه قارشو اهالینك تسلیحی ایجاب ایتدیکی دلیل

دول اجنبیه ایله حکومت مرکزیه‌دن طرفدار اولدیغی حتی شیفره ایله کندیلرینه

امر ویریلدیکی و سائره‌یه دائر بر چوق ترغیبات و تشویقاتده بولنمشلر ایمش

حکومت شرعیه‌دن بویله بر امری موجود ایسه اصولاً کندیلرینه تبلیغ ایدیلمش اولورمی

دیمیاننه ایله استیضاح کوستریلمیش ایدوب قابل امن اولدیغنه عودت ایتدکلری

ناحیه مدیری حلبی افندی تحریکات اجرا ایلدیکی خارجدن بولندیغی

اعمالات و تشویقاته قائل ایسه‌ده حکومت مرکزیه‌دن امر ویریلمسی خلافنه

حرکت اولنمیه‌جغی بالتوکیل عودت ایلدکلری [illegible]

ادرنه [illegible]

(sayfa 2)

شیفره تلغرافنامه

داخلیه نظارتی

شیفره قلمی

محرری

تاریخ کشیده سی

قلمه ورودی

صباح

اقشام

(sayfa 3)

داخلیه نظارتی قلم مخصوص مدیریتی

اوراق عمومیه نومروسی	مسودی	تاریخ تسوید
قلم نومروسی	مبیضی	تاریخ تبییضی

(sayfa 4)

١١

بالخصوص آنقره‌یه معلومات موثقه اعطاسی بیده بیان اولنور ؛ هنوز اوراده بعض گونه ترتیبات
و تحریکاتك موجودیته دلالت ایده‌جك احواله ساحه‌ده دقت و جاذب دقت اولدیغندن
تدابیر و تعقیبات لازمه اجراسیله او شقاوتكارانك اوراده تنسیق و فوزلی اسبابنك استحصالنه
احاله .

[illegible]

(sayfa 5)

داخلیه نظارتی قلم مخصوص مدیریتی

				تاریخ تسوید	مسودی	عمومی
			حربیه نظارت جلیله سنه			
				تاریخ تبییض	مبیضی	

[illegible]

بحور قائمقام وکیلنک ... قیرشهره مربوط ... نامه سنه ... مدیریتنده

ایکی تکیه شیخی باباری تسلیح ایچون اعمالات و تشویقاتده بولونمشلر ایسه ده نائل امل اولامدقلرینه

عودت ایتدکلری و بالآخره قیرشهری متصرفلک ... [illegible]

دولت عسکریه نک ... [illegible] تشکیلاتنه ... [illegible]

... [illegible]

قونیه ... [illegible]

... [illegible]

و بو بابده قونیه ولایتیله ... [illegible] ... نظارت جلیله لرینه

[illegible] ایفاسنه ... [illegible]

[illegible]

Belge 12 (BOA, DH-KMS, 53-3/16) 5ss.
(sayfa 1-2)

h

Bâb-ı Âlî	Şifre Telgrafnâme	Târih-i Keşîdesi	Sabah Akşâm
Dâhiliye Nezâreti	Mahreci	11 Eylûl 35	Kalemi vürûdu
Şifre Kalemi	Niğde		

Kırşehri'ne merbût Hacıbektaş ahâlîsinin teslîhine çalışmakda olduğu haberinin derece-i sıdk ve vüsûku hakkında tahkîkat icrâsıyla inbâsı, Arabsun Kâim-makâmlığına yazılmışdı. Mucur Kâim-makâm Vekili ile Şube Reîsi, fîlhakîka mezkûr nâhiyeye gelerek Müdîr Çelebi Efendi'yi ve tekye-nişîn Babalarla sûret-i mahremânece görüşdüğünü, Hrıstiyanların muhtemel olan tecâvüzlerine karşu ahâlînin teslîhi icâb etdiğine ve bu husûsa düvel-i ecnebiye ile Hükûmet-i Merkeziyye'nin tarafdâr olub, hattâ şifre ile kendilerine emir verildiğine ve sâireye dâir birçok terğîbât ve teşvîkâtta bulunmuşlar ise de Hükûmet-i Seniyye'nin bu bâbda bir emri mevcûd ise usulen kendilerine teblîğ edilmesi lüzûmunu dermeyân ile imtina gösterilmesi üzerine nâil-i emel olamayarak avdet etdikleri, nâhiye müdîriyle Çelebi Efendi ve tevâbiinin ifâde eylemeleriyle cevâben artık hâricin bu gibi iğfâlât ve teşvîkâta kapılmayarak Hükûmet-i Merkeziyye'nin emr ü tenbîhi hilâfına hareket olmaması lüzûmu bittefhîm, avdet edildiği ve badel-avdet, Kırşehri Mutasarrıfının oraya gittiğini, Arabsun Kâim-makâmlığı tarafından bildirilüb cihet-i askeriyyenin müzâheret-i kâmilesiyle câbecâ vücûd bulmakda olan Teşkilât-ı Hafiyye'den egerçi kati bir serrişte elde edilememiş ise de ahvâl ve harekât-ı umûmiyyeden bazı gûnâ tertîbâtın mevcûd olduğu, hatta Konya'daki Red Heyeti'ne bütün On İkinci Kolordu'nun dâhil olduğu istinbât edilmiştir.

10 Eylûl 35 Mutasarrıf
Câvîd

(sayfa 3-4)

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti

Tarîh-i Tebyîz: 12 Eylûl 35 Konya Vilâyetine

Mucur Kâim-makâm Vekili ile Şube Reîsi'nin Kırşehri'ne merbût Hacıbektaş nâhiyesine giderek Müdîr Çelebi ile tekye-nişîn Babaları teslîh için iğfâlât ve teşvîkâtda bulunmuşlar ise de nâil-i emel olamayarak avdet etdikleri ve bilâhere Kırşehri Mutasarrıfı'nın da oraya gittiği Arabsun Kâim-makâmlığından bildirildiği ve cihet-i askeriyenin müzâheretiyle câbecâ vücûd bulmakda olan Teşkilât-ı Hafîyye'den egerçi katî bir serrişte elde edilememiş ise de ahvâl ve harekât-ı umûmiyyeden bazı gûnâ tertîbâtın mevcûd olduğu, hattâ Konya'daki Red Heyeti'ne bütün On İkinci Kolordu'nun dâhil olduğu istinbât edilmekde bulunduğu Niğde Mutasarrıflığı'ndan bildirilmektedir. İhbârât-ı vâkıa oralarda bazı gûnâ tertîbât ve tahrîkâtın vücûduna delâlet etmesi itibâriyle şâyân-ı dikkat bulunduğundan Kumândân Paşayla müttehiden tedâbir ve takdîrât-ı lâzıme ve mütemâdiye icrâsıyle bu misüllü tahrîkâtın vilâyetce men-i vukûu esbâbının istikmâli ve mütecâsirleri hakkında kânûnen lâzım gelen muâmalelerinin îfâsını himmet ve rüyet-i âlîlerinden muntazırdır.

Niğde Mutasarrıflığına

Şifre

c. 10 Eylûl 35 Hacıbektaş nâhiyesine gitdikleri Arabsun Kâim-makâmlığından bildirilen Mucur Kâim-makâm Vekili kimdir? Kâim-makâm Vekili' denilmesine nazaran memûrîn-i mülkiyeden olması melhûz bulunduğundan , tahrîkâtda bulunduğu tahakkuk ettiği takdîrde tevkîf edilmemesi sebebi nedir? Kırşehri Mutasarrıfı oraya neden gitmişdir?

Bi't-tahkîk, alınacak malûmâtın muvazzahan işârı bir de beyân olunan ahvâlin oralarda bazı gûnâ tertîbâtın ve tahrîkâtın mevcûdiyetine delâlet etmek itibârıyle şâyân-ı dikkat ve hâiz-i ehemmiyet olduğundan tedâbir ve takdîrât-ı lâzımenin icrâsıyle o misillü harekâtın oralarca men-i vukûu, esbâbının istikmâli tenbîh olunur.

İmzalanan beyâzından aynen müsveddeye alınmıştır.

(sayfa 5)

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdîriyyeti

Tarîh-i Tebyîz: 13 Eylûl 35

Harbiye Nezâret-i Celîlesine

Mucur Kâim-makâm Vekili ile Şube Reîsi'nin Kırşehri'ne merbût Hacıbektaş nâhiyesine giderek Müdîr Çelebi ile tekye-nişîn Babaları teslîh için iğfâlât ve teşvîkâtda bulunmuşlar ise de nâil-i emel olamayarak avdet etdikleri ve bilâhere Kırşehri Mutasarrıfı'nın da oraya gittiği Arabsun Kâim-makâmlığından bildirildiğine ve cihet-i askeriyenin müzâheretiyle câbecâ vücûd bulmakda olan Teşkilât-ı Hafîyye'den egerçi katî bir serrişte elde edilememiş ise de ahvâl ve harekât-ı umûmiyyeden bazı gûnâ tertîbâtın mevcûd , hatta Konya'daki Red Heyeti'ne bütün On İkinci Kolordu'nun dâhil olduğu istinbât edilmekde bulunduğuna dâir Niğde Mutasarrıflığı'ndan gelen telgrafnâmenin sûreti leffen savb-ı âlî-i nezâretpenâhîlerine irsâl kılınmış ve bu bâbda Konya vilâyeti ile livây-ı mezbûr mutasarrıflığına vesâyâ-ı lâzıme icrâ edilmiş olmakla câlib-i dikkat olan meâline nazaran iktizâsının îfâ ve inbâsı husûsuna himem-i aliyye-i nezâret-penâhîleri derkenâr buyurulmak bâbında.

حاجی بکتاش ولی حضرتلری درگاه

شریفی پوست نشینی و [illegible]

صالح نیازی بابا حضرتلرینه

1336/3-3

30

[illegible]

[illegible]

[illegible]

مصطفی کمال

Belge 13 (A)
(ATASE [Atatürk, Özel], Kl.6, d.1335-3-3, F. 50'den *ATBD*, no.80, Ağustos 1981, s.7).

Sivas, 12.10.1335

Hâcı Bektâş-ı Velî Hazretleri Dergâh-ı Şerîfi Postnişîni ve Türbedârı
Sâlih Niyâzî Baba Hazretlerine

C.8/10/35 tele:

Sevgili vatanımızın halâsı ve saâdeti uğrunda ümmet-i Necîbe'nin bi-inayetillâhi ta'âlâ girişdiği mücâhede-i mukaddesede marûf olan hidemâtı nâcizânemizi takdîren ibzâl buyrulan teveccühât-ı fâzılânelerine arz-ı teşekkürât eyleriz. Nezîh milletimizin nâil-i fevz ü necât olmasına matûf ediye-i hayriyye ve irşâdât-ı fâzılânelerinin devâmını kemâl-ı hürmetle dileriz. Heyet-i Temsîlemiz azâsından Erzincanlı eş-Şeyh Hacı Fevzî Efendi Hazretleri arz-ı hürmet ve tahiyyât efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaay-ı Hukûk Cemiyyeti Heyet-i Temsîliyyesi nâmına

Mustafâ Kemâl
(imza)

Yazdım.
K.Ş.12 minh

Belge 13 (B)
(1. *Dönem*) *TBMMZC*, v.1, s.93.

"Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine;

Marûz-u dâiyânemizde bilutfihî Taâlâ küşâdı tebliğ buyrulan Meclis Fevkalâde Heyet-i Muhteremesinin yevm-i küşâdı olan şehr-i Nîsân'ın yiğirmi üçüncü cuma günü Dergâh-ı Şerîf Câmiinde kasaba ve kurâ ahâlî-i mutîası toplanarak Mevlid ve Hatm-ı Şerîf kırâat ettirilerek şekerler, şerbetler dağıtılmış ve akabinde "amâl-i milliyeyi tevhîd ve vatan-ı mukaddesimizin eyd-i adâdan halâsı uğrunda geceli gündüzlü cansiparâne çalışan heyet-i muhteremeyi, her bir umûrlarında muvaffak bi'l-hayr eylesin" daavât-ı icâbetâyâtı, huzûr-i Pîr'de ref-i bârgâh-ı ahâdiyet kıldığını uman babagân ve dervişân-ı muhibbân nâmına arzeylerim. [Ol bâbda] fermân... 26 Nîsân 1336 (1920).

ed-Dâî Hâcı Bektâş-ı Velî Dergâh-ı Şerîfi Postnişîni ve Türbedârı Sâlih Niyâzî Baba.

MİLLET MECLİSİ ÜYESİ

HAL TERCÜMESİ KAĞIDI ÖRNEĞİ

Adı ve Soyadı	Cemalettin Çelebi oğulları	İlmî rütbesi	—
Babasının ve Anasının adı	Feyzullah Kenziye	Mesleki ve iştigâli	Çiftçilik
Doğum yeri ve tarihi	1278 Mucur, Hacıbektaş	Yedek Subay ise şubesi ve sicil No. sı	—
Tahsili	Medrese	Evli olup olmadığı kaç çocuğu bulunduğu	Evli, iki kız ve üç oğlan olmak üzere beş çocuğu vardır.
Bildiği diller	Arapça, Farsça	Seçimden evvelki iş durumu	Çiftçilik
İhtisası	—	Memur olup olmadığı	
Eserleri	Müdafaa adlı kitabı var	Mebuslukları	Yoktur

Binikiyüzyetmişsekiz tarihinde Kırşehir ili Mucur ilçesi Hacıbektaş bucağında doğmuş Babası Feyzullahın vefatı üzerine 1292 tarihinde Hacıbektaşta Çelebilik unvanını almış. Malum olmayan senelerde Hacıbektaşta bulunan Medresede Arapça ve farisice tahsil görmüş ve aynı medresede Yedi sene müderrislik yapmış. 1325 tarihinde Davet üzere İstanbula giderek Padişahla görüşmüş. 1333 tarihinde Kendi benile-rinde bir alay teşkil ederek başına geçmiş şark cephesinde Rus harbine iştirak etmiş. Milli Mücadelede İlk devre Millet vekili seçilmiş 1338 tarihinde bu vazifede iken vefat etmiştir. (Bu bilgi Cemalettinin torunu Feyzullah Ulusoy'dan alınmıştır.)

İmza

31.10.1947

Belge 14-a *(1. Dönem) (TBMMZC, v. I, ss. 147-8)*

Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine;

16 Nîsân 1336 târihli telğrafnâme-i âlileri resîde-i dest-i ihtirâmım olarak teşekkül eden Meclis-i Âlî Reîs-i Sâniliği Vekâletine intihâb ve tayîn buyrulmaklığımdan dolayı vâki iltifât ve tebrîkât-ı âlîlerine azîm teşekkürler, vatan ve millet, devlet-i mehâlik ve taarruzât-ı hâriciyyeden rehâyâb etmek fikr-i samîmisile bu Meclis-i Âlî'ye intihâb ve tayînim cihetiyle iftihâr ederim. Hayfâ ki hayli vakittir imtidâd ederek müzmin bir hâle gelen hastalığıma inzimâm eden diğer emrâz-ı cismâniye ve cildiyyeden rükûb ve nüzûle değil, yatak odamdan hârice çıkamayacak derecede ıztırâb ve zaâfiyetim, Meclis-i Âlî'lerinde bizzât ve bilfiil îfây-ı vazîfeden zarûrî mahrûm, mükedder, meyûs bıraktığından bu yoldaki mazaret-i meşrûa ve ihtirâmât ve tazîmât-ı fâikamın lütfen kabûlüne müsâade-yi ulyâlarını arz ve istirhâma mücâseret eylerim. Ol bâbda...

Hâcı Bektâş-ı Velî Çelebisi, Cemâleddîn Çelebi

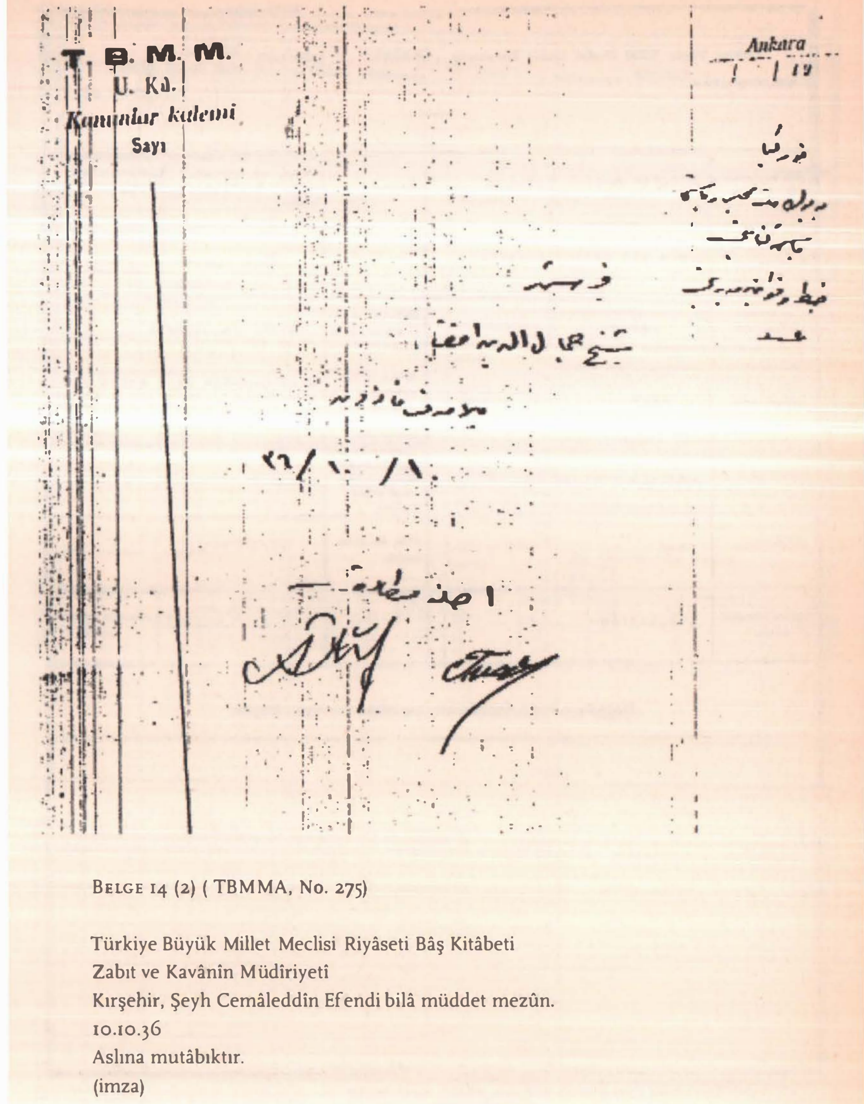
Belge 14-b *(1. Dönem) (TBMMZC, v. I, s.218)*

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine;

Ârıza-i vücûdiyyemin, intihâb buyrulmuş olduğum Reîs-i Sânîlik vekâleti vazîfesini îfâdan dâilerini meyûs bırakmış olduğuna dâir mütekaddim telgrafnâme-i fakîrânemin Meclis-i Âlice kabûlüyle mezûniyetime müsâadelerini ve hakk-ı fakîrânemde iltifât-ı kerîmânelerini mutazammın 29 Nîsân 1336 târihli telgrafnâme-i aliyyeleri resîde-i dest-i ihtirâmım olarak tarîk-i hakda mücâhedede bulunan Meclis-i Ulyâ ve müttefiklerinin muvaffakiyyatı hakkında vird-i zebânım olan daavât-ı hayriyeyi tekrâr be tekrâr tezkâr ve ref-i icâbetgâh-ı girdgâr kılınmakda olduğunu tazîmât ve tekrîmât ve teşekkürâtımla arza mücâseret eylerim. Ol bâbda...

Hâcı Bektâş-ı Velî Çelebisi, Cemâleddîn Çelebi

Belge 14 (2) (TBMMA, No. 275)

T. B. M. M.
U. Kd.
Kanunlar kalemi
Sayı

Ankara
/ / 17

Belge 14 (2) (TBMMA, No. 275)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâseti Bâş Kitâbeti
Zabıt ve Kavânîn Müdîriyetî
Kırşehir, Şeyh Cemâleddîn Efendi bilâ müddet mezûn.
10.10.36
Aslına mutâbıktır.
(imza)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde ....Denizli..... Milletvekili ....Mazlum.................... in [illegible]

Adı ve Soyadı [*]	Hüseyin Mazlum Babalım	Eserleri	[illegible] Bektaşi tekkesi babası
Babasının ve anasının adı	Veli Ali Hatice Hanımdır	Hizmetleri	...Yok...
Doğum yeri	....Tavas....	Meclisten evvelki mesleki ve işi gücü	Ziraat ve Ticaret
Doğum tarihi	1276	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli çocuklu [illegible] ye- rde şehit diğeri [illegible] seferi [illegible] şehit
Öğrenimi	Denizli Medresesi mezunu	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	...Yok...
Bildiği diller	..Yok....	Öldü ise ölüm tarihi	....21/11/945....
Neden ayrılmış olduğu	[illegible]		....

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

Yok

[*] Soyadı Kanunundan evvel ölenlerin ailelerinin aldıkları soyadı konulur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Döneminde Ergani Milletvekili Nüzhet [illegible]

Adı ve Soyadı (*)	Ahmet Nüzhet Saraçoğlu	Eserleri	Basılmamış şiirleri vardır.
Babasının ve anasının adı	İsmail Hakkı Rahime	İlmi rütbesi	Yoktur.
Doğum yeri	Çemişgezek ilçe merkezi	Seçilmeden evvelki mesleği ve işi	Muhtelif memuriyetlerde bulunmuştur.
Doğum tarihi	1277	Milletvekilliği zamanında evli olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğu	Evli olup üç çocuğu halen hayattadır.
Öğrenimi	Medrese ve Hususi tahsil	Osmanlı Meclisi Mebusanında Milletvekilliği varsa seçim yerleri	Osmanlı meclisi mebusanında bulunmamıştır.
Bildiği diller	Yoktur.	Ölü ise ölüm tarihi	1942 tarihinde vefat etmiştir.
Meden zamanlığı olduğu	Yoktur.		

Hayatının türlü değişikliklerine ait tamamlayıcı bilgiler

(*) Soyadı Kanunundan evvel ölenlerin [illegible] oldukları soyadı konulur.

طريقت علويه

ولى الدين افندى حضرتلرينك بياننامه‌سى

حاجى بكتاش ولى الدين افندى حضرتلرى طريقت علويه‌يه منسوب عموم اهل اسلام قارداشلرينه آتيده‌كى بياننامه‌لرينى نشر ايتمشلردر .

« برادرم مرحوم چلبى جمال الدين افنديئك ۱۳۳۱ سنه‌سنده يدى بيكى متجاوز افراددن مركب مجاهدين بكتاشيه نامى آلتنده تشكيل ايتمش اولديغى بر آلاى ايله حرب عموميه اشتراكله وظيفهٔ مقدسهٔ وطنيه‌سنى ايفا ايلديكى هركسجه معلومدر. مشاراليهده ايدى كه مشئوم سفر مشاهده‌سى نتيجه‌سى اوله‌رق پايتختمزله كوزل اجزاى وطنيه‌دن كه هر برينه خاكى اجدادمزك قانيله يوغرولمش حق تصرفنه آتيورز كسور سنه‌لك تاريخى بر سلطنت شاهدى بولونمقده‌در . او عظيم سلطنت سماسنك افراد [illegible] يونانلى ايتاليانلرك آياقلرى آلتنه آلديرلمشدى .

بو سيوز چادردن جهانگيرانه بر دولت وجوده كتيرن تورك‌لر بر تجاوزات اثناسنده قارشوسنده زبونلكده [illegible] حريت واستقلالك پامال ذلت وحقارت اولمسى بردولو هضم ايده‌ميه‌رك حيات واستقلالى ادامه ومحافظه‌يه قرار ويرمكله شو بيوك علام ملت مجلسى وجوده كلدى كه مرحوم برادرم دخى اعضاسندن بولونيوردى . [illegible] ملتنده بولونمق آرزوسندن [illegible] برادرم نهايت [illegible] . [illegible] شهادت وملك ، حكومتك [illegible] مظفريت وموفقيتله نتيجه‌لنه‌جكدر .

داعيلرينك بورايه كلكدن مقصدم محضا [illegible] اولان توركيا بيوك ملت مجلسى زيارت اولوب شو آرزومه نائليتمدن [illegible] جبهه حكومت غازى مديرمز وبلكه قوماندانمز مصطفى كمال پاشا حضرتلريله ديكر اعضاى كرام حضراتنك حقمده لطفاً ونزلاً ابراز بويورديلان التفاتلردن طولايى صميمى توجه [illegible] تشكرم . واقعا

برابر شرق وغربك قدر وقيمتنى عالم اسلامك مشاهير قدسيسى اولان شو آنقره‌ده كورديكم شو علوى كوزل دوره حياتمك الك مسعوديدر .

بونده دوراه‌نى سويله‌مك ايسترم كه جدم حالى پيرم حاجى بكتاش ولى حضرتلرى [illegible] ارشاده خراسان وتوركستاندن مأموراً كلمشلردر . شمدى دليل خاك وطنمزك [illegible] اولديغى [illegible] دخى [illegible] بويورديلر . ايشته او صره‌ده شهزاده علاء الدين پاشانك ترتيب ايتمكده اولديغى عسكرلره اوردونك [illegible] جدم حاجى بكتاش ولى حضرتلرى طرفندن منصور ومظفر اولمالرينه دعا ايتمكله برابر تورك اصطلاحى اولەرق اسمى دخى يكيچرى تسميه بويوردقلرى كه [illegible] مظفريتلرينك رونما اولديغنه بونجه تواريخ شاهددر .

منسوبين طريقت بكتاشيه توركلر اوله‌رق برابر طريقت نامنه منسوب عشائر دخى هر [illegible] مربوط بولندقلرندن سوكيلى آنا وطنمزك دشمن استيلاسنه معروض قالماسنه قطعيا تحمل ايده‌منزلر . وبو يولده دوكه‌جكلرى جانلريله ، ماليله وطنلرينى ، استقلاللرينى محافظه‌يه عهد وميثاق ايتمشلردر . طريقت بكتاشيه‌يه شيعه [illegible] بين الاسلام افتراق القا ايده‌جك بو يولده [illegible] قطعيا تأثيرى بولنمديغى واوله‌منز . توضيحه حاجت اولمايان اوزره آنا طولى‌ده مسكون منسوبين طريقت خلفاى راشدين [illegible] امام على كرم الله وجهه افندمز حضرتلرينه‌ده [illegible] « قل لا اسئلكم ... » الخ آيت [illegible] [illegible] ساٸر صحابهٔ كرام [illegible] حقنده صادر اولان احاديث شريفه [illegible] محبت ايدرم . بكتاشى وقزلباش طائفه‌لرى كه [illegible] ناجى وعلوى دينيلير . ويو [illegible] تشكيل ايدر . جدم حاجى بكتاش ولى حضرتلرينه منسوبيتلرى دولاييسيله اعتقادلرنده [illegible] ايتمكده‌درلر . ايشته بو صورتله [illegible] اسلامده [illegible] شيعه‌يه [illegible] وجهه‌سنده حالا [illegible] جانا [illegible] جمله‌مز [illegible] تأمين امر [illegible] موفقيت ومظفريتلرينه دعا ايلرم ومن الله التوفيق .

BELGE 17 (*Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 [1922])

Tarîkat-ı Aleviyye'ye
Velîyyeddîn Efendi Hazretlerinin Beyânnâmesi

Hâcı Bektâş: Velîyyeddîn Efendi, Tarîkat-ı Aleviyye'ye mensûb umûm ehl-i İslâma karşı âtîdeki beyânnâmeyi neşr eylemiştir.

Birâderim merhûm Çelebi Cemâleddîn Efendi'nin 331 senesinde yedibini mutecâviz efrâddan mürekkeb "Mucâhidîn-i Bektâşiyye" nâmı altında teşkil etmiş olduğu bir alay ile Harb-ı Umûmiye iştirâk ve vazîfe-i mukaddese-i vataniyyesini îfâ eylediği herkesin malûmudur. Mutâreke vâ-esefâ ki meşum Sevr muâhedesi neticesi olarak Pâyitahtımız, sevgili eczây-ı vatandan ki her kabzay-ı hâki ecdâdımızın kanıyla yoğrulmuş, hattâ tasarrufumuza altı yüz küsûr senelik târîhî bir saltanat şâhidi bulunmuştur. O muhteşem saltanat(ı), müstemleke efrâd ve ahâlîsinden Yunan pâlikaryaları ayakları altına aldılar.

Dörtyüz çadırdan cihângîrane bir devlet vücûda getiren Türkler, bu tecâvüzât-ı leîmâne karşısında zebunküşâne kalmayı, hürriyet ve istiklâlinin pâmâl-i zillet ve hakâret olmasını bir türlü hazm edemeyerek hayât ve istiklâlini idâmeye ve muhâfazaya karar vermekle şu büyük muhteşem Millet Meclisi vücûda geldi ki merhûm birâderim dahî azâsından bulunuyordu. Mübtelâ olduğu derd-i nâpezîr, kürsîy-i muallây-ı milletde bulunmak ârzûsundan mahrûm bırakarak nihâyet ufûl ettirdi. Son sözü kelime-i şahâdet ve milletin, hükûmetin temâdi-yi muzafferiyet ve muvaffakiyetle netîcelendi.

Dâilerinin buraya gelmekden maksadım, mahzâ bâis-i iftihârımız olan Türkiya Büyük Millet Meclisi'ni ziyâret olub şu ârzûma nâiliyetimden bânî-i müceddid-i Hükûmet Gâzî müşîrimiz ve Baş-Kumandanımız Mustafa Kemâl Paşa Hazretleriyle diğer azây-ı kirâm hazerâtının hakkımda lutfen ve tenezzülen ibrâz buyrulan iltifâtlardan dolayı son derece minnetdâr kalmakla müftehir ve müteşekkirim. Bununla beraber Şark ve Garbın takdîr ve bütün âlem-i İslâmın mazhar-ı takdîsi olan şu Ankara'da şu ulvî günler, devre-i hayâtımın en mesud günleridir.

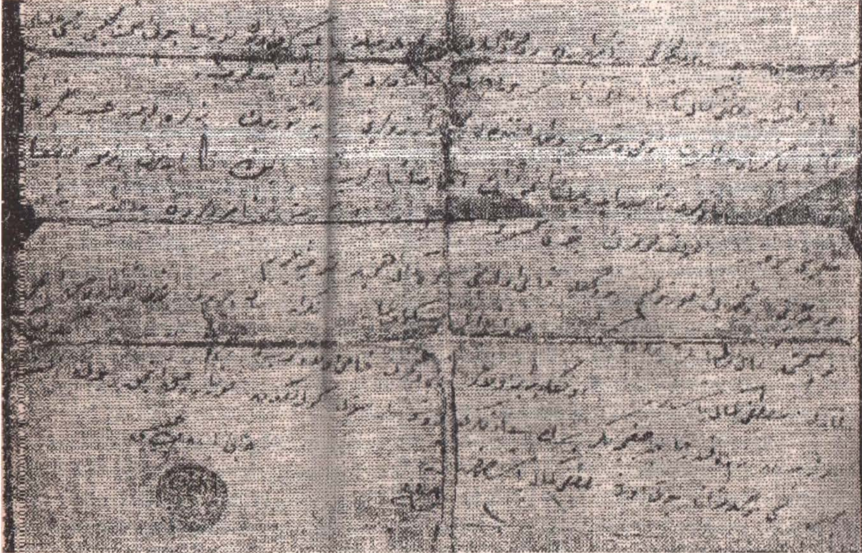
Bir de şurasını söylemek isterim ki cedd-i âli-tebârım Hâcı Bektâş Velî Hazretleri mahzâ Anadolu'yu mânen irşâda Horasân ve Türkistân'dan memûren gelmişlerdir. Şimdi defîn-i hâk u ıtırnâk olduğu [Suluca] Karahöyük mahallini dahî yurd ittihâz buyurdular. İşte o zaman Şehzâde Alâeddin Paşa'nın tertib etmekte olduğu askerlere Orhân Gâzî'nin iltimâsıyla ceddim Hâcı Bektâş Velî Hazretleri tarafından mansûr ve muzaffer olmalarına duâ etmekle beraber Türk ıstılâhı olarak ismini dahî 'Yeni-Çeri' olarak tesmiye buyurdular. Hakikaten muzafferiyetlerinin rû-nümûn olduğuna bütün tevârîh şâhiddir.

Mensûbîn-i Tarîkat-i Bektâşiyye, Türk olmakla beraber, Tarîkat-i Nâzenîn'e mensûb aşâir dahî Dergâh'a merbût bulunduklarından sevgili Anadolumuzun düşmân istilâsına marûz kalmasına katiyyen tahammül edemezler. Bu maksadla herkes cânlarıyla, mâllarıyla vatanlarını, istiklâllerini muhâfazaya ahd ü mîsâk etmişlerdir. Tarîkat-ı Bektâşiyyeye "Şiîlik" ve başka nâmlar takarak beyne'l -İslâm iftirâk-cûyâne propogandaların katîyyen tesîri yoktur, olamaz. Tavzîhe hâcet olmadığı üzere, Anadolu'da meskûn mensûbin-i tarîkat, Hulefâ-i Râşidîn'in son imâmı Alî kerremallâhu vecheh Efendimiz Hazretlerine de -esteîzu billâh- "Kul lâ es'elüküm..." âyet-i kerîmesi, "ene ve Aliyyun min levnin vâhid," "ene medînetü'l- ilmi ve Aliyyu bâbuhâ" ve daha sâir muhabbet-i Ehl-i Beyt hakkında sâdır olan hadîs-

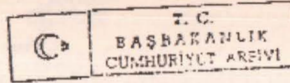
i şerîfeye ifrât-ı muhabbet eden Bektâşî ve Nâzenîn takımlarıdır ki buralarda "Gurûh-i Nâcî" ve "Alevî" denilir ve bir haylî yekûn teşkîl eder. Ceddim Hâcı Bektâş Velî Hazretlerine merbûtiyetleri dolayısıyla ahfâdına da ihtirâm etmektedirler. İşte şu sûretle gâye-i Mîsâk-ı Millî'nin istihsâli içün şimdiye kadar vüsatimiz derecesinde mâlen, cânen çalıştığımız gibi bademâ da çalışacağımızı vaad ve temîn eder ve kahramân ordumuzun muvaffakiyet ve muzafferiyetleri içün duâ eylerim. Ve minallâhi't-tevfîk.

BELGE 17-2

Veliyyeddin Çelebi'ye ait olduğu iddia edilen 23 Nisan 1339 tarihli beyanname, Erdoğan, s. 45.

Belge 18 (BCA, Karar No. 28) 2 sayfa

245
24

٢٨

(٢٨)

(sayfa 2)

No.	28
Eski Defter	Ç. No. 1
	S. No. 15

Müsveddesi ikmâl edilmişdir.

Hayânet-i Vataniyelerinden dolayı haklarında takibâtı kanûniye icrâsına 26 Mayıs 336 târihinde karar virilen Ferid Paşa ve hempâları misillü zîrde esâmîsi muharrer eşhâsın dahi takibâtı kânûniyeye tâbi tutulması ve keyfiyetin umûru Adliye Vekâletine tebliği karargîr olmuşdur.

8 Haziran 336-21 Ramazan 338

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemâl

Hariciye Vekili	Dahiliye Vekili	Adliye Vekili	Müdafaai Milliye Vekili
M. Kemâl	Cami	Celâlettin Arif	Konyada bulunduğu
Umuru Şer'iye Vekili	Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi		Sıhhiye Vekili
Fehmi	İsmet		Dr. Adnan
Umuru İktisadiye Vekili	Nafia Vekili	Maarif Vekili	Maliye Vekili
[illegible]	İsmail Fazıl	Dr. Rıza Nur	Hakkı Behiç

(Ankara Valisi Yahya Galip Beyin azlı hakkındaki 12 Haziran 336 tarihli karar imzasız olarak dosyasındadır.)

Rıza Tevfik, Dahiliye Nazırı Sabıkı Adil, Konya Valisi Cemal, Keçecizade İzzet, Kolamazade Rifat, Rafik Halit, defterihâkani emini Refik, Tayyar Paşa, Vasfi Hoca, Hamdi Hoca, Hürriyet ve İtilâf Reisi Sadık, Şaban, Saffet, [illegible]zade Sami efendiler.

Belge 19 (CSRA, Merdivenköy, B/22, ss.11-12)

Belge 19 (CSRA, Merdivenköy, B/22, ss.11-12)

Topal Tevfik Baba

Tevfik Baba, Merdiven köyüne postnişin olunca bunlar ortaya çıkdı ve Milli Hükûmet Anadolu'da kuvvet bulunca, Tevfik Baba'nın durumu İstiklâl Mahkemesince ele alındı. Tarîkat-ı Salâhiyye'nin içinde görünen ve gûyâ Hürriyet ve İtilaf Fırkası nâmına çalışdığı sanılan Tevfik Baba, bir taraftan karşı tarafa bilgi veriyor, Milli Hükûmeti tutuyor ve her yapdığını onlar adına (s.12): yapıyor ve diğer tarafı da sır vermeden idâre ediyordu. Tevfik Baba'nın bu şartlardaki sadâkat ve bâşârıları, ilgili makâmlarca bilindiği için İstiklâl Madalyası kendisine bundan verildi.

Netîce itibâriyle, Tevfik Baba, aslında ilmiyyeden gelen bir zât olduğu içün tahsîl, terbiye görmüş, eli kalem tutan, mürekkeb yalamış (s.13: yerine göre konuşmasını bilir, sözü sohbeti dînlenir, muhabbetlerde arzulanır, aranırdı).

Belge 20 (A) (*Tarîk-i Salâh* ile ilgili ATASE'deki Belgeler)

[Bu belgelerin büyük bir kısmı *Tarih ve Toplum* Dergisinde [M.Tuncay and B. Çukurova, "Tarikat- ı Salâhiye Cemiyeti, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce 1925'te mahkum edilmesi ve sonrası," no. 73 (Ocak 1990), ss.40-51] neşredilmiştir. Ancak orada dini ve tasavvufi terimlerin büyük bir bölümü yanlış okunmuştur. Ayrıca burada vereceğimiz bazı bölümler orada yoktur. Bunun sebebi onların TİTE'deki nüshalara dayanmaları olabilir. Biz ATASE'de daha zengin bir varyantını bulduk ve kronolojik olarak sıraladık. Belge çok uzun olduğu için önemli olmayan kısımları "(...)" işaretini koyarak atladık].

Ankara İstanbul'da
?/ 11/ 37 F.G.

Sûret
Kâim-makâm Besîm Bey'e

Sûreta mekâsıd ve ________* "Salâh Cemiyyeti" nâmındaki teşkîlâtın gurubunuz tarafından, mâhiyyetinin tedkîk ve takîbini ricâ ederim.

_______ matlûb olan husûsât ber-vech-i âtîdir:

1. Mezkûr cemiyyetin ve nâm-ı diğerle, tarîkatın müessisleri kimlerdir?

2. Bu cemiyyetin teşkîlinde İngilizlerin siyâsî memurları mı yoksa misyonerleri mi âmil olmuştur?

3. Sarâyın bu teşkîlâtla derece-i alâkası nedir?

4. Mezkûr teşkîlât İstanbul'da ne derece taazzuv etmiştir, Anadolu'da şubeleri var mıdır?

5. Anadolu ile vâsıta-ı irtibâtı ve muhâbereleri nedir? Cemiyyetin esâsâtı hakkında Topkapulu Mehmed Bey'de malûmât-ı kâfiye mevcûddur. Gerek kendisinden tahkîk ve gerekse teşkîlâtınıza mensûb becerikli zevâtı işbu Salâh Cemiyyetine isâl ederek esrârına vukûf kesb etmenizi ricâ ederim.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-36

Ankara
12.12. 1337
Dâhiliye ve Hâriciye Vekâletlerine

1. Sûreta, mekâsıd-ı selâmet-i dîniyyeye matûf ve hakîkatte İngilizlerin âlem-i İslâmı iğfâl içün bir âleti olduğu anlaşılan, Dersaâdet'te müteşekkil "Salâh Cemiyyeti" nâm tarîkatın, elde edilen vesâikin sûretleri beray-ı malûmât takdîm edilmiştir.

2. Bu teşkîlâtın müessisleri ve teşkîlâta âmil olan İngiliz siyâsiyye veya misyonerleri olduğunu, Saray'ın derece-i alâkası, Anadolu'da şuûbâtı bulunub bulunmadığı ve mevcûd ise vâsıta-ı irtibât ve muhâbereleri olunmaktadır.

3. Dâhiliye ve Hâriciye Vekâletine yazılmıştır.

ATASE, Kl. 1677, D. 411, F. 2-35

* Belgelerin üzerinde bazı boşluklar vardı Bunları "______" ile gösterdim..

Ankara

12.12. 1337

Dâhiliye Vekâlet-i Celîlesine

Tarîk-i Salâh Cemiyyet-i dîniyyesi hakkında İstanbul'dan alınan rapor sûreti beray-ı malûmât takdîm edilmiştir.*

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-34

Tarîk-i Salâh

Cenâb-ı Kibriyâ el-Hakk, sezâvâr-ı ibâdettir.

Fâsid olmayıp iyi olmaya "salâh" denilir. İnsân ancak Salâh-ı hâl, Salâh-ı nefs, Salâh-ı tâm devirlerini dikkatle ve hüsn-i hidmetle fiilen geçirmekle tekâmül eder. Buna binâen, Salâh Tarîkinde üç sınıf ve her sınıf üç mertebeye ayrılmıştır ki devr-i terâkkî teşkîl eden bu sınıf ve merâtibi kat etmekle sâlik, mertebe-i mükemmele suûd, gâye-yi insâniyeye urûc eder.

1- Salâh-ı Hâl Sınıfı

1 Hâdim

2 Mürîd

3 Sâi

2- Salâh-ı Nefs Sınıfı

1 Kâtib

2 Vâkıf

3 Ârif

3- Salâh-ı Tâm Sınıfı

1 Muallim

2 Muhakkik

3 Mürşid yâhûd Şeyh.

Tenbîh: Şeyh mertebesinden sonra 1- Şeyh-i Kâmil, 2- Ütâd, 3- Ütâd-ı Azam pâyeleri vardır.

Tarîk-i Salâh'a mensûb olanlara, müslimînen müslimîna "Sâlih" ve cümlesine "Sulehây-ı ümmet" denir.

Tarîka duhûl, kâbiliyet ve derece-i teslîmiyetine menut olmakla, taleb-i tarîk olan zât, ciddî bir tecrübe ve imtihân'a tâbidir. Bade'l- imtihân, şâyân-ı kabûl görülenlerin, tarîka duhûlleri için yapılması lâbüdd olan merâsim-i dîniyyeye "Muâmale-i Leffiyye" denilir. Sulehânın ictimâ mahallinin en büyüğüne "Âstâne," ikinci derecede olanına "Dergâh," üçüncü derecede olanlarına "zâviye" nâmı verilir.

Zâviyede, sulehânın ictimâ hâlinde müzâkerâtı icrâ ve mukarrerât ittihâz edildiği ve merâsim-i dîniyyenin îfâ edildiği salona, "mahfel-i mukaddes" denilür.

Zâviyeye ve bahusûs mahfel-i mukaddese müsaâdesiz kimse giremez.

İslâmdan olub Tarîk-i Salâha intisâb etmeyenlere "Hâricî-i muvakkat" denir. İslâmdan gayri edyânda olanlara "Hâricî-i Aslî" ve edyân-ı semâviyyeden hiçbir dîn ile mütedeyyin olmayana "Muzill" denir.

* Raporların bütün sahifeleri M.M. Grubunun imzasını taşıyordu.

Tarîk-i Salâh'ın remzi "ümmet ve imzâsı dır. Mukâbili "441" rakamıdır. Bundan " dâr " kelimesi zuhûr eder. Maksada vusûl ancak anla olur.

Âstânenin remzi "ss" dür. Bu kelime "Esâs" manâsınadır.

Dergâhın remzi "dürr" dür. Bu kelime "güzel eser, fiil-i müstahsen" manâsına gelir. ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-6

Zâviyelerin remzi ise bulunduğu mahallin yanına " ā (ze)" harfi koymakla hâsıl olur ki bunda "Zava'llâhu feyzah" manâsı mündemiçtir. Zâviyelerin sûret-i teşkîl ve taksimat-ı esâsileri zâviye heyetleri âtî zevâttan teşekkül eder:

1. Mürşid yâhûd Şeyh,
2. Ser-tarîk,
3. Nakîb,
4. Hatib,
5. Kâtib,
6. Emîn-i Hasenât,
7. Meydancı,
8. Mubassır,
9. Rehber-Delîl.

Memâlik-i Osmâniye'deki zâviyeler, vilâyetlerdeki Dergâhlara ve Dergâhlar da pâyitaht-ı Hilâfet'teki Âstâneye tâbi ve merbûtdurlar. Âstâneye civâr olan zâviyeler doğrudan doğruya Âstâne-i aliyyeye merbût bulunur. Her zâviyenin bir "İrşâd heyeti" vardır. Bu heyet, ehl-i İslâmı intibâha, faâliyet-i iktisâdiyyeye, maârife, sanâyie, hüsn-i hâl ve harekete, elhâsıl, İslâmın, insân-ı kâmil olmaları ve müreffeh ve mesûd olmaları için nasıl hareket lâzımsa ona göre harekete sevk için her türlü meşrû ve makbûl tedbîrlere mürâcaat eyler. Her zâviye, tasaddur edecek mesâil-i mühimmeyi ve muhâsebe-i emânı, her ay nihâyetinde, Âstâneye işar eder.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-7

(Sulehânın İşâretleri)

Ser-tarîk: Sağ eli parmakları birbirine mülâsık ve uzalıca olduğu hâlde sol omuz hizâsına çıkarıp hamâilvârî olarak sağ yanına salıverilecektir.

İstimdâd işareti: İki el bâş üzerinde parmakları birbirine geçirilmiş olduğu hâlde "meded ya Allâh" deyu bağırılıp yan taraflara salıverilecektir.

Salâh-ı Hâl Sınıfı İşâretleri:

Birinci Mertebenin: Çene veyâhud sakalı, sağ elinin bâş ve şehâdet parmakları arasında, aya içine alınır.

İkinci Mertebenin: Sağ elin bâş ve şehâdet parmaklarının avuçlarıyla sağ kulak memesi tutulur.

Üçüncü Mertebenin: Sol elin bâş ve şehâdet parmaklarının uçlarıyla sol kulak memesi tutulur.

Salâh-ı Nefs Sınıfı İşâretleri:

Dördüncü Mertebenin: Sağ elin bâş ve şehâdet parmaklarıyla sağ gözü ve kapağı tutulur.

Beşinci Mertebenin: Sol elin bâş ve şehâdet parmaklarıyla sol göz ve kapağı tutulur.

Altıncı Mertebenin: Sağ elin bâş ve şehâdet parmaklarıyla burun ucu tutulur.

Salâh-ı Tâm Sınıfı İşâretleri:

Yedinci Mertebenin: Sağ el, sol omuz hizâsına kadar, parmaklar kapalı olduğu hâlde sağ omuza kadar çıkarılıp yan tarafına salıverir.

Sekizinci Mertebenin: Sağ el, tamamıyle göğsün ortasına ve parmaklar açık olarak tutarak sağa salıverilir.

Dokuzuncu Mertebenin: Sol el, omuz hizâsına kadar çıkarıldıkları hâlde, sol omuza kadar çıkarılıp yan tarafa salıverilir.

Teslîm İşâreti:

Namâzda kıyâmda ikenki gibi eller kavuşturularak akabinde eller yan tarafa salıverilir.

Tenbîh: Teslîm işareti, dâima küçük rütbede olanların daha büyük rütbede olanlara tesâdüfünde ve anlaştıktan sonra verilir. Bu işâretle, evâmire mutî olunduğu ifhâm edilir.

Darbe ile de işâret verilebilir. (...) Meselâ bu sınıfın birinci mertebesinde olduğunda "tık tık tık" zarbesiyle bildirilir; bu sınıfın üçüncü mertebesinde yalnız "tık" zarbesiyle bildirilir.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-3

(Tarîkin Yapısı):

Zâviye heyetleri Âstâneden veya merbût olduğu Dergâhdan gelecek her türlü evâmirin icrâsına son derece gayret eder. Osmânlı mülkü hâricindeki heyeti, mübânelerinde intihâb edecekleri dokuz pâyeli sulehâdan müteşekkil bir Dergâha tâbidirler. Dokuz pâyeli sulehâya mâlik olmayan zâviyeler, Makâm-ı Hilâfet'teki Âstâneye tâbi olup imkân ve vüsü iktidârları nisbetlerinde muhâbere ederler. Mesâil-i müstacelede, "müstakil bi'r-rey" dirler.

Âstâne:

Âstâne, erkân-ı Tarîk-i Salâh'da, dokuz pâyeyi ihrâz etmiş, yanî "şeyh" derecesine irtikâyla, kıdemen ve hidmeten isbât-ı liyâkat ve fazilet eyleyen zevâttan teşekkül eder. Dergâh ve zâviyelerdeki teşkîlâta mâlikdir. Yalnız erkânın kıdemleri ve pâyeleri fazladır. Yalnız Âstânenin şeyhine "Şeyh-i Kâmil" denilir. Diğer erkân maa merâtibihim olduğu gibi isimlerini ve sıralarını muhâfaza ederler.

Âstânede bir "Heyet-i İrşâdiyye" ve bir "Heyet-i Faâliye" ve bir de "Heyet-i Murahhasa bulunur. "Dergâh-ı Muallâ" ların teşkilâtı, tıbkı Âstânelerinki gibidir.

Âstâne heyetine tebliğat-ı hafiyyede bulunan ve izhâr-ı hüviyet etmeyen bir de "Heyet-i Mahfiyye" vardır ki bunlara "Ricâlu'l- Gayb" denir.

Heyet-i İrşâdiyye: Âlim ve fazıl ulemâdan ve siyâsiyyeden ve muharrirîn ve üdebâdan ve müverrihlerden mürekkeb olub 12 azâya mâlikdir. Herhâlde "Salâh-ı Tâm" sınıfına kadar terakkî etmişlerden intihâb olunurlar.

Heyet-i Faâliye: Kırklardan ve Sulehây-ı Tâm sınıfından terekküb eder. Tevsî-i Tarîkat ve tevsî-i İslâmiyet içün gece ve gündüz çalışmakla mükelleftir. Heyet-i Faâliye, aynı zamanda, Dergâh-ı Muallâ ve (diğer) Dergâhları ve bilcümle zevâyâyı takîbe memûrdur.

Heyet-i Murahhasa : Bilcümle ehemmiyetli memâlik-i İslâmiye Dergâhlarına mensûb ve müressel murahhasdan mürekkebdir.

Âstâne, ayda bir kere husûsî ve âtî ayda bir defa, makarr-ı Hilâfet'teki Dergâh ve zâviyelerin şeyh ve mürşid pâyesini hâiz murahhaslardan bir celse-i umûmiye akd eder ve tarîkin o müddet zarfındaki terakkiyâtı ve sulehânın eytâm ve erâmiline yapılacak muâvenetleri, muhâsebe-i umûmiyyeyi, hasenât sandığının bilançosunu, heyetinin nezâretine arz eyler. Bade't-tasdîk, mukarrerâtı, Dergâh ve zâviyelerine neşr ve tamîm eder.

Zâviyelerde yeşil renkli bir hasenât kesesi vardır. İâne ve sadaka , zekât , nezîr paraları bununla toplanır. Zâviyelerde kırmızı renkli bir rey kesesi vardır. Ârây-ı umûmiye ile görülecek her işte toplanacak reyler bu keseye konur. Zâviyelerde beyaz renkli bir de "teklîf" kesesi vardır. Sulehâdan kimin teklîfi varsa, teklîf varakası, bu keseye konur. (...)

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-8.

Zâviyelerde Erkân-ı Tarîk ve Sulehânın Vezâifi:

Mürşid veya Şeyh: Zâviyenin reîs-i mâddî ve manevisidir. Şâyân-ı tebcil ve mutâdır. Şeyh pâyesinde kimse bulunmazsa, Sulehây-ı Tâm sınıfından birisi, bade'l-istizân Âstânenin kabûluyle şeyh vekâletine kabûl olunur. Şeyhin zâviyede vazîfesi, umûr ve muamelât-ı tarîki rüyet etmek, celesâtı küşâd ile sulehânın muzâkerâtını idâre ve Âstâne ba Dergâhlar (?) muhâbere ve merâsim-i tesîdiyyeyi îfâ etmektir. Şeyh zâviyenin kâffe-i ahvâlinden mesûldür, âmir-i muhteremdir. Şeyhin maiyyetinde meşihat [meşâyih] vardır. Bunlar tekâlîfi tedkîk ederler, şikâyâtı tahkîk eylerler, zâviyeyi idâre ederler.

Hatîb: Zâviyenin küşâdından, yanî amâlin küşâdından ki lisân-ı sulehâda, tulûdan, celsenin hitâmına, yanî gurûba kadar, Şeyhin sol tarafında ve masa bâşında ahz-ı mevki edüb, esnây-ı müzâkerede zuhûr edecek mesâil hakkında beyân-ı rey ve ictihâd etmekle beraber, gâyesi hakkında sulehâyı irşâd edecek hitâblar îrâd eder. (...)

Ser-tarîk : Zâviyede şeyhin mukâbilinde ve sağ tarafında ve sulehânın nihâyetinde yalnız olarak ahz-ı mevki ile ikinci Salâh-ı nefs sınıfına mensûbdur. Sulehânın intizâm-ı kelâm ve vaziyet-i hakîkiyelerini tanzîm ve tenkîd ve muâheze eder. (...)

Nakîb: Zâviyede şeyhin mukâbilinde ve sağ tarafında ve sulehânın nihâyetinde ahz-ı mevki ile birinci Salâh-ı hâl sınıfının üç derecesinde olanların nizâm ve intizâmına nezâret ile sulehânın marûzatını şeyhe tebliğ eder.

Kâtib: Zâviyelerde mahfel-i mukaddesede şeyhin önünde ahz-ı mevki eden sulehây-ı tâm sınıfına mensûb sulehâya nezâret eder ve onların vâsıtay-ı muhâberesidir. (...)

Emîn-i Hasenât: Muhâsebeci demektir. Zâviyenin, zâviye erkânının tasdîkine iktirân eden varidât ve mesârıfâtı tesbît ve defter etmek, her ay için bilanço münderecâtını sulehâya kabûl ve şeyhe tasdîk ettirmekle mükelleftir. Teşrîfâtında, şeyhin karşısında ve kâtibin yanında ahz-ı mevki eder.

Meydancı: Zâviyenin dâhilinde vukû bulacak ahvâlinden mesûl olub mahfel-i mukaddesede işârât-ı sulehây-ı ve bu meyân hâricîlerin dâhil-i mahfelde bulunmamasına dikkat ve zabt ü rabtı temîn etmekle mükelleftir. Mahfel-i Mukaddesin kapısının iç tarafında oturur.

Mubassır: Mahfel-i Mukaddesin hâricinde, zâviyenin dış kapısının iç tarafında zâviyeyi muhâfazaya memûr, sulehây-ı hâl sınıfının hâdim, mürîd ve sâî mertebelerine mensûb sulehâya kumanda eder. Celsenin küşâdından hitâmına kadar, yanî tulûundan gurûbuna değin, gelen sulehânın işâretlerini alır ve hâricîlerin duhûlünü men eyler. Gelen sulehâyı bilvâsıta içeriye ihbâr ve ahzı lâzım geleni meydancının yanında bulundurur.

Delîl veya Rehber: Zâviyede dâima seyyâr bulunur. Zâviye dâhilinde teşrîfâta nezâret eder ve sulehânın mevkilerini gösterir ve merâsim-i tesîdiyyesi yapılacak hâricîyi, dâhil-i zâviyeye ibâd eyler ve merâsim-i tesidiyyede nâmzed-i sâlihe muâvenet eder ve usûl-i teşrifata dâir telkinâtda bulunur. Zâviyenin müntesibîni olan zevâtın derecelerine göre haklarında lâzım gelen merâsim-i lâzımeyi, sulehâya îfâ ettirir. Hasenât, rey, teklîfât keselerini gezdirir.

Zâviyelerin Mesârifâtı

Sulehânın felâket ve musîbet zamanlarında imdâdına yetişmek ve alîl olanları tedâvi ve ikdâr eylemek, eytâm ve erâmilini bakub eytâmı tahsîl ettirmek, memâlik-i İslâmiyeye gönderilecek keşşâf ve seyyâh ve mürşidlerin mesârifini temîn etmek, zâviyenin mesârıfâtının .... (?) tesviye eylemek, her sene nihâyetinde emîn-i hasenât-ı zâviyenin umûmî bilançosunu tanzîm ve vâridât ve mesârifâtı, şeyhe tasdîk ettirdikten sonra kalacak fazla parayı Âstâne veya Dergâha ayrıca işâr eyler.

Zâviyelerde İçtima

Zâviyelerde usûlen her hafta bir kere akd-ı ictimâ olunur. İhtiyâç hâsıl olursa, davet-i vâkıa üzerine fevkalâde olarak ictimâlar icrâ edilebilir. İctima için ahvâl-ı mahalliyeye ve ilcaât-ı zamâna göre gece ve gündüz ittihâz olunur. Bütün sulehâ zâviyeye geldikten sonra, mahfel-i mukaddesde ictimâ eyledikten sonra şeyhin ayağa kalkarak "Allâhu Ekber" demesiyle celb-i dikkat taleb edilir. Badehû şeyh ser-tarîkten sulehânın emniyyet-i tâmme içinde olup olmadığını ifhâm maksadıyla "herşey yolundadır?" suâline mûmâileyh yüksek sesle "selâmet" cevâbını verir. Bunun üzerine sulehânın oturmalarını ve kâtibe, zabt-ı sâbıkın kirâatını emreder. Zabt-ı sâbık kirâat olunup münderecâtı kabûl ve tasdîk olunduktan sonra cereyân eden muhâbere ____ ve evrâk-ı vâride hakkında sulehânın mütâlaası istifsâr olunur. Hâtibin malûmâtı sorulur. Mûmâileyh dahî onbeş günlük veyâhûd haftalık istitlaâtını arzeder ve tarîkin intişârı ve tevessüü ve âlem-i İslâm hakkında ne gibi istihbârâtta bulundu ise sırasıyla gâyet açık bir lisân ile bildirir. Diğer erkân-ı tarîkin bir diyecekleri var ise onlar da dinlenir. Badehû, şeyh sulehâya ____ olup olmadığını suâl ile her sâlihe üç defa hakk-ı kelâm bahşeder. Andan sonra teklîf kesesi ve anı müteâkib rey kesesi gezdirilir. Andan sonra hasenât kesesi dolaştırılır. Her sâlih gönlünden ne koparsa hasenât kesesine koyar. Şeyh, evvelâ teklîf kesesini ve badehu rey kesesini kâtibe açdırarak reyleri tasnîf eder. Tekâlîfi söyleyüb ekseriyet kararını deftere yazdırır. Sonra hasenât kesesini, emîn-i hasenâta açdırarak münderecâtını tadâd etdirerek yekûnunu sulehâya iblâğdan sonra para kasaya konur. Sonra erkân-ı tarîk icrâ olunur.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-10.

Resm ve Âyin-i Tarîk

Şeyh "Allâhu ekber" diyerek ayağa kalkar. Bilcümle sulehâ şeyhe tebean ayağa kalkarak kıbleye müteveccih olurlar. Hep bir ağızdan dokuz kere tekbîr getirirler. Tekbîr biter bitmez hep bir ağızdan " esteğfirullâh estegfirullâh estegfirullâh, el-Azîz, el- Kerîm, ellezî lâilâhe illâ Hüve'l- Hayyu'l- Kayyûm ve neseluhu't-tövbete ve'l-meğfirata ve'l- hidâyah. İnnehû Hüve't-Tevvâbu'r-Rahîm" denir. Badehû üç "İhlâs" ve "Muavvizeteyn" ve "Fâtiha" ve "Âyete'l- Kürsî" ... ilâ ahîrihi ve "Âmene'r- Rasûl" ... ilâ ahîrihi, "Lev enzelnâ hâza'l-Kurân" ... ilâ ahîrihi ve "Yâ eyyühellezîne âmenû" ve "Etîullâh," "Va lekad câekum" okunur. Sonra da "Allahümme salli alâ Seyyidinâ Muhammed bade külli dâin ve davâ." Badehû "Bârik ve sellim aleyh ________denir. Ondan sonra "Allahümme salli alâ Seyyidinâ Muhammedin salâten tüncînâ.

Bu vechile ezkâr ve evrâd okunduktan sonra Halîfe-i İslâmın ve selâtin ve şâhân ve ümerâ-ı mümininîn ve bilcümle ehl-i İslâmın selâmetleri ve muvaffakiyetleri hakkında kesb-i kuvvet etmesi ve teâli eylemesi ve uhuvvet ve sadâkatları için duâ edilir ve üstâd-ı azam etrafında müttehid bir kitle olarak bulunulması hakkında verilen ahd tekrâr olunur ve anden sonra Allâhümma'nsur men nasara'd-dîn vahzal men hazala'd-dîn" denir. Bunu müteâkib şeyh yüksek sesle "Pîr ve müessisîn-i tarîke selâmet ve rahmet olsun" der. Hâzirûn da " Allâh onlardan râzi olsun" derler. Âyin hitâm bulur.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-11.

Kıble

Mürşid Şeyh

Masa

Rehber/// Hâtib///

Kâtib/// Emîn-i Hasenât

Salâh-ı Hâl Salâh-ı Tâm Salâh-ı Nefs

____

____

____

____

///Nakîb ///Meydancı ///Ser-tarîk

kapı

Şeyhin oturduğu mahallin arakasındaki duvarda yalnız âtîdeki levhâlar muallâk olacaktır. Diğer üç duvarda resimler bulunabilir: Harîtalar, bilhâssa kabartma harîtalar asılır. Bazı nasîhatâmiz ehâdîs ve kelâm-ı kibâr talîk olunur. Kıble cihetinde bulunan duvara en yükseğe "Lâ ilâha illallâh Muhammedun Rasûlullâh" ve onun altına "ed-Dînu inda'llâhi'l-İslâm" ve onun altına da "Kâsim, Tâhir, Tayyib," Abdullâh, İbrâhîm, Zeyneb, Âmina, Ümmü Gülsüm, Fâtımatü'z-Zahrâ'nın isimlerini hâvî levhâ talîk olunur. İşbu dokuz isim, Tarîk-i Salâh'a mensûb sulehânın dokuz derecesinin her birine mahusûstur. İki sâlih birbirine tanışma işâreti verdikten sonra, imtihâna veya tedkîke lüzûm görürse, birincisi "Kâ" derdemez, ikincisi "si" ve birincisi "m" der, artık şübheye mahal kalmaz. Birinci Salâh sınıfının hâdim derecesi "Kâsim" , bu ismi bilir. İkinci mertebeye geçen "Tâhir"i, üçüncüsü "Tayyib"i bilir. ________ dereceye göre isim bellenir.

İşâret "ser" dir. Şifâhen öğretilir, yazılmaz. En büyük mertebeden en küçük mertebeye kadar bilcümle sulehânın bileceği ilk işâret "selâm işâreti" dir.

_____ işâreti verilir. Tarîkin birbirini lâyıkıyle anladıktan sonra sınıfları bildirilir. Her iki tarafın mertebeleri bilinince suâl, emr-i hafî mâ-fevk mertebede olan zâta âid olur; küçük mertebede olan bu hakkı hâiz olmaz, ona da mutâvaat düşer. Her mâdûn da

ne olursa olsun mâfevkine riâyet eder. Büyük derecede olan zât, işâretini veya mertebesine âid olan sırrı, mâdûnundaki mertebede olanlara katiyyen söylemeyecektir; şâyed söylerse melûndur, cezâ olunur. İstimdâd işâreti veren sâlih o mahalde bulunan sulehânın mâlen ve bedenen ve nüfûzen imdâdına mazhar olur. Gayr-ı meşru bir mesele için istimdâd vâhîdir ve mûcib-i muâhezedir.

Sırr- ı tarîkat:

Tarîkatın sırrı, işâreti gibi şifâhen telkîn olunur. Katiyyen yazılmaz. Son derece meknûn tutulacaktır. ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-12

Merâtib-i Tarîkin Vezâifi

1. Hâdim, zâviyeyi muhâfaza _____ tarîkinin husûlü için kuvvet olmak vazîfesiyle mükelleftir. Buna binâen temâsül-i hüner ve mârifete çalışmak, sporla vücîdu takviye eylemek, iyi silâh istimâline ve çok yol yürümeye, ata binmeye ve tayyâre ve tahte'l-bahirle gezmeye gayret etmek, hıfz-ı sıhhaya fevkalâde riâyetkâr olmak, menâhiden ictinâb eylemek, kuvvetli, faâl, cevvâl, akıllı ve vakûr bir müslüman olarak ortaya çıkmak lâzımdır. Mâlâyanî şeylerle izâle-i vakit etmeyerek para kazanmaya son derece cehd etmek lâbüddür. Hayatını bir program dâhilinde idâre etmeye alışmak şarttır. Erken yatıp erken kalkmak, kahvehâneler ve gazinolar gibi tembelhânelerden mübâadet muktezîdir.

17 yaşına giren her müslim, "hâdim" mertebesiyle Tarîk-i Salâh'a girebilir. Üç sene o mertebede hüsn-i hâli ve nesâyıha tebaiyyetii görülen sâlik, "mürîd" derecesine geçer. Ancak hâdimin geçmesi için herhâlde bir iş ve güç sâhibi olması, şart-ı azamdır.Tembel ve hazır yiyici olanlardan, tarîk müteneffirdir.

2. Mürîd, zâviyelerin dâirey-i şümûlleri dâhilinde şeyhin verdiği bir emri icrâ etmek ve dînin terakkisine müteallik bilcümle umûru, hüsn-i îfâ eylemek ve heyet-i faâlenin göstereceği vechile hareket etmek ve hâdim sınıfında olanlara ağabeylik eylemek ile mükeleftir. Bir sene bu vazîfeyi hüsn-i ifa eden sâî derecesine geçer.

3. Sâî, memâlik-i İslâmiyenin tayîn edilecek mahallerinde geşt ü güzâr ederek mensûb olduğu zâviye ve Dergâh vâsıtasıyla Âstâneye rapor takdîm eylemek, köy mekteblerinde muallimlik etmek veyâhud o mıntıka dâhilinde ahâlîyi irşâd ve îkâz eylemek, velhâsıl, keşf-i ahvâl için ne yapmak vüs'-ı beşer dâhilinde ise anı yapmakla muvazzaftır. Beş sene bu hidmeti îfâ eden, "kâşif" olur.

4. Kâşif, Tarîk-i Celîle-i Salâhiyyenin, irşâd ve îkâz ve istihbârât ve ıstıtlaâtı hidemâtında kullanılırlar. Kâşifler tarîke fâide temîn edecek zevâtı tedkîk ve matlûbe muvâfık bulduklarında mâhirâne iskandil ederek ve tarîkatin menâfiini tadad eyleyerek mezâyasını teslîm ettirdikten sonra duhûlünü teklîf eyler. Bu zevât refah-ı hâl sâhibi olanlara ve memleketin hayat-ı siyâsiyye ve ilmiyye ve edebiyyesi üzerinde oldukça tesîr ve nüfûzu olanlardır. Kâşifler için her türlü şekle girmeye müsâade vardır. Hatta zâhiren tebdîl-i itikâd eylemiş gibi hâricî-i aslîlerin muidlerine muhâfaza-ı esrârına girer. Her şeyi öğrenir. Her akideyi, her arzu ve emel-i hafiyi anlar, Âstâneye bildirir. Hâricdeki zevâyây-ı tarîkle muhâbere ve muvâsalaya memûr edilir. Üç sene bu vazîfeyi ancak îfâ eden, "vâkıf" mertebesine geçer.

5. Vâkıf, kâşiflerle verdikleri malûmâtın sıhhatini takîbe memûr edilir. Gizli takîbât ve tefhîmât, kâmilen vâkıflara havâle olunur. Vâkıf, heyet-i faâlenin en mühimm âletleridir. Bir sene bu vazîfeyi îfâ eden "ârif" derecesine geçer.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-13

6. Ârif, kâtib ve vâkıfların verdikleri malûmâtı, onların haberleri olmaksızın tahkîk eder. Ârifler, vâsıta-ı tahkîktir. Ârifin kabûl ettiği mevâd, heyet-i meşîhatçe aynen kabûl olunur. Ârifliği üç sene bilâ kusûr ve faâlâne, vâkıfâne îfâ eden zât, muallim mertebesine geçer.

7. Muallim, dîn-i mübîn-i Muhammedî'yi neşr ve tamîm ve edyân-ı sâireden olanları iknâ ve İslâma imâleye ve mektebler küşâdına ve ehl-i İslâmı îkâza ve hissiyât ve faâliyetlerini tezyîde memûrdur. Muallim, misyonere muâdildir. Bir misyoner nasıl îfây-ı vazîfe ederse muallim de tıpkı anın gibi çalışacakdır. Beş sene muallimlik eden zât "muhakkik" olur.

8. Muhakkik, misyon reîsine muâdildir. Muhakkik, memûr-i devlet olmaz; eğer memûriyetde ise çekilir. Rüasây-ı İslâm ile temâsa gelmeye ve âlem-i İslâmın teâli ve terakkîsi için her ne yapmak lâzımsa anı Âstâneye bildirmeye ve o yolda çalışmaya memûrdur. Muhakkikler, irşâdâtta büyük nüfûz ve gayret gösterirler ve bankalardan faâliyetde bulunanlara avanslar verdirilir. Bu vechile üç sene çalışıb _______ olan zâtlar Tarîk-i Salâha duhûlünün 28. senesi nihayetinde "mürşid" veya "şeyh" olur. 40 sene Tarîk-i Salâh'da yürüyen ve ilmü fazl u kemâl ile ve istikâmet ve iffet ile ve hüsn-i hâl ve tavrıyla bütün mertebeleri ihrâz eden zât "Şeyh-i Kâmil" olur.

9. Mürşid veya şeyhler zâviyelerin reîsi ve âmiridir. Bir zâviye müntesibîni meyânında birkaç mürşid mertebesinde zât bulunursa, anların en kıdemlisi riyâseti der-uhde eyler yanî şeyhlik eder. Şeyhler, tarîke hidmetle temâyüz eylerler, nâşir-i dîndirler. Buna binâen âlim ve fâzıl ve âkıl ve zekî olmaları lâbüddür. Şeyh-i Kâmiller Hicâz'da ve memâlik-i İslâmiye merkezlerinde verilecek vezâifi îfâ ederler. Âstânenin ihtiyacâtını temîn ederler. Âstânede reîs, Şeyh-i Kâmildir. Eger birkaç Şeyh-i Kâmil var ise, onların içinden biri intihâb ile riyâseti der-uhde eder.

Halîfe-i muazzam ve mübeccel-i İslâm Hazretleri

Salâh'ta en büyük maddî pâye, hilâfet-i İslâmiyyedir. Andan büyük mertebe yoktur. Lisân-ı Tarîkde Halîfe-i Zîşâna (Üstâd-ı Azam ve Halîfe-i Mufahham) denilir. Tarîk-i Salâh'a mensûb selâtin ve ümerây-ı İslâmiyye ve hükümdârlar ve şâhlar ve pâdişâhlar, "Üstâd" mertebesinde addolunur. Ehl-i Beyt-i Resûl'den olanlar ve şürefâ yekden muallim pâye ve mertebesini ihrâz ederler ve esrâr-ı tarîk öğretilir. Avâmdan olanlar ve ilimden bînasîb bulunanlar, Tarîkat'de mürid pâyesine kadar terakkî edebilirler. Fuhûl-ı ulemâ ve mürşidîn-i turuk-ı aliyye ve meşâyih ve eimme ve hutebâ ve musannifîn ve mütefekkirîn ve müellifîn ve müverrihîn ve muharrirîn

ATASE, Kl. 1677, D.241, F. 2-9 , 2-14

ve muallimîn doğrudan doğruya ârif veya muallim mertebesini ihrâz edebilirler. Erbâb-ı yesâr ve sâhib-i hayrât yekden sâi derecesine geçerler. Bunlar heyet-i zâviyyenin tensîbi ve Âstânenin kabûl ve tasdîkiyle ihrâz-ı mertebe ederler. Her işde olduğu gibi hüsn-i hâl ve hluk(?) ve faâliyet-i mutlaka ve lâzıma-ı tarîka riâyet lâbüddür. Müctehidîn ve mücâhidîn-i dîn-i mübîn-i Ahmedî Tarîk-i Salâh'a intisâb etmemiş iseler bile anlara "muhib" denir. Fakat işâretler ve esrâr öğredilmez. Eğer Tarîk'e intisâb eylerler ise o vakit öğredülür. İlây-ı Kelimetullâh için çalışan fedâkâran ve hamiyyet-perverân, Tarîk'a intisâba sevk edilirler.

Alâmet-i Tarîk: Salâh-ı Hâl sınıfına mensûb olanlara demirden, Salâh-ı Nefs sınıfına bakırdan ve Salâh-ı Tâm sınıfına nikelden alâmetler verilir. Bu alâmetler asker ve sivilde elbisenin üzerinde ve kalbin üstünde muallâk bulunur. Salâh-ı Tâm sınıfı, âyin-i tarîk esnasında ve merâsim-i tesidiyye anında âtîde resmi yapılan renkde kordelayı hamâilvârî talîk eylerler. Diğer sınıflar mezkûr kordela renginde yapılmış rozetler takarlar.

Tarîk-i Salâh'a mahusûs Kordela

Tarîk-i Salâh'a mensûb olanlara mahusûs alâmetler

Demirden ve bakırdan ve nikelden mamûldür. İlerde başka maadinden ve murassalardan yaptırılabilir.

Karyelerde Tarîk-i Salâh Teşkîlâtı

Her karyenin câmii o karyede Tarîk-i Salâh'ın zâviyesidir. Karyelerdeki imâmlar mürîd derecesine sâhib olub anların himmetiyle bütün köy hâlkı Tarîkat'e teslîk ve amaleye sevk edilir. Her cuma günü bütün köy hâlkı câmie gitmeye ve cuma namâzı kılmaya icbâr edilir. Köy imâmı o karyenin ___ vazîfesini ________ derecesidir. Köy ağası ve mekteb hocası ve muhtâr köyün heyet-i Salâhiyyesidir. Karye hâlkı (Kâmilen) hâdim

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-15

olarak kabûl olunur. Cuma namâzından sonra merâsim-i tarîkat, câmi-i şerîfde icrâ olunur. Merâsimden sonra köy hakkında görüşülür ve mekteb hocası ahvâl hakkında malûmât verir. Muhtâr köyün emîn-i hasenât-ı ve mekteb hocası, kâtibidir. Her köylü Tarîkat'a duhûl için bir mecidiye verir ve her ay nihâyetinde beş kuruş itâ eder. Hasad zamanında zekâtından teberruâtta bulunur. Bu meblâğ köyün emîn-i hasenâtı olan zâtın taht-ı muhâfazasında bulunan köy sandığında hıfz olunur ve köylünün menfaâtına sarf olunur. Köy imâmları mensûb oldukları nâhiye merkezindeki Tarîk-i Salâh zâviyesi şeyhi ile muhâbere eder ve evâmir telakkî eyler. Hattâ bazı ahvâl-i fevkalâdede Âstâneye marûzâtta bulunabilir.

Tarîkat-i Salâhiyye'nin Kâbe'de ve mevsim-i haccdaki vazîfesi, dîn-i İslâm, azîm bir kuvvet-i istihlâs ve selâmetidir. Buna mütemessik ve bundan çarecûy-ı istifâde olmak, cümle müminîn ve muvahhidîne farzdır. Rûh ve kalb ve tab-ı ahlâk ve tavr ü hareketle dîne irtibâtı göstermelidir. Mevcûdiyet-i İslâmiyenin beka ve selâmeti, her müslimîn buna ihtimâmını elzem görür. Siyâset-i dîniyye en hakîm bir siyâsetdir. Buna mütemessik ve imtisâl etmedikçe kavî bir hükûmet teşkili muhâldir. Hilâfet-i İslâmiyye, âlem-i İslâmın kilid taşıdır.

Hilâfet-i İslâmiyyenin maâzallâh ufûlü, şaşaâ-ı azâmeti, şevket ve kudret-i İslâmiyyenin zevâline bâisdir. Binaenaleyh, herhâlde dîne müstenid bir siyâsete rabt meşîetiyle tezyîd-i kuvvet ve kudrete mecbûr olduğumuzu görmek ve anlatmak ve bazı menfaat-perestlere anlatmak lâzımdır. Son zamanlarda rüsn-i hâlin buna muhâlif bir yolda olduğunu gören erbâb-ı dîn, gayz ve hiddetle nâlân ve meşhûndur. Bu gibi zevâtı, her sırası geldikçe yakışık alan mecâlis ve muhâzarada bundan bahs ile efrâd-ı İslâmiyyeyi îkâz ve ıslâh eylemeye çalışmalıdır. İşte Tarik-i Salâh inşallâh yakında bu vazîfeyi hüsn-i îfâ eyleyecekdir. Bu tarîk-i say, tarîk-i necât, refâh ve saâdet-i İslâm ve âlem olacakdır. Dîn-i İslâm kadar kâbil-i fehm ve idrâk bir dîn-i sâlim, el-hâletü hâzihî mevcûd değildir. "İnnemâ'l-müminûne ihvetun" âyet-i kerîmesine tevfîken bir habl-i uhuvvet ile bağlanmış yek-vücûd ve yek-his bir mevcûdiyet istihsâl edilecekdir.

Suadây-ı tarîkin ictimâgâh-ı hafîsi olan merkez-i hilâfetteki merci-i muallâ ve merâkiz-i mühimme-i İslâmiyyede suadây-ı mahalliyenin ictimâgâh-ı hafîleri olan Dergâh-ı muallâlar ile merkez-i

hilâfetteki Âstâne ve mahall-i sâiredeki Dergâhlar, her sene mevsim-i hâccda şeyh ve muallim ve muhakkik derecesindeki sulehâdan murahhaslar tayin olunur. Maksad-ı tarikleri en ziyâde bu zevâtın ve heyetin gayret ve faâliyetleri temin edebilir. Heyetlerde azâlar, ulemâ ve muharririn ve müellifin ve etibbâ ve İslâm feylosofları ve diplomatlardan olub Tarik-i Salâh'da mârru'l-beyân merâtibe irtikâ etmiş olanlardan intihâb olunur. Bunların bilcümle mesârifi Âstâneden ve Dergâhlardan tesviye olunur. Merci-i muallâ ve Dergâh-ı muallâlar heyetleri Mekke ve Medîne'de her sene yapacakları işler hakkında sertarik vechile görüşür.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-16

Mu âmele-i Tesîdiyye

Tarik'e dâhil olacak zât, "delil" vâsıtası ile gözleri kapalı olduğu hâlde kefîli ile beraber zâviyeye getirilir. Bir odada bilcümle müzeyyenâttan tecrîd edilerek abdest aldırılır. Elbisesi üzerine bir ehrâm sârılır ki buna "ehrâma girmek" denilir. Başı açık olarak zâviye heyetinin bulunduğu "mahfel-i mukaddes" denilen salonun kapısı önüne getirilir ve kapıya bir kere vurulur.

Meydancı "Kimdir o?" der. Rehber de yanındaki hârici ile "Ben geldim" der. Meydancı da "Harici ne istiyor?" suâlini irâd eder. Telkinâtı tebean bu kere Tarik'e girecek zât "selâmet isterim" cevâbını verir.

Meydancı da "O hâlde buyurunuz" diyerek kapıyı açar. Bir tarafında rehber ve diğer tarafında kefîli olduğu hâlde gözleri kapalı hârici ile beraber" mahfel-i mukaddes" denilen salona girerler. Harici "es-selâmu aleyküm yâ ehl-i İslâm der ve doğruca şeyhin önüne giderler ve ayakta dururlar. Şeyh bu hâriciden Tarik'e duhûl için bir vechile tazyîk görüp görmediğini sorar. "Hayır" cevâbını aldıktan sonra tahkîkat varakasındaki suâlleri tekrâr eder ve tamâmen aynı cevâbları aldıktan sonra dîn-i İslâm ve ehl-i imân hakkındaki fikir ve mütâlaasını ve ârzûlarını ve bu dîne mensûb olanlar için ne gibi fedâkârlıklarda bulunabileceğini, imân ve İslâmın şartlarını sorar ve "Selâmet isterim" cümlesinden ne demek istediğini istifhâm eder. Muvâfık cevâblar aldıktan sonra önündü bulunan tabakdaki suyun içine sol elini sokdurur ve "toprakdan hâsıl oldunuz ve yine şüphesiz toprak olacaksınız. Çünkü Kurân-ı azîmu'ş-şânda "Halake'l-insâne min salsâlin ke'l-fahhâr" ve "kemâ badaakum taûdûn" âyet-i kerîmeleri vardır. "Ve caalnâ mine'l-mâ'i külli şeyin hayy" emr-i rabbânisiyle mâddiyatımız itibârıyle toprâkdan ve sudan vücûd bulduk, yine asla rücû edeceğiz. İşte şu toprak ile su arasında ahz-ı mevki eden Kurân-ı Kerîm'dir ki insânları dünya ve âhirette mesûd ve müreffeh kılacağını ve ebediyyete kavuşturacağını vaad ve temin etmektedir. Bu münci-i hakîkiye, bu nasîh-i emîne dört elle sarılmalıyız. Çünki Cenâb-ı Hak, bu Kitâb-ı Mübîn için "Elif Lâm Mîm. Zâlike'l- Kitâbu Lâ rayba fîh" fermân-ı ilâhisi ile Kitâb-ı Kerîm'in rayb ve kerâtdan beri, hak ve savâb ile münceli olduğunu beyân buyuruyor" deyip hâricinin gözleri açılır ve âtîdeki ahdi îfâ ve yemîni icrâ eyler. Bu esnâda bütün huzzâr ayakda dururlar.

Kefîl		Şeyh (Hayâlî resim)
Hârici	Masa (üzerinde tabakta su,	Koltuk
(gözleri bağlı)	Kuran (tabakta toprâk)	
Rehber (delil)		

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-17

Sûret-i Tahlîfe Vasiyyetnâme

"Hayy ü Kayyûm olan Cenâb-ı Rabbül- âlemînin ism-i celâline ve nâm-ı ilâhisi ile kasem ederim ki müslim, mümin ve muvahhidim. İslâmiyetin bilcümle evâmir-i esâsiyyesine mutî ve münkadım ve ol vechile kalacağım. Din-i İslâmın neşri ve ehl-i îmânın teâlisi ve kuvvetlenmesi ve istiklâl ve hürriyeti ve saâdet ve refâhı uğrunda isâr-ı mâl ve hayat eyleyeceğim. İslâmın muktesid ve çalışkan ve fedâkâr bir uzvu olacağım. Zâlimin, sefîhin, hâin-i mürtekib ve menfaat-perestin düşmanı, ashâb-ı ilm ü fazl u kemâlin ve erbâb-ı say ve hüner ve bilhâssa mazlûmların muîn ve dostu olacağım. Eğer Tarîk'in mukaddesesini fâş edersem, ketm-i esrâr eylemezsem, yemînimde hânis olursam, kanım ehl-i İslâma helâl olsun, her nevi mücâzât ve ukûbâta razıyım. Şahsımca tûl-i emelim yoktur. Bu andan itibâren (eliyle ihrâmı tutarak) sağ oldukça libâsım, budur; ölsem kefenim.

Bütün emelim İslâmın teâlisi, terakkisi, Salâh kesb eylemesidir. Hattâ bu maksada mebnîdir ki Tarîk-i Salâh'a intisâb ediyorum. Her zaman tarîkime sâdık kalacağıma yemîn ederim. Vallâhi ve billâhi."

Şeyh: "Bu vasiyyetnâmeyi imzâ edermisiniz" suâline hârici de bilâ tereddüd "Evet imzâ ederim" derse imzâ eyler veya mühürler.

Bade'l-imza ve't-tahtîm, şeyh vasiyyetnâmeyi alıp huzzâra okur ve gösterir. "Şâhid misiniz?" der. Huzzârın kâffesi birden "Şâhidiz" dedikten sonra Şeyh : "Bir mümin ve muvahhid ve müslim sözünde sebât eder. İslâmın teâlisi için say ü amelde bulunur. Ahdında vefâ gösterir. Tarîkini muhâfazada azın ve irâde sâhibi olur. O hâlde bu vasiyetnâmeyi saklamaya lüzûm ve bu tekellüfe ihtiyâç yoktur. Binâen alâ zâlik, vasiyyetnâmeyi yakıyorum" diyerek vasiyyetnâme kâğıdını yakar ve hâzır bi'l-meclis " ..... nın hâdim-i tarîk olarak kabûlünü teklîf ediyorum, kabûl eder misiniz?" suâlini îrâd eyler. Bütün huzzâr "kabûl ettik" dedikden sonra Şeyh de: " O hâlde ben de kabûl ettim" der ve âyin-i tarîk icrâ olunur.

Eğer birkaç hâricînin birden muâmale-i tesîdiyyesi lâzım gelirse, her biri ayrı ayrı mahfel-i mukaddese kabûl olunarak vasiyyetnâmeleri ihrâk edildikden sonra cümlesi hâzır olduğu hâlde âyin-i tarîkat icrâ olunur, her biri için ayrı ayrı icrâ olunmaz. Nihâyetinde okunan duâya ayrıca üç kere Tarîk'e yeni giren zâta "âmîn" dedirttikten sonra mûmâileyhin bilmesi lâzım gelen sırr-ı tarîk ile işâretler öğretilir.

İşâretler bunlardır:

1. Selâm İşâreti, 2. Muârefe ve tanışmak İşâreti, 3. İstimdâd İşâreti. Selâm ve muârefe işâretleri, zâviyeye duhûl için mubassıra da verilir. Badehu alâmet teslim olunur. Bu kere şeyh, bülendâvâz ile karâr-ı âtîyi tebliğ eyler:

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-18

Emânet-i Tarîk'a hiyânet ______ ihânet eden, vazîfe-i mevdû'asını (?) îfâ etmeyen, tard ve telîn olunur. Sırrı fâş eden imhâ olunur. Kürre-i arz sükkânı bir buçuk milyar tahmîn edilmekde olduğu ve bunların 460 milyonu Nasrânî, 12 milyonu Mûsevî, 670 milyonu put-perest, 400 milyonu İslâm olduğu anlaşıldıktan sonra, irfânen 400 milyonluk bir kitlenin, bir milyar nüfûsa galebe etmesi ve hiç olmazsa mahfûz ve emîn kalması için ne derece faâliyet ve gayret gösterilmesi îcâb edeceği târîf ve tavzîh edilmelidir. İslâmın kurtarılması için amel-i sâlih ve say-ı vefîr ile mukayyed olmak ve isrâfâtdan mucânebet etmek lâzım geldiği güzelce tefhîm edilmelidir."

Ondan sonra tebrîk merâsimi yapılarak ve bir tercümân okunarak "Alâmetü'l-ahd" verilir. Tarîk-i Salâh'da iki türlü icâzetnâme ve bir de uhuvvetnâme vardır. Adedi 40 olan bu müessisin huzerâtına verilen icâzetnâmeler kırk aded olarak bâsılmış ve kendilerine verilmiştir. Onların ikinci nüshâ-

ları yokdur ve olmayacakdır. Mürşid ve şeyh pâyesini ihrâz edenlere verilen icâzetnâmeler ise Âstânece tanzîm olunur.

Uhuvvetnâme ise Tarik'a giren zâta verilir. Bir de pâyesi yükselen zevâta, her pâyeye mahusûs olarak tanzîm edilen "Rifat Varakası" verilir. Bunların kâffesine "icâzetnâme" de denilebilir.

Uhuvvetnâme yahûd "Alâmetü'l-Ahd"

Kurân-ı Mübîn'in mantıka-ı tecvîzi dâhilinde âlem-i İslâma hâdim ve sükkân-ı arza nâfi olan Tarik-i Salâh'a intisâb eden ...... e verilen işbu uhuvvetnâme, ahdında vâfî olduğuna alâmetdir. Fe'stekim kemâ umirte.

Birinci Salâh-ı hâl sınıfının, hâdim mürîd, sâî mertebelerini ihrâz eden bir sâlihin, bi'l-intihâb, ikinci Salâh-ı Nefs sınıfının "kâşif" mertebesine terfîi hakkında yapılacak muâmale-i tesîdiyye başka türlüdür. Şöyle ki kâşif mertebesine îsâd olunacak zât, rehber vâsıtasıyla ihrâma sokulur ve mahfel-i mukaddes kapısına getirilir. Kapı vurularak meydancının ne istiyorsunuz suâline karşı "Fayz istiyorum" dedikten sonra gözü açık olarak şeyhin önüne giderler. Masa üzerindeki Kurân'a elini koyarak hâdim ve mürîd ve sâi mertebelerinde mesbûk hidemâtını tadâd eyler. Dîn-i İslâma olan merbûtiyetini ve Tarîk-i Salâh'a olan sadâkatını tekrâr ve teyîd ederek Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn'i işhâd eyler. Bu sırada mahfel-i mukaddesde yalnız ikinci ve üçüncü sınıfa mensûb sulehâ bulunup, birinci sınıfdan olanlardan kimse bulundurulmaz. Âyin-i tarîk icrâ olunarak kâşiflere mahusûs sır işâreti öğretilir. Merâsim yalnız sınıfların terfîinde icrâ olunur. Mertebelerin terfîinde, heyet-i zâviye huzurunda işâret ve sır öğretilir, vazîfesi târîf olunur. İkinci Salâh-ı nefs sınıfının kâşif ve vâkıf ve ârif mertebelerini ihrâz edib üçüncü Salâh-ı tâm sınıfının "muallim " mertebesine irtikâ eyleyecek zâtın muâmale-i tesidiyyesi, Âstâneden gönderilecek murahhas huzurunda ve heyet-i zâviye önünde icrâ olunur ve ayrıca teşrifâtı vardır. ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-19

Terfî edecek zât, ârî olduğu hâlde kırmızı bir cübbe giyerek rehber delâletiyle mahfel-i mukaddesde huzur-ı heyete çıkar ve doğruca şeyhin önüne giderek "Teâlî isterim" der. Şeyh de mûmâileyhin tercüme-i hâl-i tarîkisini(?), mehâmidîni(?) zikr ederek sebeb-i terfîini anlatdıktan sonra, Salâh-ı tâm sınıfının vazîfesini öğredir ve bu vazîfeyi hüsn-i îfâ edeceğine dâir tekrâr ahd alır. Âyin-i Tarîkat icrâ olunur. Şöyle ki evvelâ, nastaizu billâh "Ve lillâhi'l-esmâi'l-hüsnâ ; fe'dûhu bihâ" âyet-i kerîmesi okunarak "Hüvellâhu'llezî Lâ ilâhe illâ huve. Er-Rahmân er-Rahîm. El-Melikü'l-Kuddûsü ... ilâ âhirih" kırâat olunur. Bu ezkâr bitdikten sonra şeyh duâ eder. İşâretler öğretilir. İcâzetnâme ve alâmet verilir. Merâsim hitâm bulur ve sâlih "Muallim" mertebesini ihrâz eyler. Muhakkik mertebesi de Âstâne'den bir murahhas bulunmak şartıyla yalnız heyet-i zâviye huzûrunda işâret öğretilerek _____ edilir. Vazîfesi telkîn olunur. Şeyhlerin muâmale-i tesîdiyyesi Âstâne heyet-i muhteremesi _____ mutantan olarak yapılır. Makarr-ı Hilâfetde ne kadar zevâyâ var ise kâffesinin şeyhleri Âstâne'ye davet edilir ve şeyh-i Kâmilin riyâseti altında ictimâ ederler. Âstânenin ser-tarik ve nakîbleri ve kâtib ve hâtib ve emîn-i hasenâtı ve rehberi ve meydancı ve mubassırı ve şeyh veya mürşîd derecesinde bulunan bilcümle azâsı, şeyh olacak zâtı teşrîfât ve tekrîmât ile tekbîr getirerek mahfel-i mukaddese isâl ederler. Şeyh-i Kâmil'in karşısında ve masa etrafında ayakta dururlar ve bu zât şeyh olacak zâtın iki tarafından ahz-ı mevki ederler. Şeyh -i Kâmil cânibinden, şeyhlik vazîfesi hakkında telkînâtta bulunulur. İşâret öğretilir, sır tevdî olunur. Badehû verilen emir üzerine bilcümle sulehâ, mahfel-i mukaddese girerek âyin icrâ olunur ve icâzetnâme ile alâmet ve kordela verilir.

Tarîk-i Salâh'a Kimler Dâhil olabilir ve Bu Tarîk'a Mensûb Sulehâ Nasıl olmalıdır?

1. "Lâ ilâhe illellâh Muhammedun Rasûlullah" diyen her müslim, hangi ırk ve cins ve mezhebden olursa olsun Tarîk-i Salâh'a girebilir. İctihâd-ı mezâhib ve ihtilâf-ı ırk nazar-ı dikkate alınmaz. "Halâku'l- ümmeti alâ yedi'l- ulemâ el-cühelâ" hadîs-i şerîfinde bahsolunan sıfâtdan ehl-i İslâmı kurtarmak lâzımdır.

2. Tarîk'e girecek zâtın sû-i ahlâkdan münezzeh olması ve kesret-i kelâma mübtelâ olmaması, yalan ve mübâlağalı söz söylememesi, maskara ve müstehzî ve müsrif olmaması, her hâlde hüsn-i hâl ashâbından olması şâyân-ı arzudur. Ancak maksad ve gâye-i Tarîk bu evsâf hâricinde olanları ıslâh etmek olduğundan o gibiler dahî Tarîk'e kabûl edilir. Fakat dâima teftîş ve tarassud altında bulundurulur. Sırr-ı Tarîkat öğretilmez, işâretler öğretilmez. Delîl ve kefîl delâletiyle zâviyeye girer. Müzâkerelerde bulunmaz. Yalnız âyin icrâ olunurken iştirâk eyler. Bu gibiler salâh kesb eyledikçe yavaş yavaş sıra ile teker teker talîm edilir ve her kademede tecrübeden muâyene ve imtihândan geçirilier. Bu sûretle ıslâh edilmiş olur.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-20

Dîn-i İslâmı seven ve hürmet eden ve neşrine çalışan, kuvvetlenmesine, terakkîsine gayret eden her müslim-i sâlih, Tarîkat-ı Salâhiyye'nin en muazzez evlâdıdır. Turuk-ı aliyye-i sâireye mensûb olan sulehâ, kendi Tarîkat-ı kadîmelerine müdâvim olmak üzere Tarîk-i Salâh'a intisâb edebilir. Tarîk-i Salâh, bünye-i İslâmiyyeyi tarsîn ve takviye etmek gibi bir maksadı takîb amele-i yegânesi (?) ile hareket etmektedir.

Bünye sağlam oldukça ana âid ruhu da müstesna bir parlaklık arz edecektir. Binâ-berîn bu sûretle mâddiyâta itinâ sayesinde maneviyât da kesb-i kuvvet ve miknet etmiş olur. Bu hakîkati, eâzım-i ricâl-i İslâmiyeden birisi "Der rûz-ı ecsâm der ervâh kem şûd/ Çün emrâz-ı ervâh der eşbâh kem şûd" beytiyle ihsâs etmiştir. Gecenin gündüze inkılâbı gibi cesed bâtın, rûh zâhir veya rûh bâtın, cesed zâhir oluyor. Şu hâlde rûhla cesed, yekdiğerine lâzım-ı gayr-ı mufârık bulunuyor. Birisinin terbiyyesi diğerinin pertevini ihzâr etmiş oluyor. Bu hakîkatı daha fazla îzâh için âhiret dünyanın bâtınıdır ve dünya âhiretin zâhiridir. Dünyada insanın rûhu, cesedini mürekkeb edinib kesâfet gâlib olmağla rûhu cesedinde muhtefî olmuştur. Lâkin, âhirette emr bi'l-aks olub rûhun hükmü cesede gâlib olup, cesed rûhta muhtefî olmakla letâfet gâlib olur. Fe'fhem cidden.

4. Tarîk-i Salâh'a hâricî-i aslîlerden muzıllarla fevkalâde mahremâne görüşenleri ve câsûsluk etmeleri muhtemel olanları, velev ki âbid ve zâhid olsun, kabûl etmemelidir. Meger ki temînat-ı kaviyye alına.

5. Tarîk-i Salâh'a delîlsiz, kefîlsiz girilemez. Girildikten sonra da bir daha çıkılamaz.

Tarîkat-ı Salâhiyye veya Tarîk-i Salâh'ın Gâye ve Maksadı

Beyne'l-İslâm tesîs-i münâsebet ve muvâsala ve muhâbere ve uhuvvet ve temîn-i muâvenet ve tarsîn-i müsâvat ve hürriyet ve refâh ve adl ü nusret ve tevsî -i malûmât ve sanat ve tamîm-i fikr-i iktisâd ve ticâret ve müdâfaâ-i hukûk-ı ibâd, ve'l-hâsıl, çâr aktâr-ı âlemde neşr-i Dîn-i Muhammedî ve tamîm-i medeniyyet-i İslâmiyye ve vahdet-i fikir ve ictihâd ve takviye ve teksîr-i nüfûz ve nüfûs-ı İslâmiye olub "innemâ'l-mu'minûne ihvatun" âyet-i kerîmesine iktidâ edenlerin azaldığı bu zamanda işbu emr-i celîl-i Rabbânî'nin, mevki-i tatbîke bütün manâsı ile, bütün samîmiyyet-i maneviyyesi ile koymaya çalışacaktır. Ve temîn ve idâmesini taht-ı vücûbda görmektir. Bunun için âmme-i müslimînin müslimînî ve ictimâî muâmelât-ı rûz-merresini bir murâkebe-i dâime-i müşfikada bulundurmak maksadı

ile bir "şebeke-i teftîşiyye teşkîlâtına" lüzûm görülmektedir. Bu şebeke-i heyetin "zâbıtân-ı ahlâkiyye" ve "irşâd-ı müslimîn" gibi nâmlardan alması muvâfıkdır. Zaten meslek-i tasavvufun telkîn ve tamîm-i maneviyyesine çler, Yediler, Kırklar isimleri altında manevi vazîfeler der uhde eden ricâl-i gâiblerin vücûdunu kesb-i mutasavvıfa bildirmektedir. "Ed-Dünyâ mezraatu'l- âhirah" olduğuna binâen âlem-i manânın şu kâbil âhiretin mezraası olan dünyada dahî aynen kabûl ve tatbîkini âlem-i manânın kudret-i lâyuhtîsinden istifâde etmek nokta-ı nazarından pek elzemdir. Buna berîn Tarîk-i Salâh'da vücûdu elzem olan bir Gavs-ı Azam'a muâvenette bulunmak ve evâmir ve nevâhîyi teblîğe ve bütün icrâât-ı

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-21

teftîşe ihtimâm etmek üzere, üçler, Yediler ve Kırklar nâmındaki üç muhtelif heyetin teşkîline ihtiyâç vardır. Bunlara "Ricâlu'l-Gayb" yâhûd "Suadâ" denir. Gavsın ufûlü takdîrinde, üçlerden birinin noksanı hâlinde, Yedilerden birinin çlere terfîi hakkı Yedilere âiddir. Yediler dahî noksanını Kırklardan alır.

Bu sûretle teşkîl eden "Heyet-i Teftîşiyye-i Mahfiyye" lerin en mühimm meşâğîlinden birini rûy-i zemînde en ehemmiyetli mecâlin vildânda kesret-i nüfûs ve ehemmiyet-i iktisâdiyye ve medeniyyesine göre zâviyeler küşâdı ve teşkîlât icrâsı olacaktır ki bu zâviyeler oradaki ehl-i İslâmın mahall-i telakkî ve teârüfü ve tarsîn-i meveddet ve muhabbeti olacağı gibi o diyâra varan herhangi bir ihvân-ı dînin de melce-i ismeti ve penâh-ı şefkat ve himâyeti bulunacakdır. Bu zâviyeler pek nâfiz ve dâima nezâret altında bütün ihvânı bulunduracak, ilmen, edeben, ahlâken, iktisâden bunların inkişâfına ve mesûdiyetine itinâ edeceklerdir. İster garîb olsun ister yerli olsun, her müslimîn-i müslim (?) kazanacağı itimâd göstereceği say ve gayret ve hüsn-i hidmet vazîfeye karşı emniyet nisbetinde mazhar-ı terakkî ve âtıfet olacakdır. Binâenaleyh bu ciddî takîbât sayesinde her müslim-i sâlihe bir iş bulmak müyesser olacak hiçbir müslümanı fakîr ve zelîl, İslâmiyet vakarını kesreyleyecek dest-i teseül açmasına meydan bırakmayacakdır.

Bu itinây-ı mahusus sayesinde "Kâde'l-fakru en yekûne küfran" emrinin haber verdiği ve hadd-ı zâtında ahlâk-ı İslâmiyeyi esâsından sârsıp mahvetmek ihtimaline binâen pek tehlikeli gösterilen küfrü mûcib fakr ü meskenetden İslâmiyet vikaye edilmiş bulunacakdır.

Fakat vazîfelerde ciddiyet, ketûmiyet, vekar, mehâbet, samîmiyet gibi fezâil-i insâniyenin mebzûlen mevcûdiyetini temin için Gavs üçleri, üçler Yedileri ve Kırkları, Kırklar da Salâh-ı tâm ashabını tanıyacaklar, yanî mâfevkler, mâiyyetlerini tamamen tanıyabilecekleri hâlde, mâdûnlar yalnız bir derece mâfevkleri tanımış olacaklardır.

Gavsın imzâsı (Mehdî) yâhûd 59,
Üçlerin imzâsı (Hâdî) yâhûd 20,
Yedilerin imzâsı (Mansûr) yâhûd 386,
Kırkların imzâsı (Nâsır) yâhûd 341.

Bunlar, yukarıda söylenildiği vechile suadây-ı Tarîkat olub "şebeke-i teftîşiyye"yi teşkîl ederler.

Tarîkat'ın Şâyân-ı Arzu Gördüğü Husûsât

"İnnemâ'l- amâlu bi'n-niyât" vesîle-i taabbüd veya bizzât mabûd olmamak şartı ile dînî, tarîhî, coğrafî resim ve fotoğraflara müsâade edilir. İslâma hidmet eden seyyidu'l-kavmlerin resimleri muhâfaza olunur. Âlem-i İslâma tanıtılır. Tarîk-i Salâh, sulehânın Efendi, Bey ve Paşa gibi ünvânlarını dâire-i Tarîkat

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-22

dâhilinde hazf ile sâdece ve samimiyetle isim zikriyle iktifâyı tercîh eyler. Her sâlih âilesi(nin) ismini

taşımaya itinâ eyler. Mesela Gıfârî âilesinden Alî Efendi'nin mahdûmu Hüseyin Bey, Tarîk'a duhûl etse, beyne'l- ihvân ismi bu vechile zikrolunur. Ehl-i Beyt-i Resûl'den olan sâdât ve şürefâ bundan müstesnâdırlar.

Âyin-i tarîk'de mûsîkîden istifâde olunabilir. Risâlet-penâh Efendimiz "Arihnâ bihâ yâ Bilâl" buyurmakla güzel sesin ve bi'l-kıyâs, mûsîkînin gıda-yı rûh olduğunu işâr buyurmuşlardır. Bunun için Tarîk'in bir de marşı vardır.

İdâmın ilgâsı, sefâletin tehvîni, bîkeslere yardım, Cemiyyet-i hayriyyeler teşkîl, her memleketde ve bilhâssa burada "Fırka-i İslâhiyye" teşkîline himmet eder. Fırka-i İslâhiyye'nin asrî, medenî, dinî, insanî programları mevcûddur.

Köylerde mektebler küşâdına, şehirlerde teksîrine sarf-ı makderet eyler. Yazmak ve okumak bilenlerin bilmeyenlere öğretmesini teşvîk eyler, bazı tedâbir icrâ eder, dâhil -i tarîk olan ümmîlere zâviyelerde yazmak ve okumak öğretir. "Men arafe lisâne kavmin emine mekrahum" hadîs-i şerîfine tebaen sulehânın mümkün olduğu kadar fazla lisân öğrenmelerine himmet olunur. Sulehâ say ü amele sevk olunur. İktisâdiyâtda her ırka galebeye son derece gayret eder. Tarîkat, her şeye âgâh olmaya tarafdardır. Bu husûsda her teşebbüsde bulunur ve tedbîr ittihâz eyler. Misyon teşkîlâtına müşâbih teşkîlâta mübâderet eyler. Naşir-i dînler sevkeder. Heyet-i irşâdiyeler, nasîhâlar vücûda getirir, keşşâflar yetişdirir. "Salâh-ı ümmet" nâmı ile her memleketde o memleketin lisânı üzerine gazeteler neşretdirir.

Tenbîh-i Mühim

Her önüne gelen programı tadîl ederse, Tarîk'de ciddiyet kalmaz, ihtilâf zuhûr eder. Tebdîlât icrâsından hazr etmelidir. Aynen tatbîk edilse ne saâdet. Tamamı ile tatbîk ve icrâ edilen, noksan ve gayr-ı muntazam bir program, hiç yapılmayan ve her gün değiştirilen muntazam programlara müraccahtır. Ve's-selâmu alâ men ittebea'l-hüdâ.

"Allâhu yamuru bi'l-adli ve'l-îhsân ve îtâi ze'l-kurbâ ve yanhâ ani'l-fahşâi ve'l-munkari ve'l-bağî. Yaizukumullâhu laallakum tatazekkerûn." ve " ve lâ tufsidû fil'arzı bade ıslâhihâ" emri rabbânisine tevfîkan salâh bulacak olan sükkân-ı arzı fesâda sevk edecekler, lâyık-ı nefrîn ve lanettir. Tarîk-ı Salâh, bâis-i necât ve felâh-ı İslâmdır. Devâm etmeli . Semeresi şübhesiz görülecektir.

Bi-ahdillâhi avfû. İşte bu kadar Yâhû.

Şu şekilde mühr vardır: İçerisinde "fa'stakım kamâ umirt" yazılıdır.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 , 2-23

Varaka-ı tahkîkiye sûreti :

Suâller	Cevâbları
İsminiz nedir, Pederinizin ve Vâlidenizin isimleri nedir?	
Ailenizin ünvânı nedir?	
Mahal ve tarîh-i velâdetinizi bildiriniz.	
Nerede sâkinsiniz?	
Hangi mezhebdensiniz?	
Hangi ırka mensûbsunuz?	
Müteheyyâtdan (?) hangisine meyyâlsiniz?	
Hangı mekteb veya medresede okudunuz veyâ ikmâl-i tahsîl ettiniz?	
İslâmı sever misiniz ve i'lây-ı kelimetullâh için çalışabilir misiniz?	

Ne gibi bir maksadla Tarîk'e girmek istiyorsunuz? Borcunuz var mıdır?
Hasta mısınız veyâ hiç hasta oldunuz mu?
Cesûr musunuz?
Seyahâtı sever misiniz?
Mütâlaa ve tetebbudan hazzeder misiniz?
Sözünüzde sâbit misiniz?
Sır saklayabilir misiniz?
Hangı meslekde iyi çalışabilirsiniz?
Makûlâtı kabûl eder misiniz?
Menfaât-ı şahsiyyenizi menfaât-ı umûmiyyeye fedâ edebilir misiniz?
İnsânlara muâvenetden zevk alır mısınız?
Cevâblarınızın doğru olduğunu imzâ eder misiniz?
ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 ,2-24

Mürşid veya şeyh pâyesine terfî edecek zevâta verilecek icâzetnâme sûretidir.
Lâ ilâhe illallâhu'l-Azîzu'l- Hakîm.
Vetesimû bi hablillâhi cemîan.

Tarîk-i Celîl-i Salâh'da kat'-i merâtible hüsn-i reşâdete suûd eden ______ nâm zâta neşr-i fuyûzât ve envâr-ı İslâmiyeye memûr ve bu husûsda say u gayretde bulunacak sulehâyı, kavâid-i Tarikat'a tevfîkan taside mezûn olduğunu mubeyyin işbu mürşidlik icâzetnâmesi itâ kılındı.

"Allâhu yemurukum an tüeddu'l-emânâti ilâ ehlihâ.
Alâmetü'l-ahd yâhûd uhuvvetnâme sûretidir:
Ed-dînu indallâhi'l- İslâm.

Kurân-ı mübînin mantıka-ı tecvîzi dâhilinde âlem-i İslâma hâdim ve sükkân-ı arza nâfî olan Tarîk-i Salâh'a intisâb eden ______ verilen bu uhuvvetnâme, ahdinde vefî olduğuna alâmettir.

Ve bi ahdillâhi evfû. Ellif beyne kulûbihim. Fe'ttakullâhe ve eslıhû zâte beynikum, ve etîullâhe ve rasûlehu in kuntum müminîn.

"Salâh-ı Hâl Sınıfında, mertebelerin terfiinde verilen rifat varakası sûreti"
Ve kânallâhu bikulli şeyin muhîta.
Lâ nükellifu nefsen illa vusahâ (...).

"Tarîk-i Salâh'ın birinci sınıfına mensûb .... mertebesindeki .... nin .... mertebesine irtifâsını mübeyyin rifat varakasıdır."

"Ve ilallâhi türceu'l- umur/ ve ellif beyne kulûbihim."
ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 ,2-25.

Sûret-i Tahlîf ve Vasiyyetnâme

Hayy u Kayyûm olan Cenâb-ı Rabbü'l- âlemînin bilcümle evâmir-i lisâniyyesine alâ kaderi'l-istitâa mutî ve mütekaddim ve ol cihetle kalacağım. Dîn-i İslâm'ı neşr etmek ve İslâmın teâlisi ve kurtulması ve istiklal ve saâdet, vakar ve refâhı uğruna, îsâr-ı mâl ve hayat edeceğim. İslâmın muktesid ve çalışkan ve hamiyyetli bir uzvu olacağım. Mürtekib-i ....(?) menfaatın düşmeni; ashâb-ı ilm ü fazl u kemâlin, erbâb-ı say u gayretin, hüner ve marifetin ve bilhâssa mazlûmların muîni ve dostu olacağım.

Eger Tarîk'in maksad-ı mukaddesini fâşedersem , ketm-i esrâr eylemezsem, yemînimde hânis olursam, kanım Ehl-i İslâm'a helâl olsun. Her nev mücâzât ve ukubâta râzıyım. Şahsımca tûl-ı emelim yoktur. Bu andan itibâren bütün emelim, İslâmın teâlisi ve terakkîsini, salâhı kesb eylemem ve o meyânda benim de mesud ve müreffeh olmaklığımdır. Bu maksada mebnîdir ki Tarîk-i Salâh'a intisâb ediyorum. Dînimde, tarîkimde sâbit kalacağıma

Vallâhi ve billâhi

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 ,2-26

"Salâh-ı Nefs Sınıf ında, mertebelerin terfiinde verilen bîat varakası sûreti "

"Allâhu le afuvvun Gafûr." (...)

"Salâh-ı Tâm Sınıfında, mertebelerin terfiinde verilen bîat varakası sûreti "(Va tavakkal) ala'l-Hayyillezî lâ yemût." (...)

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9, 2-27.

"İtimâdnâme"

Fe mâstakâmû leküm festekîmû lehüm.

Âlem-i İslâm'a hâdim ve dolayısıyla bilcümle sükkân-ı arza nâfî olmaya çalışan Tarîk-i Salâh'a intisâb ile mütemâyiz olduğunuzdan " Ve vuffiyet küllü nefsin mâ kesebet ve hüm lâ yuzlamûn" emr-i Rabbânîsini hâtırdan çıkarmayarak ahdinizi îfâ ve vadinizi imzâ ile bulunduğunuz mahallde neşr-i fuyûzât etmeye memûr ve icâb edenlere icâzet vermeğe mezûn olduğunuzu mübeyyin işbu icâzetnâme itâ kılındı.

19 Eylül 1336. Allahu Lâ yudîu acra'l- mü'minîn. Mühür.

ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9 ,2-28

Esrâr-ı Tarîk-i Salâh

Her mertebenin bileceği isim/ O mertebenin bileceği sır

Kâsim b. Muhammed 40 S________ İkâz-ı müslimîn

Tâhir b. Muhammed 40 S________ İslâh-ı müslimîn

Tabîb b. Muhammed 40 S________ İlây-ı müslimîn

Abdullâh b. Muhammed 40 S______Muâvenet

İbrâhîm b. Muhammed 40 S________ .... (?)

Zeyneb bt. Muhammed 40 S________Musâdakat

Rukiyye bt. Muhammed 40 S________ Tevhîd

Ümmü Gülsüm bt. Muhammed 40 S______ Tevfiye

Fâtıma bt. Muhammed 40 S________Tevsî

Tarîkin Tarîh-i teşkîlâtıdır (Nasrun minallâhi va fethun karîb)

Salâh-ı Hâl Sınıfının vazîfesi budur:

"Teâvenû ala'l-birri ve't-takvâ:" Müslümanlara yardım, İnsânların nefislerini islâh etme, Vahdet-i İslâmiyye, ilây-ı Kelimetullâh: Asrî, medenî, fennî, felsefî, mantıkî ve insânî bir sûrette iknâ etmeye çalışmak, Salâh-ı Tâmm'ın görevi (Dünyada dînsiz bir ferd yoktur. Dîn demek yol demektir. Hiçbir dîne mutekid olmamak da bir dîndir). ATASE, Kl. 1677, D.411, F. 2-9, 2-29.

Belge 20 (B) (Tarîk-i Salâh Cemiyetiyle ilgili mahkeme kararı)

Açıksöz, 17 Ağüstos 1341 (1925), no.1436, s.2.

Vahîdeddîn ve rüfekây-ı melunesince hafiyyen teşkîl edilen Tarîk-i Salâh'ın, memleketi ecnebî istilâsına sevke ve Vahîdeddîn'in iâde-i saltanatına, Yüzellilikler'in mukadderât-ı Millet'e vaz-ı yed edebilmelerine, Şark İsyânının ihfâ ve tevessüüne matûf teşebbüsât ve teşkilâtda bulunduğu ve bu maksadla bazı memurîn-i ecnebiyyeye teklîf edilmek üzere bir harb planı hazırladıkları tahakkuk ettiğinden, Reşâd Paşa'nın katli sûretiyle Tarîk-i Salâh nâmına irtikâb edilen cinâyetten dolayı, Vahîdeddîn ile şürekây-ı cürmü hakkındaki davânın beray-ı tamîk tefrîkine ve takîbât-ı icrâsına ve afv-ı umûmîyi takîbeden devirde, fiiliyyât-ı hiyânetkârâneye devâm ettikleri sâbit olanlardan Yemen Mebus-i Sâbıkı Mustafâ Bey'in, tabiiyyetden iskâtına ve hudûd-ı milli hâricine çıkarılmasına; İskender Fahrî, Çerkeşli Ahmed, Kîrâz Hamdî[nin] Kâimbirâderi Emîn, Rüşdî [Rifkî]* Mollâ, Taşçı Sadeddin, Safvet Hoca, İstinyeli Rızâ ile Saîd Alî'nin hiyânet-i vataniyye kânûnu mûcebince beşer; Telgrafçı Raşîd, Mülâzım Rüşdî, Yüzbaşı İsmâîl Hakkı, Süleymân-zâde, Gürci Sülaymân, Yozgatlı Nûrî, Vehbîzâde Fuâd'ın onar; ... Emirgânlı Kemâl, Cincî Ahmed Hamdî'nin onbeşer sene kürek mahkûmiyetlerine ve hâl-i firârda bulunan Tarîk-i Salâh müessislerinden Lutfî Kapudan'ın dahî gıyâben küreğe konulmasına; sâbık Yüzbaşı Nihâd , Distolcu Nûri, Yeniköy sâbık Belediyye Müdîri Kemâl, Arab Âsım, sâbik yâveri Dârendeli İsmet, Distolcu Osmân Dâvûd, Teramyâ oğlu Hristaki, Ertuğrul Şâkir, Tevfik Hamdî, Romanya'lı Halîl ile Hacı Alî Nâkî nin salben idâmlarına ve otuzaltı zâtın berâetlerine; Muzaffer Emîn'in Şark Mahkemesine sevk ve izâmına karâr verilmiştir."

* Tunçay, "TS," s.49 (*İnkılab*, 15 Ağustos 1341 [1925], yıl 1, no.14)

Belge 21 (CSRA, Merdivenköy, B/22, s. 10)

Belge 21 (CSRA, Merdivenköy, B/22, s.10)

Topal Tevfîk Baba

Biraz karışık olan siyâset tarafına gelince, Tevfîk Baba "İslâm Masonları" denilen "Tarîkat-ı Salâhiyye" nin kırklarına dâhildi. Başlarında bulunan Sultân Vahîdeddîn'i "gavs-ı Azam" bilüb birini saff-ı (?) emriyyeleri, âherleri: Sultan Vahîdeddîn'in bâş yâveri Bektâşiyye'den Kirâz Hamdî Paşa, eski masonlardan İsâ Rûhî Paşa, Müverrih Ahmed Refîk Bey'den meydana geliyordu. Bunlara "üçler" denilirdi.

BELGE 22 (MMA, Zarf no.108)

خاکپای مراحم پیمای جناب ریاستپناهیه

تورکیا دولت مستقله معظمه سی ریاست جمهوریتنه
شرف بخش اقبال و دولتپناه الغازی مصطفی
کمال پاشا حضرتلرینه

معروض داعی خالص دیرینیلریدر

قدیم بر راحتسزلغمک نکسی مناسبتیله اوجاع الیمه ایچنده قیورانمقده بولندیغم صیره‌ده ملت نجیبه‌مزک باشنه بر طاعون بلا کسیلان خاندان سلطنتدن خلافتک الغاسیله وطن خارجنه تبعیدلری اجراآت دولتلرینک آیریجه بر شاهاثری و موجب خلاصی اولمسندن حاصل تبریکات ناچیزانه صمیمیلریمی هنگام مذکورده حسب المعذرت تقدیم ایده‌مدیکمدن متحصل تقصیرات درویشانه‌مک عفوینی نیاز ایله موفقیات معظمه دولتپناهیلرینی جناب واهب الموفقیاتدن تمنی ایلدیکمی خاکپای معلای ریاست جمهوریلرینه عرض و ابلاغ وسیله‌سیله دخی تأیید عبودیت و صداقت ایلرم اول بابده و هر حالده امر و فرمان حضرت من له الامرکدر افندم

۱۰ مارت ۱۳۴۰

جانشین حضرت مولانا

BELGE 22 (MMA, Zarf no.108)

Hâk-ı Pây-ı Merâhim-peymâ-yı Cenâb-ı Riyâset-penâhîye

Türkiya Devlet-i Müstakılley-i Muazzamasi Riyâset-i Cumhûriyyetine Şeref-bahş-ı İkbâl ve Devlet-penâh el-Gâzî Mustafâ Kemâl Paşa Hazretlerine;

Marûz-ı Dâi-i Hâlis-i Dirîniyyeleridir

Kadîm bir rahatsızlığımın nüksü münâsebetiyle evcâ-ı elîme içerisinde kıvranmakda bulunduğum sırada millet-i necîbemizin bâşına bir tâûn-belâ kesilen hânedân-ı saltanattan hilâfetin ilgasıyla vatan hâricine tebîdleri icrâât-ı devletlerinin ayrıca bir şâheseri ve mûcib-i halâsı olmasından tebrîkât-ı nâcizâne-i samîmîlerimi, hengâm-ı mezkûre hasbe'l-mazeret takdîm edemediğimden mutahassıl taksîrât-ı dervîşânemin azvîni niyâz ile muvaffakiyât-i muazzama-ı devlet-penâhîlerini, Cenâb-ı Vâhibu'l-Muvaffakiyat'dan temennî eylediğimi, hâk-i pây-ı muallây-ı Riyâset-i Cumhûrîlerine arz ile iblâğ vesîlesiyle dahî teyîd-i ubûdiyet ve sadâkat eylerim. Ol bâbda ve her hâlde, emr ü fermân Hazret-i men lehu'l-emrindir efendim. 10 Mart 1340.

Cânişîn-i Hazret-i Mevlânâ.

Belge 23 (BCA, Karar no. 1735) 2 sayfa

(sayfa 2)

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhûriyyeti
Başvekâlet
Kâlem-i Mahsûs Müdîriyyeti
Aded
1735

Kararnâme

Hacıbektaş sülâlesinden olduğu iddiasıyla Antalya'da Bektaşi köylerinde dolaşarak Türkler aleyhinde Hacıbektaş Ordusu teşkili lüzumuna dair tahrîkât ve ifsâdâtta bulunan Isparta'da mütemekkin Mustafa Çavuş ile, Hacıbektaş Çelebiliği'nin emriyle kurâ halkından 700 küsur madenî Lira cezâ-yı nakdî tahsil ettiği anlaşılan Zeytin Karyesinden Veli Dede nâm şahsın, Hükûmet-i Cumhûriyye aleyhine propağanda icra ve bu suretle halkın huzûr ve sükûnunu ihlâl etmeleri Takrîr-i Sükûn Kanunu'na muhalif olduğundan, haklarında karar ittihazı Dâhiliyye Vekâlet-i Celîlesince teklif edilmiş ve keyfiyet, İcra Vekîlleri Hey'etinin 29.3.341 tarihli içtimâında lede-t-tezekkür, merkumûnun Takrîr-i Sükûn Kânununa tevfîkan İstiklâl Mahkemesine tevdi'leri karargîr olmuştur.

29.3.341

Türkiye Reis-i Cumhûru
Gazi M. Kemâl

Başvekîl
İsmet

Müdâfaa-i Milliyye Vekîli
Recep

Adliye Vekîli
Mahmut Esat

Bahriyye Vekîli
İhsan

Dâhiliyye Vekîli
M. Cemil

Hâriciyye Vekîli
Dr. Tevfik Rüşdü

Mâliyye Vekîli
Hasan Hüsnü

Maarif Vekîli
Hamdullah Suphi

Nâfia Vekîli
Süleyman Sırrı

Ziraat Vekîli
Mehmet Sabri

Ticâret Vekîli
Ali Cenâni

Sıhhiyye ve Muâvenet-i İçtimâiyye Vekîli
Dr. Refik

H' 1081

İstanbul: / / 1964

A 177/84

Muhterem .... [redacted] Kardeşler[redacted]

Erkân-ı tarikat-ı âliyemizde içtihad-ı Muhammed Ali ile gönülleri meşbu bulunan meydan-ı Hazret-i Pîr Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli kuddise sırrahü'l-âli vel celinin irşadları ile Muhib, Derviş, Baba veya Halife Baba olup on iki imam ve on dört masum pak efendilerimizin muhabbetlerini fevk billy tevellâ ve teberra ile ... Rehbehte ikrar-ı bend-i Pîr olarak eliyeve fakirden hizmet görmekte veya fakirden yed-i bend olmuş Babagân ile Dervişan ve Muhibban'ın malûmları ola ki :

Dergâhların seddi tarihinden sonra bir müddet Ankara'da otelcilik yaparak sonra da Türkiye'yi terkle Arnavutluğa giden son Dedebaba Salih Niyazi'nin Arnavutlukta şehid edilmiş olmasını müteakip boş kalan Dedebabalık Makamı'nı Ankara'da Ali Naci Baykal Halife Baba tarafından deruhte edilmiş ise de kısa sürede kendisinin dahi irtihali ile tekrar boş kalan bu makamın bir müddet doldurulamamış olması yüzünden malûmlarınız olduğu veçhile mevcut Babagân kendi Halife Babaları tarafından birer grup ve müstakil olarak çevre bölgelerinde bulunmakla, hizmetlerini de bağlı bulundukları Halife Babalardan görmekte, Halife Babalar ise müstakil olduklarından kendi hizmetlerini göremeekte ve gördürememekte idiler.

Bu durumun ilelebed böyle gidemiyeceği mülâhazasiyle bir Dedebabalık Makamının ihdası zaruretini ön gören Halife Babalar ile mevcut Babalar (Bir kaç Baba müstesna) birleşik olarak ve ittifak ile Aydın Vilâyetinde Doçent Doktor Sayın Bedri Noyan'ı Dedebabalık Makamına nasp ile tayinini eyleyip kendisini ve makamını tanımış bulunmakla (Dış memleketlerdeki Halife Babalarla Babalar dahil) Türkiyemizdeki Halife Babalarla Babagân da bu kategoriye dahil olmakla eski dağınıklık ve müstakillikten kurtuluş bittevhid yukarıda söz edilen Dedebabalık Makamı'na getirilen Doçent Doktor Sayın Bedri Noyan'ın Dedebabalığını erkân-ı tarikat üzere tanımış olduklarını bilvesile yakından görüp bizzat fakir de tanımış oldum.

Mürteciler batakhanelerinden yuvarlanan geri anlayışlı, dar görüşlü yobazlık, softalık ve kara taassubun zehirli sis bulutlarının bu günkü hür ve modern Türkiye'mizden, bu birlik ve beraberlik anlayışımızın kasırgası yakın bir gelecekte sadece vatanın üzerinden değil yurt dışında bile aramızdan kaldırılacağına ve Türk'ün gecer-i bünyesinde duran Acem ile Arap içtihad parazitlerinin sökülüp bunların yerlerine ustad ve muhalli irşadımız ve Pîrimiz olan Türk Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'nin Türkçe ibadet ile Türk'ün kendi geleneklerine has, hoş şiâr-ı evliyâ ile bağdaşan vasatlığı ahlâk prensiplerine uygun olarak, ta zaman-ı Muhammed Ali'den ced be ced, yed be yed bu ana deyin getirdiğimiz geleneksel ve hurafetten uzak inançlarımızın gün ışığına çıkacağına inanmış bulunmaktayız.

Yalnız Türklük sevgisi ve seadat-ı Âli Beyt efendilerimizin muhabbetleri ile dolu olan gönüllerimiz, kurduğumuz bu birlik ve beraberliğimiz sayesinde siyasi güç, siyâsi amaç ve entrika çemberinin dışında kalarak, çoktandır hasretini çekip bir "Hamlet-i Ali" ile intizar etmekte olduğumuz feyz-i bahr-ı aşk-ı Ali'de gönlümüz ıstığrak olup bir hal üzere (El-ele, el-Hakka) dualarımızca simdiye dek meratip zincirinin baş halkası olan Dedebabalığa bağlandık ve bağlı kalacağız.

Şunu da ilâve edeyim ki bildirmiş olduğum birleşmemizden sonra 7/8/1964 tarihinden itibaren fakiriniz İstanbul ili ile civarlarında bulunan kaza, nahiye, köy çevrelerindeki cümle muhibbi ehlibeyt ve ikrar-ı bend bulunan ve bende-i Al-i Aba olan Babalar arasından rah-ı Pîr Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'nin vaz-ı ahkâmı mucibince Halife Baba çıkarılmak üzere Dedebabalığın, baş kuvvini sıfatını haiz olmak gibi mazhar iltifatlarına nail olarak Sertarik Halife Baba nasp ve tayin olundum, Çevrem dahilinde olan mevcut Halife Babalar ve Babaların bundan böyle Sertarik Halife Baba Makamı kanalile Dedebabalık Makamına bağlı kalacakları hususunun bilgi edilmesini, fakire bağlı bulunan bütün Babalara birer nüshası gönderilmiş olup bilgi için bir suretide Dedebabalığa sunulan iş bu buyruk tamim yazısı okunup bilgi edinildikten sonra bilgi edinilmiş bulunulduğunun tarafıma yazı ile bildirilmesini rica ile aşk-ı cemâl eyler dest-i gîr Pîr Balım Sultandan erkân-ı âliyemizdeki canı kardeşlerle birlikte hepinizin feyziyab olmanızı niyaz eylerim.

Hadımül Fukara
Sertarik Halife Baba
Ahmet Nevzettin Ağıçiveng

Belge 24

(Mestafa Eke Baba'nın 1998'de dedebaba seçilmesi sırasında Bektâşî Halifebabalarının yaptığı yemin. Koca, *KTBD*, ss. 357-9'den)

İLAN-I ŞAHİKA

Teamülen "Tarikatı Bektaşiye" diye tersim olunan "Bektaşi Kültür Kurumunu" denetlemeye memur kılınacak, hüviyyeti belirlemeye yetkili olarak, aşağıda, isim, imza ve mühürleri bulunan şahıslar, yine hükümleri T.C. Devleti yasaları muvacehesinde arz ederiz. Öncelikle; 677 Sayılı ve 30 Teşrinisani 1341 Tarih kabulü ile Resmi Ceride'de 243 Sayı ile ve 13.12.1941 [Baskı hatası, sanırım; 1341olmalı] tarihiyle neşr yolu ile ilan edilen "Tekke ve zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile bir takım unvan-ların men ve ilgasına dair" Kanun ve 5438 Sayılı ek fıkraların ihtiva ettiği hüküm ve tasarrufun ruhuna biat ve külliyen onay ile;

1) Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Milleti, Bölünmez UNİTER bir bütündür.

2) Büyük önder Gazi Mustafa Kemal Paşa (Namı diğer ATATÜRK)'nın ruhani ve cismani kimliği, fikir ve görüşleri ve BÜYÜK NUTUK'unda ifade ettiği söz, tavır ve davranışları esastır.

3) Türkiye Cumhuriyeti Devletinin, Mûkîm Anayasasının ifade ettiği: Devletin, demokratik, Laik ve Hukuk devleti olma prensibinden taviz verilemez.

4) Türkiye Cumhuriyeti Devletini oluşturan Türk halkı ve ordusu, bölünmez bir bütündür.

5) Bektaşi Kültür Kurumunu idare eden DEDEBABA, TÜRKİYE CUMHURİYETİ VATANDAŞI OLMAK ZORUNDADIR.

Aşağıda imza, isim ve mühürleri bulunan Bektaşiye mensubu Halife Baba'lar , yukarıda beyan edilen hükümleri koruma ve kollamaya, şeref ve haysiyetleri üzerine and içerler.

Ezcümle: Ehil ve etkili olmayan kişi veya kurumlarca, Pir emanetlerinin istismarını önlemek amacıyla, aslen (Mücerred) Dedebabanın Nasbının icra eyleneceği tarihe kadar, İzmirli Mustafa Eke Halife Baba Erenler, tarafımızdan yetkili kılınmış olup, (Sertarik) olarak, Dedebaba'lık makamına oybirliği ile Nasbolunmuştur.

İmza-Mühür	İmza-Mühür	İmza-Mühür
Ali Esmer	Hasan Asuman	Mustafa Eke
Halife Baba	Halife Baba	Halife Baba
(Müteehhil)	(Müteehhil)	(Müteehhil)

İmza-Mühür	İmza-Mühür
İlhami Teoman Güre	Ali Doğan
Halife Baba	Halife Baba
(Müteehhil)	(Müteehhil)

Notlar

Giriş

1 Metinde kullanılan kısaltmalar için bkz. s. 214

2 Bu arşivin sahibi, özellikle İstanbul'da yaşamış sufiler ve mühim şahsiyetlerle Müslüman Türklere ait eski ve tarihi eserler konusunda uzman olan Cemâleddin Server Revnakoğlu'dur (1909-1968). 250 dosyaya sahip bu arşiv İstanbul Galatasaray'daki Galata Mevlevîhânesi içindeki Divan Edebiyatı Müzesi'ndedir. Revnakoğlu'nun biyografisi için bkz. E. Yücel, "Üstad Cemaleddin Server Revnakoğlu," *Hayat Tarih Mecmuası*, no. 7 (1978), İst., s. 77-81; N. İşli, "Revnakoğlu, Cemaleddin Server," *DBİA*, c.VI (1994), s. 321.

3 Gazetenin sahibi Receb Zühdî idi ve yayın hayatına ilk kez 1920'de haftada üç günle başlamıştı. 6 Şubat 1921'den sonra ise sahibi Nafi Âtuf (Kansu) olmuş ve günlük olarak yayınlanmaya devam etmişti.

4 1898 - 1986 arasında yaşamış, Türkiye'nin kültürel ve tarihi dokusuyla ilgili birçok eser yazmış ünlü bir bilim adamı. Basılmış eserlerinin yanında sayısı 1000'i geçen ve çoğu henüz kataloglanmamış defterleri vardır. Biyografisi için bkz. G. Sayar, *Süheyl Ünver – Hayatı, Şahsîyeti, Eserleri*, İst., 1994; İ. Kara, *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye* (buradan sonra *Şeyh Efendi*), İst., 1998, s. 36-9.

5 1925 doğumlu. Karşılaştığınızda, iyi eğitim görmemiş olduğu izlenimini hemen ediniyorsunuz. Zira kendisini ifadede bile güçlük çekiyor. Kitaplığında sadece birkaç kitap vardı, onlar da Alevîlik ve Bektaşilikle ilgili idi.

6 Rüşdiye mezunu ve biraz Arapça, Farsça ve Fransızca bilen iyi eğitimli bir Bektaşiydi. Görüştüğüm sırada hafızası hâlâ yerindeydi ve bu, evi ile ilgili bir meseleden dolayı, doktoru tarafından verilen "çok iyi" raporuyla tasdik edilmiş durumdaydı. Kısmi felç geçirdiği için güçlükle konuşabiliyor ve Eskişehir'de Arifiye Mahallesi, Atilla Sok. No 35'te yaşıyordu. Dergâhı, yeğeni Mustafa Özer yönetmekteydi. Bana Hakkı Aydoğdu'dan bahseden Dicle Üniversitesi (Diyarbakır), İlahiyat fakültesi – 1997'de – araştırma görevlisi Ahmet Taşgın Bey'e ve Hakkı Aydoğdu Dede ile görüşmemde yardımcı olan Mustafa Özer Dede'ye teşekkür ediyorum.

7 1921'de İstanbul'da doğdu. Bilgili bir Bektâşî ve şair. Bektâşîliğe 1944 yılında Halis Baba vasıtasıyla girdi. Hafız Tahsin Baba'nın (biyografisi için Ek–I'e bakınız) müridi oldu. Rıza Tevfik (Bölükbaşı) (v..1949) ve Neyzen Tevfik (v.1953) gibi önde gelen Bektâşî lerle tanışıklığı vardı . (Bkz M. Sertoğlu, *Bektaşilik*, İst., 1969, s. 350-1). Askeri okuldan mezun oldu. Önce makine mühendisi sonra deniz subayı olarak 32 yıl çalıştıktan sonra emekli oldu. *Son Havadis, Havadis, Tercüman, Yeni İstanbul* ve *İzmir Demokrat* gibi gazetelere yazılar yazdı. Ölmeden önce Eryek Baba (eski Kazlılı) Dergâhı şeyhi idi. Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz.: kendisine ait *Bektaşi-Alevi Şairleri ve Nefesleri* (buradan sonra *Bektaşi Şairleri*), İst., 1990, s. 808-9.

Ben, kendileriyle 2 Haziran 1997'de evinde görüştüm. Milli Mücadele ile ilgili olarak hatırlayabildiği şeyleri bana anlattı. Aklına geldikçe de yazacağını söyledi ama sadece bir mektup yazdıktan sonra 15 Ekim 1997'de vefat etti. Görüşmemiz sırasında ezbere birçok ayet okudu. Vefat etmiş olan eşinin de hafız olduğunu söyledi.

8 Şevki Koca (1953-), Turgut Koca'nın oğlu. Balıkesir doğumlu. Yayınlanmış bazı çalışmaları vardır. Babasının aksine mücerred bir babadır. Muhterem babasının bana verdiği birçok bilgiyi tamamlama lütfunda bulundu. Mektuplarında "Derviş Fecri" takma adını kullanır. Makine mühendisidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 Burada tarikatların ortaya çıkışı ile ilgili bilgi verebilirdik ama bu, diğer kaynakların söylediklerini tekrar edici bir mahiyette olmaktan öte gitmezdi. Konuyla ilgili olarak M. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İst. 1990; H.K. Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994; O. Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İst., 1995 gibi kitaplara bakılabilir.

2 Bu aşamada izlenen metodlar için bkz. Ş. M. Nûrî, *Risâle-i Murâkabe*, İst.,1284, s. 2-25.

3 A.J. Arberry, *Sufism, An Account of the Mystics of Islam*, London, 1956 (ilk baskı 1950), s. 85, 89.

4 Tarikatlarda, daha doğrusu tekkelerde, müritler genelde erkekti. Kadınlar zaman zaman kendilerine has tekkeler kurmuşlardır. Tasavufta kadının durumu ile ilgili olarak bkz. A. Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1975, s. 426-35; S. Uludağ, *Sufi Gözüyle Kadın*, (buradan sonra *Kadın*), İst., 1995; H. Küçük, "Tasavvufta Kadın," SÜİFD, no. 7, (1997), s. 389-98. H.J. Kissling, "Die soziologische rolle der derwischorden im Osmanischen Reiche," (buradan sonra "Rolle"), *DOBC–I*, Munih, 1986, s. 180-81.

5 Kurucu olarak Hanbeliliğin güçlü olduğu Jilan/Gilan'da (İran) doğmuş olan Abdülkadir Geylanî (v. 561/1165-6) kabul edilir: J.S. Trimingham, *Sufi Orders in Islam*, Oxford, 1971, s. 40-4; S. Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, gözden geçirilmiş 4. baskı, İst., 1994, s. 431-9.

6 Ahmed Yesevî'ye (v. 562/1166-7) nispet edilen Türk sufi tarikatı. Bektaşi ve Nakşibendi tarikatlarının bu tarikata uzandığı iddia edilir: Eraydın, s. 233-8.

7 Bkz. D.F. Eickelmann, *The Middle East: An Anthropological Approach*, Prentice Hall, New Jersey, 1981, s. 236. E. Gellner, *Muslim Society*, Cambridge ve Sydney, 1981, s. 115.

8 Mesela, Türk sufi tarikatlarında eski Türk dinlerinden unsurlar görmek mümkündür. Bkz. F. Köprülüzâde, "Influence du chamanisme Turco–Mongol sur les ordres mystiques musulmans" (buradan sonra "Influence"), *DFTEM*, no. 1, İst., 1929; E.B. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi* (buradan sonra *Mezhepler*), İst., 1964, s. 53-5; A. İnan, *Eski Türk Dini Tarihi* (buradan sonra *Türk Dini*), İst., 1976.

9 Ulema ve halk İslamı arasındaki tartışma için bkz. M. van Bruinessen, *Popular Islam, Turkish Nationalism and Rural Revolt, The Rebellion of Shaikh Said in Turkey 1925*, Berlin, 1981; Eickelman, s. 222-35; E. Gellner, *Saints of the Atlas*, ed. N. R. Keddie, Chicago Univ. Press, 1969; Trimingham, s. 241-4; *Scholars, Saints and Sufis, Muslim Religious Institutions in the Middle East Since 1500*, ed. N.R. Keddie, California Üniversitesi, 1972; B. Spooner, "Religion and Society today: An Anthropological Perspective," *Iran faces the seventies*, ed. E.Y. Shater, New York, 1972; P.M. Gilsenan, *Saint and Sufi in Modern Egypt*, Oxford, 1973.

10 Sema sufi tarikatlarının ayinlerinde müzik eşliğinde okunan şiir, ilahi, vs.'dir. Mevlevilikte çok özel bir şekli vardır. Detay için bkz. Schimmel, s. 178-86 Trimingham, s. 495-6; Eraydın, s. 360-5.

11 Bkz. H.A.R. Gibb, *Mohammedanism*, London-Toronto, 1957, s. 136, 138; N. Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, ist., 2001, s. 445-57.

12 Bkz. C.E. Bosworth, "Sayyid," *EI*, c. IX, s. 114-15.

13 Bkz. S. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (buradan sonra *Terimler*), İst., 1995, s. 473-4.

14 İsveç'li ilim adamı Tor Andrae, *I Myrtenträdgården* (Uppsala, 1947) adlı eserinde bu konu üzerinde kuramsal olarak ilk duranlardandır: Schimmel, s. 10, 27, 82.

15 M. Lapidus, "Sufism and Ottoman Islamic Society," *The Dervish Lodge: Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, ed. R. Lifchez, Berkeley ve Los Angeles, California, 1992, s. 22

16 Bkz. F. Babinger, "Anadolu'da İslâmiyet," tr. R. Hulûsî, *DFEFM*, no. 3 (İst., 1338/1922), s. 188-221; M.F. Köprülüzâde, "Anadolu'da İslâmiyet" (buradan sonra "İslâmiyet"), *DFEFM*, (syl 4, 5, 6, İst.,1338/1922), no. 4, s. 288. Türklerin İslama girişi ve sufilerin bundaki rolleri için bkz.Köprülüzâde, "Influence;" M.F. Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu* (buradan sonra *ODK*), Ankara, 1988; H.Z. Ülken, "Türklerin Anadolu'ya Yerleşmesi," *TY*, c. I, no. 5 (Şubat 1341 (1925)), s. 358-65; A. İnan, *Tarih'te ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986; C. Cahen, *The Turks in Iran and Anatolia Before the Mongol Invasion*, Philadelphia, 1955; E. Aydın, *Nasıl Müslüman Olduk? Türklerin Müslümanlaştırılmasının Resmi Olmayan Tarihi*, Ankara, 1994.

17 Bkz. Ö.L. Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" (buradan sonra "Kolonizatör"), *VD*, no. II, İst., 1974, s. 279-304.

18 Bkz. M.F. Köprülü, "Ribat," *İslam ve Türk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İst., 1983, s. 332-50 (aynı makale *VD*, no. II, İst., s. 267-78'de de bulunabilir). Ayrıca bkz. J. Chabbi, "La Function du ribat à Bagdad du Vè Siècle au début du VIIé siècle," *Revue des études islamiques*, c.42, no. 1 (1974), s. 101-21. Gazanın Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmasındaki rolleri için bkz. P. Wittek, "Le rôle des tribus dans l'empire ottoman," *Mélanges Georges Smets*, Brüksel, 1952, s. 554-76.

19 Şaman veya Kam, insan ve ruhlar arasındaki ilişki üzerine kurulu Şamanizmde din adamına verilen isimdir. Tedavi edici gücü de vardır. Detaylar için bkz. I. Mélikoff, *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe* (buradan sonra *Hacı Bektaş*), tr. T. Alptekin, İst., 1998, s. 39-44.

20 Köprülüzâde, "İslâmiyet," (*DFEFM*, no. 4), s. 296-7; a.y., *ODK*, s. 46 vd.

21 H. İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, tr. N. Itzkowitz ve C. Imber, Londra, 1973, s. 199; A.Y. Ocak, "Zaviyeler (Dini, Sosyal ve Kültürel Açıdan Bir Deneme)" (buradan sonra "Zaviyeler"), *VD*, c.XII, Ankara, 1978, s. 254.

22 Krş. F. Köprülüzâde, "Bektaşiliğin Menşe'leri" (buradan sonra "Menşe'ler"), *TY*, c. II, Nisan 1341 (1925), no. 7, s. 121-140:131; J.K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra ve Hartford, Conn., 1937, s. 27, 32.

23 Bu tarikatlar hakkında bilgi için bkz. Eraydın, s. 299-450; Yılmaz, s. 255-83.

24 Bkz. Ş.A. Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifîn*, ed. T. Yazıcı, c. I, Ankara, 1976, s. 381; Köprülüzâde, "İslâmiyet," (*DFEFM*, no. 5), s. 388; a.y., "Menşe'ler," s. 133; Birge, s. 33; A. Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik* (buradan sonra *Mevlevilik*), İst., 1953, s. 269-70, 293, 297-8; I. Mélikoff, "Les Babalar Turcomans contemporains de Mevlâna," *Uluslararası Mevlana Semineri Bildirileri, 15-17 Aralık 1973*, ed. M. Önder, Ankara, 1973, s. 268-74.

25 Bektaşiliğin ana kaynaklarından olan *Vilâyetnâme*, Hacı Bektaş Veli'nin hayatı hakkında kısmen tarihi, kısmen efsanevî bilgi içerir. "Suflî Derviş," diye bilinen Ali oğlu Musa tarafından 15. yüzyılın sonlarına doğru yazıldığı tahmin edilmektedir: B. Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevîlik* (buradan sonra *BYBA*), c. I, Ankara, 1998, s. 367-441. Yazarı konusundaki ihtilaf için bkz. Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 97-100.

26 Bkz. *Menâkib-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, Vilâyetnâme* (buradan sonra *Vilâyetnâme*), ed. A. Gölpınarlı, İst., 1958, s. 1-2. Konuyla ilgili güzel bir değerlendirme için bkz. Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 108-13.

27 M.K. Harîrî-zâde, *Tıbyânu Vesâ'ili'l- Hakâyik*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, ely., no. 60; Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 14-20; Rifat Efendi, *Mir'âtu'l-Mekâsıd fi Defil-Mefâsid*, İst., 1293, s. 180,181; M. Z. Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, Dersaadet, 1314, c. I, s. 89.

28 'Horasan Erenleri' tabirinin coğrafi bir niteleme olup olmadığı konusunda ilim adamları arasında ihtilaf vardır. Köprülü, tabirin coğrafi olmadığını, 'Melâmetiyye meşrebli' veya eski kaynaklarda geçen haliyle 'Irakîler' karşılığı bir tabir olduğunu söylerken (bkz. "İslamiyet," (*DFEFM*, no. 5, s. 403 no. 2-3), Mélikoff ise bunun coğrafi bir tabir olduğunu söyler (Bkz *Hacı Bektaş*, s. 29).

29 Bkz. Âşıkpaşazade, *Âşıkpaşazade Tarihi*, ed. Ali, İst., 1332, s. 204-6: Melikof, *Hacı Bektaş*, s. 30 vd.

30 Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 197, 200, 201.

31 Vefaîler Tâcu'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefa'nın (v. 1107) tarikatı olan Vefaîyye'ye bağlı idiler. Bu tarikatın asıl kaynağı da Melâmetiyye'dir. Ana zaviyesi Amasya yakınındaki İlyas köyündedir. Hacı Bektaş Veli, ilk zamanlar bir Haydarî dervişi ise de, Vefaîyye'ye bağlı idi: Ocak, *Kalenderîler*, s. 64-5.

32 "Rasulullah" lakabı ile bilinen Baba İlyas, hareketin arkasındaki asıl saik ise de, ayaklanmayı bilfiil çıkaran yardımcı ve halifesi olan Baba İshak, Suriye'nin Kefersud bölgesindendi. Ayaklanmaya katılanların kırmızı bir başlık ('Kızılbaş' kelimesiyle ilişkisine dikkat), siyah elbise ve sandalet giydiği konusu hariç bu hareket hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. O dönemde Türkmenlerin içinde olduğu bazı ekonomik problemlerden kaynaklanmış olabileceği söylenmektedir. Detay için bkz. A.Y. Ocak, *13. Yüzyılda Anadolu'da Babaîler İsyanı, Aleviliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü* (buradan sonra *Babaîler*), İst., 1996; a.y., "Babailik," *İA (TDV)*, c. IV (1991), s. 373-4); C. Cahen, "Baba'i," *EI*, c. I, s. 843-4; Köprülüzâde, "Menşe'ler," s. 138; a.y., "İslâmiyet," (*DFEFM*, no. 4), s. 304-5.

33 'Baba' kelimesi, sufilikte çoğu tarikatların, özellikle Bektaşiliğin, şeyhleri için kullanılır: S. Uludağ, "Baba," *İA (TDV)*, c. IV (1991), s. 365-6.

34 Âşıkpaşazade, s. 199-205; A. H. Hüsam ed-din, *Amasya Tarihi*, c. II, İst., 1329, s. 395-6.

35 A.Y. Ocak, "Hacı Bektaş Veli," *İA (TDV)*, c.XIV (1996), s. 456.

36 'Halife' kelimesi, tasavvufî metinlerde kullanıldığında vekil şeyh, halef, mürid gibi birçok anlama gelir. Bkz. F. De Jong, "Khalifa," *EI*, c. IV, s. 950-1.

37 I. Mélikoff, "Bektashi/Kızılbaş: Historical Bipartition and Its Consequences" (buradan sonra "Kızılbaş"), *Alevi Identity. Cultural, Religious and Social Perspectives*, edl. T. Olsson ve diğerleri., SRII, Transactions c. 8, Istanbul, 1998, s. 1-7: 2.

38 Bkz. Köprülüzâde, "Menşe'ler," s. 138; Ocak, *Babaîler*, s. 174.

39 Kalenderiler hakkında ilerideki sayfalarda bilgi verilecektir.

40 Haydarîler, Kalenderîlerin bir kolu olan ve Kutbuddin Haydar'a (v. 618/1221 [?]) nispet edilen Haydariyye'ye bağlı idiler. Bkz. A. Y. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik Kalenderîler (14-17. Yüzyıllar*, buradan sonra *Kalenderîler*), *Ankara*, 1992, s. 113-15; T. Yazıcı, "Haydariyye," *İA (TDV)*, c. XVII (1998), s. 35-6.

41 A.Y. Ocak, "Bektaşîlik," *İA (TDV)*, c. V (1992), s. 373.

42 İ.Z. Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Velî. Yaşamı, Düşünceleri, Çevresi, Etkisi* (buradan sonra *HBV*), İst., 1989, s. 75ff; Ocak, "Bektaşîlik," s. 373; a.y., *Babaîler*, s. 178.

43 Köprülüzâde, "Menşe'ler," s. 128-9; a.y., "İslâmiyet," (*DFEFM*, no. 4), s. 305-7,405; Ocak, "Bektaşîlik," s. 373. Ayrıca bkz. C. Cahen, "Baba Ishaq, Baba Ilyas Hadjdji Bektach et quelques autres," *Turcica*, c. I, s. 53-64.

44 S. Faroqhi, "The Bektashis: A Report on Current Research" (buradan sonra "Bektashis"), *Bektachiyya.Études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach* (buradan sonra *Bektachiyya*), edl. A. Popovic ve G. Veinstein, İst., 1995, s. 9-28:9.

45 Ocak, "Bektaşîlik," s. 373

46 A.y. Abdalların en önemli merkezi Eskişehir yakınındaki Seyyid Gazi Tekkesi'dir. Detay için bkz. *Seyyit Battal Gazi Külliyesi ve Vakfı*, ed. İ. Küçükcan, Eskişehir, trs. ; O.F. Köprülü, "Abdal," *İA (TDV)*, c. I (1988), s. 61-2.

47 Ocak, "Bektaşîlik," s. 373.

48 Detaylar için bkz. Köprülüzâde, "Menşe'ler," s. 130; B. Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyâtı* (buradan sonra *Bektaşilik*), İst.,1340, s. 50 vd.; Baha Said, "Gizli Mabedlerden. Bektaşiler" (buradan sonra "Bektaşiler"), *TY*, c. V, syl. 26-28 (1927), s. 128-50, 196-216, 305-41: 201, 216; Birge, s. 210-18; Gibb, s. 159-160; E.R. Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik -Bektaşilik*, İst., 1994 (ilk baskı 1990) 299-304; Ocak, "Bektaşîlik," s. 373-9; Faroqhi, "Bektashis," s. 23-8.

49 Melâmîlik, gösterişten çok sakındıkları için, sufilerin kendilerinin halk içinde tanınmasına sebep olacak şekilde giyinmesine, davranmasına, vs. karşı çıkan bir sufilik akımıdır. Hatta, gösterişten korktukları için halk içinde ibadet bile etmezler. Detaylar için bkz. A. Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, İst., 1931; E. Işın, "Melamilik," *DBİA*, c. V (1994), s. 380-6.

50 Bkz. T. Yazıcı, "Kalandariyye," *EI*, c. IV, s. 473-4. Ayrıca bkz. Baha Said, "Bektaşiler," s. 142; Trimingham, s. 266-9.

51 Bkz. Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 208.

52 A.Y. Ocak, "Balım Sultan," *İA (TDV)*, c.V (1992), s. 17-18; a.y., "Bektaşîlik," s. 374; a.y., *Kalenderîler*, s. 205, 210, 213, 214, vs. Balım Sultan hakkında detaylı bilgi bu bölümün ilerleyen sahifelerinde gelecek.

53 E.E. Ramsaur, "The Bektashi Dervishes and the Young Turks" (buradan sonra "Bektashi"), *MW*, c. XXXII (Ocak 1942), s. 9; I. Mélikoff, "Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu" (buradan sonra "Namık Kemal"), *Ta To*, no. 60, Aralık 1988, s. 18. Ayrıca bkz. İ.H. Baltacıoğlu, "Hacıbeyzade Ahmet Muhtar Yeytaş ile Görüştüm," *YA*, no. 467, 9 İlk Kanun (Aralık) 1943, s. 6-8.

54 Bkz. A. Y. Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri* (buradan sonra *Motifler*), İst., 1983.

55 Detaylar için bkz. W. Madelung, "Shi'a," *EI*, IX, s. 420-4; J.G.J. ter Haar, *Volgelingen van de imam: kennismaking met de sjicitische Islam*, Amsterdam, 1995.

56 Hacıbektaş'a yakın Ürgüp'te çıkarılan ve Hacı Bektaş'ın kusmuğu olduğuna inanılan 'necef' adlı bir taştan yapılan 12 dişli bir kolyeye verilen isimdir. (Bkz. Birge, s. 233, 271.) Babalar tarafından kullanılır: Atalay, *Bektaşilik*, s. 6-7.

57 Atalay, *Bektaşilik*, s. 6,7; Birge, s. 213; I. Mélikoff, "Anadolu Sufiliğinin Orta Asya Kökenleri," *Uyur Idik Uyardılar* (buradan sonra *Uyur İdik*), s. 153-4; Ocak, "Bektaşîlik," s. 375.

58 Bkz. D.W. Brown, "Sunna," *EI*, c. IX, s. 881; M. Hamidullah, "Sünnet," *İA (MEB)*, c. XI (1993), s. 242-5.

59 Sened, hadisi nakleden kişiler zincirine denir.

60 Ravi, hadisi nakleden kişi demektir.

61 Birge, s. 212-13.

62 Bkz. I. Mélikoff, "Kızılbaş Problemi" *Uyur İdik*, İst., 1994, s. 53-75:67; a.y., *Hacı Bektaş*, s. 212-13. Ayrıca bkz. M. Eröz, *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşilik*, Ankara, 1950, s. 183-4.

63 Detaylı bilgi için bkz. Schimmel, s. 10; Birge, s. 214-15; Eyüboğlu, *Bektaşilik*, s. 409-30; Fığlalı, s. 217-33; B.Temren, *Bektaşiliğin Kültürel ve Eğitsel Boyutları*, Ankara, 1995, s. 146-58 vd.

64 Detaylı bilgi için bkz. A. Bausani, "Hurifiyya," *EI*, c. III, s. 600-1; Birge, s. 58-62.

65 Detaylı bilgi için bkz. A. Gölpınarlı, "Bektaşilik-Hurufilik ve Fadlullah'ın Öldürülmesine Düşülen Tarih," *Şarkiyat Mecmuası*, c. V (1963), İst., 1963'den ayrı basım, s. 1-28; Bkz. Mélikoff, "Aleviliğin Temelleri," *Uyur İdik*, s. 38-9; F. De Jong, "Pictorial Art of the Bektashi Order," Lifchez, s. 228-; H. Algar, "Hurûfi Influence on Bektashism," *Bektachiyya*, s. 39-54.

66 Detaylı bilgi için bkz. Barkan, "Kolonizatör," hepsi; İnalcık, s. 197; I. Mélikoff, "Un ordre des derviches colonisateurs: les Bektachis: Leur rôle social et leurs rapports avec les premiers Sultans Ottomans," *Memorial Ömer Lutfi Barkan*, Paris ve İst., 1980; Ocak, *Motifler*, s. 56n.

67 Bektaşi tekkelerinin bir listesi için bkz. Şapolyo, *Mezhepler*, s. 323- 5; Sertoğlu, s. 315-20. Bazıları hakkında detaylı bilgi için bkz. T. Zarcone: "Alévis et Bektachis de Thrace Orientale, Les tekkes Sari Saltuk à Babaeski et d'Aziz Baba à Havsa," *II. Tarihi Boyunca Karadeniz Kongresi (II nd Congress of the Black Sea Throughout Its History 1-3.VI. 1988)*, Samsun, 1990; P. Dumont ve S. Lorent, "Le Complexe du *Tekke* Merdivenköy," *AMYA*, c. II (1991), s. 75-87; T. Zarcone, "Note luminaire sur les couvents Bektachis d'İstanbul" *Bektachiyya*, s. 201-14.

68 Ocak, "Bektaşîlik," s. 375.

69 Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 204-5.

70 Bu ayaklanma Türkmenlerin birbirleriyle çarpıştıkları bir ayaklanma idi. 1511'de patlak vermişti. Şah Kulu, mehdi olduğunu iddia ediyordu. Ancak ayaklanmanın tek sebebi bu değildi: Antalya Valisi'nin kötü idaresi, diğer bir sebepti. Sonunda Şah Kulu ve diğer bazı asiler öldürüldüler. Sağ kalanların bir kısmı Şah İsmail'e sığınırken bir kısmı Mora'ya sürgün edildiler: Ş. Turan, "Bayezid II," *İA (TDV)*, c.V (1992), s. 234-8. Ayrıca bkz. Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 223-4.

71 Bkz. Mélikoff, "Le Probleme Kızılbaş," *Turcica*, c. VI (1975), s. 49- 67 (Faroqhi, "Bektashis," s. 16'de de zikredilmekte). Ayrıca bkz. Baha Said, "Bektaşiler," s. 314-26; Ocak, "Balım Sultan," s. 18 (Ancak "Bektaşîlik," s. 374'de ana tekkeye neden tayin edildiğinin bilinmediğini söylemektedir.)

72 Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 204-5.

73 Bkz. a.y., s. 210.

74 Yazıcı, "Safeviler," s. 56-7.

75 Hoca Sadeddin, *Tâcu't-Tevârih*, İst., 1279, c. II, s. 210.

76 İ.H. Uzunçarşılı, "Beyazıd" *İA (MEB)*, c. II, s. 397.

77 Ocak, "Bektaşîlik," s. 374. Ayrıca bkz. I. Mélikoff, "Aleviliğin Temelleri," *Uyur İdik*, s. 29-52:39.

78 Mesela, Şapolyo, *Mezhepler*, s. 322 vd; Baha Said, "Tekke Aleviliği Ictimâî Alevîlik" (buradan sonra "Tekke Aleviliği"), *TY*, c. IV, no. 21 (1926), s. 193-210: 205; a.y., "Bektaşiler," *TY*, no. 28, s. 314ff; Birge, s. 56-7

79 Ocak, "Bektaşîlik," s. 374.

80 Biyografisi için bkz. Turan, s. 234-8.

81 Bkz., mesela, Ziya Şakir, *Şah İsmail ve Mezhepler Tarihi (Şiîlik-Sünnilik, Bektaşilik- Alevilik)*, İst., trs. (*Tan* ve *Kurûn*'daki makalelerinin toplamı), s. 195-293; Turgut Koca, 2 Haziran 1997'deki sohbetimiz. Ayrıca bkz. Ocak, "Balım Sultan," s. 17-8.

82 Baha Said, "Bektaşiler," s. 314.

83 Bkz. Bayramoğlu ve Azamat, s. 269-73.

84 *Tâcu't-Tevârih*, c. II, s. 576-7.

85 Genelde Alevîlere işaret eden bir terim. Detaylar için bkz. R.M. Savory, "Kizil-bash," *EI*, c. V, s. 243-5; Gölpınarlı, "Kızılbaş," *İA (MEB)*, c. VI (1993), s. 789-95.

86 Bkz. A. Gölpınarlı, "Kızılbaş," s. 789; Bayramoğlu ve Azamat, s. 269.

87 Krş. Bayramoğlu ve Azamat, s. 270.

88 A.y.

89 N. Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Veli," *İA /DİA)*, c. XIV (1996), s. 442-7: 447. Burada şu akılda tutulmalıdır ki daha sonraları Şeyh Cüneyd, idaresi sırasında (1447- 1460), tarikatte uç Şiî doktrinleri yayarak Safeviyye'yi heterodoks bir tarikata çevirmiştir: Bayramoğlu ve Azamat, s. 269; Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 176-7.

90 Bayramoğlu ve Azamat, s. 269.

91 B.G. Martin, "A Short History of Khalwati Order of Dervishes," *Scholars, Saints and Sufi's, Scholars, Saints and Sufis, Muslim Religious Institutions in the Middle East Since 1500*, ed. N.R. Keddie, California Univ. Basımevi, 1972, s. 282.

92 Martin, s. 282.

93 A.Y. Ocak, "Balım Sultan," *İA (TDV)*, c. V (1992), s. 17-18; a.y., "Bektaşîlik," s. 374; a.y., *Kalenderîler*, s. 205, 210, 213, 214, etc.

94 Ocak, "Bektaşîlik," s. 377.

95 Gölpınarlı, "Kızılbaş," s. 792. Gölpınarlı burada ayrıca, çelebilerin bu unvanı Kızılbaşlar üzerindeki etkilerini genişletmek için almadıklarını, zira Kızılbaşların babalar ve dedebabalara bağlı olmadıklarını ve Cemâleddin Çelebi'nin (v. 1922) 'Kızılbaşların son halifesi' olduğunu, yani ondan sonraki çelebilerin artık dedebabalardan hilafet almadıklarını belirtmektedir.

96 710 /1310 ve 805/1402 arasında yaşadığına ve Hacı Bektaş Veli'nin alp eren gazi veya halifelerindendir (bkz. Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 206). Hacı Bektaş 1270-1'de öldüğüne göre Seyyid Ali Sultan'ı onun birinci derece halifesi olarak ele almak imkânsızdır. Şeyhler veya halifeler zincirinde bu tür kopukluklar tarikatlarda olağan şeylerdendir.

97 Baha Said, "Tekke Alevîliği," s. 205.

98 Tarikatın 15. ve 16. yüzyılları hakkında bilgi için bkz. I. Beldiceanu-Steinherr, "Les Bektachis à la lumière des recensements ottomans XVè- XVIè siècles," *WZKM*, c. 81, 1991, s. 21-79.

99 Bkz. Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 64-5; A. Rıfkı, *Bektaşi Sırrı*, c. II, Dersaadet, 1325 (1909-10), s. 16-25; .A. Cemâleddîn Çelebi, *Bektaşi Sırrı Nâm Risâleye Müdâfaa*, İst., 1328; A.C. Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevî-Bektaşî Yolu*, *Hacı Bektaş*, 1986, s. 33-44.

100 Turgut Koca ile 2 Haziran 1997 tarihli sohbetimden. Ayrıca bkz. Temren, s. 85.

101 Ocak, "Bektaşîlik," s. 376.

102 M.T. Oytan, *Bektaşiliğin İçyüzü, Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?* c. II, İst., 1947, s. 10; H.Z. Koşay, "Bektaşilik ve Hacı Bektaş Tekkesi" (buradan sonra "Bektaşilik"), Ankara, 1968, *Türk Etnoğrafya Dergisi*'nden ayrı basım, no. 10 (1967), s. 25.

103 'Çelebi' kelime olarak okuyabilen; soylu, bilgili anlamına gelir: W. Barthold, "Çelebi," *İA (MEB)*, c. III (1993), s. 369.

104 Ulusoy, s. 37, 67-77; Noyan, *BYBA*, s. 138.

105 Bkz. Eyüboğlu, *HBV*, s. 91.

106 Ulusoy, s. 83.

107 "İddia ederler" diyoruz, zira böyle bir şey gerçek tasavvufta kabul görmez. Babagân'ın dediği gibi, bir tarikatın bağlısı olmak ve bunun tabii sonucu olarak da şeyhi olmak herkese açıktır.

108 Bu görüşler 8 Nisan 1999'daki bir sohbetimizde A.Y. Ocak tarafından dile getirilmişti. Ancak, bu fikirlerini henüz hiçbir eserinde yazmadıklarını söylemişlerdi.

109 Faroqhi, "Bektashis," s. 19. Ayrıca bkz. a.y., S. Faroqhi, "The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities" (buradan sonra "Tekke"), *IJMES*, 7 (1976) s. 206-7.

110 Bkz. Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 209.

111 Ulusoy, s. 83. Sersem Ali Baba ile ilgili bir değerlendirme için bkz. Ş. Koca, "Makedonya'da Bir Erenler Ocağı. Sersem Ali Baba," *Cem*, no. 120 (Nisan 2002), s. 14-17.

112 Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 207; Noyan, *BYBA*, s. 321.

113 Faroqhi, "Tekke,," s. 206.

114 Bu ayaklanmaların en önemlisi, Amasya sancağında 1520'de çıkan ve Şeyh Celâl (Şah Veli) adlı bir dervişin elebaşısı olduğu bir Türkmen isyanıdır: Şeyh Celâl kendisini mehdi ilan etmişti. (İmparatorluğa öyle büyük bir problem yaratmıştı ki bundan sonraki isyanlar da 'Celâlî' diye anılmaya başlamıştı.) Şah İsmail'in İmparatorlukta hâlâ etkili olduğunu gösteren bu ayaklanma güçlükle bastırılabilmişti. Detaylar için bkz. Bacqué-Grammont (J.L.), "Etudes Turco-Safavides III. Notes et Belgeler sur le révolte de Şah Veli b. Şeyh Celal," *Archivum Ottomanicum*, VII, Wiesbaden 1982, s. 5-69; H. İnalcık, "Selîm I," *EI*, c. IX, s. 127-131: 130.

115 Bkz. Faroqhi, "Tekke," s. 185 (akademik olmayan bir kaynaktan alıntı: R. Gürses, *Hacı Bektaş Rehberi*, Ankara, trs. s. 44.)

116 Atalay, *Bektaşilik*, s. 20-3; A. Gölpınarlı, *Alevi- Bektaşi Nefesleri* (buradan sonra *Nefesler*), İst., 1963, s. 4-5.

117 Bkz., mesela, İ.Z. Eyüboğlu, *Alevilik-Sünnilik-İslam Düşüncesi*, İst., 1989, s. 66; a.y., *Bektaşilik*, s. 33 vd., 141ff; Şapolyo, *Mezhepler*, s. 254; B. Noyan, *Bektaşîlik* Alevîlik *Nedir* (buradan sonra *Bektaşîlik*), 3. baskı, İst., 1995, s. 5.

118 Mesela bkz. A. Özkırımlı, *Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi: Alevîlik Bektaşîlik* (buradan sonra *Alevîlik Bektaşîlik*), İst., 1990, s. 182-4; T. Şahin, *Alevilere Söylenen Yalanlar: Bektaşilik Soruşturması-I*, Ankara, 1995.

119 Mesela Ulusoy, s. 107ff, 255 vd.

120 Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Özkırımlı, Alevîlik *Bektaşîlik*, s. 78-83.

121 Konu, bu bölümün ileriki sayfalarında ele alınacak.

122 A.Y. Ocak, "Bektaşilik Bir Tarikattir Ama Alevilik Bir Tarikat Değildir," *TY*, Aralık 1994, s. 14.

123 Şevki Koca'nın, 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

124 Yusuf Fahir [Ataer] Baba, "Bektaşilik," *TD*, no. 26 (15 Ekim 1951), s. 1079.

125 Atalay, *Bektaşilik*, s. 15-16.

126 A. Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (buradan sonra *Mezhepler*), İst., 1969, s. 40-1.

127 Mélikoff "L'ordre des Bektaşi après 1826" (buradan sonra "Bektaşi"), *Turcica*, c. XV (1983), s. 165'te (makalenin Türkçesi: "1826'dan Sonra Bektaşiler Tarikatı," *Uyur İdik*, s. 227-54) Bektaşiliği ikiye ayrılmış olarak düşünmez: Bektaşileri temsilen bir çelebi, Alevîleri temsilen bir dedebaba. *Hacı Bektaş*'da ise Bektaşiliğin iki koldan oluştuğunu söyler ama dedebabanın Alevîler'in temsilcisi olduğu şeklindeki hatasını tekrar eder. Bkz. Mélikoff, "Bektaşi," s. 165; a.y., *Hacı Bektaş*, s. 256.

128 Oytan, c. II, s. 10, 25; Yusuf Fahir, s. 1079; M.F. Köprülü, "Bektaş, Hacı Bektaş Veli," *İA (MEB)*, c. II (1993), s. 462; Şapolyo, *Mezhepler*, s. 257, 323; "Bektaşilik," *TA*, c. VI (1952), s. 35; "Bektaşilik," *Meydan Larousse*, İst., 1981, c. II, s. 250; *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2 (Veliyyeddin Çelebi'nin beyannamesi: Ek-II'deki Belge 17).

129 Gölpınarlı, "Kızılbaş," s. 790.

130 I. Mélikoff, "Bektaşiler Tarikati ve Hacı Bektaş'a Bağlı Zümreler: Probleme Toplu Bakış," *Uyur İdik*, s. 21-7: 25-6; a.y., "Kızılbaş," s. 6-7.

131 Mesela bkz.Yusuf Fahir, s. 1079; Noyan, *Bektaşîlik*, s. 5.

132 Yusuf Fahir, s. 1079.

133 Atalay, *Bektaşilik*, s. 23.

134 Sözleri şöyle: ."‥ Cette descendance est contestée par les *Alévi* qui ne reconnaissent pas les *bel evladı*, "la descendance par la sperme," mais seulement la descendance spirituelle, par voie d'initiation. Jusqu'à la fermeture de l'ordre, deux chefs spirituels résidaient en permanence à Hacı Bektaş: un *Çelebi*, reconnu par les *Bektaşi*, et un Dedebaba qui était le représentant des *Alévi*." Bkz. Mélikoff, "Bektaşi," s. 165. Ayrıca bkz. a.y., *Hacı Bektaş*, s. 256.

135 Z.H. (Koşay), "Hacı Bektaş Tekyesi" (buradan sonra "HBT"), *TM*, c. II, İst. (1926) [1928], s. 381.

136 Birge, s. 58.

137 T. Yazıcı, "Safeviler," *İA (MEB)*, c. X (1993), s. 53. Detaylı bilgi için bkz. F. Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Ankara, 1976; J. Calmard, *Études Safavides*, Institut Français de Reserches en Iran, ed., Paris ve Tahran, 1993; H. Sohrweide, "Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rüchwirkung auf Shiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert," *Der Islam*, 41 (1965), s. 95-223.

138 Şu veya bu şekilde 1773'e kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

139 Yazıcı, "Safeviler," s. 54. Detaylar için bkz. A. Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict*, Berlin, 1983, s. 30-100; J.L. Bacqué-Grammont, *Les ottomans, les safawides et leurs voisins*, Nederlands Historish-Archeologish Instituut te Istanbul, 1987.

140 Yazıcı, "Safeviler," s. 56-7.

141 Faroqhi, "Bektashis," s. 17 (K. Kehl-Bodrogi, *Die Kızılbaş/Aleviten, Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*, [Freie Universität, Berlin, 1985, Doktora Tezi], Berlin, 1988, Islamkundliche Untersichungen, c. 126, s. 162-219'den naklen).

142 A.y.

143 Bu konular hakkında bkz. Gölpınarlı, *Nefesler*, s. 5; A.Y. Ocak, "Bektaşilik Bir Tarikattir Ama Alevilik Bir Tarikat Değildir," *TY*, no. 88 (Aralık 1994), s. 13-19; E.R. Fığlalı, "Alevilik Bektaşilik Üze-

rine," a.y., s. 5-7. Ayrıca bkz. Atalay, *Bektaşilik*, s. 16-20; Köprülüzâde, "Menşe'ler," s. 127- 28; Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 7; Mélikoff, "Bektaşiler Tarikati," s. 25; Ulusoy, s. 255; Kehl-Bodrogi; P. Dumont, "Alevîlike," *Turcica*, ciltler XXI-XXIII, 1991, s. 155-72; B. Noyan, "Bektaşi-Alevi Konusunda Bir Gezinti," *TY*, no. 88, s. 34-8; O.Türkdoğan, "Bedri Noyan'la Bektaşilik Üzerine," a.y.,, s. 8-9; a.y., *Alevi-Bektaşi Kimliği: Sosyo-antropolojik Araştırma* (buradan sonra *Kimlik*), İst., 1995.

144 Bazı Alevî grupların da: "Tanrı Ali'dir" şeklinde 'sırr'ı vardır: bkz. N. Birdoğan, *İttihat-Terakki'nin Alevilik-Bektaşilik Araştırması: (Baha Sait Bey)*. (Buradan sonra *Bektaşilik*), İst., 1994, s. 46.

145 Aslında, Bektaşi kadınların sosyal ve dini hayatta erkekle eşit statüde olmaları diye bir şey yoktur. Mesela Bektaşilikte hiç 'kadın şeyh' yoktur. Ayinlerde ve sosyal hayatta kadın sadece, 'Bacı erenler'dir ve şeyhin eşi olarak belli bir statüde olur. Diğer kadınlar da ayinde, ayin için yemek yapmak (lokma hazırlamak), vb işlerle meşgul olurlar. Geleneksel sünnî kadınlardan tek farkları, serbestçe erkekler arasında dolaşmalarıdır. Bektaşilikte kadının statüsü için bkz. Küçük, "Tasavvufta Kadın," s. 394-5.

146 Bkz. Birge, s. 159-60. Bektaşilerin, Müslüman olduklarını söyledikleri halde Yahudiliği gizlice yaşayan Sabetaycılarla da ilgileri olduğu iddia edilmiştir. (Bkz. A. Küçük, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, İst., trs., s. 154, 225). Bu iddia doğru ise, kendilerini gizlemelerinin bir sebebi de bu olabilir. Sabetayistler hakkında bilgi için bkz. A. Gövsa, *Sabatay Sevi*, İst., 1939; S. Galib, *Belgelerle Türkiye'de Dönmelik ve Dönmeler* İst., 1977; M. Perlmann, "Dönme," *EI*, c. II, s. 615-6; A. Küçük, "Dönme," *İA (TDV)*, c. IX (1993), s. 518-20.

147 Krş. Mélikoff, "Kızılbaş," s. 6; a.y., *Hacı Bektaş*, s. 255.

148 Bkz. Köprülüzâde, "Influence," hepsi; Gölpınarlı, *Mezhepler*, s. 40-1.

149 İsna Aşere'nin altıncı imamı ve Caferiyye'nin kurucusu: M. Öz,"Ca'fer es-Sadık," *İA (TDV)*, c. VII (1993), s. 1-3.

150 Eröz, s. 118. Birge ve Mélikoff bunu 'sema' (işitme) olarak adlandırırken hata yapmaktadırlar (bkz. Birge, s. 199; Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 135). Oysa semah daha çok Mevlevî ayini için kullanılır. Semah, kelime olarak, 'cömertlik, eli açıklık' manasına gelen 'semahat'dan gelmiş olabilir.

151 Detaylı bilgi için bkz. Noyan, *Bektaşîlik*, s. 180-210.

152 Krş. Birge, s. 211-12.

153 Bkz. J.V. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, tr. M. Ata, İst., 1329, c. I, s. 201.

154 V.L. Ménage, "Devshirme," *EI*, c. II, s. 210-13: 210; İnalcık, s. 11.

155 Devşirme, Hıristiyan çocuklarının, yeniçeri derecesine yükselmeleri, Saray hizmetinde veya idarede bir görev almaları için toplanmalarıdır: Ménage, s. 210.

156 Bkz. Ocak, "Bektaşîlik," s. 377.

157 Ocak, *Kalenderîler*, s. 212; Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 146.

158 Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 200-1.

159 İnalcık, s. 194. Ayrıca bkz. Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 147.

160 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. I, Ankara, 1984, s. 147-50.

161 Faroqhi, "Tekke," s. 185.

162 A. Refik [Altınay], *On altıncı asırda Rafizîlik ve Bektaşilik*, İst., 1932, s. 7.

163 Bu konu daha önce incelenmişti.

164 Bkz. Baha Saîd, "Tekke Alevîliği," s. 205-6. İlginçtir ki Bektaşilerin kendileri tarafından I. Selim'in, Hacıbektaş'taki ana tekkeyi geçici olarak kapattığı da söylenir.

165 Şapolyo, *Mezhepler*, s. 449.
166 E.J. Zürcher, *Turkey, A Modern History* (buradan sonra *Turkey*), London-New York, 1993, s. 42.
167 A.y., "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice, 1844-1918" (buradan sonra "Conscription"), *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, ed. E.J. Zürcher, London-New York, 1999, s. 79-94: 80. Ayrıca bkz. R.E. Koçu, *Yeniçeriler*, İst., 1964, s. 8-9.
168 Bkz. BOA, HH, no. 17328 (tarihi: 1241 H. [1825-6]).
169 Zürcher, "Conscription," s. 80.
170 BOA, HH, no. 17517 (Mazhar).
171 İ. H. Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İst. 1971, c. IV, s. 110-11.
172 Zürcher, "Conscription," s. 80.
173 Burada şunu not düşmeliyiz ki R.E. Koçu'ya göre, *Üss-i Zafer* (İst., 1243), II. Mahmud'u memnun etmek ve yeniçerileri mahvetmek için yazılmıştır ve bu sebeble güvenilir değildir (Koçu, s. 335-6). Yazarı Esad Efendi'nin, Bektaşi olduğu gerekçesi ile sürgüne gönderilen Şânîzâde Mehmed Ataullah Efendi'nin yerine vakanüvis olarak atandığını düşünürsek, Koçu'nun haklı olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bkz. M.M. Aktepe, "Esad Efendi," *EI*, c. II, s. 714.
174 Mélikoff, "Bektaşi," s. 154; a.y., *Hacı Bektaş*, s. 304.
175 BOA, HH, no. 17322 (tarihi: 1241H./1825-6).
176 Bkz., mesela, BOA, HH, no 1738 (tarih 1241 H./1825-6, II. Mahmud).
177 BOA Cevdet, Adliye, no. 1734.
178 Ulema-Kadılara verilen ilmi bir unvan. Çalışmasalar da maaş alırlardı. Bkz. S. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İst.,1996, c. I, s. 40.
179 *Şânîzâde Tarîhi* adlı eseri ile tanınır.
180 *Tefsîr-i Mevâkıb* adlı kitabı kastediliyor. Bkz. Ö.N. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, c. II, İst., 1994, s. 740; M.T. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, ed. A.F. Yavuz ve İ. Özen, İst., 1972, c. II, s. 740; Bursalı, c. I, s. 318.
181 Kısa bir biyografisi için bkz. Bilmen, c. I, s. 318.
182 Bkz. BOA, HH, no. 24493, II. Mahmud. Bkz. Belge 1, Ek-II.
183 Muharrem'in onuncu günü İmam Hüseyin'i anmak için yapılan tören.
184 BOA, HH, no. 17515 (tarihi: 19 Cemâziye'l-evvel 1241 [1825]).
185 Tokatlı Ömer Efendi'nin oğludur. *Mecmau'l-Fetâvâ*, *Şerhu Kelime et-Tevhîd* gibi eserlerin yazarıdır. Tasavvufî temayülleri ile bilinirdi. Biyografisi için bkz. Bursalı, c. I, s. 458-9.
186 İ. Gündüz, "Yeniçeri Ocağının İlgasından Sonra Meydana Gelen Bazı Tasavvufî Gelişmeler," *İLAM (İlmî Araştırmalar Merkezi) Araştırma Dergisi*, no. 1, Ocak-Haziran 1997, s. 9-21:11 vd. Ayrıca bkz. A. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. XII, Dersaadet, 1309 (yeni baskı), c. II, s. 182.
187 Fetvanın orijinali için bkz. Muhammad Tahir Efendi, *Bektaşiliğin Kapatılmasına Dâir* Fetva, İst., 1242, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi, ely. no. 16105.
188 Fermanlar için bkz. BOA, HH, syl.. 16408; 17323; 17351; 17383; 17386; 17441; 19426.
189 Bkz. BOA, HH, no. 24493 (Bkz. Belge 1, Ek-II).
190 BOA, Cevdet, Adliye, no. 1734 (3 a-/1, tarihi: Safer 1242 [1826]).
191 BOA, HH, no. 17351 (tarihi: 1242 H./1826-7, II. Mahmud [Takrîr]).
192 Koşay, "HBT," s. 374-5 (Burada, ayrıca, "cuma camisi," diye başka bir caminin de olduğunu ama

onun da müdaviminin bulunmadığını ekler). Ayrıca bkz. Mimâr Hikmet, "Bektaşilik ve Son Bektaşiler," *TY*, no. 200-6, Haziran 1928, s. 19-20; Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 319

193 Tekkelerin içerisindeki mezarlar bu uygulamadan istisna edilmişti. Bkz. BOA, Cevdet, Evkaf, no. 21839 (Takrîr, tarihi: Rabî II 1244 [1828]).

194 BOA, Cevdet, Evkaf, no. 20538, (Hüküm, tarihi: Şaban 1242 [1827]); BOA, HH, 15/15, 24588D (tarihi: 5 Şaban 1242 [1827]).

195 1502-1736 arasında İran'da hüküm süren Safevîler varlıklarını şu veya bu şekilde 1773'e kadar sürdürmüşlerdir.

196 Bkz. BOA, DH-İD, 33/36 (bkz. Belge 3, Ek -II'de).

197 Rıfkî, c. II, s. 18-9. Ayrıca bkz. Çelebi, s. 26, 70 vd.

198 Bkz. S. M. Esad Efendi, *Üssü Zafer*, İst., 1243, s. 208-10. Cevdet ve Barnes de bu kaynağı kullanmışlardır: bkz. Cevdet, c. XII, s. 180; J. R. Barnes, *An Introduction to Religious Foundations In the Ottoman Empire*, Leiden, 1986, s. 87-8.

199 Noyan, *BYBA*, s. 173. Babaların bir listesi için bkz. Noyan, *Bektaşîlik*, s. 52-3.

200 Kaynaklar, hakkında Nakşibendî şeyhlerinden olduğu ve Hacı Bektaş Tekkesi şeyhliğine atandığının dışında fazla bilgi vermemektedir. Eserleri arasında: *Kunûdhu'l-Hakâyık*, *Tefsîr-i Sûretu ve'l-Âdiyât*, *Risâle-i Tasavvufiyye*, vs. Bu eserleri Beşiktaş'daki Yahya Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır: H. Vassâf, *Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, ely., syl. 2305-09, c. II, 68-69; Bursalı, c. I, s. 191.

201 BOA, HH, no. 17351 (tarihi: 1242 H./1826-7, II. Mahmud [Takrîr]).

202 Faroqhi, "Bektashis," s. 20. Ayrıca bkz. BOA, HH, no. 17453 (tarihi: 1241 H./1825-6, II. Mahmud [Telhkîs]); BOA, HH, no. 21839 (tarihi: Rabî II 1244 [1828], II. Mahmud [Takrîr]).

203 Faroqhi, "Bektashis," s. 21 (yine kendisine ait olan *Der Bektaschi-Orden in Anatolien*, Vienna, 1981, s. 16'dan nakletmektedir.).

204 A.y. Konu hakkında daha değişik bir değerlendirme için bkz. Barnes, s. 87-101.

205 Ulusoy, s. 92-3.

206 "Bir Türk Tasavvufu'ndan Bahsedilebilir mi," Prof. Dr. Mustafa Kara ile söyleşi, *Dergâh*, no. 42 (Ağustos 1993), s. 12-13.

207 Detaylar için bkz. İ. Ataseven, *The Alevi-Bektaşi Legacy: Problems of Acquisition and Explanation*, Lund Studies in History of Religions, ed. T. Olsson, c. VII, Lund, 1997, s. 104 vd.

208 Bkz. Ziya, 'Bektaşilik', *Yenigün*, 6 Mart 1931, s. 9.

209 Zimmî, İslam memleketinde yaşayan Hıristiyan ve Yahudilere denir. İslam hukukuna göre belli hakları vardır: C. Chehata, "Ahl al-Dhimma," *EI*, c. II, s. 231.

210 D.S. Margoliouth, "Mawlawiyya," *EI*, c. VI, s. 888. Ayrıca bkz. H.A.R. Gibb ve H. Bowen, *Islamic Society and the West*, c. I, part II, Londra, 1957, s. 195; Baha Said, "Bektaşiler," s. 145; F.W. Hasluck, *Bektaşilik Tedkîkleri*, tr. R. Hulusi, İst., 1928, s. 129-34; Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 271-2; a.y., *Mezhepler*, s. 163; B. Lewis, *Emergence of Modern Turkey*, 2. Baskı, Oxford Paperbacks, Oxford-New York, 1968, s. 407. Ayrıca bkz. Gibb ve Bowen, c. I, part II, s. 195-6.

211 BOA, HH, no. 19426, tarihi: 1243 H./1827-8; BOA, HH, no. 19438 (tarihi: 1245 [1829-30], II. Mahmud).

212 Bkz. BOA, HH, syl. 131394 B, 31419 ve 31420. Detay ve belgeler bkz. Gündüz, s. 16-17.

213 BOA, HH, no. 19438 (tarihi: 1245 H./1829-30, II. Mahmud [Telhîs]).

214 Mesela, Esad Baba'ya ait bir kitapta Kuran ayetlerinin bazılarının anlamları yanlış yazılmıştı: Ahmed Lütfi, *Tarih-i* Lütfi, İst., 1290, c. I, s. 178-9.

215 BOA, HH, no. 25094 (tarihi: 25 Rebiyülevvel 1249 [1833]).

216 Cevdet, c. XII, s. 182.

217 Ulusoy, s. 92.

218 A.y., s. 93. (Burada, Ulusoy'un bu sayfada Şeyh Hamidullah'ın vefat tarihi olarak 1846'yı vermesine rağmen, s. 92'de 1836 olarak vermektedir. İkisinden birinde baskı hatası olabilir.)

219 Mélikoff, "Bektaşi," s. 163.

220 BOA, HH, 15/15, no. 24588A (tarihi: 1249 H./1833-4).

221 Bkz. BOA, HH, 15/15, no. 24588B (23 Zilkade 1249 [1834], mektûb).

222 Vezir-i Azamın makamı; Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği.

223 BOA, HH, 15/15, no. 24588E (tarihi: 1249 H./1833-4, mektûb).

224 C. H. Tarım, *Tarihte Kırşehri Gülşehri ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler* (buradan sonra *Tarihte*), İst., 1948, s. 113.

225 Noyan, *BYBA*, s. 173. Babaların bir listesi için bkz. Noyan, *Bektaşîlik*, s. 52-3.

226 A.y.

227 Böyle bir durum için bkz. BOA, DH.ID, 33/29 (tarihi: 15, 16, 21 Mayıs 1328 [1912]). Bkz. Belge 2, Ek - II.

228 1890'da İstanbul'da görünürde Nakşî denetiminde olan dokuz Bektaşi tekkesi vardı: Merdivenköy–Şah Kulu, Çamlıca–Tahir Baba, Eyüp–Karyağdı, Sütlüce–Karaağaç, Yedikule–Kazlıçeşme (Perîşân Baba), Rumelihisarı–Nâfi Baba (Şehidlik), Topkapı–Takkeciler, Sütlüce–Bademlik, Başıbüyük Köyü–Dâver/Dilâver Baba: bkz. Ahmed Münib Efendi, Bandırmalızâde, *Mecmûa-yı Tekâyâ*, İst., 1307; R.E. Koçu, "Bektaşiler, Bektaşi Tekkeleri" (buradan sonra "Bektaşiler"), *İst.A.*, İst., 1961, c. V, s. 2443-50: 2447.

229 Mimâr Hikmet, s. 20.

230 Atalay, *Bektaşilik*, s. 24. Ayrıca bkz. Koşay, "Bektaşilik," s. 25.

231 Mimâr Hikmet, s. 20; Sertoğlu, s. 326; Tarım, *Tarihte*, s. 10, 29.

232 Bkz. Koşay, "HBT," s. 375; Tarım, *Tarihte*, s. 10, 29.

233 Bkz. Mélikoff, "Bektaşi," s. 163; Noyan, *Bektaşîlik*, s. 53; N. Birdoğan, *Çelebi Cemalettin Efendi'nin Savunması (Müdafaa)*. (Buradan sonra *Savunma*), İst. 1996, 2. Baskı (ilk baskı 1994), s. 135.

234 Atalay'ın sözleri aynen şöyle: " Oysa en câhil Bektaşi Babaları bile bu şeyhlerden yüz defa daha ârif ve âgâhtır." Atalay, *Bektaşilik*, s. 24. Ayrıca bkz. Koşay, "Bektaşilik," s. 25.

235 Tarım, *Tarihte*, s. 113.

236 Mesela Mahmud Baba (v. 1277/1860-61): bkz. A.Birinci, "Rumelihisarı'nda bir Bektaşî şeyh ailesi" (buradan sonra "Bektaşî"), *Dergâh*, c. XII, no. 134 (Nisan 2001), s. 9-11; ve Topal Tevfik Baba (v. 1939): bkz. CSRA, Merdivenköy (B/22), Topal Tevfik Baba, s. 1-3.

237 F. Köprülü, "Mısır'da Bektaşilik," *TM*, c. VI (1936-39), İst., 1939, s. 13-31: 28.

238 Gündüz, s. 20.

239 Mélikoff, "Bektaşi," s. 161.

240 Bkz. (*I.Dönem*) *TBMM. Zabıt Ceridesi* [buradan sonra *(1. Dönem) TBMMZC*], c. VIII (1944), s. 75, 76, 340.

241 A.y., c. XIX (1959), 375 (Sivas Mebusu Mustafa Taki'nin konuşmasından).

242 Gölpınarlı, *Nefesler*, s. 3-4; C. Bardakçı, *Kızılbaşlık Nedir?* (buradan sonra *Kızılbaşlık*), İst., 1945, s. 16-17.

243 İttihat ve Terakki Cemiyeti partisi yurdumuzun yakın tarihinde çok önemli bir rol oynamıştır Partinin orijini, Meşrutiyet'in tatil edilmesinden sonra Paris'te kalan 'Jön-Türkler' denen bir grup Abdülhamid muhalifine dek uzanır. Bunlar, önce *Osmanlı Ittihâd ve Terakkî Cemiyeti*'ni kurmuşlar, bu da 1896-1908 arasındaki yıllarda *Ittihâd ve Terakkî Cemiyeti*'ne dönüşmüştü. Bu 'Osmanlıcı' parti, Batılılaşma ve laikleşmeyi hedefleyen 1327/1911 seçimlerinden sonra 'milliyetçi' olmuşlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 ve 1913 arasında politika sahnesine hakim olmuş, 1913 ve 1918 arası ise politika tekellerinde olmuştur. Geniş bilgi için bkz. T.Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952* (buradan sonra *Partiler*), İst., 1995, s. 174-233; E.J. Zürcher, *The Unionist Factor. The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement* (buradan sonra *Unionist*), Leiden, 1984.

244 Arnavutluğun, Osmanlı İmparatorluğu'nda devamlı bir ayaklanma bölgesi olduğu hatırlanmalıdır. Konu hakkında kısa bir değerlendirme için bkz. Tunaya, *Partiler*, s. 395-6.

245 F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929, c. I, s. 438. Ayrıca bkz. E.E. Ramsaur, The *Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908* (buradan sonra *The Young Turks*), Princeton, 1957, s. 112; T. Zarcone, *Mystiques, Philosophes et Francs-Maçons en Islam: Rıza Tevfik, penseur Ottoman (1868-1949). Du Soufisme à la confrérie (buradan sonra Mystiques), 2 c., Libraire d'Amérique et d'Orient*, Paris ve İst., 1993, (IFEA XXXVII), c. I, s. 105-12.

246 1283 H./1866'de Meşîhat (Şeyhülislamlık) ve Evkaf-ı Hümâyûn'un onayı ile kurulmuştur. Osmanlı yıllıklarına göre, başkanı değişik tarikatlardan seçilirdi. Bir tekkeye şeyh atamak veya görevden almak, tarikatların vakıflarını denetlemek bu meclisin görevleri arasında idi. Bkz. M. Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar" (buradan sonra "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e"), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İst., 1985, s. 985-8. Ayrıca bkz. M.Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İst., 1983, c. II, s. 429-30 (buradaki "Meclis-i Meşayih," maddesi, meclisin kuruluş tarihi olarak 1295/1868'i vermektedir.); M. Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (buradan sonra *Tekkeler*), İst. 1990, s. 91, 105, 284, 298, 310-311, 318.

247 Koçu'ya göre "Takkeciler:" Koçu, "Bektaşiler," s. 2447.

248 Albayrak, c. V, s. 74-5, 195-6.

249 Bkz. Üçüncü Bölüm, s. 118.

250 Temren, s. 99, 122.

251 Bkz., mesela, *Legaat Prof. Dr C. Snouck Hurgronje 1936*, Coc. Or. 7114 C/3 (Herinneringen uit Istanbul, 31a-35a), Leiden Univ. Ktp. (J. Schmidt, "Een Onbekend Dagboekfragment en Brieven uit Istanbul van Christian Snouck Hurgronje," *Sharqiyyât* 11 [1999], s. 77-100: 85'ten naklediyorum).

252 Biyografisi için bkz. M.H. Şentürk, "Bezm-i Alem Valide Sultan," *İA (TDV)*, c. VI (1992), s. 108-13.

253 Bkz. Margoliouth, s. 888.

254 Bkz. Mélikoff, "Bektaşi," s. 161.

255 Osmanlı İmparatorluğu'nda din bilginleri ve şeyhler arasındaki ihtilaf 'Kâdî-zâdeliler ve Sivasî-zâdeliler' diye temsil edilir. Bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (buradan sonra *OT*), c. III, bölüm

I, Ankara, 1983, s. 354-66; M. C. Zilfi, "The Kadızadelis: Discordant Revivalism in Seventeenth Century İstanbul," *JNES*, c. 85, (Ocak-Ekim 1986), s. 251-69.

256 Osmanlı din bilginleri sınıfı için bkz. I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1965: Albayrak, c. I, s. 33-54. Osmanlıda din bilginleri - sufi şeyhleri ihtilafı için bkz. H. G. Majer: "Sozialgeschichtliche Problem um ulemâ und Derwische im Osmanischen Reich," *İstanbul, 15-20.X.1973: I. Uluslararası Türkoloji Kongresi (1st International Turcology Congress)*, s. 218-33; H. Sohrweide, "Gelehrte Scheiche und Sufische ulemâ im Osmanischen Reich," *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients. Festschrift für Bertold Spuler zum siebzigsten Geburstag*, Leiden, 1981, s. 375-86.

257 H.G. Mayer, "İctimaî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Ulemâ-Meşayıh Münasebetleri," tr. H. Zamantılı, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ekim 1980, no. 4, s. 59.

258 Baha Said, "Tasavvuf ve Hür Mezhebler," *Muhibbân*, no. 4, 27 Rabî II 1337/30 Ocak 1335, s. 1-2.

259 Bilgin Turnalı ve Esin Yücel, "İstanbul'daki Bazı Tekkelerin yerlerine Dair Bir Araştırma," *Vakıflar Dergisi*, XVIII, 141-63.

260 Osmanlıda tarikatların kültürel ve eğitsel rolleri için bkz. Ş. Uzluk, *Mevlevilik'te Resim*, Ankara, 1957; K. Kreiser: "Die Tekke und das Derwischwesen," *Turkische Kunst und Kulture aus der Osmanischer Zeit*, edl. B. Kelner-Heinkele ve D. Rohedder, 2 c., Recklinghausen, 1985, c. I, s. 87-91; S. Faroqhi, "Agricultural Crisis and the Art of Flute Playing: The Worldly Affairs of the Mevlevi Dervishes (1592-1652)," *Turcica*, 20 (1988), s. 43-70; Kara, *Tekkeler* s. 227-49; Lifchez, hepsi.

261 Daha fazla detay için bkz. V.M. Kocatürk, *Tekke Şiîri Antolojisi*, Ankara, 1953; A. Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiîri Antolojisi*, İst., 1972.

262 Tarikatlardaki bir eğitim programı örneği için bkz. M.N. Şemseddin, *Miftâhu'l-Kulûb*, İst., 1284, s. 41- 52; Bektaşilikteki eğitim sistemi için bkz. Temren, s. 143-232.

263 Bkz. Kissling, "Rolle," s. 180-91.

264 Şeyh-mürid ilişkileri hakkında bilgi için bkz. A. el-Kuşeyrî, *Al- Risâle*, edl. M. Zerîk ve A.A. Baltacı, Beyrut, 1993/1413, s. 380; A.A. es-Sülemî, "Cevâmiu Adâbi'-Sûfiyye" *Tisu Kütübin fi Usûli't-Tasavvuf ve'z-Zühd*, ed. S. Ateş, 1993, s. 228, 236. Bektaşilikte şeyh-mürid ilişkisi için bkz. Temren, s. 109-232.

265 Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'si, yolculara hizmet veren zengin tekkelere birçok örneklerle doludur. Bektaşi tekkeler için bkz. Mesela: c. VIII, s. 70, 80.

266 Ocak, "Zaviyeler," s. 254, 267.

267 Uzunçarşılı, *OT*, c. I, s. 545.

268 Barkan, "Kolonizatör," s. 294 ; a.y., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," *İÜİkt. FM*, c. I, syl. 1-4 (Ekim 1949-50), s. 525-68.

269 Bkz. E. Işın, "Tarikatların Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15-17. Yüzyıllar)," *İstanbul Armağanı 3*'ten ayrı basım, İst.,1997, s. 226-7.

270 Biyografisi için bkz. N. Aykut, "Damat İbrahim Paşa," *İA (TDV)*, c. VIII (1993), s. 440-1.

271 Biyografisi için bkz. M.M. Aktepe, "Hekimoğlu Ali Paşa," *İA (TDV)*, c. XVII (1998), s. 166-8.

272 Işın, s. 225. Ayrıca bkz. E.J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (buradan sonra *Türkiye*), İst., 1993, s. 279.

273 Eickelman, s. 223.

274 Bir mürit, kendisini tamamen şeyhine teslim etmeli, hatta, onun sözlerine gerek kalmadan işaretlerini anlayıp itaat etmelidir: Kuşeyrî, s. 380; Sülemî, s. 228, 236.

275 Köprülü, *Mutasavvıflar*, s. 197.

276 Derviş-devlet işleri ilişkisi için bkz. C.S. Hurgronje, *Mekka in the Later Part of the 19th Century: Daily Life, Customs and Learning: the Muslims of the East-Indian Archipelago*, tr. J.H. Monahan, Leiden, 1931; U. Halbach, "Heiliger Krieg gegen den Zarismus, zur Verbindung von Sufismus und Cihad im Antikolonialen Islamischen Widerstand gegen zu Blad im 19. Hundert," *Die Muslime in der Sowjetunion und Jugoslawien. Identitat, Politik, Widerstand*, edl. A. Kappeler, G. Simon ve G. Brunner, Köln, 1989, s. 213-34; J. Gross, "Multiple Roles and Perceptions of a Sufi Şeyh: Statements of Political and Religious Authority," *Naqshbandis. Cheminements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman*, (buradan sonra *Naqshbandis*), edl. M. Gaborieau, A. Popovic ve T. Zarcone, İst. ve Paris, 1990 (aynı makale *Varia Turcica*, c. XVIII, s. 109-23'de).

277 Kaynaklar için bkz. B. McGuire Meredith, *Religion in Social Context*, Trinity Üniv., 3. baskı, 1992, Belmont, California, s. 29.

278 S. N. Eisenstadt, "Religious Organization and Political Progress in Centralised Empires," *The Journal of Asian Studies*, 21 (Mayıs 1962), s. 279-83; B. Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden, 1981, s. 10.

279 Halvetiyye'nin bir koludur ve Sünbül Efendi (1475-1529) tarafından kurulmuştur. Bkz. L. Massignon, "Tarikat," *İA (MEB)*, c. XII-I, s. 15 (ed. T. Yazıcı); Bursalı, c. I, s. 179-80.

280 Şeyh Sadeddin Cebevî eş-Şeybânî (v. 701 /1301) tarafından kurulmuştur. Daha çok Mısır'da yaygındır. İstanbul'da 23 Sadî tekkesi vardı. Bkz. Şapolyo, *Mezhepler*, s. 202-3.

281 Ancak, tam bir ters tepki olarak, bu dini tören halkın nefretine sebep oldu. II. Mahmud döneminden sonra portreler duvarlardan indirildi. Fotoğrafın icadından sonra, bu gelenek kolayca kabul edildi, zira o zaman bu tür şeyler için dini tören yapılmadı: *Tarih-i Lütfi*, c. V, s. 50-2.

282 Bkz. mesela, M. İşpirli, "Duagu," *İA (TDV)*, c. IX (1994), s. 541-2.

283 Barkan, "Kolonizatör," s. 299-302.

284 Bkz. Zürcher, "Conscription," s. 82.

285 Barkan, "Kolonizatör," s. 301; İnalcık, s. 188.

286 Bütün olanlara rağmen onun *Vâridât, Cavâmiu'l-Usûl, Latâifu'l- İşârât* gibi eserleri İslam alimleri arasında aranan eserlerdendir. Bkz. İnalcık, s. 188 vd.; A. Gölpınarlı, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, İst., 1966; B. Dindar, "Bedreddin Simavi," *İA (TDV)*, c. V (1992), s. 331-4; Bursalı, c. I, s. 64-80 (editörlerin notlarından); Ocak, *Zındıklar*, s. 136-96.

287 1839-1871 arasındaki dönem Türk tarihinde *Tanzîmât* (Reformlar) diye bilinir. Bu dönemde devletin modernizasyonu hedeflenmişti. Detaylar için bkz. Zürcher, *Turkey*, s. 52-75.

288 E. Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İst., 1991, s. 113-14.

289 Lapidus, s. 26-7.

290 Bkz. Pakalın, c. II, s. 729.

291 BOA, DH-SYS, 123-12, 35 (tarihi: 1333.4.23 [83 Belge içerir]).

292 Bkz. BOA, DH.KMS, 32/12 (tarihi: C. 18. 1333 [1915]).

293 Bkz. Süheyl Ünver'in Defterleri, no. 59; N. Köstüklü, "Balkan ve I. Dünya Harplerinde Mevlevihaneler,"(*12. Türk Tarih Kongresi: 12-16 Eylül 1994*), s. 7-8.

294 Bkz. Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 177-8; N. Korucuoğlu, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994, s. 17-18, 57-61. Ayrıca bkz. K. Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, 1. Baskı, İst., 1967, s. 18-23.

)5 J. McCarthy, *The Ottoman Turks: an Introductory History to 1923* (buradan sonra *Ottoman*), Londra ve New York, 1997, s. 359. Ayrıca bkz. D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e* (buradan sonra *MKT*), 3 c., İst., 1979, c. III, s. 936.

)6 Zürcher, *Turkey*, s. 121.

)7 İ.S. Sırma, "19. Yüz Yılda Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlere Dair Bir Vesika," *Tarih Dergisi*, no. 31 (Mart 1977), İst., 1978, s. 183-98.

.8 Sultan Abdülhamid'in şeyhler ile işbirliği için bkz. İ. Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri* (buradan sonra *İslâmcılar*), İst., 1994, s. 73-6; B.A. Manneh, "Sultan Abdulhamit and Shaikh Abulhuda al-Sayyadi," *MES*, c. XV (1979), s. 131-53; Ş. Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler/3)*, 4. baskı, İst., 1995, s. 191-3; E. Sırriyeh, *Sufis and Anti-Sufis*, Curzon Press, 1995, s. 76-80.

:İNCİ BÖLÜM

Bkz. E. J. Zürcher, "The Ottoman Empire and the Armistice of Mudros" (buradan sonra "Mudros"), *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918*, ed. H. Cecil ve P.H. Liddle, South Yorkshire, 1998, s. 273-4.

ATASE'de, Mücadele'nin başlangıç tarihi 19 Mayıs 1335 (1919) ve 28 Eylül 1335 (1919) arası olarak verilmektedir: ATASE, Kl.17. D.67, F.1-107.

Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Temmuz 1923 (1339).

Zürcher, *Unionist*, s. 105.

A.y., s. 68 vd., 105.

ı A.y., s. 72 vd.

; S. Selek, *Milli Mücadele*, 2 c., c. I (*Anadolu İhtilali*), c. II (*İstiklal Harbi*), İst.,1987, c. II, s. 406-7. Konu hakkında detaylı bir değerlendirme için bkz. B. Sakallı, *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, İst., 1997, s. 15-24.

{ Selek, c. I, s. 108.

ç K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, 2. baskı, İst., 1969, s. 11, 293; E.B. Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi* (buradan sonra *Kemal Atatürk*), İst., 1958, s. 270.

ı Zürcher, *Turkey*, s. 154-5.

ı Bkz.. E.J. Zürcher, "The Vocabulary of Muslim Nationalism" (buradan sonra "Vocabulary"), *International Journal of the Sociology of Language*, no. 137 (1999), s. 81-92: 82; a.y., *Turkey*, s. 145, 147-9.

ı *(1. Dönem) TBMMZC*, c. VIII, s. 136.

ı Kadınların Milli Mücadele'deki rolleri için bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. IV (1981), s. 5, 6; *İrade-i Milliye*, 22 Kânûn I 1335 (1919); F.A. Tansel, *İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız*, Ankara, 1988.

ı. Bkz. BCA, Karar no. 1641, tarihi: 21.6.1338 (1922).

ı' Aydemir, Kuvâ-yı Milliye'nin iki anlamı olduğunu söyler: Kendisini ve ülkeyi savunan kuruluş ve halk hareketi. Bu bir gönüllüler hareketi idi (Aydemir, c. II, s. 141). Bu kuvvetlere işaret eden başka ifadeler de vardı: Milli Kuvvetler, Çete (bu terim İstanbul Hükümeti tarafından kullanılırdı), Müfreze, Mücâhidîn, Mîlis, Alay, Tabur: Selek, c. I, s. 117, 122. 'Kuvâ-yı Milliye' kelimesi ilk kez, milli kuvvetleri toparlayıp bir gaye etrafında birleştirmek amacıyla 1918'de kurulan Milli Kongrelerde kullanıldı: Belen, s. 43, 48.

1(Bkz. Karar no. 5519, tarihi: 11 Ağustos 1927.

17 J. McCarthy, *Muslims and Minorities. The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (buradan sonra *Muslims*), New York, 1983, s. 110; Ayrıca bkz. a.y., *Ottoman*, s. 373.

18 Detay için bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I (1959), s. 165; D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın* (buradan sonra *Türkiye*), 2 c., İst., 1978, I, s. 280-315; Sakallı, s. 288-365; Selek, c. I, s. 68; Genel Kurmay Harb Tarihi Dairesi, *Türk İstiklal Harbi* (buradan sonra *TİH*), c. VI (*İç Ayaklanmalar*), Ankara, 1964, s. 33.

19 Selek, c. I, s. 68; *TİH*, c. VI, s. 33.

20 Bkz. Avcıoğlu, *Türkiye*, c. I, s. 286-300.

21 Bkz., mesela, (*2. Dönem*) *TBMM. Zabıt Ceridesi* [buradan sonra *(2. Dönem) TBMMZC*], 32 c., Ankara, 1961-1976, c. XVII (1976), s. 106'i takib eden ek; c. XVIII, s. 385, 469-74'lerden sonraki ek.

22 Avcıoğlu, *MKT*, c. III, s. 987, 996.

23 Ş.S. Aydemir, *Tek Adam. Mustafa Kemal 1881-1919*, 3 c., İst., 1963-65, c. II (1964), s. 28-30, 112, 364; F. Belen, *Askerî, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, 2. Baskı, Ankara, 1983, s. 50-1; Selek, c. I, s. 69.

24 Bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XIV (1976), s. 253-4, 261, 264.

25 Bkz. a.y., s. 216

26 Bkz. a.y., s. 297.

27 H.E. Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı. Kurtuluş Savaşı Anıları*, İst., 1994, s. 128.

28 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. VIII, s. 71-2.

29 Bkz. Zürcher, "Conscription," s. 86; BOA, DH/ İ-UM, E/35, no. 51 (tarihi: 11 Ramazan 1335 [1916]).

30 Mesela BOA, DH-HMK, D.4-2 (tarihi: 15.3.1335 [1919]); TİTE, K.20, B.100, tarihi: 2 Ağustos 1336 (1920).

31 Mesela BOA, DH-İ- UM, D.19/12 (tarihi: 16 M.[Muharrem] 1338 [1920]); Belen, s. 78,79.

32 Selek, c. I, s. 276.

33 Daha sonraları, 1921'de kurulan ve saltanat ve hilâfetin önemini vurgulayan 'Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyyeti', onun yönetiminde idi: Zürcher, *Turkey*, s. 166.

34 Doğuda, mahalli bir kongrenin 'Şarkî Anadolu Müdafa-i Hukûk Cemiyeti' tarafından daha önce düzenlenmesine rağmen, bu mahalli cemiyetleri gerçekten birleştiren Sivas Kongresi olmuştur. Kongre için bkz. Tunaya, *Partiler*, s. 476.

35 Bkz. Aydemir, c. I, s. 115. Diğer üyeler şunlardı: Eski Bahriye Nazırı (ve daha sonra 1. TBMM'de Sivas, 2. TBMM'de İstanbul milletvekili) Hüseyin Rauf (Orbay) Bey (v. 1964); Eski Trabzon milletvekilleri Izzet ve Servet Beyler; Nakşî şeyhi Şeyh Fevzi Efendi; eski Beyrut Valisi Bekir Sâmî (Kunduh) Bey; ve Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey. Heyetin görevi, ülkenin kurtuluşu için gereken kararları almak ve uygulamaktı. Detaylar için bkz. Tunaya, *Partiler*, s. 517-18; M. Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, (v. I), Ankara, 1968, s. 182.

36 A. Mango, *Atatürk*, London, 2000, s. 241.

37 F. Çoker ve diğerleri, *Türk Parlamento Tarihi. Milli Mücadele ve TBMM. 1. Dönem. 1919-1923* (buradan sonra *TPT*), 3 c., Ankara, 1995, c. III, s. 1011, 1012, bu sayıyı 7 olarak verir.

38 Mesela bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XXIV (1960), s. 52. Din adamlarının Milli Mücadele'deki rolleri için bkz. G. Jäschke, "Nationalismus und Religion im türkischen Befreiungskriege," *WI*, c. XVIII (1936), s. 54-69; Eşref Edib, "Milli Mücadele'de Din Ulemâsı," (*Yeni*) *Sebilurreşad*, c. 46, no. 5 (1949); Ertürk, s. 520-5; Mısıroğlu, hepsi; C. Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mi-*

marları, Ankara, trs. ; A. Sarıkoyuncu, *Milli Mücadele'de Din Adamları*, c. I, Ankara, 1995; Sakallı, hepsi; R. Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları*, 2 c., İst., 1999.

39 Mesela TBMM açılışı vesilesiyle bir telgraf: *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 113 (Bazı Ermeni temsilcileri); I. İnönü Zaferi dolayısı ile: *A.y.*, c. IX (1954), s. 335 (Eskişehir'deki Yahudî cemaatinden). Bazı gayri müslimler de ülkeye bağlılıklarını bildiren telgraflar gönderdiler: *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XXVI (1960), s. 106 (Hahambaşı vekili Bacerano Efendi'den).

40 Detaylar için bkz. Zürcher, "Conscription," s. 88-91. Konuyla ilgili Meclis tartışmaları için bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. III (1981), s. 409; c. IV (1981), s. 354-5; c. VI (1943), s. 246, 285; c. XI (1954), s. 286.

41 Belen, s. 408.

42 Bu mahkemeler savaştan sonra kapatılmış ve Mart 1925'te Takrîr-i Sükûn Kânûnu'nun kabulünden sonra diğer iki mahkeme kurulmuştu: Birisi, doğudaki Kürt ayaklanması ile, diğeri de diğer ayaklanmalar ile ilgilenmek içindi. Daha fazla açıklama için bkz. *Açıksöz*, 5 Mart, 1341 (1925), s. 1. Mahkeme'nin ilk oturumu için bkz. *Açıksöz*, 18 Mart 1341 (1925); E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara, 1975; Avcıoğlu, *MKT*, c. III, 978; İ. Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, Ankara, 1992, s. 64-73; A. Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: 2. Grup* (buradan sonra *Muhalefet*), İst., 1994, s. 369.

43 Kısa bir biyografisi için bkz. İ. Güneş ve diğerleri., *Türk Parlemento Tarihi. I. ve İkinci Meşrutiyet* (buradan sonra *TPT*), 2 c., Ankara, 1998, c. II, s. 402.

44 BCA, Karar no. 7002, 7 Ağustos 1928.

45 A.y., no. 11931, 11 Kasım 1931.

46 Toprak, s. 63.

47 Bkz., mesela, BOA, DH-KMS, 53-4/21 (Mustafa Kemal'in Ankara'ya ilk gelişinde Meclis binası olarak kabul edilen binanın önünde yaptığı konuşma. Bkz. Belge 4, Ek-II).

48 Aydemir, c. II, s. 299-300.

49 A.y., s. 292.

50 A.y., s. 294.

51 A.y., s. 295-6, 301.

52 Bkz. BOA, DH- SYS, 123-12/35; TİTE, K.28, B.19 ve K.31, B.32, etc.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1336 (1920); *İrade-i Milliye*, 22 Nisan 1336 (1920); *Öğüt*, 19 Nisan 1336 (1920); *Açıksöz*, 25 Nisan 1336 (1920).

53 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 292; c. III, s. 123 (7.8.1336 [1920] Antalya milletvekili Rasih [Kaplan] Efendi'nin beyanı ve Şeriyye Encümeni tarafından verilen mazbata).

54 Aydemir, c. II, s. 293-9.

55 Bir örnek için bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 218-19.

56 Bkz. Ertürk, s. 349, 427, 434; Ayrıca bkz. Belen, s. 166, 225. Mustafa Kemal'in kendisini motive eden şeylerden birisi de din sayılabilir. Şapolyo'ya göre, Mustafa Kemal bir gün balkonunda oturuyordu. İki Müslüman kadını rahatsız eden, çarşaflarıyla uğraşan iki Müttefik Kuvvetler askerini gördü. Kadınlar bağırırken onlar gülüyordu. Yerinden fırladı ve "Ya istiklâl ya ölüm" diye bağırdı. O gece sinirinden uyuyamadı: Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 278.

57 Adıvar, s. 108; B.N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk* (*British Documents on Atatürk*, buradan sonra *Atatürk*), c. III, s. 287.

58 Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 315.
59 Aydemir, c. II, s. 111-12.
60 Karabekir, s. 617; Aydemir, c. II, s. 265; Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 395-6.
61 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1921.
62 A.y.,15 Mayıs 1921 ve 17 Eylül 1921; Ertürk, s. 416-17.
63 BCA, *DİB Kataloğu*, 051, 7. 64. 23, tarihi: 27 Ağustos 1922.
64 Şimşir, *Atatürk*, c. III, s. 399.
65 TİTE, K.15, B.7, tarihi: 29 Şubat 1336 (1920).
66 Daha fazla bilgi için bkz. Şimşir, *Atatürk*, c. II, s. 266-8; c. III, s. 44-5.
67 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XX (1959), s. 20.
68 A.y., c. VIII, s. 393-4.
69 A.y., c. XX, s. 38.
70 A.y., c. I, s. 114, 329-333; c. II (1981), s. 267-9, 334-7; c. III, s. 195-200; c. IV, s. 112-31, 137-54. Ayrıca bkz. *Tanîn*, 22 Nisan 1339 (1923) ve 14 Haziran 1339 (1923).
71 A.y., c. XIX, s. 310: Edirne mebusu Şeref Bey'in (Mehmed Şerafeddin Bey [Aykut], v. 1939), 20 Nisan 1922 tarihindeki meclis konuşmasından.
72 A.y., c. VIII, s. 458.İkinci Meclis'in reformcu karakterini anlamak için bkz. *(2.T) TBMMZC*, c. VI (trs.), s. 388, 411, 436 (alkol içme serbestisi), s. 431, 434, 470 (padişaha verilen tahsisatları tenkit); c. VII, s. 31,166, 237, 714; c. VIII, s. 292 (basit Türkçe kullanımı hakkında).
73 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. VIII, s. 458.
74 Türkiye İş Bankası, *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 24 Nisan 1336(1920)- 21 Şubat 1336 (1921), c. I, Ankara, 1985, s. 134. Ayrıca bkz. Atatürk, *Nutuk* (buradan sonra *Nutuk*), Ankara, 1963, s. 479.
75 Türk milliyetçiliğinin tarihi için bkz. J.M. Landau, *Pan-Turkism in Turkey: A Study of irredentism* (buradan sonra *PTT*), Bloomington, 1995; D. Kushner, *Expression of Turkish National Sentiment*, Varşova, 1961; "Turancılık," Türk *Ansiklopedisi*, c. XXXII, Ankara 1983, s. 2-4; F. Ayın, *Cumhuriyet Döneminde Türkçülük Hareketleri: 1931-1945*, BDT, Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi Enstitüsü, Hacettepe Üniv., Ankara, 1998, s. 25-32.
76 J.M. Landau, "Pan-Turkism," *EI*, c. VIII, s. 250; Zürcher, *Turkey*, s. 133.
77 Bkz. Lewis, s. 343-50.
78 A.y., s. 351; Landau, "Pan-Turkism," s. 251.
79 Landau, *PTT*, s. 74.
80 Din ve Türk milliyetçiliği arasındaki ilişki ile ilgili detaylı bilgi için bkz. M. Akgül, *Türk Toplumunun Değişim Sürecinde Din Anlayışları*, BDT, Konya, 1996, s. 194-262.
81 Landau, "Pan-Turkism," s. 250.
82 Zürcher, *Turkey*, s. 140.
83 Landau, "Pan-Turkism," s. 251.
84 A.y., *PTT*, s. 74.
85 Bkz. E.J. Zürcher, "Muslim Nationalism: the Missing Link in the Genesis of Modern Turkey," *Hamizrah Hehandash. The New East*, no. 39 (1997-98), s. 67-83.
86 Zürcher'e göre, bağımsızlık hareketinin altyapısı İttihatçılar tarafından hazırlanmıştı ama onların halk arasındaki namı pek de iyi olmadığı için, adı temiz birini aradılar ve bu sebeple, eski bir İtti-

hat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Mustafa Kemal Paşa'yı seçtiler . Mustafa Kemal İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Cemal Paşa grubundandı. 1912-13 sırasında, Enver ile Fethi ve Mustafa Kemal arasındaki ilişkiler gerginleşmişti. Sonunda, Mustafa Kemal merkez kuvvetin dışında bırakıldı ve Ocak 1913 Bâbıâli Baskını'ndan sonra Enver ön plana çıktı. Bu demektir ki Mustafa Kemal 1919'da Enver ve Talat Paşa'nın savaş politikaları içinde değildi. Ancak temiz ismi dolayısı ile iyi bir adaydı ve bu sebeple onlar tarafından lider olarak 'seçildi': Zürcher, *Unionist*, hepsi (özellikle s. 69, 103-9); a.y., *Turkey*, s. 147-8.

87 Mesela Şimşir, *Atatürk;* E. Ulubelen, *İngiliz Belgelerinde Türkiye*, İst., 1967; Zürcher, *Unionist*; vb

88 Bkz. Lewis, s. 352; Landau, *PTT*, s. 74.

89 Lewis, s. 352. Ayrıca bkz. M. Keskin, *Tarihi Açıdan Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*, Ankara, 1985, BDT, TİTE, s. 200.

90 Bkz. L. Massignon, *Annuaire du monde musulman: statisque, historique, social et économique*, Première Année 1923, Paris, s. 316.

91 Bkz. Zürcher, "Vocabulary," s. 89-90.

92 Bkz. mesela *(IV. Devre) Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, c. I, s. 115 (17 Şubat 1920); Zürcher, *Turkey*, s. 144.

93 Konu hakkında tam bir değerlendirme için bkz. Zürcher, "Vocabulary," s. 86-90.

94 Ertürk, s. 431, 432.

95 Avcıoğlu, *MKT*, c. II, 654; a.y., *Türkiye*, c. I, s. 329-37.

96 Belen, s. 178-84.

97 İstanbul Dâru'l-Fünun Hukuk Fakültesi ve Sorbonne Siyasal Bilimlerden mezun. Bir öğretmen okulunda öğretmenlik yaptı. Görüşlerinden dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Sinop'a sürüldü. 1914'te Rusya'ya sığındı. 1917 Rus Komünist Devrimi'nden sonra, Türk savaş esirleri arasında komünizmi yaymaya çalıştı. 1920'de Bakü'de Türk Komünist Partisi'ni kurdu. 1921'de milliyetçiler tarafından Karadeniz'de boğduruldu.: Zürcher, *Turkey*, s. 362; a.y., *Unionist*, s. 124 (P. Dumont, "Bolshévisme en orient. Le Parti communiste Turc de Mustafa Suphi," *CMRS*, c. XVIII, no. 4 [1977], s. 378-84'ten naklen verilmiş).

98 G.S. Harris, *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford, California, 1967, s. 9.

99 Selek, c. II, s. 612, 613, 615.

100 Harris, s. 9.

101 A.y.

102 *Mesai- Halk Şuralar Fırkası Programı* (buradan sonra *Mesai*), ed. M. Tunçay, Ankara, 1972; a.y., *Türkiye'de Sol Akımlar I* (buradan sonra *Sol Akımlar*), 3. baskı, Ankara, 1978, s. 106-123; a.y., *Türkiye'de Sol Akımlar I -1908-1925 (Belgeler 2)*. (Buradan sonra *Belgeler)*, İst., 1991, s. 198-207; Zürcher, *Unionist*, s. 125.

103 Marx'a olan saygısı hakkında bkz. Avcıoğlu, *Türkiye*, c. I, s. 332-40. Ayrıca bkz. Belen, s. 232.

104 Tunçay, *Sol Akımlar*, c. I, s. 243.

105 Yeşil Ordu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Karabekir, s. 607-8; T.Z. Tunaya, *Partiler*, s. 531; F. Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komunist Faaliyetler* (buradan sonra *Sosyalist*), Ankara, 1967, s. 124-84; Tunçay, *Belgeler*, s. 207-11; Zürcher, *Unionist*, s. 125-26.

106 Zürcher, *Turkey*, s. 164,

107 Bkz. Tunçay, *Sol Akımlar*, c. I, s. 130-264; Zürcher, *Unionist*, s. 124 vd.; Tevetoğlu, *Sosyalist*, s. 184-99; Ayrıca bkz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, edl. M. Tunçay ve E.J. Zürcher, İst., 1995; Avcıoğlu, *MKT*, c. II; a.y., *Türkiye*, c. I, s. 329-36; Aydemir, c. II, s. 367; Selek, c. II, s. 615.

108 Zürcher, *Turkey*, s. 159-60. Türk - Sovyet ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. S. Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadele'ye*, İst., 1979.

109 Bkz. Avcıoğlu, *Türkiye*, c. I, s. 334.

110 Bkz. F. Tevetoğlu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar* (buradan sonra *Kuruluşlar*), Ankara, 1988, s. 34-50; Karabekir, s. 596.

111 Bkz. M. Onar (ed.), *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, 2 c., Ankara, 1995, c. II, s. 205.

112 Ailesi, 1934'teki Soyadı Kanunu'ndan sonra "Kâhyaoğlu" soyadını aldı.

113 Bkz. Tunçay, *Sol Akımlar*, c. I, s. 240-1; Belen, s. 288, 290; Zürcher, *Turkey*, s. 164-5.

114 Tunaya, *Partiler*, s. 532.

115 Bkz. Zürcher, *Turkey*, s. 153. Detaylar için bkz. P.C. Helmreich, *From Paris to Sèvres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Columbus: Ohio State Üniv. Press, 1974.

116 Mango, s. 285.

117 Zürcher, *Turkey*, s. 153.

118 Mango, s. 356.

119 A.y., s. 168.

120 S. Shaw ve E.K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. II, Cambridge ve Sydney, 1985., s. 365.

121 McCarthy, *Ottoman*, s. 386. Lozan Antlaşması hakkında detaylar için bkz. W.N. Medlicott ve diğerleri, *Documents on British Foreign Policy*, Londra, 1972, c. XVIII, s. 990-1064; S. L. Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Ankara, 1969; *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923. Records of Proceeding and Draft Terms of Peace*, Londra, 1923; S. R. Sonyel, *Turkish Diplomacy 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, London-Beverley Hills, 1975.

122 Mango, s. 387.

123 McCarthy, *Muslims*, s. 139.

124 R.H. Davison, *Turkey, a Short History*, 2. baskı, Huntingdon, 1988, s. 126.

125 Şemseddin Bey'in (Ertuğrul [günümüz Bilecik] Mebusu) konuşmasından: (*III. Devre*) *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, (buradan sonra *(3. Dönem) MMZC*), c. II, Ankara, 199, c. II (1991), s. 39, toplantı tarihi: 21 Ocak 1334 (1918).

126 Garpçıların dine karşı tutumları için bkz. M.Ş. Hanioğlu, "Garbcılar: Their Attitudes Toward Religion and Their Impact on the Official Ideology of the Turkish Republic" (buradan sonra "Garbcılar"), *Studia Islamica*, 1997/2 (août), 86, s. 133-58.

127 Bu dergiler İslamcılar'ın yayın organları idiler. *Sırât-ı Mustakîm* 1908'den sonra çıkmaya başlamıştı. *Sebîlu'r-Reşâd*, 1916 - 1918 arasında bazı aralıklarla 1912 - 1966 arası onun bir devamı idi. Bunlara, sosyal hayatta İslami değerlere dönüşü gaye edinen Said Halim Paşa, Mehmet Akif (Ersoy) ve Eşref Edib (Fergan), gibi İslam modernistlerinin yayın organları da diyebiliriz [bkz. S. Albayrak, "Eşref Edib Fergan" (buradan sonra "Eşref"), *İA (TDV)*, c. XI (1995), s. 473-4; Kara, *İslâmcılar*, s. 6-9; Zürcher, *Turkey*, s. 1359].

128 Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e," s. 985-8.

129 Ertuğrul Mebusu Şemseddin (Günaltay) Bey'in konuşmasından: *(3. Dönem) MMZC*, c. II, s. 39, toplantı tarihi: 21.1.1334 (1918).

130 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XXII (1959), s. 353: Erzurum Mebusu Mehmed Nusret Efendi'nin (v. 1930) konuşmasından, toplantı tarihi 24.8.1338 (1922). Ayrıca bkz., mesela, *Cerîde-i Ilmiyye*, no. 59, 15 Şaban, 1338, c.5, s. 1898, etc.; İ. H. Izmirli, "Hakîkî Tasavvuf Mansûr, Mutasavvife Tasavvufu Makhûrdur," *Mihrâb*, no. 2, s. 127-30; H. Z. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İst., 1966, s. 339-40; Kara, *Tekkeler*, s. 263-359.

131 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XIX, s. 437-8, toplantı tarihi: 29.4.1338 (1922): Edirne Mebusu Şerafeddin (Aykut) Bey'in (v. 1939) konuşmasından.

132 Kendileriyle yaptığım 12 Ekim 1997 tarihli mülakattan.

133 Daha çok izahat için bkz. C.S. Revnakoğlu, "Tekkelerin Kuruluşu ve Çöküntü Sebebleri," *TK*, syl. 46 ve 47 (Sırasıyla Kasım ve Aralık 1967), s. 3441-4, 3472-6). Ayrıca bkz. İ. Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, 3. baskı, İst., 1989, s. 165-80.

134 Bkz. *Cerîde-i Ilmiyye*, c. IV, no. 39, Muharrem 1337 (1918), s. 1158.

135 1334/1336 tarihli Meclis-i Meşâyih nizamnamesi için bkz. *Düstur*, İst., 1928, c. X, s. 140-1, 555-7; c. XI, s. 611; Bu konudaki meclis tartışmaları için bkz. *(3. Dönem) MMZC*, c. II, s. 38-49, toplantı tarihi:21.1.1334 (1918).

136 *Cerîde-i Ilmiyye*, c. IV, no. 38, Zilhicce 1336 (1918), s. 1143.

137 Bkz. a.y., c. IV, no. 46, Ramazan 1337 (1919), s. 1283.

138 Bkz. a.y., no. 68, Zilhicce 1339 (1921), s. 2160.

139 O zamanlar, Konya'da, Mevlevi çelebilerin çocuklarının gittiği özel okullar da vardı. İnönü ve Dumlupınar İlkokulları bu gaye ile yapılmıştı. (Bkz. N. Elgin, "Tarih Bakımından Çelebi ve Çelebilik," *Konya Halkevi Kültür Dergisi*, Şubat 1946, no. 88, s. 10-15).

140 Bkz. Üçüncü Bölüm, s. 106.

141 Bkz. *Şehremâneti İhsâiyât Mecmûâsı*, 1334, Dersaâdet, s. 78-82.

142 Albayrak, c. V, s. 13-34.

143 *Son Saat*, 8 Temmuz 1925 (1341), no. 108, s. 2.

144 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1341 (1925), no. 1535, s. 2.

145 A.y.,10 Eylül 1341 (1925), no. 1523, s. 2.

146 Işın, s. 231. İstanbul'daki tekkelerle ilgili bir değerlendirme için bkz. S. Anderson, "The Dervish Orders of Costantinople," *Muslim World*, 12 (1922), s. 53.

147 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1341 (1925), no. 1535, s. 2.

148 Bkz. Süheyl Ünver'in Defterleri, no. 59. Tekkeler ve şeyhleri için bkz. Defter no. 800.

149 Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 366.

150 Bkz. K. Kreiser, "Derwischscheiche Als Publizisten: Ein Blick in die Türkische Religiöse Presse Zwissen 1908 und 1925," *ZDMG Supplement-VI*, 1985 (21-25 Mart 1983, Tübingen), s. 333-41.

151 Mesela bkz. *Tasavvuf*, no. 2, 29 Rebiülevvel 1329 (17 Mart 1327), s. 3-5, 20 Rebiülevvel 1329, s. 1-2.

152 Bkz. BOA, DH- İ- UM, E/21, no. 30, 6 Zilhicce 1334 (1916); DH-KMS, D.43, 16, 21 Rebiyülevvel 1335 (1917); DH. KMS, 44-2, no. 12, 1 Zilkade 1335 (1917, Bu belge, şeyhlere gizli fondan ödenek verilmesi hakkındadır).

153 BOA, DH- İ- UM, 19/ 23, no. 3/23, 13 Zilkade 1336 (1918).
154 Bkz. Zürcher, "Conscription," s. 433-49.
155 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. VIII, s. 340, toplantı tarihi: 21.2.1337 (1921). Ayrıca bkz. a.y., c. VIII, s. 75, 76, toplantı tarihi:3.2.1337 (1921).
156 İstanbul Hükümeti tarafından verilen yardım örnekleri için bkz. BOA, Cevdet, Evkaf. Mesela bkz. syl. 21 614, 21 795, 21 797.
157 Dini kuruluşlara (tekkelere) fakirleri doyurmaları için yapılan devlet yardımı: M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi* (buradan sonra *ROTA*), ist., 1958, s. 306.
158 "Buhari Muallimleri," Muhammed b. İsmail el-Buharî'nin (v. 256 /870) meşhur *Sahîh el-Buhârî*'sini okutan kişilerdir. Bu kitap önceleri Kuran'dan sonra en sahih Kitap kabul edilmişken şimdilerde eleştirilmeye başlanmıştır. Detaylar için bkz. S. Öğüt, "Buhari, Muhammed b. İsmail," *İA (TDV)*, c. VI (1992), s. 368-76.
159 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. VII (1944), s. 129 (Ek : s. 21, 28).
160 A.y., s. 440.
161 A.y., c. VIII, s. 442.
162 A.y., s. 119 (karşılaştırmaya imkân vermesi açısından zikrediyorum: o dönemde *evkâf-ı Hümâyûn* 'un payı 75,000 TL idi): a.y., s. 314-16; a.y., s. 319; a.y., c. XXII (1944), s. 199.
163 A.y., c. XXVIII (1961), s. 201, 203.
164 A.y., c.VIII, s. 314-16: toplantı tarihi: 19.2.1337 (1921)
165 A.y., c. XXII, s. 353: Erzurum mebusu (Mehmed) Nusret Efendi'nin (v. 1930) 24. 8. 1922 tarihli konuşmasından.
166 Bunlar, Evkaf idaresince yönetilen vakıflardı. Önceden atanmış bir mütevelli heyeti bulunmayan sultanlara ait vakıflar, vb bu tür vakıflardandır. (Bkz. Pakalın, c. I, s. 57).
167 Bunlar, kendi mütevelli heyetleriyle birlikte Evkaf idaresince yönetilen vakıflardı. Vezir-i Azam, Şeyhülislam, Fetva mütevellileri, İstanbul ve diğer üç büyük şehrin Kadıları gibi yüksek rütbeli görevlilerce yönetilirdi. (Pakalın, c. I, s. 570).
168 Mevleviler, Mevleviliğin kurucusu Mevlana Celaleddin Rumi'nin adına istinaden 'Celâliyye' diye adlandırılan vakıflara sahiptiler. Bunlar, kendi mütevelli heyetlerince yönetilirlerdi (bkz. Pakalın, c. I, s. 570). Tarımsal ürünlerden alınan bir tür vergi olan 'aşâr' toplarlardı ki bu Avrupa'da manastır hayatı yaşayanlara ve lordlara verilen vergiye benzemekte idi (Pakalın, c. I, s. 96-8). Mevlana Dergâhı tarafından 7- 8 yüzyıl boyunca toplanan bu vergi, 17 Şubat 1925'te kaldırılmıştı. Bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XII (1975), s. 361-2.
169 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XV (1958), s. 235 ve c. XVI (1958), s. 209-11.
170 A.y., c. V (1981), s. 307-8 . Ayrıca bkz. a.y., c. XVI, s. 37-40, 209-11.
171 Biyografisi için bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 675-6.
172 Bkz. MMA, Zarf no. 106, s. 22, 23, 49.
173 Bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XXI (1977), s. 156.
174 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XIX, s. 437-8, toplantı tarihi: 29.4.1338 (1922).
175 Bkz. M. Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, edl. G. Roth ve C. Wittick, tr. E. Fischoff ve diğerleri., Berkeley, 1978, s. 212-301; C. Conell, "Legitimacy," *Encyclopaedia of Sociology*, c. III, New York ve Sydney, 1992, s. 1095.

176 M. Weber, *Essays in Sociology* (buradan sonra *Essays*), tr., ed. ve takdim: H.H. Gerth ve C.W. Mills, 6. baskı, Londra, 1967, s. 78-9.

177 Bkz. Conell, s. 1098.

178 Bkz. a.y., s. 1096.

179 M.Ş. Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1981, s. 165, 170, 171.

180 Krş. J. Freeman, "Resource Mobilizasyon and Strategy: A Model for Analyzing Social Movement Organization Actions" *The Dynamics of Social Movements*, M.N. Zald ve J.D. McCarthy (edl.), 5. baskı, Cambridge ve Mas., 1979, s. 167-89: 170.

181 A.y., s. 167.

182 Krş. A. Oberschall, *Social Conflict and Social Movements*, New Jersey, 1973, s. 242-3.

183 Krş. Weber, *Essays*, s. 79.

184 Parti hakkında bkz. bu bölümde s. 83.

185 K. Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, İst.,1975, s. 387-418.

186 Gruptaki diğer kişiler: Binbaşı Hasan Paşa, Müftü Rahmetullah, *Ahenk* gazetesi sahibi Nazmi, *Islâhât* gazetesi sahibi Emin Süreyyâ idi. Bkz. T.M. Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında*, İst., 1969, s. 153.

187 C. Bayar, *Ben de Yazdım. Milli Mücadele Hatıraları*, ciltler I-VIII, İst., 1965-1972, c. VI, s. 1787-9; Göztepe, s. 153.

188 Redd-i İlhâk veya Redd-i İşgâller, İzmir'in 15 Mayıs 1919'da işgalinden sonra, Türk halkı içinden çıkan cemiyetlerdi. Kurdukları milislerle bulundukları şehirleri Yunan saldırısından korumaya çalıştılar. İlk Redd-i İlhâklar Balıkesir, Alaşehir vb yerlerde ortaya çıkmıştı ve henüz mahalli idiler. Sivas Kongresi'nden sonra birleştiler ve milli karaktere büründüler: Tunaya, *Partiler*, s. 492.

189 Bu istihbarat teşkilatı, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden önce Enver Paşa tarafından kurulmuştu. Çekirdeğini oluşturan grup, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tehlikeli işlerini – özellikle politik cinayetlerini – üstlenen meşhur 'Fedâîler' idi. Faaliyetleri, panislamcı ve pantürkist idealleri Müslüman ve Türk topluluklar arasında yaymak, gerilla faaliyetleri, karşı-casusluktan, Türk ekonomisinin ticaret ve endüstriyel girişim yoluyla güçlendirilmesine kadar her şeyi kapsıyordu. Ekim 1918'de dağıtıldı, ama *Umûm Alem-i Islâm Ihtilâl Teşkîlâtı* olarak Hüsameddin (Ertürk) Bey tarafindan yeniden kurulmuştu: Ertürk s. 109-11, 176-7, 377-88; Vardar, G., *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, (ed. S. N. Tansu), İst., 1960, s. 276, 284; Zürcher, *Unionist*, s. 59, 82-5; a.y., *Turkey*, s. 140.

190 Zürcher, *Turkey*, (1997), s. 372.

191 Bayar, c. VI, s. 1786. Ayrıca bkz. Erdeha, s. 392-418.

192 Detaylar için bkz. Bayar, c. V, s. 1620-9; Mango, s. 217 vd.

193 Bkz. *ATBD*, syl. 77 ve 79, belge syl. 1696, 1739.

194 Bkz. Aydemir, c. II, s. 115; Belen, s. 110; Selek, c. II, s. 533; M.K. Atatürk, *Nutuk*, 3 c., Ankara, 1982, c. I, s. 67.

195 Segbân (sekbân, seğmen, seymen) Osmanlı ordusunda askeri sınıfa verilen ad idi. Genel kullanımda, "savaşta safları yaran güçlü erkek" anlamına gelen "sökmen" kelimesinden gelir: T. Gökbilgin, "Sekban," *İA (MEB)*, c. X (1993), s. 325-7.

196 Bkz. Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 360-77. Ayrıca bkz. Aydemir, c. II, s. 198-200; M.M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 2 c., Ankara, 1966, c. II, s. 497.

197 Erdeha (Erdeha, s. 251-2) ve o dönem Mustafa Kemal'in Ankara'ya gizli giriş yapmasının daha makul olacağını savunan Kadir Mısıroğlu (kendileri ile 12 Mayıs 1997'da yaptığım söyleşi) da böyle düşünmektedirler. (Mısıroğlu'nun yanlış düşündüğü açıktır, zira, Seymen Alayı ile ilgili belgeler var elimizde).

198 Bir eyaletin mali işlerini idare eden görevli.

199 BOA, DH-KMS, 53-4/21. Bkz. Belge 4, Ek-II.

200 İstanbul, Eyüp'te bir Halvetiyye Dergâhı. Tekke adını, Halvetiyye'nin Sinâniyye kolu şeyhi Ümmî Sinân'a (v. 1551) borçludur: M. Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, İst., 1994, s. 35.

201 Bkz. M. İz, *Yılların İzi*, İst., 1975, s. 67; Ayrıca bkz. Aydemir, c. II, s. 198-200; Erdeha, s. 247. *Tarih Konuşuyor*'da "Hakan adıyla maruf Eyüb Şeyhi Yahya Galib," olarak sunulmaktadır. Bkz. "Kırkbeş yıl Önce 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal'in Ankara'daki Birinci Günü" (buradan sonra "Birinci Günü"), *TK*, c. II, no. 11 (Aralık 1964), s. 873-6: 874.

202 C. Bardakçı, "Atatürk'ün, Kuvayı Milliye Hareketinin Merkezi Yapmak Üzere Ankara'ya İlk Gelişi," *YT*, c. I, (1962), s. 105-7.

203 Zürcher, *Turkey*, s. 154.

204 TİTE, K.19, B.71, tarihi: 5 Mayıs 1336 (1920)

205 Selek, c. I, s. 80. Ayrıca bkz. Belen, s. 103.

206 İlginçtir ki Mustafa Kemal bu aileye ait Bitlis'teki bir mezarı 1916'da (18 Kasım 1916) ziyaret etmişti: eş-Şeyh es-sânî el-Hâlidî Muhammed en-Nakşibendî-i Küfrevî'nin (Kufralı) mezarını (bkz. Ş. Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara, 1972, s. 71-2).

207 Bkz. *Nutuk*, c. III, s. 937-44; Selek, c. I, s. 80-1; F. Tevetoğlu, "Atatürk'ün Nakşibendi Şeyhi Küfrevizade Abdülbaki Efendi'ye Yazdığı Mektuplar," *Hayat Mecmuası*, no. 12, 1 Aralık 1973, s. 20-4; Onar, c. I, 123-5; M.Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri* (buradan sonra *GTH*), İstanbul, 2002, s. 83—5.

208 Selek, c. I, s. 81.

209 Tunaya, *Partiler*, s. 490, 509.

210 Mevlevî Dergâhlarında 'Ser-Tarik', 1.000 günlük çilesini bitirmiş ve dedelerin terbiyesinden sorumlu, bir bakıma 'baş şeyh'lere verilen unvandır: A. Gölpınarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İst., 1977, s. 291.

211 Kutay, s. 70-1.

212 Çoker, *TPT*, c. III, s. 658. Ayrıca bkz. Belen, s. 142. Burada, Mustafa Kemal'in Ankara'ya varışından sonra, Muhittin Paşa tutuklanıp Yahya Galib'in vali yardımcısı tayin edildiğini hatırlamakta fayda vardır. (Bkz. Muhittin Paşa ve Yahya Galib'in Ek - I'deki biyografileri.)

213 Çoker, *TPT*, c. III, s. 101.

214 Zürcher'e göre, *Nutuk*, 1919-1927'nin bir tarihi değildir. Zira en basitinden, Terakkiperver Cumhuriyetçi Parti'nin Kasım 1924'te çıkışıyla sona ermektedir. Sadece %1,5 'i daha sonraki olaylarla ilgilidir. Detay için bkz. Zürcher, *Turkey*, s. 182-3.

215 Bkz. *Speech*, s. 54-5 (bu sahifelerde, Mustafa Kemal, politikanın Nakşibendi Şeyhi veya Mutki Aşireti Şeyhi Hacı Musa gibi hükümet işleri hakkında hiç bilgisi olmayan ve olsun için de çaba sarf etmeyen zavallılara bırakılamasının büyük bir hata olacağını belirtmektedir.)

216 Bkz. T.Z. Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuku ve Siyasi Karakteri" (buradan sonra "TBMM'nin Hukuku"), *İÜHFD*, c. XXIII, İst., 1958, s. 227-47; Zürcher, *Turkey*, s. 158.

217 Conell, s. 1098.
218 Kutay, s. 182.
219 BOA, DH-KMS, 53-4/21. Bkz. Belge 4, Ek-II.
220 Bkz. Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 395-6; Ertürk, s. 416-17; Aydemir,c. II, s. 265ff; Kutay, s. 182; vs.
221 Bkz. Mango, s. 277.
222 Karabekir, s. 617.
223 Çoker, *TPT*, c. III, s. 1011, 1012.
224 Bkz. T. Z. Tunaya, "TBMM'nin Hukuku," s. 251; a.y., "Ideological Character of the 1924 Constitution," *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, no. 15 (1960), s. 99-135.
225 Çoker, *TPT*, c. III, s. 551.
226 Bu din bilginlerine aynı zamanda 'Cuma Vâizleri' de denirdi. Bkz. Pakalın, c. II, s. 345.
227 Biyografisi için bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 706.
228 Bkz. Korucuoğlu, s. 19, 50, 55.
229 Biyografileri için bkz. Ek - I.
230 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, pp. 38, 42, toplantı tarihi: 24.4.1336 ve 25.4.1336 (1920).
231 MMA, Zarf no. 107, s. 26.
232 A. Demirel, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İst., 1996, s. 196 (*Tan*, 28 Ocak 1923'ten, o da *The Morning* Post'tan nakletmektedir).
233 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 90, 97, 294 vd., 316; a.y., c. VIII, s. 423; a.y., c. IX, s. 449, 450; a.y., c. X (1958), s. 155, 272.
234 Başkan yardımcılığının yanısıra iki komisyonun başkanlığını yapamayacağı gerekçesiyle birinci komisyonun başkanlığından istifa etmişti. Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 97.
235 A.y., c. XVIII (1958), s. 307, toplantı tarihi: 21.3.1338 (1922).
236 Çoker, *TPT*, c. III, s. 664.
237 İlk tasavvuf eğitimini büyükbabası Hacı Bekir Efendi'den almıştır: A. Özçelik, "Fevzi Çakmak," *İA (TDV)*, c. VIII (1993), s. 190. Kızına gönderdiği bir mektupta "Tasavvuf Nedir?," "Vahdet-i Vücud Nedir?" gibi tasavvufi konular hakkındaki görüşlerini de açıklamaktadır ("Mareşal Fevzi Çakmak ve İslam Dini Hakkında Mektubu," *TD*, no. 1, 15 Nisan 1950, s. 3-4, 42). Bir Nakşî-Hâlidî şeyhi olan Hüseyin Hüsnü Efendi'nin ziyaretçileri arasında idi: C.S. Revnakoğlu, "Tarikat Mensublarında Zarafet, Nüktedanlık ve Hazırcevaplık," *TK*, c. VII, no. 39 (Nisan 1967), s. 3127. Ayrıca bkz. Ek - I'deki biyografisi.
238 Bir Kadirî şeyhi olan Abdülaziz Mecdî'ye (Tolun, v. 1941) bağlı idi. Tâceddin Dergâhı'nın (ki bir Celvetî Dergâhı idi) ziyaretçileri arasındaydı (İz, s. 124-5,161-2). Ünlü eseri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, İstanbul, 1974 (ilk baskısı 1952), dipnotlarında tasavvufi açıklamalarla doludur. Biyografisi için bkz. E. Işık, "Çantay, Hasan Basri," *İA (TDV)*, c. VIII (1993), s. 218-19; Çoker, *TPT*, c. III, s. 593-4.
239 Ankara'da olduğu her zaman Tâceddin Dergâhı'nda kalırdı. Bazı şiirlerini de burada yazmıştır. Mesela: 15 Nisan 1921'de yazdığı "Süleyman Nazif'e," 7 Mayıs 1921'de yazdığı "Bülbül" ve meşhur "Istiklâl Marşı," (12 Mart 1921'de TBMM'de Türkiye'nin milli marşı olarak kabul edilmiştir), "Ersoy, Mehmet Akif," *Yeni Türk Ansiklopedisi*, c. III, Ist., 1985, s. 831-4; İz, s. 124-9, 148; CSRA, A/214 (Mehmet Akif); M.A. Ersoy, *Safahat*, edl. Ö.F. Huyugüzel ve diğerleri., 2 c., İst., 1994, c. II, s. 928-32. Ayrıca bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 209-12.

240 *(2. Dönem) TBMMZC*, c. VII, s. 156-7, toplantı tarihi: 8.3.1340 (1924).

241 Mardin, s. 32.

242 Bkz. BCA, Karar no. 1012.

243 (1. Dönem) TBMMZC, c. 1, s. 264.

244 Bkz. Şeyh Nazım, *Mercy Oceans (Book Two)- Teachings of Mevlana Sheikh Abdullah ed-Dağıstani en-Naqshbandi*, Konya, 1980, s. 248; T. Atay, *Batı'da Bir Nakşi Cemaati. Şeyh Nâzım Kıbrisî Örneği*, 1. baskı, İst., 1996, s. 73, 74, 248.

245 Çoker, *TPT*, c. III, s. 659.

246 A.y., s. 102.

247 Biyografisi için bkz. N. Topçu, "Hüseyin Avni," *Hareket*, Nisan 1969, no. 40, s. 16-20; İz, s. 103-4.

248 Karakol Cemiyeti'nin kurucularından biri. Ailesi de soyadı kanunundan sonra 'Karakol' soyadını almıştır. Kısa bir biyografisi için bkz. Ek - I.

249 Bkz. Zürcher, *Unionist*, s. 129; a.y., *Turkey*, s. 166-7. Değişik bir değerlendirme için bkz. *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1339 (1923), s. 1, 2; İ. Güneş, "I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. Müdafaa-i Hukuk Grubunun Programı," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV (1981-82), no. 25, s. 113-23; Demirel, *Muhalefet*, hepsi.

250 A.H. De Groot, "al-Sanûsi Shaykh Sayyid Ahmad," *EI*, c. IX, s. 23-4.

251 Şimşir, *Atatürk*, c. III, s. 104. Ancak rapor, bu paragrafın tahmini olduğunu ve daha doyurucu bilgiye gerek duyulduğunu da vurgulamaktadır.

252 11 Nisan 1921 tarihli, İngiliz İstihbarat Servisi, İstanbul şubesi tarafından yayınlanmış bir rapor, Sivas Konferansı'nın Ocak 1921'de yapıldığını söylemektedir: Şimşir, *Atatürk*, c. III, s. 278-9.

253 Belen, s. 288.

254 Karabekir, s. 1000.

255 Şükrü Hoca, *Hilâfet-ı Islâmiyye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Ankara, 1339, s. 1-2. Burada şunu da not düşmek gerekir ki Mısıroğlu'nun belirttiğine göre, bu eserin gerçek yazarı Eşref Edib (Fergan, 1882-1971) idi. Eşref Edib, bu eseri Şükrü Hoca'nınmış gibi göstererek onun dokunulmazlığından faydalanmak istemişti: K. Mısıroğlu, *Osmanoğulları'nın Dramı*, İst., 1974, s. 120 n79

256 Şükrü Hoca, s. 8 vd. Şükrü Hoca'yı eleştirenler, hakkında çok sert ifadeler kullanmakta ve kendisinin de bir parçası olduğu bir kurum hakkında böyle konuşmaya hakkı olmadığını söylemekteydiler. Mesela biri şöyle diyordu: "Kendileri Saltanatı Hilafetten ayırmayı itirazsız kabul eden milletvekilleri arasında değiller mi idi?!" F.C. [İsmin tamamı belirtilmemiş], "Hoca Şükrü Efendi'ye Cevâb," *Hilâfet ve Milli Hâkimiyet*, Ankara, 1339, ed. *Matbuat ve Istihbarat Matbaası Genel Müdürlüğü*, s. 177-85: 180. Şükrü Hoca'nın eserini eleştiren bir başka eser daha vardır: *Hâkimiyet-i Milliye ve Hilâfet-i İslâmiyye*, Ankara, 1341 (Muş Mebusu Ilyâs Sâmî [Muş] ve Antalya Mebusu Hoca Rasih [Kaplan] gibi bir grup milletvekili tarafından yazılmış.). Yargılanabilmesi için, Meclisin, Şükrü Hoca'nın dokunulmazlığını kaldırması istenmiş, Beşinci Şube tarafından yapılan bir inceleme sonucu bu gereksiz görülmüştür. Çoker, *TPT*, c. III, s. 570-1; ayrıca G. Jäschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, tr. H. Örs, Ankara, 1972, s. 121; A. Özcan, "Hilâfet," *İA (TDV)*, c. XVII (1998), s. 550. (Burada şunu da not düşmek gerekir ki Özcan, Şükrü Hoca'nın kitapçığında, 'saltanatın kaldırılabileceği ama hilafetin kaldırılamayacağını savunduğunu' söylerken yanılmaktadır. Şükrü Hoca, bunların birbirinden ayrılmasına karşı idi)

257 Bkz. Jäschke, s. 20, 117, 118, 121.

258 Bkz. Zürcher, *Turkey*, s. 173-5.
259 *Yenigün*, 21 Kânûn II 1339 (1923), s. 3.
260 A.y.
261 *(2. Dönem) TBMMZC*, c. I (1961), s. 71:16.8.1339 tarihli toplantı.
262 Freeman, s. 167.
263 Bkz. A. Obershall, *Social Conflict and Social Movement*, New Jersey, 1973, s. 146.
264 A.y., s. 251.
265 Ertürk, s. 523.
266 Weber, *Essays*, s. 79.
267 Bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 233.
268 Bkz. a.y., s. 185.
269 TİTE, K.28, B.134, trs.
270 Aslında "çok" denmek isteniyor. Sufiler, alçakgönüllülükleri icabı ve "ben"lerini büyütmemek için bu gibi şeylerde "çok" kelimesini kullanmazlardı.
271 Konuşmasının baştaki kısımlarında insanın kâinattaki yerinden bahsetmişti (bkz. s. 71).
272 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 264.
273 Şimşir, *Atatürk*, c. III, s. 278-9.
274 BCA, Karar no. 419, tarihi: 12 Aralık 1336 (1920).
275 A.y., no. 1063, tarihi: 11 Temmuz 1337 (1921).
276 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XVI (1958), s. 238, toplantı tarihi: 6.2.1338 (1922).
277 BCA, Karar no. 544, tarihi: 18.1.1337 (1921). bkz. Belge 7, Ek-II.
278 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XVII, 83ff, toplantı tarihi: 21.2.1338 (1922).
279 *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1337 (1921).
280 Şapolyo Ankara'daki Mevlevî Dergâhı'nın Cenâb Ahmed Paşa Camii civarında olduğunu söylemektedir: Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 366.
281 *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Mart 1338 (1922), no. 482, s. 2.
282 Bkz. A.H. Ongunsu, "Abdülhamid," *İA (MEB)*, c. I (1993), s. 79. Hareket Ordusu, 1909'daki ayaklanmayı bastırmak için kurulmuş özel bir ordu idi. 3. Ordu'nun kumandanı Mahmud Şevket Paşa (1856-1913) bu operasyonu yürütmekle görevlendirilmişti. Mahmud Şevket Paşa ilk önce gayesini Sultan'ı isyancıların elinden kurtarmakmış gibi gösterdi, ama İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başka planları vardı: Hareket Ordusu'nun 2. Bölüğü Yıldız Sarayı'nı işgal etti ve sonunda, kabine sözcüsü olarak Talat Paşa, Şeyhülislam'ı, Meclis'in II. Abdülhamid'i tahttan indirip kardeşi Mehmed Reşâd'ı çıkaran kararını onaylamaya zorladı. Yeni sultan, V. Mehmed olarak tahta çıktı: bkz. F. Tevetoğlu, "Hareket Ordusu," *TA*, c. XVIII (İst., 1970), s. 487; Mango, s. 87-9.
283 Bkz. M.Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jöntürklük'. I, 1889-1902*, İst., 1985, s. 118-21; Ramsaur, *The Young Turks*, s. 112-13. Durumun toplu bir değerlendirmesi için bkz. Kara, *İslâmcılar*, s. 73-80. Ancak, Esad Erbili (1847-1931) gibi bazı Nakşî şeyhlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iyi ilişkileri vardı. Bkz. H.K.Yılmaz, "Esad Erbili," *İA (TDV)*, c. XI (1995), s. 348-9.
284 Ö.F. Akün, "Bursalı Mehmed Tahir," *İA (TDV)*, c. VI (1992), s. 454.

285 BOA, İrâde-i Meşihat, no. 1021 (tarihi: 17 Cemâziye'l-evvel 1328 [1909-10]); Celâlettin Çelebi, "Abdülhalim Çelebi," *İA* (TDV), c.1 (1988), s. 212.

286 BOA, DH-KMS, 51-1/2 (tarihi: 27 Mart 1335 [1919]); Ayrıca bkz. MMA, Zarf no. 107, s. 21-2.

287 Korucuoğlu, s. 17.

288 Celâlettin Çelebi, s. 212.

289 Karakol Cemiyeti, Ekim 1918'de kurulmuştu. Kuruluşunda öncülük eden Talat Paşa idi. Fiili kurucular, Albay Kara Vasıf ve İT'nin İstanbul başkanı Kara Kemal idiler. Savaş sırasında casusluk, Anadolu'ya İtilaf Devletleri'nin kontrolu altındaki Osmanlı depolarından silah ve savaş malzemesi kaçırma gibi birçok iş başardı. Gayesi, İttihatçıları, Türkleri ve memleketi İtilaf Devletleri'nin ve Hıristiyan topluluklarıın intikamından korumaktı. İsmi, 23 Nisan 1920'de 'Zâbitân Grubu'na, 1921'de de 'Yavuz Grubu'na çevrildi (bkz. M. Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İst., 1992, s. 29). Karakol, Anadolu ve Rumeli MHM Cemiyeti kurulduktan sonra Mustafa Kemal tarafından kapatıldı, ama o yine de yeraltı faaliyetlerine devam etti (bkz. Ertürk, s. 343-6, 502-3; Tevetoğlu, *Kuruluşlar*, s. 6-50; Aydın, s. 23-78; Zürcher, *Turkey*, s. 141, 147; a.y., *Unionist*, s. 81 vd.).

290 Burada M.M., 'Müdâfaa-yı Milliye'nin ilk harflerini gösterir. Resmi kuruluşu, 23 Nisan 1920 tarihine rastlar (ki dağıtılan Karakol'un yerine kurulmuştu). İstanbul'da Topçu Yarbay Kemal (Koçer) tarafından yönetilmişti. Albay Hüsamettin'in (Ertürk) başkanlığındaki II. EHUR'a doğrudan bağlı olarak milli ordunun resmi bir parçası gibi hareket etmiş olmasıyla Karakol'dan ayrılır.
İki M.M. Grubu vardı ve bunların programları, Anadolu ve Rumeli MHM Cemiyetinin programının aynıydı. Birinci M.M. Grubu, casusluk ve propaganda işlerinde mahirdi (Tunaya, *Partiler*, s. 523-4; Aydın, s. 79).

291 Krş. Ertürk, s. 462, 463; Özdamar, s. 229.

292 Bu tekkenin, Eyüp Sultan türbesini ziyaret için gelen veya Mekke'ye giderken İstanbul'a uğrayan Özbekistan hacıları için yapıldığı söylenir. İstanbul'da üç tane Özbekler tekkesi vardı: biri Eyüp'te, diğeri Kadırga'da, bir diğeri ise Sultantepe, Üsküdar'da. Sultantepe Özbekler Tekkesi III. Mustafa (hd. 1757-1774) zamanında yapılmıştı. Günümüzde, bu tekkenin bir bölümü Princeton Üniversitesi Türkoloji Araştırmalar merkezi olarak kullanılırken, diğer kısmı tekke olarak hizmet vermektedir. Daha fazla bilgi için bkz. G.M. Smith, "The Özbek Tekkes of İstanbul," *Der Islam*, c.57 (1980), s. 130-9; C. Bektaş, "Özbekler Tekkesi," *TaTo*, no. 8 (Ağustos 1984), s. 40- 4 ve no. 9 (Eylül 1984), s. 182-7; T. Opçin, "Sanat-Savaş- Dergâh," *Zaman*, 20 Haziran 1995.

293 Bkz. Anon., *Istanbul ve Bilâd-ı Selase'de Mevcud ve MuhterikTekyelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerîfe Günleri*, Süleymaniye Ktb., İhsan Mahvi, no. 61-94.35; M. S. Yeşilzâde, *Rehber-i Tekâyâ*, 1335/1919-1337/1921 (Mukaddimesinde 1919, son sayfadaki vakıf tarihi 1921), Süleymaniye Ktp., ely., Tırnovalı, 1034 m4, s. 4.

294 Smith, s. 137.

295 Tevetoğlu, *Kuruluşlar*, s. 13. Ayrıca bkz. R. Yalkın, "Rahmetli Şeyh Ata," *Tarih Hazinesi*, no. 5 (15 Ocak 1951), s. 217-18.

296 "Rauf Orbay'ın Hatıraları," *YT*, c. III, no. 35 (25 Ekim 1962), s. 275-6. Menzil Hattı hakkında detaylı bilgi için bkz. Aydın, s. 136-9.

297 Bkz. Kutay, s. 28-31; Yalkın, s. 217-18; Mısırlıoğlu, s. 219-20.

298 Halide Edib'in babası, bu tekkenin o zamanki şeyhi İbrahim Edhem Efendi'nin (1829-1904) yakın arkadaşlarındandı. İbrahim Edhem Efendi, çok ünlü ve ebru (bir nevi Türk resim tekniği) birçok sanatda mahir olan sanatçı bir sufi idi (bkz Bektaş, s. 186). Halide Edib de Mevlevî temayülleri ile bilinir. Bkz. İ. Enginün, "Halide Edip ve Mevlevilik," *Mevlana ve Yaşama Sevinci*, ed. F.Halıcı, Konya, 1978, s. 39-52.

299 İsmet (İnönü) Paşa, yıllar sonra bile Şeyh Ata Efendi'nin yardımlarını unutmamıştı: Şeyh Ata Efendi'nin kızı Belkıs Hanım, eğitim gördüğü sırada kendisinin eğitim masraflarını İnönü'nün karşıladığını anlatır. Ayrıca, 1930'daki Menemen Vakası'nda da bütün tekkeler şüphe altında iken, İnönü, Özbekler Tekkesi'ne yardım etmişti: Bektaş, s. 187.

300 Adıvar, s. 61-89; H.E. Adıvar ve A. Pankhoff, *The Turkish Ordeal*, New York, vs. , 1928, s. 65 vd.

301 Karabekir, s. 653.

302 Smith, s. 137.

303 Konuyla ilgili bilgi ileride verilecektir.

304 Hoca Hüsameddin Efendi veya Karılar [Kâriler (okuyucular)- Şevki Koca, 20 Temmuz 2002 Tarihli Notları] Dergâhı tekkeye verilen diğer isimlerdi. Tekke ile ilgili kısa bilgi için bkz. Özdamar, s. 27-9.

305 Tarikatların kapatılmasına kadar bu tekkenin şeyhi olmaya devam etmişti: Mısıroğlu, (1969), s. 281.

306 Detaylar için bkz. a.y., s. 266-73.

307 Bkz. "Ersoy, Mehmet Akif," *Yeni Türk Ansiklopedisi*, c. III (İst., 1985), s. 831-4: 831-2; Ayrıca bkz. İz, s. 124, 148.

308 Kutay, Mehmet Akif'in evinin bu tekkeye yakın olduğunu söyler (Kutay, s. 229-31). Oysa Akif, şeyhin evinde kalıyordu. Mehmet Akif'in Milli Mücadele'ye katkıları için bkz. M. Doğan, *Camideki Şair*, İst., 1998.

309 Kutay, s. 229-31. Ayrıca bkz. İz, s. 124-5.

310 Bkz. T. Ural, "Taceddin Dergâhı Beton Canavarının Pençesinde," *Yeni Şafak*, 28 Aralık 1997, ek no. 19.

311 Bkz. Erdeha, s. 283 (Ö.S. Coşar, *Milli Mücadele Basını*, s. 156-60'tan nakleden)

312 Halvetiyye'nin bir koludur. İbrahim Gülşenî'ye (v. 940/1534) nispet edilir: bkz. M. Kara, "Gülşeniyye," *İA (TDV)*, c. XIV (1996), s. 256-9.

313 Tekke hakkında bkz. CSRA, A/147 (Şeyh Visali Tekkesi). Aksaray'da bir Visâlî Tekkesi daha vardı ama aktif değildi: bkz. Yeşilzâde, s. 15.

314 Ertürk, s. 464; Aydın, s. 84.

315 ATASE, Kl.1311, D.1, F.1-1 (Bu belgede, üyelik tarihi 21.7.1337 [1921] olarak verilmiştir). Ayrıca bkz. Ertürk, s. 482, 484; krş. Aydın, s. 81, 84.

316 TİTE, K.34, B.16, tarihi: 17.8.1337 (1921).

317 A.y., K.43, B.61, tarihi: 20.8.1338 (1922).

318 A.y., B.60, tarihi: 28.8.1338 (1922).

319 Turgut Koca Baba'nın 12.7.1997 tarihli mektubundan. Bkz. Belge 5, Ek-II.

320 Kansu, c. II, s. 540.

321 Bkz. Bektaş, s. 187.

322 Çelebilerin isimlerini içeren bir defter. Burada, çelebilerin askeri hizmetten muaf oldukları veya en azından askerliklerinin te'cil edildiği hatıra gelmektedir.

323 MMA, Zarf no. 107, s. 23.
324 BCA, Karar no. 1012, tarihi: 2 Temmuz 1337 (1921). Bkz. Belge 6, Ek-II.
325 Mısıroğlu, (1969), s. 281. (Burada Arapyan Han hakkında bilgi verilmemektedir).
326 T. Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, Ankara, 1959, Book I, s. 137, 160. Ayrıca bkz. Avcıoğlu, *MKT*, c. III, s. 1046; a.y., *Türkiye*, c. I, s. 287.
327 Ancak onların vatan haini olup olmadıkları konusu ayrı bir konudur, zira onlar İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtlığını, –yine saltanat karşıtlığı olarak düşündükleri– Milli Mücadele karşıtlığı ile karıştırmışlardı.
328 Tanzimat devlet adamının ideali olan İttihâd-ı Anâsır, Jön Türklerin kafasında mecburen "azınlıkların Osmanlılaştırılması" şekline bürünmüştür. (Zürcher, *Unionist*, s. 23). Bu, 1327/1911'e kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideali olarak kalmış ve daha sonra, memleket içindeki her 'unsur'un eşitliğinden bahseden Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nin ideali haline gelmiştir: Tunaya, *Partiler*, s. 189, 319.
329 Bu seçim, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oyların çoğunluğunu almak için kullandığı şiddet ve gözdağı sebebiyle, Türk tarihinde 'sopalı seçim' diye bilinir: Zürcher, *Turkey*, s. 107-8.
330 23 Ocak 1913'de, Enver ve Talat paşalar denetimindeki bir grup İttihatçı, darbe yapmış ve Sadrazam Kâmil Paşa'yı istifaya zorlamıştır. 'Babıâli Baskını' diye bilinen bu darbe, İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki küçük bir grup tarafından planlanmış ve gerçekleştirilmişti: C. Küçük, "Babıâli Baskını," *İA (TDV)*, c. IV (1991), s. 389-90; Zürcher, *Turkey*, s. 112-13.
331 A.y., s. 139.
332 Rıza Nur, *Hürriyet ve Itilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, ed. İ. Yalınkılıç, İst., 1996, s. 28, 35-7, 45, 90, 93, 94. Albay Sadık Bey için bkz. A. Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İst.,1990, s. 45-9, 65-6, 92-6,191-6.
333 Bkz. Üçüncü Bölüm, s. 158 vd.
334 Bkz. Birinci, s. 227, 229.
335 Aydemir, c. I, s. 377-8.
336 Bayar, c. IV, s. 1347-8.
337 Detaylı bilgi için bkz. Belen, s. 41, 43; H.C.Yalçın, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası," *YT*, c. II (1962), s. 308; Bayar, c. VIII, s. 1347-8; Tunaya, *Partiler*, s. 315-44, 447-56; Aydemir, I, s. 377-8.
338 Bu önemli cemiyet, Üçüncü Bölüm'de detaylı olarak ele alınacaktır.
339 Bu cemiyet, Mustafa Kemal'in Sovyetler Birliği ile uyuşmacı politikalarından dolayı endişelenen bazı doğulu vekiller tarafından kurulmuştu. 1919'da Erzurum Kongresi'ni düzenleyenlerden biri olan Hoca Raif (Dinç) başkanlığında olan cemiyet, din, saltanat ve hilafeti ön plana çıkarmak istiyordu: Zürcher, *Turkey*, s. 166.
340 Selek, c. I, s. 96; Belen, s. 41.
341 BCA, Karar no. 806.
342 A.y., no. 1180.
343 Kiraz Hamdi için bkz. s. 168 vd, Üçüncü Bölüm.
344 Bkz. TİTE, K.58, B.98 (1s), tarihi: 14.12.1338 ve K.58, B.99 (1s), 20.12.1338 (M.M. Grubu tarafından verilen raporlar). Ayrıca bkz. *Açıksöz*, 15 Temmuz 1341 (1925), no. 1416, s. 2. Cinci Hoca, Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından 15 yıl kürek cezasına çarptırılmıştı. Bkz. Üçüncü Bölüm, (s. 165 vd).

345 Bkz. *Speech*, s. 298-9; Ayrıca bkz. *TİH*, c. VI, s. 7-9.

346 Avcıoğlu, *MKT*, c. I, s. 132; Aydemir, c. II, s. 129-38. Ayrıca bkz. İ. Toprak, "Milli Mücadele'ye Tepki: Şeyh Receb Olayı," *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, c. V, no. 13, Ankara, 1988, s. 237-44.

347 Kısa bir biyografisi için bkz. Ek - I.

348 Belen, s. 144.

349 Aydemir, c. II, s. 129-38.

350 ATASE, Kl.963, D.22, F.3.

351 Hubyar'da (günümüz Cerrahpaşa Caddesi) bir Rifâî tekkesidir. Bkz. Yeşilzâde, s. 11; Özdamar, s. 110. Çukurova bu tekkenin adını okurken bir yanlışlık yapmış, 'Bekârbey'i "Pınarbaşı" olarak okumuştur. (bkz. B. Çukurova, *M.M. Grubu Haberalma Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler*, BDT, Ankara, 1989, TİTE, s. 113).

352 Bkz. TİTE, K.58, B.97, trs. ; a.y., B.111, tarihi: 13.3.1338 (1922).; a.y., B.117 (3 s), tarihi: 13.2.1338 (1922).

353 *TBMM Gizli Celse Zabıtları, 17 Mart 1337(1921)-25 Şubat 1337 (1922)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, c. II, s. 512-13, toplantı tarihi: 19.12.1337 (1921).

354 Bkz. bu bölümde, s. 91 vd.

355 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. II, s. 729, 734-5, toplantı tarihi: 11.2.1338 (1922).

356 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 35: Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) 24. 4. 1920 tarihindeki konuşmasından.

357 Bkz. Ertürk, s. 510. farklı bir değerlendirme için bkz. Zürcher, *Turkey*, s. 142.

358 Mango, s. 285.

359 A.y.

360 Zürcher, *Turkey*, (1997), s. 369.

361 Mango, s. 314. Ayrıca bkz. Mısıroğlu, *Osmanoğullarının Dramı*, s. 103-4; Ertürk, s. 486-9; Jäschke, s. 117.

362 Jäschke, s. 117.

363 Selek, c. I, s. 256.

364 Bkz. mesela: A.y., c. I, s. 256; Avcıoğlu, *MKT*, c. I, s. 31; Davison, s. 122.

365 Bkz. Zürcher, "Vocabulary," s. 82 vd. Burada kısaca şunu belirtelim ki Batı tarih yazımı da önceleri bu Türk tarih anlayışını kabul ve teslim ediyordu. İlk kez 1936'da Gotthard Jäschke (bkz. "Nationalismus und Religion im Türkischen Befreiungskriege" *WI*, no. 19 [1936], s. 54-69) ve yaklaşık 20 yıl sonra Dankwart Rustow (bkz. "Politics and Islam in Modern Turkey [1920-1955]," *Islam and the West*, ed., R.N. Frye, The Hauge, 1957), Milli Mücadele'nin koyu bir dini renk taşıdığını ve mücadelenin, sonuna kadar saltanat ve hilafet adına yapıldığını vurgulayarak bu görüşü değiştirdiler. Onları diğerleri izledi. Detaylar için bkz. Zürcher, "Vocabulary," s. 82 vd.

366 Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 391-2; Avcıoğlu, *MKT*, c. III, s. 1046.

367 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 90-1; Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 391-2; Mısıroğlu, s. 189; İz, s. 87-8; Çoker, *TPT*, c. III, s. 687.

368 Bkz. MMA, Zarf no. 107, s. 26.

369 Belen, onun Mustafa Kemal'in eski bir arkadaşı olduğunu ve Melâmî tarikatına bağlı olduğunu, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk safhasına Doğu Cephesi'nde bir tümen komutanı olarak katıldığını söylemektedir: Belen, s. 134-35n.

370 *Speech*, s. 146; Kansu, c. I, s. 324. Bu arada belirtmek gerek ki Belen onun Melâmî tarikatına bağlı olduğunu söylerken (Belen, s. 133-4), Baki Öz, Bektaşi olduğunu iddia eder (Öz, s. 6-7).

371 *Speech*, s. 146.

372 A.y., s. 155.

373 Bkz. Zürcher, *Turkey*, s. 143.

374 *Speech*, s. 155. Ayrıca bkz. Mevlanzâde Rifat, *Türkiya Inkılâbının Iç Yüzü*, Haleb, 1929, II. kısım, s. 113-14.

375 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 262'de isim "Hazım Bey" olarak yazılmıştır ancak bunun bir baskı hatası olduğu bellidir, zira "Hazım Bey" diye bir mebus yoktu. Başka bir hata da Şeyh Servet'in [N]Hazım Bey'i 'Dâhiliye Vekili' diye tanıtmasıyla ilgilidir: Çoker'e göre, Mayıs 1920'de Dâhiliye Vekili Nazım Bey değildi; bu makama çok daha sonra, 4 Eylül 1920'de seçildi ve Mustafa Kemal'in itirazı sonucu iki gün sonra istifa etmek zorunda kaldı: Çoker, *TPT*, c. III, s. 918.

376 İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920 ve sonrası yaşananlardan söz ediyor olsa gerek. İstanbul'un işgali ile ilgili detaylar için bkz. N.B. Criss, *Istanbul under Allied Occupation, 1918-1922*, Leiden, 1999.

377 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 261-4, toplantı tarihi: 11.5.1336 (1920).

378 Şimşir, *Atatürk*, c. III, s. 615; Ayrıca bkz. Ertürk, s. 114, 184. 476-81.

379 Popüler meşruiyet ve stabilite hakkında bkz. C.W. Mills, *Power, Politics, and People: The Collected Essays of C. Wright Mills*, ed. I.L. Horowitz, New York, 1963, s. 353-5; H. Eckstein ve T.R. Gur, *Patterns of Authority: A Structural Basis for Political Inquiry*, New York, 1975; R. Barker, *Political Legitimacy and the State*, New York, 1990, s. 114vd; M. Mann, *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to A.D. 1760*, New York, 1986, s. 7; vs.

380 Bkz. Oberschall, s. 248.

381 Erdeha, s. 391.

382 İsyancılar, Kuvâ-yı Milliye'nin köyleri basıp Müslüman-Hıristiyan demeden herkesi öldürdüğünü iddia ediyorlardı. Kendilerini Kuvâ-yı Milliye'nin bir daha Bozkır'a girmeyeceği konusunda temin eden bir Heyet-i Nasiha gönderilerek isyanları bastırılmıştı: Erdeha, s. 278-80. Ayrıca bkz. *TİH*, c. VI, s. 9-16.

383 Tarik-i Salâh üyeleri tarafından öldürülecek olan Reşâd Paşa olabilir. Bkz. Üçüncü Bölüm, (s. 166).

384 MMA, Zarf no. 107, s. 22, 1 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1335 (1919) tarihi bir mektup. Bkz. Belge 8, Ek-II.

385 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 46-51. I

386 Erdeha, s. 295-6.

387 Biyografisi için bkz. Kutay, s. 70n.

388 Bkz. Erdeha, s. 276, 295-6.

389 Bkz. a.y., s. 294-7; *TİH*, c. VI, s. 118-132.

390 Biyografisi için bkz. M. A. Çetinkaya, *Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi*, ciltler II-III, Ankara, 1954, s. 395-7; Çoker, *TPT*, s. 959-61.

391 Biyografisi için bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 670-1.

392 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. V (1981), s. 347-9, toplantı tarihi: 11.11.1336 (1920).

393 "Düşman orduları" dense daha doğru bir tarif olurdu. Zira Yunanlılar Konya'ya girmeye hiç çalışmadılar.

394 Bkz. (1. dönem) TBMMZC, c. VI (1943), s. 249-51, toplantı tarihi: 6.12.1336 (1920).
395 Bkz. a.y., s. 251.
396 Bkz. a.y., s. 249.
397 BCA, Karar no. 935, tarihi: 6 Haziran 1337 (1921).
398 Bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 663-4.
399 Avcoğlu, *MKT*, c. III, s. 1047-48.
400 Bkz. Zürcher, *Turkey*, (1997), s. 165, 376; Ş.Yılmaz, "An Ottoman Warrior Abroad: Enver Paşa as an Expatriate," *MES*, no. 35.4 (Special Issue: Seventy-Five Years of the Turkish Republic, ed. S. Kedourie), 1999, s. 40 vd.
401 Bkz. Bektaş, s. 187.

Üçüncü Bölüm

1 Bkz. F. Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914*, Oxford,1969.s. 180. Ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Mezhepler*, s. 167; Ramsaur, *The Young Turks*, s. 113 (Mayıs 16 1941 tarihli, Rıza Tevfik [Bölükbaşı] tarafından kendisine yazılmış bir mektubu kaynak olarak verir).

2 Bkz. Gölpınarlı, *Mezhepler*, s. 167.

3 Bkz. İnal, c. II, s. 1960, 1970; Ramsaur, *The Young Turks*, s. 113; İ. Soysal, *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar* (buradan sonra *Masonluk*), İst., 1980, s. 237. Farmasonluğun Türkiye'deki tarihi için bkz. B.N. Şehsuvaroğlu, *Türkiye'de Masonluk Tarihine Bir Bakış*, İst., 1964; P. Dumont, "La Turquie dans les archives du Grand Orient de France. Les loges maçonniques d'obédience française à Istanbul du milieu du XIXe siècle à la veille de la première guerre mondiale," *Economies et sociétés dans l'empire ottoman*, edl. J.L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont, Paris, 1983, s. 171-201.

4 Aralarındaki benzerlikler için bkz. J.P.D.B. Kinross, *Atatürk, The Rebirth of a Nation*, London, 1964, s. 28; Ertürk, s. 48; N. Odyakmaz, *Bektaşilik-Mevlevilik-Masonluk*, İst., 1988. Ayrıca bkz. Mango, s. 66, 452, 479.

5 Ramsaur, *The Young Turks*, s. 109. Bektaşilik, Jön Türkler ve farmasonluk arasındaki ilişkinin güzel bir tahlili için bkz. Ebu'z-ziyâ Tevfik, "Farmasonluk," *Mecmuâ-i Ebuz-ziyâ*, 18 Cemâziye'l-evvel 1329 (1913-14), s. 683-6; CSRA, A/195 (Hacıbeyzade Ahmet Muhtar), s. 1; Ramsaur, "Bektashi," s. 7-14; a.y., *The Young Turks*, s. 110-14; P. Dumont, "La Franc-Maçonnerie d'obédience française à Salonique au début du XX e siècle," *Turcica*, c. XVI (1984), s. 65-94; M.K. Öke, "Young Turks, Freemasons, Jews and the Question of Zionism in the Ottoman Empire," *IIIrd Congress on the Social and Economic History of Turkey*, Princeton Üniv., 24-26 Ağustos 1983, ISIS, İst. ve Paris, 1990 (ayrıca *Varia Turcica*, c.XV); E. Kedourie, "Young Turks, Freemasons and Jews," *MES*, c.VII, no. 1 [Ocak 1971], s. 89-104); Melikoff, "Bektaşi," s. 159; Mélikof, "Namık Kemal," s. 17-19; Atalay, *Bektaşilik*, s. 4; Zarcone, *Mystiques*, c. II.

6 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İst., 1978, s. 160, 384.

7 Soysal, *Masonluk*, s. 191.

8 Bkz. 'Bir Devir Aydınlanıyor: Talat Paşa'nın gurbet hâtıraları', ed. C. Kutay, *Tercüman*, 1 Mart 1983, s. 6. Talat Paşa'nın sözleri şöyle: "Ben tarikat olarak Bektaşîyim ve Al-i abâ muhibbiyim," "Bektaşîyim ve Bende-i Al-i abâyım... Hiçbir an saklama ihtiyacı duymadım... Şahsım hakkındaki ikinci it-

ham mason olduğumdur. Evet mason'um... Nasıl Bektaşîliği, ırki-milli bir tercih yolu olarak kucakladımsa, Mason'luğu da, âlemşümül beşerî muhabbet ve uhuvvetin, bütün insanlık için saadet ve huzuru te'min ve hatta tesis edecek yolun, daha çok fikrî irşad menbaalarından telakki ve kabul ettim...."

9 Bkz. N. Azamat, "Abdülaziz Mecdi Efendi," *İA (TDV)*, c. I (1988), s. 191-92

10 Abdülaziz Efendi, farmasonluğu din karşıtı olarak tanımlarken hata yapmaktadır; aslında çok koyu bir dini yapısı vardır. Bkz. "Freemasonry," *EB*, c. IX (1965), s. 840-3; 3. ve 5. dipnotlarda verilen kaynaklar.

11 Bkz. O. Ergin, *Abdülaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti*, İst., 1942, s. 98-9

12 Ertürk, s. 171.

13 Şapolyo, *Mezhepler*, s. 330-1. Detaylar için bkz. bu bölümde, (s. 114-5).

14 Bkz. Hanioğlu, s. 118.

15 Bkz. a.y., s. 118-21; Ramsaur, *The Young Turks*, s. 112-13; Kara, *İslâmcılar*, s. 73-80.

16 Ramsaur, *The Young Turks*, s. 113.

17 A.y.

18 Bkz. Hanioğlu, s. 118-19.

19 Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 167, 277.

20 CSRA, A/195, s. 1 (Gölpınarlı'nın bu konudaki yazısını içeren bir gazete küpürü).

21 Bkz. a.y.; Gölpınarlı, *Mezhepler*, s. 168.

22 Biyografisi için bkz. Ek - II.

23 Ahmed Muhtâr, "Edeb Yâhû," *Muhibbân*, no. 5, 19 Cumâdâ I 1329/1 Mayıs 1327, s. 139-40. *Muhibbân* hakkında kısa bir tanım için bkz. Kreiser, s. 336-7.

24 CSRA, A/195 (Hacıbeyzade Ahmed Muhtar), s. 1.

25 Bu dergi, Ağustos 1325/ Şaban 1327'de yayın hayatına başlamış, tasavvuf kültürüne hizmetten çok, "Cemiyyet-i Sufiyye-yi İttihadiyye"nin kuruluşu ve Bektaşiliğin tanınmasına gayret etmişti. Zaten dergiyi çıkaran Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar da Bektaşilik dışındaki tarikatlara karşı biriydi: M. Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara, 2001, s. 300-301

26 A.y.

27 CSRA, 195 (Hacıbeyzade Ahmet Muhtar), s. 1.

28 BOA, DH.ID, 33/29 (tarihi: 15, 16, 21 Mayıs 1328 [1912-13]). Bkz. Belge 2, Ek-II.

29 Temel olarak Babagân ve Çelebiyân arasındaki ihtilafları ele alan *Bektaşi Sırrı* ve *Bektaşi Nefesleri*'nin yazarı. Tarikat-i Salâhiyye'nin başkâtibi idi. Kısa biyografik detaylar için bkz. Ek - I.

30 Rıfkî, c. II, s. 22-32.

31 Hacı Feyzullah Baba, Dergâhı –gayri resmi olarak– 1315 H./1897 ve 1331 H/1913 arasında yönetmiştir (Bkz. Noyan, *BYBA*, s. 322).

32 Öyle görünüyor ki Selanik Vilayet Kâtibi konuyu yanlış anlamıştır: Katerini'den gelen mektuplar Hacıbektaş'taki tekkeye şeyh atanmasından söz ediyorlardı zaten, Katerini'ye değil.

33 BOA, DH.ID, 33/36 (tarihi: 26 Haziran 1328 [1912-13]). Bkz. Belge 3, Ek-II. (Bu belgenin tarihi, Mehmed V [Mehmed Reşâd] zamanına, yani 1909 - 1918'e rastlar.)

34 Çelebi, s. 68 vd. Ayrıca bkz. Birdoğan, *Savunma*, s. 93-5. (Burada şunu da not düşmek gerekir ki Birdoğan Osmanlıca'yı okurken çok fahiş hatalar yapmıştır. Mesela 'sükkân' kelimesini 'seksen' diye okumuş, 'Nîsân' ayını Hicrî bir ay diye düşünmüş, bazı paragrafları atlamıştır, vs).

35 Rıfkî, c. II, s. 31.

36 A.y., s. 22-32.

37 Çelebi, s. 19-20.

38 A.y.

39 Bkz. a.y. Temmuz 1908'in Meşrutiyet ilanı kastedilmektedir. Detaylar için bkz. Zürcher, *Turkey*, s. 97 vd.

40 Sultan Reşâd'a yaptığı bu 1325/1909'daki ziyareti, Çelebi'nin TBMMA'deki hal tercümesinde de geçmektedir. Bkz TBMMA, Dosya no. 275.

41 Mimar Hikmet, s. 23. Ayrıca bkz. Bardakçı, *Kızılbaşlık*, s. 38.

42 BOA, DH/ İ-M, E/ 15, 44 (tarihi: 27 Kânûn II 1331 [1334. R. 4]). Bkz. Belge 9 (A) in Ek-II.

43 Mücâhidîn-i Bektaşiyye için bazı kaynaklar ""Tabur," bazı kaynaklar "Alay" kelimesini kullanmaktadır. Aslına bakılırsa, tabur, alayın bir alt bölümüdür. Öyleyse, Mücâhidîn-i Bektaşiyye, taburlardan oluşmuş bir alay olabilir pekâla, zira Veliyyeddin Çelebi'ye göre asker sayısı 7.000'den fazla idi (bkz. Veliyyeddin Çelebi'nin beyannamesi, *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 [1922], no. 499, s. 2). Burada, yeniçerilerin ilgasından sonraki düzenlemelere göre, bir alayın üç taburdan oluştuğunu ve her taburda 1.500 askerin olduğunu, ancak resmi sayının değişebileceğini akılda tutmak gerekir. Detaylar için bkz.: A. Özcan, "Osmanlı'larda Askerî Teşkilat," *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih/Medeniyet/Kültür*, c. IV, İst., 1993, s. 7-145: 129 (kenarda notlar halinde).

44 BOA, İrâde-i Harbiye, 2692/15 (tarihi: 20 Şubat 1331 [1915-16]). Bkz. Belge 9 (B), Ek-II.

45 Mimar Hikmet, s. 23.

46 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2: bkz. Belge 17, Ek-II.

47 Gölpınarlı, "Kızılbaş," s. 795.

48 Hacıbektaş, kendileriyle yaptığım 23 Nisan 1997 tarihli mülakattan.

49 Bkz. *Kürdistan Tarihinde Dersim* (buradan sonra *Kürdistan*), 4. baskı, İst., 1992, s. 94-103.

50 Bkz. M. Gül, *Sıtkı* Baba*: Hayatı ve Divanından Örnekler*, Ankara, 1984, s. 15-16 (Alaydaki askerlerin bazılarının ismi için bkz. İ. Özmen, *Alevi Bektaşi Şairleri Antolojisi*, 4 c., Ankara, 1995, c. IV, s. 475, 479, 523, 543-5. Ancak bu çalışma, Alevî ve sünnîler arasında ayrımcılığa sebep olacağı gerekçesiyle, sanırım, 1996'dan beri Türkiye'de yasaktır).

51 Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 355.

52 Bkz. BOA, DH-KMS, 51-1/2; MMA, Zarf no. 107, s. 21-2.

53 A. J. Mango, "Mehemmed V Reshad," *EI*, c. VI, s. 983.

54 Margoliouth, s. 888; E.J. Zürcher, "Kosovo Revisited: Sultan Reşad's Macedonian Journey of Haziran 1911," *MES*, [no. 35.4, Special Issue: Seventy-Five Years of the Turkish Republic, ed. S. Kedourie, 1999] 'den ayrı basım, s. 26-39:32.

55 Büyükkeşlik, kendileriyle yaptığım 22 Nisan 1997 tarihli mülakattan.

56 Burada, 'Seyyid'ler veya 'Şürefa'nın Osmanlı ilmiye sınıfının bir parçası olarak, Osmanlı döneminde maaş aldıklarını not düşmek gerekir. Detaylar için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 161-4, 167-72. Aldıkları miktar için bkz., mesela, *(3. Dönem) MMZC*, c. II, s. 69-72.

57 Kiştim Marı/Evliyası hakkında geniş bilgi için bkz. Vatan Özgül, "Kiştim Marı /Evliyası ve Tarik-i Pençe Kavgası," *Hacı Bektaş Veli. Araştırma Dergisi*, Yaz 2002 (18), s. 33-44.

58 N. Dersimi, *Dersim Tarihi* (buradan sonra *Dersim*), İst., 1979, s. 30.

59 Dersimi, *Kürdistan*, s. 94-103. Ayrıca bkz. a.y., *Dersim*, s. 88-95.

60 Bkz. A.y., s. 120-201.
61 Fırat, (1961), s. 20-44.
62 Bkz. Belen, s. 35-6.
63 Mimar Hikmet, s. 20.
64 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XIX, s. 369 vd.
65 A.y., s. 370.
66 A.y., s. 369 vd.
67 BCA, Karar no. 544, tarihi: 18.1.1337 (1921). Bkz. Belge 7, Ek-II.
68 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XVII, 83 vd, toplantı tarihi: 21.2.1338 (1922).
69 A.y., c. XIX, s. 375.
70 Bardakçı, *Kızılbaşlık*, s. 16-17. Burada şunu da not düşmek gerekir ki Bardakçı, o dönemdeki Nakşî şeyhin ismini yanlış vermektedir: Hacı Abdullah. Şapolyo, bu konuda yanlışı olan diğer bir kişidir. Ona göre de Halepli Hafız Mehmed Efendi idi (Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 356).
71 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. VIII, s. 75, 76, 340.
72 Birdoğan, *Savunma*, s. 10.
73 Mimar Hikmet, s. 21. Ayrıca bkz. Faroqhi, "Tekke," s. 206-7.
74 A.y.
75 Oytan, c. II, s. 25, 127.
76 Gölpınarlı, *Nefesler*, s. 15-16.
77 Hakkı Aydoğdu Dede, kendileriyle yaptığım 12 Ekim 1997 tarihli mülakattan; Kansu, c. II, s. 492-3; Mimar Hikmet, s. 21.
78 Kansu, c. II, s. 494. Detaylar için bkz. bu bölümde s. 129-30.
79 Veliyyeddin Çelebi'nin *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2'deki beyannamesi; Kansu, c. II, s. 492-3; Atalay, "Son Bektaşiler," s. 296. Koşay'a göre, ana tekkedeki "Bektaş Efendi Türbesi"nde bir "Alevî Baba" (?) oturmakta idi ve burada oturan son Alevî Baba'nın adı "Hasan Baba" idi. Onun yiyecek ve içeceğini Çelebi temin ederdi (Koşay, "HBT," s. 381). Burada sözü edilen Hasan Baba, bizim Nakşî Şeyhi hacı Hasan olabilir, zira 'Alevî Baba' diye bir kimse yoktu. zaten Alevîler'in babaları değil, dedeleri vardır.
80 Mimar Hikmet, s. 21, 24.
81 A.y.
82 Tarikat-i Nâzenîn, Bektaşi tarikatına, tarikatın 1826'da yasaklanmasından sonra, kendilerini gizlemek için Bektaşilerin kendileri tarafından verilen bir isimdir: Gölpınarlı, *Deyimler*, s. 250-1.
83 Bkz. Veliyyeddin Çelebi'nin Beyannamesi, *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2; Belge 17, Ek-II.
84 Mimar Hikmet, s. 22.
85 A.y., s. 23; Atalay, "Son Bektaşiler," s. 295-6.
86 Mimar Hikmet, s. 22.
87 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. VIII, s. 75, 76, 340.
88 Atalay, "Son Bektaşiler," s. 295-6; Noyan, *Bektaşîlik*, s. 448.
89 *(1. Dönem) TBMMZC*, c.XIX, s. 369 (metindeki isim tamlamalarının yazılış şekli yazara aittir).
90 Hacıbektaş yakınında bir kasaba.

91 Daha fazla detay için bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XIX, s. 369-76, toplantı tarihi: 24.4.1338 (1922).

92 A.y., c. XIX, s. 375. Burada, Besîm (Atalay) Efendi'nin Bektaşilikle ilgili çalışmaları olduğu akılda tutulmalıdır.

93 A.y., s. 376.

94 A.y., s. 374.

95 A.y. (Ancak, mebusların, "bu sözlerin Meclis'e uymadığı" şeklindeki itirazı üzerine sözlerini geri almıştır.)

96 Bkz. Bardakçı, *Kızılbaşlık*, s. 48.

97 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XIX, s. 376. Müstesna Evkafın, aynı zamanda Evkaf-ı Gayri Mazbûta veya Mülhaka diye de adlandırılır ve Şeriyye ve Evkaf Vekâleti tarafından değil kendi mütevelli grupları tarafından yönetildiği akılda tutulmalıdır : Pakalın, c. II, s. 631-2.

98 Evkaf-ı Mazbûta, Şeriyye ve Evkaf Vekâleti tarafından yönetilirdi: A.y., c. I, s. 57.

99 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XV, s. 235; a.y., c. XVI (1958), s. 37-40, 209-11.

100 Bardakçı'ya göre, bu miktar, 15.000 altından fazla idi. Bir kısmı Çelebiye 'Evladiye Tevliyet Hissesi' olarak verilir, bir kısmı da Tekke'nin tamirinde vs. kullanılırdı. Geriye kalan da babalarındı. Bu bile çelebilerin gözüne batardı. Çelebi: "Vakfın bütün gelirini şu Arnavut babaları harcamaktalar" diye şikâyet ederdi (Bardakçı, *Kızılbaşlık*, s. 16). Ayrıca bkz. Mimar Hikmet, s. 22. (Burada, Çelebi'nin hükümetten aldığı yüklü miktardan söz eder ama ne kadar olduğu belirtilmemiştir.)

101 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XIX, s. 373.

102 Faroqhi, "Tekke," s. 204.

103 BCA, Karar no. 1438.

104 Koşay, "HBT," s. 365.

105 A.y. İnşaat ile ilgili Şeriyye ve Evkaf Vekâleti tarafından verilen ihale için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Temmuz 1339 (1923), s. 4. Kaynaklarımızdan biri olan Mimar Hikmet, bu misafirhanenin mimarı idi.

106 Bkz. *Legaat Prof. Dr C. Snouck Hurgronje 1936*, Coc. Or. 7114 C/3 (Herinneringen uit Istanbul, 31a-35a), Leiden Üniv. Ktp. (Dr. J. Schmidt'e bu kaynağı gösterdiği için teşekkür borçluyum.)

107 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2.

108 Kansu, c. II, s. 492-3.

109 Atalay, *Bektaşilik*, s. 5.

110 Şapolyo, *Mezhepler*, s. 255.

111 McCarthy, *Ottoman*, s. 373.

112 TİTE, K.57, B.72, trs. (Belge, Yakub Kadri Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* adlı romanı ile ilgilidir. Bkz. s. 153

113 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. VIII, s. 75: Erzurum Mebusu Mehmed Salih Efendi'nin, tekkesi olan şeyhlerin askerliklerinin ertelenmesi konusunun tartışıldığı 3.2.1337 (1921) tarihli Meclis oturumunda ki konuşmasından.

114 1335/1919 tarihi ely., Süleymaniye Ktp., Tırnovali, 1034 rn4. Bu çalışmada "Yeşilzâde" şeklinde kısaltılarak kullanılmıştır. Toplam 338 tekke hakkında bilgi içerir.

115 A.y., s. 39-40.

116 Bkz. Şapolyo, *Mezhepler*, s. 323 (Şapolyo, önceleri bu tekkede 100 müridin olduğunu söyler).

117 Muhtemelen I. Meclis'in mebusları olarak gittikleri zamanı kastediyor.
118 Atalay, "Son Bektaşiler," s. 296
119 Yeşilzâde, s. 40.
120 Bkz. s. 171-2.
121 Şevki Koca'nın, 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.
122 TİTE, K.58, B.111 (2 s), tarihi: 13.3.1338 (1922).
123 Malmö'de (İsveç) 2000 yılı Şubat'ında karşılaştığım eski Aksaray Belediye Başkanı Ayhan Kılıçasan (1938-) ile konuşmalarından. Babası Şehâdeddin Tekkenişinoğulları'nın bu tekkenin şeyhi olduğunu ve hükümetten taâmiye bile aldığını söyledi. Aslında tekkenin hangi tarikata bağlı olduğunu bilmiyordu, ama bazı sorular sorduktan sonra bir Bektaşi tekkesi olabileceğine karar verdim (mesela, Seyyid Battal Gazi'yi çok mübarek saydıklarını, vs. söylemişti).
124 Bkz. *Şehremâneti Ihsâiyât Mecmûası*, yıl 1334, s. 78-82; Albayrak, c. V, s. 13-34; S. Eyice, "İstanbul," *İA (MEB)*, c.5-II (1993), s. 1214/75-80.
125 Bkz. Koçu, s. 2443- 50 (burada dokuz Bektaşi tekkesi verilmekte) ve "Dergâh, Dergâhlar" (buradan sonra Dergâhlar), *İst. A*, c. VIII (1966), s. 4477-85 (burada ise Nakşi denetiminde olduğu halde Bektaşi ayini yapan altı tekke adı vermektedir).
126 Sertoğlu, s. 350.
127 M. Yüksel, "İstanbul Bektaşi Tekkeleri," *Cem*, no. 77 (Kasım 1997), s. 35.
128 Albayrak, c. V, s. 73-4, 192-4.
129 Yüksel, s. 35.
130 Bkz. a.y., "Kazlıçeşme'de Bektaşi Tekkesi, Eryek Baba," *Cem*, no. 70 (Eylül 1997), s. 48-55.
131 Albayrak, c. V, s. 73-4.
132 Takkeciler: Koçu, "Bektaşiler," s. 2447.
133 Albayrak, c. V, s. 74-5, 195-6.
134 Sertoğlu, s. 350.
135 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Eylül 1341 (1925), no. 1535, s. 2.
136 Bardakçı, *Kızılbaşlık*, s. 48, 65.
137 Mélikoff, "Bektaşiler Tarikati," s. 26.
138 Şapolyo, *Mezhepler*, s. 329, 333.
139 Bkz. E. B. Şapolyo, *Ziya Gökalp, İttihat-ı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* (buradan sonra *Ziya Gökalp*), İst., 1943, s. 79, 99, 110-25, 135, 169. Ayrıca bkz. Jäschke, s. 14.
140 Jön Türklerin çoğu Rumeli'den geldikleri için Anadolu'yu fazla bilmiyorlardı. Jön Türklerin sosyal tabanları için bkz. Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 2. baskı, İst., 1983 (fp 1964), s. 56-9.
141 Şapolyo, *Mezhepler*, s. 2-3; a.y., *Ziya Gökalp*, s. 108. Ayrıca bkz. Bardakçı, *Kızılbaşlık*, s. 63.
142 Kısa biyografisi için bkz. Birdoğan, *Bektaşilik*, s. 10-12.
143 *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İst., 1976 (ilk baskı: 1930), adlı İngilizce'ye *The Armenians in History and The Armenian Question*, (İst., 1988) adıyla çevrilmiş bulunan eseri, muhtemelen bu araştırmanın sonuçlarını içermektedir.
144 Bkz. Şapolyo, *Mezhepler*, s. 2-3, 330-1; a.y., *Ziya Gökalp*, s. 108. Ayrıca bkz. Bardakçı, *Kızılbaşlık*, s. 63.
145 Şapolyo, *Mezhepler*, s. 330-1.

146 1911'den sonra, pantürkist hareketler platformu, imparatorluğun her tarafında Türk milliyetçi ideolojisini yaymaya çalışan konferanslar ve diğer kültürel faaliyetler düzenleyen klübler kurmuştu. Meşhur *Türk Yurdu* dergisi, ocağın yayın organlarıydı. Kurum 1931'de kapanmış ve yerine 1932'de şehirlerde 'Halk Evleri', köylerde 'Halk Odaları' denen kurumlar kurulmuştu: J.M. Landau, *Pan-Turkism: from irredentism to cooperation*, Bloomington ve Indianapolis, 1995, s. 41 vd.

147 Bkz. Baha Said, "Tekke Alevîliği," s. 193-4. 1926'dan sonra, bu yazılarını *Türk Yurdu*'na göndermiş, ama 1926-1939 arasında yazdığı yazıları çeşitli sebeblerle yayınlatamamış ve daha sonra bunları arkadaşı Hilmi Ziya'ya (Ülken) vermiş. Bkz. H.Z. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İst., 1994, s. 257. Bunlar şimdi Nejat Birdoğan tarafından *İttihat-Terakki'nin Alevilik-Bektaşilik Araştırması (Baha Said Bey)*, İst., 1994 eserinde bir araya getirilmiştir. Ancak, Birdoğan'ın bu kitabında bazı fahiş hatalar yaptığını akılda tutmak gerekir. Mesela Baha Said'in makalelerine sansür uygulayan olarak da *Türk Ocağı*'nı verir. Bu konuyla ilgili sözleri aynen şöyle: "Bu harekete yıkılan Türk Ocağı'nın "dinsiz çocukları şimdi de Kızılbaşlık propogandası yapıyorlar" şeklinde acı bir cevap verdiğini, bu tartışma sonucunda, sansür kurulunun yazılarını engellediğini üzülerek belirtmektedir." (Bkz. Birdoğan, *Bektaşilik*, s. 11.) Bu, Bektaşilik üzerinde çalışan bir kimse için büyük bir hatadır.

148 Baha Said, "Bektaşiler," s. 209.

149 Bkz. a.y., s. 197.

150 Atalay, *Bektaşilik*, s. 24.

151 Bir Alevî'nin yılda bir kere tekkeye (daha doğrusu Çelebi'ye) ödediği vergi.

152 Bir Bektaşi veya Alevî'nin Tekke'yi ziyareti sırasında verdiği para.

153 Mimar Hikmet, s. 25. Ayrıca bkz. "Bektaşi Ordusu," *YT*, c. II, no. 18, 28 Haziran 1962, s. 133-4.

154 Atalay, *Bektaşilik*, s. 20.

155 *(2. Dönem) TBMMZC*, XIX (1976), s. 284: toplantı tarihi: 30.11.1341 (1925). Süleyman Sırrı Bey'in biyografisi için bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 977-8.

156 A.y., s. 288.

157 Koşay, "HBT," s. 365-6.

158 Eskişehir, Kendileriyle yaptığım 12 Ekim 1997 tarihli mülakattan.

159 Çok gariptir ki ilerleyen sayfalarda açıklanacağı üzere Milli Mücadele tarihinde bu kadar önemli yeri olan bir kişinin ölüm tarihini hiçbir yerde bulamadım. Hatta ATASE'ye, personel dairesi arşivlerinde bir şey olup olmadığını sordum, onlar da 7 Nisan 1999'tarihli ve 3310-26-99/Arşiv (130) nolu cevaplarında, arşivlerinde bu konuda bir bilgi olmadığını söylediler. (ATASE arşivi müdür yardımcısı Semih Eke'ye mektubumu cevapladığı için teşekkür borçluyum). Vefat tarihinin 1944 olduğunu ve kabrinin Çengelköy'de olduğunu Şevki Koca bildirdi: 20 Temmuz 2002 tarihli notlarından.

160 Atalay, "Son Bektaşiler," s. 295-6.

161 Bu çalışmada "CSRA" şeklinde kısaltılmış arşivin sahibi.

162 Şevki Koca'nın, 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

163 İzmir, 1341 (1925). Bu kitabı hiçbir kütüphanede bulamadım. Turgut Koca bu kitabın adını *Bektaşi Makalatı* olarak vermektedir: bkz. T. Koca, *Bektaşi-Alevi Şairleri ve Nefesleri: 11. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar* (buradan sonra *Bektaşi Şairleri*), İst. 1990, s. 710).

164 CSRA, A/ 177 (Bektaşi Babaları ve Bazı Şiirleri), s. 81/ 9-10,107.

165 Bkz. Ramsaur, *The Young Turks*, s. 113. Ayrıca bkz. Mélikoff, "Bektaşi," s. 161.

166 Noyan, *Bektaşîlik*, s. 448.

167 Eserleri ve biyografisi için bkz. İ. Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi* (buradan sonra *İslâmcılık*), c. I, 3. baskı, İst., 1997, s. 117- 120; Güneş, *TPT*, c. II, s. 151-2; Albayrak, c. III, s. 390-91; T. Zarcone, "Soufisme et franc-maçonnerie à la fin de l'empire ottoman: l'exemple du Şeyhu'l-Islam Musa Kâzım Efendi (1850-1920)" (buradan sonra "Musa Kâzım"), *AMYA*, no. 2 (1991), s. 201-8; *(2. Dönem) TBMMZC*, XVIII (1976), s. 420-1; CSRA, A/ 177 (Bektaşi Babaları ve Bazı Şiirleri), s. 108.

168 Bkz. *Tasavvuf*, no. 24 (15 Zulhicce 1329/ 24 Teşrîn-i Sâni 1327 / Kasım 1911-12), s. 1-3; a.y., no. 34 (1329/1912), s. 1; *Sırât -ı Mustakîm*, no. 169; Musa Kâzım, "Ben Farmason değilim," *YT*, c. I (1962), s. 94.

169 Bkz. Ramsaur, *The Young Turks*, s. 113 (Mayıs 16 1941 tarihli Rıza Tevfik'in [Bölükbaşı] kendisine yazdığı mektubu kaynak gösterir).

170 Bkz. *Muhibbân*, no. 5 (19 Cumâdâ I 1329/ 1 Mayıs 1327), s. 140-2.

171 CSRA, A/ 177 (Bektaşi Babaları ve Bazı Şiirleri), s. 81/9-10.

172 Bkz. H.K. Yılmaz, "Esad Erbili," *İA (TDV)*, c. XI (1995), s. 348-9.

173 Bkz. C. Vett, *Kelamî Dergâhından Hatıralar*, tr. E. Cebecioğlu, Ankara, 1993, s. 3, 7-8. TİTE'de, bu tekkenin müdavimleri ile ilgili bir belge vardır: TİTE, K.57, B.60, tarihi: 7.7.1338 (1922).

174 Bkz. H.Z. Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İst., 1994, s. 302.

175 Kara, *İslamcılık*, c. II, s. 43-46.

176 Bu kitaptan s. 191-2 daha detaylı olarak bahsedilecektir.

177 Muhyiddîn İbn Arabî'nin düşünce sisteminde merkezî tema. Konunun uzmanları bunun, sadece "Tek"in var olması olarak özetlenebilecek olan "Monizm" olup olmadığı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir: *The Encyclopedia of Religion*, editor-in-chief M. Eliade, New York ve Londra, c. XIV (1987), s. 115-16. Detaylar için bkz. W.C. Chittick, *Ibn al-'Arabi's Metaphisics of Imagination. The Sufi Path of Knowledge*, New York, 1989.

178 Bkz. A. K. Aksüt, *Professör Mehmed Ali Aynî: Hayatı ve Eserleri*, İst., 1944, s. 378-97. Bu tartışma Z.N. Aksun, *Siyasî ve Sosyal Açıdan Mezhebler ve Tarikatlar*, İst., 1997, s. 129-40'da da nakledilmiştir.

179 Mesela Turgut Koca'ya göre, *The Bektashi Order of Dervishes*'in yazarı J.K. Birge, bir Bektaşidir (bkz. Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 719). Yine, birçok Bektaşi, Irène Mélikoff'un bir Bektaşi olduğundan emindirler. Bunu bir karşılaşmamız sırasında (11 Aralık 1998'da Ankara ODTÜ'de düzenlenmiş olan Cumhuriyetin 75 Yılı Konferansında) Mélikoff'a sorduğumda şöyle karşılık verdi: "Bektaşi/Alevîler arasında 20 yıl boyunca Bektaşilik/Aleviliği çalışma imkânı bulmam, bu öğretilere karşı sempatim olduğunu söylemeden olacak bir şey değildi. Ama ben Bektaşi değilim. Mevlana'ya âşığım. Mevlana gibi yüksek seviyeli bir filozofu, Hacı Bektaş gibi bir halk sufisi ile karşılaştıramazsınız." (Bu sözünün son kısmını, tebliğinden sonra dinleyiciler tarafından kendisine sorulan bir soru vesilesi ile de tekrarladı).

180 Bkz. N. Neyzi, *Kızıltoprak Hatıraları*, İst., 1993, s. 224. Kaynağa dikkatimi çeken Gabriele Karayel'e teşekkür ediyorum.

181 Bkz. Gölpınarlı, *Mezhepler*, s. 167.

182 A.y., s. 167; Noyan, *Bektaşîlik*, s. 448. Ayrıca bkz. Mélikoff, "Bektaşi," s. 161; Lewis, s. 408.

183 Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli mülakattan.

184 Noyan, *Bektaşîlik*, s. 448.
185 Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli mülakattan.
186 Noyan, *Bektaşîlik*, s. 448.
187 Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 719.
188 Bkz. Bardakçı, *Kızılbaşlık*.
189 Bardakçı, burada terimleri karıştırmaktadır: Alevîlik bir tarikat değil, daha önce açıklandığı üzere etnik ve dini bir gruptur.
190 Bkz. C. Bardakçı, *Anadolu İsyanları* (buradan sonra *Anadolu*), İst., 1940, s. 50-94.
191 Kısa bir biyografisi için bkz. Çetinkaya, s. 642-3; *Türkiye (1923-1973) Ansiklopedisi*, c. III, İst., 1974, s. 972.
192 Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli mülakattan.
193 Bkz. T. Koca, "İttihat Terakki Üyeleri," *Toplumsal Tarih*, sa. 97 (Ocak, 2002), s. 16.
194 Bana gönderdiği 15 Ağustos 2001 tarihli mektubu.
195 Kendileriyle 24 Eylül 1998'de İSAM'daki sohbetimden.
196 Ankara yakınında bir kasaba. Keskin'de "Haydar Sultan" adlı bir Bektaşi tekkesi vardı. Bkz. A. Sümer, *Anadolu'da Türk Öncüsü: Hacı Bektaş Veli*, Ankara, 1970, s. 22.
197 TİTE, K.58, B.111 (2 s), tarihi: 13.3.1338 (1922).
198 Daha fazla isim için bkz. Koca, "İttihat Terakki Üyeleri," s. 16.
199 Krş. Ataseven, s. 252-3.
200 TİTE, K.57, B.72, trs.
201 Burada, elinizdeki çalışmada Alevîlerin Milli Mücadele'deki faaliyetlerine, ancak Bektaşilerle ilgisi olduğu zaman değinileceği akılda tutulmalıdır. Bu yola, diğer çalışmalarda olduğu gibi Bektaşilerle Alevîleri birbirine karıştırma hatasından kaçınmak için başvurulmuştur.
202 Aydemir, c. II, s. 22.
203 Ertürk, s. 338; "Milli Mücadelenin İlk Mitingi" (buradan sonra İlk Miting), *YT*, c. I, no. 12 (1962), s. 358.
204 T. Toker, "Atatürk'ün Havzada bilinmeyen hatıraları," *TD*, v. I, no 12 (Eylül, 1951), s. 999-1002:1000.
205 A.y.
206 Mango, s. 231.
207 Kutay, s. 253-54. Ayrıca bkz. Ulusoy, s. 100.
208 Mango, s. 230.
209 Bkz. *Speech*, s. 23; *TİH*, c. II-I (*Doğu Cephesi*), s. 116.
210 Ulusoy, s. 100.
211 Karabekir, s. 142-3.
212 Bkz. müteakip sayfalar.
213 BOA, DH/I-UM, 19-11/1-10 (tarihi: 9 Şubat 1336 [1920]). Bkz. Belge 10, Ek-II .
214 Bkz. *Speech*, s. 23; *TİH*, c. II-I, s. 116.
215 Bkz.Aydemir, c. II, s. 348.
216 Belen, s. 118.
217 Erdeha, s. 243-4.
218 Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 350.

219 Avcıoğlu, *MKT*, c. III, s. 1219-20.

220 Çoker, *TPT*, c. III, s. 658.

221 Erdeha, s. 243-4. Göztepe'ye göre, Muhittin Paşa, "ünlü sufi Mevlana Celâleddîn er-Rûmî'nin soyundan olduğu için, Sultan'a bağlılık yeminini tutmak zorunda olduğunu" söylemiştir (Göztepe, s. 209). Düşmanla işbirliği yapmaması şartıyla İstanbul'a gitmesine izin verilmiş, ölünceye kadar da bu sözünde durmuştu: Kansu, c. I, s. 296-7; Erdeha, s. 233-46. Ancak bu sözü çocukları adına vermemişti tabiatıyla ve bu sebeble oğlu Refii Cevad'ı (Ulunay, 1890-1963) koyu bir milliyetçi karşıtı olmaktan alıkoyması gerekmiyordu. Bkz. Muhittin Paşa'nın Ek-I'deki biyografisi.

222 BOA, DH-KMS, 53-3/16. Bkz. Belge 12, Ek-II.

223 Muhtemelen Redd-i İlhâk/İşgal cemiyeti kastedilmektedir.

224 Bkz. Güneş, *TPT*, c. II, s. 188; Erdeha, s. 38, 238. İtilaf Devletleri, Lozan Antlaşması'nın bir parçası olarak genel bir af taleb etmişlerdi. Türk tarafı böyle bir affa taraftar olmamasına rağmen, bunu kabul etmek zorundaydı, ama henüz adı belirlenmemiş 150 kişinin istisna edilmesi şartıyla kabul etti. Genel af, 16 Nisan 1924'de ilan edilmesine rağmen, bu 150 kişilik liste, ancak Haziran 1924'te belli oldu ve bundan kısa bir süre sonra, bu listedekilerden hâlâ ülkede bulunanların ülkeyi terk etmeleri emredildi: Zürcher, *Turkey*, s. 170. Konu hakkındaki tartışmalar için bkz. *Yeni Gün*, 1 Haziran 1339 (1923); *TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2 Mart 1339 (1923)- 25 Teşrin-i Evvel 1934*, c. IV, s. 456-62.

225 Bkz. Erdeha, s. 242.

226 O dönemde Kırşehir mutasarrıfının kim olduğunu hiçbir yerde bulamadım ve bunun üzerine Kırşehir Valiliği'ne bu konuda arşivlerinde bir şey olup olmadığını sordum. 15.04.1999 tarih ve BO54VLK4400200-6/68 no'lu mektuplarıyla burada zikrettiğim bilgileri gönderdiler. Cevabı gönderen Kırşehir vali yardımcısı Nevzat Sinan'a teşekkür borçluyum.

227 Bkz. Şimşir, *Atatürk*, c. I, s. 297.

228 Kansu, c. II, s. 492-5; Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 355.

229 Kısa bir biyografisi için bkz. Erdeha, s. 291.

230 A.y., s. 266.

231 *TİH*, c. VI, s. 10-11.

232 Bkz., mesela, Zürcher, "Mudros," s. 273 vd.

233 A.F. Cebesoy, *Milli Mücadele Hâtıraları*, İst., 1953, s. 49-50.

234 Erdeha, s. 275.

235 Bkz. Zürcher, *Unionist*, s. 114-15.

236 Detaylar için bkz. *TİH*, c. VI, s. 137-51; Mango, s. 213.

237 *TİH*, c. VI, s. 144.

238 *Yurt Ansiklopedisi*, c. VII, İst., 1982-83, s. 4917.

239 Ertürk, s. 525. Biyografisi için bkz. Ek - II.

240 ATASE'deki henüz araştırmacılara kapalı olan "Atatürk Özel Arşivi"nden bir belge: Kl.6, c. 1335-3-3, F.50, tarihi: 12.10.1335 (1919)," *ATBD*, Ağustos 1981, no. 80, s. 7-9. Bkz. Belge 13 (A) in Ek-II.

241 BOA, DH-KMS, 53-4/ 21 (tarihi: 28 Aralık 1335 [1919]). Bkz. Belge 4, Ek-II. (Belgenin baş tarafında, Mustafa Kemal'in Ankara'ya ilk gidişi sırasındaki olaylardan söz edilmektedir). Ayrıca bkz. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri: 1911-21 Arası 106 Belge*, (BOA Başkanlığı Yayınları), no. 1, Ankara, 1982, s. 77, 187.

242 Şapolyo, grubu karşılayanın Cemâleddîn Çelebi olduğunu söylemektedir: Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 355. Bu biraz zor, zira kendisinin de daha sonra belirttiği üzere Cemâleddîn Çelebi hasta idi.

243 Kansu, c. II, s. 492-5. Ayrıca bkz. Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 355 vd.; F. Otyam, *Hu Dost (Gide Gide, 6-Gezi Notları)*, Ankara, 1964, s. 66 -72; Belen, s. 141-2; Ulusoy, s. 100-2.

244 Kansu, c. II, s. 492, 494.

245 Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 355 vd. Ancak burada şunu belirtmek gerek ki Çelebi'nin, "kendisini ona adamış güzel kızlar arasında olduğu" şeklindeki bir tasvir, epey abartılı ve uydurmaya benzemektedir. Böyle bir tasvire, Tekke'yi anlatan hiçbir kaynakta rastlamıyoruz. Üstelik biliyoruz ki Çelebi hastalığı sebebiyle değil odasından, yatağından bile çıkamayacak haldeydi. Şapolyo'nun kendisi de, Çelebi'nin "hastalığı sebebiyle" içmediğini, ama Mustafa Kemal'in ısrarı üzerine sadece bir bardak içtiğini belirtmiştir.

246 Şöyle denmiştir: "Atatürk Âyin-i Cem'de." Bkz., mesela, N.A. Banoğlu (ed.), "Atatürk Ayin-i Cem'de," *TD*, c. II (*Atatürk Özel Sayısı*), İst., 1954, s. 56 (E. B. Şapolya'dan naklen); H. Gülşan, *Her Yönüyle: Topsuz Tüfeksiz Gönüller ve Ülkeler Fatihi Pir Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşiliğin Esasları*, İst., 1975, s. 131; Ulusoy, s. 101; C. Şener, *Atatürk ve Aleviler*, 4. baskı, İst., 1994, s. 63-65; Öz, s. 30; vb

247 *Speech*, s. 288-9; Kansu, c. II, s. 502; Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 381.

248 Gölpınarlı, *Deyimler*, s. 120.

249 Bkz. bu bölümde s. 105 vd.

250 Deli İmam Halil Efendi: bkz. S. Kardeş, *Hey'et-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa Kırşehir'de*, Ankara, 1950, s. 589; N.H. Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İst., 1973, s. 72. Ayrıca bkz. Çelik, c. I, s. 294.

251 Şimşir, *Atatürk*, c. I, s. 346-7.

252 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 93. Telgrafın metni için bkz. Belge 13 (B), Ek-II.

253 1856'de Girit'te doğdu. Harbiye'yi bitirdi. 1901'de Erkân-ı Harbiye'de göreve başlamış, 1908'de harbiye nazırı olmuş, birçok resmi görevden sonra 1914'te emekli olmuştu. Son Osmanlı Meclisi'nde Yozgat Mebusu idi. 1921'de ölmüştür. Ailesi "Cebesoy" soyadını almıştır. Ali Fuad (Cebesoy) onun oğlu idi. İsmail Fazıl Paşa'nın biyografisi için bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 969-70.

254 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 38, 42, toplantı tarihi: 24.4.1336 ve 25.4.1336 (1920).

255 Mustafa Kemal'in ona bakması için bir doktor gönderdiği söylenir (bkz. H.B. Kunter, *Kırkbudak*, Ankara, 1951, s. 32-6).

256 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 147-8. Bkz. Belge 14-A, Ek-II.

257 A.y., s. 218. Bkz. Belge 14-B, Ek-II.

258 Oytan, c. II, resim 16; Bayar, c. VII, s. 2161-2; Bu tekke'nin adı *Devletimizi Kuranlar*, TBMM 65. Yıl, s. 57'de "Zir Tekkesi" olarak verilmiştir.

259 Çoker, *TPT*, c. III, s. 274.

260 Koşay, "HBT," s. 365.

261 *(1. Dönem) TBMMZC*, c.XIX, s. 145, 303, toplantı tarihi: 20.4.1338 (1922)

262 Hacıbektaş günümüzde bir ilçedir.

263 TBMM'deki çalışmaları için bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 38, c. X, s. 56/ c. XXVI (1959), s. 419.

264 A.y., c. I, s. 43: 25.4.1336 (1920) tarihli meclis toplantısında okunan telgraf.

265 Bayar, c. VII, s. 2161-2.

266 Atalay, "Son Bektaşiler," s. 295-6; Noyan, *Bektaşîlik*, s. 448.

267 E.B. Şapolyo, *Mustafa Kemal ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, Ankara, 1969, s. 34,35; a.y., *Kemal Atatürk*, s. 393-5 (burada ise onu "Kızılbaş mebus" olarak tanıtır).

268 Çoker, *TPT*, c. III, s. 351.

269 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 93.

270 Bayar, c. VII, s. 2161-2.

271 Atalay, "Son Bektaşiler," s. 295-6.

272 *ATBD*, Ağustos 1981, no. 80, s. 7-9. Bkz. Belge 13-A, Ek-II.

273 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 38, 42, toplantı tarihleri: 24.4.1336 ve 25.4.1336 (1920).

274 ATASE, Kl.1566, D.140, F.73 ve Kl.1311, D.1, F.1-1, tarihi: 12.8.1337 (1921). Ayrıca bkz. H. Himmetoğlu, "M.M. Grubu ve Gerçek Yüzü," *YT*, c. II, no. 32 (4 Ekim 1962), s. 168; a.y., *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, İst.,1975, s. 94-5.

275 Bu grup, daha önce sözü edilen M.M. gruplarındandır. Faaliyetleri: Anadolu'ya silah ve malzeme kaçırmak, düşman ve Milli Mücadele karşıtı kişi, cemiyet ve organizasyonlar hakkında bilgi toplamak olarak özetlenebilir: Tunaya, *Partiler*, s. 525.

276 Ertürk, s. 482, 485.

277 Koşay, "HBT,"s. 366.

278 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. V, s. 354'de "Ziya" şeklinde yanlış okunmuş idi.

279 A.y.

280 *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Nisan 1338 (1922), no. 491, s. 1'den kısmen sadeleştirilerek.

281 A.y., 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2.

282 Dokuz Umde, "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" gibi birtakım genel ifadelerle değişik kaynaklardan alınmış özel bazı maddelerin birlikte bulunduğu bir manzumedir: Zürcher, *Turkey*, s. 167. Dokuz Umde hakkında detay için bkz. Tunaya, *Partiler*, s. 580-2.

283 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2.

284 Bektaşiyye (Bektaşilik) denmek isteniyor. Burada, Bektaşilik çalışılırken karşılaşılan en önemli problemlerden biriyle karşı karşıyayız: Terminoloji problemi.

285 Hacı Bektaş Veli ve yeniçeriler arasındaki bağ, Hacı Bektaş Veli'nin sağlığında kurulmuş değildi. Orhan Gazi zamanıyla (hd. 1324-1362) da ilgisi yoktur. Bu konuda kısa bazı bilgiler, kitabın Birinci Bölüm'ünde verilmiştir, (s. 32).

286 Euzu billahi mineş şeytanir racim, Bismillahirrahmanirrahim'in kısa şeklidir.

287 Hz. Peygamber'in ailesi (kızı Fatıma, damadı Ali ve onların oğulları Hasan ve Hüseyin dahil). Detaylı bilgi için bkz. I. Goldziher, "Ahl al-Bayt," *EI*, c. I, s. 257-8; M. Öz, "Ehl-i Beyt," *İA (TDV)*, c. X (1994), s. 498-501.

288 Hakimiyet-i Milliye, 2 Haziran 1338 (1922), no. 527, s. 2.

289 Bkz. Şapolyo, *Mezhepler*, s. 284-5; Ulusoy, s. 103 (Ulusoy'da Şapolyo'da olan son altı cümle yoktur).

290 İlk kez 1918'de Yunus Nadi (Abalıoğlu) tarafından Milli Mücadele'yi destekleyen bir gazete olarak çıkarılmıştır. İngilizler tarafından birkaç defa yasaklanmış, ancak daha sonra *Eski Gün* adıyla yeniden çıkarılmıştır. Bu da 17 Mart 1920'de yasaklanınca *Anadolu'da Yenigün* adıyla çıkmaya başlamıştır. Bir süre Türkiye Komunist Fırkası'na hizmet etmiş, daha sonra M.M. Grubu'nun yardımı ile Ankara'ya taşınmış, yayın hayatını 1924'e kadar sürdürmüştür: *Türkiye 1923-73 Ansiklopedisi*, c. I, İst., 1974, s. 3.

291 Bkz. Ulusoy, s. 103; Öz, s. 37; Birdoğan, beyannamenin tarihi olan 25 Nisan 1339'u, –içinde geçen 'Nisan' kelimesine bile dikkat etmeden– 'Hicrî' olarak düşünüp Mîlâdî tarihe '1921' olarak çevirirken daha başka bir hata yapmaktadır: bkz. Birdoğan, *Savunma*, s. 33.

292 Aslında bu nüshayı, TBMM Kütüphanesi dahil, Ankara'daki hiçbir kütüphanede bulmak mümkün olmadı. TBMM Kütüphanesi görevlileri, Yunus Nadi'nin Fethiyeli olması dolayısı ile şansımı Fethiye'de (Muğla) denememi önerdiler. Ve gerçekten de orada bulabildim. Ama adı geçen nüshada böyle bir beyanname yoktu. Tarih verilirken bir hata yapılmış olabilir, düşüncesi ile 25 Nisan 1923'den önce ve sonraki birkaç gün de araştırıldı, ama bir şey bulunamadı (burada, Fethiye Halk Kütüphanesi müdürü Özgür İzzet Pekdaş'a yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum). Hatanın kaynağı sanırım Ulusoy'dur. Diğer birçok araştırmacı da ondan naklen *Yenigün*'ü zikretmiş, aynı hataya düşmüşlerdir

293 Ulusoy, s. 104. Araştırmalarım sırasında böyle bir belgeye rastlamadım. Hâlen araştırmacılara kapalı olan ATASE'deki Atatürk Özel Arşivi'nde veya sadece Ulusoy'un özel arşivinde bulunuyor olabilir.

294 H. Küçük. "Veliyyeddin Efendi'nin Beyannamesi," *Toplumsal Tarih*, c.XVII, sa.97 (Ocak 2002), s. 46-7.

295 Fahrettin Erdoğan, *8 Milyonluk Alevi Türklerine Kızıl Komünist Damgasını Vuran Sebilürreşatçılara Cevap ve Bektaşilik*, Ankara: Emek BasımYayınevi, 1956, s. s. 32-3, 45-46. Belge için bkz. Belge 17-2, Ek-II.

296 Bkz. Erdoğan, s. 32.

297 Bkz. Ulusoy, s. 103.

298 B.B. Can, "Bektaşilik Dosyası Sonrası Gelen Sorular ve Eleştirilere Cevaplar," *Toplumsal Tarih*, c.XVII, sa.98 (Şubat 2002), s. 66.

299 Kitabı Beyazıt Kütüphanesi'nde bulup bana bir fotokopisini gönderen M. Birol Ülker Bey'e minnet borçluyum.

300 Ertürk, s. 523-30 (Araştırmalarım sırasında böyle bir belgeye rastlamadım).

301 *(2. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 96.

302 Tunaya, *Partiler*, s. 536. Bununla birlikte, Meclis'teki diğer Bektaşi babası, Ergani Mebusu Ahmed Nüzhet (Saraçoğlu), 2. Grubun mebusları arasında idi: a.y., s. 539.

303 Ertürk, s. 524.

304 Bkz. Zürcher, *Turkey*, s. 166.

305 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XVI, s. 143.

306 Ertürk, s. 524.

307 A.y., s. 62.

308 A.y., s. 174-6; Avcıoğlu, *MKT*, c. II, s. 504.

309 Bkz. Ertürk, s. 172-3, 473, 529.

310 A.y., s. 462, 463.

311 TİTE, K.34, B.1, tarihi: 29.1.1336 (1920)

312 Ertürk onu "süvari kaymakamı" olarak anar ve ismini İnebolu'ya giriş çıkışları kontrol altında tutanların arasında zikreder. Bkz. Ertürk, s. 468.

313 Kaynaklarda böyle bir teşkilata rastlamadım. Büyük bir ihtimalle 'Teşkilât-ı Mahsûsa' kastedilmektedir.

314 Burada "Yarbay" anlamında.

315 ATASE, Kl.1533, D.2, F.52-1.

316 Aydın, s. 87.

317 "Yavuz Grubu" denmek isteniyor. Mühüründe Yavuz Sultan Selim'in (hd. 1512-20) resmi vardı. Gayesi, diğer yeraltı teşkilatları gibi orduya silah ve malzeme kaçırmak idi: Ertürk, s. 506.

318 ATASE, Kl.1533, D.2, F.51.

319 Aydın, s. 87.

320 Bkz. Ertürk, s. 472-3; Aydın, s. 270. İstanbul'daki grubu kuran Mehmed Bey olduğu için, çoğu üyeler onu başkan olarak tanıdılar ve bu durum onunla Hüsameddin Bey arasında bazı problemlere sebep oldu. (Bkz. a.y., s. 88-9).

321 Grub ve faaliyetleri için bkz. a.y., s. 88 vd.

322 TİTE, K.34, B,1, tarihi: 29.1.1336 (1920)

323 Bkz. Ertürk, s. 461-9.

324 *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XVIII, s. 472 (toplantı tarihi 22.4.1341, 6. celse); Ayrıca bkz. Ertürk, Önsözü takip eden sayfa. (Burada kendisine verilen İstiklal Madalyası sertifikasının bir kopyası sunulmaktadır, ama madalyanın verildiği celse olarak 6 yerine 3 yazılmıştır.)

325 Noyan, *BYBA*, s. 346-7; Şevki Koca'nın, 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

326 Başka kimseleri tarikata alma iznini Ali Cemâlî Baba'dan almıştır: CSRA, A/177, s. 33.

327 Yerini İsmet (İnönü) ve Celal (Bayar) zamanında da korumuş, onların da doktoru olmuştur : a.y., s. 12.

328 Noyan, *Bektaşîlik*, s. 442.

329 Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 710.

330 Tabur imamlığının orijini, Selim III (idaresi 1789-1807) devrine, 'Nizâm-ı Cedîd'e kadar gider. Detaylı bilgi için bkz. M.B. Ülker, "Askerî İmamlar," *Tarih ve Medeniyet*, no. 61 (Nisan 1999), s. 60-2. Ayrıca bkz Kemal Beydilli, "İmam," *İA(TDV)*, XXII, s. 181-6.

331 EHUR'da Yüzbaşı olan Ekrem, Albay Aziz Hüdayi ve General Eyüb tarafından kurulmuş, Anadolu'ya silah ve malzeme taşıma amaçlı bir kuruluş: Ertürk, s. 504, 506.

332 Şevki Koca'nın, 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

333 Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 739.

334 T. Koca ile yaptığım 2 Haziran 1997'deki mülakattan.

335 Ertürk, s. 504, 506.

336 Şevki Koca'nın, 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

337 T. Koca ile yaptığım 2 Haziran 1997'deki mülakat. Ayrıca bkz. T. Koca, *Kâzım* Baba *Divanı*, İst., trs., s. 3, 4; a.y., *Bektaşi Şairleri*, s. 751.

338 Bkz. Fotoğraf VI, Ek - III.

339 Shaw ve Shaw, c. II, s. 382, 518. Biyografisi için bkz. *Meydan Larousse*, c. XII (1973), s. 860.

340 T. Koca ile yaptığım 2 Haziran 1997'deki mülakattan.

341 ATASE, Kl.1311, D.1, F.1-7.

342 Bkz. Ek - I deki biyografisi.

343 Ş. Koca, "Bektaşilik tarihinden notlar. Cumhuriyet'e doğru" (buradan sonra "Cumhuriyet'e doğru"), *Cem*, no. 92 (Ağustos 1999), s. 54-8: 55.

344 Biyografisi ve Milli Mücadele'deki hizmetleri için bkz. Sarıkoyuncu, s. 73-130.

345 T. Koca ile yaptığım 2 Haziran 1997'deki mülakat.

346 Bkz. Aydın, s. 292 (eski tasnife göre TİTE, 763'den alınmış). M.M. Grubu üyelerinin adlarının bulunduğu yeni tasnif için bkz. TİTE, K.34, B.8, tarihi: 15.6.1337.

347 Hakkında kısa bilgi için bkz. Ek-I.

348 Hakkında blgi için bkz. Ek-I.

349 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 27 Haziran 1338 (1922), s. 1.

350 A.y.

351 A.y.

352 Bkz. bu bölümde, s. 159-60, 171-2.

353 Kısa biyografisi için bkz. Ek - I.

354 Bana gönderdiği 18 Haziran 1999 tarihli mektubundan.

355 Tunaya, *Partiler*, s. 468.

356 CSRA, Merdivenköy (B/22), Topal Tevfik Baba, s. 6, 11,12. 8. Bkz. Belge 19, Ek-II.

357 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-4.

358 A.y., Kl.1566, D.140, F.22.

359 TİTE, K.58, B.97, trs. ve K.46, B.115, tarihi: 30.11.1337 (1921).

360 A.y., K.59, B.2 (1 s), tarihi: 17.9.1337 (1921).

361 A.y., B.111 (2 s), tarihi: 13.3.1338 (1922).

362 A.y., K.58, B.97 (4 s), trs.

363 CSRA, B/22, Merdivenköy, Topal Tevfik Baba, s. 6, 11,12. 8. Bkz. Belge 19, Ek-II.

364 ATASE, Kl.1311, D.1, F.1-20.

365 Tekke, başlangıçta Orhan Gazi tarafından 1329'da bir Ahi zaviyesi olarak inşa edilmişti. Hacıbektaş'taki ana tekke ile İstanbul arasındaki ilişkilerde önemli bir yere sahipti. 1826'dan sonra Nakşîlerin denetimine verilmişti. 1861'dan sonra, Bektaşiler yeniden yönetimi ele geçirmiş ve Nakşî şeyhlerin varlığına rağmen kendi ayinlerini yapmaya başlamışlardır. Tekke'nin diğer birçok adı vardı: Gadni Dede Tekkesi, Hamdi Baba Tekkesi, Şah Kulu Sultan/Şah Kulu Baba/ Şeyh Mehmed Ali Baba Tekkesi. Tekke hakkında detaylı bilgi için bkz. N. Vatin ve J.L. Bacque-Grammont, "Le Tekke Bektachi de Merdivenkoy (cinq contributions à une étude collective inculant stelae Turcicae)," *AMYA*, 1991, s. 69 vd; Eyice, s. 1214/76; M.R. Akbulut, "Merdivenköy," *DBİA*, V (1994), s. 394-6; M.B. Tanman, "Şahkulu Sultan Tekkesi," *DBİA*, c. VIII (1994), s. 128-32; M. Yüksel, "İstanbul Tekkeleri," *Cem*, no. 71 (1997), s. 37.Tekke bugün, Bektaşilik ve Alevîliği aynı olarak algılamaya meyyal Alevîlerin elindedir: Turgut Koca ile 2 Haziran 1997 tarihli mülakat.

366 Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli mülakat.

367 TİTE, K.44, B.129 (1s.), tarihi: 14.6.1338 (1922)

368 A.y., B.23 (2 s.), tarihi: 3.7.1339 (1923)

369 Şevki Baba'nın 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

370 Şevki Baba, "Erikli/Eryek Baba Tekkesi," *Erenler Dergisi*, no. 3 (2002).

371 Bu cemiyet, eski dahiliye nâzırlarından Memduh ve Cemil paşalar tarafından Ağustos 1919'de İstanbul'da kurulmuştu. Kendi beyanına göre gayesi, İngilizlerle Osmanlılar arasındaki bağları kuvvetlendirmeye çalışmaktı. Gerçekte ise Osmanlıyı İngiliz mandası altına almak istiyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile yakın ilişkileri vardı. Bkz. Tunaya, *Partiler*, s. 434-8.

372 Ertürk, İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kısa zamanda bu oyundan haberdar olup Saray'dan Cemiyeti, içindeki casuslardan kurtaracak bir cemiyet kurmasını istediğini de ekler: Ertürk, s. 521-2.

373 Bkz. Cebesoy, s. 69, 263; Uluğ, s. 70-1.

374 Kendileriyle yaptığım 12 Ekim 1997 tarihli mülakat.

375 BOA, DH-KMS, 53-4/ 21 (tarihi: 28 Aralık 1335 [1919]). Bkz. bu bölümde s. 128 ve Belge 4, Ek-II.

376 Kansu, c. II, s. 495.

377 Bkz. Sümer, s. 54; Öz, s. 32; Şener, s. 65-6; *Cumhuriyet* (Ek), 16 Mart 1995, s. 11.

378 Bkz. Noyan, *Bektaşîlik*, s. 104.

379 Detaylar için bkz. A. Yalçın, "Kurtuluş Savaşı, Hacı Bektaş Veli ve Hacı Bektaş İlçesi," Mustafa Kemal'in Hacıbektaş'a gelişinin yıldönümü kutlama aktiviteleri dolayısı ile 22 Aralık 1997'da sunulmuş bir tebliğ. (Alemdar Yalçın, Ankara'daki Gazi Üniversitesi'ne bağlı Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Merkezi başkanıdır.)

380 Koşay, "HBT," s. 365.

381 Dr. Fahreddin Bey için bkz. Bu bölümde, s. 160.

382 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 27 Haziran 1338 (1922), s. 1.

383 Yakup Kadri'nin *Nur Baba*'sının, zamanın Bektaşilerini anlatan bir roman olduğu iddia edilir. Ancak yazarın kendisi, romandaki karakter ve yerlerle gerçeklerinin ilgisinin olmadığını, Kısıklı Dergâhı'nda (veya Nur Baba Dergâhı: aynı adlı sokakta) Ali Nutki Baba (ki romandaki ana karakterlerden biri olduğu söylenir) vasıtasıyla Bektaşiliğe girdiğini, ama, burada tatmin olmayınca Dergâhı terk ettiğini ve bu isimleri romanında kullanmaya karar verdiğni söyler. İlk kez 1922'de yayınlanmıştı. Bkz. A. Özkırımlı, "Nur Baba Üzerine - II" *Nur Baba*, Y.K. Karaosmanoğlu, İst. 1983 (7. baskı), s. 29; "Karaosmanoğlu, Nur Baba, Rıza Nur ve Atatürk Üzerine Açıklamalar Yapıyor," *Milliyet Sanat Dergisi*, no. 111 (20 Aralık 1974), s. 30; R. Hartmann, "Jakub Kadri's Bektachi-Roman," *Islam*, c. XV (1926), s. 325-31; S. Tanilli, "Le Roman *Nur* Baba de Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1921-1922) et la réalité du Bektachisme," *Bektachiyya*, s. 185-90.

384 TİTE, K.57, B.72, trs.

385 Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 719.

386 Şapolyo ve Kansu'nun bu alaydaki Bektaşileri "gizli" diye sunmaları (bkz. Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 366; Kansu, c. II, s. 497) çok gariptir. Zira biliyoruz ki Nakşîlerin denetiminde olmalarına rağmen, tekkeleri açıktı ve Bektaşi olduklarını açıkça söyleyebiliyorlardı.

387 Toker, s. 1000.

388 "İlk Miting," s. 358.

389 S. N.[Ergun], *Samih Rıfat: Hayatı ve Eserleri* (buradan sonra *Samih Rıfat*), [İst.], 1934, s. LXXXV; a.y., *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi:Bektaşî-Kızılbaş Alevî Şairleri ve Nefesleri* (buradan sonra *Bektaşî Şairleri*), 3 c., 2. baskı, İst., 1956, c. III, s. 287, 297.

390 Bkz. Birazdan vereceğimiz şiiri.

391 Hüseyin Hüsnü Paşa, bu görevini ancak iki gün yapabilmiştir, zira daha sonra, 22 Nisan'da, 3. Ordu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa gelmiş ve görevi devralmıştır. Bkz. Tevetoğlu, "Hareket Ordusu," s. 487; Mango, s. 87-9.

392 Veled Çelebi [İzbudak], *Hatıralarım*, ed. E.B. Şapolyo, İst., 1946, s. 70 vd.; Ayrıca bkz. Korucuoğlu, s. 17-18.

393 Ergun, *Samih Rıfat*, s. LXV.

394 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1337 (1921).

395 Ergun, *Samih Rıfat*, s. LXVI.

396 Kuloğlu, yeniçerilere verilen isimlerden biridir.

397 A.y., s. 122-3; CSRA, A/205 (Samih Rıfat), s. 59 (Samih Rıfat'ın vatan şiirleriyle ilgilenen öğretmeni Afet'e [İnan] gönderdiği mektuptan bir fragman. İnan, bilindiği üzere Mustafa Kemal'in manevi kızıdır).

398 Krş. Ergun, *Samih Rıfat*, s. LXV-VI; Ayrıca bkz. Noyan, *Bektaşîlik*, s. 445.

399 CSRA, A/205 (Samih Rıfat), s. 69 (*Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Aralık 1932, no. 4092'tab bir parça).

400 *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanun I 1932. *Hâkimiyet-i Milliye*'yi taramalarım sırasında Samih Rıfat'la ilgili birçok haber (bkz., mesela, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Aralık 1921, Antalya'dan Ankara'ya döndüğünü haber veriyordu) ve Türk dili ile ilgili makale ve değerlendirmelerini (bkz., mesela, *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Haziran 1338 [1922]; 8-10 Temmuz 1339 [1923]) gördüm. Fakat Milli Mücadele ile ilgili makalelerine rastlamadım.

401 CSRA, A/205 (Samih Rıfat), s. 62 (*Vakit*, 12 Aralık 1932'den bir parça). Bu makaleler burada verilmemiştir, zira genelde Türk dili ve tarihiyle ilgili çalışmaları üzerinde yoğunlaşmış olup Milli Mücadele'deki hizmetlerini bir iki cümlelik övgülerle geçiştirmektedirler.

402 İstanbul'a gönderilen babalar ve dervişler, Hacı Bektaş Tekkesi'ndeki ilk eğitimlerinden sonra ikinci eğitimlerini Seyyid Battal Gazi Tekkesi'nde alırlardı. Bu tekke müştemilatı içerisinde, Hacı Bektaş Veli'nin inziva yeri olarak bilinen bir de mağara vardır. Müştemilat, Orhan Gazi'nin emriyle 726/1325'te yapılmıştı. İçerisindeki tekke ise Kanuni Sultan Süleyman'ın Bektaşilere hediyesi idi. Bugün Alevîlerin elindedir. Seyyid Gazi Tekkesi ile ilgili bibliyografya için bkz. Th. Menzel, "Das Bektashi kloster Sejjid Ghazi," *MSOS* (1925), s. 92-125; İ. Küçükcan (ed.), *Seyyit Battal Gazi Külliyesi ve Vakfı*, Eskişehir, ts.

403 Kendileriyle yaptığım 12 Ekim 1997 tarihli mülakat.

404 Şevki Koca'nın 20 Temmuz 2002 tarihli notlarından.

405 Turgut Koca Baba ile yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli mülakattan. Kendilerine, bu defterin nerede olabileceğini sorduğum zaman, bunu göstermenin mümkün olmadığını, zira Bektaşilerin bu tür belgeleri saklamadıklarını söylemişti.

406 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Eylül 1921 [1337], no. 301. Ayrıca bkz. Çelik, s. 295.

407 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2.

408 Biyografisi için bkz. A. Uçman, "Edib Harabi," *İA(TDV)*, c. X, s. 422.

409 Sertoğlu, s. 345.

410 Ahmed Tevfik Paşa (Okday), son Osmanlı Sadrazamı. Kırım Giray Hanları soyundandır. Uzun ve ilginç bir diplomatik kariyeri vardır. 1895-1909 arasında Hâriciye Vekili, 1901-1922 arasında da üç kez sadrazam seçilmiş idi. 4 Kasım 1922'de bu görevinden ayrılmış, memleketin idaresini Ankara Hükümeti'ne bırakmıştır: bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 688-9.

411 Asıl kurucular gibi görünen Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail, partiye nüfuzlarından faydalanılmak üzere davet edilmişlerdi. Asıl kurucular ise Ahmed Reşîd (Rey), Lütfi Fikri (Düşünsel), Rıza Nur ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) idi: Birinci, s. 224.

412 Bkz. BCA, Karar no. 6422, tarihi: 11.4.1928.

413 ATASE, Kl.1312, D.8, F.1-143.

414 Dersimi, *Dersim*, s. 33.

415 Diğerleri şunlardı: Dâhiliye Nazırı, Konya Valisi Cemîl, Keçecizâde İzzet, Mevlanzâde Rifat, Refik Halid, Defter-i Hakânî Emini Refik, Tayyâr Paşa, Vasfi Hoca, Hamdi Hoca, Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi Sadık, Şaban, Safvet, Evrenoszâde Sâmî: BCA, Karar no. 28, tarihi: 8 Haziran 1336 (1920). Bkz. Belge 18, Ek-II. Ayrıca bkz. TİTE, K.24, B.76, tarihi: 30.6.1336 (1920); a.y., B.79, tarihi: 5.7.1336 (1920).

416 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 34, toplantı tarihi: 24.4.1336 (1920, burada, onun Meclis-i Mebusân'daki o sözleri aktarılıyordu).

417 Bkz. F.N. Kandemir, *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İst., 1943, s. 95.

418 Diğer delegeler: eski Maarif Vekili Hâdî Paşa ve eski İşviçre Büyükelçisi Reşâd Halis: İ. Soysal, *150'likler*, İst., 1985, s. 59. Ayrıca bkz. *TİH*, c. II-II, s. 183.

419 *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Nisan 1338 (1922), no. 479, s. 2; Ayrıca bkz. Güneş, *TPT*, c. II, s. 183; H. Yücebaş, Rıza *Tevfik*, İst., 1968, s. 9, 125.

420 Göztepe, s. 416-24; A. Uçman, *Rıza Tevfik*, Ankara, 1986, s. 10.

421 A.y.

422 A.y.

423 Bu kişiler ilerleyen sayfalarda ele alınacaktır.

424 Eski bir polis şefi idi. Hakkındaki bazı kısa bilgiler için bkz. Ek - I.

425 Türk tarihinde pek çok "Rıza Paşa" vardır. Burada hangi Rıza Paşa'dan söz ettiğini bulmak mümkün olmadı ama herhalde, milliyetçileri destekleyen, onlara açıkça karşı çıkmayan son Osmanlı hükümet reisi Ali Rıza Paşa (1860-1932) değildi (bkz. Güneş, *TPT*, c. II, s. 712-13).

426 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 6 Temmuz 1338 (1922), s. 2.

427 A.y., tarihi: 27 Haziran 1338 (1922), s. 1.

428 T.Z. Tunaya, "Türk Devrimine Karşı İdeoliojik Bir Muhalefet Girişimi: 'Tarikat-ı Salâhiyye' Cemiyeti ve Eylemleri," (Buradan sonra "TS"), *İÜİkFM*, c. XXXVIII, syl. 3-4 (1984), s. 257-65: 257; *Son Saat*, 12 Haziran 1341 (1925), no. 85, s. 1.

429 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-2, 2-20: "Tarik-i Salâh'ın Tarîh-i teşkîlâtı 'Nasrun minellâhi ve fethun karîb'dir." (Burada düşülen tarihi benim için hesaplıyan Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim üyesi Doç. Dr. Turgut Karabey'e teşekkür ediyorum).

430 CSRA, B/22, Merdivenköy, Topal Tevfik Baba, s. 10. Bkz. Belge 21. Ayrıca bkz. *Son Saat*, 12 Haziran 1341 (1925), no. 85, s. 1; *Açıksöz*, 12 Temmuz 1341 (1925), no. 1413,s. 1; *Açıksöz*, 15 Ağustos 1341 (1925), 17 Ağustos 1341 (1925), no. 1434,s. 2.

431 *Son Saat*, 12 Haziran 1341 (1925), no. 85, s. 1.

432 CSRA, Merdivenköy, (B/22), Topal Tevfik Baba, s. 10. Bkz. Belge 21, Ek-II. Ayrıca bkz. *Açıksöz*, 12 Temmuz 1341 (1925), no. 1413, s. 1; 15 Ağustos 1341 (1925); 17 Ağustos 1341 (1925), no. 1434, s. 2.

433 Tunaya, "TS," s. 258, 260.

434 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-35.

435 Tunaya, "TS," s. 257, 259.

436 A.y., *Partiler*, s. 468-9.

437 M. Tunçay ve B. Çukurova, "Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce 1925'te Mahkum Edilmesi ve Sonrası," *Ta To*, c. XII, Ocak 1990, no. 73, s. 40-51: 50 (Dışişleri Bakanlığı'nın 1930'larda yayınladığı 6 no. lu raporundan naklen).

438 Bkz. CSRA, B/22, Merdivenköy, Tevfik Baba, s. 10

439 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-32.

440 A.y.

441 TİTE, K.40, B.10, trs.

442 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-8.

443 Zaviye, küçük dergâh demektir. Tarik-i Salâh, toplantı yerlerini böyle adlandırırdı. Bkz. a.y.

444 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-10.

445 A.y., F.2-9.

446 Bkz. A.y., F.2-14; F.2-23; F.2-29.

447 A.y., F.2-10.

448 Aybars, s. 265 (TBMM. Arş. [TBMMA], T.3, Dosya no. 75/1-22, karar 85'dan naklen); *Son Saat*, 12 Haziran 1341 (1925), no. 85, s. 1.

449 İsyan hakkında kısa bilgi için bkz. Dördüncü Bölüm, s. 185-6.

450 *Açıksöz*, 17 Ağustos 1341 (1925), no. 1436, s. 2; Tunaya, "TS," s. 261, 262 (Cumhuriyet, 9 ve 15 Ağustos 1925'ten naklen). Detaylar için bkz. Tunaya, "TS," s. 260 vd.

451 CSRA, B/22 (Merdivenköy), Topal Tevfik Baba, s. 6.

452 Zarcone, *Mystiques*, c. I, s. 169-70.

453 *Son Saat*, 12 Haziran 1341 (1925), no. 85, s. 1.

454 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-1'den F.2- 36'e kadar; TİTE, K.59, B.36 (14 s), tarihi: 11.9.1338. Bkz. Belge 20-A, Ek-II.

455 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-9.

456 A.y., F.2-6.

457 Bkz. A.y., F.2-3 ve 2-6.

458 Bunun sebebi hiçbir yerde açıklanmamıştı.

459 A.y., F.2-8.

460 A.y., F.2-6 ve F.2-5.

461 A.y., F.2-10.

462 Burada not düşmeye değer ki sultanın sarayı da "Dergâh-ı Muallâ" olarak bilinirdi: bkz. Sertoğlu, *ROTA*, s. 75.

463 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-6.

464 Tunaya, "TS," s. 257- 8.

465 Bkz. TİTE, K.58, B.138 (3 s), tarihi: 11.12.1337 (1921) ; a.y., K.59, B.38 (2 s), tarihi: 5.10.1337 (1921) ve K.58, B.93 (1s), tarihi: 5.12.1337 (1921).

466 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-5. Ayrıca bkz. *Son Saat*, 26 Temmuz 1341 (1925), no. 126, s. 1.

467 Cemiyyet-i Bahâîyye, dünyadaki bütün dinleri birleştirmeye çalışan bir cemiyetti. Anlaşılan o ki Mirza Hüseyin Ali (1817-1892) tarafından kurulan Bahailik ile ilgili idi. Orijini bir Şiî-Sufi hareketi olan ve Mirza Ali Muhammed (Bâb) tarafından kurulan Bâbîliğe gider. Oğlu ve halefi Abbas Efendi'ye (Abdullah Baha, v. 1924), İngiliz hükümeti tarafından şövalyelik payesi verilmişti. Detaylar için bkz. G. Townshead, *The Missions of Bahaullah*, Londra, 1965; A. Taherzadeh, *The Revelation of Bahaullah*, Oxford, 1974; A. Bausani, "Bahâ'is," *EI*, c. I, s. 915-18; E.R. Fığlalı, "Bahâlik," *İA (TDV)*, c. IV, s. 464-8. TS ve Cemiyyet-i Bahâîyye arasındaki işbirliği için bkz. ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-32; TİTE, K.58, B.116 (3 s), tarihi: 3. 2. 1338 (1922).

468 Bkz. Aybars, s. 261, 265; Tunaya, "TS," s. 262 (*Cumhuriyet*, 7 Temmuz ve 16 Ağustos 1925'dan naklen). Ayrıca bkz. *Açıksöz*, 11 Haziran 1341 (1925).

469 TİTE, K.58, B.97 (4 s), trs.

470 Ahmed Hamdi (Akseki) olabilir. Bkz. s. 167.

471 Bkz. CSRA, B/22, Merdivenköy, Topal Tevfik Baba, s. 10

472 Tarihçi. İstanbul'da doğdu. Askeri eğitim aldı ve yüzbaşılığa kadar yükseldi ancak bir göz hastalığı sebebiyle orduyu terk etti. İstanbul Darülfünun'da 1918 - 1933 arası ders verdi. Değişik dergilere yazı yazdı. Eserleri arasında *Büyük Tarihi Umumi* (6 c.) ve *Tarih-i Medeniyet* (3 c.) en iyi bilinenleridir. İ.A. [Gövsa], *Meşhur Adamlar*, c. IV, 1933-36, s. 1328; 1937'de vefat etti. Abdülkadir Özcan, "Ahmed Refik Altınay," *İA (TDV)*, c. II, s. 120-1..

473 Dâru'l-Hikme, 4 Şubat 1918'ta kurulmuş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti zamanında Meşihat'a bağlı ilmi bir kuruluştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, dini kuruluşlardan yürütme gücünü alma taraftarı olduğu bilinmektedir. Dâru'l-Hikme, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu yoldaki, yani devlet işlerini din işlerinde ayırması yolundaki ilk adımı olarak kabul edilebilir. Bkz. *(3. Dönem) MMZC*, c. II, s. 178 vd.; Tunaya, *Partiler*, s. 205.

474 Muhtemelen, Sakallı Rıfkı.

475 Muhtemelen, Eşref Edib (Fergan).

476 Topal Tevfik Baba, Merdivenköy (Şah Kulu) Bektaşi Tekkesi Şeyhi. Daha önce geçtiği üzere, burada casus olarak bulunuyordu.

477 Bkz. TİTE, K.58, B.138 (3 s), tarihi: 11. 12. 1337 (1921); a.y., K.59, B.38 (2 s), tarihi: 5.10.1337 (1921) ve K.58, B.93 (1s), tarihi: 5.12.1337 (1921). Yahya Adnan, eski Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalib'in torunu idi: Tunaya, "TS," s. 256.

478 TİTE, K.58, B.97 (4 s), trs.

479 Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinden. Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi'nin oğlu ve Albay Sadık Bey'in damadı idi. Bkz. İz, s. 145.

480 TİTE, K.58, B.97 (4 s), trs.

481 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-6.

482 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-2.

483 Cemiyete/Tarikate, Kiraz Hamdi aracılığı ile girmişti (bkz. *Açıksöz*, 15 Temmuz 1341 (1925), no. 1416, s. 1) ve eski Dağistan reisi idi. İleriki sayfalarda ele alınacak olan 1925'te Cemiyet üyeleri yargılanması sırasında, (Cemiyetin Sultan Vahdettin ile ilgisi gibi: Aybars, s. 265) önemli açıklamalar yaptığı için serbest bırakılmıştı: *Son Saat*, 16 Temmuz 1925, no. 116, s. 1.

484 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2 (11.11.1337 [1921] tarihli bir rapor); TİTE, K.58, B.97 (4 s), trs. ; a.y., B.148 (1s), 11.11.1337 (1921). Ayrıca bkz. *Son Saat*, 14 Haziran 1925, no. 87, s. 1.

485 TİTE, K.58, B.97 (4ss: 1), trs.

486 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-8.

487 Göztepe, s. 7-8 (K. Mısıroğlu tarafından yazılan Önsöz'den).

488 A.y., s. 369.

489 Gazete 15 Haziran 1919'da Hüsnü (Açıksöz) tarafından kurulmuş ve Milli Mücadele'yi desteklemiştir. İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) yazarları arasında idi (Darendelioğlu, s. 26). *Açıksöz*'ün Milli Mücadele'deki yeri ve önemi için bkz. F. Söylemez, *Açıksöz'ün Milli Mücadele'ye Katkısı*, BMT, TİTE, Ankara, 1987.

490 Ali Bey (Çetinkaya), mahkeme başkanı idi. *Açıksöz*, 8 Temmuz 1341 (1925); *Son Saat*, 8 Temmuz 1341 (1925).

491 *Açıksöz*, 9 Temmuz 1341 (1925), no. 1410, s. 1.

492 A.y., 12-13 Temmuz 1341 (1925).

493 A.y., 16 Temmuz 1341 (1925).

494 Bkz. İkinci Bölüm, s. 85.

495 *Açıksöz*, 19 Temmuz 1341 (1925).

496 *Açıksöz*, 20 Temmuz 1341 (1925). Gazete bu kişilerin davalarıyla ilgili bir detay vermemektedir

497 Reşad Paşa, Vahdettin'in özel doktoru idi. Bazı TS üyeleri tarafından öldürüldüğü söylenmişti.

498 Tunçay, "TS," s. 49 (*İnkılâb*, 15 Ağustos 1341 [1925], yıl 1, no. 14'ten naklen)

499 Subay. Bir Milli Mücadele karşıtı olan Halaskâr Zâbitân Grubu destekçisi idi: Tunaya, *Partiler*, s. 347.

500 *Açıksöz*, 17 Ağustos 1341 (1925), no. 1436, s. 2. Ayrıca bkz. Aybars, s. 266-7 (TBMM. Arş. [TBMMA], T. 3, Dosya no. 75/1-22, Karar no. 85'den naklen); *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1341 (1925); *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Ağustos 1341 (1925). Mahkeme kararı metni için bkz. Belge 20-B, Ek-II.

501 Aybars, s. 267-8 (TBMM. Arş. [TBMMA], T-3, Dosya no. 74/4'den naklen); *Açıksöz*, 17 Ağustos 1341 (1925), no. 1436, s. 2.

502 1872'de Gümüşhane'de doğdu. Mülkiye Mektebi ve Hukuk fakültesi mezunu idi. Abdülhamid'e karşı olduğu için, Avrupa'ya kaçmış, Meşrutiyet'ten sonra Türkiye'ye dönmüş, Dersim Mebusu olmuştu. Ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile geçinemedi ve Hürriyetperver Parti kurucuları arasına girmiştir. 1923'te seçilememişti. 1934'te ölmüştür. Bkz. Güneş, *TPT*, c. II, s. 471.

503 *Açıksöz*, 17 Ağustos 1341 (1925), no. 1436, s. 2.

504 *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, Ankara, 1964, s. 524. Ayrıca bkz. Aybars, s. 260-6; Tunçay, "TS," s. 49 (*İnkılâb*, 15 Ağustos 1341 (1925), yıl 1, no. 14'den naklen); Tunaya, "TS," s. 264 (Mustafa Kemal'in mektubunu içeren *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1925'ten naklen).

505 Biyografisi için bkz. V. Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, İst., 1988, hepsi; S. H. Bolay, "Akseki Ahmet Hamdi," *İA (TDV)*, c. II (1989), s. 293-5.

506 Ertan, s. 18; Bolay, s. 294.

507 Milli Mücadele'den sonra 3 Mart 1924'te sunulmuş, bütün eğitimi Milli Eğitim Bakanlığı kontrolünde birleştiren kanun. Bu kanundan önce, Şeriyye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı okullar olduğu gibi, yabancı ve azınlıklara bağlı okullar da vardı. Bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. VII, s. 27 vd.; *Türk Devrim Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1971, s. 125.

508 *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1925, s. 2. Tunaya, bu gazetenin ilgili bütün sayılarına bakmış. Yukarıdaki bilgi de Tunaya, "TS," s. 263n'da zikredilmiştir.

509 Akseki'nin çalışmaları ile ilgili olarak bkz. Kara, *Şeyh Efendi*, s. 23-30.

510 TİTE, K.58, B.109 (1s), tarihi: 26.7.1341 (bir gazete küpürü).

511 TİTE, K.58, B.109 (1s), 26.07.1341 (bir gazete küpürü); Ayrıca bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1341 (1925), no. 1518, s. 1-2.

512 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-5. Ayrıca bkz. *Son Saat*, 26 Temmuz 1341 (1925), no. 126, s. 1.

513 Bkz. TİTE, K.58, B.139 (1s), tarihi: 18.12.1337 (1921).

514 Göztepe, s. 369-70.

515 Bkz. Aybars, s. 261; *Açıksöz*, yukarıda sözü edilen tüm nüshalar.

516 Aybars, s. 263.

517 Bkz. İkinci Bölüm, s. 86.

518 TS'de iki Bektaşi daha vardı: meşhur Tevfik Baba ve R. K. Ancak hatırlanacağı üzere bunlar orada M.M. Grubu, casusluk şebekesine hizmet eden iki casus olarak bulunuyorlardı.

519 Mustafa Kemal'in bu unvanı kullandığı bir belge için bkz. *HTVD*, no. 6 (1954), Doc. no. 113. Bkz. Belge 11, Ek-II.

520 Göztepe, s. 213.

521 Bkz. CSRA, B/22, Merdivenköy, Topal Tevfik Baba, s. 10. Belge 21, Ek-II.

522 N. Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet: 1919-1926*, İst., 1984, s. 141.

523 Göztepe, s. 213-14. Ayrıca bkz. *TİH*, c. VI, s. 110-11.

524 Tunaya, *Partiler*, s. 457; Soysal, s. 27.

525 Bkz. Tunaya, *Partiler*, s. 435.

526 Gayesi, Biga (Çanakkale) ve Gönen'de kuruluşunu tamamladıktan sonra Adapazarı'ndaki isyancı güçleri birleştirmekti. Bir başka Milli Mücadale karşıtı olan Gavur İmâm'ın kuvvetleri ile birlikte, Anzavur'un taraftarlarının sayısı 1.500'e ulaşıyordu. Ahmediye Kuvvetlerinin genel komutanlığını vermeyi taahhüt ederek Kürt Mustafa ile de birleşmeye çalışmıştı: *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler* (buradan sonra *Özel Arşiv*), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 82, 83. Ahmed Anzavur, milliyetçilerin başına çok dert açmıştı. İlk ayaklanması 1 Ekim ve 25 Kasım 1919 arasında, ikinci ayaklanması da 16 Şubat ve 16 Nisan 1919 arasında vuku bulmuştu. Detaylar için bkz. *TİH*, c. VI, s. 17-22, 27-42.

527 Bkz. *Özel Arşiv*, s. 83

528 Kuvâ-yı Tenkîle, İstanbul tarafından Kuvâ-yı Milliye'yi bertaraf etmesi için kurulan kuvvetlerden olabilir. Bilindiği üzere, TBMM'nin ilan edilmesine karşılık olarak, İstanbul Hükümeti, kendini korumak ve milliyetçilerle savaşmak için, kendi "Anadolu Fevkalade Müfettiş-i Umûmiliği"ni ve yeni bir güvenlik gücünü, Kuvâ-yı İnzibâtiyye'sini kurmuştu). Bunu –biraz şüpheli olan (Zürcher, *Turkey*, s. 159)– İngiliz desteği ile yapmıştı. Bu kuvvetler, Hilafet Ordusu, Kuvâ-yı Tedîbiyye, Kuvâ-yı İntizâmiyye gibi değişik adlarla anılıyordu: Shaw ve Shaw, c. II, s. 352, 475.

529 Ancak, çok az Müslüman bu kuvvetlere katılmaya razı olmuştu. TİTE, K.28, B.80, tarihi: 3.5.1336 (1920).

530 TİTE, K.24, B.76, tarihi: 30.6.1336 (1920); a.y., B.79, tarihi: 5.7.1336 (1920).

531 Şimşir, *Atatürk*, c. II, s. 271-2.

532 Bkz. B. Çukurova, *Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara, 1994, s. 111-12. Enver Paşa ve Mustafa Kemal arasındaki ihtilaf için bkz. İkinci Bölüm, s. 93.

533 Bkz. "150'likler Albümü," *TaTo*, c. XII (Ekim 1989), no. 70, Özel ek.

534 Tunçay, "TS," s. 50-1(*İnkılâb*, 15 Ağustos 1341 [1925], yıl 1, no. 14'den naklen).

535 Bkz. TİTE, K.58, B.97 (4 s), trs.

536 Tunçay, "TS," s. 50-1 (Burada İngiliz zabitin adı muhtemelen okunuş tarzıyla "Blant" olarak imla edilmişti. (*İnkılâb*, 15 Ağustos 1341 [1925], yıl 1, no. 14'den naklen).

537 Parti hakkında bilgi için bkz. Tunaya, *Partiler*, s. 309

538 Çukurova, s. 136.

539 Bkz. TİTE, K.58, B.113, tarihi: 8.3.1338; a.y., B.111 (2 s), tarihi: 13.3.1338; a.y., K.57, B.141, tarihi: 8.7.1338 (bu belge parti üyeleri arasındaki bazı anlaşmazlık ve bazılarının partiden ihracı ile ilgilidir); a.y., B.74, tarihi: 11.9.1338 (1922).

540 ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-32; CSRA, A/177 (Bektaşi Babaları ve Bazı Şiirleri), s. 81/4.

541 A.y.; Gölpınarlı, *Nefesler*, s. 7-8.

542 Bkz. ATASE, Kl.1677, D.411, F.2-30, F.2-31; TİTE, K.59, B.105 (1), tarihi: 9.3.1338 (1922).

543 Bkz. TİTE, K.58, B.97 (4 s), trs.

544 A.y.

545 Bkz. a.y., K.59, B.104, tarihi: 8.3.1338 (1922).

546 Göztepe, s. 440-3.

547 Zürcher, *Turkey*, s. 167-8.

548 Ali Kemal bir gazeteci, yazar, politikacı ve Milli Mücadele karşıtı idi. *Peyâm* gazetesi ona aitti. Lozan Antlaşması'ndan sonra, Ankara cezalandırılmasını istemiş, İstanbul'dan Ankara'ya getirilişi sırasında İzmit'te Nurettin Paşa'nın emriyle 6 Kasım 1922'de linç edilmiştir. Bkz. M.Uzun, "Ali Kemal," *İA (TDV)*, c. II (1989), s. 405-8. Muhtemelen Sakallı Rıfkı'nın arkadaşıydı.

549 Bu bilgi, Sakallı Rıfkı'nın kızı Tabende Doğu tarafından verilmiştir. Bkz. H. Hatemi, "Sosyalist ve Bektaşi Şair: Ahmet Rıfkı Bey," *Dergâh*, no. 21 (Kasım 1991), s. 10.

550 *İnkılâb* gazetesi, sürgünde beş yıl küreğe çarptırılan bir Molla Rıfkî'dan söz etmektedir: Bkz. Tunçay, "TS," s. 50-1 (*İnkılâb*, 15 Ağustos 1341 [1925], yıl 1, no. 14'ten naklen), fakat bunun bizim Sakallı Rıfkı olduğundan emin olamayız. Bu isim *Açıksöz*, 17 Ağustos 1925'te "Rüşdî Molla" (İlâ-yı Vatan'ın genel sekreteri) olarak verilmiştir.

551 Burada Rıza Nur'un 1926'da Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldığı ve ancak Mustafa Kemal'in ölümünden sonra Türkiye'ye döndüğü unutulmamalıdır. Kısa biyografisi için bkz. Ek - I.

552 TİTE, K.57, B.71 (2 s), trs. Ayrıca bkz. a.y., K.45, B.21 (81 s), tarihi: 6.12.1337 (1921)

553 18 Haziran 1999 tarihli mektubundan.

554 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 6 Temmuz 1338 (1922), s. 2.

555 Muhtemelen Firârî Hâin Ahmed Fevzi Paşa (v. 1840) kastedilmektedir. Bkz. Danişmend, c. IV, s. 121-2 (bu kaynağı göstren Dr. A.H. De Groot'a teşekkürlerimle).

556 Merdivenköy Tekkesi Şeyhi meşhur Tevfik Baba.

557 Bu zat, Yunan istilası sırasında Soma'da Yunan bayrağını indirerek üzerine pisleyen, böylece ilk kurşuna sebep olan Deli Hurşit Baba'dır: Şevki Koca, 20 Temmuz 2002 tarihli notlarından. Deli Hurşit Baba ile ilgili bilgi için bkz. Sertoğlu, s. 349.

558 Ama anlaşılan o ki Hamdi Bey, Mühürcü Kâzım'ın "ahlaksız" ve "itimad edilemez" biri olduğunu düşündüğü için böyle bir teklifi yapmaz Diğer babalarla konuşup konuşmadığını bilmiyoruz. Bkz TİTE, K.56, B.12, tarihi: 6 Temmuz 1338 (1922), s. 2.

559 Bektaşiliğin kendisini İslam çerçevesi içerisinde görmesine rağmen, öyle görünüyor ki Didâr Hanım gibi bazı kişiler, başka dinlerle de uzlaşabileceği görüşündedirler. Turgut Koca da aynı görüşü paylaşmaktaydı (bkz. Ataseven, s. 232, 241).

560 Hakkında bildiğimiz tek şey, tarikatların yasaklanmasından sonra Arnavutluk'a kaçtığıdır. Bkz Sertoğlu, s. 325-6.

561 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 6 Temmuz.1338 (1922), s. 2.

562 Bu bilgiler ışığında bakıldığında Ertürk'ün, İbrahim Mihrâbî Baba'nın (v. 1919) Erenköy'deki Didâriye Dergâhı'nda ikâmet ettiğini yazması epey tuhaftır. Zira görüldüğü üzere bu tekkenin kuruluşu 1922'ye rastlar ki o tarihte İbrahim Mihrâbî Baba vefat etmiştir. Üstelik, Ertürk İbrahim Mihrâbî Baba'nın milliyetçiler lehine faaliyetlerde bulunduğunu, hatta Kadıköy'deki Milli Cemiyet'in kurucu üyelerinden olduğunu söylemektedir (bkz. Ertürk, s. 225). Ertürk'ün bu konuda verdiği bilgilerin doğruyu yansıtmadığı açık olduğundan detaya girmiyoruz. Şevki Koca ise, yukarıda sözü edilen İbrahim Mihrabî Baba'nın Kırımlı olduğunu, ancak o yıllarda 85 yaşının üzerinde olan "Giritli" bir İbrahim Mihrabî Baba'nın daha olduğunu söylemektedir (20 Temmuz 2002 tarihli notlarından).

563 Gölpınarlı, "Kızıl-baş," s. 790. Detaylar için bkz. Birinci Bölüm, s. 27 vd.

564 Bardakçı, *Kızılbaşlık*, s. 17, 25 vd.

565 Mimar Hikmet, s. 24, 25. Ayrıca bkz. Şapolyo, *Mezhepler*, s. 257.

566 *HTVD*, no. 6 (1954), Doc. no. 113. Bkz. Belge 11, Ek-II.

567 Biyografisi için bkz. Ek - I.

568 Bkz. Erdeha, s. 266, 270-1.

569 *Speech*, s. 288-9. Ayrıca bkz. Kansu, c. II, s. 502; Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 381.

570 Belen, s. 205; M. Kafkas, *Milli Mücadele'de Öncüler*, c. II, İzmir, 1991, s. 35.

571 Bkz. Faroqhi, "Tekke," s. 198.

572 Çerkez Ethem, *Çerkez Ethem'in Anıları*, basım yeri yok, 1962, s. 71,127 vd. (Aydemir, Çerkez Ethem'in anılarının orijinal nüshasını gördüğünü, onunla burada verilen nüsha arasında farklar olduğunu söylemektedir: Aydemir, c. II, s. 324n).

573 *TİH*, c. VI, s. 96.

574 Ermeni mezalimi meselesi bir dipnotta ele alınamayacak kadar geniş ve tartışmalı bir konudur. Konu hakkında güzel bir değerlendirme için bkz. G. Dyer, "Turkish 'Falsifiers' and Armenian 'Deceivers'. Historiography and the Armenian Massacres" *MES*, no. 10 (1974), s. 99-107; F. Adanır, "Die Armenische Frage und der Völkermord an den Armeniern im Osmanischen Reich. Betroffenheit im Reflex nationalistischer Geschichtsschreibung," *Erlebnis- Gedächtnis- Sinn. Authentische und konstruierte Erinnerung*, edl. H. Lewy ve B. Moltmann, Wissenschaftliche Reihe des Fritz Bauer Institut, c. III, Frankfurt ve New York, 1996, s. 237-63.

575 Bardakçı, *Anadolu*, s. 165, 205-7. Ayrıca bkz. Kafkas, s. 35.

576 Belen, s. 207.

577 *TİH*, c. VI, s. 170.

578 A.y., s. 93; Belen, s. 205.

579 A.y., s. 205; Avcıoğlu, *MKT*, c. I, s. 153.

580 *TİH*, c. VI, s. 170 vd.

581 Kısa biyografisi için bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 491-3.

582 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. V, s. 430.

583 1881'de Dersim'de doğdu. Harp Okulu mezunu idi. "Aşiret müfrezeleri"ndeki değişik görevlerindeki başarıları dolayısı ile yüzbaşılığa yükseldi. 1916'daki Dersim isyanını önlemedeki başarısından sonra, binbaşılığa yükseldi. Meclis-i Mebusan üçüncü döneminde Dersim Mebusu idi. Şeyh Said isyanına karıştığı için yargılanmış ve sonunda 22 Kasım 1925'te asılmıştır: bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 286-7.

584 Osmanlı meclisinde Kürt problemi ile ilgili bir tartışma için bkz. *(3. Dönem) MMZC*, c. I (1992), s. 208-13. Ayrıca bkz. BOA, DH-İM, E/36, 22, tarihi: 5 Şevval 1335 (1898).

585 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. V, s. 428-30.

586 Detaylar için bkz. a.y., s. 428-32, toplantı tarihi: 18.11.1336.

587 Zürcher, *Turkey*, s. 177.

588 Mesele ile ilgili detaylı bilgi için bkz. R. Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925* (buradan sonra *Kurdish Nationalism*), Austin, 1989, s. 1-128; Fırat; Zürcher, *Turkey*, s. 176-7.

589 Hamidiye Alayları, ilk kez 1896'da Sultan II. Abdülhamid tarafından, Doğu Anadolu'daki merkezî otoriteyi Ermeni ve Rus saldırılarına karşı korumak için kurulmuşlardı. Milli Mücadele'de de güya "Anadolu'nun savunması" için kullanılmışlardı. Detaylar için bkz. C. Eraslan, "Hamidiye Alayları," *İA (TDV)*, XV (1997), s. 462-4.

590 Fırat, s. 165 vd. Seyyidlerin, Kürt-Alevî Aşiretleri üzerindeki nüfuzu için bkz. P.J. Bumke, "The Kurdish Alevis, Boundaries and Perceptions," *Bektachiyya*, s. 111-16. Ayrıca bkz. a.y., "Kızılbaş Kurden in Dersim (Tunceli, Turkei), Marginalität und Häresie," *Antropos* 74, 1979, s. 530-48.

591 Zürcher, *Turkey*, s. 177.

592 *TİH*, c. VI, s. 151 vd.

593 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c. II, s. 252.

594 Şimşir, *Atatürk*, c. III, s. 324-25. Ayrıca bkz. Belen, s. 53, 320-1.

595 *TİH*, c. VI, s. 151-72. Bu ayaklanma 11 Şubat 1925'da patlak veren Şeyh Said isyanının tohumu olarak ele alınabilir (*TİH*, c. VI, s. 172. Detaylar için Dördüncü Bölüm, s. 185-6) Alevî Kürtler ve Kemalizm konusunda bazı detaylar için bkz. H.L. Kieser, *Les Kurdes alévis face au turc kemaliste. L'alévité du Dersim et son rôle dans le premier souèvement kurde contre Mustafa Kemal (Koçgiri 1919-1921)*, Amsterdam, 1993, Tez no. 18.

596 Belgede "şeyh" tabiri kullanılmış idi. Burada başka bir terminoloji problemi ile karşı karşıyayız.

597 ATASE, Kl.1304, D.9, F.74.

598 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XIII (1958), s. 106, 132; c. XIV (1958), s. 240-1, s. 310; c. XV (1959), s. 114-15, 121, 192, 219, 246-7, 314; c. XVII, s. 129, 132 vd., 145-60; c. XXVIII, s. 35.

599 Kürt-Alevîlerle ilgili bazı detaylar için bkz Bumke; M. Mokri, "L'Arménie dans le folklore kurde," *Contribution scientifique aux études iraniennes*, Paris, 1970, s. 103-4; Mélikoff, *Hacı Bektaş*, s. 327-31; M. Aringberg-Laanatza, "Alevis in Turkey - Alawites in Syria: Similarities and Differences," Olsson, s. 154-9.

600 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2, Veliyyeddin Çelebi'nin beyannamesi.

601 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 27 Haziran 1338, s. 1.

602 Kendileriyle yaptığım 12 Ekim 1997 tarihli mülakat.

603 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 6 Temmuz 1338, s. 2.

604 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Eylül 1921 [1337], no. 301. Ayrıca bkz. Çelik, s. 295 (Fahreddin Bey'in konuşması); *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Mayıs 1338 (1922), no. 499, s. 2 (Veliyyeddin Çelebi'nin beyannamesi).

605 Mango, s. 263. Hacı Bayram'ın Safevîlikle ilgisi için bkz. Birinci Bölüm, s. 24.

606 Normalde Sünnîler ilk dört halifeyi (Hz.Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali) *Hulefâ-i Râşidîn* olarak tanırken, Bektaşi/ Alevîler, ilk üçünü Hz. Ali'nin hakkını elinden almış gaspçılar olarak görürler.

607 Bkz. Bardakçı, *Kızılbaşlık*, s .4-6, 57-62.
608 A.y., s. 61.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1 Detaylar için bkz. Karabekir, s. 917, 1023; Jäschke, s. 20-1,115-25; Zürcher, *Turkey*, s. 174-5; Mango, s. 396-410; M. Çufalı, *Anglo-Turkish Relations in the Period, 1918-1928: A Study with Particular Regard to the Impact of War and Westernisation*, BDT, Nottingham Üniversitesi, Siyasal Bilimler Okulu, 1999, s. 251-83.

2 Bkz. Jäschke, s. 121.

3 İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde İslam hukuku metodolojisi müderrisi (hocası) idi. *Hilafet ve Hâkimiyet-i Milliye* (Ankara, 1340/1924) adlı eseri, onun hilafetle ilgili fikirlerini içerir: T.Z. Tunaya, *İslamcılık Akımı*, [İstanbul?]: Simavi, 1991 (Hürriyet Ofset), s. 155-6n. Fikirleri hakkında kısa notlar için bkz. İ. Kara, "Garı, Ganun ve Şapka," *Dergâh*, I/V (Temmuz, 1990); C. Yalçın, "Tanıdıklarım-Seyit Bey," *Yedigün*, no. 183 (9 Eylül 1936).

4 Mango, Seyit Bey'in konuşmasıdan sonra Mustafa Kemal'in, onun son görevini yaptığını belirttiğini, Seyit Bey'in üç gün sonraki kabine değişikliğinde kabine dışı bırakıldığını ve bunun Mustafa Kemal liderliğindeki reformcuların din adamlarını nasıl kullandığını gösterdiğini söyler: Mango, s. 403.

5 Bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. VII, s. 27-69, toplantı tarihi: 3.3.1340 (1924). Detaylar için bkz. Jäschke, s. 115-25; M. Goloğlu, *Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Nasıl Kaldırıldı?*, Ankara, 1973; Aybars, s. 68-72; Çoker, *TPT*, c. I, s. 243-89; Özcan, s. 546-53.

6 Bkz. Lewis, s. 412 vd; Mango, s. 403 vd. Ayrıca bkz. İ. Yücel, "Diyanet İşleri Başkanlığı," *İA (TDV)*, c. IX (1994), s. 455-60. Burada, bazılarının İslamın Osmanlı döneminde de devletin kontrolü altında olduğunu iddia ettiklerini ve bunun büyük bir değişiklik olmadığını iddia ettiklerini, bazılarınınsa buna katılmadıklarını hatırlatalım. Bkz. İ.Kara, "Din- Devlet İlişkileri Açısından Diyanet İşleri Başkanlığı," *Dergâh*, no. 53 (Temmuz 1994), s. 16-17.

7 Bkz. Özcan, s. 550-3.

8 Bkz. De Groot, s. 24.

9 *Tanîn*, 14 Kasım, 1340 (1924).

10 Bkz. *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Ekim 1341 (1925), s. 1.

11 Detay ve kaynaklar için bkz. H. Algar ve diğerleri, *Bediuzzaman ve Tasavvuf*, İst., 2002, s. 25-6. Bir yargılanmadan söz etmeyen Habibis, Şeyh Şerafettin'in Türkiye'de tarikatların yasaklanmasından sonra Ürdün'e gittiğini, Türkiye'ye döndükten kısa bir süre sonra da 1936'da Güneyköy, İstanbul'da vefat ettiğini yazmaktadır. Bkz. Atay, s. 73.

12 Bkz. M. van Bruinessen, *Agha, Shaikh and State: the Social and Political Structures of Kurdistan*, Londra ve New Jersey, 1992, s. 281; Zürcher, *Turkey*, s. 178.

13 Bruinessen, s. 265

14 R. Olson, "The Shaikh Said Rebellion in Turkey in 1925: Estimates of Troops Employed," *Turcica*, c. XXIV, 1992, s. 263-77: 263. Ayrıca bkz. a.y., "The International Sequels of the Shaikh Said Rebellion" (buradan sonra "International Sequels"), *Naqshibandis*, s. 379-406.

15 Bazı Kürtlere göre bu cemiyet 1921'de Erzurum garnizonu eski kumandanı Halit Beg Cibran tarafından kurulmuştu. Âzâdî'nin ilk kongresini düzenleyen Halit Beg Cibran idi. Halit Beg Cibran,

1924'te yakalanmış, müteakiben Bitlis'te hapsedilmiş ve orada öldürülmüştü: Olson, *Kurdish Nationalism*, s. 41, 42, 92.

16 Kürt aşiretlerarasındaki bölünmeler için bkz. P. White, "Ethnic Differentiation Among the Kurds. Kurmanci, Kızılbaş and Zaza," *Journal of Arabic, Islamic and Middle Eastern Studies*, c.2/2 (1995), s. 67-90

17 Zürcher, *Turkey*, s. 177-8. Ayrıca bkz. Mango, s. 422.

18 Konuyla ilgili toplu bir değerlendirme için bkz. W.F. Tucker ve R.W. Olson, "The Shaikh Said Rebellion in Turkey in 1925: A Study in the Consolidation of a Developed Uninstitutionalized Nationalism and the Rise of Incipient (Kurdish) Nationalism," *Die Welt des Islams*, c. XVIII, 3-4 (1978), s. 195-211; Bruinessen, s. 265-305. Ayaklanmayla ilgili o dönemin gazetelerinde çıkan haberler için bkz. *Tanîn*, 1 ve 3 Mart 1341 (1925); *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Nisan 1341 (1925) ve 8 Mayıs 1341 (1925); *Açıksöz*, 21 Haziran 1341 (1925) ve 25 Haziran 1341 (1925).

19 Bkz. Ö. Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, s. 311-3 (Olson, "International Sequels," s. 382'de de zikredilmiştir); B. N. Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938)*, Ankara, 1975, hepsi.

20 Kürkçüoğlu, s. 311-13.

21 4 Mart 1925'te meclisten geçen bu kanun, hükümete, iki yıl boyunca kanun ve nizama zararı olabileceğini düşündüğü kurum ve yayınlar üzerinde kısıtlamalar uygulama hakkı vermişti. Biri doğu vilayetleri, diğeri ülkenin geri kalan kısmı için kurulan iki İstiklâl Mahkemesi, bu arzu edilen düzeni sağlamada yardımcı olmaları için kurulmuştu. Bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XV (1976), s. 166: Zürcher, *Turkey*, s. 179; Olson, *Kurdish Nationalism*, s. 124; Mango, s. 424.

22 Mustafa Kemal'in, eski İttihat ve Terakki Cemiyeti ve TCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) liderleri arasında düşmanları vardı. O, bunların ve yeraltı faaliyetlerinin güçlerinin farkında idi ve bu yüzden rahatsızlık duyuyordu. Ülkenin güney ve batısına yaptığı teftiş turları esnasında 15 Haziran'da İzmir'e varmak üzere iken, aleyhine planlanan bir suikasttan haberdar edildi. Ziya Hurşid (TBMM'de eski bir temsilci ve Müdafaa-yı Hukuk Grubu sekreteri) liderliğindeki küçük bir suikastçı grubu yakalandı ve 18 Haziran 1926'da oraya varan Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılandı: Zürcher, *Unionist*, s. 144-67.

23 *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1341 (1925), no. 1518, s. 1.

24 Tartışmalar hakkındaki detaylar için bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. VII, s. 17, 21, 27-69.

25 Bkz. a.y., s. 28

26 Burada, Abdülhalim Çelebi'nin eskiden Sultan Vahdettin ile iyi ilişkiler içinde olduğu hatırlanmalıdır. Halife Abdülmecid Efendi'ye de halife seçildiğini müjdeleyen ilk kişidir. Bkz. Jäschke, s. 35.

27 MMA, Zarf no. 108. Bkz. Belge 22, Ek-II.

28 Mesaj şöyleydi: "Asırlardan beri Hükümet ve milletin umur-ı dahiliye ve siyasiyesine, cahilane, müstebidane müdahalat ile, memleketi felaketlere sevk eden, her türlü terakkiyata müsaid olan milleti, cehalet ve harabi ile inkiraza mahkûm eyliyen Osmanlı hanedanının sırf menafi-i hasise ve redieleri [kötü ve alçak çıkarları] uğrunda alet-i şer olarak kullandıkları Hilafetin ilgasıyla, memlekette her an ikilik ihdasına çalışan ve milleti tekrar idare-i keyfiyelerine [keyfî idarelerine] alarak kanını sülük gibi emmek ve saltanatlarını iade için düşmanlarla ittihat ve ittifak etmekten [birleşmek ve işbirliği yapmaktan] çekinmeyen bu hanedanın Yurdumuzdan ihracıyla, ifsadat ve ihanetlerine nihayet

vermek üzere, başta, Dahi ve Halaskâr Reisicumhurumuzla âli meclisimizin ısdar buyurdukları kanun - ki milletin arzusuna ve edille-i Şeriyyeye [İslamî delillere] tamamıyle muvafıktır [uygundur]- bila tereddüt [tereddütsüz] memleketimizin istiklal ve saadet-i ebediyyesi için tarihlerde altın yazılarla kaydedilecek inkılabat ve teceddüdat-ı kâmileyi [mükemmel yenilikleri] kâfil [üstüne alan] bulunduğu, müstağni-i arzdır [söylemeye gerek duymamaktadır]. Hilafet hiçbir vakit ayat-ı Kur'aniyye ve ehadis-i nebeviyye ile esasat-ı diniyyeden addedilmemiş ve Halik ile kulları arasında vasıtaya, şeriat- guray-ı [garray-ı:] Muhammediye [Muhammedî Nur] ihtiyaç ve lüzum göstermemiştir. (...)" *(2. Dönem) TBMMZC*, c. VII, s. 136-7, toplantı tarihi: 6.3.1340 (1924) (imlada bazı düzeltmeler yapılmıştır).

29 Korucuoğlu, s. 45.

30 8 Eylül 1925 tarihli telgrafı. Bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. IV (1917-1938), Ankara, 1964, s. 526 (*Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Eylül 1925'den naklen).

31 Reformlar ve reformlara reaksiyonlar için bkz. M. Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara, 1972; Aybars, hepsi.

32 Bkz. M. Dressler, *Die Civil Religion der Türkei und Mustafa Kemal in der Religiösen Vorstellungswelt der Alevieten*, Marburg, 1997, BMT, s. 85 vd.

33 Bkz. Landau, *PTT*, s. 74, 76, 77, 79.

34 Sivil din, "bir milletin geçmiş, içinde bulunduğu zaman ve/veya geleceği ile ilgili, nispeten aşkın bir değer verilen inanç ve ritüeller topluluğudur." Bir milletin birlikteliğinin/uyum içinde oluşunun ifadesidir. Kendi inanç ve ritüelleri vardır; üyeler bunlarla önemli Milliolayları hatırlarlar ve cemiyetlerine olan bağlarını yenilerler. Kaynaklar için bkz. Meredith, s. 179.

35 K.H. Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multiparty System*, Princeton, N.J, 1959, s. 271. Ayrıca bkz. N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, 1964.

36 Bkz. Hanioğlu, "Garbcılar," s. 148-51.

37 Toprak, s. 25.

38 Karpat, s. 137-69, 278.

39 Bkz. E.J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İst., 1995, s. 11.

40 Burada şapka, Avrupaî takvim, alfabe reformu gibi reformlar kastedilmektedir. Detaylar için bkz. Jäschke, s. 28-33.

41 Bkz. Yücel, s. 455.

42 Zürcher, *Turkey*, s. 200.

43 Zarcone, *Mystiques*, c. I, s. 167.

44 Banoğlu, s. 94-5.

45 Cemaat başkanı: Uludağ, *Terimler*, s. 169.

46 Bkz. *Speech*, s. 738-9.

47 Bkz. BCA, *DİB Kataloğu*, 051, 05.44.1, tarihi: 17.10.1925; Ayrıca bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1341 (1925), no. 1518, s. 1-2; *Açıksöz*, 1 Eylül 1341 ve 25 Kasım 1341 (1925).

48 Bkz. BCA, *DİB Kataloğu*, 051, 12.104. 21, tarihi: 13.12.1925. (Mesela Konya'daki Mevlevî tekkesi ve Şeyh Şaban Veli tekkesi okula çevrilmişti: *Açıksöz*, 11 Kasım 1341 (1925).

49 *Açıksöz*, 30 Ağustos 1341 (1925), no. 1449, s. 2. Konuyla ilgili gelişmeler için bkz. *Son Saat*, 8 Temmuz 1341 (1925), no. 108, s. 2 / 27 Temmuz 1341, no. 127, s. 5/9 Eylül 1341, no. 171, s. 1/ 23 Eylül 1341, no. 185, s. 3 ve 8 Ocak 1342 (1926), no. 260, s. 4. Ayrıca bkz. Aybars, s. 285-98.

50 Bir şeyhin herhangi bir yerdeki temsilcisi.

51 Bkz. 2. Dönem *TBMMZC*, c. XIX (1976), s. 288, toplantı tarihi: 30.11.1341 (1925); *Resmî Cerîde*, 13 Kânûn I 1341 (1925), no. 213.

52 Bkz. A.R. Dönmez, *Cumhuriyet Devrinde Vakıflar*, Ankara, TİTE, 1991, BDT, s. 43-4.

53 Bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XIX, s. 282-9 ve Ek 3-5; *TBMM Kavanin Mecmuası* (*2. Dönem*), c. IV, Ankara, 1941, s. 21; F. Çoker, S. Kazancı, F. Kazancı, *Türkiye Cumhuriyeti Kanunları* Ankara, 1975, s. 396; *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1341(1925), no. 1518, s. 1-2. Ayrıca bkz. *Speech*, s. 739.

54 *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XXXI (trs.), s. 41 (memurların gerisine ödenen maaş 155,814 lira idi).

55 *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1341 (1925), no. 1518, s. 1-2. Konuyla ilgili kısa bir değerlendirme için bkz. Jäschke, s. 33-7.

56 Bkz. BCA, *DİB Kataloğu*, 051, 03.18. 01. tarihi: 17.6.1928.

57 *(2. Dönem) TBMMZC*, XIX (1976), s. 282 vd. (Rize Mebusu Ekrem Bey'in konuşmasından).

58 "Zâhiren sünnî işhâd ve itikâd nâmına mekâsıd-ı madârrâ-yı siyâsiyyeye hizmet eyledikleri ve..."

59 *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1341 (1925), no. 1518, s. 1-2.

60 *Son Saat*, 8 Temmuz 1925 (1341), no. 108, s. 2.

61 Bu tür makalelere örnek olarak bkz. "İnkılab Sâhasında Yeni bir Hamle Daha," (editörden) *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1341(1925), no. 1520, s. 1; A. Ağaoğlu, "Islâmiyet'te Telebbüs Mes'elesi," a.y., 23 Eylül 1341, no. 1534, s. 2; Şeyh Safvet, "Tekyelerin Tarihî Vaziyyetleri," a.y., 24 Eylül 1341, no. 1535, s. 2.

62 Budapeşte'deki Bektaşi tekkesi. (Edirne civarında da bir Gülbaba tekkesi vardır): L. Fekete, "Gülbaba," *EI*, c. II, s. 1133-4; S. Eyice, "Gülbaba Tekkesi ve Türbesi," *İA (TDV)*, c. IV (1996), s. 228-30.

63 Detaylar için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Mayıs 1339 (1923), s. 3.

64 BCA, Karar no. 1735 (Bkz. Belge 23, Ek-II) ; *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Nisan 1341 (1925), s. 1 ve 12 Mayıs 1341 (1925), s. 1; *Tanîn*, 15 Nisan 1341(1925), s. 1.

65 Mustafa Çelebi, sahtekârlıktan dolayı iki yıl cezaya çarptırılmış, Veli Dede ise onun tarafından kandırılmış biri olarak beraat etmişti: Bkz. "Bektaşi Ordusu," *YT*, c. II, no. 18 (28 Haziran 1962), s. 133-4. (Bu arada, tarikatın nizamnamesine göre, Çelebi'nin para toplayacak kişiler göndermesinin normal olduğunu ve bu sebeble insanların kandırılma oranının yüksek olacağını hatırlatalım).

66 *Hakimiyet-i Milliye*, No. 1054, s. 5.

67 A.y., 18 Mart 1341 (1925), s. 4.

68 Bkz. Aksüt, s. 378- 97.

69 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XVI, s. 210.

70 Bkz. Atalay, "Son Bektaşiler," s. 295-6.

71 Bkz. Banoğlu, s. 94-5, (N. D. Ökte'den naklen).

72 Bkz. "Bektaşi Ordusu," s. 134.

73 *(2. Dönem) TBMMZC*, XIX (1976), s. 284: toplantı tarihi: 30.11.1341 (1925). Süleyman Sırrı Bey'in biyografisi için bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 977-8.

74 *(2. Dönem) TBMMZC*, XIX (1976), s. 284, 288.

75 Bkz. Birge, s. 84.

76 *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Eylül 1341 (1925), no. 1539, s. 2. Ayrıca bkz. Koşay, "Bektaşilik" s. 19.

77 Koşay," HBT." s. 366-7

78 Koşay, "Bektaşilik," s. 19. Ayrıca bkz. Noyan, *BYBA*, s. 519-526. Hilmi Ziya (Ülken) ve Hamid Zübeyr (Koşay, Maarif Vekâleti'nden) ve İhsan Bey (Evkaf Müdürü) bu işle görevlendirilmişti: Noyan, *BYBA*, s. 452; M.B. Tanman, "Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi," *İA (TDV)*, c.XVII (1996), s. 462

79 Mimar Hikmet, s. 18'e göre Muhtar Baba idi

80 A.y.'e göre Ahmed Baba idi.

81 Koşay, "Bektaşilik," s. 22, 24.

82 Sertoğlu, s. 325-6. (Koçu "Bektaşiler," s. 2447'de, Sertoğlu'na dayandığını söylese de ondan nispeten farklı bir liste sunmakta, üstelik bazı tekkelerin 1925'teki şeyhi yerine 1912'deki son şeyhlerini zikretmektedir).

83 Şevki Koca'nın, 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

84 Tekkedeki statüsü hakkında bkz. Ek - I'deki biyografisi.

85 Koçu, "Bektaşiler," s. 2447; Yüksel, s. 35

86 Küçük Abdullah Baba, 1921'de vefat etmiş ve yeri, Ahmed Sırrı (Dede) Baba'nın (v. 1965) onayı ile Turgut Koca Baba'nın şeyhliğe atandığı tarih olan 1950'ye kadar boş bırakılmıştı.: Şevki Koca'nın, 15 Ağustos 2001 tarihli mektubu. Tekke ile ilgili toplu bir değerlendirme için bkz. T. Zarcone, " Le Tekke Bektachi de Kazlıçeşme," *AMYA*, c. VII, s. 79-109: 82-83.

87 Tekke'nin 1826'dan sonraki durumu ve şeyhleri için bkz. Birinci, "Bektaşî," s. 9-11.

88 Dergâha verilen değişik isimler için bkz.. Albayrak, c.V, s. 93.

89 Bkz. Yüksel, s. 37-8. İstanbul Bektaşi tekkeleri ile ilgili bir çalışma için bkz. T. Zarcone, "Note Luminaire sur les couvents bektachis d'Istanbul," *Bektachiyya*, s. 201-14.

90 Sertoğlu, s. 301.

91 Koca, "Cumhuriyet'e Doğru," s. 56.

92 Koşay, "HBT," s. 366n; Noyan, *BYBA*, s. 343-4.

93 Koca, "Cumhuriyet'e Doğru," s. 56.

94 Kendileriyle yaptığım 8 Mayıs 1999 tarihli mülakat.

95 Bkz. Ş. Koca, *Es-Seyyid Halife Koca Turgut Baba Divânı* (buradan sonra *KTBD*), İst., 1999, s. 350,356; Koşay, "HBT," s. 376.

96 Noyan, *BYBA*, s. 323, 341; Koca, "Cumhuriyet'e Doğru," s. 56; Koşay, "HBT," s. 376.

97 Sertoğlu, s. 325-6.

98 Bkz. Ek - I'deki biyografisi.

99 Bazı aralıklarla 1920 ve 1939 arasında ülkeyi yönetti. Arnavutluk, 1 Eylül 1928'e kadar Cumhuriyet'le yönetiliyordu, krallık oluşu daha sonradır. Zogu ailesinin Bektaşilikle ilgisi olduğu söylenir, ancak bu ilginin kesin olması akla pek yakın görülmemektedir. Böyle bir söylenti, Arnavutlukla ilgili politik gayeleri ile ilgili olsa gerek: F. De Jong, "The Takîya od Abdullah Mağâwirî (Qayğusuz Sultan) in Cairo," *Turcica*, c. XIII [1981], s. 248, fn 39.
Zogu, 1939'de Arnavutluk'un İtalyanlar tarafından işgalinden sonra yurtdışına kaçmıştır. Arnavutluk ve Ahmed Zogu hakkında daha fazla bilgi için bkz. J. Swire, *King Zog's Albania*, Londra, 1937; K. Süssheim, "Arnavutluk," *İA (MEB)*, c. I (1993), s. 592; M.L. Bilge, "Arnavutluk," *İA (TDV)*, c. II (1991), s. 387.

100 Noyan, *BYBA*, s. 343-4. Ayrıca bkz. Sertoğlu, s. 301. İzzettin Ulusoy da 23 Nisan 1997'de kendisiyle yaptığım görüşmede aynı bilgiyi vermişti.

101 S. Uludağ, "Arnavutluk'ta Bektaşiler" (buradan sonra "Arnavutluk"), *Dergâh*, no. 88 (Haziran 1997), s. 14-15.

102 De Jong, s. 248.

103 B. Noyan, "Amerika'daki Bektaşi Tekyesi," *Yeni Gazete*, 6 Haziran 1965, s. 5. (Also in CSRA, B/25,18; CSRA, A/177, 84 (Çamlıca Bektaşi Tekkesi Şeyhi Necmüddin Alpgüvenç'ten [d.1934] bir mektup,. Bkz. Belge 24, Ek-II); Sertoğlu, s. 325; Noyan, *BYBA*, s. 345-6.

104 Uludağ, "Arnavutluk," s. 14-15.

105 Kendileriyle yaptığım 23 Nisan 1997 tarihli mülakattan.

106 Mesela bkz. Ziya, 'Bektaşilik', *Yenigün*, 7 ve 8 Mart 1931, s. 9; Baltacıoğlu, s. 8; Otyam, s. 65; Sertoğlu, s. 331.

107 Ziya, 'Bektaşilik', *Yenigün*, 26 Kanunusani (Ocak) - Mart) 1931. s. 9.

108 1894 Üsküp doğumlu bir marangoz. "Abdal Ziya" mahlası ile nefesler yazmıştır. 8 Ocak 1973'te vefat etmiştir. Ş. Koca'nın 20 Temmuz 2002 tarihli notlarından.

109 Kendileriyle 2 Haziran 1997'de yaptığım mülakatta da ayinlerine katılmama müsaade etmedi ve sadece Bektaşilerin bu ayinlere katılabileceğini söyledi..

110 Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli mülakat.

111 Salih Niyazi Baba'dan sonraki dedebabalar "Ser-tarik Dedebaba" olarak anılmışlardır (bkz. Koca, *KTBD*, s. 320) zira, "Mutlak Dedebaba" olabilmek için Hacı Bektaş Tekkesinde resmen atanmış şeyhin kontrolündeki bir eğitimden geçmek gerekiyordu anlaşılan.

112 CSRA, A/177, 84 (bkz. Belge 24, Ek-II). Bedri Noyan'ın biyografisi için bkz. Türkdoğan, *Kimlik*, s. 345-6; S. Noyan, "Bedri Noyan Baba," Noyan, *BYBA*, s. 350-66.

113 "İdda etmişti" diyoruz, zira bu hiçbir zaman ihtilaftan uzak olmamıştı.

114 Tunçay, "TS," s. 50.

Beşinci Bölüm

1 Norton, s. 192.

2 Ocak, *Türk Sufiliği*, s. 191-259

3 Bkz., Öz, s. 26-7.

4 Bkz. a.y., s. 6-8,12.

5 Bkz. a.y., s. 14.

6 Bkz. a.y., s. 37.

7 Bkz. a.y., s. 34-5.

8 Bkz. a.y., s. 30 vd.

9 Bkz. a.y., s. 14-22, 34.

10 Bkz. a.y., s. 16.

11 Bkz. a.y., s. 15-16

12 Bkz. a.y., s. 22-5.

13 Bkz. B. Kocadağ, *Şahkulu Sultan Dergâhı ve İstanbul Bektaşi Tekkeleri*, İst., 1998, s. 129.

14 Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli görüşmemden. Ünlü Bektaşi Rıza Tevfik (Bölükbaşı) bu tekkenin şeyhi olan Şeyh Ata Efendi'nin ziyaretçileri arasında idi (bkz. Smith, s. 136). Bu durumun, Bektaşiler tarafından tekkenin "Bektaşi" olarak algılanmasına sebep olabilir mi, bilemiyoruz.

15 Bkz. Şener, s. 48.

16 Biyografisi için bkz. T. Ünal, "Mehmed Bey, Karamanoglu," *TA*, c. XXIII (1976), s. 404-5.

17 Noyan, *Bektaşîlik*, s. 84 vd.; a.y., *BYBA*, s. 310, 352.

18 T. Koca ile 2 Haziran 1997 tarihli görüşmemden. Ayrıca bkz. Ataseven, s. 232 vd.

19 Merkezin düzenli olarak çıkardığı yayınlar arasında *Hacı Bektaş Veli* dergisi vardır. Çıkardığı kitaplara örnek olarak bkz. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli*, Ankara, 1988; *Kazakistan'dan Macaristan'a Erenlerin İzinden. Hoca Ahmet Yesevi'den Hacı Bektaş Veli'ye 13. Yüzyılda Anadolu'da Türk Hümanizminin Kaynakları*, Ankara, 2000.

20 Necatibey Caddesi, No. 8/101, Sıhhiye, Ankara adresinde bulunmaktadır.

21 Bkz. Köprülüzâde, "Influence," hepsi; İnan, *Şamanizm;* Ocak, Motifler, hepsi; M. R. Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, Ankara, 1991. Ayrıca bkz. Bardakçı, *Anadolu*, s. 50-94 (Burada Alevîliğin bir Türk tarikatı olduğunu, oysa Bektaşilik ve Türklük arasında bir ilgi olmadığını, onun Arnavutluk'tan gelmiş babaların tarikatı olduğunu savunur).

22 Bkz. Gölpınarlı, *Vilâyetnâme*, s. 1-2. Konuyla ilgili iyi bir değerlendirme için bkz. Mélikoff, *Hacı Bektaş*,s. 108-13.

23 Mesela, Turgut Koca Baba böyle düşünenlerdendir: Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli mülakatım; Ataseven, s. 242.

24 Bkz. Öztürk, s. 201 (S. Dirks, *Islam et Jeunesse en Turquie d'aujourd' hui*, BDT, Paris, 1977, s. 104-105'den naklen verilmiş); Öz, s. 4-11, 39; vs.

25 Mustafa Kemal'in soy kütüğü ilgili denemeler için bkz. Şapolyo, *Kemal Atatürk*, s. 21-2; Aydemir, c. I, s. 24; B. Göksel, *Atatürk'ün Soykütüğü Üzerine*, Ankara, 1994.

26 Mango, s. 27-8.

27 Mesela bkz. Noyan, *Bektaşîlik*, s. 96-105; Öz, s. 38 vd..

28 Kinross, s. 411n. (Kinross, bu iddiası için herhangi bir kaynak zikretmemektedir).

29 Aslında Bektaşilik, *Vahdet-i Vücûd* veya *Vahdet-i Mevcûd* gibi ağır felsefi sistemleri de kapsar. Ancak tarikata girmiş kişilerin çoğunluğunun cahil olduğu düşünülerek, popüler anlatım tercih edilmiştir. Bu görüşler, Şevki Koca Baba ile 8 Mayıs 1999 tarihinde yaptığım sohbette dile getirilmişti

30 Bkz. M. Önder, "Mevlana Müzesinden Notlar," *TY*, Temmuz 1964 (Mevlana Özel Sayısı), s. 68.

31 F. R. Atay, *Çankaya*, 2. Baskı, İst., 1984, s. 31.

32 Mango, s. 566.

33 İ. Ortaylı, "Ottoman Modernisation and Sabetaism," Olsson, s. 97-104: 101.

34 Önder, s. 68.

35 M. H. Egeli, *Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar*, 2. Baskı, İst., 1959, s. 70-1.

36 A.y., s. 70-1.

37 İ. H. Sevük, *Atatürk İçin*, İst., 1939, s. 37-8. Ayrıca bkz. A. Dilipak, *Bir Başka Açıdan Kemalizm*, 3. baskı, İst., trs. , s. 267.

38 Bu sözlerin bir kopyası Mevlana Müzesi'nin duvarında asılıdır. Orijinal nüsha ise Müze müdürünün evinde olduğu bir zamanda (1950'lerde) çıkan yangında yok olmuş.

39 Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 361-2. Ancak Celâlettin Çelebi, Bakır Çelebi'nin, tarikatların kaldırılmasından sonra Atatürk'ün onayı ile Abdülhalim Çelebi tarafından Halep'e gönderildiğini söylemiş-

tir (Celâlettin Çelebi, s. 212.) ki bu yanlıştır. Zira, tarikatlar 1925'in sonuna doğru (30 Kasım 1925) kapatıldığında, Abdülhalim Çelebi vefat etmişti bile (1 Ocak 1925'te).

40 Yöre o zaman bir sancak idi. 1918'de İngilizler tarafından işgal edildi. Sonra Fransız idaresine girdi. 21 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile, Fransa yöreye özerklik vermeyi kabul etti. Ocak 1937'de, Fransa ve Türkiye'nin garantörlüğünde bağımsız bir sancak haline geldi. 23 Haziran 1939'da Türkiye'nin bir parçası oldu: Streck, "Antakya," *İA (MEB)*, c. I (1993), s. 456-9.

41 Celâlettin Çelebi, s. 212.

42 Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 181.

43 Ş. Uzluk, "Galata Mevlevihanesi ve Şeyh Ahmed Celaleddin Baykara Dede Efendi," *3. Milli Mevlana Kongresi 12-14 Aralık 1988 (Tebliğler)*, Konya, 1989, s. 298.

44 Bkz. Tanman, s. 462.

45 Faroqhi, "Bektashis," s. 22.

46 Bkz. Egeli, s. 72. Sultan Veled'in *Dîwân*, *Ibtidânâme* ve *Rabâbnâme*'sindeki Türkçe şiirler, Anadolu Türkçesi ile yazılmış en eski örneklerini teşkil eder ve Türkçe'nin erken dönemlerine ait en eski tanıklık olma özelliğini haizdirler: G. Schubert, "Sultan Walad," *EI*, c. IX, s. 858-9.

47 Mevlana'nın düşünceleri ile Sekülerizm ve Humanizm arasındaki buluşma noktalarından bahseden birçok çalışma vardır. Bkz. mesela, N. Araz, "Mevlana'nın Evrenselliği Üzerine," *II. Uluslararası Mevlana Kongresi 3-5 Mayıs 1990*, Konya, 1991, s. 117-21; S. Irmak, "Mevlana Hümanizminin Özellikleri," *Bildiriler 15-17 Aralık 1973, Uluslararası Mevlana Semineri*, Konya, 1974, s. 94-109; İ. Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlana*, İst., 1993; A. Kurtkan, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, İst., 1975, s. 72-90; Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 280 vd.

48 Ulusoy, s. 101, 102; Öz, s. 11 vd.; Şener, s. 15 vd.; Ç. Yetkin, "Ulusal Savaşımız, Atatürk ve Aleviler," *Müdafaa-yı Hukuk*, no. 4 (Kasım 1998), s. 39-43 (bu sonuncu yazar Sünnî'lere karşı çok sert bir dil kullanmış ve Alevî/ veya Bektaşi olmadığını belirtme gereği duymuştur). Ayrıca bkz. Öztürk, s. 206; Fığlalı, s. 210.

49 Ulusoy, s. 100-2.

50 Bkz. a.y.

51 Mesela bkz. Gülşan, s. 131; Öz, s. 30-31; Yetkin, s. 42-3.

52 Bkz. Kansu, c. I, s. 35.

53 Bkz., mesela, Selek, c. I, s. 256, 297-318, 343-4; Avcıoğlu, *MKT*, c. I, s. 31; Davison, s. 122.

54 Zürcher, "Vocabulary," s. 87-8. Ayrıca bkz. a.y., "The Ottoman Empire and the Turkish Republic: an Attempt at a New Periodisation," *WI*, 32/2 (1992), s. 238 vd.

55 Bkz. Zürcher, "Vocabulary," s. 82 vd.

56 Karabekir, s. 817, 1000, 1023 vd.

57 Bkz. Belge 12, Ek-II

58 Zürcher, *Türkiye*, s. 249

59 Bkz. Belge 10, Ek-II.

60 Zürcher, *Turkey*, s. 178.

61 N. Birdoğan, "Kurtuluş Savaşımız'da Atatürk ve Alevi Birlikteliği Üzerine Notlar," *Müdafaa-i Hukuk*, yıl 2, sa.13 (30 Ağustos 1999), s. 41-46.

62 Bkz. Ulusoy, s. 107 vd.

63 Baha Said, "Tekke Alevîliği," s. 206-7.
64 Bkz. Üçüncü Bölüm, s. 181-2.
65 Şevki Koca ile 8 Mayıs 1999 tarihli görüşmemden.

EKLER: KISA YAŞAMÖYKÜLERİ

1 Çoker, *TPT*, c. III, s. 185.
2 A.H. Ongunsu, "Abdulaziz," *İA (MEB)*, c. I (1993), s. 57-60.
3 Şapolyo, *Mezhepler*, s. 449.
4 Kendisine verilecek maaşla ilgili bir karar için bkz. BOA, İrade-i Evkaf, no. 3281 (2952) (tarihi: 16 Safer 1326 [1908]).
5 Çoker, *TPT*, c. III, s. 663.
6 BCA, Karar no. 935, tarihi: 6 Haziran 1337 (1921); Celâlettin Çelebi, s. 212.
7 Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 181. Celâlettin Çelebi, onun tarikatların kapatılışına dek dergâhın şeyhi olarak kaldığını yazarsa da (bkz. Celâlettin Çelebi, s. 212) bu doğru olamaz, zira tarikatlar 1925 yılının sonlarına doğru (30 Kasım 1925) kapatılmıştı. Abdulhalim Çelebi ise aynı yılın başında, 1 Ocak 1925'te vefat etmişti.
8 MMA, Zarf no. 219, s. 2. .
9 Çoker, *TPT*, c. III, s. 664. Detaylar için bkz. Atalay, c. I, s. 138-202.
10 Bkz. "Abd al-Hamid II," *EI*, c. I, s. 63-5; A.H. Ongunsu, "Abdulhamid," *İA (MEB)*, c. I (1993), s. 77-9.
11 Bkz. Çetinkaya, s. 483-4.
12 Erdeha, s. 418.
13 Bkz. Koca, *KTBD*, 350.
14 Bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. VII, s. 24, 27, 69.
15 Hilafetin kaldırılması ile ilgili meclis tartışmaları için bkz. a.y., s. 17, 21, 27-69.
16 "Abd al-Madjid II," *EI*, c. I, s. 75.
17 Atalay, "Son Bektaşiler," s. 295-6; Noyan, *Bektaşîlik*, s. 448.
18 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. IV (1981), s. 136; Çoker, *TPT*, c. III, s. 351-2.
19 Çoker, *TPT*, c. III, s. 351.
20 Bkz. *(1. Dönem) TBMZC* a.y., c. X (1958), s. 196 / c. XXVII (1961), s. 166, 182, 189, 207, 219-20.
21 Tunaya, *Partiler*, s. 539.
22 Çoker, *TPT*, c. III, s. 351-2.
23 TBMMA, Dosya no. 143. Bkz. Belge16, Ek-II.
24 Atalay, "Son Bektaşiler," s. 295-6.
25 Çoker, eşi ve çocuklarının sağ olmaması sebebiyle hayatı hakkında fazla bilgi edinilemediğini söylemektedir: Çoker, *TPT*, c. III, s. 351-2.
26 Ertürk, s. 338; "İlk Miting" s. 358. Ayrıca bkz. Aydemir, c. II, s. 22.
27 Toker, s. 1000.
28 "İlk Miting," s. 358.
29 Mango, s. 542-3. Ayrıca bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri* (buradan sonra *Komutanların Biyografileri*), Ankara, 1989, 2. Baskı, s. 165-7.

30 Noyan, *BYBA*, s. 346-7.

31 Koca, *KTBD*, s. 320.

32 A.y., s. 346-50; Ayrıca bkz. O. Türkdoğan, "Bedri Noyan'la Bektaşilik Üzerine," *TY*, Aralık 1994, no. 88, s. 8; a.y., *Kimlik*, s. 345.

33 1301 H.(1883) ve 1324 H. (1906) arası Dedebaba. Babalar ve çelebiler arasındaki çekişmeden dolayı Merdivenköy Tekke'sinde ikâmet etmek zorunda kalmıştı: Noyan, *BYBA*, s. 333-9.

34 Ergun, *Bektaşî Şairleri*, c. III, s. 300-1.

35 Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 739.

36 Neyzen Burhaneddin Ökte, onun zamanın dedebabası olduğunu söylerse de bu yanlıştır. O zaman Dedebaba, Salih Niyazi Baba idi.

37 Banoğlu, s. 94-5.

38 Banoğlu, s. 94-5; Ayrıca bkz. B. Noyan, "İstiklal Savaşında Bektaşiler," *Yeni Gazete*, 2 Haziran 1966, s. 5.

39 Ergun, *Bektaşî Şairleri*, c.III, s. 302, 319

40 Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 710.

41 A.y. Koca, Ergun tarafından verilen, Ali Ulvî Baba'nın, 55 yaşında iken, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sırasında öldürüldüğü şeklindeki bilginin doğru olmadığını söyler. Bkz. Ergun, *Bektaşî Şairleri*, c. III, s. 274.

42 İzmir, Marifet Matbaası, 1341 (1925).

43 CSRA, A/177, s. 81/9-10.

44 Şevki Koca'nın, 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

45 Turgut Koca'nın geçmişte olmuş bazı olayları hatırlamayla ilgili bazı problemleri vardı. Kendisiyle 2 Haziran 1997'de görüşmem sırasında, olayları hatırladıkça bana yazacağını söylemişti ama EK - II'de sunduğum bir mektubu hariç, bir şey göndermeye vakti olmadan, aynı yılın Kasım ayında vefat etti. Allah rahmet eylesin.

46 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

47 Detaylı biyografisi için bkz. Bursalı, c. II, s. 66-7 (editörlerin notları); Ö.F. Akün, "Bursalı Mehmed Tahir," *İA (TDV)*, c. VI (1992), s. 454; CSRA, A/159 (Bursalı Tahir); *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XVIII, s. 426-7 (Burada, kısa bir biyografisi ve ailesine verilmesi düşünülen maaşla ilgili bir kanun tasarısını bulmak mümkündür). Ayrıca bkz. M. Hartman, "Unpolitische Briefe aus der Türkei," *Der Islamische Orient*, c. III, Leipzig, 1910, s. 94-5; Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 277.

48 Çoker, *TPT*, c. III, s. 831-6; Zürcher, *Turkey*, (1997) s. 372.

49 Gölpınarlı, «Kızıl-baş», s. 792.

50 Çoker, *TPT*, c. III, s. 647. Ayrıca bkz. Çelebi, s. 19-20.

51 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 147-8. Bkz. Belge 14-A, Ek-II.

52 *A. y.*, c. I, s. 218. Bkz. Belge 14-B, Ek-II.

53 A.y., c.III, s. 275.

54 CSRA, A/177 (Bektaşi Babaları ve Bazı Şiirleri), s. 81/4.

55 Birdoğan, *Savunma*, s. 9-10.

56 Bkz. TBMMA, Dosya no. 275 . Bkz Belge 14-1, Ek-II.

57 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XVI, s. 143.

58 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Ocak 1338 (1922), s. 1. Çoker, *TPT*, c. III, s. 988'de, Çelebi'nin vefat tarihini 7 Ocak 1922 olarak verirken başka bir sahifede (a.y., s. 648), 20 Ocak 1923 olarak verir, ilki dizgi hatası olsa gerek.

59 Bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 647-8; TBMMA, Dosya no. 275. Ayrıca bkz. Ulusoy, s. 99-102; Kunter, s. 32-6.

60 Kısa bir biyografisi için bkz. Çetinkaya, s. 642-3; *Türkiye (1923-1973) Ansiklopedisi*, c. III, St., 1974, s. 972; Kara, GTH, s. 217.

61 Noyan, *Bektaşîlik*, s. 448; Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 719.

62 Bkz. Bardakçı, *Anadolu*, s. 50-94.

63 Şevki Koca'nın, 18 Haziran 1999 tarihli mektubundan.

64 Z. Kurşun, "Çerkez Ethem," *İA (TDV)*, c. VIII (1993), s. 275-6.

65 Bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 233.

66 1834 - 1859 arası süren Dâğistân direnişinin lideridir 1871'de Medine'de vefat etmiştir. Biyografisi için bkz. A. Knysh, "Shamil, Daghistanî," *EI2*, c. IX, s. 283-8.

67 Şeyh Servet "Şeyh Şâmil Türkiye'ye hicret ettikten sonra" demektedir ama Şeyh Şâmil Türkiye'ye hicret etmemiştir. (bkz. Knysh, s. 285). Bu ya Şeyh Servet'in yada Zabıt Ceridesini okuyan kişinin yazım hatasıdır. Bkz *1. dönem) TBMMZC*, c. I, s. 261.

68 Bkz. BCA, Karar no. 1012, tarihi: 2 Temmuz 1337 (1921).

69 *(1. dönem) TBMMZC*, c. 1, s. 264.

70 BCA, Karar no. 1012, tarihi: 2 Temmuz 1337 (1921): bkz. Belge 6, Ek-II.

71 Detay ve kaynaklar için bkz. Algar ve diğerleri, s. 25-6. Bir yargılanmadan söz etmeyen Habibis, Şeyh Şerafettin'in Türkiye'de tarikatların yasaklanmasından sonra Ürdün'e gittiğini, Türkiye'ye döndükten kısa bir süre sonra da 1936'da Güneyköy, İstanbul'da vefat ettiğini yazmaktadır. Bkz. Atay, s. 73.

72 Güneş, *TPT*, c. II, s. 708-9.

73 Burada, Gümülcine milletvekili Mehmed Arif Bey'in kastedilmesi mümkündür. Mehmet Arif Bey, 1908'de Meclis-i Mebusan'a seçilmiş ve adliye encümeninde görev yapmıştır. (Bkz. Güneş, *TPT*, c. II, s. 27, 346).

74 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 6 Temmuz 1338 (1922), s. 2.

75 F. R. Unat ve D. A. Rustow, "Dürrîzâde Abd Allah Efendi," EI, c. II, s. 630. Fetvanın orijinal metni için bkz. *Cerîde-i Ilmiyye*, no. 58, İst., 1338, s. 1843-4.

76 Ahmad, s. 168-9; Zürcher, *Turkey*, (1997), s. 376. Ayrıca bkz. M.Ş. Hanioğlu, *Enver Paşa (Kendi Mektuplarında)*, İst., 1989.

77 Bkz. Zürcher, *Turkey*, s. 135.

78 Bkz. *Açıksöz*, 20 ve 21 Haziran 1341 (1925).

79 Detaylar için bkz. İ. Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, c. III, İst., 994, s. 11-99.

80 Mısıroğlu, *Osmanoğullarının Dramı*, s. 120 n79. Ayrıca bkz. Albayrak, "Eşref," s. 473-4.

81 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 6 Temmuz 1338 (1922), s. 2.

82 A.y., tarihi: 27 Haziran 1338 (1922), p 1.

83 A.y., tarihi: 6 Temmuz 1338 (1922), s. 2. Bu eseri kataloglarda bulamadık. Bu konuda bana yardımcı olan M. Birol Ülker'e (İSAM) teşekkür borçluyum. Şevki Koca ise, bunların İstan-

bul'daki Hacı Selimağa Kütüphanesi'nde olduğunu söylemekte idi (Haziran 1998'deki sohbetimizde).

84 İbâhiyye, günah kavramını tanımayan, her şeyi mübah sayan mezheb/tarikattır. Bunlara göre, insanın günaha karşı koymaya gücü yoktur. Bu sebeble, kimseye zarar vermedikçe her türlü şey yapılabilir. Daha fazla bilgi için bkz. Uludağ, *Terimler*, s. 255-6.

85 TİTE, K.56, B.12, tarihi: 27 Haziran 1338 (1922), s. 1.

86 Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Kasım 1339 (1923), s. 1.

87 Özçelik, s. 190-2; Çoker, *TPT*, c. III, s. 686-9. Ayrıca bkz. Zürcher, *Turkey*, (1997), s. 375.

88 C.S. Revnakoğlu, "Tarikat Mensublarında Zarafet, Nüktedanlık ve Hazırcevaplık," *TK*, c. VII, no. 39 (Nisan 1967), s. 3127.

89 Kadirî-Rifaî gelenekten gelen Şeyh Abdüsselam el-Esmer'in (881-981/1460-1560) Kuzey Afrika'da kurduğu bir tarikat.Türkiye'deki temsilcisi Ömer Fevzi Mardin'dir (Şerif Mardin'in amcası). Müslim, gayri Müslim diyaloğu için çalıştığı ve bu sebeble yabancılarla, mesela Musevî'lerle iyi ilişkileri olduğu söylenir. Bkz. A. Muradoğlu, *Öldüren Sır. Garih: Sıradışı bir Musevî'nin Portresi*, İst. 2001. Ayrıca bkz. www.rifai-kadiri.org/Arusi2.htm (2 temmuz 2002'de ulaşıldı.); Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 118.

90 Muradoğlu, *Öldüren Sır*, hepsi.

91 Çoker, *TPT*, c. III, s. 377. Ayrıca bkz. H. Denizli, *Sivas Kongresi Delegeleri ve Hey'et-i Temsiliye Üyeleri*, Ankara, 1996, s. 121-2.

92 Bu soyadını, "Bektaş"ın Osmanlıca yazımı "Yeğtaş"a benzediği için almıştır. CSRA, A/195, Hacıbeyzade Ahmed Muhtar), s. 80.

93 Doğum tarihini Baltacıoğlu ile yaptığı bir söyleşide 1285 H./1868 olarak vermektedir: İ.H.Baltacıoğlu, "Hacıbeyzade Ahmet Muhtar Yeytaş ile Görüştüm," *YA*, sa. 466 (2 9 Aralık 1943), s. 6-7 (Bu arada Baltacıoğlu'nun, Ahmet Muhtar'ın soyadını yanlış yazdığına dikkat etmelidir). Kitabımın İngilizce'sinde Ahmet Muhtar'ın bilhassa ölüm tarihiyle ilgili hatama dikkat çeken Gabriele Karayel'e teşekkür ederim. Karayel'in Ahmet Muhtar'la ilgili henüz bitmemiş doktora tezinden bir kesit için bkz: Gabriele Karayel, 'Der religiöse Aspekt im Leben Ahmed Muhtars (1871-1955)', *Deutsche Morganlândische Gesselschaft e.v., XXVIII. Deutscher Orientalistentag. Orientalistik Zwischen Philologie und Sozial Wissenschaft*, Bamberg, 26-30 Mârz 2001.

94 CSRA, A/195, Hacıbeyzade Ahmed Muhtar), s. 1, 80.

95 Bkz. *Son Saat*, 13 Eylül 1925, no. 175, s. 1.

96 Ağustos 1325/ Şaban 1327'de yayın hayatına başlayan bu dergi, mesaisinin büyük kısmını Bektaşilik tarikatının yeniden resmi bir hüviyete bürünmesine hasretmiştir: Aşkar, s. 301.

97 Hayatı ve tasavvufi temayülleri için bkz. CSRA, A/195 (Hacıbeyzade Ahmed Muhtar), s. 42-64, 76, 78 (Onun, şapka devriminden önceki ve sonraki fotoğraflarını içeren bir gazete küpürü), 80, 104; İ.H.Baltacıoğlu, "Hacıbeyzade Ahmet Muhtar Yeytaş ile Görüştüm," *YA*, syl. 466, 467 (2 ve 9 Aralık 1943), sırasıyla s. 6-7 ve 6-8 (bana bu makaleleri gönderen Ismail Kara'ya teşekkürlerimle).

98 Ali Birinci ile 8 Ağustos 1998'de TİTE'deki sohbetimizden.

99 *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XIX, s. 369.

100 BCA, Karar no. 544, tarihi: 18.1.1337. Bkz. Belge 7, Ek-II); *(1. Dönem) TBMMZC*, c. XVII (1958), s. 83 vd., toplantı tarihi: 21.2.1338 (1922).

101 Şevki Koca'nın, 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notlarından.

102 ATASE, Kl.1311, D.1, F.1-1, tarihi: 12 Ağustos 1337 (1921).

103 Ezherli, s. 189.

104 TBMMA, Dosya no. 269. Ayrıca bkz. Güneş, *TPT*, c. II, s. 592.

105 Cavid Bey için Bkz. S. İlhan, "Cavid Bey," *İA(TDV)*, c.VII (1993),, s. 175-6.

106 "Cavid Bey'in Zindandan Eşine Yazdığı Mektuplar," *YT*, c. I, no. 3, 15 Mart 1962, s. 75.

107 ATASE, Kl.1566, D.140, F.73 ve Kl.1311, D.1, F.1-1: tarihi: 12.8.1337 (1921). Ayrıca bkz. H. Himmetoğlu, "M.M. Grubu ve Gerçek Yüzü," *YT*, c. II, no. 32 (4 Ekim 1962), s. 168; a.y., *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, İst., 1975, s. 94-5.

108 Ertürk, s. 482, 485.

109 Vardar, s. 404-5, 410-11. Bu tarihe kadar yaşadığını da ancak bu kayıttan öğrenebiliyoruz.

110 Şevki Koca'nın, 30.6.1999 tarihli basılmamış notları, s. 24-5n; Koca, *KTBD*, s. 104-6. Hafız Tahsin Baba'nın pozisyonu hakkında tamamlayıcı bilgi için, Tevfik Baba'nın biyografisine bkz..

111 Bkz. Yücel, s. 455-60.

112 Şevki Koca'nın, 30.6.1999 tarihli basılmamış notları, s. 25n; Koca, *KTBD*, s. 104-6.

113 Şahit: Dr. A.H. De Groot'un babası Dr. Hendrik De Groot (1893-1974). Dr. Hendrik De Groot, 1939-40'da Vleuten yakınlarında Yedek Topçu-binbaşı olarak görev yapmış. (Dr. A. H. De Groot'la 28 Nisan 2000'de Leiden Üniversitesi'nde yaptığım söyleşiden).

114 Ertürk, s. 524.

115 A.y., s. 2.

116 A.y., s. 62.

117 A.y., s. 174-6; Avcıoğlu, *MKT*, c.II, s. 504.

118 Bkz. özellikle s. 3, 5, 60-70, 84-9, 100, 111, 243, 273, vs.

119 Aydın, s. 270.

120 Şevki Koca'nın 20 Temmuz 2002 tarihli notlarından .

121 T. Koca "Pizren," diyor ama bu yanlış imladır.

122 T. Koca, *Kâzım Baba Divanı*, (buradan sonra *Kâzım*), İst., trs. , s. 3, 4; a.y., *Bektaşi Şairleri*, s. 751. Ayrıca bkz. Seroğlu, s. 347.

123 Koca, *Kâzım* s. 134. Ayrıca bkz. Seroğlu, s. 347.

124 Turgut Koca, Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli mülakatımdan.

125 Dergâh hakkında bkz. M. Arusi, "Harabati Baba Tekkesi," (İA)*TDV*, c.XVI, 69-71

126 Sertoğlu, 'Baba'lık icazetini Salih Niyazi Baba'dan aldığını söyler (bkz. Sertoğlu, s. 347).

127 T. Koca, Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli röportajımdan. Ayrıca bkz. Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 751; Sertoğlu, s. 347.

128 T. Koca, Kendileriyle yaptığım 2 Haziran 1997 tarihli röportajımdan; a.y., *Bektaşi Şairleri*, s. 751; a.y., *Kâzım*, s. 3, 4.

129 A.y., s. 3, 4, 134.

130 Sertoğlu, s. 347.

131 TBMMA, Dosya no. 107. Bkz. Belge 15, Ek-II.

132 Çoker, *TPT*, c. III, s. 274.

133 Bkz. Çoker, *TPT*, c. III, s. 891-3; F. Tevetoğlu, "Kara Vasıf," *TA*, c. XXI (1974), s. 248-9.

134 W. F. Weiker, "Kazım Karabekir," *EI*, c.IV, s. 853-4; E.J. Zürcher, "Young Turk Memoirs as a Historical Source: Kazım Karabekir's *İstiklal Harbimiz*," *MES*, no. 4, Ekim, 1986, s. 562-70.

135 Bkz. Çoker, *TPT*, c. III, 599-601; *Komutanların Biyografileri*, s. 186-8.

136 Bkz. Koca, *KTBD*, s. 350.

137 Göztepe, s. 213.

138 CSRA, Merdivenköy, (B/22), Topal Tevfik Baba, s. 10. Bkz. Belge 21, Ek-II.

139 Göztepe, s. 213.

140 A.y., s. 213-14. Ayrıca bkz. *TİH*, c. VI, s. 110-11.

141 Şimşir, *Atatürk*, c. II, s. 271-2.

142 Mazıcı, s. 142; Soysal, s. 149; Tunçay, "TS," s. 50-1.

143 Bkz. A. Levy, "Mahmud II," *EI*, c. VI, s. 58-61;E. Z. Karal, "Mahmud II," *İA (MEB)*, c. VII (1993) s. 165-70.

144 Biyografisi için bkz. Çetinkaya, s. 237-8; Çoker, *TPT*, c. III, s. 461-2.

145 Biyografisi için bkz. Çetinkaya, s. 146-7; İsmail Arar, "Ayni, Mehmed Ali," *İA (TDV)*, c. IV (1991), s. 273-5 (Burada, İsmail Arar'ın M. Ali [Ayni]'nin torunu olduğunu hatırlatmayı gerekli buluyoruz); M.A. Ayni, *Tasavvuf Tarihi*, ed. H.R. Yananlı, İst., 1992, bkz. H.R. Yananlı tarafından yazılan önsöz); A. Akdemir, *Mehmed Ali Aynî'nin Düşünce Dünyası*, Ankara, 1997; T. Zarcone, "Mehmed Ali Ayni," *Melâmis-Bayrâmis*, edl. N. Clayer, A.Popovic ve T. Zarcone, ISIS, İst. ve Paris, trs., s. 227-48).

146 Ülken (1994), s. 301.

147 Bkz. N. Neyzi, *Kızıltoprak Hatıraları*, İst., 1993, s. 224. Kaynağa dikkatimi çeken Gabriele Karayel'e teşekkürlerimle.

148 Vett, s. 7-8.

149 Ülken (1994), 302.

150 Kara, *İslamcılık*, c.II, s. 43-44.

151 Mango, s. 544.

152 Şevki Koca'nın 15 Ağustos 2001 tarihli mektubundan.

153 Bkz. Erdeha, s. 233, 246.

154 Çoker, *TPT*, c.III, s. 658

155 Erdeha, s. 243-4.

156 Göztepe, s. 209.

157 A.y., s. 233-46; Kansu, c. I, s. 296-7.

158 Refi Cevâd'ın, Muhittin Paşa'nın oğlu olduğunu söyleyen Prof. Dr. Ali Birinci'ye teşekkürlerimle.

159 *Sürgün Hatıraları*, *Enkaz Arasında* (1945), *Eski İstanbul Yosmaları* (1959), *Sayılı Kabadayılar* (1964) gibi eserlerin yazarıdır.

160 Eserleri ve biyografisi için bkz. Kara, *İslâmcılık*, c. I, s. 117-20; Güneş, *TPT*, c. II, s. 151-2; Albayrak, c. III, s. 390-1; Zarcone, "Musa Kâzım," s. 201-8; *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XVIII, s. 420-1.

161 Bkz. *Tasawwuf*, no. 24, 15 Zilhicce 1329/24 Teşrin II 1327/Kasım 1911-12; a.y., no. 34, 1329, s. 1; *Sırât-ı Mustakîm*, no. 169; Musa Kazım, "Ben Farmason değilim," *YT*, c. I (1962), s. 94.

162 Bkz. TİTE, K.58, B.97, trs.

163 Güneş, *TPT*, c. II, s. 179.

164 Bu hatıratın yazar tarafından yazılmış nüshasının mekanik bir kopyası, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Or. 6694c'dedir. Bu bilgi için Dr. J. Schmidt'e teşekkür ediyorum.

165 Bkz. Mango, s. 553.

166 Yücebaş, s. 45, 46.

167 İz, s. 153.

168 Yücebaş, s. 46.

169 Bkz. "Darülfünün'de Muhtelit Tedrîsâtın İkâmeti," *Sebîlu'r-Reşâd*, syl. 406-7 (Nisan 1335 [1919]), s. 71-2.

170 Partinin gerçek kurucuları olarak Albay Sadık Bey ve Gümülcineli İsmail görülebilir ama onlar, partiye nüfuzlarından faydalanılmak üzere davet edilen kişilerdir. Aslında Ahmed Reshid (Rey), Lütfi Fikri (Düşünsel), Rıza Nur ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) gerçek kurucular idi: Birinci, s. 224.

171 Kandemir, s. 118-21. Ayrıca bkz. A.C. Yalçın, "Elli Yıl Önce Parti Didişmeleri," *YT*, c. I, no. 4 (19 Nisan 1962), s. 8.

172 Bkz. "150' likler Albümü."

173 Güneş, *TPT*, c. II, s. 183; Soysal, s. 59, 148. Ayrıca bkz. Mazıcı, s. 141.

174 Güneş, *TPT*, c.II, s. 183

175 A.y., s. 182-3. Detaylı bir biyografisi için bkz. M.R. Esatlı, *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, İst., 1950; Yücebaş; İz, s. 153- 6; Uçman; M. Başıkoğlu, "Babam Rıza Tevfik," *Ta To*, no. 57 (1988), s. 137-42; no. 58 (1988), s. 237-42; no. 59 (1988), s. 305-12; no. 60 (1988), s. 371-6; J. Schmidt, "Een Osmaanse Ode Voor Emir 'Abdallah: Rîza Tevfiks *Kaside-î Kadriyye* van 1933," *Sharqiyyât*, 5 (1993), s. 79-107; Zarcone, *Mystiques*, c. II, hepsi.

176 BCA, no. 2559, Dâhiliye Vekâleti'nden, 16 Eylül 1341 (1925) tarihli bir mektup. 150'liklerin yayınları ile ilgili yasak için bkz. *(2. Dönem) TBMMZC*, c. XV, s. 99'u izleyen ek.

177 Uçman, s. 10.

178 Güneş, *TPT*, c. II, s. 183; Soysal, s. 59,148.

179 Şevki Koca'nın, 18 Haziran 1999 tarihli mektubu.

180 Koca, "İttihat Terakki Üyeleri," s. 16.

181 Türk tarihçisi ve yazarı. Harbiye Mektebi mezunu. Öğrencilik yıllarında II. Abdülhamid yönetimine karşı gizli çalışmaları dolayısı ile tutuklandı ve İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra serbest bırakıldı. İttihad ve Terakki'ye de karşı idi ve bu sebeple iki kez tutuklandı ise de iki seferinde de kaçtı (Birinde Mısır'a, diğerinde Paris'e).. Birinci Dünya Savaşından sonra tekrar İstanbul'a döndü ve Milli Mücadele'yi destekledi. Savaştan sonra siyasi çalışmalarına son verdi ve yazarlığa başladı. Eserlerinden bazıları şunlardır: *İnkilâp Tarihimiz ve Jön Türkler* (1945), *İnkilâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki* (1948), *Din Nedir ve İtikadlar Nasıl Gelişmiştir* (1955), *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi* (1957), ... : "Kuran, Ahmet Bedevi," *Türk Ansiklopedisi*, XXII, Ankara, 1974.

182 Şevki Koca'nın 20 Temmuz 2002 tarihli notlarından.

183 Tunaya, *Partiler*, s. 435.

184 *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Ekim 1337 (1921) (Cemiyetin yıllık kongresi hakkında bir rapor, Avcıoğlu, *MKT*, c. I, s. 222.

185 *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Mart 1337 (1921). Ayrıca bkz. Şimşir, *Atatürk*, c. I, s. 13; Avcıoğlu, *MKT*, c. I, s. 156, 196.
186 *Açıksöz*, 21 Temmuz 1341 (1925), no. 1422, s. 1.
187 Göztepe, s. 363-7.
188 TİTE, K.51, B.198, tarihi: 6.10.1338 (1922).
189 Bkz. "150'likler Albümü."
190 M. Çapanoğlu, "Baba Rıfkı," *Yeni Yol*, no. 3 (4 Mart 1940), s. 5-6.
191 Gölpınarlı, *Nefesler*, s. 7-8.
192 Bkz. Çapanoğlu, s. 5; Hatemi, s. 10.
193 Bkz. Üçüncü Bölüm, s. 166, 170.
194 Ziya Şakir, *Bektaşi Nefesleri*, tarih ve yer yok (Tasvir yayınları), s. 100.
195 Hatemi, s. 10. Ayrıca bkz. Ergun, *Bektaşî Şairleri*, c. III, s. 278.
196 Ali Birinci (o zaman Doç. Dr., Polis akademisi [Ankara]) ile 8 Ağustos 1998'da TİTE'de yaptığım sohbetten. Ayrıca bkz. Hatemi, s. 10.
197 Noyan, *Bektaşîlik*, s. 52; a.y., *BYBA*, s. 339-40; Koşay, "HBT," s. 375; C. H. Tarım, *Kırşehri Tarihi*, Kırşehir, 1938, s. 177n (ki burada selef olarak "Feyzi Baba," verilmektedir. Muhtemelen "Feyzullah"ın kısaltılmışıdır).
198 TBMM'ye gönderdiği telgraflardaki mühürleri için bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 93/ c. V, s. 354.
199 Mimar Hikmet, s. 22.
200 Koşay, "HBT," s. 366
201 A.y., (n1).
202 A.y.; Noyan, *BYBA*, s. 343-4.
203 Kendileriyle yaptığım 8 Mayıs 1999 tarihli mülakattan.
204 Uludağ, "Arnavutluk," s. 14-15.
205 Bkz. B. Noyan, "Amerika'daki Bektaşi Tekyesi," *Yeni Gazete*, 6 Haziran 1965, s. 5. Also in CSRA, B/25,18; CSRA, A/177, 84 (Çamlıca'daki Bektaşi tekkesi şeyhi Necmeddin Alpgüvenç [v.1934]'ten bir mektup,: bkz. Belge 24, Ek-II); Sertoğlu, s. 325; Noyan, *BYBA*, s. 345-6.
206 Uludağ, "Arnavutluk," s. 15.
207 De Jong, s. 248.
208 Kendileriyle yaptığım 23 Nisan 1997 tarihli mülakattan.
209 Bkz. Ergun, *Samih Rıfat*, s. XII-XIII; CSRA, A/205 (Samih Rıfat), s. 233, 234.
210 *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Kanun I 1932.
211 Bkz. J.L. Triaud, "Sanusiyya" *EI*, c. IX, s. 24-8; "El-Senusi," *İA (MEB)*, c. X (1993), s. 500-1.
212 Sultan Reşad'ın aynı yıl, 'Zaviye-i Senûsiyye'yi yeniden inşa etmesi ve onu 'Zaviye-i Reşadiyye' olarak adlandırmasının, bir tesadüf olmaması gerekir. Bkz. BOA, İrâde-i Harbiye, no. 204 (23) (tarihi: 16 Rebiüssani 1330 [1912]).
213 De Groot, s. 23-4.
214 Bkz. BOA, İrâde-i Harbiye, no. 708 (8001), Özel no. 58 (tarihi: 30 Şaban 1333 [1915]).
215 BOA, DH/ İ- UM, E/45, no. 21 (tarihi: 19 Rebiussani 1336 [1917]).
216 De Groot, s. 24.
217 A.y., s. 23-24. Ayrıca bkz. Mısıroğlu, (1969) s. 318-30; Aydemir, c. I, s. 166 vd.

218 Şimşir, *Atatürk*, c. II, s. 269.

219 *Hâkimiyet-i Milliye*, 21 Kânûn II 1339 (1923), s. 1; *Yenigün*, 21 Kânûn II 1339 (1923), s. 3.

220 TİTE, K.42, B.92, trs.

221 De Groot, s. 24. Mısıroğlu, Şam'ı terk ettikten sonra, Filistin, Mekke ve Asir gibi değişik yerlere gittiğini, sonunda Seyyid İdris Senûsî'nin idaresindeki ülkesine döndüğünü ve orada 1933'de öldüğünü söyler: Mısıroğlu (1969), s. 328. Şeyh Senûsî'nin hayatı ve hareketi hakkında geniş bilgi için bkz. Kadir Özköse, *Muhammed Senusi. Hayatı Sanatı Hareketi*, İstanbul, 2001.

222 Biyografisi için bkz. H. İnalcık, "Selim I," *EI*, c. IX, s. 127-31.

223 Şapolyo, *Mezhepler*, s. 324.

224 Ergun, *Bektaşî Şairleri*, c. III, s. 283.

225 Koca, *Bektaşi Şairleri*, s. 719. Birge'nin kitabının girişindeki fotoğrafta oturan Bektaşi şeyhi, burada bahsettiğimiz Selman Cemali Baba'dır.

226 Bkz. a.y.

227 Bkz. *(1. Dönem) TBMMZC*, c. I, s. 48, 95, 96, 124, 133, 178, 261-5/ c. II, s. 205/ c. V, s. 372/ c. VI (1981), s. 13, 29, 30/ c. XXII, s. 517.

228 Çoker, *TPT*, c. III, s. 234. Yeşil Ordu ile ilgisi için bkz. *YT*, c. I (1962), s. 69-71,101-3, 132-4,172-4, 233- 5, 297-8.

229 Çoker, *TPT*, c. III, s. 233-4.

230 Bkz. A. y., s. 658.

231 Şemseddin Efendi'nin TBMM'deki konuşmaları için bkz., mesela, *(1. Dönem) TBMMZC*, c. VI, s. 23 ve c. IX, s. 143.

232 Çoker, *TPT*, c. III, s. 101-2.

233 Mustafa Özer Dede ile 15 Ekim 1998'deki konuşmalarımdan. Ayrıca bkz. Ergun, *Bektaşî Şairleri*, c. III, s. 290. Oytan, *Bektaşiliğin İçyüzü*, c. I'de bazı şiirlerine yer verilmektedir.

234 Hakkı Aydoğdu Dede ile 12 Ekim 1997 tarihli mülakatımdan.

235 Ahmad, s. 179-80; Zürcher, *Turkey*, (1997), s. 392. Detaylı biyografisi için bkz. M. K. İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. II, İst., 1965, s. 1947-72; H.C. Yalçın, *Talat Paşa*, basım yeri yok, 1943; T. Çavdar, *Talat Paşa*, Ankara, 1995.

236 Bkz. 'Bir Devir Aydınlanıyor: Talat Paşa'nın Gurbet Hâtıraları', ed. C. Kutay, *Tercüman*, 1 Mart 1983, s. 6.

237 1897 ve 1913 arasında dedebaba idi. Bkz. Noyan, *BYBA*, s. 322.

238 Revnakoğlu, (TK, no. 38 [Mart 1967]), s. 3092; Özdamar, s. 235.

239 'Yağcızâde' diye de bilinen bir Cerrahî tekkesi. Üsküdar'da idi: Koçu, "Dergâhlar," s. 4478. Cerrahiyye, Nureddin Cerrahî'ye (v. 1133/1720-1) nisbet edilen bir tarikattir. Halvetiyye'nin bir şubesi olarak da görülebilir. Daha fazla bilgi için bkz. Ş. Yola, "Cerrâhiye," *İA (TDV)*, c. VII (1993), s. 416-18.

240 CSRA, B/22 (Merdivenköy), Topal Tevfik Baba, s. 1-6.

241 Köse Nuri Baba, 'Ahmed Nuri Baba' veya 'Tatar Nuri' diye de bilinirdi. Kütahya'lı idi ve babalık icazeti, Feyzullah Dedebaba'dan idi. Merdivenköy Tekkesi'nin, Topal Tevfik Baba'dan önceki şeyhi idi. Ondan sonra da bir süre şeyhlik yapmıştır. Bkz. a.y., s. 15.

242 A.y., s. 1-6.

243 TİTE, K.57, B.136, tarihi: 27.6.1338 (1922).

244 CSRA, Merdivenköy (B/22), Topal Tevfik Baba, s. 6, 11, 12. Bkz. Belge 19, Ek-II.

245 A.y., s. 2.

246 Bkz. a.y., s. 15,16,18.

247 Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Hafız Tahsin Baba'nın biyografisi.

248 Birge, s. 133 (not 3).

249 CSRA, Merdivenköy (B/22), Topal Tevfik Baba, s. 14. Ayrıca bkz. T. Zarcone, "Biographie de Yalvaclı Hâfız Mehmed Tevfîk Baba (Topal Baba)," *AMYA*, II, 1991, Paris, s. 66-9.

250 O dönemdeki Hilafetle ilgili tartışmalar için bkz. T.W. Arnold, "Halife," *İA (MEB)*, c. V-I (1993), s. 148-55; Özcan, s. 550-3.

251 N. Kramers, "Muhammed VI," *EI*, c. III, s. 714-15; E.Z. Karal, "Mehmed VI," *İA (MEB)*, c. VII (1993), s. 561-6.

252 Bkz. Korucuoğlu, s. 1-19.

253 BOA, İrâde-i Meşihat, no. 1021 (tarihi: 17 Cemâziye'l-evvel 1328 [1909-10]); Celâlettin Çelebi, s. 212.

254 BOA, DH-KMS, 51-1/2 (tarihi: 27 Mart 1335 [1919]); Ayrıca bkz. MMA, Zarf no. 107, s. 21-2.

255 Bkz. Korucuoğlu, s. 1-19.

256 Ulusoy, s. 102-3.

257 A.y., s. 104.

258 İstanbul- Eyüp'te bir Halvetiyye Dergâhı. Tekkenin adını borçlu olduğu Ümmî Sinan (v. 1551), Halvetiyye tarikatının Sinaniyye kolu kurucusudur. Bkz. Özdamar, s. 35 .

259 Bkz. İz, s. 67; Aydemir, c. II, s. 198-200; Erdeha, s. 247; "Birinci Günü," s. 874.

260 Erdeha, s. 246

261 Belen, s. 142; Çoker, *TPT*, c. III, s. 658-9.

262 Kansu, c. II, s. 540.

263 Bu, ayaklanmayı bastıran Çerkez Edhem'in anlamsız bir isteğinden başka bir şey değildi: Erdeha, s. 256-63.

264 Çoker, *TPT*, c. III, s. 658-9.

265 Detaylar için bkz. Mevlanzâde, II, s. 66-7

266 Kaynaklar için bkz. Erdeha, s. 281.

267 Bkz. "150'likler Albümü."

268 Detaylar için bkz. M.Ali Uz, *Baha Veled'den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri*, Konya, 1993, s. 153-4; C. Arabacı, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1909-1924*, Konya, 1998, s. 515-25.

KAYNAKÇA

A. KİŞİLER

1. Alexander H. De Groot (Dr., Leiden Üniversitesi, elinizdeki çalışmanın tez döneminde yardımcı danışmanı).
2. Ali Aygün (Alevî Dede: Büyük Keşlik, Alaca, Çorum).
3. Ali Birinci (Prof. Dr., Polis Akademisi, Ankara).
4. Ayhan Kılıçasan (Eski Aksaray belediye başkanı, şimdi Malmö'de [İsveç] yaşıyor).
5. Hakkı Aydoğdu Dede (v. 1999, Milli Mücadele Gazisi ve Eskişehir'deki Seyyid Battal Gazi Tekkesi eski şeyhi).
6. İsmail Kara (Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi, İstanbul).
7. Kadir Mısıroğlu (Tarihçi).
8. Şevki Koca (Turgut Koca'nın oğlu).
9. Turgut Koca Baba (1921-1997) (Eryek Baba Tekkesi [İstanbul] sabık postnişini).
10. Veliyyeddin Ulusoy (Çelebi) (Günümüz Çelebiyân kolu temsilcisi, Hacıbektaş).
11. Yusuf İzzettin Ulusoy (Çelebi) (Veliyyeddin Çelebi'nin dayısı).

B. YAYINLANMAMIŞ BELGELER

1. Arşiv Malzemeleri'nin Alındığı Yerler

ATASE: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CSRA: Cemâlleddin Server Revnakoğlu Arşivi
MMA: Mevlana Müzesi Arşivi
Oriental Collection, Leiden University Library.
TBMMA: Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi
TİTE: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

2. Notlar ve Mektuplar:

Süheyl Ünver'in Defterleri, no. 59 ve 800 (Süleymaniye Ktp.)
Turgut Koca Baba'nın yazara gönderdiği 12.7.1997 tarihli mektup.
ATASE'den yazara gönderilen 3310- 26-99/Arşiv (130) no ve 7 Nisan 1999 tarihli mektup.
Kırşehir Valiliği'nden yazara gönderilen 15.04.1999 tarih ve BO54VLK4400200-6/68 nolu mektup.
Şevki Koca'nın yazara gönderdiği 18 Haziran 1999 tarihli mektup.
Şevki Koca'nın 30.6.1999 tarihli basılmamış notları (37 s.).
Şevki Koca'nın 19 Haziran 2001 tarihli basılmamış notları (28 s.)
Şevki Koca'nın yazara gönderdiği 15 Ağustos 2001 tarihli mektup.

Şevki Koca'nın 20 Temmuz 2002 tarihli notları (elinizdeki kitabın basımından önce metinle ilgili görüşleri).

C. Yayınlanmış Kaynaklar

1. Kitaplar:

Adıvar, H. E., *Türk'ün Ateşle İmtihanı. Kurtuluş Savaşı Anıları*, 11. baskı, İst., 1994.

Adıvar, H.E. ve A. Pankhoff, *The Turkish Ordeal*, New York, vd., 1928,

Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, c.I, İstanbul, 1290.

Ahmed Münîb Efendi, Bandırmalızâde, *Mecmûa-yı Tekâyâ*, İst., 1307.

Ahmad, F., *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics* 1908-1914, Oxford, 1969.

Aksun, Z. N., *Siyasî ve Sosyal Açıdan Mezhebler ve Tarikatlar*, İst., 1997.

Aksüt, A. K., *Profesör Mehmed Ali Aynî: Hayatı ve Eserleri*, İst., 1944.

Albayrak, S., *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, ciltler I, III ve V, 2. baskı, İst.,1996 (ilk baskı: 1980).

[Altınay], A. Refik, *On Altıncı Asırda Rafizîlik ve Bektaşilik*, İst., 1932.

Arabacı, C. *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri 1909-1924*, Konya, 1998.

Anon., İstanbul ve *Bilâd-ı Selase'de Mevcûd ve Muhterik Tekkelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukâbele-i Şerîfe Günleri*, Süleymaniye Ktp, İhsan Mahvi, no. 61-94.35

Algar, H. ve diğerleri, *Bediuzzaman ve Tasavvuf*, İst., 2002.

Arai, M., *Turkish Nationalism in the Young Turk Era*, Leiden, 1992.

Arberry, A.J., *Sufism. An Account of the Mystics of Islam*, Londra, 1956.

Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarîhi*, ed. Ali, İst., 1332.

Aşkar, M. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara, 2001.

Atalay, A., *Milli Mücadele'de Konya Kuvay-ı Milliyecileri*, Konya, 1997.

____ *Bektaşilik*: Atalay, B., *Bektaşilik ve Edebiyâtı*, İst., 1340.

Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, 1911-1921 Arasına Ait 106 Belge, Ankara 1982.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 1917-1938, 4 c., Ankara Üniv., 1964.

Ataseven, İ., *The Alevi-Bektaşi Legacy: Problems of Acquisition and Explanation*, Lund Studies in History of Religions, ed. T. Olsson, c. VII, Lund, 1997.

Atay, T., *Batı'da Bir Nakşi Cemaati. Şeyh Nâzım Kıbrisî Örneği*, 1. baskı, İst., 1996.

Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin Düzeni. Dün, Bugün, Yarın*, 2 c., İst., 1978.

____ *Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e*, 3 c., İst., 1979.

Aybars, E., *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara, 1982.

Aydemir, Ş. S., *Tek Adam. Mustafa Kemal 1881*-1919, 3 c., İst., 1963-1965.

Aydın, M., *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İst., 1992.

Bardakçı, C., *Anadolu İsyanları*, İst., 1940.

____ *Kızılbaşlık Nedir?*, İst., 1945 (değişik adlarla 1945- 1975 arasında dört kere basılmıştır).

Bayar, C., *Ben de Yazdım. Milli Mücadele Hatıraları*, I-VIII, İst., 1965-1972.
Bektachiyya, *Ètudes sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, edl. A. Popovic ve G. Veinstein, İst., 1995.
Belen, F., *Askerî, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, 2. baskı, Ankara, 1983.
Berkes, N., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İst., 1978.
Bilmen, Ö. N., *Büyük Tefsir Tarihi*, c. II, İst., 1974.
Birdoğan, N., *İttihat-Terakki'nin Alevilik-Bektaşilik Araştırması. (Baha Sait Bey)*, İst., 1994.
____ *Çelebi Cemâleddin Efendi'nin Savunması (Müdafaa)*, İst., 1996.
Birge, J. K., *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra ve Hartford, Conn., 1937.
Birinci, A., *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İst., 1990.
Bruinessen, M. van, *Agha, Shaikh and State: the Social and Political Structures of Kurdistan*, Londra ve New Jersey, 1992.
Bursalı, M. T., *Osmanlı Müellifleri*, (edl. A. F. Yavuz ve İ. Özen), İst., 1972.
Cebesoy, A. F., *Milli Mücadele Hâtıraları*, İst., 1953.
Cevdet: A. Cevdet Paşa, *Tarîh-i Cevdet*, ciltler VIII ve XII, Dersaadet, 1309.
Clayer, N., *L'Albanie, pays des Derviches, Les ordres Mystiques Musulmans en Albanie à l'époque post-ottomane* (1912-1967), Berlin, Doğu Avrupa Enstitüsü: Wiesbaden, Harrasowitz Komisyonu içinde, 1990, VI.
Criss, N.B., *Istanbul Under Allied Occupation*, 1918-1923, Leiden, 1999.
Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.
Çakır, R., *Ayet ve Slogan. Türkiye'de İslamî Oluşumlar*, İst., 1991.
A. Cemâleddîn Çelebi, *Bektaşi Sırrı Nâm Risâleye Müdâfaa*, İst., 1328.
Çelik, R., *Milli Mücadelede Din Adamları*, 2 c., İst., 1999.
Çerkez Ethem, *Çerkez Ethem'in Anıları*, Yayın yeri yok, (Dünya yayınevi), 1962.
Çetinkaya, M. A., *Mülkiye ve Mülkiyeliler Tarihi*, ciltler II-III, Ankara, 1954.
Çoker, Fahri ve diğerleri., *Türkiye Cumhuriyeti Kanunları*, Ankara, 1975.
____ ve Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, *Türk Parlamento Tarihi. Milli Mücadele ve TBMM. I. Dönem. 1919-1923*, 3 c., Ankara, 1995.
Çufalı, M., *Anglo-Turkish Relations in the Period, 1918-1928: A Study with Particular Regard to the Impact of War and Westernisation*, BDT, Nottingham Üniversitesi, Siyasal Bilimler Okulu, 1999.
Çukurova, B., *M.M. Grubu Haberalma Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler*, BDT, Ankara, 1989, TİTE (*Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları* [Ankara, 1994] adıyla basılmıştır).
Dânişmend, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İst., 1971
Darendelioğlu, İ.E., *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, İst., 1968.
Davison, R. H., *Turkey, a Short History*, 2. baskı, Huntingdon, 1988.
Demirel, A., *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, İst., 1994.
____ *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İst., 1996.
Dersimi, N., *Dersim Tarihi*, İst., 1979.
____ *Kürdistan Tarihinde Dersim*, 4. baskı, İst., 1992.
Devletimizi Kuranlar, TBMM 65. Yıl, Ankara.

Dilipak, A., *Bir Başka Açıdan Kemalizm*, 3· baskı, İst., trs.

Dönmez, A. R., *Cumhuriyet Döneminde Vakıflar*, BDT, Ankara, 1991, TİTE.

Dreßler, M., *Die Civil Religion der Türkei und Mustafa Kemal in der Religiösen Vorstellungswelt der Alevieten*, Marburg, 1997 (BMT).

Eflâki, Ş. A., *Menâkibu'l-Ârifîn*, ed.T. Yazıcı, c. I, Ankara, 1976.

Egeli, M. H., *Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar*, 2. baskı, İst., 1959.

Eickelmann, D., *The Middle East, An Anthropological Approach*, New Jersey, 1981.

Eraydın, S., *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İst., 1994

Erdeha, K., *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, İst., 1975.

Erdoğan, Fahrettin, *8 Milyonluk Alevi Türklerine Kızıl Komünist Damgasını Vuran Sebilürreşatçılara Cevap ve Bektaşilik*, Ankara: Emek BasımYayınevi, 1956.

Ergin, O., *Abdülaziz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti*, İst., 1942.

Ergun, S.N., *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi: Ondokuzuncu Asırdanberi Bektaşî-Kızılbaş, Alevî Şairleri ve Nefesleri*, c. III, 2. baskı, İst., 1956.

Ergun, Samih Rıfat: [Ergun], S. N., *Samih Rıfat: Hayatı ve Eserleri*, [İst.], 1934.

Eröz, M., *Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik*, Ankara, 1950.

Ertan, V., *Ahmet Hamdi Akseki*, İst., 1988.

Ertürk, H., *İlk Devrin Perde Arkası*, (ed. S. N. Tansu), İst., 1964.

Esad Efendi, S.M., *Üssi Zafer*, İst., 1243.

Esatlı, M. R., *Ölümünden Sonra Rıza Tevfik*, İst. 1950.

Evliyâ Çelebi, M. Z., *Seyâhatnâme*, Ciltler I, II, VIII, İstanbul, 1314 H.

Eyüboğlu, İ. Z., *Alevilik-Sünnilik-İslam Düşüncesi*, İst., 1989.

____ *Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli. Yaşamı, Düşünceleri, Çevresi, Etkisi*, 2. baskı, İst., 1992.

____ *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, İst., 1993.

Ezherli, İ., *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı*, Ankara, 1992.

Fığlalı, E. R., *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, 3. baskı, İst., 1994.

Fırat, M.Ş., *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1961 ve 1981.

Freeman, J. "Resource Mobilizasyon and Strategy: A Model for Analyzing Social Movement Organization Actions," *The Dynamics of Social Movements*, M.N. Zald ve J.D. McCarthy (edl.), 5. baskı, Cambridge ve Massachusetts, 1979, s. 167-89.

Gibb, H.A.R., *Mohammedanism*, Londra ve Toronto, 1957.

____ ve Bowen, H., *Islamic Society and the West*, c. I, bölüm II (*Islamic Society in the Eighteenth Century*), Londra, 1957.

Goloğlu, M., *Erzurum Kongresi*, c. I, Ankara, 1968.

[Gölpınarlı], Abdülbâki, *Melamilik ve Melamiler*, İst., 1931.

Gölpınarlı, A., *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İst., 1953.

____ (ed), Menâkib-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, Vilâyetnâme, İst., 1958.

____ Alevî-*Bektaşî Nefesleri*, İst., 1963.

____ 100 *Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İst., 1969.

____ *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İst., 1977.

[Gövsa], İ. A., *Meşhur Adamlar*, I-IV, İst., 1933-1936.

Göztepe, T.M., *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında*, İst., 1969.
Gül, M., *Sıdkı Baba. Hayatı ve Divanı'ndan Örnekler*, Ankara, 1984.
Gülşan, H., *Her Yönüyle: Topsuz Tüfeksiz Gönüller ve Ülkeler Fatihi Pir Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşiliğin Esasları*, İst., 1975.
Gündüz, İ., *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, 3. baskı, İst., 1989.
Güneş, İ. (ve Türk Parlamento Vakfı Araştırma Grubu), *Türk Parlemento Tarihi. Birinci ve İkinci Meşrutiyet*, 2 c., Ankara, 1997.
Güngör, E., *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İst., 1991.
Güzel, A., *Tekkeler ve Zaviyeler: İslam Düşüncesindeki Yeri ve İlgası*, Ankara, 1992.
Von Hammer, J., *Devlet-i Osmaniye Tarîhi*, tr. M. Ata, c. I, İst., 1329, 1330.
Hanioğlu, M. Ş., *Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jöntürklük'*, I, 1889-1902, İst., 1985.
Harîri-zâde, M. K., *Tıbyânu Vesâili'l-Hakâyik*, Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar, no. 60.
Harris, G. S., *The Origins of Communism in Turkey*, Stanford, California, 1967.
Hasluck, F.W., *Bektaşilik Tedkîkleri*, tr. R. Hulusi, İst., 1928.
____ *Christianity and Islam under the Sultans*, ed. M.M. Hasluck, Oxford, 1929.
Hoca Sadeddin, *Tâcü't-tevârih*, İst., 1279.
Human Rights Report-Turkey Country Report Human Rights Practices for 1998, Demokrasi, İnsan Hakları ve Emek Bürosu tarafından yayınlanmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Ülke Raporu, Şubat 1999.
Hüseyin Hüsameddin [Yaşar], A. H., *Amasya Tarîhi*, c. II, İst., 1329.
İnal, M. K., *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, c. II, İstanbul, 1965.
İnalcık, H., *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, tr. N. Itzkowitz ve C. Imber, Londra, 1973.
İnan, A., *Eski Türk Dini Tarihi*, İst., 1976.
____ Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar, Ankara, 1986.
İz, M., *Yılların İzi*, İst., 1975.
Jäschke, G., *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, tr. H. Örs, Ankara, 1972.
Kandemir, F.N., *Kendi Ağzından Rıza Tevfik*, İst., 1943.
Kansu, M. M., Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, 2 c., Ankara, 1966.
M. Kafkas, *Milli Mücadele'de Öncüler*, c. II, İzmir, 1991.
Kara, İ., *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İst., 1994.
____ *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İst., ciltler I (1997), III (1994).
____ *Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye*, 2. baskı, İst., 1998.
Kara, M., *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İst., 1990.
____ *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul, 2002.
Karabekir, K., *İstiklal Harbimiz*, İst., 2. baskı, 1969.
Kardeş, S., *Hey'et-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa Kırşehir'de*, Ankara, 1950.
Karpat, K. H., *Turkey's Politics, The Transition to a Multiparty System*, Princeton, N.J., 1959.
Kehl-Bodrogi, K., *Die Kızılbaş/Aleviten, Untersuchungen über eine esoterische Glaubensgemeinschaft in Anatolien*, (Doktora Tezi, Freie Universität, Berlin, 1985), Berlin, 1988, Islamkundliche Untersichungen, c.126.
Kinross, L., *Atatürk, the rebirth of a nation*, 4. baskı, Londra, 1966.

Koca, T., Bektaşi-Alevi Şairleri ve Nefesleri: 11. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar, İst., 1990.
____ *Kâzım Baba Divanı*, İst., trs.
Koca, Ş., *Es-Seyyid Halife Koca Turgut Baba Divânı*, İst., 1999.
Kocadağ, B., *Şahkulu Sultan Dergâhı ve İstanbul Bektaşi Tekkeleri*, İst., 1998.
Kocatürk, U., *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi* 1918-1938, Ankara, 1983.
Koçu, R. E., *Yeniçeriler*, İst., 1964.
Komutanların Biyografileri: Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Ankara, 1989.
Korucuoğlu, N., *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994.
Köprülü, F., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ed. O.F. Köprülü, *Ankara*, 1993 (ilk baskı: 1919).
____ *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1988.
Kunter: Kunter, H. B., *Kırkbudak*, Ankara, 1951.
Kuşeyri, A., *Al-Risâle*, edl. M. Zerik ve A. A. Baltacı, Beyrut, 1993/1413.
Kutay C., *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara, trs.
Küçük, A., *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, İst., trs.
Küçük, H., *Tasavvuf Tarihine Giriş*, İst., 1997.
Kürkçüoğlu, Ö., *Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978.
Landau, J. M., *Pan-Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*, 2. baskı, Blomington, 1995.
____ *Pan-Turkism: from irredentism to cooperation*, Bloomington ve Indianapolis, 1995.
Lewis, B., *The Emergence of Modern Turkey*, 2. baskı, Oxford Paperbacks, Oxford ve New York, 1968.
Lifchez, R. (ed.) *The Dervish Lodge: architecture, art and Sufism in Ottoman Turkey*, Berkeley, Los Angeles, Oxford, 1992.
Mango, A., *Atatürk*, Londra, 2000.
Mardin, Ş., *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, 2. baskı, İst., 1983 (ilk baskı: 1964).
____ *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler/3)*, 4. baskı, İst., 1995.
Massignon, L., *Annuaire du monde musulman: statisque, historique, social et économique, Premiere Annee* 1923, Paris.
Mazıcı, N., *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet* 1919-1926, İst., 1984.
McCarthy, J., *The Ottoman Turks: an Introductory History to* 1923, Londra ve New York, 1997.
____ *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York ve Londra, 1998.
Mélikoff, I., *Hacı Bektaş. Efsaneden Gerçeğe*, tr. T. Alptekin, İst., 1998.
____ *Uyur İdik Uyardılar*, tr. T. Alptekin, İst., 1994.
Meredith, B. M., *Religion in Social Context*, Trinity Üniv., 3. baskı, Belmont, California , 1992.
Mevlanzâde Rifat, *Türkiya Inkılâbının İç Yüzü*, Halep, 1929.
Mısıroğlu, K., *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler*, İst., 1967, 1969.
____ *Osmanoğulları'nın Dramı*, İst., 1974.
MMZC: (III. Devre) Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, ciltler I, II, Ankara, 1991, 1992.
Naqshibandis: *Naqshibandis, Cheminements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman* (Historical developments and present situation of a Muslim mystical order. Actes de la table ronde Sèvres, edl. M. Gaborieau, A. Popovic ve T. Zarcone, İst. ve Paris, 1990 (ayrıca Varia Turcica, c. XVIII, s. 109-23).

Noyan, B., *Bektaşîlik Alevîlik Nedir*, 3. baskı, İst., 1995.
——— *Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevîlik*, c. I, Ankara, 1998.
Nutuk: Atatürk, *Nutuk*, 3c., Ankara, 1982.
Oberschall, A., *Social Conflict and Social Movements*, New Jersey, 1973.
Ocak, A. Y., *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İst., 1983.
——— *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufîlik: Kalenderîler* (14.-17. Yüzyıllar), Ankara, 1992.
——— *Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, genişletilmiş 2. baskı, İst., 1996.
——— *Türk Sufiliğine Bakışlar. Türkiye'de Tarihin Saptırılması Sürecinde*, İst., 1996.
——— *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İst., 1998.
Olson, R. *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*, Austin, 1989.
Olsson, T. ve diğerleri. (edl.), *Alevi Identity. Cultural, Religious and Social Perspectives*, İsveç Araştırma Enstitüsü, İstanbul, Transactions c. 8, İst., 1998.
Onar, M. (ed.), *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, 2 c., Ankara, 1995.
Otyam, F., *Hu Dost. Gide Gide 6 - Gezi Notları*, Ankara, 1964.
Oytan, M.T., *Bektaşiliğin İçyüzü, Dibi, Köşesi, Yüzü ve Astarı Nedir?*, İst., c.I (1945) - c.II (1947).
Öz, B., *Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler*, İst., 1989.
Özdamar, M., *Dersaadet Dergâhları*, İst., 1994.
Özel Arşiv : Atatürk Özel Arşivi'nden Seçmeler, Ankara, 1981: Kültür Bakanlığı.
Özkırımlı, A., *Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi: Alevîlik Bektaşîlik*, İst. 1990.
Öztürk, Y.N., *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, İst., 1990.
Pakalın, M.Z., *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3c., İst., 1983.
Ramsaur, E.E., The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908, Princeton, New Jersey, 1957.
Rifat Efendi, *Mirâtu'l-Mekâsıd fî Defi'l-Mefâsid*, İst., 1293.
Rıfkî: Rıfkî, A., *Bektaşi Sırrı*, c. II, Dersaadet, 1325 /1909-10.
Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*, İst., 1996.
Sakallı, B., *Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi*, İst., 1997.
Sarıkoyuncu, Ali, *Milli Mücadele'de Din Adamları*, c. I, Ankara, 1995.
Sarınay, Y., *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, İst. 1994.
Schimmel, A., *Mystical Dimensions of Islam*, the Univ. of North Carolina Press, Chapel Hill, 1975.
Selek, S., *Milli Mücadele*, 2 c., c. I (*Anadolu İhtilali*), c. II (*İstiklal Harbi*), İst., 1987.
Sertoğlu, M., *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İst., 1958.
——— *Bektaşilik*, İst., 1969.
Sevük, İ. H., *Atatürk İçin*, İst., 1939.
Şemseddin, M. N., *Risâle-i Murâkabe*, İst., 1284.
Shaw, S. ve Shaw, E. K., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, Cambridge ve Sydney, 1985, (1. baskı, 1977).
Soysal, İ., *150'likler*, İst., 1985.
——— *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, İst., 1980.
Speech: *A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk 1927*, MEB, İst., 1963.
Sümer, A., *Anadolu'da Türk Öncüsü, Hacı Bektaş Veli*, Ankara, 1970.

Şapolyo, E.B., *Ziya Gökalp, İttihad-ı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, İst., 1943.
____ *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İst., 1958.
____ *Mustafa Kemal ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, Ankara, 1969.
Şener, C., *Atatürk ve Aleviler*, İst, 1994.
Şimşir, B. N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk 1919-1938*, 4 c., Ankara, 1973, 1975, 1979, 1984.
Şükrü Hoca, *Hilâfet-Islâmiyye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Ankara, 1339.
Tarım, C. H., *Kırşehir Tarihi*, Kırşehir, 1938.
____ *Tarihte Kırşehri- Gülşehri ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler*, İst., 1948.
TBMM Gizli Celse Zabıtları, ciltler 1, 2, 4: c.I: 24 Nisan 1336 (1920)-21 Şubat 1336 (1921); c.II: 17 Mart 1337 (1921)-25 Şubat 1337 (1922); c.IV: 2 Mart 1339 (1923)-25 Teşrinievvel 1934, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1985.
TBMM Kavanin Mecmuası, II. Dönem, c. IV, Ankara, 1941.
(I. Dönem) TBMMZC: (I. Dönem) TBMM. Zabıt Ceridesi, ciltler I-XXIX, Ankara, 1959-1961.
(II. Dönem) TBMMZC: (II. Dönem) TBMM. Zabıt Ceridesi, ciltler I-XXXII, Ankara, 1961-1976.
Temren, B., *Bektaşiliğin Kültürel ve Eğitsel Boyutları*, Ankara, 1995.
Ter Haar, J.G.J., *Volgelingen van de imam: kennismaking met de Sjicitische Islam*, Amsterdam, 1995.
Tevetoğlu, F., *Türkiye'de Sosyalist ve Komunist Faaliyetler* (1910-1925), Ankara, 1967.
____ *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1988.
Tezer, Ş., *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara, 1972.
TİH: Türk İstiklal Harbi, 6 c., Genel Kurmay Harb Tarihi Dairesi, Ankara, 1964.
Toprak, B., *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden, 1981.
Trimingham, J. S., *Sufi Orders in Islam*, Oxford, 1971.
Tunaya, T. Z., *Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952*, İst., 1995.
____ *İslamcılık Akımı*, [İstanbul?] : Simavi, 1991 (Hürriyet Ofset).
Tunçay, M. (ed.), *Mesai- Halk Şuralar Fırkası Programı*, Ankara, 1972.
____ *Türkiye'de Sol Akımlar I-1908-1925*, 3. baskı., Ankara, 1978.
____ *Türkiye'de Sol Akımlar I -1908-1925 (Belgeler 2)*, İst. 1991.
____ ve E.J. Zürcher (edl.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İst., 1995.
Türkdoğan, O., *Alevi-Bektaşi Kimliği: Sosyo-antropolojik Araştırma*, İst., 1995.
Türkgeldi, A. F., *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1949.
Uçman, A., *Rıza Tevfik*, Ankara, 1986.
Uludağ, S., *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst., 1995.
____ *Sufi Gözüyle Kadın*, İst., 1995.
Uluğ, N. H., Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, İst., 1973.
Ulusoy, A.C., *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevî-Bektaşî Yolu*, Hacı Bektaş, 1986.
Uz, M.Ali, *Baha Veled'den Günümüze Konya Âlimleri ve Velileri*, Konya, 1993.
Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1945.
____ *Osmanlı Tarihi*, ciltler I, III, Ankara, 1982, 1983.
____ *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1984.
____ *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, 2 c., Ankara, 1984.
Ülken, H. Z., *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İst., 1966, 1994.

Vardar, G., *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, (ed. S.N. Tansu), İst., 1960.
Vett, C., *Kelamî Dergâhından Hatıralar*, tr. E. Cebecioğlu, Ankara, 1993.
Wassâf, H., *Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp, Yazma Bağışlar, sf. 2305-2309, ciltler II, V.
Weber, M., *Essays in Sociology*, tr., edl. ve takdim: H. H. Gerth ve C. W. Mills, 6. baskı, Londra, 1967.
____ *Economy and Society: An outline of Interpretative Sociology*, edl. G. Roth ve C. Wittick, tr. E. Fischoff ve diğerleri., Berkeley, 1978.
Yeşilzâde, M., *Rehber-i Tekâyâ*, Süleymaniye Ktp, no. Tırnovali, 1034 m4 (1919-1921).
Yücebaş, H., *Rıza Tevfik: Hayatı Hatıraları Şiirleri*, Ankara, 1968.
Zarcone, T., *Mystiques, Philosophers et Francs-Maçons en Islam: Rıza Tevfik, penseur ottoman (1868-1949). Du Soufisme à la confrérie*, 2 cilt, Libraire d'Amérique et d'Orient, Paris ve İst., 1993 (IFEA XXXVII).
Ziya Şakir, *Şah İsmail ve Mezhepler Tarihi, (Şiîlik- Sünnilik, Bektaşilik- Alevilik)*, İst., nd (Tân ve Kurûn gazetelerindeki yazılarının toplamı).
Ziya Şakir, *Bektaşi Nefesleri*, trs., yer yok, Tasvir Publ.
Zürcher, E. J., *The Unionist Factor. The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement*, Leiden, 1984.
____ *Turkey, A Modern History*, Londra ve New York, 1993 (ve 1997).
____ *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İst., 1995.

2. Makaleler

Ahmed Muhtâr, "Edeb Yâhû," *Muhibbân*, no. 5 (19 Cumâdâ I 1329 - 1 Mayıs 1327), s. 139-40.
Albayrak, S. "Eşref Edib Fergan," *İA(TDV)*, c. XI (1995), s. 473-4.
Aringberg-Laanatza, M., "Alevis in Turkey-Alawites in Syria: Similarities and Differences," Olsson, s. 151-65.
Atalay, B., "Son Bektaşiler," *YT*, c. I, no.10 (3 Mayıs 1962), s. 295-6.
Azamat, N., "Hacı Bayrâm-ı Veli," *İA (TDV)*, c.XIV (1996), s. 442-7
Bâbinger, F., "Anadolu'da İslâmiyet," tr. R. Hulusi, *DFEFM*, no.3, 1338/1922, s. 188-221.
Baha Said, "Tasavvuf ve Hür Mezhebler," *Muhibbân*, no. 4, 27 Rabî II 1337/30 Çânûn II 1335, s. 1-2.
____ "Tekke Aleviliği- İctimâî Alevilik," *TY*, c. IV, no. 21 (1926), s. 193-210.
____ "Gizli Mabedlerden. Bektaşiler," *TY*, c. 5, no. 26 (Şubat 1927), s. 128-50; no. 27 (Mart 1927), s. 196-216 ve no. 28 (Nisan 1927), s. 305-41.
Baltacıoğlu, İ. H.," Hacıbeyzade Ahmet Muhtar Yeğtaş İle Görüştüm," *YA*, no. 466 (2 İlk Kanun 1943), s. 6-7 ve no. 467 (9 İlk Kanun 1943), s. 6-8.
Bardakçı, C., "Atatürk'ün, Kuvayı Milliye Hareketinin Merkezi Yapmak Üzere Ankara'ya İlk Gelişi," *YT*, c. I (1962), s. 105-7.
Barkan, Ö. L., "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler," *İÜİkt. FM*, no. XI (Ekim 1940-Temmuz 1950), syl. 1-4, s. 524-68.
Barkan, Ö. L., "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler," *VD*, no. II, İst., 1974, s. 279-304.
Bausani, A., "Hurufiyya," *EI*, c.III, s. 600-1.
Bayramoğlu F. ve N. Azamat, "Bayramiyye," *İA (TDV)*, c.V (1992), s. 269-73.
Bektaş, C., "Özbekler Tekkesi," *TaTo*, no. 8 (Ağustos 1984), s. 40-4 ve no.9 (Eylül 1984), s. 182-7.

"Bektaşi Ordusu," *YT*, c. II, no.18 (28 Haziran 1962), s. 133-4.
Beldiceanu- Steinherr: Beldiceanu- Steinherr, I., "Les Bektachis à la lumière des recensements ottomans XVè- XVIè siècles," *WZKM*, c. 81, 1991, s. 21-79.
Birdoğan, N., "Kurtuluş Savaşımız'da Atatürk ve Alevi Birlikteliği Üzerine Notlar," *Müdafaa-ı Hukuk*, yıl 2, sa.13 (30 Ağustos 1999), s. 41-46.
Birinci, A., "Rumelihisarı'nda bir Bektaşî şeyh ailesi," *Dergâh*, c. XII, no.134 (Nisan 2001), s. 9-11.
"Birinci Günü:" "Kırkbeşyıl Önce 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal'in Ankara'daki "Birinci Günü," *TK*, c. II, no.11 (Aralık 1964), s. 873-6.
Bolay, S. H., "Akseki Ahmet Hamdi," *İA (TDV)*, c. II (1989), s. 293-5.
Burnke, P.J. , "The Kurdish Alevis: Boundaries and Perceptions," *Bektachiyya*, s. 111-16.
"Cavid Bey'in Zindandan Eşine Yazdığı Mektuplar," *YT*, c. I, no.3, 15 Mart 1962, s.75.
Cebecioğlu, E., *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997.
Celâlettin Çelebi, "Abdülhalim Çelebi," *İA (TDV)*, c. I (1988), s. 212.
Cengiz, B., "Özbekler Tekkesi," *TaTo*, no. 8 (1984), s. 112-17 ve no. 9 (1984), s. 182-7.
Clayer, N. ve A. Popovic, "A New Era for Sufi Trends in the Balkans," *ISIM Newsletter*, no. (Temmuz 1999), s.32.
Conell, C., "Legitimacy," *Encyclopaedia of Sociology*, c. III, New York ve Sydney,1992, s. 1095- 9.
Çakır, R., "Political Alevism versus Political Sunnism: Convergences and Divergences," Olsson, s. 63-7.
Çapanoğlu, M. S., "Baba Rıfkı," *Yeni Yol*, no. 3 (4 Mart 1942), s. 5-6.
"Dâru'l-Funûn'da Muhtelit Tedrisâtın Ikâmeti," *Sebîlu'r-Reşâd*, syl. 406-407 (Nisan 1335/1919), s. 71-2.
Eyice, S. "İstanbul," *İA (MEB)*, c. 5-II (1993), s. 1214/75-80.
Faroqhi, S., "The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities," *IJMES*, c.7 (1976), s. 183-208.
Faroqhi, S., "The Bektashis: A Report on Current Research," *Bektachiyya*, s. 9-28.
Freeman, J. "Resource Mobilizasyon and Strategy: A Model for Analyzing Social Movement Organization Actions," *The Dynamics of Social Movements*, M.N. Zald ve J.D. McCarthy (edl.), 5. baskı, Cambridge ve Massachusetts, 1979, s. 167-89.
Geoffroy, E. "Shaykh," *EI*, c.IX, s. 397-8.
Gölpınarlı, A., "Kızılbaş," *İA (MEB)*, c. VI (1993), s. 789-95.
De Groot, A. H. De, "al-Sanusi, Shaykh Sayyid Ahmad," *EI*, c. IX, s. 23-4.
Gündüz, İ., "Yeniçeri Ocağının İlgasından Sonra Meydana Gelen Bazı Tasavvufî Gelişmeler," *İLAM Araştırma Dergisi*, no.1 (Ocak-Haziran 1997), s. 7-23.
Güneş, İ., "I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde II. Müdafaa-i Hukuk Grubunun Programı (II. Grub'un)," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV (1982), no 25, s. 1113-23.
Hanioğlu, M.Ş., "Garbcılar: Their Attitudes Toward Religion and Their impact on the Official Ideology of the Turkish Republic," *Studia Islamica*, 1997/2 (Ağustos), 86, s. 133-58.
Hatemi, H., "Sosyalist Bektaşi Şair: Ahmet Rıfkı Bey," *Dergâh*, no. 21 (Kasım 1991), s.10.
"İlk Miting:" "Milli Mücadelenin İlk Mitingi," *YT*, c. I, no.12 (1962), s.358.
H. Küçük, "Tasavvuf'ta Kadın," *S. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 7, (1997), s. 389-98.
Işın, E., "Tarikatların Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15.-17. Yüzyıllar)," *İstanbul Armağanı 3*'den ayrı basım, İst., 1997, s. 223-44

De Jong, F., "Khalıfa," *EI*, c. IV, s. 950-1.
____"The Takıya of Abdullah Maghawiri (Qayghusuz Sultan) in Cairo," *Turcica*, c. XIII (1981), s. 242-60.
Kara, İ., "Din-Devlet İlişkileri Açısından Diyanet İşleri Başkanlığı," *Dergah*, no.53 (Temmuz 1994), s. 16-17.
Kara, M., "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tasavvuf ve Tarikatlar," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. IV, İst., 1985, s. 978-94.
____"Türkiye'de Tarikatlar ve Günümüzdeki Durumu," *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı*, 1988, Ankara, s. 146-71.
Karal, E.Z., "Mahmud II," *İA (MEB)*, c. VII (1993) s. 165-70.
Kehl-Bodrogi, K., "The New Garments of Alevism," *ISIM Newsletter*, No. 5 (Haziran 2000), s. 23.
Kissling, H. J., "Die Soziologische und Pedagogische Rolle der Dervish orden im Osmanischen Reiche," *ZDGM*, no.103 (1953), s. 180-91.
Koca, "İttihat Terakki Üyeleri:" Koca, T., "İttihat Terakki Üyeleri," *Toplumsal Tarih*, sa. 97 (Ocak, 2002), s.16.
Ş. Koca, "Makedonya'da Bir Erenler Ocağı. Sersem Ali Baba," *Cem*, no. 120 (Nisan 2002), s. 14-17.
Koçu, R.E.," Bektaşiler, Bektaşi Tekkeleri," *İst. A.*, c. V, İst., 1961, s. 2443-50.
____"Dergâh, Dergâhlar," *İst. A*, c. VIII, İst., 1966, s. 4476-85.
Koşay, H. Z., "Hacı Bektaş Tekyesi," *TM*, II, İst., 1926 (1928), s. 365-85.
____"Bektaşilik ve Hacı Bektaş Tekkesi," Ankara, 1968, *Türk Etnoğrafya Dergisi*'den ayrı basım, no.10 (1967), s. 20-6.
Köprülüzâde M. F., "Anadolu'da İslâmiyet," *DFEFM*, no. 4 (1922), s. 281-311, no.5 (1922), s. 385-420 ve no.6 (1922), s. 457-86.
____Bektaşiliğin Menşeleri," *TY*, c. II (Nisan 1341), no.7, s. 121-40.
____"Influence du chamanisme Turco-Mongol sur les ordres mystiques musulmans," *DFTEM*, no. 1, İst., 1929 ["İslam Sufi Tarikatlerine Türk- Moğol Şamanlığının Tesiri," tr. Y. Altan, *AÜİFD*, XVIII (1970), s.141-52].
Köprülü, M. F., "Mısır'da Bektaşilik," *TM*, c. VI (1936-39), İst., 1939, s. 13-31.
____"Bektaş. Hacı Bektaş Veli," *İA (MEB)*, c.II (1993), s. 461-4.
____"Abdal (Edebiyat)," *İA (TDV)*, c.I (1988), s. 61-2.
Köstüklü, N., "Balkan ve I. Dünya Harplerinde Mevlevîhaneler," *XII.Türk-Tarih Kongresi*, 12-16 Eylül 1994, Ankara.
Kreiser, K., "Derwischscheiche als publizisten: ein Blick in die Turkische religiose Presse Zwischen 1908-1925," *ZDMG*, supplement 6 (1985), s. 333-41.
Kurşun, Z., "Çerkez Ethem," *İA (TDV)*, c.VIII (1993), s. 275-6.
Kutay, C. (ed.), "Bir Devir Aydınlanıyor: Talat Paşa'nın gurbet hâtıraları," *Tercüman*, 1 Mart 1983, s. 6.
Landau, J. M., "Pan-Turkism," *EI*, VIII, s. 250-2.
Lapidus, İ. M., "Sufism and Ottoman Islamic Society," *The Dervish Lodge: architecture, art and Sufism in Ottoman Turkey*, ed. R. Lifchez, Berkeley ve Los Angeles, California, 1992, s. 15-32.
Levy, A., "II. Mahmud," *EI*, c. VI, s. 58-61.
Mango, A.J., "Mehemmed V Reshad," *EI*, c. VI, s. 983-4.
"Mareşal Fevzi Çakmak ve İslam Dini Hakkında Mektubu," *TD*, no.1 (15 Nisan 1950), s. 3-4, 42.

Margoliouth, D.S., "Mawlawiyya," *EI*, c. VI, s. 888.
Martin, B.G. "A Short History of Khalwati Order of Dervishes," *Scholars, Saints and Sufis, Muslim Religious Institutions in the Middle East Since 1500*, ed. N.R. Keddie, Berkeley, 1972, s. 275-305.
Mayer, H. G., "İctimaî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Ulemâ-Meşayıh Münasebetleri," (tr. H. Zamantılı), *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, no.4 (Ekim 1980), s. 48-68.
Mélikoff, I., "Le Probleme Kızılbaş," *Turcica*, c. VI (1975), s. 49- 67 (Türkçesi: "Kızılbaş Problemi" *Uyur İdik*, s. 53-75).
____"L'Ordre Bektaşi après 1826," *Turcica*, c. XV (1983), s. 154-77 (Türkçesi: "1826'dan Sonra Bektaşiler Tarikati," *Uyur İdik*, s. 227-54).
____"Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu," *TaTo*, no.60, (Aralık 1988), s. 17-9.
____"Bektaşiler Tarikati:" Mélikoff, I., "Bektaşiler Tarikati ve Hacı Bektaş'a Bağlı Zümreler: Probleme Toplu Bakış," *Uyur İdik*, s. 21-9.
____"Aleviliğin Temelleri," *Uyur İdik* , s. 29-53.
____"Bektashi/Kızılbaş: Historical Bipartition and Its Consequences," Olsson, s. 1-7.
Ménage, V.L. , "Devshirme," *EI*, c. II, s. 210-13.
Mimar Hikmet, "Bektaşilik ve Son Bektaşiler," *TY*, no. 200-6 (Haziran 1928), s. 16-25.
Musa Kazım, "Ben Farmason değilim," *YT*, c. I (1962), s.94.
Norton, J. D., "The Development on the Annual Festival at Hacı Bektaş 1964-1985," *Bektachiyya*, s. 191-200.
Ocak, A. Y., "Zaviyeler: Dini, Sosyal ve Kültürel Açıdan Bir Deneme," *VD*, c. XII (1978), s. 247-69.
____ "Bektaşîlik," *İA (TDV)*, c.V (İst., 1992), s. 373-9.
Olson, R. W., "The International Sequels of the Shaikh Said Rebellion," *Naqshibandis*, İst. ve Paris, 1990, s. 379-406.
Ortaylı, İ., "Ottoman Modernisation and Sabetaism," Olsson, s. 97-104
Önder, M., "Mevlana Müzesinden Notlar," *TY*, Temmuz 1964 (Mevlana Özel Sayısı), s. 68-9.
Özcan, A. "Osmanlı'larda Askerî Teşkilat," *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih/ Medeniyet/ Kültür*, c. IV, Ist., 1993, s. 7-145.
Özcan, A., "Hilâfet," *İA (TDV)*, c. XVII (1998), s. 546-53.
Özçelik, A., "Fevzi Çakmak," *İA (TDV)*, c. VIII (1993), s. 190-5.
Özkırımlı, A., "Nur Baba Üzerine - II" *Nur Baba*, Y. K. Karaosmanoğlu, İst., 1983, s. 29
Ramsaur, E.E., "The Bektashi Dervishes and the Young Turks," *MW*, XXXII (Ocak 1942), s. 7-14.
Revnakoğlu, C, S., "Tarikat Mensublarında Zerafet, Nüktedanlık ve Hazırcevaplık," *TK*, no. 38 (Mart 1967), s. 3091-5 ve no.39 (Nisan 1967), s. 3127-30.
____"Tekkelerin Kuruluşu ve Çöküntü Sebebleri," *TK*, syl. 46, 47 (Kasım, Aralık 1967), s. 1341-4 ve 3472-6.
Savory, R.M. ,"Kizil-bash," *EI*, c. V, s. 243-5.
Schmidt, J., "Een Osmaanse Ode Voor Emir 'Abdallah: Rīza Tevfiks *Kaside-ī Kadriyye* van 1933," *Sharqiyyât*, 5 (1993), s. 79-107.
____"Een Onbekend Dagboek fragment en Brieven uit Istanbul van Christian Snouck Hurgronje," *Sharqiyyât* 11 (1999), s. 77-100.
Shankland, D. "Studying Secularism: Modern Turkey and the Alevis," *ISIM Newsletter*, No.5 (Haziran

2000), s.43.
Sırma, I.S., "19. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlere Dair Bir Vesika," *Tarih Dergisi*, Mart 1977 (İst., 1978), no.31, s. 183-98.
Smith, G. M., "The Özbek Tekkes of İstanbul," *Der Islam*, c.57 (1980), s. 130-139.
es-Sülemî, A. A., "Cevâmiu Adâbi'-Sûfiyye" *Tisu Kütübin fi Usûli't- Tasavvuf ve'z- Zühd*, ed. S. Ateş, 1993.
Tanman, M. B., "Hacı Bektâş-ı Veli Külliyesi," *İA (TDV)*, c. XVII (1996), s. 459-71.
Tevetoğlu, F., "Hareket Ordusu," *TA*, c.XVIII (İst., 1970), s. 487.
——"Atatürk'ün Nakşibendi Şeyhi Küfrevizade Abdülbaki Efendi'ye Yazdığı Mektuplar," *Hayat Mecmuası*, no. 12, 1 Aralık 1973, s. 20-4.
Toker, T., "Atatürk'ün Havzada bilinmeyen hatıraları," *TD*, v. I, no 12 (Eylül, 1951), s. 999-1002.
Triaud, J.L., "Sanusiyya" *EI*, c. IX, s. 24-8
Turan, Ş., "Bayezid II," *İA (TDV)*, c. V (1992), s. 234-8.
Tunaya, T. Z. , "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuku ve Siyasi Karakteri," *İÜHFD*, c. XXIII, İst. 1958, s. 227-47.
——"Türk Devrimine Karşı İdeoliojik Bir Muhalefet Girişimi: 'Tarikat-ı Salâhiyye' Cemiyeti ve Eylemleri," *İÜİkt.FM*, c. XXXVIII, syl. 3-4 (1984), s. 257-65.
Tuncay, M. ve Çukurova, B., "Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti - Ankara İstiklâl Mahkemesince 1925'te mahkum edilmesi ve sonrası," *Ta To*, c.XII, no.73 (Ocak 1990), s. 40-51.
Turnalı, B. - E. Yücel, "İstanbul'da Bazı Tekkelerin yerlerine Dair," *VD*, c. XVIII (1984), s. 145-8.
Uludağ, "Arnavutluk:" Uludağ, S., "Arnavutluk'ta Bektaşiler," *Dergâh*, no.88 (Haziran 1997), s. 14-15.
Unat, F.R. ve D. A. Rustow, "Dürrizade, Abd Allah Efendi," *EI*, c. II, s.630.
Uzluk, Ş., "Galata Mevlevihanesi ve Şeyh Ahmed Celaleddin Baykara Dede Efendi," *3. Milli Mevlana Kongresi 12-14 Aralık 1988 (Tebliğler)*, Konya, 1989, s. 297-300.
Ülker, M. B., "Askerî İmamlar," *Tarih ve Medeniyet*, no. 61 (Nisan 1999), s. 60-2.
Vorhoff, K., "Academic and Journalistic Publications on the Alevi and Bektashi of Turkey," Olsson, s. 23-50.
Yalçın, A., "Kurtuluş Savaşı, Hacı Bektaş Veli ve Hacı Bektaş İlçesi," Atatürk'ün Hacıbektaşı Ziyaret Yıldönümü Dolayısı ile Yapılmış Bir Sempozyumda Sunulmuş Tebliğ), 23 Aralık 1997, Hacıbektaş.
Yalkın, R., "Rahmetli Şeyh Ata," *Tarih Hazinesi*, no.5, 15 Ocak, 1951, s. 217-18.
Yazıcı, T. "Kalandariyya," *EI*, c. IV, s. 473-4.
——"Üsküdar: Tekkeler," *İA (MEB)*, c. XIII (1993), s. 130-1.
——"Safeviler," *İA (MEB)*, XIII (1993), s. 53-9.
Yılmaz, H.K., "Aziz Mahmud Hüdayi," *İA (TDV)*, c. IV (1994), s. 338- 43.
——"Esad Erbili," *İA (TDV)*, c. XI (1995), s. 348-9
Yusuf Fahir: Yusuf Fahir [Ataer] Baba, "Bektaşilik," *TD*, no. 26 (15 Ekim 1951), s. 1079- 81.
Yücel, İ., "Diyanet İşleri Başkanlığı," *İA(TDV)*, c. IX (1904), s. 455-60.
Yüksel, M., "İstanbul Bektaşi Tekkeleri," *Cem*, no.71 (Ekim 1997), s. 36-43 ve no.72 (Kasım 1997), s. 34-9.
——"Kazlıçeşme'de Bektaşi Tekkesi, Eryek Baba," *Cem*, no.70 (Eylül 1997), s. 48-55.
"150'likler Albümü" : "150'likler Albümü," *TaTo*, c. XII (Ekim 1989), no. 70 (Özel Ek).
Zarcone, T., "Biographie de Yalvaclı Hafız Mehmed Tevfik Baba (Topal Baba)," *AMYA*, no. II, 1991,

Paris, s. 66-9.
____"Soufisme et franc-maçonnerie à la fin de l'empire ottoman: l'exemple du Şeyhu'l-Islam Musa Kâzım Efendi (1850- 1920)," *AMYA*, no. II (1991), s. 201-8.
____"Note luminaire sur les couvents bektachis d'Istanbul," *Bektachiyya* , edl. A. Popovic ve G. Veinstein, İst.,1995, s. 201-15.
Ziya, 'Bektaşilik', *Yenigün*, 26 Kanunusani (Ocak) - 8 Mart 1931.
Zürcher, E.J., "The Ottoman Empire and the Turkish Republic: an Attempt at a New Periodisation," *WI*, 32/2 (1992), s. 237-53.
____"The vocabulary of Muslim nationalism," *International Journal of the Sociology of Language*, no.137 (1999), s. 81-92.
____"The Ottoman Conscription System in Theory and Practice, 1844-1918," *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, ed. E. J. Zürcher, Londra ve New York, 1999, s. 79- 94.
____"Muslim nationalism: the missing link in the genesis of modern Turkey," *Hamizrah Hehandash. The New East*, no. 39 (1997-98), s. 67-83.
____"The Ottoman Empire and the Armistice of Mudros," *At the Eleventh Hour: Reflections, Hopes and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918*, edl. H. Cecil ve P.H. Liddle, South Yorkshire, 1998, s. 266-74.
____"Kosovo Revisited: Sultan Reşad's Macedonian Journey of Haziran 1911," *MES* [no. 35.4, Özel Sayı: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılı, ed. S. Kedourie, 1999] 'den ayrı basım, s. 26-39

D. Gazeteler, Ansiklopediler, Dergiler

Açıksöz (1924- 25)
AMYA: *Anatolia Moderna- Yeni Anadolu*, Paris ve İst., 1990 - 1991, vs.
ATBD: Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Ankara, 1981.
AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1970.
Ceride-i İlmiyye, İst. , 1334, 1336.
Cem, İst., 1997.
CMRS: *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, Paris, 1960.
DBİA: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İst., 1994.
Dergâh, İst., 1991- 1992, etc.
DFEFM: Dâru'l-Funûn Edebiyât Fakültesi Mecmûası, İst., 1338/1922.
DOBC: Dissertaties Orientales et Balcanicae Collectae, *Münih, 1986.*
DFTEM: Dâru'l-Fünün Türkiyat Enstitüsü Muhtırası, *1929.*
Düstur[2], *ciltler X, XI, 1928.*
EB: Encyclopaedia Britannica (Ana Britannica), *Chicago ve Tokyo, 1965.*
EI: Encyclopaedia of Islam, Leiden, Yeni Baskı.
The Encyclopedia of Religion, Newyork ve Londra, c. XIV, 1987.
Hâkimiyet-i Milliye (1920-1925, 1932).
HTVD: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, syl. 6, 8, 13, 14, vs., Ankara, 1954.

Hürriyet *gazetesi, 1 Aralık 1999 (Avrupa Baskısı).*
İA *(MEB)*:İslam Ansiklopedisi *(Milli Eğitim Bakanlığı), ciltler I - XIII, İst., 1993.*
İA *(TDV)*: İslam Ansiklopedisi *(Türkiye Diyanet Vakfı), ciltler. I - , İst., 1988 -.*
IJMES: International Journal of Middle East Studies, 1976.
ISIM Newsletter: Newsletter of "International Institute for the Study of Islam in the *Modern World*," 1998 - 2000.
İst. A.: *İstanbul Ansiklopedisi*, İst., V (1961), VIII (1966).
İÜHFD: İst. Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, İst., 1958.
İÜİkt.FM: İst. Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, İst., 1984.
JNES: Journal of Near Eastern Studies, 1986.
MES: Middle East Studies, Londra, 1971, 1974, 986, 1999.
Milliyet gazetesi, 17 Haziran 2000.
MSOS: Mitteilungen des Seminars für orientalischen Sprache an der K. Friedrich Wilhelms Universitat zu Berlin, 1925.
Muhibbân, İst. (1327, etc.)
MW: *The Moslem World*, Hartford, Conn., 1942.
Radikal Gazetesi (2002 yılına ait bazı nüshalar).
Son Saat (1925).
Şehremâneti Ihsâiyât Mecmûası (Dersaadet, 1334).
TA: *Türk Ansiklopedisi*, İst., 1970.
Tanîn (1923, 1924 vs.).
Ta To: *Tarih ve Toplum*, İst., 1990.
TBMM Kavanin Mecmuası, II. Dönem, c.4, Ankara, 1941.
T.C. Resmî Gazete, Ankara, 1960.
Tarih Dergisi, İst., 1978.
Tasavvuf, no.24, 15 Zulhicce 1329/ Kasım 1911/12.
TD: *(Yeni) Tarih Dünyası*, İst., 1950 - 1954.
Tercüman (Gazete), 1983.
TH: *Tarih Hazinesi*, İst., 1951.
TK: *Tarih Konuşuyor*, 1964, 1967.
TM: *Türkiyat Mecmuası*, İst., 1926, 1939.
Toplumsal Tarih, 2002.
Turcica (Revue D'études Turques), Paris, 1981, 1983, 1990.
Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1983 (MEB).
Turkish Daily News, Ekim 21, 2000.
Türkiye (1923-73) Ansiklopedisi, ciltler I, III, İst., 1974.
TY : *Türk Yurdu* (Ankara, 1926-28, 1994, vs.).
WI: *Die Welt des Islam*, 1992.
WZKM: *Wiener Zeitschrift fur Kunde des Morgenlandes*, Viyana, 1991.
Yenigün 25 Nisan 1339 (1923).
Yenigün, 26 Kanunusani (Ocak) - 8 Mart 1931.

Yeni Şafak Gazetesi, 1997 ve 1998'den bazı nüshalar.
YT: *Yakın Tarihimiz*, ciltler I - III, İst., 1962.
Yurt Ansiklopedisi, c. VII, İst., 1982-83.
Zaman Gazetesi, 1995'ten bazı nüshalar.
ZDMG: Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesselscaft, Wiesbaden, 1985.

Dizin

Ab

Abbas Nüzhet Baba 194
Abdâlân-ı Rûm 20, 22
Abdullah Baba (Büyük, Takkeci Baba Dergâhı Şeyhi) 38, 112, 113, 114, 117, 194
Abdullah Baba (Küçük, Kazlıçeşme Dergâhı Şeyhi) 113, 117, 194
Abdullah Efendi (Dürrizâde) 49, 226
Abdullah Sabri Efendi (Aytaç) 69, 76, 95, 218
Abdülaziz (Sultan) 32, 37, 44, 97, 98, 218, 219, 348
Abdülaziz Mecdî Efendi 98
Abdülfeyyaz Tayyar Tevfik 191
Abdülhak Hamid 38
Abdülhalim Çelebi 67, 69, 70, 78, 82, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 132, 186, 206, 218, 219, 249, 251, 351, 383, 388, 409
Abdülhamid II. 38, 42, 78, 98, 218, 231, 236, 240
Abdülkerim (Paşa) 19, 88, 201
Abdülkerim el-Kuşeyrî 19
Abdüllatif Efendi (Hacı) 190
Abdülmecid I. (Sultan) 86, 218, 220, 228, 383
Abdülmecid Efendi (Halife) 74, 87, 170, 183, 219, 246
Abdülvahhab (Seyyid) 163
Adıvar, Dr. Adnan 175
Adıvar, Halide Edib 79, 202
Adil Bey (Dahiliye Nazırı) 125
Âdil Çelebi 67
Ağa Bilâl 163
Ağa Han 164
Ahmed Celâleddîn 61
Ahmed Fakih 163
Ahmed Halid (Balımeren) 147
Ahmed Hamdi (Cinci) 163, 166, 167, 168, 375
Ahmed Hulusi Efendi 148
Ahmed Nüzhet Bey (Saraçoğlu) 68, 69, 107, 132, 133, 134, 220, 251
Ahmed Remzî 61
Ahmed Rıfat (gazeteci) 163
Ahmed Rıfkı (Sakallı) 100, 101, 168, 170, 210, 224, 239, 241
Ahmed Sırrı Dedebaba 159
Ahmed Şerif Senûsî (Şeyh) 72, 73, 74, 76, 80, 88, 92, 184, 197, 218, 241, 242
Ahmed Yesevî 18, 19, 323
Ahmet Muhtar (Tatar, Yüzbaşı) 162
Ahmet Muhtar Bey (Hacıbeyzade, Yeytaş) 99, 116, 117, 212, 228
Akdağ, Servet bkz. Servet Efendi (Akdağ) 53, 54, 69, 70, 71, 76, 89, 91, 225, 244
Akseki, Ahmed Hamdi 167, 168, 375, 377, 403, 409
Aksu, Hüseyin bkz. Hüseyin Bey (Aksu, Girlevikli)
Alev, Vahide 93
Ali Baba (Havzalı) 27, 120, 152, 154, 171, 220
Ali Baba (Giritli) bkz. Cemâlî Baba
Ali Efendi (Merzifonlu) 100
Ali Fehmi 177
Ali Fuad Paşa bkz. Cebesoy, Ali Fuad
Ali Galib Bey 124
Ali Hikmet Bey 125
Ali Kemal (Şeyh) 85, 94, 168, 170, 378
Ali Nâkî (Hacı) 167
Ali Nutki Baba 147, 171, 192, 194, 223, 224, 371
Ali Paşa (Hekimoğlu) 40, 336
Ali Said Paşa 126
Altay, Fahreddin 126
Altınay, Ahmed Refik 161, 164, 165, 167, 168, 331, 375, 401
Amasya Tamimi 122, 132
Amil Çelebi 92, 219
Anadolulu(lar) Cemiyeti 160
Anti-Bolşevizm-Kontr Kemalizm İhtilâl Fırkası 160, 170
Arif Oruç 54
Asım Baba (Giritlioğlu) 148, 224

Ga Ata Efendi (Şeyh) 79, 80, 81, 93, 94, 287, 352, 387
Ataer, Yusuf Fahir bkz. Yusuf Fahir Baba (Ataer)
Atatürk 7, 12, 14, 53, 130, 204, 205, 207, 208, 218, 234, 237, 284, 321, 338, 340, 341, 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 354, 355, 356, 358, 359, 364, 365, 366, 367, 368, 371, 372, 373, 376, 377, 378, 379, 380, 383, 387, 388, 389, 394, 396, 397, 401, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 412
Aydoğdu, Hakkı bkz. Hakkı Dede
Aygün, Ali 15, 104, 400
Ayni, Mehmed Ali bkz. Mehmed Ali (Ayni, Yanya Valisi)
Aytaç, Abdullah Sabri bkz. Abdullah Sabri Efendi (Aytaç)
Aziz Nuri 169

Ba Baba İlyas 19
Baba Resûl bkz. Baba İlyas
Bababalım, Hüseyin Mazlum bkz. Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba
Babagân 10, 12, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 34, 36, 43, 44, 105, 106, 107, 116, 127, 133, 135, 143, 178, 193, 198, 200, 201, 210, 216, 225, 241, 284, 329, 358
Babaî 19, 20, 32
Bab-ı Fetva 113, 117
Bakır Çelebi 85, 206
Balım Sultan 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 326, 327, 328
Balımeren, Ahmed Halid bkz Ahmed Halid (Balımeren)
Balkınâr Tekkesi bkz. Balpınar Tekkesi
Balpınar Tekkesi 194
Bandırmalı Dergâhı bkz. İnadiye Dergâhı
Baran, Bekir bkz. Bekir Bey
Bardakçı, Cemal 66, 105, 120, 173, 174, 181, 182, 200, 211, 226, 243, 335, 347, 358, 359, 360, 361, 362, 364, 379, 380, 381, 387, 391, 401, 408
Bayar, Celal (Celal Bey, Mahmud Celaleddin Bey) 65, 83, 134, 223
Bayezid II. 22, 23, 24, 27, 32, 109, 243
Baykal, Ali Naci 147, 196, 222, 223
Bayrâmiyye 19, 24, 61, 68, 69, 94
Bayramoğlu, Şemseddin bkz. Şemseddin Efendi
Bedros Hallacyan 49
Bekâr Bey Tekkesi 94, 151
Bekir Bey 174
Bektaş Baba 149, 194, 195, 212
Bektaşi Sırrı 13, 31, 101, 210, 225, 241, 328, 358, 402, 406
Bel Oğulları 26
Bele, Refet 91, 123, 183
Besim (Atalay) Bey 192
Beypazarı Ayaklanması 91
Bezm-i Alem (Valide Sultan) 38, 335
Bölükbaşı, Rıza Tevfik bkz. Rıza Tevfik (Bölükbaşı)
Bursalı, Mehmed Tahir (Bursevî) 13, 78, 224, 332, 333, 337, 351, 391, 402
Büyük Abdullah Baba bkz. Abdullah Baba (Takkeci Baba Dergâhı Şeyhi)

Ca Cafer-i Sadık 31
Cebesoy, Ali Fuad 45, 122, 124, 126, 127, 152, 154, 168, 169, 183, 188, 222, 230, 236, 238, 244, 366, 371, 402
Celâl Bafrevî (Şeyh) 164
Celal Bey bkz. Bayar, Celal
Celâl Nuri (İleri) 74
Celâleddin Arif Bey 79
Celvetiyye 19, 60, 245
Cemal Efendi 177
Cemal Paşa (Mersinli) 120, 174, 232, 237, 342
Cemâleddin Çelebi 12, 101, 208, 250, 328
Cemâlî Baba 149, 171, 172, 178, 212, 227, 230, 369
Cemiyyet-i Bahâîyye 160
Cever, Ali 16
Ceylan, Nazmi 80, 82, 94, 198
Ceylan, Sadeddin bkz. Sadeddin Efendi
Cinci Hoca 84, 166, 354

Ça
Çakmak, Fevzi (Mareşal) 70, 87, 144, 147, 222, 230, 231, 233, 246, 348, 410, 411
Çantay, Hasan Basri 51, 70, 80, 349
Çelik, Eyüp Sabri bkz. Eyüp Sabri Efendi (Çelik)
Çelikalay, İsmail Şükrü bkz. İsmail Şükrü Hoca (Çelikalay)
Çerkez Ethem 54, 83, 174, 175, 244, 379, 391, 402, 410
Çolak Selâhaddin 72

Da
Dağıstanlı Şeyh Şerafeddin bkz. Şerafeddin Zeynelabidin Dâğistanî
Damat Ferid Paşa 88, 158, 169, 178, 228, 238, 240, 241
Davud Vehbi Haydarî 163
Delibaş Mehmed 85, 91, 92
Didâr Hanım 113, 148, 158, 170, 171, 172, 177, 178, 211, 226
Didâriye Tekkesi 170, 172, 178, 226
Dinç, Raif bkz. Hoca Raif (Dinç)
Distolcu Nuri 167
Diyap Ağa 133
Doğu Halkları Kurultayı 53
Doktor Arif 169
Dûdmân-i Bektaşiyân 32
Dürrîzâde Abdullah Efendi bkz. Abdullah Efendi (Dürrîzâde)
Düşünsel, Lütfi Fikri bkz. Lütfi Fikri Bey (Düşünsel)

Ed
Edib Harabi 158, 373
Enver Paşa 51, 53, 76, 93, 95, 97, 103, 144, 169, 229, 233, 346, 356, 378, 392
Erdoğan, Fahreddin bkz Fahreddin Bey (Erdoğan)
Erensel, Dr. Ragıp 147
Erikli Tekkesi bkz. Kazlıçeşme Tekkesi
Ersoy, Mehmed Arif 70, 79, 80, 344, 349, 352
Ertoğrul Şâkir 167
Ertürk, Hüsameddin bkz. Hüsameddin Bey (Ertürk)
Eryek (Erikli) Baba 113, 151, 202
Eryek Tekkesi bkz. Kazlıçeşme Tekkesi
Esad Urâs Bey 114
Eşref (Şeyh) 84, 95, 96
Eşref Edip 80, 227
Eyüp Sabri Efendi (Çelik) 61

Fa
Fahreddin Bey (Doktor) 149, 153, 160, 172, 178, 229, 230
Fahreddin Bey (Erdoğan) 158
Fahreddin Bey (Pirzâde) 133
Fâiz Baba (Tuncer) 157
Fatıma Nuriye bkz. Kadıncık Ana
Fatma Bacı bkz. Kadıncık Ana
Fazlullah Hurûfî 22
Fergan, Eşref Edip 80, 229, 344, 349, 375, 408
Fevzi Efendi (Nakşî Şeyhi) 65, 67, 69, 94, 128, 135, 231, 339
Feyzi Baba 396
Feyzullah Baba (Hacı) 100, 113, 249, 358
Feyzullah Efendi (Şeyh) 100, 249
Fuad Bey (Şeyh) 85, 94, 151, 168

Gi
Giritlioğlu, Asım bkz. Asım Baba (Giritlioğlu)
Gökalp, Ziya 114, 203, 362, 407
Gurûh-i Bektaşiyân 32

Ha
Hacı Bayram Camii 68, 94
Hacı Bayram Veli 24, 68, 136
Hacı Bektaş Dergâhı/Tekkesi 9, 15, 22, 23, 25, 26, 27, 34, 35, 36, 37, 77, 99, 100, 103, 108, 109, 111, 112, 116, 131, 135, 159, 174, 192, 193, 195, 202, 206, 221, 223, 228, 230, 240, 243
Hacı Bektaş Mücâhid Taburu 102, 250
Hacı Bektaş Veli 12, 19, 20, 25, 26, 29, 30, 32, 34, 43, 69, 94, 100, 101, 104, 106, 107, 128, 130, 132, 135, 136, 138, 139, 140, 144, 158, 171, 177, 181, 192, 202, 203, 204, 210, 211, 223, 226, 232, 241, 247, 249, 292, 324, 325, 328, 330, 359, 364, 366, 368, 371, 372, 387, 403, 404, 406, 407, 410, 412

Hacı Fehmi 46, 231
Hacı Hasan Efendi 77, 94, 105, 108, 109, 110, 116, 232, 249
Hacı Kayık 113
Hacı Musa 131, 174, 339, 348
Hacı Nazif Bey bkz. Nazif Bey (Hacı)
Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar (Yeytaş) bkz. Ahmet Muhtar Bey (Hacıbeyzâde, Yeytaş)
Hâdî Efendi 61
Hafiz İsmail (*Müsâvât* gazetesi sahibi) 164, 169
Hafiz Ömer (Şeyh) 163
Hafiz Tahsin Baba (Başpehlivan) bkz. Tahsin Baba (Hafız, Başpehlivan)
Hakkı Aydoğdu Dede 7, 15, 58, 114, 151, 152, 156, 177, 182, 208, 244
Hakkı Behiç 54
Halıcıoğlu, Münir 147, 234
Halîl Rıfkı Hüseyin 164
Halk Şûrâlar Fırkası 53
Halk Zümresi 54
Halvetiyye 19, 24, 30, 60, 69, 76, 94, 99, 100, 114, 129, 187, 197, 245, 249, 337, 347, 352, 398
Hamdi Baba 135, 148, 232, 370
Hamdi Paşa (Kiraz) 14, 16, 161, 168, 178, 200, 236, 239, 251
Hamidullah Çelebi 35
Hamidüddin Aksarayî (Somuncu Baba) 80
Hamza Efendi (Şeyh) 100, 249, 260
Hasan Baba 112, 147, 171, 172, 177, 359
Hasan Baba (Japon) 193
Hasan Basri Bey (Çantay) 51, 349
Hasan Efendi (Hacı) 77, 94, 105, 108, 109, 110, 116, 154, 232, 249
Hasan Hayri Bey 133, 175
Hasan Tahsin (İşkora) 159, 233
Haşim (Şerif) 163
Haşimi Osman Tekkesi bkz. Saçlı Efendi Tekkesi
Hatm-ı Hacegân 37, 109
Haydar Bey 148, 176
Haydar Naki Baba 192, 223, 224
Haydar Sultan 364
Haydar Zifârî (Seyyid) 164
Haydariyye 325
Hayri Bey 109, 110, 111, 133, 175
Hızır Balı bkz. Balım Sultan
Hızır Lale 25
Hilafet Ordusu 49, 92
Hoca Ali 30
Hoca Raif (Dinç) 48, 354
Hristaki (Teramya oğlu) 167, 315
Hüdâdâd Çelebi 26
Hüdâyî Dergâhı/Tekkesi 41, 59, 245
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 78, 82, 83, 84, 91, 94, 95, 142, 143, 149, 158, 159, 160, 163, 170, 174, 178, 353, 371, 373, 375, 402, 406
Hüsameddin Bey (Ertürk) 76, 116, 117, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 178, 369
Hüseyin Avni (Ulaş) 72, 349
Hüseyin Baki Baba 194
Hüseyin Bey (Aksu, Girlevikli) 133, 312
Hüseyin Gazi Dergâhı 112
Hüseyin Hüsnü (Özdamar) Efendi 61, 80, 230, 348, 372, 375
Hüseyin Kâzım Baba 147, 148, 234
Hüseyin Mazlum (Bababalım) Baba 69, 107, 112, 132, 133, 134, 142, 178, 194, 224, 235, 251
Hüseyin Zeki Baba 154

İbrahim Bey (Uşak Müftüsü) 46, 111, 122, 154, 168, 222
İbrahim Bey, bkz. Tahtakılıç, İbrahim
İbrahim Mihrâbî Baba 106, 379
İbrahim Paşa (Nevşehirli Damat) 40, 336
İçöz, Süleyman Sırrı bkz. Süleyman Sırrı Bey
İdris Hoca 25
İlâ-yı Vatan 160, 164, 378
İleri, Celâl Nuri bkz. Celâl Nuri (İleri)
İlhami Baba (Hacı) 147
İmâd Hasan Kemaleddin 164
İnadiye Dergâhı/Tekkesi 28, 194

İnönü, İsmet 50, 56, 78, 79, 155, 184, 340, 344, 352, 369
İsa Ruhi Paşa 161, 164, 165
İskender Fahri 166
İsmail Bey (Gümülcineli) 82, 169
İsmail Fazıl Paşa 132, 135, 366
İsmail Hakkı (Yüzbaşı) 166
İsmail Şükrü Hoca (Çelikalay) 73, 229, 349, 350
İşkora, Hasan Tahsin bkz. Hasan Tahsin
İttihâd-ı Anâsır 82, 99, 353
İttihat ve Terakki Fırkası 37, 45, 64, 68, 78, 82, 83, 96, 97, 98, 99, 103, 114, 116, 118, 119, 143, 201, 218, 220, 223, 229, 237
İzzet Bey (İzmir Valisi) 64

Ka

Kadıncık Ana 25, 26
Kadirbeyoğlu, Zeki 184
Kadiriyye 19, 60, 114, 119, 245
Kansu, Mazhar Müfid bkz. Mazhar Müfid Bey
Kara Vasıf 72, 88, 123, 124, 235, 351, 394
Karabekir, Kazım 45, 68, 73, 80, 120, 135, 178, 183, 188, 209, 232, 235, 338, 341, 343, 348, 349, 352, 365, 381, 389, 394, 404
Karakol Cemiyeti 79, 144, 145, 233, 235, 349, 351
Kargı, Yahya Galip bkz. Yahya Galip Bey
Karyağdı Baba Tekkesi bkz. Karyağdı Tekkesi
Karyağdı Tekkesi 194
Kazak Abdal Tekkesi 112, 193, 222
Kazım Fikri Bey (Özalp) 119, 177, 234
Kazlı/Kazlıçeşme Tekkesi 113, 117, 194
Kızıldeli Tekkesi 25, 34
Kızılhançer Cemiyeti 83
Kiraz Hamdi Paşa bkz. Hamdi Paşa (Kiraz)
Kiştim Evliyası 104, 359
Koca, Turgut (Baba) 15, 118, 119, 120, 148, 150, 153, 194, 196, 202, 203, 223, 224, 234, 242, 248,
Koca, Şevki 7, 15, 120, 148, 170, 171, 194, 196, 224, 238, 240, 248, 242, 260
Koç, Mehmed Şükrü bkz. Mehmed Şükrü Bey
Kufralı, Abdülbaki bkz. Küfrevîzâde Abdülbaki
Kuvâ-yı Ahmediyye 49
Kuvâ-yı Muhammediyye 49
Küçük Abdullah Baba bkz. Abdullah Baba (Kazlıçeşme Dergâhı Şeyhi)
Küfrevîzâde Abdülbaki 66
Kürdistan Teâlî Cemiyeti 83, 95, 176
Kürt Teâlî ve Teâvün Cemiyeti 176

Lo

Lord Curzon 73, 89, 177
Lütfi (Lütfullah) Bey 82, 109, 111, 164, 166, 167, 183, 233, 239, 334, 337, 373, 395, 401
Lütfi Fevzi 164
Lütfi Fikri Bey (Düşünsel) 82, 167
Lütfi Kapudan 166

Ma

Macaristan-Türk Muhâdenet Cemiyeti 191
Mahmud Celaleddin Bey bkz. Bayar, Celal
Mahmud II. 40, 41, 176, 236, 244
Mazhar Müfid Bey (Kansu) 106, 112, 129, 130, 131, 152, 154, 207, 237
Mehmed Ali (Ayni) 100, 118, 119, 165, 169, 178, 191, 192, 223, 237, 363, 371, 394, 401
Mehmed Ata Efendi (Şeyh) bkz Ata Efendi
Mehmed Emin Râvendizî 164
Mehmed Esad Efendi (Seyyid, Sahâflar Şeyhizâde) 33
Mehmed Fahreddin 164
Mehmed Gülşen Efendi 59
Mehmed Mihail Mihailof 164
Mehmed Nebi (Dedebaba) 35, 36, 44
Mehmed Said Efendi (Kayserili) 35, 37, 44
Mehmed Salih Efendi (Yeşiloğlu) 60, 106, 107, 109, 112
Mehmed Selâhaddin Paşa 126
Mehmed Sükûtî 59
Mehmed Süreyya bkz. Münci Baba
Mehmed Şükrü Bey (Koç) 109, 162, 224
Mehmed Tahir Efendi (Şeyhülislam, Kadızade)
Mehmed Tevfik Efendi 68
Mehmed Tevfik Efendi 59
Mehmed VI. (Sultan) 160, 246, 251
Mehmet Tahir (Bursalı) 34, 114
Melâmetiyye-i Bayrâmiyye 24

Ga
Mersinli Cemal Paşa bkz. Cemal Paşa (Mersinli)
Mevlana Celaleddin er-Rumî 19, 61, 69, 205, 206, 207, 236, 239
Merdivenköy Tekkesi 149, 231, 246
Mevleviyye 19, 42, 61, 69, 103, 245
Mimar Hikmet 103, 107, 115, 173, 242, 358, 359, 360, 362, 379, 385, 396, 411
Molla Abdurrahman-ı Cami 23
Mondros Mütarekesi 56, 158, 178, 240, 248
Mudanya Mütarekesi 55, 157, 244
Muhâfaz-i Mukaddesât Cemiyeti 83
Muhammed Esad Erbilî 119
Muhammed Sâfî 164
Muhammed Şerif 164
Muhittin Baha (Pars) Bey 61
Muhittin Paşa (Ankara Valisi) 67, 127, 236, 244
Muhtar Baba 385
Muhyiddin Mehmed el-İskilîbî 24
Murad I. 32
Musa Kâzım Efendi (Şeyhülislam) 38, 60, 118, 238, 363, 413
Musa Kazım Paşa bkz. Karabekir, Kazım
Mustafa Abdülhalik Bey (Renda) 120
Mustafa Ağa 133
Mustafa Kemal 9, 46, 52, 54, 72, 73, 74, 78, 87, 88, 89, 93, 96, 117, 121, 124, 126, 128, 130, 131, 136, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 157, 168, 169, 173, 181, 183, 188, 189, 192, 195, 201, 204, 206, 208, 209, 218, 221, 222, 234, 235, 236, 237, 242, 250
ayrıca bkz. Atatürk
Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülislam) 59, 167, 237, 248
Mustafa Suphi 53, 54, 55, 342
Mustafa Taki Efendi 109
Mustafa Zeki Bey 133
Muzaffer Emin 167
Mücâhidîn-i Bektaşiyye 102, 103
Mücâhidîn-i Mevleviyye 42, 103
Mücerred babalar 20, 244, 320
Münci̇ Baba 194, 222
Mürsel Balı (Mürsel Gazi) 25, 26
Müslüm Penâhi 80

Na
Nadi, Yunus 15, 141, 368
Nakşibendiyye 19, 35, 60, 69, 114, 118, 119, 135, 245
Namık Kemal 38, 118, 326, 357, 411
Nazım Bey (Dahiliye Vekili) 355
Nazım Kıbrısî 71
Nazif Bey (Hacı, Çeşme Müftüsü) 46
Nazmi Paşa 167
Necib Çelebi 218, 247
Neyzen Sadî 164, 170
Neyzi, Nezih 119, 237, 364, 394
Nihâd Bey 126
Noyan, Bedri 12, 118, 120, 134, †146, 147, 152, 196, 202, 203, 223, 226, 324, 329, 330, 331, 333, 334, 358, 360, 363, 364, 367, 369, 371, 372, 385, 386, 387, 390, 391, 396, 397, 398, 406
Nuri Dersimi 103, 104, 159
Nuri Efendi 64

Oğ
Oğuz, Şükrü bkz. Yenibahçeli Şükrü Bey
Olgun, Mehmed Tahir 114
Orbay, Rauf 79, 183, 339, 352
Orhan, Ali Naci 16, 368, 370, 372
Osman Davud (Distolcu) 167

Ök
Ökte, Burhanettin 189, 223, 390
Ömer Vehbi Efendi 50
Öz, Baki 12, 193, 201, 207, 331, 355, 366, 368, 371, 386, 387, 388, 389, 406
Özalp, Kâzım bkz. Kazım Fikri Bey (Özalp)
Özbekler Tekkesi 79, 80, 94, 351, 352, 408, 409
Özdamar, Hüseyin Hüsnü bkz. Hüseyin Hüsnü (Özdamar) Efendi

P
Perişan Baba Tekkesi bkz. Kazlı/Kazlıçeşme Tekkesi/Dergahı

R

R. K. 150, 171, 238
Ramazanoğlu, Ekrem 148
Râmiz (Şeyh) 164
Rasih (Kaplan) Efendi 60, 340, 350
Receb (Şeyh) 85, 94, 95, 260, 322, 354
Renda, Mustafa Abdülhalik bkz. Mustafa Abdülhalik Bey
Reşid Paşa (Sıvas Valisi) 36
Rıza Nur Bey (Dr.) 171, 239
Rıza Paşa Köşkü 172
Rıza Tevfik (Bölükbaşı) 82, 83, 116, 117, 118, 158, 159, 178, 213, 239, 240, 251, 322, 335, 356, 363, 373, 387, 395, 403, 404, 407, 408
Rifat Efendi (Müftü) 91, 406
Robeck, Sir John de 131
Rumbold, Sir Horace 73, 177
Rüşdî Molla 164, 165, 378

Sa

Saçlı Efendi Tekkesi 194
Sadeddin Efendi (Ceylan) 80, 82, 94, 95, 198
Sadık Bey (Albay) 82, 83, 94, 353, 373, 375, 395
Sadî (Neyzen) 164, 170, 241, 337
Sadiyye 245
Safeviyye 24, 29, 30, 100, 249, 260, 328
Safiyuddin Erdebilî 24
Safvet (Yetkin, Şeyh) 59, 150, 184, 186, 196
Said Ali 166
Said Molla 83, 240, 241
Sakallı Rıfkı bkz. Ahmed Rıfkı (Sakallı)
Sakıb Çelebi 83
Salih Niyazi Baba 105, 108, 109, 116, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 142, 152, 178, 193, 194, 195, 196, 200, 201, 209, 212, 213, 223, 233, 242, 250, 386, 390, 394
Salih Zeki 54
Samih Rıfat 116, 117, 154, 155, 156, 178, 187, 197, 242, 372, 397, 403
Saraçoğlu, Ahmed Nüzhet bkz. Ahmed Nüzhet Bey
Selim I. 27, 243
Selimiye Kışlası 41
Selman Cemali Baba 120, 153, 195, 213, 243, 397
Ser-Tarik Dede Efendi 90
Servet Efendi (Akdağ, Şeyh) 243
Sevr Antlaşması 55, 57, 159, 160, 178, 240, 246
Seyyid Ali Sultan 22, 23, 25, 26, 328
Seyyid Ali Sultan Tekkesi 23
Seyyid Battal Gazi Tekkesi 15, 112, 194, 244, 372, 400
Sıtkı Bey 82
Siret Bey 82
Somuncu Baba bkz. Hamidüddin Aksarayî
Söylemez Baba Türbesi 80
Sulh ve Selâmet-i Osmâniye Fırkası 83, 95
Süleyman Sırrı Bey 115, 362, 385
Süleyman Sırrı Efendi (Hasırcızade) 41
Süleyman Şefik Paşa 125
Sümer, Ali 12, 146, 330, 364, 371, 406

Şa

Şah İsmail 30, 243, 327, 328, 329, 408
Şah Kulu Ayaklanması 23
Şah Kulu Sultan/Şah Kulu Tekkesi bkz Merdivenköy Tekkesi
Şehidlik Tekkesi 194
Şemseddin Efendi (Bayramoğlu) 87, 244, 397
Şemsimah 85
Şemsiyye-i Bayrâmiyye 24
Şerafeddin Zeynelabidin Dâğistanî 70, 218, 225
Şerafettin (Aykut) Bey 62, 185, 227, 228, 382, 391
Şevket Muhammed Hüsnü 164
Şeyh Bedreddin 41, 337
Şeyh Cüneyd 30, 328
Şeyh Visâlî Dergâhı 79, 80
Şeyh Yavsî 24
Şeyh Zafir 164
Şükrü Efendi 74, 156, 187, 349
Şükrü Hoca bkz. İsmail Şükrü Hoca (Çelikalay)
Şükrü Metin Baba 116, 156, 157, 177, 182, 194, 244

Tâceddin Dergâhı 80, 348, 349
Tâceddin İbrahim (Şeyh) 80
Tahir Baba 112, 194, 334

Ga Tahir Çelebi 61, 187
Tahsin Baba (Hafız, Başpehlivan) 193, 231, 246
Tahtakılıç, İbrahim 233, 322, 393, 398
Taife-i Baktaşiyân 168
Takiyyeciler Tekkesi bkz. Takkeciler Tekkesi 172, 194
Takkeci Baba Dergâhı/Takkeciler Tekkesi 38, 117, 194, 195
Takkeciler Tekkesi
Talat Paşa 38, 97, 98, 114, 178, 245, 342, 351, 357, 398, 410
Tarikat-ı Ekmeliye-i İslamiyye 83, 229
Tarikat-ı Salâhiyye 240, 373, 412
Tarikat-i Salâh Cemiyeti bkz. Tarik-i Salâh Cemiyeti
Tarik-i Salâh Cemiyeti 84, 85, 94, 149, 150, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 168, 170, 178, 200, 210, 214, 228, 234, 236, 240, 246, 251
Tayyib Efendi (Şeyh) 87
Teslim Tekkesi bkz. Kazak Abdal Tekkesi
Tevfik Baba 14, 16, 149, 150, 151, 168, 172, 178, 227, 245, 246, 251, 334, 370, 374, 375, 377, 379, 393, 394, 398
Tevfik Hamdi (Burunsuz) 163, 167
Timur 30
Tolun, Abdülaziz Mecdî bkz. Abdülaziz Mecdî Efendi
Tunalı Hilmi Bey 184
Tuncer, Faiz bkz. Fâiz Baba (Tuncer)
Türkiye Halk İştirâkiyyûn Fırkası 54
Türkiye Komünist Partisi 54

Ul Ulunay, Refi Cevâd 169, 238, 365
Ulusoy, İzzettin 12, 15, 16, 35, 36, 103, 139, 140, 141, 195, 203, 207, 208, 225, 226, 242, 247, 292, 328, 329, 331, 333, 334, 365, 366, 368, 386, 388, 389, 391, 398, 400, 407

Va Vahdettin (Sultan) 74, 78, 84, 86, 89, 160, 161, 165, 166, 168, 170, 220, 221, 236, 246, 346, 376, 383, 404
Vaner, Haydar Hilmi 91
Vasıf Bey 88, 184
Vehbizâde Fuad 166
Veled Çelebi (İzbudak) 42, 68, 78, 103, 119, 154, 156, 187, 192, 218, 219, 247, 338, 372, 405
Veliyyeddin Çelebi 12, 105, 107, 131, 136, 143, 180, 200, 247

Ya Yahya Adnan Paşa (Şerif) 164
Yahya Galib Bey (Kargı) 65, 66, 68, 72, 81, 95, 109, 110, 116, 128, 129, 186, 246, 248
Yaşar Baba bkz. Hüseyin Baki Baba
Yeytaş, Ahmet Muhtar (Hacıbeyzâde) bkz. Hacıbeyzâde Ahmet Muhtar
Yenibahçeli Şükrü Bey 79
Yenigün Matbaası 141
Yeşiloğlu, Mehmed Salih bkz. Mehmed Salih Efendi (Yeşiloğlu)
Yorgi/Yorgaki 85
Yusuf Fahir Baba (Ataer) 28, 194
Yusuf Zifârî (Seyyid) 164

Za Zeyneddin (Şerif) 163
Zeynelabidin Efendi (Nakşî Şeyhi) 83, 91, 248
Ziya (Mehmed Ziya) 196
Ziya Bey (Abdurrahman Paşa-zade, Şeyh) 164, 170
Zir Tekkesi bkz. Kazak Abdal Tekkesi

Nakşibendîler, Sadîler, Rifâîler, Kadirîler, Mevlevîler, Bayrâmiler, Bektaşiler gibi birçok tarikattan Sufiler, 1919'da Ankara'da, Mustafa Kemal'i karşıladılar. Muhteşem Seymen Alayı'nın arkasında özel giysileriyle yer almışlardı.Yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'nin gerçeği buydu. "Milli Mücadelenin başlangıcındaki en önemli olaylardan biri de, halk tarafından tanınan meşru bir lider olmaya o sırada çok ihtiyacı olan Mustafa Kemal'in 27 Aralık 1919'da Ankara'ya girişidir. Güzel bir karşılama töreni onu istediği meşruluğa kavuşturabilirdi. Bu da düzenlenen muhteşem bir Seymen Alayı ile sağlanmıştı. Alayın arka kısmında özel giysileriyle Nakşibendîler, Sadîler, Rifâîler, Kadirîler, Mevlevîler, Bayrâmîler, Bektaşiler gibi birçok tarikattan Sufiler yürüyordu." Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve gelişiminde çok önemli rolleri olan tarikatların, özellikle Bektaşiliğin, Kurtuluş Savaşı'nda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ne gibi rolü olmuştu? Toptancı bir bakışla, bu rolün tamamen olumlu veya olumsuz olduğu söylenebilir mi? Yrd. Doç. Hülya Küçük; araştırmasında, Osmanlı İmparatorluğunda Sufı gelenek, Bektaşiliğin tarihi, 1918-1923 arasında tarikatların durumu hakkında bilgiler veriyor, Bektaşiler ve Aleviler arasındaki ilişkileri, Bektaşilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki faaliyetlerini, tarikatların Milli Mücadele'deki rolünü titiz bir çalışmayla, ayrıntılarla inceliyor. Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden yararlanan, çok sayıda kişiyle yüzyüze görüşen Hülya Küçük olguların izinden yürürken ilk defa bu kitapta yayınlanacak olan fotoğraflara da ulaştı. Hülya Küçük, Konya Selçuk Üniversitesi öğretim üyesi.Tasavvuf ve İslam'la ilgili kitap ve makaleleri var. Elinizdeki kitap,"Brill Academic Publishers" tarafından 2002'de yayınlanan *The Role of Bektashis in Turkey's National Struggle* adlı eserinin gözden geçirilmiş ve zenginleştirilmiş Türkçe baskısı.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ

ISBN 975-8704-20-6

